55265

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

I–II

1958 — 1959

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

66-1265

55265

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

I-II

1958—1959

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMINE

COMITETUL DE REDACŢIE

Acad. C. DAICOVICIU, redactor responsabil;
Acad. D. PRODAN, Prof. L. BÁNYAI,
Prof. V. CHERESTEŞIU, IUDITH WINKLER,
Conf. I. KOVÁCS.
Secretar de redacţie: B. SURDU

Redacţia şi administraţia:
Filiala Academiei R. P. R., Cluj, str. Republicii 9.

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

TOM. I—II 1958—1959

SUMAR

FR. PALL, Ştiri noi despre expediţiile turceşti din Transilvania în 1438 . 9
Acad. D. PRODAN, Producţia fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII 29
I. CRĂCIUN, Cronicile romîneşti ale Transilvaniei şi Banatului. Consideraţii preliminare 125
S. GOLDENBERG, Contribuţie la o istorie a cămării şi monetăriei din Baia Mare 153
I. SABĂU, Problema influenţei primei revoluţii burgheze din Franţa asupra agitaţiilor ţărăneşti din Transilvania din anul 1790 163
E. CSETRI, O încercare de eliberare a iobagilor din anul 1832 179
I. LUPAŞ, Un episod istoric şi consecinţele lui militare, înfăţişate în lumina cîtorva fragmente din corespondenţa inedită a generalului Puchner . 191
M. DAN, Elemente progresiste în opera lui Ioan Bogdan 199
A. EGYED, Grevele de seceriş din Transilvania de la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX 219
V. CHERESTEŞIU, Pătrunderea ideilor Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie în masele din Transilvania 241
J. GÁLL, Transilvănenii în mişcarea revoluţionară a prizonierilor din Rusia (1917—1919) 283
H. MUREŞAN, Lupta femeilor din Transilvania în perioada 1917—1919 . . 303
I. KOVÁCS, Date cu privire la lupta ţărănimii din Transilvania în toamna anului 1918 313
A. BUNEA şi G. TOMUŢA, Frămîntări în rîndurile tineretului muncitor din Transilvania în perioada anilor 1917—1922 345

MISCELLANEA

S. GOLDENBERG, Frămîntări sociale şi religioase la Cluj oglindite într-o scrisoare din 1571 371
C.T. JIGA, Patru scrisori ale D-rului Samoil Köleseri către Constantin Brîncoveanu 375
B. SURDU, Cîteva ştiri noi despre manufactura de postav de la Pociovalişte (1793) 379
AL. NEAMŢU, Un raport oficial din anul 1827 despre o inovaţie a unui iobag romîn 383

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMINE

RECENZII

MÁLYUSZ ELEMÉR, *A magyar rendi állam Hunyadi korában* (Statul maghiar reprezentativ de stări în timpul lui Ioan de Hunedoara) *(Fr. Pall)* . . 385
ELEKES LAJOS, *Mátyás és kora* (Matia și vremea sa) *(Fr. Pall)* 389
COORNAERT E., *Wymiana handlowa Francij z Niemcami i krajami Europy Polnocnej w XVI wieku* (Schimbul comercial al Franței cu Germania și cu țările din Europa septentrională în sec. XVI) *(S. Goldenberg)* . . 391
Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525—1526) (Documente privitoare la răscoala minerilor din Slovacia) (1525—1526) *S. Goldenberg* . 392
FRANTIŠEK KAVKA, *Český a slovenský obchod s textilními výrobký v rumunských zemich do poloviny 17 století* (Comerțul ceh și slovac cu produse textile în Țările Române pînă la jumătatea sec. XVII) *(M. Dan)* 396
P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera. (M. Dan)* 398
Notă de cronologie (în legătură cu o recenzie) *(Fr. Pall)* 401

CRONICA

Activitatea Institutului de istorie din Cluj în anul 1959 *(Gh. Hristodol)* . . . 403

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
КЛУЖСКИЙ ФИЛИАЛ

ЕЖЕГОДНИК КЛУЖСКОГО ИНСТИТУТА ИСТОРИИ

ТОМ. I—II 1958—1959

СОДЕРЖАНИЕ

ФР. ПАЛЛ, Новые сведение о турецких походах в Трансильванию в 1438 г. 9
Акад. Д. ПРОДАН, Разработка железа в Хунедоаре в XVII в. . . . 29
И. КРЭЧУН, Румынские хроники Трансильвании и Баната. Предварительные данные 125
С. ГОЛЬДЕНБЕРГ, К истории казначейства и монетного дела в Бая Маре 153
И. САБЭУ, О влиянии французской буржуазной революции 1789 г. на крестянские волнения в Трансильвании в 1790 г. 163
Е. ЧЕТРИ, Попытка освобождения крепостных крестян в 1832 г. . . . 179
И. ЛУПАШ, Исторический эпизод и его военные последствия в свете нескольких отрывков из неизданной переписки генерала Пухнера . 191
М. ДАН, Прогрессивные элементы в трудах Иоана Богдана 199
А. ЕГЕД, Жатвенные забастовки в Трансильвании конца XIX-ого и начала XX-го столетий 219
В. КЕРЕСТЕШИУ, Проникновение идей Великой Октябрьской Социалистической Революции в массы в Трансильвании 241
И. ГАЛЛ, Участие трансильванских военнопленных в революционном движении военнопленных в России (1917—1919) 283
Х. МУРЕШАН, Борьба женщин из Трансильвании в 1917—1919 гг. . . 303
И. КОВАЧ, Данные о борьбе Трансильванского крестьянства осенью 1918 г. 313
А. БУНЯ и Г. ТОМУЦА, Волнение Трансильванской рабочей молодежи в период 1917—1922 гг. 345

MISCELLANEA

С. ГОЛЬДЕНБЕРГ, Социальные и религиозные волнения в Клуже отражённые в одном письме 1571 г. 371
К. Т. ЖИГА, Четыре писма д-ра Самоила Кёлешери к Константину Брынковяну 375
Б. СУРДУ, Несколько новых сведений о суконной мануфактуре из Почовалиште (1793) 379
АЛ. НЯМЦУ, Оффициальный доклад 1827 г. об одном изобретении крепостного румына 383

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

РЕЦЕНЗИИ

МАЮС ЕЛЕМЕР, Венгерское сословное государство во время Иоана де Хунедоара *(Фр. Палл)* 385
ЕЛЕКЕШ ЛАЁШ, Матей и его время *(Фр. Палл)* 389
КООРНАЕРТ Е., Торговый обмен Франции с Германией и со странами северной Европы в XVI в. *(С. Гольденберг)* 391
Документы к восстанию горнияков Словакии (1525—1526) *(С. Гольденберг)* 392
ФРАНТИШЕК КАВКА, Чешкая и словакская торговля текстильными товарами в Цэриле Ромыне до середины XVII в. *(М. Дан)* . . 396
П. П. ПАНАЙТЕСКУ, Димитрий Кантемир. Жизнь и творчество *(М. Дан)* 398
Хронологическая заметка (по поводу одной рецензии) *(Фр. Палл)* . . . 401

ХРОНИКА

Деятельность Клужского Института истории в 1959 г. *(Г. Христодоль)* 403

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
FILIALE DE CLUJ

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE DE CLUJ

TOME I—II 1958—1959

SOMMAIRE

FR. PALL, Nouveaux renseignements sur les expéditions turques en Transylvanie en 1438 9
Acad. D. PRODAN, L'exploitation du fer à Hunedoara au XVII-e siècle . . 29
I. CRĂCIUN, Les chroniques roumaines de la Transylvanie et du Banat. Considérations préliminaires. 125
S. GOLDENBERG, Contribution à une histoire de la „Camera" et de l'atelier de la monnaie de Baia Mare 153
I. SABĂU, L'influence de la révolution française de 1789 sur les agitations paysannes de Transylvanie de 1790 163
E. CSETRI, Une tentative d'affranchissement des serfs (1832) 179
I. LUPAȘ, Un épisode historique et ses conséquences militaire présentés à la lumière de quelques fragments de la correspondance inédite du général Puchner 191
M. DAN, Éléments progressistes dans l'oeuvre de Ioan Bogdan 199
A. EGYED, Les grèves des moissonneurs en Transylvanie à la fin du XIX-e et au début du XX-e siècle. 219
V. CHERESTEȘIU, La pénétration des idées de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre dans les masses de Transylvanie 241
J. GÁLL, Les Transylvains dans le mouvement révolutionnaire des prisonniers de Russie (1917—1919) 283
H. MUREȘAN, La lutte des femmes de Transylvanie en 1917—1919 . . . 303
I. KOVÁCS, Données relatives à la lutte des paysans de Transylvanie à l'automne 1918 313
I. BUNEA et G. TOMUȚA, La lutte de la jeunesse ouvrière de Transylvanie au cours de la période 1917—1922 345

MISCELLANEA

S. GOLDENBERG, Troubles sociaux et religieux à Cluj reflétés dans une lettre de 1571 371
C. T. JIGA, Quatre lettres du docteur Samoil Köleseri adressées à Constantin Brîncoveanu 375
B. SURDU, Quelques informations nouvelles sur la manufacture de toile de Pociovaliște (1793) 379
AL. NEAMȚU, Un rapport officiel de 1827 sur une innovation d'un serf roumain 383

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

COMPTES RENDUS

MÁLYUSZ ELEMÉR, L'état corporatif hongrois à l'époque de Jean de Hunedoara *(Fr. Pall)* 385
ELEKES LAJOS, Matia et son époque *(Fr. Pall)* 389
COORNAERT E., L'echange commercial de la France avec l'Allemagne et les pays de l'Europe septentrionale au XVI-e siècle *(S. Goldenberg)* . . . 391
Documents concernant la révolte des mineurs de Slovaquie (1525—1526) *(S. Goldenberg)* 392
FRANTIŠEK KAVKA, Le commerce tchèque et slovaque de produits textiles dans les Principautés Roumaines jusqu'à la moitié du XVII-e siècle *(M. Dan)* 396
P. P. PANAITESCU, Dimitrie Cantemir, sa vie et son oeuvre *(M. Dan)* . . 398
Note de chronologie (concernant une compte rendu) *(Fr. Pall)* 401

CHRONIQUE

L'activité de l'Institut d'Histoire de Cluj en 1959 *(Gh. Hristodol)* 403

ȘTIRI NOI DESPRE EXPEDIȚIILE TURCEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN 1438

DE

FR. PALL

Într-o notă, publicată în „Revista Istorică" din 1933, Nicolae Iorga atrăgea atenția incidental asupra unor știri neobservate cu privire la invaziile turcești din Transilvania, în anul 1438[1]. Îngropată în acel periodic, semnalarea n-a fost observată de cei ce s-au ocupat ulterior cu această problemă, mai ales Gustav Gündisch[2]. Nici titlul notei nu era potrivit ca să atragă atenția. Iorga însuși n-a relevat decît o parte din acele știri, din care pe unele le-a înțeles greșit. De altfel, se pare că le-a și uitat repede, căci nu amintește de ele în ultima și vasta lui sinteză, „Istoria romînilor"[3].

Aceste știri se află într-o *Epistola de crudelitate Turcarum*, adresată de Bartolomeu de Yano din Constantinopol, la 12 decembrie 1438, lui Albert de Sarteano, la Veneția. Păstrată în codicele 1130 al bibliotecii bisericii San Michele din acest oraș, ea a fost publicată de J.-P. Migne în seria greacă a „Patrologiei" sale[4].

Socotim că informațiile cuprinse în această lungă epistolă merită să fie cercetate mai de aproape și confruntate cu datele cunoscute și folosite pînă acum.

*

Dar mai întîi, despre autorul scrisorii.

Cu privire la Bartolomeu de Yano (Jano, Giano, Yanensis) știm puține lucruri sigure, pe care vom încerca să le distingem din informații destul de confuze. Totuși în unele cazuri va trebui să ne mulțumim, și în această cercetare, doar cu probabilități.

---

[1] *O mențiune neobservată a romînilor la bizantini*, în *Rev. Ist.*, București, XIX (1933) p. 159. E vorba de un poem al lui Ioan Diaconul adresat pe la 1439 împăratului bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul.

[2] *Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Iahrhunderts*, în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Breslau (Wroclaw) II (1937), p. 404—407; Idem, *Zur Ueberlieferung der Türkeneinfälle in Siebenbürgen*, Cluj, 1947, p. 8—9.

[3] Vol. IV (*Cavalerii*), București, 1937, p. 61—66.

[4] *Patrologia Graeca*, t. CLVIII, Paris, 1866, col. 1055—1068.

Versiunea franceză, în care s-a păstrat o altă scrisoare a sa, din 3 februarie 1443 (după stilul florentin : 1442), trimisă tot din Constantinopol, oferă forma eronată „Berthelemy de Jennes", pe baza căreia s-a afirmat, de Iorga[5] și într-un modest articol al nostru, că ar fi vorba despre un Bartolomeu de Genova, despre un călugăr genovez[6]. În „Analele Minoriților", publicate de Luca Wadding în sec. al XVII-lea, întîlnim forma *Bartholomaeus de Yano*, cu precizarea că acesta era de origine din Umbria. Analistul îl consideră însă una și aceeași persoană cu *Bartholomaeus de Appona* (adică Ábano, localitate la sud de Padova), pe baza unei identificări făcute de Mariano de Florența, călugăr minorit, care a scris o cronică a ordinului său, de la începuturi pînă la 1486, rămasă în manuscris. Despre acest din urmă Bartolomeu se știe că a compus două lucrări cu caracter religios, inedite și ele, și că s-a stins, foarte bătrîn, la 12 august 1483, într-o mănăstire de lîngă Perugia. Potrivit identificării amintite, aceste date sînt atribuite în mod curent lui Bartolomeu de Yano, iar activitatea desfășurată de cel din urmă la Constantinopol e înglobată, la rîndul ei, în biografia lui B. de Appona[7]. Or, nouă nu ni se pare prea sigură identificarea, din două motive :

1) Dacă Yano era o localitate în Umbria[8] iar Bartolomeu e considerat în consecință ca „Umber" de către Wadding[9], atunci nu e probabil ca el să fie una și aceeași persoană cu confratele său omonim, originar din Appona (Ábano), care se află tocmai la nord de Po, lîngă Padova.

2) În forma întreagă a numelui lui Bartolomeu, care a activat la Constantinopol, și anume atît în subscripțiile celor două scrisori cunoscute (din 1438 și 1443), expediate de el din acest oraș, cît și în deosebitele dispoziții ale ordinului minorit și mai ales în acelea ale papei Eugeniu al IV-lea în legătură cu problema unirii religioase și a franciscanilor aflători în capitala bizantină, e vorba totdeauna despre Yano, niciodată despre Appona[10].

Bartolomeu de Yano aparținea curentului rigorist, de asceză, din sînul ordinului franciscan, orientării zise „observante" în opoziție cu cea „conventuală", care dădea o interpretare mai moderată „regulei" fondatorului. Eugeniu al IV-lea sprijinea acest curent, în reprezentanții căruia găsea agenți zeloși ai planurilor sale de dominație pontificală, de unire religioasă cu grecii,

---

[5] *Les aventures „sarrazines" des Français de Bourgogne au XVe siècle*, în *Mélanges d'Histoire Générale* publ. de Constantin Marinescu, I, Cluj, 1927, p. 13, 17, 35, 42 ; Idem, *O mențiune neobservată*, p. 159.

[6] *Un moment décisif de l'histoire du Sud-est européen : la croisade de Varna*, în *Balcania*, București, VII (1944), p. 104, n. 1.

[7] Lucas Waddingus, *Annales Minorum*, ed. a III-a de Fonseca, t. X, Quaracchi, 1932, p. 127, nr. 11 (la anul 1426) ; t. XIV, Quaracchi, 1933, p. 417—418, nr. 33 (a. 1483) ; Ioannes Albertus Fabricius, *Bibliotheca latina mediae et infimae aetatis*, ed. Mansi, I, Florența, 1858, p. 164, 169 ; Ch. Kohler, în *La Grande Encyclopédie*, t. V, Paris, f. a., p. 524 ; J. Goyens, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiatique*, ed. Baudrillart, VI, Paris, 1932, col. 1005.

[8] Azi nu cunoaștem (noi, cel puțin) că ar exista o asemenea localitate. Nu e cumva numele patronomic al lui Bartolomeu ? Dar acest lucru nu e verosimil, dacă ne gîndim la onomasticul contemporanilor și confraților săi italieni, în numele cărora figurează elemente topice (Ioan de Capistrano, Iacob de Marchia, Albert de Sarteano etc.).

[9] Waddingus, t. X, p. 210, nr. 5 (a. 1431).

[10] *Ibid.*, t. XI, Quaracchi, 1932, p. 67, nr. 4 (a. 1439) ; p. 166, nr. 34 (a. 1441) ; p. 248—250, nr. 51 (a. 1444 = 1445).

de cruciadă antiotomană şi de combatere a ideilor revoluţionare husite. Iacob de Marchia, inchizitor al „răutăţii eretice" în Transilvania în preajma marii răscoale ţărăneşti din 1437—38 împotriva asupririi feudale ; Ioan de Capistrano, predicator al cruciadei şi animator al rezistenţei victorioase opuse sub conducerea lui Ioan de Hunedoara la Belgrad în 1456 ; Albert de Sarteano, destinatarul scrisorii de care ne ocupăm — erau, alături de Bartolomeu, cîţiva dintre reprezentanţii de seamă ai amintitei orientări, care avea în frunte atunci pe vestitul predicator Bernardin de Siena.

În vara anului 1437, cînd propaganda pentru unirea bisericească atinse intensitatea ei cea mai mare şi papa trimise la Constantinopol cîteva corăbii spre a aduce în Italia pe împăratul şi patriarhul bizantin, el expedie în Orient şi numeroşi călugări, dominicani şi franciscani[11]. Desigur, la cei din urmă face aluzie, în scrisoarea sa din 1443, Bartolomeu, cînd spune că a fost trimis cu şase ani în urmă de papa la Constantinopol, împreună cu alţi 29 minoriţi, din care el a reţinut cu sine — probabil în calitate de gardian — o parte în acest oraş[12]. De aceea, nu poate fi exactă data de 1435, la care e amintită de Wadding trimiterea lui Bartolomeu la Constantinopol[13]. Această numeroasă misiune franciscană e fără îndoială identică cu aceea trimisă de papa sub conducerea lui Iacob de Primadizzi, alt „observant" de seamă, numit „vicar în toate părţile orientale". Cu o parte din confraţi el trebuia să-şi continue drumul mai departe de la Constantinopol spre colonia genoveză Caffa din Crimeea, pentru a „reforma" conventul franciscan de acolo. O altă parte din minoriţi se putură instala chiar în capitala imperiului otoman, la Adrianopol, datorită binecunoscutei toleranţe religioase a turcilor. În schimb, Albert de Sarteano se găsea încă din 1435 sau începutul anului 1436 la Ierusalim, care era sub stăpînirea sultanului egiptean[14].

Izvoarele franciscane şi notiţele biografice întocmite pe temeiul lor exagerează (dacă n-au născocit chiar pe de-a întregul !) rolul lui Bartolomeu în tratativele de unire de la Constantinopol şi în realizarea ei vremelnică la Florenţa în 1439. Aceste izvoare voiau, desigur, să preamărească astfel ordinul „cerşetor" însuşi din care el făcea parte. Într-adevăr, ele nu afirmă numai că Bartolomeu şi-a cîştigat favoarea basileului Ioan al VIII-lea Paleologul şi a patriarhului Iosif, afirmaţie pe care n-o găsim confirmată de celelalte izvoare cunoscute, fie latine, fie greceşti, ci la Wadding citim chiar că el a avut meritul principal în cîştigarea acestora pentru ideea unirii şi pentru întreprinderea călătoriei lor în acest scop în Italia. Ba mai mult :

---

[11] Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, II, Paris, 1899, p. 343—344 ; Ludwig Mohler, *Kardinal Bessarion*, I, Paderborn, 1923, p. 87—88 ; R. Loenertz, *La Société des Frères Pérégrinants*, I, Roma, 1937, p. 46.

[12] Iorga, *Aventures „sarrazines"*, p. 36.

[13] Waddingus, X, p. 274, nr. 10 (a. 1435).

[14] Ernst Walser, *Poggius Florentinus*, Lipsca-Berlin, 1914, p.122,170. Din scrisorile lui Albert rezultă că în septembrie 1435 el se afla la Veneţia. Deci trebuia să fi plecat în Orient după această dată. În consecinţă nu putea să fi stat aici (în Orient) între martie 1435 şi septembrie 1436(cum afirmă, în contradicţie cu sine însuşi, Teodosio Somigli, *Etiopia francescana*, I. 1, Quaracchi, 1928, p. XLV şi n. 4, cf. XLVI), ci probabil după septembrie 1435 şi pînă prin octombrie 1436. Waddingus (X, p. 319, nr. 15, a. 1436) scrie că Albert a sosit la Ierusalim la sfîrşitul anului 1435.

Bartolomeu, împreună cu menţionatul Albert, i-a însoţit cu acelaşi prilej, iar cel din urmă — datorită cunoştinţelor sale de limbă greacă — le-a servit ca interpret[15]. Netemeinicia acestor aserţiuni e atît de vădită, după tot ce se cunoaşte despre această problemă[16], încît nu e necesar să stăruim în chip deosebit asupra ei. Ajunge să reamintim, respectiv să precizăm doar următoarele :

1) Rolul pericolului turcesc în determinarea împăratului şi a partriarhului de a accepta unirea.

2) Faptul că celelalte izvoare amintesc o serie de alţi împuterniciţi — fie ai conciliului de la Basel, fie ai papei — care purtau tratativele de la Constantinopol, fără să-l menţioneze pe Bartolomeu.

3) Data însăşi a scrisorii de care ne ocupăm : Constantinopol, 12 decembrie 1438, face improbabilă însoţirea împăratului şi a patriarhului de către autorul ei în Italia. Ioan al VIII-lea şi şeful bisericii greceşti, plecaţi de la Constantinopol, primul la 25, al doilea la 24 noiembrie 1437, au sosit în 8 februarie 1438 la Veneţia, pentru ca din martie pînă la sfîrşitul aceluiaşi an să participe la conciliul de la Ferrara, transferat apoi, în anul următor, la Florenţa. (Totuşi, în sine n-ar fi imposibil faptul ca Bartolomeu, dacă ar fi însoţit pe greci în Italia, să se fi întors, în cursul anului 1438, la Constantinopol, dar lipseşte orice dovadă pentru o asemenea presupunere.)

4) Dacă Bartolomeu ar fi avut un rol personal, măcar la Constantinopol, în pregătirea terenului pentru tratativele de unire sau ar fi arătat un interes deosebit pentru această problemă, e greu să înţelegem de ce într-o asemenea scrisoare, trimisă din capitala bizantină în Italia, într-un moment cînd aici tratativele erau în toi, nu aminteşte, nu se interesează cu nici un cuvînt de chestiunea unirii.

5) În sfîrşit ca intrepreţi în contactul dintre greci şi latini, la Veneţia, Ferrara şi Florenţa, celelalte izvoare pomenesc alte persoane, nu pe confratele lui Bartolomeu, Albert[17]. Acesta nici n-a fost la Constantinopol în acei ani, deci nu putea să însoţească pe greci în drumul lor în Italia, căci el se întorsese din amintita sa misiune de la Ierusalim — prin Cipru şi Rodos — la Veneţia, unde sosise încă la 21 august 1437, pentru ca de acolo să meargă la Bologna, apoi la Florenţa[18], unde a primit, după cum

---

[15] Waddingus, X, p. 127, nr. 11 (a. 1426) ; XI, p. 34, nr. 2 (a. 1438) ; XV, Quaracchi, 1933, p. 368 (a. 1506).

[16] Vezi mai ales Carl Joseph von Hefele, *Conciliengeschichte*, VII. 2, Freiburg im Breisgau, 1874, p. 659 şi urm. ; Mohler, I, p. 90 şi urm ; studiile lui G. Hofmann S.J., *Die Konzilsarbeit in Ferrara*, în *Orientalia Christiana Periodica*, III (1937), Roma, p. 403—455 ; *Die Konzilsarbeit in Florenz.*, ibid., IV (1938), p. 372—422 ; *Briefe eines päpstichen Nuntius in London über das Konzil von Florenz*, V, (1939), p. 407—433 ; *Rodrigo, Dekan von Braga* ; *Kaiser Johann VIII. Palaiologos*, IX (1943), p. 171—187 ; *Charakter der Sitzungen im Konzil von Florenz*, XVI (1950), p. 358—376 (despre interpreţi la p. 372) Cf. şi Joseph Gill S. J., *The Conncil of Florence*, Cambridge, 1958, p. 57 şi urm. (ca interpret oficial în cursul tratativelor de unire din Italia e amintit Niccolò Sagundino, *ibid.*, p. 115, 143—144, 165, 292, 300). Mai vezi, în general, şi Georg Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, ed. a II-a, München, 1952, p. 446—447.

[17] Mohler, I, p. 102, 123 ; Ludwig von Pastor, *Geschichte der Päpste*, ed. V—VII, vol. I, Freiburg im Breisgau, 1925, p. 326.

[18] Somigli (p. XLVI), pe baza scrisorilor lui Albert, publicate de F. Haroldus, *B. Alberti a Sartheano... opera omnia*, Roma, 1688, p. 267. Fraza confuză şi cu unele date greşite

vom vedea, o nouă misiune pentru Orientul apropiat (dar şi de această dată fără Constantinopol).

În concluzie, s-a atribuit pînă acum lui Bartolomeu un rol pe care nu l-a avut. În schimb, biografii săi au ignorat acţiunea lui de propovăduitor al cruciadei antiotomane, despre care va fi vorba mai la vale.

Cît timp a stat Bartolomeu la Constantinopol? Dacă ar fi să dăm crezare lui Wadding : 12 ani. Dar tot din „Analele" sale rezultă ca limite cronologice ale acestui stagiu ţarigrădean : 1435 şi 1453 (cucerirea Constantinopolului), după care s-ar fi întors în Italia[19], ceea ce nu concordă cu indicaţia de mai sus. Nepotrivirea cronologică nu e înlăturată nici dacă rectificăm, în virtutea celor spuse mai înainte, anul 1435 în 1437, ca dată de început. Sau trebuie să înţelegem prin 12 ani timpul efectiv cît a stat la Constantinopol între sus-zisele limite, fără eventualele întreruperi, cînd se afla în altă parte? Nu ştim — dar nu ni se pare probabilă această ipoteză.

În orice caz, putem urmări şederea lui Bartolomeu — cu sau fără întrerupere — în capitala bizantină pînă la începutul anului 1445. Astfel prin mai 1440 el trebuia să se găsească la Constantinopol, Albert adresîndu-i acolo, la 15 mai, o scrisoare din Rodos, în drumul său spre Egipt şi Ierusalim în noua lui misiune răsăriteană. Cu acest prilej îl îndeamnă să-şi însuşească pe deplin limba şi literele greceşti, şi să-l informeze „în ce stare se află problema credinţei cu grecii"[20]. În anul următor sînt trimişi la Constantinopol, din Italia, doi minoriţi, care erau „arhitecţi şi făurari pricepuţi", pentru a termina zidirea conventului franciscan — e vorba de Sant Antonio dei Cipressi — începută de călugărul nostru[21]. La această „reedificare" face aluzie Bartolomeu în amintita scrisoare (cuprinzînd cunoscutele ştiri importante despre luptele dintre Ioan de Hunedoara şi turci în 1442) ce o adresează din Constantinopol, la 3 februarie 1443, unui „prior al Sfîntului Ioan din Ierusalim", adică, după cum se vede, unui cavaler ioanit, şefului unui priorat oarecare (poate din Italia) al ordinului Sf. Ioan din Ierusalim, care îşi avea centrul în această vreme în Rodos. În subscripţia lui Bartolomeu din versiunea ei franceză, singura cunoscută, figurează calitatea de „ministre général de l'Ordre des frères mineurs, ès parties d'orient"[22]. Evident, această formulă nu poate fi decît o greşeală de traducere, pentru „vicarul general în Orient" al ministrului general al ordinului respectiv. Ministrul general îşi avea reşedinţa — precum se ştie — în Italia; această demnitate fiind vacantă în 1442, a fost ales ca vicar general al întregului ordin chiar Albert de Sarteano[23]. Wadding reproduce o bulă

---

a lui Somigli (loc. cit.) în legătură cu unirea grecilor şi plecarea lor (din Italia?) la „21 martie" (fără precizarea anului) trebuie rectificată în sensul că unirea a fost promulgată la 6 iulie 1439 la Florenţa; grecii au plecat de aici în mai multe grupuri, între 20 iulie şi 26 august, iar de la Veneţia la 19 octombrie 1439, pentru a se întoarce în patrie (H o f m a n n, *Die Konzilsarbeit in Florenz*, p. 418—419).

[19] W a d d i n g u s, X, p. 127, nr. 11 (a. **1426**) ; XIV, p. 418, nr. 33 (a. 1483).

[20] H a r o l d u s, epist. LXIII, p. 325 (după microfilm). Vezi şi G i l l, p. 322.

[21] W a d d i n g u s, XI, p. 166, nr. 34 (a. 1441) ; XII, p. 132, nr. 66 (a. 1451). Pentru această mînăstire vezi A. B e l l i n şi A r s è n e de C h a t e l, *Histoire de la latinité de Constantinople*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 105, 108.

[22] I o r g a, *Aventures „sarrazines"*, p. 36, 42.

[23] W a d d i n g u s, XI, p. 178 şi urm.

a lui Eugeniu al IV-lea din 4 ianuarie 1445 (stil florentin : 1444), din care rezultă tocmai calitatea amintită de vicar general pentru Orient pe care o avea încă înainte de această dată Bartolomeu[24]. Probabil[25] el a cumulat acest titlu cu acela, anterior, de ,,gardian al Fraţilor Minoriţi din Constantinopol''. Acesta, ,,notable homme, docteur en theologie et bonne personne'', e amintit de cronicarul Jean de Wavrin ca participant la campania flotei cruciate din 1445 în Marea Neagră şi pe Dunăre, care a plecat de la Constantinopol imediat după paşti (ce a căzut în acel an la 28 martie). Ipoteza identităţii lui Bartolomeu cu acest gardian şi a participării sale la campania cruciată din 1445 pare şi mai plauzibilă dacă ne gîndim la propaganda de cruciadă pe care o face prin epistolele sale din 1438 şi 1443. În cursul expediţiei, după cum se ştie, corăbiile burgunde şi papale au dat lupte, în alianţă cu trupele lui Vlad-Dracul şi ale lui Ioan de Hunedoara, împotriva garnizoanelor turceşti de pe cursul inferior al Dunării. La un moment dat, gardianul a trebuit să mijlocească o împăcare între cardinalul Francesco Condulmer, comandantul suprem al flotei, şi Valerand de Wavrin, căpitanul galerelor burgunde, care se certaseră. După o serie de operaţiuni, flota s-a întors la Constantinopol, unde a sosit la 3 noiembrie 1445[26]. Probabil că în timpul acestei campanii Bartolomeu a fost suplinit în capitala bizantină de Iacob de Primadizzi. Într-adevăr, printr-un alt act papal, din 30 a aceleiaşi luni, Iacob a obţinut chiar din banii destinaţi amintitei flote cruciate, un ajutor pentru continuarea zidirii conventului franciscan, despre care se afirmă însă greşit — în acelaşi document — că a fost începută prin grija lui Iacob însuşi[27]. Această clădire a fost terminată abia în 1451. Nu ştim cine va fi fost gardian atunci. În orice caz, în funcţia de vicar general în Orient nu mai e menţionat în acel moment nici Bartolomeu, nici Iacob, ci Baptista de Levant, trimis aici din Creta, după ce făcuse parte din cea de-a doua misiune orientală a lui Albert[28]. S-ar părea că în acel an, 1451, era vacantă şi funcţia de gardian, de vreme ce vicarul acordă călugărilor[29] libertatea de a-şi alege gardianul. Dar în catastrofa ce a pus capăt, la 29 mai 1453, imperiului bizantin a dispărut şi conventul franciscan[30]. Unii dintre ,,observanţi'', care au reuşit să scape — probabil prin răscumpărare — din

---

[24] *Ibid.*, p. 248—250, nr. 51 (a. 1444 = 1445).

[25] A se vedea şi I o r g a, *Aventures ,,sarrazines''*, p. 13 şi n. 1 ; Idem, *Cronica lui Wavrin şi romînii*, în *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*'', Bucureşti VI (1927), p. 124, n. 1. Nici din Wadding, nici din scrisorile menţionate ale lui Bartolomeu de Yano, din 1438 şi 1443, nu rezultă că în aceşti ani,din ajunul căderii Constantinopolului,ar fi fost ,,cel puţin'' două convente franciscane în acest oraş, cum se afirmă la B e l l i n şi A. de C h a t e l, p. 104—105.

[26] I o r g a, *Cronica lui Wavrin*, p. 102, 123—125, 146.

[27] I o r g a, *Notes*, II, p. 510—511. Iacob va fi numit comisar papal cu puteri depline pentru Orient, în primul rînd pentru cel bizantin, prin actul pontifical din 1 ianuarie ,,1445'', care fiind exprimat, ca de obicei, după stilul florentin, corespunde în realitate anului 1446, cum arată şi anul XV din pontificatul lui Eugeniu al IV-lea, ce figurează în datare (W a d d i n g u s, XI, p. 272, nr. IX, a. 1445).

[28] W a d d i n g u s, XII, p. 132, nr. 66 (a. 1451).

[29] Fără nici o îndoială, pe ei îi înţelege Wadding prin ,,ipsis incolis'' cu referire la ,,commoratos'' ai conventului, din fraza precedentă.

[30] W a d d i n g u s, *loc. cit.*

robia turcească, au ajuns, deja la 4 iulie a aceluiaşi an, la Bologna, putînd fi deci socotiţi printre cei dintîi aducători ai vestei dezastrului în Italia[31].

Destinatarul scrisorii de care ne ocupăm, Albert de Sarteano (1385—1450) e mai cunoscut, deşi prezintă mai puţin interes pentru articolul nostru, decît Bartolomeu de Yano. Într-adevăr, Albert a jucat un rol relativ mai important. Activitatea sa are, după cum am văzut, unele puncte de contact cu aceea a confratelui său. La cele menţionate mai sus ar trebui să adăugăm doar următoarele : Albert, deşi elev al umanistului Guarino Veronese, reproşa umanismului — într-o polemică susţinută cu unul din reprezentanţii de seamă ai acestuia, Poggio Bracciolini — cultul excesiv pentru antichitatea păgînă[32]. El era dintre acei oameni ai bisericii care doreau să aservească acesteia noua orientare a culturii europene. Bun cunoscător al situaţiei creştinătăţii din Orientul apropiat, fu însărcinat de papa, în vara anului 1439, cu conducerea unei solii pentru a trata unirea religioasă cu creştinii din acele părţi (inclusiv Etiopia, ţară despre care apusenii aveau ştiri vagi, legendare). Dar misiunea lui Albert n-a reuşit să ajungă pînă în Etopia. El a jucat un rol important în realizarea acestei uniri, măcar cu patriarhia coptă de la Alexandria, în 1442, unire efemeră însă şi ea, ca şi aceea încheiată cu grecii[33].

*

Cuprinsul scrisorii din 1438 oferă o imagine întunecată despre expediţiile de cotropire şi de pradă turceşti în Europa sud-estică, atrăgînd atenţia totodată asupra primejdiei paralele a pustiirilor tătăreşti în Europa răsăriteană. Autorul stăruie îndeosebi asupra suferinţelor maselor de robi luaţi în incursiunile otomane, zugrăvind un tablou lugubru, fără îndoială autentic în liniile sale mari, fiind confirmat de majoritatea izvoarelor contemporane. Totuşi în unele amănunte acest tablou prezintă poate şi trăsături exagerate, întorsături retorice, cu aluzii sau figuri biblice, menite să impresioneze. Cîteva elemente de conţinut, deşi fără asemenea artificii stilistice, ci într-o formă relativ mai sobră, vor reveni sub pana lui Bartolomeu în scrisoarea din 1443. Ambele epistole sînt scrise în scopul propagandei de cruciadă antiotomană. De altminteri, ele nu erau manifestări izolate de acest gen ale lui Bartolomeu, care mărturiseşte la sfîrşitul epistolei din 1438 că înainte de aceasta a îmboldit la lupta împotriva „Necredincioşilor" pe noul împărat Albert de Habsburg (ales la 18 martie, acelaşi an) şi pe „duci" (poate principii din imperiu), adresîndu-le „peste treizeci de scrisori" ! Tot pentru propovăduirea cruciadei, din însărcinarea superiorilor, Bartolomeu trimise şi confraţi de-ai săi, probabil chiar purtători ai acestor scrisori, care deşi au fost primite nu li s-a dat nici o urmare, — constată cu amărăciune autorul lor. El notează

---

[31] *Corpus Chronicorum Bononensium*, ed. Albano Sorbelli, în Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, ed. nouă, t. XVIII, partea I, Bologna, 1927, p. 186—189. Vestea a ajuns mai întîi la Veneţia, în 29 iunie, iar la Roma în 8 iulie (Franz Babinger, *Maometto il Conquistatore*, [Torino], 1957, p. 159).

[32] Walser, p. 118—119.

[33] Waddingus, XI, p. 81—88, nr. 14—20 (a. 1439) ; Hefele, VII. 2, p. 782,794—797 ; Iorga, *Notes*, II, p. 364 ; P[io] P[aschini], *Alberto di Sarteano*, în *Enciclopedia Italiana*, II (1929), p. 197 ; Pall, *Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi*, în *Bulletin Historique de l'Académie Roumaine*, Vălenii-de-Munte, XX (1937), p. 20.

că „Iacob al nostru", faimosul I. de Marchia — „această trîmbiță a lui dumnezeu" — predică de asemenea „în fața regelui și a principilor". Din contextul scrisorii rezultă că ar fi vorba și în acest caz de propovăduirea cruciadei, pe cînd, în realitate, noi știm, din alte izvoare mai bine informate, că Iacob continua în Ungaria (Albert era și rege al acestei țări) acțiunea sa antihusită, care indirect slăbea rezistența în fața primejdiei turcești[34].

Motivul nemijlocit pentru descrierea situației tragice a populației tîrîte în servitute e furnizat lui Bartolomeu de năvălirile otomane din 1438 în Transilvania, cele mai grele din cîte a suferit această țară din partea turcilor. Din epistola sa rezultă, printre datele noi, că e vorba de două expediții în acest an, nu de una, cum se știa pînă acum.

Pentru cea dintîi, aceea cunoscută și cea mai importantă, condusă de însuși sultanul Murad al II-lea, în care a fost prădată toată Transilvania sud-occidentală și o parte din cea centrală, îndeosebi ținuturile săsești, ni se oferă, la prima vedere, date puține și în general vagi, în comparație cu unele izvoare utilizate pînă acum. Totuși o analiză atentă îngăduie o serie de precizări și completări. Astfel Bartolomeu arată că a fost informat asupra acestei campanii de un alt călugăr, răscumpărat destul de repede, dintre robii luați de turci cu acel prilej. Aluzia ne duce cu gîndul, firește, numaidecît la izvorul cel mai plastic asupra expediției, la cunoscuta relație a școlarului anonim de la Sebeș. Dus în robie și acesta, în 1438, se va elibera abia după 20 de ani, devenind călugăr și descriind, în afară de peripețiile sale personale, și moravurile turcilor într-o cărticică ce va fi foarte citită în a doua jumătate a sec. al XV-lea și în veacul următor, bucurîndu-se de numeroase ediții latinești, precum și de traduceri și prelucrări germane. Ea a trezit interesul unui Luther, unele ediții apărînd cu o prefață din partea sa[35]. Evident, dacă paralela se impune oarecum de la sine între cele

---

[34] Waddingus, XI, p. 44 (a. 1438); Iorga, *Notes*, II, p. 355 (doc. 15 noiembrie 1438); Lukcsics Pál, *Diplomata pontificum saec. XV*, t. II, Budapesta, 1938, nr. 492, 511, 515 (22 iulie și 7 decembrie 1438).

[35] Părți reproduse de contele Kemény József, în *Új Magyar Muzeum* (Noul Muzeu Maghiar), Pesta, I (1857), p. 45—53. Vezi o parte din ele și la Iorga, *Acte și fragmente*, III, București, 1897, p. 8—10, și la A. Decei, *Informațiile istorice ale lui Captivus Septemcastrensis* (după adaptarea germană a lui Sebastian Franck, din 1530), în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, VII (1936—38), p. 685—693. Pretinsa relație a unui alt rob transilvănean din 1436 e o confuzie a lui Kemény (p. 49, n. 2) cu cea din 1438, provocată de o indicație cronologică greșită din această din urmă relație, indicație care figurează și în titlul unei prelucrări germane, tot din 1530. Asupra edițiilor vezi A. Veress, *Bibliografia română-maghiară*, I, București, 1931, p. 3—4, 24—25; mai nou C. Göllner, *Die Auflagen des „Tractatus de ritu et moribus Turcorum"*, în *Deutsche Forschung im Südosten*, An. III (1944), nr. 1. p. 129—151. Babinger (*Maometto II*, p. 618—619) atribuie Anonimului numele de Gheorghe (*Giorgio da Mühlenbach*). Acest nume rezultă din identificarea — nu știm pe ce bază — a Anonimului cu un oarecare călugăr dominican, „Georgius de Hungaria" și din identificarea tratatului amintit al Anonimului cu *Tractatus quidam de Turcis prout ad presens ecclesia sancta ab eis affligitur* („Rome compositus" și „scriptum" — desigur cu sensul „transcris" — de către Wolfgang Veichtner, în anul 1500; reprodus de Iorga, *Notes*, V. București, 1915, p. 345—349). E un incunabul menționat, în mai multe ediții (dintre care numai una e datată, din 1481 arătîndu-se în acest caz că lucrarea a fost întocmită în 1474), de Lud. Hain, *Repertorium Bibliographicum* II. 2, Stuttgart-Paris, 1838, nr. 15 677—15 681 (cf. Göllner, p. 139—140, nr. 6, nota). Identificarea în discuție, tot la Babinger, *Dawud—Celebi, ein osmanischer Thronwerber des 15. Jahrh.*, în *Südost-Forschungen*, München, XVI, 2 (1957), p. 297, n. 1. În cataloagele unor mari biblioteci, se întîlnește o altă confuzie, între Anonimul de la Sebeș și Bartolomeu Georgević,

două izvoare, totuşi acestea nu pot fi confundate, autorii lor fiind deosebiţi şi ele datînd din momente deosebite.

Bartolomeu identifică Transilvania cu teritoriul săsesc din această ţară ; ea s-ar întinde cale de 8 zile în lungime şi trei în lăţime[36]. Referindu-se la devastarea ei în această expediţie el adaugă : „căreia mai înainte i se zicea Şapte Scaune (*Septemsolia*), acum însă nu ştiu cum se numeşte, dacă nu cumva un loc de jeluire şi de bocete"[37]. Aşadar, pentru izvorul nostru accepţiunea Transilvaniei de fapt e şi mai îngustă, necuprinzînd nici măcar teritoriul săsesc în întregime, ci numai cele Şapte Scaune, adică „provincia" Sibiului. Termenul de *Siebenbürgen* (*Septem castra*) avea şi el încă în sec. al XV-lea, de obicei, acest înţeles restrîns, pentru a se referi apoi la tot teritoriul săsesc şi în sfîrşit la Transilvania întreagă[38]. Călugărul informator al lui Bartolomeu era, poate, chiar un sas din Şapte Scaune, ţinut care a suferit cel mai mult în cursul primei expediţii din 1438.

Că unele regiuni săseşti ale Transilvaniei, nu numai Şapte Scaune, ci şi Două Scaune (Mediaş şi Şeica), au fost foarte greu încercate de această invazie, e atestat de faptul că anumite sate au resimţit-o, prin pierderile suferite în numărul locuitorilor şi în avutul lor, decenii întregi, iar altele pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea[39].

În ajunul şi în timpul acestui atac turcesc anarhia feudală, după cum se ştie, făcea ravagii în Ungaria şi Transilvania. Feudalii din Ungaria au participat în număr mare la războaiele împotriva Cehiei husite[40]. În ciuda incursiunilor otomane, care bîntuiau marginile regatului[41], clasa stăpînitoare căuta să-şi concentreze forţele în primul rînd pentru înăbuşirea rezistenţei populare interne, manifestate sub forma agitaţiei husite, dar şi prin răscoala deschisă : aceea din Transilvania în anul 1437 şi începutul anului 1438. Deşi în septembrie 1437, apoi în februarie 1438 se vorbea de necesitatea

---

care a publicat şi el, pe la 1543, o lucrare foarte răspîndită despre turci (G ö l l n e r, p. 131). Din amintirile Anonimului nu rezultă însă că, după răscumpărarea din robie, acesta s-ar fi întors în „patrie", aşa cum afirmă între alţii, ca un fapt sigur, J o s e p h T r a u s c h, *Schriftellerlexikon der Siebenbürger Deutschen*, III, Braşov, 1875, p. 432 (la p. 437 el atrage atenţia asupra confuziei de mai sus a lui Kemény). F. Bujak susţine greşit — în ale sale *Studja geograficzno historiczne*, 1925, p. 130, n. 3 — că lucrarea Anonimului ar fi un extras din binecunoscutele memorii ale « Ieniceru'ui sîrb» » (Informaţie amabilă a prof. N. Radojčić, de la Belgrad).

[36] *patria Transylvana, quae, ut frater mihi narrat ex praeda redemptus, octo dierum longitudine et trium latitudine tendebatur* (M i g n e, t. CLVIII, col. 1058). Pasajul a fost greşit înţeles de I o r g a (*O menţiune neobservată*, p. 159) : „prada de opt zile în lung, trei în lat".

[37] *que* [*patria Transylvana*] *prius Septemsolia dicebatur, nunc vero quid nominetur ignoro, nisi forte locus lamentationis et planctus.* Se ştie însă că numele latin obişnuit al celor Şapte Scaune din Transilvania era *Septem Sedes*.

[38] G e o r g M ü l l e r şi A d o l f S c h u l l e r u s, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu, XLV (1922), p. 8—15.

[39] F e r d i n a n d B a u m a n n, *Zur Geschichte von Mühlbach*, în *Programm des evanghelischen Unter-Gymnasiums in Mühlbach für das Schuljahr 1881/82*, Sibiu, 1882, p. 63 (doc. nr. 10), 73 (doc. nr. 21) ; G ü n d i s c h, *Die Türkeneinfälle*, p. 405 ; Idem, *Zur Ueberlieferung*, p. 9.

[40] S z é k e l y G y ö r g y, *A huszitizmus és a magyar nép* (Husitismul şi poporul maghiar), în *Századok*, 90 (1956), mai ales p. 362—367.

[41] Referindu-se la aceste incursiuni Eugeniu al IV-lea însărcinează, printr-un act al său din 13 ianuarie 1438, un episcop ca să predice cruciada în Ungaria (L u k c s i c s, II, nr. 527, regest = rezumat, cu unele greşeli, după Fejér, la H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, *Documente*, I. 2, Bucureşti, 1890, p. 637—638).

apărării de o eventuală invazie otomană, ca de un pericol paralel cu acela al răscoalei țărănești[42], nobilimea ardeleană nu se grăbea să asculte apelul voievodului Desideriu de Losoncz, chemînd-o la lupta contra turcilor. Pentru a se sustrage, unii invocau pierderile suferite în urma mișcării țărănești[43]. Afară de cazuri izolate — ca apărarea cu succes a Sibiului și poate a Cetății de Baltă, ca împotrivirea parțială de la Sebeș — turcii nu vor întîmpina o rezistență serioasă, organizată. Ei n-au trebuit să dea nici o luptă în cîmp deschis.

Turcii au intrat în Transilvania probabil pe la pasul Porțile de Fier și au devastat Țara Hațegului, prădînd și posesiunile nobililor romîni Cîndea[44]. O parte a populației din părțile sudice ale Transilvaniei s-a refugiat spre nord, pe teritoriul comitatelor. După trecerea primejdiei, voind să se înapoieze la vatră, ea va întîmpina greutăți din partea nobilimii și a lui Gheorghe Lépes, episcopul Transilvaniei, cruntul exploatator al iobăgimii, care voiau să rețină refugiații pe moșiile lor[45]. Turcii înăbușeau cu cruzime orice încercare de împotrivire. Utilizînd o imagine ce se întîlnește, ca o macabră podoabă de stil, în chip obișnuit în izvoarele orientale, Bartolomeu scrie : „au fost ridicate acolo [în Transilvania] trei grămezi uriașe de capete ale oamenilor uciși, ale acelora care nu voiau să se predea pașnic în mîinile lor, trupurile fiind rostogolite pe rîpele munților, ca o hrană groaznică pentru lupi și cîini și păsări"[46].

Numărul robilor luați — după informațiile lui Bartolomeu — era de la 30.000 la 40.000. Pentru suferințele cumplite îndurate de ei și pentru decimarea rîndurilor lor de către turci, în istovitorul marș de 20 de zile pînă la Adrianopol, citățm iar textual, ca amănunte noi, împărtășite de monahul transilvănean, participant la aceste grele încercări, cele ce urmează : „... preoții, călugării, tineri și bătrîni, pînă cînd puteau să meargă, erau duși în lanțuri de fier la coada cailor, iar restul poporului, împreună cu copiii și femeile, era mînat cu ajutorul cîinilor ca o turmă, fără nici o cruțare sau milă ; cei ce întîrziau în mers din pricina oboselii, a setei sau mai degrabă a durerii" erau uciși pe loc[47]. Numărul acestor nenorociți a fost foarte mare. La Adrianopol „zace în afara caselor o mulțime atît de mare de cadavre, parte putrezite, parte mîncate de cîini, încît ar părea de necrezut cuiva, dacă le-ar fi văzut cu ochii săi. Cîteodată morții sînt aruncați în fața negustorilor latini ; dacă cineva, nu într-atît din milă cît din cauza mirosului

---

[42] *Székely oklevéltár* (Colecția de documente privitoare la secui), ed. Szabó Károly, II, Cluj, 1872 p. 136—137 ; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV. 1, București, 1911, p. 24—25 (doc. nr. 38—39). Doc. din 18 iunie 1438, referitor la răscoala romînilor din Țara Făgărașului (ibid., p. 26,nr.41)poartă dată greșită, în loc de 2 iunie 1434 (Fr. Zimmermann-G. Gündisch, *Urkundenbuch*, IV, Sibiu, 1937, p. 523, nr. 2197).

[43] Vezi mai jos p. 23 (13).

[44] Hurmuzaki-Densușianu, I. 2, p. 653—656 = *Teleki oklevéltár* (Documente privitoare la familia Teleki), ed. Barabás Samu, II, Budapesta, 1895, p. 4.

[45] Humuzaki-Iorga, XV. 1, p. 26—27.

[46] Migne, t. CLVIII, col. 1059. Ioan de Raguza(vezi mai jos)amintește și el de „multele care... pline cu capete de creștini" uciși de turci în expediția lor întreprinsă în Ungaria în 1435 (Iorga, *Notes*, IV, București, 1915, p. 27).

[47] Migne, *loc. cit.* ; cf. și scrisoarea din 1443 a lui Bartolomeu (Iorga, *Aventures „sarrazines"*, p. 36), precum și bula de cruciadă a lui Eugeniu al IV-lea, 1 ianuarie 1443 (stil florentin : 1442), la Odoricus Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, IX, Lucca, 1752, p. 413.

urît, ar încerca să-i îngroape sau să-i ducă de acolo, n-are voie s-o facă în nici un chip, decît după ce a plătit pentru aceasta"[48]. Ştirile lui Bartolomeu despre soarta grea a robilor luaţi în această expediţie sînt confirmate în parte de Anonimul de la Sebeş, care — ca şi informatorul franciscanului de la Constantinopol — făcea parte chiar dintre ei. Fiind printre acei apărători ai Sebeşului asediat în aceeaşi expediţie de turci, care nu voiau să capituleze, ajungînd totuşi în cele din urmă în mîinile lor, el fu vîndut unor negustori încă înainte de retragerea oastei otomane din Transilvania. Pus în lanţuri, împreună cu ceilalţi captivi de seama lui, a fost dus la Adrianopol. iar de acolo, după ce a trecut — în urma unor noi vînzări — în mîinile altor negustri, a ajuns în Asia Mică. În schimb, majoritatea populaţiei din Sebeş, cu parohul Antonie (doctor al Universităţii din Viena) şi cetăţenii fruntaşi, răspunzînd la apelul lui Vlad-Dracul, care se afla ca vasal în tabăra sultanului, au deschis porţile oraşului în faţa acestuia. Prin intervenţia binevoitoare a voievodului romîn[49], aceşti locuitori s-au împărtăşit de o captivitate mai uşoară, fiind duşi împreună cu bunurile lor (mişcătoare) : unii, fruntaşii, în Ţara Romînească, iar restul în Turcia, de unde apoi s-au putut reîntoarce în patrie, cu excepţia preotului şi a cîtorva orăşeni de frunte, cărora în 1439 regele Albert de Habsburg le-a înterzis intrarea în Transilvania, socotindu-i trădători, fiindcă predaseră oraşul turcilor[50]. Tot aşa îl considera regele pe Laurenţiu, parohul din Cîlnic (Kelling), care împreună cu cîţiva complici predase turcilor, fără rezistenţă, cetăţuia din acest sat, pricinuind astfel uciderea unei părţi şi tîrîrea în robie a restului populaţiei[51]. Se pare deci că tratamentul mai omenos de care s-a bucurat majoritatea locuitorilor din Sebeş a fost doar o excepţie, care nu infirmă ştirile lui Bartolomeu şi ale altora despre situaţia tragică a maselor înrobite de turci atît în Transilvania cît şi în alte ţări, în special în Peninsula Balcanică, expuse prădăciunilor lor.[52]

Ce urmăreau feudalii turci prin smulgerea populaţiei — din Transilvania şi din alte părţi — de la căminele ei, prin despărţirea brutală a oamenilor de ţara şi chiar de familiile lor, prin ducerea lor departe în robie, prin vînzarea lor ca sclavi? Robii — această „pradă vie" — alcătuiau o mînă de lucru întrebuinţată pe scară largă pe moşiile feudalilor otomani. Ei erau folosiţi şi pentru serviciile casnice, după cum erau căutaţi — cei mai tineri — şi pentru haremuri. O parte din ei — ca şi în genere din prada de război — revenea sultanului. Robii puteau fi utilizaţi şi pentru ridicarea sau repararea zidurilor de cetăţi, pentru construirea de poduri etc. O parte din copiii

---

[48] M i g n e, *ibid.*

[49] Regele Albert ceruse acestuia, prin februarie 1438, chiar să-i apere pe saşii braşoveni de incursiunile turceşti (H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, I. 2, p. 645, cf. I. M i n e a, *Vlad Dracul şi vremea sa*, extr. din *Cercetări istorice*, Iaşi, 1928, p. 99).

[50] K e m é n y, p. 47—48; B a u m a n n, p. 62—64 (doc. nr. 9 şi 10).

[51] A. A m l a c h e r, în *Korespondenzblatt*, XXX (1907), p. 33—35.

[52] Pentru prădăciunile turceşti din Peninsula Balcanică şi înrobirea popoarelor din acele părţi în secolele XIV—XV, îndeosebi pe baza izvoarelor narative : D. A n g h e l o v, *Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs*, în *Byzantinoslavica*, Praga, 2/XVII (1956), mai ales p. 248—249, 260. Dar citatul din cronicile turceşti de la p. 255 nu se referă la campania din 1438, ci la cea din 1440, împotriva Ungariei, după cum a arătat deja T h ú r y J ó z s e f, *Török történetirók* (Istoriografi turci), I, Budapesta, 1893, p. 55 şi n. 1.

capturaţi de la creştini serveau la completarea cadrelor de ieniceri, alături de faimosul „tribut de sînge", sursa lor principală. Dar robii luaţi în expediţiile de jaf sau de cucerire puteau să fie şi vînduţi, fiind căutaţi de negustori de sclavi atît pentru cererile din interiorul imperiului otoman, cît şi pentru cele din alte ţări musulmane (Siria, Arabia, Egipt etc.). Acestea însă se aprovizionau cu asemenea marfă mai ales din Rusia meridională, prin tătari şi negustori italieni, cum ne arată, între alţii, Bartolomeu, care vorbeşte de pieţele de sclavi din Moncastro (Cetatea Albă), Caffa şi Tana[53]. De altfel, nu numai clasa stăpînitoare otomană, ci şi ostaşii turci de rînd făceau tot posibilul pentru a lua prizonieri în campaniile şi incursiunile din teritoriile creştine, după cum rezultă din Anonimul de la Sebeş. Vînzarea acestor captivi reprezenta şi pentru ei un izvor de cîştig. Astfel, clasa dominantă putea să întreţină spiritul lor războinic şi să se slujească de ei în politica sa de cotropire. Zelul unei adevărate vînători după robi, încurajată de anarhia din teritoriile vecine cu imperiul otoman, cuprinsese întreaga societate turcă, de origine nomadă şi din care o parte însemnată nici nu depăşise încă modul de trai nomad. Făcînd aluzie la neîncetatele încursiuni de jaf ale turcilor, Bartolomeu adaugă că vedea trecînd mereu prin Constantinopol — care oricum era capitala unui imperiu creştin! — „ţărani şi păstori turci, înarmaţi cu cîte un arc sau o sabie, mulţi încovoiaţi de bătrîneţe, purtaţi de măgăruşi, care peste cîteva zile se reîntorc, aducînd cu sine fiecare, prin mijlocul Constantinopolului şi prin faţa negustorilor veneţieni şi genovezi de aici, cîte trei sau patru tineri legaţi, cu care uneori se opresc, ca toţi să-i vadă, îi înjură şi-i bat. Şi nimeni nu îndrăzneşte să zică ceva împotrivă". Atît de mare era frica de turci şi neputinţa imperiului bizantin. Bartolomeu va reveni cu noi amănunte în scrisoarea din 1443[54]. Descrieri asemănătoare găsim din partea unui alt martor ocular, dominicanul Ioan de Raguza, unul din trimişii conciliului de la Basel la Constantinopol pentru tratativele de unire, în relaţia sa din 17 noiembrie 1436[55], apoi în bula de cruciadă a lui Eugeniu al IV-lea din 1 ianuarie 1443, lansată în urma biruinţelor lui Ioan de Hunedoara din anul precedent şi într-o scrisoare a umanistului Chiriac de Ancona, dată din Raguza la 7 decembrie 1443[56].

Văzîndu-se în robie, mulţi din aceşti nenorociţi, în urma deznădejdii că au ajuns în astfel de situaţie sau poate din nădejdea de a-şi îmbunătăţi soarta, se lepădau de creştinism, turcindu-se. Fenomenul e notat cu îngrijorare de Ioan de Raguza, precum şi de autorul nostru în ambele sale epistole. În cea din 1438, el socoate că de 35 sau 40 de ani încoace îşi renegau credinţa anual zeci de mii de creştini. Mai ales tinerii, de ambe sexe, se converteau uşor şi repede la islam, devenind mai cruzi în prigonirea celor de acelaşi neam cu ei decît turcii înşişi. Franciscanul nu crede că ar putea dovedi mai multă statornicie nici chiar confraţii săi, din diferite ordine, dacă ar cădea

[53] Bartolomeu scrie că la Constantinopol veneau în fiecare an peste 30 de corăbii pline cu sclavi din amintitele regiuni (M i g n e, t. CLVIII, col. 1063; cf. I o r g a, *O menţiune neobservată*, p. 159). Tranzitul acestor sclavi din Crimeea spre Egipt se evalua, pe la 1420, anual la 2000 (W. H e y d, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, II, Lipsca, 1923, ediţie reimprimată, p. 560—563).

[54] M i g n e, t. CLVIII, col. 1061; I o r g a, *Aventures „sarrazines"*, p. 36.

[55] Publicată printre alţii de I o r g a, *Notes*, IV, p. 25.

[56] R a y n a l d u s, *loc. cit.*; P a l l, *Ciriaco d'Ancona*, p. 15.

în robia „Necredincioşilor", „Azi entuziaşti propovăduitori ai lui Hristos, mîine ei l-ar renega ruşinos" ![57]

Bartolomeu afirmă, în două rînduri, că această primă expediţie din 1438 a avut loc în august. Anonimul turc din 1486 arată că ea s-a petrecut în anul hegirei 841, deci s-a încheiat înainte de 23 iunie 1438. După cronicarii turci : contemporanul Azik Paşa-Zade şi Neşri, desigur compilator al său, sultanul a devastat Ungaria (de fapt Transilvania), timp de 45 zile, iar după Seadeddin, alt cronicar otoman, care se bazează tot pe izvoare mai vechi, ar fi vorba de două luni de zile[58]. Pentru cronologia campaniei trebuie să ţinem seama şi de faptul că voievodul Desideriu de Losoncz a confiscat o moşie a unor feudali, fiii lui Stanislau Báthori, pe motiv că nu se prezentaseră la oastea ridicată sau mai probabil care ar fi trebuit ridicată împotriva turcilor. La plîngerea acestor nobili, care invocau drept scuză devastarea moşiei lor de ţăranii răsculaţi, regina Elisabeta, soţia lui Albert de Habsburg, a dat ordin voievodului la 10 august 1438, să restituie acea moşie[59]. Dacă toate acestea s-au întîmplat pînă la 10 august, atunci indicaţia menţionată a lui Bartolomeu, confruntată şi cu datele izvoarelor turceşti, se poate interpreta în sensul că expediţia lui Murad al II-lea s-a desfăşurat în Transilvania prin iunie-iulie[60] şi că în august a avut loc retragerea oastei turceşti în Ţara Romînească (unde, după cronicarii otomani, ea a făcut un popas), iar de acolo reîntoarcerea ei, desigur înceată, fiind încărcată cu pradă şi cu convoaie de robi, la Adrianopol. În felul acesta campania sultanului s-a încheiat numai în august, căci chiar dacă n-am şti că turcii au zăbovit o lună şi jumătate sau două luni în Transilvania, ţinînd însă seama de distanţele ce trebuiau parcurse şi de încetineala comunicaţiilor din acea vreme, ar fi cu neputinţă să admitem că expediţia a început, s-a desfăşurat şi s-a terminat în decursul unei luni, adică în august[60 bis].

Lipsa unei rezistenţe serioase cu prilejul acestei prime campanii şi desigur bogăţia prăzii luate, i-a încurajat pe turci să întreprindă încă în acelaşi an un nou atac. Scrisoarea din 1438 a „observantului" de la Constantinopol e singurul izvor cunoscut pînă acum care vorbeşte despre acest lucru.

---

[57] Migne, t. CLVII, col. 1060.

[58] *Die altosmanische Chronik des Asîk Pasa Zade*, ed. Friedrich Giese, Lipsca, 1926, p. 94 (traducerea rom. în ms. de M. Guboglu, căruia îi mulţumim că ne-a pus-o la dispoziţie) ; Neşri la Thúry, I, p. 17, 54, 128. Asupra lui Neşri şi Seadeddin cf. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Lipsca, 1927, p. 38—39, 123—126.

[59] Hurmuzaki-Densuşianu, I. 2, p. 641—642 = *Bánffy oklevéltár* (Documente privitoare la familia Bánffy), ed. Varju Elemér, I, Budapesta, 1908, p. 616—617. Cf. şi Elekes Lajos, *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 65. Pentru amînarea unui proces din cauza pregătirii oastei contra turcilor, vezi şi un document al regelui Albert, 19 iunie 1438, *Károlyi oklevéltár* (Doc. privitoare la familia Károlyi), II, ed. Géresi Kálmán, Budapesta, 1883, p. 208—209.

[60] Jan Dlugosz, cronicarul polon contemporan, arată că expediţia a avut loc „în mijlocul verii", turcii devastînd Transilvania şi ducînd în „servitute perpetuă... mulţi oameni de ambe sexe" (*Historia Polonica*, Frankfurt [am Main], t. I, 1711, col. 708). Nu se poate pune un temei deosebit pe indicaţia din glosele ce însoţesc compilaţia tîrzie (sfîrşitul sec. XVI şi începutul sec. XVII) : *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, ed. Jos. Trausch, I, Braşov, 1847, p. 28, n. 71—potrivit căreia Sebeşul a fost prădat de turci după „unii" la 10 august, după „alţii" la 24 august 1438.

[60 bis] Expediţia personală condusă de Murad al II-lea în Transilvania e pusă de Babinger (*Maometto*, p. 41) — nu ştim pe ce temei — în „toamna" anului 1438. În realitate, după cum rezultă din descrierea ce ne-o dă autorul, e vorba de campania din vara aceluiaşi an.

El arată pe baza unor ştiri auzite „foarte recent" (*nuperrime*), deci din altă sursă decît informaţiile privind invazia dintîi, că, imediat după reîntoarcerea „marii oştiri a turcilor", un corp expediţionar cam de 20.000 de oameni s-a „întors" şi a atacat prin surprindere pe unguri, care se credeau acum în siguranţă din partea lor. Incursiunea s-a abătut asupra„ provinciei ce se cheamă a secuilor", aşezată după Bartolomeu, chiar „în mijlocul Ungariei". Din această invazie turcii s-ar fi înapoiat la Adrianopol încă în septembrie 1438, cu o nouă recoltă de 30.000 de robi[61]. Deci după Bartolomeu, turcii ar fi luat în total, în cele două expediţii din 1438, întreprinse de ei în Transilvania, 60.—70.000 de robi, ceea ce concordă cu cifra de 70.000, menţionată de analele mînăstirii benedictine din Melk (Austria)[62]. Ţinînd seamă de valoarea atît de relativă a datelor statistice oferite de izvoarele medievale, îndeosebi cu privire la operaţiunile militare, această concordanţă e desigur cu totul întîmplătoare. Potrivit mărturiilor culese de autorul nostru, comandantul incursiunii din Secuime a aruncat la picioarele sultanului capetele multor nobili şi fruntaşi[63] din ţinutul cotropit, tăiate în această invazie. Indicaţia cronologică din urmă (septembrie), fără a fi în contradicţie formală cu o scrisoare a lui Emeric Bebek, comitele secuilor, ar putea stîrni oarecare obiecţie. Într-adevăr, la 14 septembrie 1438, el cere braşovenilor luarea unor măsuri pentru a preîntîmpina o invazie turcească dinspre Ţara Romînească prin pasul Branului[64]. Se arată în scrisoare că turcii făceau unele pregătiri la acest pas, dar rezultă totodată că pînă la acea dată comitele — care scria de la Gurghiu, la o distanţă de mai multe zile de Bran — nu auzise încă de o invazie turcă din această parte. În asemenea condiţii, ea s-ar fi putut dezlănţui după 10 septembrie : se pare că spre deosebire de expediţia din vară a sultanului, e vorba de o incursiune foarte rapidă, din care turcii se vor fi întors pînă pe la sfîrşitul aceleiaşi luni.

Bartolomeu spune că în octombrie 1438 ei au întreprins o altă incursiune de pradă, fără să precizeze însă în ce direcţie. Desigur e vorba de invazia din Serbia, menţionată de analele sîrbeşti în acel an[65]. În orice caz, deosebitele ţinuturi sudice ale regatului Ungariei — între ele şi Transilvania — erau atît de bîntuite, în aceşti ani, de flagelul năvălirilor otomane, încît epistola ce o analizăm ridică la sute de mii (ba peste 300.000, ba chiar 600.000)[66] numărul robilor luaţi din amintitul regat. Fără îndoială aceste cifre sînt foarte aproximative şi poate exagerate. Totuşi fenomenul ca atare şi gravitatea lui nu pot fi contestate, căci unanimitatea izvoarelor — inclusiv cele turceşti — scot în evidenţă caracterul de masă şi sistematic al deportărilor în robie, care constituiau unul din aspectele profund negative şi neomenoase ale politicii cotropitoare otomane.

---

[61] Migne, t. CLVIII, col. 1061.

[62] *Annales Mellicenses*, ed. W. Wattenbach, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, IX, Hanovra, 1851, p. 519.

[63] *plurium nobilium et principum* (Migne, t. CLVII, col. 1061). Din nota lui Iorga (*O menţiune neobservată*, p. 159), rezultă greşit că ar fi vorba de prizonieri din teritoriul săsesc (luaţi în aug.).

[64] *Székely oklevéltár*, III, Cluj, 1890, p. 55.

[65] Constantin Jireček, *Geschichte der Serben*, II. 1, Gotha, 1918, p. 174—175.

[66] Migne, t. CLVIII, col. 1062. În 1443 Bartolomeu dă cifra de peste 400.000 pentru ultimii şase ani (Iorga, *Aventures „sarrazines"*, p. 36).

Care era atitudinea clasei conducătoare feudale a ţărilor creştine şi a „păstorilor bisericii" în faţa primejdiei?

Bartolomeu le reproşează, aşa cum va face şi în 1443, nepăsarea şi dezbinarea — învinuiri pe cît de juste, pe atît lipsite de urmări serioase de îndreptare, care repetate la infinit vor deveni un loc comun al exhortaţiilor de cruciadă. Albert de Habsburg se lupta chiar în 1438 pentru posesiunea Cehiei, cu Vladislav al III-lea, regele Poloniei[67], care era sortit să devină în curînd urmaşul său în Ungaria.

Feudalii preferau întrecerile spectaculoase ale turnirelor (sportul lor preferat), dansul şi — în contradicţiile dintre ei — bineînţeles sfîşierile reciproce, războiului de apărare faţă de turci. În loc de a combate pe aceştia, creştinii apuseni aveau grijă să contribuie la înarmarea lor. Negustori veneţieni, genovezi şi alţii aduceau din Italia mari cantităţi „nu de fier, ci de oţel" (*non ferro, sed chalybe*), precizează Bartolomeu, spunînd că a văzut acest lucru cu ochii săi „în galerele cu care am venit", făcînd aluzie la călătoria sa şi a confraţilor săi la Constantinopol. Amintiţii negustori „latini" se foloseau pentru vînzarea acelor mărfuri de forme ocolite, pentru a-şi păstra renumele de buni creştini şi a eluda opreliştile papale, mai mult sau mai puţin formale, care îngrădeau comerţul cu „Necredincioşii", printre mărfurile prohibite figurînd în primul loc fierul. Ei se scuzau deci, observă Bartolomeu, „că nu le vînd turcilor, ci evreilor şi grecilor", care apoi, fireşte, le revînd celor dintîi, pentru ca aceştia să făurească săbii cît mai ascuţite, cu care să „verse măruntaiele creştinilor". Tot el notează: „Zilele acestea am văzut 40 de catîri încărcaţi cu oţel, duşi din acest oraş la Adrianopol. De aceea turcii înşişi îşi bat joc în chip ruşinos de creştini, zicînd pe faţă: vedeţi, nenorociţilor, orbirea voastră; iată, voi ne întindeţi armele cu care să vă stîrpim!"[68]

Epistola analizată cuprinde la sfîrşit o mîngîiere care sună azi cam naiv, dar pe care Bartolomeu o va invoca cu toată gravitatea şi în 1443: Printre sarazini (prin care se înţelegeau mai ales egiptenii) şi turci s-ar fi răspîndit vestea unei prorociri despre iminenta lor distrugere; funesta prevestire ar fi fost făcută de „nişte profeţi" de-ai lor, spune Bartolomeu în 1438, ca să aflăm în 1443 tot de la el, că autorul ei ar fi chiar „prea falsul şi prea răul profet Mohamed", întemeietorul islamului. Fatalul soroc a şi trecut. Totuşi primejdia împlinirii profeţiei continuă să atîrne peste capetele îngrijorate ale musulmanilor, ea suferind o amînare numai datorită caritătii acestora faţă de săraci (desigur faţă de săracii lor proprii!) şi ca pedeapsă pentru creştini. Aşadar a sosit vremea ca regii şi principii creştini să pornească la acţiune, într-o cruciadă biruitoare[69]. Acesta e apelul ce-l

---

[67] Migne, t. CLVIII, col. 1064. Cf. Elekes, p. 64.

[68] Migne, *loc. cit.* Pentru opreliştile papale a se vedea Raynaldus, IX, p. 433—434; Iorga, *Notes*, IV, p. 38—40; Heyd, p. 46—47, 55.

[69] Migne, t. CLVIII, col. 1066. Profeţia menţionată se află şi în *Tractatus quid.*, pomenit mai sus (n. 35). Bartolomeu mai arată (loc. cit.) că există teama că anul viitor (1439) turcii vor asedia Constantinopolul. Se ştie că această teamă deocamdată nu s-a realizat, feudalii otomani continuînd să-şi îndrepte eforturile de cotropire spre ţinuturile dunărene, unde chiar în 1439 Murad al II-lea a cucerit Smederevo, capitala Serbiei, iar în 1440 a încercat să facă acelaşi lucru cu Belgradul, fără a izbuti (Jireček, II. 1, p. 175—176).

lansează Bartolomeu de Yano la sfîrşitul anului 1438 din Constantinopol, care trebuia să cadă în curînd, în ciuda pretinsei profeţii, sub stăpînirea musulmană.

*

Deşi îmbrăcată într-o frazeologie retorică, se pot spicui — cum am şi încercat să facem — date destul de numeroase şi însemnate din această scrisoare constantinopolitană, care n-a fost pusă pînă acum în valoarea sa cuvenită. Conţinutul ei nu se mărgineşte doar la un număr de stiri, unele noi, privitoare la expediţiile otomane care au pustiit în 1438 pămîntul Transilvaniei şi au cărat în robie mase mari din populaţia acesteia, ci furnizează informaţii şi asupra propagandei de cruciadă şi a comerţului levantin. Ea e axată însă tocmai pe ştirile care interesează istoria Transilvaniei. Relaţia Anonimului de la Sebeş e superioară prin amănuntele şi plasticitatea sa ; ea se întemeiază pe o experienţă directă, dar descrisă cu o întîrziere de mai multe decenii după evenimente. Epistola analizată de noi se bazează, cel puţin în parte, tot pe mărturia unui transilvănean, participant la tristele întîmplări din acel an. Această mărturie indirectă prezintă însă avantajul de a fi fost înregistrată la scurtă vreme după evenimente, chiar în cursul aceluiaşi an. La ea se adaugă şi informaţiile despre o năvălire în Secuime, în 1438, necunoscută pînă acum. Prin aceste ştiri „Epistola despre cruzimea turcilor" îmbogăţeşte cunoştinţele noastre privind trecutul Transilvaniei.

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О ТУРЕЦКИХ ПОХОДАХ В ТРАНСИЛЬВАНИЮ В 1438 г.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Epistola de crudelitate Turcarum, адресованная миноритским монахом Бартоломеу де Яно из Константинополя 12 декабря 1438 г. своему собрату Альберту де Сартяно, в Венецию, опубликованная Минем, хотя и была упомянута случайно и отчасти ошибочно Н. Иоргой, осталась незамеченной теми, кто позднее занялся вопросом турецких нашествий на Трансильванию. Её сведения заслуживают исследования и сравнения с уже известными данными, использованными до сих пор.

Настоящее исследование пытается прежде всего внести ряд поправок, касающихся автора послания. Так, показано, что в французской версии в которой сохранилось другое его письмо от 3-го февраля 1443 г. (по флорентинскому стилю 1442 г.), посланное тоже из Константинополя, дано неправильное начертание: „Berthelemy de Jennes", на основании чего ошибочно утверждалось, что, речь идёт об одном генезуезском монахе. Затем приводятся доводы, опровергающие отождествление Бартоломеу де Яно (сделанное Вадингом) с его современником Бартоломеу де Абано. Автор данного исследования пытается уточнить обстоятельства, при которых Бартоломеу де Яно попал летом 1437 г. (а не 1435 г.) из Италии в Константинополь в качестве хранителя местного францизсканского конвента, с тем чтобы стать позже на Востоке главным

викарием этого монашеского ордена. Приведены доказательства, из которых следует, что францисканские источники и биографические заметки, составленные на их основании, преувеличивают — возможно что даже полностью измышляют — роль Бартоломеу в константинопольских переговорах об унии и в её временном осуществлении во Флоренции в 1439 г. Утверждалось даже, что Бартоломеу можно приписать главную заслугу в привлечении византийского императора Иоана VIII Палеолога и патриарха Иосифа на сторону идеи соединения с Римом и в их поездке к этой цельи в Италию, куда их, будто бы, сопровождал Бартоломеу и вышеупомянутый Альберт. Утверждения в связи с этим вопросом не подтверждены никакими другими латинскими либо греческими источниками, где упоминаются другие уполномоченные. Если биографы Бартоломеу приписали ему роль, которой он не играл, то они игнорировали зато его деятельность проповедника антитурецкого крестового похода, выявляющуюся полностью из обоих упомянутых писем, из которых письмо от 1443 г. содержит уже известные важные сведения о боях Иоана Хунедорского, трансильванского воеводы, с турками. Пребывание Бартоломеу в византийской столице можно проследить по крайней мере до 1445 г. Вероятно, он участвовал в военных действиях флота крестоносцев в этом году в Черном море и на Дунае, когда бургундские и папские корабли в союзе с войсками Влада Дракула, воеводы Валахии, и с войсками Иоана Хунедорского сражались против турецких гарнизонов в низовьях великой реки.

Содержание письма от 1438 г. дает мрачную картину захватнических и грабительских турецких походов в юговосточную Европу и одновременно обращает внимание на параллельную опасность татарских опустошений в восточной Европе. Автор письма особенно подчеркивает страдания множества рабов, взятых во время турецких вторжений, рисуя мрачную картину, безусловно подлинную в главных чертах, так как она подтверждается большинством современных источников. Непосредственный повод для описания этих страданий был дан Бартоломеу турецкими нашествиями 1438 г. в Трансильванию, самыми тяжелыми из всех, вынесенных ей со стороны Оттоманской империи. Из изучаемого послания следует, между другими новыми данными, что в этом году было два похода, а не один, как это было известно до сих пор.

Что касается первого, уже известного и самого важного, руководимого самим султаном Мурадом II летом 1438 г., когда была разграблена южная Трансильвания и часть центральной, главным образом сакские местности, Бартоломеу получил сведения от другого монаха, возможно выкупленного довольно скоро сакса из числа рабов, взятых турками в этом набеге и приведенных в Адрианополь после изнурительного двадцатидневного перехода. Приведенные им сведения о тяжелой судьбе этих рабов частично подтверждены хорошо известным повествованием Анонима из Себеша, бывшего также в плену. Это повествование стоит выше рассмотренного письма, благодаря подробностям и своей пластичности; оно опирается на непосредственный опыт, описанный с опозданием на несколько десятков лет после событий. В части, касающейся кампании султана, исследуемое письмо основывается

также на показании одного трансильванца, участника печальных событий 1438 г. Но преимущество этого косвенного показания состоит в том, что оно было записано в скором времени после событий, даже в течение того же года.

Отсутствие серьезного сопротивления по случаю похода султана и, безусловно, обилие взятой добычи побудили турок предпринять в сентябре 1438 г. новое нападение: стремительное вторжение в местности, населенные секлерами. Письио Бартоломеу является единственным известным до сих пор источником, говорящим об этом нашествии на основании сведений, услышанных „очень недавно" автором письма.

Это письмо обогащает, в некоторой степени, наши сведения не только относительно прошлого Трансильвании, но и относительно левантинской торговли того времени. Выпустив призыв к крестовому походу и упрекая западных христиан в равнодушии к нападениям, предпринятым турками на юго-восточную Европу, Бартоломеу показывает, что вместо того, чтобы дать отпор, христиане способствуют вооружению турок. Так, итальянские купцы продавали туркам, хотя и с разными ухищрениями (чтобы обойти папские более или менее формальные запрещения) большие количества стали из которой „неверные" ковали себе оружие против християн. Те же купцы снабжали арабский восток рабами из южной России, купленными у татар в Монакастро, Каффе и Тане.

В общем, из этого константинопольского письма, которое до сих пор не было оценено надлежащим образом, можно извлечь весьма важные данные.

NOUVEAUX RENSEIGNEMENTS SUR LES EXPÉDITIONS TURQUES EN TRANSYLVANIE EN 1438

RÉSUMÉ

Epistola de crudelitate Turcarum, adressée par le moine franciscain Barthélémy de Yano de Constantinople, le 12 décembre 1438, à son confrère Albert de Sarteano, à Venise, publiée par Migne — bien que signalée incidemment par N. Iorga — n'a pas été retenue par ceux qui, plus tard, se sont occupés des invasions ottomanes en Transylvanie. Les renseignements qu'elle fournit méritent cependant d'être examinés de plus près et confrontés avec les données connues et utilisées jusqu'à présent.

En premier lieu, l'étude apporte quelques rectifications en ce qui concerne l'auteur de l'épître. Elle montre que la version française d'une autre lettre du même moine, datant du 3 février 1443 (d'après le style florentin : 1442), écrite également de Constantinople, offre la forme erronée de son nom : „Berthelemy de Jennes", qui a donné lieu à l'affirmation, également erronée, qu'il s'agirait d'un moine gênois. L'étude cite des arguments contre l'identification de Barthélémy de Yano (faite par Wadding) avec Barthélémy d'Abano, son contemporain. L'auteur essaye de préciser les circonstances

dans lesquelles Barthélémy de Yano se rendit à Constantinople (probablement au cours de l'été 1437 et non 1435), en qualité de gardien, puis de vicaire général en Orient de l'ordre franciscain. On cite des preuves dont il résulte que les sources franciscaines et les notes biographiques établies sur leur base exagèrent — ou inventent même entièrement — le rôle que joua Barthélémy dans les tratatives d'union de Constantinople et dans sa réalisation temporaire à Florence en 1439. Il a été affirmé même que c'est à Barthélémy de Yano que reviendrait le principal mérite d'avoir gagné l'empereur byzantin Jean VIII Paléologue et le patriarche Joseph pour l'idée de l'union avec Rome et pour leur voyage en Italie, au cours duquel ils auraient été accompagnés par Barthélémy. Ces assertions ne sont confirmées ni par les sources latines ni par les sources grecques relatives à ce problème, qui mentionnent d'autres mandataires. Mais les biographes de Barthélémy, qui lui attribuèrent un rôle qu'il n'a pas joué, ignorèrent en revanche son activité de propagateur de la croisade antiottomane, qui résulte clairement des lettres mentionnées, dont celle de 1443 contient les renseignements connus sur les luttes de Jean de Hunedoara, voïvode de Transylvanie, contre les Turcs. Le séjour de Barthélémy dans la capitale byzantine est confirmé jusqu'à l'an 1445. Il est probable qu'il ait participé la même année à la campagne de la flotte des croisés dans la Mer Noire et sur le Danube, quand les vaisseaux bourguignons et ceux du pape, en alliance avec les troupes de Vlad-Dracul, prince de Valachie, et de Jean de Hunedoara, combattirent les garnisons ottomanes du cours inférieur du grand fleuve.

La lettre de 1438 offre une image sombre des expéditions turques dans l'Europe du Sud-Est et attire aussi l'attention sur le danger parallèle des ravages tartares en Europe orientale. L'auteur insiste en particulier sur les souffrances endurées par les nombreux prisonniers devenus esclaves des Turcs et en brosse un tableau lugubre, incontestablement authentique dans ses grandes lignes, confirmé d'ailleurs par la plupart des sources contemporaines. Le motif immédiat qui fournit à Barthélémy la matière à la description de ces souffrances furent les invasions turques de 1438 en Transylvanie, qui furent parmi les plus dures de toutes celles que cette province eut à subir de la part de l'empire ottoman. L'étude de l'épître révèle, parmi les autres nouveaux renseignements, que deux expéditions, et non pas une seule comme on le croyait jusqu'à présent, eurent lieu cette année.

Sur la première expédition — la plus connue et la plus importante — que dirigea le sultan Murad II en personne, à l'été 1438, et au cours de laquelle furent ravagées la Transylvanie méridionale et une partie de la Transylvanie centrale, en particulier les régions habitées par les Saxons, Barthélémy a été renseigné par un autre moine, peut-être saxon, racheté peu de temps après être tombé avec d'autres captifs aux mains des Turcs et avoir subi une marche épuisante de 20 jours jusqu'à Andrinople. Les renseignements qu'il nous fournit sur le sort de ces captifs sont confirmés en partie par les informations bien connues de l'Anonyme de Sebeş, qui faisait lui aussi partie des prisonniers. Ces informations sont supérieures à la lettre analysée par les détails qu'elles fournissent et par leur plasticité ; elles se fondent sur une expérience directe, quoique décrite avec

un retard de quelques dizaines d'années après les événements. L'épître étudiée dans le présent mémoire se fonde également, dans la partie relative à la campagne du sultan, sur le témoignage d'un Transylvain qui participa aux tristes événements de l'année 1438. Ce témoignage indirect présente cependant l'avantage d'avoir été enregistré peu après les événements, voire au cours de la même année.

La faible résistance qu'ils rencontrèrent au cours de la campagne du sultan et la riche proie qui tomba entre leurs mains, enhardit les Turcs à entreprendre en septembre 1438 une nouvelle expédition : une rapide incursion dans le Pays des Széklers. La lettre de Barthélémy se trouve être la seule source connue jusqu'à présent qui en parle ; elle se fonde sur des nouvelles entendues „tout récemment" par l'auteur.

Cette épître enrichit en quelque mesure nos connaissances non seulement sur le passé de la Transylvanie, mais encore sur le commerce levantin de l'époque. En lançant un appel à la croisade et en reprochant à la chrétienté d'Occident son insouciance à l'égard des attaques turques contre l'Europe du Sud-Est, Barthélémy montre qu'au lieu de les combattre, elle contribue à les armer. On sait que les commerçants italiens vendaient aux Turcs, bien que sous des formes dissimulées (pour éluder l'interdiction papale plus ou moins formelle) de grandes quantités d'acier, dont les „Infidèles" forgeaient les armes qu'ils dirigeaient contre les chrétiens. Ces mêmes commerçants approvisionnaient l'Orient arabe avec des esclaves de la Russie méridionale, achetés aux Tartares à Moncastro, Caffa et Tana.

En conclusion, la lettre de Constantinople fournit des données assez importantes, dont la valeur n'a pas été reconnue jusqu'à présent.

PRODUCȚIA FIERULUI PE DOMENIUL HUNEDOAREI ÎN SECOLUL XVII

DE

Acad. D. PRODAN

INTRODUCERE

Producția fierului în Hunedoara trebuie să fie foarte veche. Pentru a-i stabili începuturile ar trebui făcute cercetări speciale. Poiana Ruscăi cuprinde zăcăminte importante de minereu de fier, care trebuie să fi atras atenția omului de aci încă din epoca fierului. Se găsesc urme de extracție a fierului care ar putea să fie de dinainte de cucerirea romană. Romanii au exploatat intens fierul aci. Se constată aceasta nu numai după urmele de minerit, de cuptoare, după grămezile de reziduuri, dar și după inscripția descoperită aci care numește pe doi „conductores ferrariarum"[1].

În ce măsură s-a practicat extracția fierului aci în evul mediu e greu de urmărit. Minele de fier sînt pomenite în secolul XV, împreună cu satele care le cultivă. Într-un document din 1493 sînt pomenite astfel: „*oppidum Hunyad, Ville volahales et montane ferri de Hwnyad*"[2]. Într-un alt document, la 1508: „*Oppidum Hwnyad, necnon... volachales et montana ferrea*"[3]. În 1509 marcgraful Gheorghe de Brandenburg, stăpînul feudal de atunci al domeniului Hunedoarei, dăruia lui Gaspar Therek, fraților și urmașilor lui, locul numit Tulia (Thulya) aflător în hotarul satului său Byrcz, aproape de apa Feyerwyz, ca să-și ridice acolo o fierărie nouă (*unam ferri fodinam*) și să-și ia din pădurea și din muntele de acolo minereul de fier (*mineram ferri*) și desigur și lemnul trebuitor. Aceasta cu condiția ca el și frații săi, cît trăiește el să nu dea nimic după fierăria ridicată. Murind el însă, frații

---

[1] Hollósvári Imre, *Adalékok a „hunyadi vaskötelep" bányászatának történetéhez* ... (Contribuții la istoria mineritului zăcămîntului de fier al Hunedoarei...) În *A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve* (Anuarul Societății de istorie și arheologie al comitatului Hunedoara), XVI (1906), p. 210—245.

[2] Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniadeștilor), V, Budapesta, 1913, p. 60.

[3] *Ibid.*

şi toţi urmaşii lor să plătească, tot timpul cît fierăria va lucra, cîte un floren unguresc pe săptămînă donatorului sau cetăţii Hunedoarei[4]. Dintr-un alt act, de la 1526, aflăm că lui Gaspar Therek i s-a dăruit aci de fapt o fierărie părăsită[5], ceea ce indică iarăşi un fierărit mai vechi. Căci domeniul capital al lui Iancu de Hunedoara, după moartea lui a trecut prin mai multe stăpîniri. L-au stăpînit Matei Corvinul, Ioan Corvinul, marcgraful de Brandenburg. A fost stăpînit apoi de Ioan Zapolyai, de familia Török. Ştefan Török, ultimul descendent în linie bărbătească al familiei, l-a zălogit în 1605 lui Gabriel Bethlen. L-a stăpînit pe urmă, prin moştenire, Ecaterina Török, după moartea căreia Bethlen a declarat întregul domeniu fiscal. În 1620 apoi Bethlen l-a donat, cu fierării cu tot, vărului său Ştefan Bethlen. Acesta murind fără urmaşi, domeniul l-a moştenit sora sa, Ecaterina Bethlen. Soţul acesteia a fost David Zolyomi şi domeniul a fost moştenit astfel de fiii lor, Nicolae Zolyomi şi sora sa Maria. Printr-o învoială cu moştenitorii, în 1667 domeniul a ajuns în stăpînirea lui Ştefan Thökölyi, menindu-l fiului său Emeric şi celor trei fiice ale sale[6]. Emeric Thökölyi l-a stăpînit pînă în 1685 cînd, judecat pentru necredinţă, îşi pierde moşiile din Transilvania. Domeniul Hunedoarei, la care aveau drept şi surorile sale, fu împărţit în patru părţi, din care trei părţi reveniră celor trei surori şi a patra principelui Mihail Apafi[7]. Principele primea numai partea pe care o avea de drept Thökölyi. Celelalte părţi le-a putut lua apoi doar despăgubind pe surori. De la Mihail Apafi I domeniul a trecut în stăpînirea lui Mihail Apafi II, de la care apoi a trecut în proprietatea fiscului (austriac)[8].

FIERĂRIILE DOMENIULUI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVII

Aci nu intenţionăm să urmărim întreg istoricul mineritului şi producţiei fierului şi nici să-i sondăm vechimea. Subiectul nostru se restrînge la stadiul în care se găseşte el în secolul XVII, şi mai precis, în a doua jumătate a secolului XVII. Pentru acest timp avem mai multe izvoare la îndemînă, care ne servesc multe informaţii asupra lui : inventare, conscripţii urbariale, socoteli, instrucţii economice. „Minele de fier" de aci le avem înregistrate, inventariate la diferite date: 1672, 1673, 1674, 1681—82, 1685, 1692, 1693, 1695, 1700, 1702, 1710[9]. Fierăritul poate fi următit deci pe un răstimp mai lung, făcînd legătura cu secolul XVIII, pentru care materialul sporeşte,

[4] Veress Endre, *Hunyadmegye bányászatának múltja* (Trecutul mineritului comitatului Hunedoara). În *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évk. XX* (1910), p. 137. Vezi aci mai multe date asupra mineritului fierului în trecut.

[5] *Quandam fodinam ferri desertam et locum mineralem Thulya vocatum.* Ibid.

[6] Veress, *op. cit.*, p. 137—138.

[7] Szabó Károly, *Tököly Imre hütlenségi pere Erdélyben 1685-ben* (Procesul de infidelitate al lui Emeric Thökölyi în Transilvania la 1685). *Századok*, 1869, p. 209—231.

[8] Veress, *op. cit.*, p. 141—42.

[9] Material microfilmat, luat din Arhivele Statului din Budapesta, unde el se păstrează în Arhiva Fiscală a Transilvaniei, dulap X, fasc. 1 I, 1 M, 53 I, 59 P, 59 Z. În acestea inventarele din anii 1672, 1674, 1685, 1692, 1693, 1695, 1700, 1702, 1710. Descrierea Băii Noi şi Băii Nădrab la 1673 în Arhiva istorică a Fil. Acad. Cluj, într-o cutie cu acte neclasate. Inventarul fierăriilor din 1685, cînd lui Emeric Thökölyi i-a fost luat domeniul, în aceeaşi arhivă, fondul Bornemisza nr. 4585. Inventarul făcut cu acest prilej publicat de Veress, *op. cit.*, p. 152—156.

dar de care nu ne mai ocupăm aci. Mai amănunțit începe să fie descris în urbariul din 1674. Descriere care e preluată de conscripția urbarială întinsă a domeniului Hunedoarei din 1681—82[10]. O conscripție deosebit de prețioasă, și prin întinderea, și prin varietatea și bogăția datelor pe care le cuprinde. Conscripția s-a făcut pentru stăpînul de atunci al domeniului, contele Emeric Thökölyi de Késmárk, viitorul principe, de către trimisul său Ioan Bajoni[11]. Ea a început, după cum notează textul, la 4 decembrie 1681 și s-a încheiat la 4 aprilie 1682[12]. Manuscrisul se întinde, cu scris mărunt, pe peste 700 de pagini, introducîndu-ne în toate amănuntele gospodăririi domeniului. Sînt conscrise cele două tîrguri, Hunedoara și Hațegul, și toate satele domeniului, cu locuitorii, cu starea, cu obligațiile lor feudale. Dar sînt introduse aci și o serie întreagă de alte lucruri, completînd imaginea domeniului și a gospodăriei lui. E descris, inventariat amănunțit castelul, înzestrarea lui militară, clădirile gospodărești, proviziile, vitele, paserile etc. Sînt înregistrate „convențiile", adică contractele de plată ale personalului curții, instrucțiile pentru castelan, pentru judele curții, pentru dregătorul cu socotelile (*rationista*). Sînt urmărite amănunțit feluritele venite ale domeniului. Sînt înregistrate sau transcrise în întregime diferitele scutiri ale libertinilor, obligațiile negustorilor, meseriașilor sau iobagilor nou așezați etc. etc. E cea mai bogată conscripție urbarială pe care o cunoaștem pînă acum pentru Transilvania din secolul XVII. Ea este un document deosebit de prețios, care ar merita să fie publicat în întregime[13]. În afară de conscripția din 1674, pe care o cunoaștem, urbariul pomenește mereu și de alte două, din 1634 și 1666, dar pe acestea nu le-am descoperit încă.

Asupra producției fierului conscripțiile ne dau informații obișnuit sub titlul „*Vasbányák*" (minele de fier). Amănunte prețioase, din care se pot reconstitui tehnica extracției fierului, cantitatea producției, condițiile muncii.

Mai întîi, din texte aflăm că ceea ce numesc ele „mine de fier" (*vasbányák*) nu sînt minele de fier, ci cohurile, topitoriile, atelierele de fier, cele ce cu un termen comun german se numeau „*Hammerwerke*". Extracția fierului din mine nu era încă separată de extracția lui din minereu și chiar de prelucrarea lui. Textele noastre, ca să deosebească aceste „mine de fier" de minele propriu-zise, în înțelesul nostru de azi, întrebuințează pentru acestea numele de „vaskőbánya" (mină de piatră de fier). Extracția fierului la începuturile sale se făcea prin micile cuptoare săpate în imediata apropiere a locului unde se găsea „piatra de fier". Abia mai tîrziu, după ce se introduc mijloace mecanice, ciocanele și foile hidraulice, se ridică atelierele de jos, de pe cursul apelor, care le serveau forța motrice.

---

[10] *Urbarium seu nova connumeratio universorum bonorum ad arcem Vajda Huniadiensem pertinentium* (1681/82). Manuscris în limba maghiară, 699 + 26 p. Arhivele Statului Cluj.

[11] *Ibid.* p. 1, 625.

[12] *Ibid.*, p. 502, 625.

[13] Din ea s-a extras sau s-a publicat pînă acum mai ales descrierea, foarte amănunțită, a castelului. *Tudományos Gyüjtemény*, 1830, vol. V, p. 25—55. Apoi Arányi Lajos, *Vajda-Hunyadvára*, Pozsony (Bratislava) 1867. În istoriografia romînească conscripția utilizată numai de Șt. Meteș, *Din trecutul satelor și munților cetății Hunedoara*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 550—63.

În materialul utilizat aci găsim obişnuit descrise cinci asemenea „mine de fier" ale Hunedoarei, toate cinci situate în munţii Poiana Ruscăi, în ţinutul Pădurenilor, pe cursul apelor. Ele se numesc :

1. *Plosca*. Pe apa Plosca din sus de Teliuc, spune descrierea din 1694. Pe apa Găvoşdiei, din sus de satul Iuba, între munţi, spun descrierile din 1700, 1702. Iar urbariul din 1681—82 spune că se numeşte aşa după pădurea de lîngă ea.

2. *„Baia Nouă"*, numită mai înainte, după urbariul din 1681/82, „Baia doamnei" (*Asszony Bánya*), ridicată pe apa Cernei, din jos, dar nu departe de Baia Topliţa şi mult mai sus de fierăria fiscală Cerna.

3. *Topliţa*, numită, spune urbariul din 1681/82, după satul Topliţa care se găsea în imediata apropiere şi care la acea dată era pustiu. Aşezată pe apa Cernei (*Egregy*), din sus de Baia Nouă.

4. *Nădrab* pe apa Nădrab. Urbariul din 1681/82 spune că se numeşte aşa după satul Nădrab care se găsea pe această vale.

5. *Limpert*, pe apele Limpert şi Nădrab, între cele două ape, mult mai sus de Baia Plosca. Ridicată numai în 1674 sau 1675, se mai numeşte şi „Baia Nouă". În inventarii însă e trecută obişnuit „Baia Limpert".

Aceste ateliere, toate cinci, luau minereul de fier dintr-o mină de fier de lîngă satul Ghelar. În aceşti munţi mai erau desigur şi alte ateliere, de ale altor stăpîni feudali. La mina din Ghelar urbariul din 1681/82 notează că de aci scoate minereu de fier şi familia Barcsay, Mihail, Petru şi Avram Barcsay[14], minereul necesar fierăriei lor din hotarul satului Topliţa, fierărie pe care o avusese, înaintea familiei Barcsay, Ioan Fanthi sau Fanchy de Cordova, care a primit-o în 1544[15]. La 1685 Mihail Apafi confirma lui Avram Barcsay şi urmaşilor săi dreptul de a scoate de la Ghelar şi Teliuc piatra de fier de care aveau nevoie pentru fierăria lor din Ohaba[16]. Chiar în anul conscripţiei, la 2 mai 1681, Emeric Thökölyi face concesia de a scoate minereu de fier din mina de la Ghelar şi lui Samuil Keresztesi. Acesta anume — spune actul lui Thökölyi — ridicase sfătuit de mineri nepricepuţi în ale pietrii de fier, cu multă cheltuială, o fierărie (*vashámor*) în hotarul moşiei sale din Hăţăgel, socotind că va avea pe hotarul său piatră de fier de ajuns pentru ea. S-a înşelat însă. Ca să nu-i rămînă cheltuielile zadarnice, cere concesia de a scoate piatra necesară din mina de la Ghelar. Thökölyi îi face concesia pe trei ani, cu următoarele condiţii : a) să nu-şi facă din această concesie temporară nici un drept de veci ; b) să nu abuzeze, să scoată adică şi să care mai mult decît ar avea nevoie pentru o fierărie ; c) să dea în fiecare an pentru ea 20 de măji de fier bun (căci fier rău nu va fi primit), pe care cu iobagii săi să-l aducă la curtea din Hunedoara[17]. Pe apa Cernei mai funcţiona o fierărie fiscală (princiară) numită „Baia Cerna" (*Csernabánya*), care era în grija dregătorului cu socotelile al domeniului Deva[18].

[14] *Ibid.*, p. 165.

[15] *Ibid.*, p. 281—288.

[16] Veress, *op. cit.*, p. 139. Dreptul acesta familia Barcsay l-a păstrat pînă tîrziu ; abia în 1872 a fost răscumpărat de fisc. *Ibid.*

[17] *Urbariul 1681/82*, p. 249—251.

[18] Veress, *op. cit.*, p. 138.

Atelierele sau fierăriile domeniului sînt descrise și inventariate, se înregistrează aparatul lor tehnic. Nu vom putea reproduce aci în întregime aceste inventare și nu vom putea reda nomenclatura tehnică (în textul urbariului în limba maghiară), pentru aceasta ar fi nevoie de studii la fața locului, unde bătrînii desigur vor mai cunoaște tehnica acestor ateliere și nomenclatura operațiilor și instrumentelor. Vom încerca doar traduceri aproximative. După urbariul din 1681/82 fierăriile se prezintă astfel:

1. Fierăria **Ploșca.** Într-un șopron (*szin*) ridicat pe stîlpi de lemn și acoperit cu șindrilă (foarte stricată) sînt două cuptoare (cohuri) de topit minereul de fier, amîndouă bune. Acestea au două perechi de foi cu tot aparatajul și fierăria necesară, amîndouă bune. Foile sînt mînate de o roată de apă, avînd grindeiul de lemn cu fierăria necesară (două cepuri, cinci cercuri). Grindeiul e bun, roata de apă însă ar trebui renovată. „Jilipul" de apă ar trebui și el refăcut, căci e foarte stricat și prinde rău apa. Se găsesc aci diferite unelte: 1 clește mare cu care se scoate din cuptor masa de fier incandescentă, 1 cîrlig de fier cu coadă de lemn servind tot la aceasta, 1 sapă (*irto kapa*), 1 țeapă de fier pentru slobozit zgura, 1 greblă de fier pentru cărbuni, 1 rangă de fier pentru forțarea fierului, 8 perechi de corfe pentru cărat cărbuni, 8 perechi de corfe pentru cărat piatră. Șopronul și toate acestea sînt sub mîna maistrului cohului (*kohmester*). Alături se găsește „casa cofarilor" (*kofárok háza*) și a maistrului cohului, făcută din bîrne și acoperită cu pămînt. Ușa cu țîțîni de fier, cu chingi.

Deosebit, un alt șopron, ridicat pe stîlpi de lemn și acoperit cu șindrilă (prăștilă), bun. Aci cuptorul (*koh*) de încins fierul e dărăpănat. Tot așa și jilipul de apă; trebuie renovate. Roțile de apă, care mînă foile și ciocanul cel mare, cu grindeiele lor, bune. Sînt aci o pereche de foi mari cu lemnul și cîrligele de fier necesare, apoi un ciocan (maiu) mare de bătut fierul, pentru scos fierul în rude și bante, avînd grindeiul cu cepuri și cercuri de fier. La acest ciocan o nicovală mare de fier, sub care o albie de fier, apoi o nicovală cu vîrfuri. Mai sînt aci: 7 clește mari pentru întors fierul, 1 clește cu caucuri (*köpüs fogo*), 1 furcă mare de fier pentru manevrarea ciocanului de bătut, 3 tăietoare de fier (a treia mai mică), 1 rangă de fier pentru forțarea fierului, 1 țeapă de fier pentru cuptor, 1 lopată de fier pentru cărbuni, 1 ciocan de o mînă, 1 ciocan de amîndouă mîinile. Toate acestea în grija maistrului bătător (*verő mester*) al fierului.

„Casa" sau încăperea de ținut fierul e făcută din bîrne și acoperită cu pămînt. Are ușă cu țîțîni de fier, cu încuietoare, cu lacăt. S-au găsit aci la inventariere 16 măji de fier, care au fost coborîte în cetate și măsurate acolo. E aci o majă de cîntărit fierul cu toate cele de trebuință, bună.

Cai pentru cărat piatra (minereu) și cărbuni (peste măsură de prăpădiți) sînt aci 13, șei pentru ei 14.

Celelalte fierării au aspect și inventar asemănătoare.

2. **Fierăria nouă** (*Új Bánya*). Aci și cuptoarele de topit minereul de fier, și cuptorul de încins al fierăriei sînt sub un acoperiș, de șindrilă (prăștilă), bun. Are două cuptoare de topit piatra de fier (foarte stricate, care în primăvară ar trebui înlocuite). La acestea două perechi de foi (rupte și ele, pe primăvară ar trebui altele, — notează conscriptorul — ar fi bine

să fie făcute acum iarna, ca la timpul lucrului fierăria să nu stea pentru aceasta). Roata de apă care le mînă, cu cele necesare, cu jilipul de apă, sînt bune. Aci diferite instrumente, sub mîna maistrului cohului.

Cuptorul fierăriei cu cele necesare, roţile de apă mînînd foile şi ciocanul cel mare, jilipul sînt bune. Instrumentele, cu mici variaţii, sînt şi aci cele înşirate la fierăria Plosca, diferite ciocane, cleşte, cîntar etc.

Găsim şi aci alături casa sau încăperea maistrului cohului şi a cofarilor, din bîrne, acoperită cu pămînt. Maistrul în baterea fierului avea casă sau încăpere deosebită, tot astfel construită. E şi aci apoi o ,,casă" (încăpere) pentru ţinut fierul. S-au găsit în ea 6 măji de fier şi alte 4 măji pregătite pentru ,,prefectul" domeniului. Caii ,,minei" sînt 13, şei 13. Aci e înregistrat şi grajdul cailor, cu pereţi de grădele şi acoperit cu gozuri. Sînt şi 5 clăi de fîn, cuprinzînd aproximativ 34 care de fîn; fînul pentru întreţinerea cailor.

3. **Topliţa.** Şi aci aparatura sub un şopron ridicat pe stîlpi şi acoperit cu şindrilă (prăştilă), dar foarte dărăpănat. Cele două cuptoare de topit piatra de fier sînt bune; cele două perechi de foi ale lor ar trebui înlocuite. Roţile de apă, jilipul sînt bune. Şi aci diferitele instrumente necesare.

Într-un alt şopron, pe stîlpi, cu acoperiş (dărăpănat) de şindrilă, un cuptor pentru fierul de bătut, o pereche de foi, mînate de o roată de apă, ciocanul (maiul) mare, mînat de o altă roată de apă (care nu e bună şi ar trebui înlocuită). Jilipul a fost renovat nu de mult. Ciocanul mare îşi are şi aici albia de fier, furca de fier pentru manevrarea lui. O serie de alte instrumente: ciocane, tăietoare de fier, cleşte, nicovală, corfe de cărat piatra de fier (12 perechi) sau cărbune (8 perechi).

Sînt şi aci ,,casele" respective, a maistrului cohului, a maistrului bătător al fierului, casa de ţinut fierul. S-au găsit în ea 6 măji de fier. Cai sînt 12, şei 12. Grajdul cailor e foarte slab. Sînt două clăi de fîn (putînd să fie în ele vreo 7 care de fîn) şi o şiră de fîn (pot să fie în ea 16 care).

4. **Nădrab.** Şopronul pe stîlpi de lemn şi acoperit cu şindrilă, dărăpănat. În el două cuptoare (bune) de topit piatra de fier, o pereche de foi care ar trebui înlocuite; tot aşa şi roata de apă care le mînă. Pe mîna maistrului cohului diferite instrumente: cleşte, ţeapă de slobozit zgura, 3 tîrnăcoape mici de zdrobit piatra de fier şi altele.

Şopronul maistrului de bătut fierul e tot pe stîlpi de lemn, cu acoperişul de şindrilă, foarte dărăpănat. Foile, roata lor de apă, jilipul în toamnă mai pot sluji; în locul foilor ar trebui altele. Ciocanul mare, cu roata lui de apă sînt bune. E şi aci nicovala, albia de fier. Pe mîna maistrului în baterea fierului diferite instrumente: ciocane, cleşte, corfe de cărat cărbuni, cîntar (majă) pentru cîntărit fierul etc.

Şi aci ,,casele" maistrului topitor (al cohului), maistrului bătător, ,,casa" de ţinut fierul, în care s-au găsit 6 măji de fier. Caii ,,minei" 13, şei 13. Fîn pentru cai 6 clăi; pot să aibă împreună 40 care de fîn. Fierăria are aci trei fînaţe.

5. **Limpert.** Şopronul maistrului cohului, pe stîlpi de lemn, acoperit cu şindrilă, jumătate din acoperiş bun. Cuptoarele, foile foarte stricate; ar trebui făcute altele în loc încă înainte de începerea lucrului. Roata care

mînă foile, bună. Pe mîna maistrului diferite instrumente, în genere aceleași ca și la celelalte fierării : cleşte, tăietor de fier, instrumente de manevrat fierul încins, lopată de fier pentru cărbuni, cîntar de cîntărit fierul etc.

Șopronul maistrului de bătut fierul, pe stîlpi de lemn ; acoperișul de șindrilă „mai merge". Cohul (cuptorul) clădit din piatră. O pereche de foi foarte uzate. Roata lor de apă, cu toate ale ei, jilipul de apă, bune. Ciocanul cel mare de bătut fierul, cu roata de apă și toate ale ei, bune ; doar jilipul trebuie renovat. Sub ciocan, nicovală, albie de fier. Pe mîna maistrului diferite instrumente : cleşte, ciocane, instrumente de manevrat fierul încins, lopată pentru cărbuni, corfe pentru cărat piatra de fier (10) sau cărbuni (8) etc.

Și aici casele maistrului cohului, maistrului de bătut, casa de ținut fierul, în care s-au găsit 18 măji de fier. Cai sînt 12, șei 12. Fîn s-a găsit aci 5 $^1/_2$ clăi, putînd să fie în ele 36 care de fîn[19].

Inventarele, mai ales inventarele ulterioare, cu deosebire cele din 1700 și 1702 dau multe alte amănunte asupra construcției, ustensilelor, stării fierăriilor la diferitele date, o serie de amănunte tehnice, după care un tehnician ar putea reconstitui cu destulă aproximație condițiile tehnice ale fierăritului aci. Și ceea ce e interesant, textele înregistrează uneori și numele romî.ești ale detaliilor tehnice sau ale uneltelor[20].

În ce privește construcția fierăriilor, descrierile ne informează în plus că ele nu sînt construite toate uniform, că fierăriile sînt de două tipuri, unele au separate instalațiile de extras fierul de cele de bătut fierul, sub șoproane deosebite, distanțate unul de altul, așezate chiar unul pe un mal, celalalt pe celalalt mal al apei, ca Plosca, Toplița și Limpert ; altele sînt construite în felul romînesc (*olah modra*), avînd toate instalațiile sub același acoperiș și prezentînd și unele deosebiri tehnice.

Șoproanele sînt ridicate obișnuit pe stîlpi de stejar și acoperite cu șindrilă (*sindely*) sau prăștilă (*prastilla*). Ele sînt deschise. Nu se spune niciodată ce dimensiuni au, decît doar atît că sînt mari și totdeauna în ce stare sînt, ce reparații le trebuie. După descrierile succesive ele rar sînt în stare perfectă. Fie acoperișul, fie alte părți sînt stricate, putrede, cerînd să fie reparate, cîrpite.

Sînt descrise consecvent și căsuțele anexe : a maistrului cohului și cofarilor, a maiștrilor bătători. Ele sînt de o singură încăpere, clădite din bîrne și acoperite cu pămînt, cu șindrilă, uneori chiar cu gozuri. Aci stau, își țin lucrurile și poate chiar dorm maiștrii și ajutoarele lor. Aci sau poate în căsuța de păstrat fierul își țin sau își închid uneltele. Căsuța de păstrat fierul e nelipsită. În ea se ține fierul extras sau bătut, de aceea are încuietoare, e închisă obișnuit cu lacăt. Aci e cumpăna (*compana*), cîntarul de măsurat fierul, precum și albia de măsurat piatra, legată cu scoabe (*szkabákkal*). Cumpăna de la un timp o găsim așezată în fața căsuței care se prelungește într-o „filegorie", un fel de pridvor închis cu scînduri, obișnuit scînduri de brad, dar și cu resturi. În această filegorie și cîte o bancă sau două ori chiar patru, simple, de scîndură, sau o măsuță.

---

[19] Mai multe amănunte în inventar. *Anexa I.*

[20] Descrierea din 1700 reprodusă aci, *Anexa III.*

În apropierea fierăriilor apar în descrieri de la un timp şi cîteva colibe (*kaliba*) ţigăneşti. „Intrînd spre această fierărie, spre mîna dreaptă sînt ceva colibe prăpădite (*hitvany*) ţigăneşti" — sună textul la Fierăria Nouă în inventarul de la 1700.

Cuptoarele de topit minereul de fier şi de extras fierul sînt consecvent două de fierărie. Ele sînt clădite din piatră, cu vatră de foc şi ţiitoare de cărbuni şi de piatră clădite din bîrne, la gură cuptoarele avînd deasupra două bante de fier[21]. Cuptoarele au fiecare cîte o pereche de foi mari de piele de bou sau de cal, cu fiarele şi lemnăria necesară, mînate de o roată de apă, cu grindei de lemn, dar cu cercuri şi cepuri de fier la capete. Sub ţeava de fier a foilor masa de fier, de o maje de fier, de o jumătate sau de un sfert după nevoi, numită de lucrători „bucata" (*bukata*), pe care curge fierul. Sub mîna maistrului cohului uneltele necesare : cleşte mari, cîrlig de fier cu mîner de lemn pentru tras „ursul" (*urszuly*) din cuptor, fierul ascuţit cu mîner de lemn numit de lucrători „ţepuşa" (*czapusa*), cu care înţeapă şi slobod zgura, grebla de fier cu mîner de lemn pentru cărbuni sau pentru tras zgură, fierul sau cuţitul (*szablya*) de tăiat lutul cu mîner ca al coasei, securile de tăiat fierul, tîrnăcoapele de spart piatră, sapa pentru tras lutul, lopata de lemn pentru cărbuni, vadra de apă, corfele de piatră şi de cărbuni — inventar care prezintă în genere puţine variaţii.

Sub şopronul unde se bate fierul sau în acelaşi şopron, instalaţia pentru batere. Mai întîi cuptorul sau după descrieri mai curînd vatra pentru încins fierul, care e clădită pînă la un loc din piatră apoi se înalţă deasupra într-un cămin (*kiminy*) din grădele lipite cu lut. Focul e înteţit şi aci de o pereche de foi mari mînate de o roată de apă. În gura cuptorului, sus, o rudă de fier de care e agăţată cu cîrlige o tablă de fier, menită să reţină flacăra şi să apere faţa lucrătorilor de căldura prea mare. La unele fierării apărătoarea e clădită din piatră susţinută de o bantă de fier. Jos, faţă în faţă cu ţeava foilor, fiarele numite de lucrători „forma", „bucata" şi „fundul" (în text *forma, bukata, fund*), care toate trei împreună la fierăria Limpert inventarul din 1692 spune că au fost făcute dintr-o maje de fier. În 1710 la Baia Nouă fiarele *„bukata a vagy szovatz"* de la cele două cuptoare de extras fierul, sînt fiecare din cîte un sfert de maje de fier, cea de la cohul de încins fierul de 15 fonţi.

Ciocanul sau maiul cel mare, acţionat de o roată de apă e descris şi el sumar. Pe osie el are la mijloc o roată mare de fier cu cepuri numită de lucrători „helciul" (*helcsul*) sau „helciugul", sub cepuri două fiare numite „codaica" (*kodájka*)[22]. Inventarele nu descriu construcţia ciocanului. Dar şi el se strică, are nevoie de reparaţii. Şi ciocanul mare e rău, e tot crăpat, trebuie altul în loc — înseamnă de pildă inventarul din 1692 la fierăria Limpert. Sau la Baia Nouă în 1702 : ciocanul mare s-a rupt, l-au făcut în faţa noastră, şi nicovala s-a rupt, nu de mult au reparat-o, s-a rupt şi osia de fier, „cuiburile" i-au fost înlocuite cu altele noi. Odată e pomenită şi greutatea lui. Inventarul din 1695 la fierăria Nădrab spune că ciocanul nou are şase măji, cel dinainte însă nu avea decît două măji şi jumătate.

[21] *Anexa III*, la Plosca, Topliţa de pildă, dar şi la celelalte.
[22] *Anexa III*, de pildă la Plosca şi Topliţa.

Sub ciocan nicovala cea mare de fier cuprinsă în butuc mare (de lemn) strîns în cerc mare de fier. Pentru a-i întări butucul sau pentru a strînge mai bine nicovala mai băteau uneori în el și icuri de fier. Sub nicovală lada și fundul. La Plosca în 1700 ladă de fier și sub ea „tabla" de fier făcută dintr-un sfert de majă de fier. În inventarul din 1702 aceasta se numește „fața" (*facza nevű vas*). Deosebit se găsește instalată obișnuit și o altă nicovală, cu vîrfuri, pentru lucrul fierarilor.

Inventarele semnalează la fierăriile de fel romînesc deosebiri și în construcția și mecanismul ciocanului mare și nicovalei, pe care, firește, numai un tehnician cunoscător le-ar putea preciza din descrierile sumare[23].

Aci, sub mîna maistrului bătător, iarăși diferite unelte : clește mari și mici, ciocane de o mînă sau de două mîini, lopeți de cărbuni, rangă de fier, țepușa pentru zgură, „furca" (*furka*) mare pentru întors ciocanul mare cînd îl fac sau cînd îl repară sau sudează, tăietoare de fier, vadră de apă și altele. Și aci în genere inventar uniform cu puține variații în instrumente și în numărul lor.

Albia de măsurat piatra își are determinată mărimea : două palme lungime, $1^1/_2$ lățime.

Cîntarul sau cumpăna cum e numită de inventare, e nu numai înregistrată ci adesea și descrisă. Cu oarecare variații toate fierăriile au același fel de cumpănă, tablă de cîntărit de lemn încadrată cu bare mici de fier, cu pîrghie și cîrlige, avînd drept greutate pentru cîntărit o piatră strînsă în cercuri, de o jumătate de maje[24]. La fierăria Nadrab tabla de cîntărit e numai de lemn, fără fierărie.

Foile, ciocanul mare sînt mînate de apă, cu roți de apă, după sistemul morilor și pivelor. Apa e adusă la roți pe iazuri și „jilipuri" (*silip*) construite. La unele fierării jilipul e ridicat pe stîlpi și făcut din scînduri, altele, cele de tip romînesc mai ales, au jgheaburi (*vályu*). De pildă la Baia Nouă textul din 1700 spune : „Această baie nu are jilip de scînduri, ci în loc are jgheaburi (*valui*) groase bine, lungi". Și aceste jilipuri se strică, se putrezesc, se sparg, trebuie întreținute, reparate adesea firește.

În inventarele fierăriilor intră totdeauna și caii. Numărul lor e variabil, dar prezintă variații mici. La 1674 numărul lor e de 12, 13 sau 14 cai de fierărie. La 1681/82, am văzut, tot așa, 12—14 de fierărie, cifrîndu-se la 64 pentru cele cinci împreună. În 1694 sînt 68, în 1700 însă 72, la trei fierării cîte 14, la două cîte 15. Fierăriile pentru funcționare normală aveau nevoie de un anumit număr de cai, relativ constant. Inventarul din 1692 al Băii Noi, înregistrînd 13 cai, adaugă : „dar dacă fierăria vrea să lucreze în bună formă, totdeauna ar fi nevoie de 16 cai, ca dacă unul șchioapă, numaidecît să poată fi pus altul în locul lui". Tot 16 spun că sînt necesari și observațiile în continuarea inventarului din 1695. Obișnuit însă nu ating această

---

[23] De pildă la Baia Nouă în 1700 : „*Az öreg ülö olá modra mint az Nadráb Bányán csinalva*". Sau la descrierea ei din 1692 : „*az öreg verő itt is ugy van csinálva mint az Nadráb bányán, a rudjának a hátulsó végin nem penig mint a több három bányáknak az közepin van az vas t engelye melyett az bányászok Heldsughnak hinak*". Iau descrierea mai amănunțită de la Nădrab din 1700, *Anexa III*.

[24] *Anexa III*, de pildă descrierea de la fierăria Plosca.

cifră. Inventarul acesta viu se uzează fireşte şi el, ca şi cel mort, trebuie mereu împrospătat, înlocuit.

Se înregistrează adesea şi echipamentul cailor : şei, chingi, perne de sub şea, hamuri de piept şi crupă, căpestre, perechea de corfe, acoperitoarele lor de pînză, pe care trebuie să le aibă fiecare cal. Echipament supus şi el lipsurilor, degradării, cerînd mereu completări, înlocuiri, reparaţii.

Uneori sînt înregistrate şi grajdurile cailor, adesea fînaţele rezervate, fînul strîns pentru întreţinerea lor.

Mina de fier propriu-zisă, cea din care se scotea minereul de fier, de la Ghelar, în urbariul din 1681/82 nu are o asemenea descriere sau inventar. Din inventarul de la 1685 însă vedem că fiecare fierărie îşi are minerul său care scoate piatra din mina de la Ghelar. Minerii sînt înzestraţi cu burghiuri (*furó*), tîrnăcoape, ciocane, icuri, drugi de forţat piatra. Cel al Băii noi de pildă are la mînă 1 burghiu, 2 icuri (cuie) de fier, 3 ciocane (*pöröly*), 2 tîrnăcoape (*csákány*). Cel al Băii Topliţa are 1 burghiu, 1 tîrnăcop de tăiat piatra (*kővágó csákány*), 2 ciocane (*verő*), 1 ic (*ékszeg*), o rangă de fier de forţat[25].

Inventarul din 1700, înregistrînd-o, spune că mina e sub pămînt, o parte a satului găsindu-se deasupra ei. Din ea îşi iau minereul nu numai fierăriile domeniului, ci şi fierăria fiscală şi cea a familiei Barcsay. Sub mîna celor cinci mineri ai celor cinci fierării ale domeniului se găseau acum : 4 tîrnăcoape tăietoare de piatră, al cincilea s-a rupt, l-au dus la fierărie să-l facă, 4 ciocane, două mai mari, două mai mici, unul rupt, 2 rude de fier cu care forţează piatra, un fier de găurit piatra (ar trebui să fie de şase palme, dar s-a scurtat tare, abia mai e de 2 palme şi jumătate), un ic de fier şi acela stricat. Inventarul din 1710 al minei înregistrînd două rude de fier pentru forţat piatra, dă explicaţia : „cu care forţează piatra cînd vreau să o arunce cu praf de puşcă".

Inventarul fierăriilor, descrierile numeroase ni-l arată mereu cu multe lipsuri, defectuos întreţinut : acoperişuri dărăpănate, stricate sau cîrpite, jilipuri sparte, piese uzate care trebuie înlocuite, foi uzate sau rău întreţinute, cîrpite, neunse. Neprimind la timp sau suficientă untură, bătute de căldură, de vînt, de ploaie foile sînt tari, nu funcţionează bine, se lucrează greu cu ele, se sparg. În inventarul din 1695 o notă ca aceasta : „Foile de aceea sînt aşa de rele şi se strică aşa de des, pentru că domnul sameş pieile le-a preparat foarte rău şi fără veste, din care pricină un rînd abia ţine o vară, ci crapă ; şi acum sînt ca scoarţa de lemn, altundeva pentru aceasta pieile le prepară mai bine".

De inventar, unelte răspund maiştrii care, cînd se opresc fierăriile din lucru, pentru a le avea în siguranţă, le duc cu ei. Cel puţin în inventarul din 1693 conscriptorii n-au putut să inventarieze — spun ei — şi uneltele, pentru că fiind vremea secerişului, fierăriile nu lucrau şi lucrătorii toate instrumentele fierăriilor le-au dus la casele lor. Lipsuri mereu în echipamentul cailor, echipament uzat, rău întreţinut. Uzaţi, munciţi pînă la istovire sînt cu deosebire caii. Printre ei mereu cai bătrîni, cu suspin, şchiopi, orbi.

---

[25] Veress, *op. cit.*, p. 154—155.

PERSONALUL, LUCRĂTORII

Cu ce şi cu cîte braţe de muncă lucrează fierăriile? Personalul calculat pentru o fierărie, după inventarele din 1674, 1681/82 şi altele, era: 1 maistru al cohului, 1 administrator (*sáfár*), 2 viceadministratori (*vice sáfár*), 4 maiştri bătători ai fierului, 3 „cofari" (*kofárok*)[26], care toţi trei lucrează pe lîngă maistrul cohului, ei mai făcînd şi lutul şi „cirul" (*csüv*), 1 „purtător" (*portator*), anume cărător de piatră, 2 cărători de cărbune, 1 tăietor de piatră, adică minerul spărgător de piatră în mină.

În mina din Ghelar lucrau pentru fierăriile domeniului, astfel, 5 mineri. Deci la o fierărie lucrau în total 15 oameni. Calculat pe 5 fierării, personalul acesta se ridica la 75 oameni.

La acest personal se adăugau bocşerii. Din aceştia trebuiau mulţi la fiecare fierărie. Textele precizează de vreo două ori că la o fierărie trebuie „ad summum" 15 bocşeri. De pildă textul inventarului din urbariul de la 1695 : „Bocşeri la o fierărie se cer ad summum 15, care clădesc bocşele, de cei care se numesc şi viceadministratori (vice sáfárok) se cer 2". Deci cei doi „vicesáfár" din lista lucrătorilor administrează aprovizionarea cu cărbuni a fierăriilor. Iar bocşerii dublează numărul lucrătorilor necesari, ridicînd numărul oamenilor unei fierării la 30, iar pentru toate împreună la 150[27].

Acest personal e cel prevăzut de calculele de necesitate ale fierăriilor. Practic însă personalul fierăriilor prezintă multe variaţii.

În 1674 de pildă, urbariul înregistrează următoarea repartiţie a satelor şi oamenilor la patru fierării :

Plosca

Cerbăl	9 pers.
Arănieş	6 pers.
Teliuc	6 pers.
Socet	1 pers.
Total	22 pers.

Topliţa

Vălar	5 pers.
Goleş	13 pers.
Total	18 pers.

Nădrab

Runc	1 pers.
Lelese	10 pers.
Cerişor	1 pers.
Pîclişa	4 pers.
Govăşdioara	5 pers.
Total	21 pers.

Baia Nouă

Alun	3 pers.
Murar	2 pers.
Bunila	1 pers.
Poieniţa Voinii	4 pers.
Ruda	5 pers.
Plop	2 pers.
Total	17 pers.

[26] Obişnuit îi găsim înregistraţi sub această formă de „cofari" (*kofárok*) şi abia odată, la p. 66 a Urbariului, „corfari" (*korfar*). V. Anexa II. Termenul deci nu e romînescul corfar, ci vreun termen nemţesc sau romînesc legat de coh, cohar poate, mai ales că ei lucrează pe lîngă maistrul cohului, iar cărătorii minereului de fier de la mină la fierărie se numesc „purtători" (*portatorok*). Cofarii trebuie să fie cei care pregătesc minereul şi cărbunii, alimentează cuptoarele cu minereu şi cărbune şi ajută pe maiştri în operaţiile de extragere.

[27] La 1695 prevăzuţi de asemenea de fierărie : 1 maistru de coh, 1 administrator (sáfár), 4 maiştri bătători, 4 cofari, 3 purtători, 15 bocşeri şi 2 „vicesáfár".

Deci în total 78 oameni numai la patru fierării. Nu ştim dacă aci sînt socotiţi şi bocşerii sau nu. Se pare că nu. În 1681/82 sînt înscrise numai satele repartizate, nu şi persoanele ; locurile cifrelor au rămas goale.

La 1700 însă sînt înregistraţi, nominal, toţi lucrătorii celor cinci fierării. Ei se repartizează astfel :

Fierăria	Administrator (safar)	Maiştrii cohului	Maiştrii bătători	Cofari	Purtători	Mineri	Bocşeri	Ţigani	Total	Observaţii
Plosca	1	1	5	4	3	1	12	2	29	plus 4 servitori
Limpert	1	1	5	4	3	1	16	2	33	
Nădrab	1	1	5	4	3	1	12	4	31	
Topliţa	1	1	5	4	3	1	12	2	29	
Baia Nouă	1	1	5	4	2	1	13	3	30	
Total	5	5	25	20	14	5	65	13	152	

Numărul personalului la cele cinci fierării se cifrează la această dată la 139 plus 13 ţigani locuind în jurul fierăriilor, care şi ei sînt angajaţi într-un fel sau altul în munca lor, probabil în munci de prelucrare a fierului şi 4 servitori. La 1710 în schimb maiştrii bătători sînt iarăşi numai cîte patru de fierărie, cofarii cîte trei, purtătorii însă iarăşi cîte 3—4, bocşerii mai puţini, doar 46 la cele cinci fierării.

Un personal şi un număr de lucrători variabil deci, dar nedepărtîndu-se mult de cifrele stabilite ale personalului necesar.

Fierăria princiară Cerna lucra şi ea cu un număr de lucrători mai scăzut, cu cărbunari mai puţini. La 1684 ea avea : 1 administrator (sáfár), 1 maistru al cohului, 3 maiştri bătători, 1 tăietor de piatră (miner), 3 spărgători de piatră (*kőrontók*), 2 cărători de piatră, 4 arzători de cărbuni (*szénégetők*), 2 „*szénsplasalok*" (numele nu ştim încă ce înseamnă ca să ştim ce operaţie făceau la cărbuni, poate ei alimentau cu cărbuni cuptoarele, aici lipsesc „cofarii"), 2 cărători de cărbuni, 1 om pentru slobozit apa (*vizeresztő*), 1 ţigan care îşi face munca (continuoskodik) la fierărie. În total 20[28]. În 1692 aceeaşi fierărie avea şi mai puţini angajaţi : 1 administrator, 1 maistru al cohului, 2 maiştri bătători, 1 tăietor de piatră (miner), 3 spărgători de piatră, 2 cărători de piatră, 4 arzători de cărbuni, 1 lipitor (*forrasztó*), 1 ţigan care slujeşte la fierărie[29].

[28] *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj*, Socotelile curţii principelui Mihail Apafi, cutia 20, socot. ale dom. Deva din 1684.

[29] *Magy. Gt. Szemle*, VI (1889), p. 180. Reprodus şi la Veress, *op. cit.*, p. 156—57.

Brațele de muncă necesare funcționării fierăriilor însă nu se rezumau la atît. Funcționarea fierăriilor implica și munci exterioare, pentru care brațele de muncă nu mai sînt calculate aci.

TIMPUL DE LUCRU

Fierăriile nu lucrau tot timpul. Pe domeniu muncile în producția fierului fiind combinate cu cele agricole, vara fierăriile nu funcționau neîntrerupt, iar iarna nu puteau funcționa din pricina lipsei de apă, care îngheța. Timpul de funcționare astfel nu era constant. Primăvara lucrul putea să înceapă mai curînd sau mai tîrziu. Tot așa toamna, putea să sfîrșească mai curînd, dacă veneau înghețurile mai curînd, sau putea să se prelungească, dacă timpul era bun. Vara de asemenea întreruperea lucrului se orienta după muncile agricole principale : secere, coasă, strîns.

Urbariul calculează cu alternativa cea mai obișnuită. Obișnuit fierăriile își începeau munca la 20 martie și lucrau pînă la 23 noiembrie. Se obișnuia ca de început fierăriile să lucreze numai o jumătate de săptămînă și tot așa și la sfîrșit, la oprirea lucrului. La ceea ce textul din 1681/82 observă că acest procedeu nu poate fi acceptat : de ce n-ar putea începe lucrul la începutul săptămînii în loc de mijlocul ei și de ce n-ar putea sfîrși la sfîrșitul săptămînii, lucrîndu-se săptămîni întregi ? Asemenea fracțiuni nu se acceptă decît în cazurile cînd, din pricina timpului, primăvara într-adevăr nu poate începe lucrul la început de săptămînă, sau toamna cînd înghețul ar opri brusc lucrul. Nu se acceptă asemenea fracțiuni nici sub pretextul că sînt epuizați caii. În genere — dispune textul — munca să se acomodeze așa ca să nu cadă jumătăți de săptămînă. Se acceptă însă obiceiul de a lucra sau a socoti cîte o jumătate de săptămînă de cele două sărbători mari, de paști și de rusalii.

Vara, în timpul muncilor agricole, se obișnuiește totdeauna să se întrerupă lucrul pe opt săptămîni, timp în care lucrătorii își fac muncile agricole iobăgești pe domeniu. Acest timp, pentru anul conscripției 1681/82, e socotit de la 13 iulie la 8 septembrie. Textul observă iarăși și aci : „dacă muncile de vară se isprăvesc mai curînd, băile (fierăriile) să nu fie lăsate să stea degeaba spre paguba domnului de pămînt, căci pînă atunci și caii pot odihni de ajuns, și dacă sînt păscuți cu bună îngrijire, se pot și vindeca[30].

Calculînd după aceste date, conscripția constată că de la 20 martie pînă la 13 iulie fierăriile lucrează 17 săptămîni minus două jumătăți de săptămînă, de paști și de rusalii, 15 săptămîni întregi și două jumătăți deci, adică 16 săptămîni. De la 8 septembrie pînă la 23 noiembrie sînt 11. În total conscriptorul calculează 25 de săptămîni întregi și două jumătăți de săptămînă. Minerii și cărătorii încep lucrul cu una sau cu cîteva săptămîni înainte de pornirea fierăriilor, pentru ca acestea să fie aprovizionate din timp cu minereul cu care să înceapă lucrul. Fierăriile lucrează deci în genere 26 săptămîni pe an, adică o jumătate de an.

Cam în aceleași condiții lucra și fierăria Cerna. În anul socotelilor ei, 1668—69, vara n-a lucrat șase săptămîni din pricina muncilor agricole,

[30] *Urbariul 1681/82*, p. 61. Anexa II.

iarna 15 săptămîni din pricina asprimii timpului. Alte două săptămîni nu s-a putut lucra nimic din pricina inundaţiei, stăvilarul fiind de două ori rupt de apă. Se vede şi aci, s-au mai scăzut jumătăţile de săptămîni de la paşti şi de la rusalii sau cele de la începutul şi lăsatul lucrului, căci s-au calculat 24 săptămîni de stagnare[31], de lucru rămînînd prin urmare 28 săptămîni. Fierăria aceasta vara s-a oprit pentru muncile agricole numai şase săptămîni, nu opt ca celelalte.

PROCESUL DE PRODUCŢIE

Procesul de producţie după datele conscripţiei şi ale altor acte, în liniile lui mari e următorul:

Minereul de fier e scos de mineri din mina de la Ghelar. În munca lor minerii, după indicaţiile conscripţiei se servesc de praf de puşcă drept explozibil, de bară de fier pentru găurit piatra, de cui (ic) pentru forţat piatra, de burghiu, de ciocane, tîrnăcoape, răngi de forţat. Minereul e scos poate cu calul (?), probabil cu sacii sau şi cu corfele[32], e adus la fierării de „purtători" pe cai, în corfe. Corfe pentru piatră sau cărbuni, am văzut din inventar, se găseau multe la fiecare fierărie. Se extrăgea în genere pe ales, piatra mai bună, mai moale, mai sfărîmicioasă, mai uşor de lucrat, se evitau în genere straturile tari, mai greu de străbătut cu uneltele, cu mijloacele tehnice de atunci. Minereul se introducea în cuptoarele de topit (cohuri). Cuptoarele erau arse cu cărbuni de lemn (mangal), făcuţi de bocşeri în bocşe, din lemnele tăiate în stînjeni, printr-o tehnică specială practicată şi azi, şi căraţi în corfe pe cai. Am văzut din inventare, corfele de cărat sînt totdeauna perechi, şi cele pentru cărat piatră şi cele pentru cărat cărbuni. Focul era înteţit cu foi mînate de roata de apă. Fierul extras se putea păstra sau comercializa şi în această primă formă. Obişnuit însă era supus unor noi operaţii. Se trecea la maiştrii bătători, care-l înci geau încă odată în alt cuptor (sau vatră), ars şi acesta cu cărbuni şi deservit de foi hidraulice, fierul incandescent fiind apoi despicat, trecut sub ciocanul mare hidraulic, pe nicovală, pentru a-l bate în rude sau bante. Sau în forme de fiare de plug, late sau lungi. Acestea bătute desigur pe nicovala mică, deosebită, care e înregistrată obişnuit de inventarele fierăriilor. La aceste operaţii serveau diferitele instrumente inventariate. Fierăriile apoi trebuiau clădite, reclădite, întreţinute, trebuiau întreţinute clădirile anexe, iazurile, care cereau alte munci. Trebuiau întreţinuţi caii, trebuiau cosite fînaţele, strîns fînul pentru ei. Trebuiau făcute corfele, pînza necesară minelor. Pentru făcutul corfelor necesare minelor conscripţia înregistrează un om anume[33]; iar pînza necesară o ţeseau femeile iobagilor, care lucrau şi cînepa. Instrucţiile impun dregătorului cu socotelile (*rationista*) nu

[31] Veress, *op. cit.*, p. 148—149.

[32] Posibil să fi fost şi vreun mecanism de scos minereul. Dar nu se pomeneşte nicăieri de vreun mecanism. Odată doar o funie făcută pentru mine, dar nu ştim pentru ce întrebuinţare. Sau poate tot caii de transport erau folosiţi şi pentru scosul minereului din mină? În măsura în care era posibil, se foloseau probabil. Poate îl scoteau în acest caz chiar purtătorii. În inventarul din 1700 cel puţin e pomenit un cal infirm ca fiind lovit de piatră în mină.

[33] *Urbariul 1681/82*, p. 216.

cumva să cumpere pînză de saci, nici pentru fierării, nici pentru cetate, căci nu i se primesc în socoteală, ci judele curții (provizorul) să pună să se samene cînepă suficientă, să se toarcă, să se țese, după prescripțiile urbariului[34]. Și, firește, trebuiau tăiate, cărate, cantitățile mari de lemne pe care le consumau fierăriile.

PRODUCȚIA

Cît produceau fierăriile? Urbariul ne informează și în această privință: După prescripțiile din 1674 și 1681/82, dar și după altele ulterioare, fiecare fierărie în parte trebuia să servească cetății săptămînal cîte un „șușt" și un sfert de majă de fier. Șușt-ul cuprindea 12 măji, iar maja (*centenarius*) 100 de fonți[35]. Mai trebuia să dea și un fier lat (*lapos vas*). Fiecare fierărie dădea deci săptămînal cetății 12 măji și 25 fonți de fier și un fier lat.

Cinci fierării dădeau astfel săptămînal 5 șușt-uri și 125 fonți, adică 61 măji și 25 fonți fier și 5 buc. fier lat. Socotit pe 25 de săptămîni întregi, cele cinci fierării dădeau împreună 1531 măji și 25 fonți fier și 125 buc. de fier lat. Pe o jumătate de săptămînă, la paști, dădea fiecare cîte o jumătate de șușt, adică 6 măji de fier, și cîte un fier lat. Tot așa și pe jumătatea de săptămînă de la rusalii. Împreună dădeau deci pe aceste două jumătăți de săptămîni 60 măji fier și 10 buc. de fier lat.

Pe o perioadă anuală de lucru cele cinci fierării serveau astfel împreună, după calculul urbariului, 1591 măji și 25 fonți fier și 125 buc. de fier lat.

Fierăria Cerna, în anul 1668/69 pînă la 24 noiembrie a servit principelui numai cîte 6 măji de fier săptămînal. Terminîndu-se însă cuptorul și foile noi (a lucrat probabil pînă aci numai cu un cuptor de extracție), de aci încolo și această fierărie servește 12 măji de fier săptămînal[36].

Peste aceste cantități de fier, fierăriile mai trebuiau să producă anumite cantități care intrau în plata sau în darurile dregătorilor mai mari ai domeniului, și alte cantități care le reveneau drept „simbrie" maiștrilor și lucrătorilor.

Anume, textul de la 1674 spune că dregătorii primesc săptămînal de la patru fierării o majă de fier și patru fiare late de plug, care se distribuie săptămînal astfel:

căpitanul cetății	$^1/_4$ majă și 1 fier lat
provizorul	$^1/_4$ majă și 1 fier lat
sameșul	$^1/_4$ majă și 1 fier lat[37]

Fierul pe care trebuie să-l dea sub acest titlu a cincea fierărie, Limpert, acum construită, stăpînul l-a dăruit, pe cît timp va rămînea stăpîn, domnilor Radics, Maroti, Absolon și Baranovszki. Dar acest fier — preci-

[34] *Ibid.*, p. 659—60.

[35] Fontul ceva mai mare de o jumătate de kilogram de azi, anume 0,56 kg.

[36] Veress, *op. cit.*, p. 48—49.

[37] Sau lipsește din listă un dregător, sau vreunul din cei trei primea mai mult. Lipsește poate prefectul.

zează textul — nu intră în fierul pe care fierăriile trebuie să-l dea săptămînal cetăţii. Asemenea fier se dădea şi prefectului, căci textul adaugă că acum, nefiind prefect, fierul care i se cuvine să se dea căpitanului, pentru că maiştrii şi aşa îl bat şi rămîne la ei altfel.

Text asemănător şi la 1681/82. Anume, cînd fierăriile „umblă pe un şuşt", adică săptămîna întreagă, dregătorii mari ai curţii, „prefectul" (*praefectus*), provizorul (*udvarbiró*), pîrcălabul mare (*főporkoláb*) primeau pe săptămînă de fiecare fierărie 25 fonţi de fier, 1 fier lat, de toate cinci deci 125 fonţi de fier şi 5 fiare late. Iar cînd fierăriile umblă numai pe o jumătate de şuşt, dau pentru dregători fiecare tot 25 fonţi de fier, împreună deci 125 fonţi, dar fier lat nu mai dau. Într-o perioadă anuală de lucru astfel fierăriile trebuiau să producă în plus pentru cei trei dregători 32 măji şi jumătate de fier şi 125 fiare late.

La 1694 cota dregătorilor e şi mai ridicată. Prefectul primeşte la oprirea fierăriilor, de la fiecare, cîte o maje de fier. Nu se precizează însă dacă numai la oprirea definitivă anuală sau şi la oprirea de vară. Căpitanul primea săptămînal un sfert de maje şi un fier lat, provizorul două sferturi şi două fiare late, sameşul un sfert şi un fier lat, pîrcălabul porţii cetăţii trei măji de fier anual, pîrcălabul Pădurenilor cîte un sfert de maje de fiecare fierărie săptămînal. Tot aşa şi la 1695. La 1664 în schimb, acesta din urmă era înscris printre salariaţii curţii ca primind, cît umblau fierăriile, de fiecare cîte o rudă de fier pe săptămînă, dar — precizează textul — acesta nu din şuştul care trebuie servit curţii, ci peste acesta, de la administratori (*sáfárok*) şi maiştri[38].

Se mai adăuga apoi ceea ce fierăriile produceau prin fraudă pentru dregători sau pentru maiştrii înşişi. Astfel producţia fierăriilor pentru curte şi dregători, pe o perioadă anuală de lucru, se poate socoti la peste 1800 măji. La aceasta adăugînd fierul care se producea drept salarii, producţia anuală a fierăriilor domeniului se ridica la cca 3000 de măji.

Peste cantităţile calculate se mai produceau şi plusuri, variabile firește, căci producţia în condiţiile date nu respecta asemenea exactităţi. În socotelile anului 1720 de pildă, la producţia celor cinci fierării pe zece săptămîni de 1080 măji (inclusiv salariile), se adaugă sub titlul de „superfluitas" 60 măji de fier, iar sub cel de zgură (*zgurák*) 19 măji şi 75 fonţi. În 1721 iarăşi, la producţia pe 15 săptămîni, de 1634 măji, 288 măji superfluitas incluzînd şi zgura[39]. Din acestea, cum vom vedea mai încolo, primeau şi lucrătorii anumite părţi drept salar. Salariul lucrătorilor intra şi el în bună parte, cel puţin de la un timp, în proprietatea curţii, după cum vom vedea, prin răscumpărare cu bani.

Producţia aceasta de fier consuma cantităţi considerabile de lemne. După datele conscripţiei, o fierărie consuma săptămînal 120—130—150 poveri de cărbuni. Iar o povară de cărbuni, după instrucţiile pentru fierăria Cerna, trebuia să se obţină, dacă se lucra economicos, dintr-un stînjen de lemne[40]. O fierărie consuma deci într-o perioadă anuală de lucru, adică în 26 săptămîni, între 3120—3900 stînjeni de lemne, iar toate cinci împreună

[38] Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, *Grammatophilaceum Transilvanicum*, tom. 11, p. 526.
[39] *Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj*, Socoteli neclasate.
[40] *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, IV (1897), p. 126.

între 15 600—19 500 stînjeni[41]. Fierăriile consumau deci în cîțiva ani păduri întregi. Pădurile întinse ale domeniului începeau chiar să nu mai ajungă. În socotelile din 3 octombrie 1685 ale domeniului, citim și un asemenea text: „Trebuind să cumpărăm pentru fierăria nouă de la cei din Cerna o pădure, am dat pentru acea pădure prin pîrcălabul Pădurenilor 120 floreni"[42]. Sau nota de la sfîrșitul extrasului de socoteli ale domeniului, nedatate, dar din acest timp: „Pentru Toplița și Baia Nouă trebuie cumpărată pădure"[43].

Și-apoi cîtă muncă puteau consuma aceste cantități de lemne? Socotind că, după aceleași instrucții, unui om i se cereau cinci stînjeni de lemne pe săptămîna de lucru, că adică cinci stînjeni trebuiau făcuți în șase zile de lucru, făcutul a 15.600—19.500 stînjeni de lemne cerea 18.720—23.400 de zile. Ce număr de zile, ce muncă cerea apoi căratul? Intreprinderea era foarte rentabilă totuși, pentru că nu intrau în calcul nici prețul lemnului, nici al tăiatului și căratului și nici al altor munci auxiliare.

Dacă am calcula de pildă numai tăiatul lemnului, cu 20 dinari stînjenul, cu cît îl plătea în Ciuc principele la 1694[44], tăiatul acestor cantități de lemne consumate de fierării s-ar ridica la 3120—3900 floreni, sume care chiar scăzute la nivelul prețurilor din 1681—82 ar rămînea tot ridicate. Aceasta fără cărat, care putea să coste tot atît, dacă nu și mai mult, mai ales cînd lemnele se găseau departe și în locuri rele.

Fierăriile la această dată produceau fier brut, neprelucrat, parte din el fier fără o formă precisă. Inventarul cetății într-un loc și spune: „bucăți mari de fier fără nici o formă, care s-au adus așa de la fierării, buc. 12"[45]. Obișnuit însă se bătea în rude, în bante, sau în alte forme. În inventarul cetății e trecut mult fier sub asemenea forme. Se producea apoi fierul lat, bun de fier de plug sau poate chiar bătut fier de plug (brăzdar) sau fierul lung. În inventar într-un loc figurează 31 fiare lungi de plug, noi[46]. La fierăria Cerna în socotelile din 1668—69 e pomenit și oțelul[47].

Inventarul cetății înregistrează cantități mari de fier sub cele mai diferite forme. Cetatea avea o „căsuță" (*vasaskőházacska*) pentru ținut fierul. Se găseau aci 5869 rude de fier bătute în fierării, în greutate de 549 măji, diferite fiare, instrumente, greutăți de măsurat etc.

Pentru cîntărit fierul se găsea aci o tablă de scînduri ferecată, cu 8 lanțuri, cu rudă de fier, cu cîrlig de fier pentru suspendare. Greutățile pentru măsurat erau trei bucăți de fier brut, fără nici o formă, cîntărind cîte 45 de fonți bucata, o roată de scripete de 30 de fonți, șase gloanțe de mortiere (*taraczk*), două de 3, unul de 4 și trei de 5 fonți greutate[48], care serveau drept greutăți de cîntărit.

[41] Stînjenul obișnuit în Transilvania: lemnul tăiat la ½ stînjen clădit în stivă de 1 stj. lungime și 1 stj. înălțime. Nu mult mai mic ca stj. obișnuit azi cuprinzînd 4 m cubi de lemne. *Ibid.*, p. 126.

[42] *Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj.* Socotelile curții lui Mihail Apafi, cutia 7.

[43] *Ibid.*, cutia 15.

[44] *Magy. Gt. Szemle*, VI (1899), p. 75.

[45] *Urbariul 1681/82*, p. 523.

[46] *Uj csoroszlya*, fierul care despică pămîntul înaintea fierului plugului, adică cuțitul sau fierul lung. *Ibid.*

[47] „Împreună cu aceste instrumente am trimis la Iernut oțel ½ maje". Veress, *op. cit.*, p. 149.

[48] *Urbariul 1681/82*, p. 524.

Se mai găsea apoi şi o altă încăpere (*vasasboltocska*). Dar fier se găsea împrăştiat şi în diferite alte locuri şi încăperi ale cetăţii, prin poduri, prin pivniţi şi chiar... în biserica sau capela castelului. „Deşi această biserică — notează conscripţia — e încă sub împărăţia domnului şi ar fi casă de rugă (*domus praecationis*), cu toate acestea se găsesc în ea acum" : bante de fier 3.339 cîntărind 212 măji, fiare late noi 51 buc., cuie noi de laţuri 2.985, cuie noi de şindrilă 25.000, potcoave noi de cai 97, cuie pentru ele 582 etc.

Şi aci un cîntar de măsurat fierul, o tablă de scînduri, cu axă de lemn, cu 8 lanţuri şi cu 5 greutăţi, una de 45 fonţi, una de 3, una de 4, două de 5 fonţi[49]. În sumarul inventarului, sub titlul „instrumente de fier" (*vasszerszámok*) sînt înregistrate cele mai diverse obiecte de fier. În afară de cantităţile de fier nelucrat, sînt înregistrate diferite fiare, unelte, piese pentru mori, lacăte, ţîţîni, fiare pentru uşi, ferestre, diferite unelte, sape, cazmale, 1 tîrnăcop de fier pentru mine, fiare pentru car, ustensile de fier pentru bucătărie, instrumente de fier ale închisorii, lanţuri, cătuşe, un paloş pentru execuţii etc. etc.[50]. Cetatea era apoi înzestrată cu arme, muniţie. Tunurile, de diferite mărimi, erau turnate din aramă. Doar trei erau de fier (*vastaraczk*). De fier era însă muniţia, ghiulelele de tun, de mortiere, de bombarde, de muschete. Ghiulele de tun erau la data conscripţiei aci 75, din care una de 35 fonţi, ghiulele de mortiere (*taraczk*) 675, gloanţe de fier de o jumătate de font 236, gloanţe de fier de $2^1/_2$, 3, 4, 5 fonţi împreună 39, gloanţe de fier pentru bombarde (*siska*) 341, pentru alt tip de bombarde (*sereg bonto*) 3362 etc. Diferite instrumente accesorii armamentului apoi[51].

Cetatea e bogat înzestrată deci cu tot felul de obiecte de fier, instrumente, unelte, arme.

Le făceau toate acestea fierăriile? Desigur nu. Ele puteau fi făcute şi de fierarii meseriaşi ai curţii sau ai cetăţii. Fierăriile însă sau cel puţin maiştrii nu erau producători numai de fier brut. Textul conscripţiei din 1681/82, ce-i drept, nu indică nicăieri că s-ar fi produs aci şi altceva decît fier brut, că s-ar fi făcut şi unelte cum ştim că se făceau la alte fierării, la cele de la Trăscău de pildă sau la cele de la Muncaci. Fierăria din Muncaci a aceluiaşi stăpîn la 1679 făcea, pe lîngă extragerea şi baterea fierului, şi cuie, sape, fiare de plug, securi şi altele[52].

Nu sînt mult mai lămuritoare nici socotelile din 1668—69 ale fierăriei Cerna. Aci sub titlul „*Erogatio ferri*" găsim înregistrate diferite cantităţi de fier, oţel, servite de dregătorul cu socotelile pentru nevoile curţii, ale principelui sau ale curţilor sale din Blaj, Iernut, Alba Iulia şi altele. În această listă de ieşiri figurează însă şi foarte diverse ustensile casnice, unelte, piese de moară, de fierării etc., pentru confecţionarea cărora dregătorul a servit fierul necesar. Au ieşit astfel frigări (două din ele de cîte $1^1/_2$ stînjini pentru o nuntă la Alba Iulia), grătare, tigăi, linguri de fier, capace,

[49] *Ibid.*, p. 526.
[50] *Ibid.*, p. 616—619.
[51] *Ibid.*, p. 615—16.
[52] *Magy. Gt. Szemle*, V (1898), p. 397—401.

cuțite, ustensile de tinichea, cîrlige, vătraie, dar și lopeți, hîrlețe, fiare de plug, potcoave de cai, cuie de potcoave, piese de fier pentru mori, pentru fierării, 40 fiare de șteampuri pentru mina Capnic și altele. Socotelile notează cît fier a fost necesar pentru confecționarea lor și cît s-a plătit meșterilor, dar nu și cu ce meșteri s-a lucrat[53]. În socotelile principesei Ana Bornemisza, la 1673 sînt înregistrate ca venind de la fierăria Cerna 1000 potcoave cu cuie cu tot, 2 frigări pentru bucătărie, 2 fiare pentru zgîndărit focul, 2 vătraie. Poate tot de la această fierărie sau de la Hunedoara veneau și fierul și obiectele de fier înregistrate imediat după : 10 măji de fier, 12 tigăi pentru bucătărie, 4 linguri (găurite) pentru piper, 2 linguri cu grătar, 24 capace, 4 grătare, 6 perechi cuțite de bucătărie, 3 măji și 15 fonți de fier mărunțit pentru cuie de șindrilă[54].

În socotelile Făgărașului din 1676 : „A intrat în acest an de la fierăria Cerna fier lucrat, cu fiare de plug, fuse și alte fiare pentru moară, împreună cu șteampuri de fier pentru fierării, măsurate cu maja au cîntărit 162 măji și 26 fonți"[55]. Printre veniturile din domeniul Hunedoarei, socotelile principesei din 1686 și 1687 înregistrează : 13 table de fier, 28 frigări de fier, 20 grătare de fier, 25 capace de fier, 10 pari de fier împreună 290 fonți, 90 potcoave de cai cu cuiele lor, 4 sape, 4 cazmale (1686), 8 securi, 10 cazmale, 50 capace, 5 bărzi de tăiat carne, 5 securi, 8 sape (1687)[56]. Nici aci nu se indică ce meșteri le-au făcut. Foarte probabil le-au făcut meșterii de la fierării. Principele poate nici nu avea acum alți fierari aci — domeniul nu era acum în stăpînire princiară. Dar puteau să fie lucrate și de alți fierari de pe domeniu. Sub numele de „maiștri", din socoteli, se puteau ascunde și unii și ceilalți.

Sînt mai lămuritoare însă socotelile domeniului din 1694. Și aci sînt înregistrate diverse intrări, ieșiri de fier brut, oțel, de ustensile casnice, piese de fier pentru mori, șteampuri, fierării, unelte, fiare de plug, potcoave, cuie etc. Obișnuit nici aci socotelile nu indică unde și de cine au fost confecționate. Ele ne dau însă de astădată și asemenea informații : „Din porunca măriei sale principelui pentru nevoile minei Băița (*Bajnicza*) am dat la mîna oamenilor lui Ștefan Alexa, judele curții din Geoagiu, cinci șteampuri, două hîrlețe late mari, patru rude de oțel, o bantă și un cep de fier, pe care le-a făcut domnul jude al curții prin maistrul cohului băii Plosca, Sîrb Petru, din 3 măji și 15 fonți de fier". Iată deci o indicație precisă că și fierăriile puteau lucra obiecte de fier. Pentru făcutul a două lanțuri lungi de cîte cinci stînjeni la podul mare interior al cetății care se ridică, s-au dat maistrului cohului, Laslo Berivoi, o maje și 64 fonți de fier. La fierărie au fost făcute cuie de lațuri, „după rînduiala și obiceiul vechi" dintr-un sfert 1000 de cuie ; s-au dat 33 fonți de fier. Tot maiștrilor cohurilor s-a dat o maje și 5 fonți de fier pentru făcut cuie de șindrilă (prăștilă), de acestea făcîndu-se 1500 dintr-un sfert de majă. Vreo 17 măji de fier s-au

[53] Veress, *op. cit.*, p. 148—51.

[54] Szádeczky Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása, vol. I. Bornemisza Anna gazdasági naplói* (1667—1690) (Socotelile curții principelui Mihail Apafi I. Registrele economice ale Anei Bornemisza). Budapesta, 1911, p. 258.

[55] *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj*, Socot. curții M. Apafi, cutia 25.

[56] Szádeczky, *op. cit.*, p. 501—502.

dat maiştrilor fierăriilor pentru repararea sau înlocuirea diferitelor unelte, ustensile ale fierăriilor. Deci uneltele necesare în fierării şi le făceau meşterii de aci. Vreo 3 măji li s-au dat pentru potcovirea cailor fierăriilor. Într-un concept de inventar, fără dată, al curţii din Cinciş, în inventarul fierăriei figurează şi o nicovală pentru bătut gloanţe, 22 măji pentru diferite gloanţe de fier, printre care şi 98 bucăţi de fier pentru gloanţe de cîte 10 fonţi şi instrumentele pentru bătut gloanţe, patru icuri de fier, de pus în coadă, tablă de măsurat, patru lanţuri[57]. Gloanţele se făceau însă desigur mai mult în cetate. O arată aceasta şi unele instrumente specifice din inventarul urbariului din 1681/82. În inventarul bastionului Neboisa de pildă : 3 forme de aramă cu cozi de fier pentru turnat gloanţe de mortiere (*tarack*), 9 forme de fier pentru (gloanţe de) tunuri (*szakállas*) şi muschete, 1 lingură de fier, 6 forme de fier (fără perechi) pentru turnat gloanţe de mortiere, 1 pereche forme de piatră pentru turnat gloanţe de mortiere, 2 pive de lemn pentru pisat praf de puşcă[58]. Gloanţele le turna poate chiar tunarul care îngrijea de tunuri şi care făcea şi praf de puşcă, şi meseria de lăcătuş[59].

La toate fierăriile se băteau apoi fiare late de plug (brăzdare) şi fiare lungi, sau cel puţin fiare de plug care aveau nevoie doar de puţină ajustare a fierarului ca să poată fi puse în funcţiune. În socotelile anului 1694 sînt înregistrate ca intrate de la fierării 65 fiare late de plug, din care domeniului Dumbrăveni i s-au dat 5, domeniului Blaj 10. Cinci din ele s-au dat pentru plugurile birişilor (simbriaşilor), trei s-au vîndut cu cîte 120 de dinari bucata. Şi poate tot la fierării s-au bătut şi alte piese din cele multe înregistrate de inventare. În aceleaşi socoteli se înregistrează ca intrate mai multe unelte făcute din fier : 37 sape noi, 48 lopeţi de fier, 2 grătare de fier pentru fript, 36 tîrnăcoape mici nemţeşti, 2 frigări, 6 topoare, 2 hîrleţe mari din 16 fonţi de fier, 10 tîrnăcoape de tăiat piatră din 40 fonţi de fier, piese de moară şi altele. Multe din acestea au fost distribuite diferitelor domenii princiare. Dar s-au şi vîndut pe bani. Aşa s-au vîndut 7 lopeţi de fier cu cîte 12 dinari bucata. Cuie de laţuri şi de şindrilă s-au făcut 11.690, consumîndu-se la acoperirea fierăriilor Topliţa şi Nădrab sau la repararea morilor.

În extrasul de toamnă al socotelilor domeniului, purtînd data de 20 septembrie 1709, putem citi şi un asemenea text : „Pentru că aceste douăzeci şi cinci de măji de fier s-au dat pentru făcutul aci la fierării a instrumentelor de fier (*vas eszközök*) pentru o moară de hîrtie, s-a dat cu acest prilej pentru „defectul" produs la fierării şi s-a luat după poruncă în socotelile fierăriilor măji 2,25"[60].

Instrumente, ustensile de fier, unelte în toate inventarele domeniului, uneori în cifre însemnate[61], dar obişnuit fără indicarea celor care le-au făcut. Multe însă trebuie să fi fost făcute la fierării de maiştri şi desigur

[57] *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj.* Socoteli neclasate.
[58] *Urbariul 1681/82*, p. 558, 617.
[59] *Ibid.*, p. 645.
[60] *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj*, fondul Jos. Kemény, 1709 sept. 20.
[61] La 1693 de pildă, printre altele : tîrnăcoape de tăiat piatră (pentru mineri) fără coadă 42, fiare cîrlige late pentru fixat în coadă tîrnăcoapele 200, lopeţi noi de fier sau hîrleţe 80. La 1694 fiare late noi 40, lopeţi de fier 34, sape noi 10, tîrnăcoape nemţeşti 36, fiare pentru moară 6 etc.

și de țiganii care lucrau și acolo, în contul obligațiilor lor iobăgești sau altfel. Țiganii făceau obișnuit și potcovitul cailor.

Ustensilele din inventarele princiare s-au făcut desigur cele mai multe la fierăria princiară Cerna. Aci printre lucrători și un sudor.

Ustensilele diverse deci puteau fi confecționate obișnuit de fierarii meseriași ai domeniului sau ai cetății, uneori chiar de meșteri specialiști aduși din afară. Dar, ceea ce ne interesează aci, foarte adesea ele erau confecționate și de maiștrii fierăriilor, ei înșiși destul de obișnuit fauri de meserie, făcînd aceste munci în afara obligațiilor lor de bătători ai fierului extras. Ele nu erau atît produsele obișnuite ale fierăriilor ca atare, ci mai mult produsele maiștrilor fierari, în calitatea lor de făurari de asemenea ustensile sau ale țiganilor care lucrau pe lîngă fierării sau de care se serveau aci maiștrii.

VALORIFICAREA FIERULUI

Fierul produs se valorifica în foarte diferite feluri. Înainte de toate din el se acopereau variatele trebuințe proprii ale stăpînului feudal. Cetatea sau castelul (armament, muniție, înzestrare interioară), curtea, domeniul, celelalte cetăți, curți, domenii ale stăpînului feudal sau principelui, nevoile lor militare, gospodărești, fierăriile însile consumau o considerabilă parte a fierului produs. Dar se cheltuia sau valorifica și în multe alte feluri.

Se întrebuința mai întîi ca mijloc de plată. Mai mulți dregători și angajați ai curții au contractate în salariul lor, în bani și în natură, și anumite cantități de fier. Inspectorul moșiilor avea pe an în salariul său 8 măji de fier, administratorul moșiei (*provisor et rationista*) avea cît timp lucrau fierăriile o jumătate de majă pe săptămînă, ceea ce ar da pe an de asemenea 8 măji[62]. Marele pîrcălab (*supremus castellanus*) avea, cît timp lucrau fierăriile, cîte două sferturi (de majă) pe săptămînă, ceea ce ar da pe an iarăși circa 8 măji, pîrcălabul (*castellanus*) porții exterioare 2 măji de fier (anual), pentru îmbrăcăminte 14 coți (*ulna*) de postav albastru (*karasia poszto*) sau în locul lui 4 măji de fier[63], procuratorul domeniului 2 măji, predicatorul maghiar al Hunedoarei 2 măji, butnarul cetății Hunedoarei 1 majă, 6 birișa (simbriași) ai gospodăriei cetății primeau și ei pentru îmbrăcăminte (în contul îmbrăcămintei !) cîte o jumătate de majă anual fiecare[64]. Predicatorul se plînge lui Thökölyi că dregătorul său în locul celor doi porci grași prevăzuți în „convenție" i-a dat 5 floreni, cînd convenția sună să i se dea sau doi porci grași bine, sau 2 măji de fier, sau prețul fierului în loc. Thökölyi hotărăște să i se dea 2 măji de fier[65]. Acestea valorau doar 9—10 floreni. Fierul pe care-l primeau dregătorii superiori ai domeniului săptă-

[62] *Urbariul 1681/82*, p. 637.

[63] Salariul pîrcălabului Gheorghe Nagy de Alpestes de pildă la 1665 era : 32 fl. bani, pentru îmbrăcăminte 14 coți postav carasia sau în loc 4 măji de fier, 2 porci de tăiat sau în loc 2 măji de fier, 8 găleți mici de grîu, 2 măji de fier. Acestea pe an. Iar în plus pe zi 2 pîinișoare albe și o „*justa*" de vin. *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, Grammatophilaceum Transilvanicum*, tom. 11, p. 527.

[64] *Urbariul 1681/82*, p. 636—646.

[65] *Ibid.*, p. 465—466.

mînal de la fierării, se pare îl primeau peste acest fier figurînd în salariul lor. Cel puţin în texte nu se precizează că ar fi vorba de acelaşi fier. Fierul era o valoare, un mijloc de plată obişnuit pentru angajaţi ai curţii, pentru meşteri, pentru diferite munci, cei care-l primeau urmînd să-l valorifice înşişi, să-l transforme în bani sau în altă valoare.

De pildă, în Bretea se ţinea scaunul de judecată al munţilor domeniului. Celor care judecau în acest scaun, după urbariul din 1666, li se dădeau anual din cetate cîte 8 rude de fier. Plata aceasta se menţine şi în 1682[66]. Cu prilejul conscripţiilor domeniului „plata cinstită" a celui care făcea inventarierea era „a memoria hominum" o majă de fier; celor care făceau numărătoarea iobagilor, a bunurilor şi obligaţiilor lor (*connumeratori*) li s-a dat, „după cum a rînduit principele de fericită pomenire Gabriel Bethlen", două măji de fier, introducîndu-se în socotelile cetăţii şi luînd chitanţă după fierul dat[67].

Cu fier se făceau şi alte tranzacţii. De pildă măcelarii din Hunedoara (trei), care ţineau în arendă şi măcelăria domnească, trebuiau să dea drept arendă pentru nevoile fierăriilor anual 8 piei de bou (pentru foi) şi 400 fonţi de seu (desigur pentru luminat). Aceşti măcelari au primit în anul trecut — spune urbariul din 1681/82 — fier în preţ de 108 floreni, anume 24 măji socotit la 4 floreni 50 dinari maja[68], drept dobîndă trebuind să dea, atîta timp cît au ţinut sau vor ţine banii, pentru bucătăria din cetate, de la Sîn Petru pînă la prinderea postului paştilor, în fiecare zi, gratuit, 14 fonţi de carne, cu excepţia doar a zilelor de post, în care nu se taie carne. Iar de la paşti pînă la Sîn Petru să dea în fiecare zi cîte două ciosvîrte de miel. Urbariul notează aci, în paranteze, că pînă cînd au ţinut numai preţul a 12 măji de fier, li s-a plătit din cetate pentru fiecare font de carne dat 1 dinar, pentru o ciovsîrtă de miel 8 d., iar dacă au dat carne şi peste cea hotărîtă, li s-a plătit fontul cu $1^1/_2$ d.[69]. Iar la sfîrşit precizează că dacă măcelarii n-ar continua să taie carne, e în puterea liberă a domnului de pămînt de a-i pedepsi, a-i înfrîna sau obliga să taie carne[70]. Celelalte texte, începînd cu cele din 1672 şi 1674 însă, vorbesc mereu de 12 măji de fier pe care măcelarii le primesc anual spre vînzare, achitînd preţul la sfîrşitul anului, text care se repetă consecvent.

În socoteli se înregistrează adesea plăţi în fier pentru foarte diverse munci sau lucruri. În socotelile fierăriei princiare, din 1668, drept plată pentru meşterii care au confecţionat diferite ustensile de fier e trecută $1^1/_2$ majă de fier. Pentru meşterii care au confecţionat ustensilele de bucătărie, lanţurile, tinichelele — plată o jumătate majă de fier. Pentru clăditul unui cuptor de fierărie s-a plătit zidarul cu trei sferturi de majă de fier. Pentru că a făcut scîndurile foilor, s-a plătit dulgherului o majă de fier. Preparatul a cinci piei de bou pentru foi, socotite cu cîte un floren pielea, a fost plătit curelarului cu o majă de fier. Deosebit, pentru îmbrăcarea foilor s-a plătit o jumătate de majă. Dregătorul însuşi şi-a luat salarul,

[66] *Ibid.*, p. 57.
[67] *Ibid.*, p. 72.
[68] Florenul unguresc de 100 dinari sau bani.
[69] *Ibid.*, p. 51—52. Preţul de piaţă al fontului de carne era obişnuit de 2 d.
[70] *Ibid.*

contractat în bani, în fier, luînd pentru 130 floreni 28 $^{3}/_{4}$ măji și 14 fonți de fier. Cu fier s-au cumpărat și trei cai pentru fierării, unul cu 4 $^{1}/_{2}$ măji, altul cu 4, al treilea cu 3 $^{1}/_{2}$ măji de fier[71]. În socotelile domeniului Hunedoara sînt frecvente cumpărările de cai cu fier. În socotelile sumare ale domeniului pe anul 1683, printre cheltuieli 4 măji de fier pentru ferestrău, paie, seu, făcut de funie pentru mine, țiganilor pentru făcut de instrumente de fier. Cinci cai pentru fierării au fost cumpărați cu 16 $^{1}/_{4}$ măji de fier, adică 1625 de fonți. Cu bani 20 de cai pentru fierării s-au cumpărat cu 224 floreni. Domnii Makrai și Nadudvari au primit pe anul 1693 pentru pădurea din care se aduceau lemne de construcție pentru cetate și în care se ardea și varul, 4 măji anual, după contract. Bucătarului principelui i s-au dat două fiare late de plug, desigur în contul salariului. După socotelile din 1721 s-au cumpărat și cărbuni și fîn pentru cai pe fier.

Cu fier se făceau și alte felurite cumpărături. De pildă în noiembrie 1686 principesa, cumpărînd de la negustorul sîrb din Hunedoara, Ioan Lippai (Lipoveanu), 195 coți de granat (stofă de mătasă) de diferite culori, cu 3,60 floreni cotul, ridicîndu-se la 702 floreni. 196 floreni din preț i s-au socotit în tricesima cu care era dator tricesimatorului Francisc Josika, rămînînd să mai primească 506 floreni. În prețul acesta principesa îi rînduiește, prin judele curții din Hunedoara, 112 $^{1}/_{2}$ măji de fier, fierul socotit cu 4,50 floreni maja, rămînînd neplătiți doar 25 dinari[72].

Se fac și daruri în fier. Dregătorii comitatului care au fost pe aci în 1694 au primit în dar, judele suprem și vicecomitele patru măji de fier, cei doi juzi ai nobililor două măji. Textul inventarului din anul 1695 însă e mai lămuritor. Se obișnuiește să se dea anual din cetate vicecomitelui și judelui suprem al comitatului cîte două măji de fier, aceasta pentru ca și dumnealor să fie serviabili în treburile măriei sale (stăpînului). Tot așa și celor doi juzi ai nobililor cîte o majă, tot pentru asemenea serviciu. Daruri în fier se făceau desigur și altora. Maiștrii înșiși trebuiau să facă asemenea daruri multora care treceau cu vreo treabă pe la fierării.

Cantități mari de fier se cheltuiau astfel pentru nevoile proprii ale curții, ale domeniului sau ale altor domenii ale stăpînului, fie că acesta era vreun mare feudal sau principele, în înzestrarea lor cu ustensile de fier, în salarii, în plăți diverse, daruri, cumpărături. Se cheltuiau cu clădirile diverse, cu clădirea, întreținerea fierăriilor, inventarului lor. Înghițeau mult fier nevoile diverse ale cetății, castelului, înzestrarea interioară, armamentul, muniția. Și nu numai cetatea Hunedoarei, ci și alte cetăți. Fierăriile deserveau obișnuit o întreagă rețea de cetăți, curți, moșii, un întreg conglomerat militar și economic. Dar mai rămîneau și cantități considerabile care se comercializau. În dreptul cantităților mari de fier brut, în rude, în bante etc., înregistrate, conscripția urbarială din 1681/82 precizează că sînt pentru vînzare (*pinzre valo*). Sînt trecute sub această

[71] *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj*, Socot. curții M. Apafi. V. și Veress, *op. cit.*, p. 150—51. Aci aceste cheltuieli sînt trecute în socotelile fierăriei Cerna pe 1668/69, dar și cu cumpărături în plus. S-au cumpărat 150 coți pînză pentru pus sub șea la caii fierăriilor socotită 7,50 floreni, pentru care s-a plătit 1 ½ majă și 10 fonți fier, pentru cai s-au cumpărat două clăi de fîn cu două măji de fier, ovăz s-a cumpărat de 3 flor., pentru care s-au dat o jumătate majă și 15 fonți de fier. Doi cai pentru fierării au fost cumpărați cu șase măji de fier.

[72] Szádeczky, *op. cit.*, p. 501.

însemnare 764 măji de fier în rude şi bante, 51 fiare late, 31 fiare lungi[73]. Cantităţi mai mari de fier vîndute pe bani găsim înregistrate şi în socotelile citate.

În socotelile principesei Ana Bornemisza pe anii 1686—1690 sînt înregistrate diferite sume venind din vînzări de fier. Pe lîngă fierul intrat, la 1686 se înregistrează odată 533 floreni, altă dată 75 floreni, şi-apoi iarăşi 515 floreni[74]. În socotelile domeniului Ilia au intrat în 1688, ca preţ al fierului, odată 22,80 floreni, altădată 2270 floreni. Sumarul socotelilor domeniului din 1 noiembrie 1688 ne dă, desigur pentru o jumătate de an, 737 măji de fier, din care 76 date în diferite părţi după poruncă, 31 pentru nevoile diverse ale cetăţii şi 630 vîndute [75]. Şi desigur se cuprind şi vînzări de fier în sumele „veniturilor" băneşti (fără altă determinare) înregistrate aci an de an, de 500, 1000 sau chair 3000, ca în 1690[76]. În socotelile domeniului Hunedoara pe 20 septembrie—20 decembrie 1709 sînt trecute ca vîndute 25 măji cu cîte 6,30 floreni maja[77]. La 1694 din fierul intrat de la 7 aprilie pînă la 10 iulie, din $725^1/_2$ măji intrate sînt vîndute cu bani gata 354,37 măji de fier cu 2834,96 floreni.

Bilanţul fierului intrat, consumat sau rămas, precum şi al fierului vîndut, pe acest răstimp e următorul:

Fierul intrat de la cele cinci fierării 725,59 măji, din care 8,09 măji rămas din inventarul precedent. Din acest fier s-au cheltuit 615,59 măji consumat sau vîndut. S-au consumat 261,22 măji şi s-au vîndut 354,37 măji.

Fierul se vindea de la curte, uneori chiar de la fierării. Îl cumpărau obişnuit negustorii de fier, care îl revindeau, sau îl cumpărau fierarii, maiştrii orăşeni, stăpînii feudali pentru nevoile lor. Cumpărătorii puteau fi de multe feluri. Se vindea pe bani gata sau pe credit. Pentru vînzarea pe credit însă instrucţiile adresate sameşului domeniului (rationista) înscrise în urbariu îi şi impun anumite precauţiuni:„Celor care negustoresc fierul de la Hunedoara, cînd vreau să ia fier de la el pe credit (ceea ce aşa şi fac adesea), să le dea, dar atunci să ia de la domnul Jandurovsky (provizorul domeniului) informaţii în care din ei ce încredere se poate pune, ca şi în aceasta să nu ne pricinuiască nici nouă şi nici lui vreo pagubă"[78].

Comercializarea se făcea apoi foarte obişnuit în tîrguri. Domeniul ţinea un om anume, plătit, care purta fierul cu căruţa în zilele de tîrg. La data conscripţiei domeniul avea angajat pentru aceasta drept căruţaş purtător de fier (*vashordo kocsis*) pe Boian Ion (Bojan Iovan). El primea drept plată pe o jumătate de an $2^1/_2$ măji de fier şi o pereche de cizme, sau în locul lor 1 floren. Obligaţia lui, înregistrată de conscripţie, era „să poarte pentru vînzare fierul prin tîrguri (bîlciuri) cînd socotesc dregătorii că ar fi cu cîştig"[79]. Şi poate în afară de acest om angajat, domeniul mai

---

[73] *Urbariul 1681/82*, p. 616.
[74] Szádeczky, *op. cit.*, p. 501.
[75] *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj*, fondul Jos. Kemény, 1 noiembrie 1688.
[76] Szádeczky, *op. cit.*, p. 503—504.
[77] *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj*, fondul Jos. Kemény.
[78] *Urbariul 1681/82*, p. 660.
[79] *Ibid.*, p. 646.

întrebuința pentru aceasta și pe un altul, căci instrucțiile pentru administrator vorbesc de două căruțe : „La vînzarea fierului să aibă grijă ca atît cît pot birui caii mei de cărăușit fierul pentru două căruțe, să fie purtat fierul fără încetare în toate părțile prin tîrguri, ca nici caii să nu prade fînul fără folos acasă și să treacă și fierul"[80].

Fierul se vindea nu numai în stare brută, se vindeau uneori și obiecte de fier, fiare de plug, unelte. După socotelile din 1694 s-au vîndut, am văzut, hîrlețe, fiare de plug, e adevărat însă numai de 4,44 floreni.

Prețul fierului e variabil, după calitate, după forma în care se vindea, fier brut, în rude, în bante, sub formă de fier lat etc. În convențiile cu minerii din domeniul Muncaci, la 1679, fierul e calculat la 6 floreni maja[81]. E vorba de fierul în rude sau în șine. În instrucțiile pentru fierăria din Ciuc, la 1694, 134 fonți sînt socotiți la cîte 7 floreni[82]. În conscripția domeniului Hunedoarei din 1681/82 n-am găsit înregistrat prețul de piață al fierului nicăieri. Echivalențele din „convențiile" cu angajații curții, ca 14 coți postav albastru sau în loc 4 măji de fier, doi porci grași sau în loc 2 măji de fier, sînt prea vagi. Un porc gras putea să fie 4 floreni, dar putea să se ridice și la 8—10 floreni. Dar avem și date mai precise. „Limitația" din aprilie 1627, stabilită în dietă, hotăra prețul fierului de Hunedoara la 4 floreni maja de 100 de fonți. Mai stabilea prețul unui fier lat la 25 bani, al unei rude mari de fier la 40 bani, al unei rude mici la 20 bani, la unui fier lung de plug la 40 de bani. Maja de Cluj, de 140 fonți, se stabilea la 5 floreni. Prețul oțelului de Transilvania, la fierării, se fixa la 6 floreni maja [83]. Limitația din octombrie a aceluiași an stabilea prețul fierului de Hunedoara la 5 floreni maja de 100 de fonți, iar maja de oțel la 7 floreni[84]. Măcelarilor din Hunedoara, am văzut, li s-a socotit fierul cu 4,50 floreni maja. Probabil îl puteau vinde însă ceva mai scump. În sumarul socotelilor din 1685 o cantitate de fier e trecută ca fiind vîndută cu 5 floreni maja, alta cu 4,50 floreni. În cetate e socotit 5 floreni maja.

Dregătorul cu socotelile din Sibiu al principelui Mihai Apafi, Matei Gravul (Greavul), la 1686—88 dădea socoteală de fierul de Hunedoara vîndut la Sibiu : maja de fier de 144 fonți a vîndut-o cu prețuri variabile, de 7,50 floreni (1686—87), 7,50, 8, 8,50, 9 floreni (1688)[85]. Trebuind să plătească o datorie unui negustor din Hunedoara, la 1686 principesa dispune să i se plătească în fier, socotindu-i cu 4,50 floreni maja de 100 de fonți[86]. În 1688 socotește 5 măji și 5 fonți de fier dat lui Gheorghe Bánffi cu 22,80 floreni[87]. În 1694, după socotelile anului, fierul s-a vîndut cu 8 floreni maja, iar fierul lat de plug cu 1,20 floreni.

Inventarul și urbariul din 1674 ne spune însă că prețul măjii de fier se obișnuiește să fie și 5 floreni, dar „ordinarie" e de 4,50 floreni, iar prețul

[80] *Ibid.*, p. 660.
[81] *Magy. Gt. Szemle*, V (1898), p. 399—400.
[82] *Ibid.*, VI (1899), p. 75.
[83] *Mon. Com. R. Trans.*, VIII, p. 403.
[84] *Ibid.*, p. 462.
[85] Szádeczky, *op. cit.*, p. 477, 501.
[86] *Ibid.*, p. 501
[87] *Ibid.*, p. 503.

unui fier lat „ad minus" 60 dinari. Fierul de la Hunedoara se vindea deci cu 4,50—5 floreni maja de 100 fonți, preț care crește spre sfîrșitul secolului, cu creșterea generală a prețurilor[88].

Suma provenind din producția fierului e un venit bănesc important, esențial al domeniului. Ca să dăm un termen de comparație, să luăm crîșmăritul, monopolul care aducea obișnuit cel mai mare venit bănesc pe moșia feudală. Intratele crîșmelor domeniului, continue sau temporare, pe anul din urmă, după conscripția din 1681/82, s-au ridicat la 2056 floreni 54 d., „crîșma seacă", adică răscumpărarea crîșmăritului în satele în care domeniul nu ținea crîșmă, la 153 floreni 60 d. Intratele domeniului din crîșmărit se ridicau deci la 2210 floreni 14 d., din care venitul putea să reprezinte doar vreo 600 de floreni, în timp ce venitul fierăriilor, adică valoarea fierului produs de fierării pentru stăpîn, căci pentru aflarea venitului trebuie scăzute cheltuielile de investiție și întreținere, se ridica la 7.000—8.000 floreni. Urbariul din 1681/82 îl calculează chiar la 9.150 floreni[89]. Suma de 7—8.000 floreni raportată la prețul grîului de 1,20—1,50 floreni găleata, ar echivala cu 4.666—6.666 gălete sau cu 18.664—26.664 ferdele de grîu. Fierul ținea deci un loc esențial în producția domeniului, era sursa lui cea mai bogată de venit bănesc. Atîta aduceau Pădurenii fierari anual stăpînului lor. Și, am văzut, mai aduceau un plus și dregătorilor săi.

PROPRIETATEA ȘI ÎNTREȚINEREA ÎNTREPRINDERII

Fierăriile, mina, inventarul lor sînt ale stăpînului feudal. El le ridică, le înzestrează, le întreține.

Aceasta o face parte din material propriu, parte din cumpărături, parte cu munca gratuită a supușilor, parte cu munca lor plătită. Mai rar plătește muncă din afară.

[88] Pentru a putea face o comparație de prețuri, înregistrăm doar cîteva din prețurile limitației din apr. 1627 : un bou mare, din cei mai buni din țară, 14 floreni, mai jos decît acesta 12,50, și mai jos 10 floreni ; un bou de munte 5—7 fl ; o vacă cu vițel, de cele mari, din jurul Turzii și de pe Cîmpie, 6—10 fl ; o vacă de munte cu vițel 4—5 fl. ; o vacă fără vițel, de cele bune, 5—7 fl. ; o vacă fără vițel, de cele de munte, 3—4 fl. ; un miel 15—32 bani, o oaie stearpă 70 bani ; o capră bună, mare, 60 bani ; un purcel bun de tăiat 8—10 bani ; o găină bună 4—5 bani ; un cocoș 6 bani ; un pui 2—4 bani ; un font de carne de oaie 1½ bani ; un font de carne de capră, de frunte, 1 ban ; un font de carne de porc 3 bani ; fontul de carne de bou, bună, grasă, 2 bani ; fontul de carne de vacă 1½ bani ; fontul de slănină nouă 5 bani, de slănină veche 6 bani ; ferdela de ovăz 5 bani, de orz 8 bani, de mei 10 bani, de alac 4 bani. (*Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, VIII, p. 411—413). Pe timpul lui Mihail Apafi raporturile sînt în genere aceleași. Prețurile nici ele nu sînt mult mai ridicate. Grîul de pildă e calculat în medie la 1,20—1,50 fl. găleata. Găleata săsească, de patru ferdele săsești, ferdela de aproximativ 22—23 litri. Decît pe la sfîrșitul secolului, după venirea austriecilor, se ridică mult.

[89] *Urbariul 1681/82*, p. 689. Nu ne spune însă după ce criterii a calculat. Poate s-a calculat la 5 floreni maja, poate a fost socotit și fierul revenind dregătorilor sau poate a fost calculat și fier rămas. Căci altfel fierul revenind domeniului, care e calculat la 1591 măji și 25 fonți plus 125 fiare late, socotit cu 4,50 floreni maja, n-ar da decît 7235 floreni, iar cu 5 floreni, vreo 8000 floreni. O evaluare nedatată, dar din acest răstimp, spune și ea : Venitul din cele cinci fierării pe an se ridică la 1620 măji, maja socotită cu 4,50 floreni, face 7290 floreni. Fiare late de la cele cinci fierării pe an se ridică la 140, socotind unul cu 70 d. fac 98 floreni. Suma se ridică deci la 7388 floreni. Aceasta în Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, fondul Bornemisza, nr. 4592.

Lemnul necesar îl ia din pădurile sale, îl ciopleşte, clădeşte obişnuit cu dulgherii domeniului. Domeniul are mereu un număr variabil de iobagi dulgheri, zece şi mai mulţi, cei mai mulţi chiar din satele de aci, care slujesc cu dulgheritul. Are obişnuit şi şindrilari. Dar pentru muncile de construcţie şi plăteşte. În urbariul din 1681/82 e înscrisă „convenţia" a doi lucrători, Pavel Diptan şi Petru Zviznik, care fac stăvilarul (*gat*) fierăriei Limpert, primind 20 floreni bani gata, grîu 3 găleţe şi 3 ferdele, 1 burduf de brînză, 2 berbeci, 4 vedre de vin[90].

Instalaţiile, uneltele sînt ale stăpînului, ridicate, întreţinute cu materialul lui, din fierul lui sau produs pentru el. Scriptele prevăd chiar uneori anumite cantităţi de fier date pentru unelte, pentru repararea lor. Inventarul din 1695 de pildă spune că totdeauna, la pornirea fierăriilor, celor cinci mineri li se dau cinci sferturi (de majă) de fier pentru ciocane şi tîrnăcoape. Tot acolo că dacă se strică vreun instrument de fier, el se face din fierul revenind stăpînului, restul instrumentului stricat dîndu-se sameşului; fierul pentru instrumente să se socotească din cel care revine stăpînului săptămînal. Şi sfertul de majă de fier produs de fiecare fierărie săptămînal peste „şuşt„-ul obişnuit, inventarul din 1674 îl socoteşte ca produs pentru unelte. Minerii, bocşerii şi ei primeau fier pentru uneltele lor.

Foile sînt făcute din piele de bou sau de cal, date de stăpîn fie din prestaţii, fie din ale sale. Pielea, untura şi alte de trebuinţă pentru ele se dau din cetate — spune textul din 1695. Măcelarilor din Hunedoara încă la 1672 le găsim înregistrată obligaţia de a da anual, pentru foi, opt piei de bou bune, fără bani.

Caii cu echipamentul lor sînt de asemenea ai stăpînului. Pe cai stăpînul obişnuit îi cumpără. Intreţinerea cailor se făcea cu fîn de pe anumite fînaţe „alodiale" rezervate pentru ei, cosit, strîns, cărat de iobagi, cu ovăz provenit din prestaţiile Pădurenilor sau din ovăzul pe care aceştia îl semănau şi recoltau anume pentru ei. Observaţiile din inventarul anului 1695 stabilesc şi cantitatea de grăunţe sau ovăz (*abrak*) care se dă pentru cai, toamna, iarna, primăvara, în fiecare zi, şi anume o raţie zilnică de două mierţe (*mércze*) de cal, socotind două mierţe o ferdelă. Dar e probabil greşeală aci, căci la 1681/82 se stabileau tot două măsuri (*mértek*) de cal, dar socotind în ferdelă şase măsuri. Potcovitul lor se făcea din fierul stăpînului. Prescripţiile din 1695 prevăd cîte două sferturi de majă de fier de fiecare fierărie, care se dă înainte de pornirea lucrului. Echipamentul cailor e din prestaţii şi cumpărături. Pînza de pildă din care se fac pernele de sub şea, o pernă după prescripţii făcîndu-se din şapte coţi de pînză, şi acopereminte pentru corfele de cărat cărbuni, se făcea din cînepa semănată anume pentru aceasta de domeniu (cu muncă iobăgească) şi lucrată, ţesută de femeile iobagilor, drept slujbă iobăgească femeiască, sau se aducea şi de pe alte domenii.

Corfele erau făcute tot cu muncă iobăgească.

Consumaţia însemnată de untură şi seu, pentru uns sau luminat e suportată iarăşi de stăpîn, din ale sale proprii sau din cele provenite din prestaţii. Aceiaşi măcelari ai Hunedoarei trebuiau să dea anual cetăţii

[90] *Urbariul 1681/82*, p. 648.

400 fonţi de seu, din care o bună parte mergea la fierării şi în mină pentru luminat. Inventarul din 1694 şi precizează că încă înainte cu cîteva săptămîni de pornirea fierăriilor, cînd numai minerii încep să lucreze pentru a pregăti din timp minereul necesar pornirii fierăriilor, precum şi tot timpul cît minerii lucrează, se dau din cetate minei cîte 15 fonţi de seu pe săptămînă. Se lucra deci subteran. Untura se dă pentru uns roţi şi mai ales pentru unsul foilor, ca pieile lor expuse mereu căldurii ridicate să rămînă moi. Ea se dă din proviziile stăpînului, provenite firește nu numai de la porcii proprii, ci şi din prestaţii. Şi se aducea şi de pe alte domenii. Minerilor li se da şi praf de puşcă. Mai obişnuit însă li se lăsa fierul uneltelor scoase din uz ca din preţul lui să-şi cumpere şi praf de puşcă.

Fierăriile însă erau întreprinderi relativ mari, care consumau mult, consumaţie ce depăşea consumaţia obişnuită a domeniilor feudale. Veniturile producţiei proprii sau cele provenite din prestaţii nu depăşeau prea mult consumul obişnuit al domeniului feudal. Plusul de consum pe care îl necesitau asemenea întreprinderi stăpînul feudal trebuia să-l completeze şi cu venituri de pe alte domenii ale sale. Şi adesea nici acestea nu ajungeau. Trebuia să facă şi cumpărături însemnate. După cum nici braţele de muncă gratuite sau salariate constant nu erau totdeauna suficiente. Trebuia să se recurgă adesea şi la munci plătite în plus, mai ales munci speciale.

Astfel în socotelile domeniului sînt nelipsite cele mai felurite „erogaţii" pentru fierării, nu numai din proviziile proprii, ci şi din cumpărături ; materiale sau plăţi pentru diferite munci : lucrări, clădiri, reparaţii, ridicări de cuptoare, construire, reparare de foi, înlocuiri, reparări de unelte, cumpărări de cai, administrări sau cumpărări de nutreţ pentru întreţinerea lor, administrări sau cumpărări de untură, seu, pînză şi altele. Pentru clăditul, reparatul fierăriilor dregătorii cu socotelile dau scînduri, şindrilă, cuie de şindrilă sau fier pentru făcut cuie. Pentru făcutul jilipurilor de la fierării în 1685 s-au cumpărat 145 scînduri cu 12,04 floreni. Lucrau la clădit, reparat desigur dulgherii iobagi ai domeniului. La 1668 pentru clăditul unui cuptor (de topit) s-a plătit zidarului trei sferturi de majă şi 6 fonţi de fier [91]. Se înregistrează scînduri, şi mai ales piei date pentru foi. Consumaţia de piele era mare. Pielea trebuia nu numai pentru foi, ci şi pentru echipamentul cailor. În socotelile anului 1668 sînt trecute ca date pentru foi, pentru căpestre, chingi, 5 piei de cal şi una de bou. La 1685 socotelile înregistrează 24 piei de bou şi 3 de vacă cumpărate pentru făcut foi noi la fierării, iar ca date la preparat pentru acest scop 14 piei de bou şi 16 de cal. În 1694 curelarilor li se dădea o găleată de tărîţe pentru preparatul pielilor necesare fierăriilor. Maiştrilor de la cohuri administratorul le-a dat pentru foi, căpestre, chingi, 2 piei de bou, 11 de vacă, 2 de bivol, 11 de cal, în total 26 piei [92].

Cu caii făcîndu-se munca istovitoare a căratului minereului şi cărbunilor, ei nu durează mult, se degradează, mor mulţi şi trebuie înlocuiţi. Sînt dese astfel cumpărăturile de cai. În 1685 socotelile inregistrează 14 cai de la fierării morţi în cursul anului. În cursul aceluiaşi an s-au cumpărat

[91] *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj.* Socoteli neclasate.
[92] *Ibid.*

pentru fierării 20 de cai cu 224 floreni. În 1694 sînt înregistrați 10 cai morți, mai rămînînd în serviciul fierăriilor 68 de cai. În acest an s-au cumpărat pentru domeniu 31 cai, cei mai mulți desigur pentru nevoile fierăriilor. În socoteli sînt înregistrate des ovăz, fîn, porumb date pentru cai (o dată chiar sare), piei pentru echipamentul lor, pînză pentru pus sub șea, fier pentru potcoave. Uneori, rar, se înregistrează și cumpărături de nutreț pentru ei (fîn, ovăz). Se înregistrează adesea și cumpărături de pînză. De pildă în 1668 s-au cumpărat 106 coți de pînză groasă pentru pus sub șea și s-au dat pentru aceasta, împreună cu cei 16 coți avuți, 122 coți. În 1694 s-au cumpărat pentru fierării 561 coți de pînză cu cîte 6 d. cotul, deci cu 33,66 floreni. S-au dat în acest an pentru uzul fierăriilor, pentru pus sub șea și pentru acoperit cărbunii 346 coți.

Cumpărături de untură, de seu pentru fierării sau pentru mină. În socotelile anului 1668 sînt înregistrați 20 fonți de untură cumpărată pentru nevoile fierăriilor. Seu s-a dat în curs de 35 săptămîni la mîna minerului, pentru nevoile minei, 105 fonți (desigur pentru luminat). Pentru uns pieile și alte piese ale foilor $21^1/_2$ fonți. În 1685 s-au cumpărat pentru fierării 181 fonți de untură cu 27,15 floreni. Pentru opaițele minerilor lucrători în mină s-au cumpărat 65 fonți de seu cu 3,90 floreni. În 1694 socotelile înregistrează 140 fonți de untură, din venitele domeniului, adusă apoi de la Făgăraș, de la Porumbac, dar și cumpărată pentru nevoile fierăriilor (22 fonți). Din total 137 fonți au fost dați fierăriilor pentru uns roțile, căpestrele, chingile, hamurile. Socotelile înregistrează de asemenea 441 fonți de seu provenit de pe domeniu (200 fonți din cei 400 pe care-i datorau măcelarii din Hunedoara), de pe domeniul Făgărașului, Hațegului, dar și 50 de fonți cumpărați pentru fierării. Din această cantitate 40 de fonți s-au dat pentru turnat lumînări (dintr-un font se turnau 12 lumînări) cerute de nevoile cetății, 76 fonți curelarului pentru preparatul a 8 piei de bou și de vacă și două de bivol (pentru acestea cîte 10 fonți de o piele), dar în schimb minerilor numai pe 19 săptîmîni li s-au dat pentru luminat (în mină) 285 fonți, cîte 15 fonți pe săptămînă[93]. Se pomenește untură dată chiar pentru lecuitul cailor.

Cheltuieli cu întreținerea fierăriei înregistrează și socotelile Băii Cerna din 1668—69. Plăți pentru clădirea unui cuptor nou, pentru făcutul a două foi, înzestrarea lor cu cele necesare, pentru repararea ciocanului mare, a nicovalei de sub el. Pentru fierărie s-a cumpărat untură, pînză (150 coți), pentru caii fierăriei fîn, ovăz. S-au cumpărat doi cai în locul celor doi morți[94].

Indiferent deci dacă inventarul provenea din resursele proprii ale domeniului, din prestații sau din cumpărături, din muncă iobăgească sau din muncă plătită, el era proprietatea stăpînului pămîntului, era „capitalul" lui. Stăpînul servea și materialele necesare întreținerii inventarului sau procesului de producție.

---

[93] *Ibid.*

[94] Veress, *op. cit.*, p. 150—51.

PRODUCĂTORII

Cine sînt producătorii direcţi ai fierului şi în ce relaţii de producţie îl produceau ei? Urbariile ne răspund şi la acestea cu mai multe amănunte.

Producătorii direcţi erau satele Pădurenilor, situate în jurul minei şi fierăriilor.

Pădurenii sînt locuitorii satelor de pe munţii care prelungesc spre răsărit Poiana Ruscăi, ridicîndu-se dominant deasupra Hunedoarei, sau de pe văile lor. Ei se disting ca păstrători pînă azi ai unui port pitoresc, ai unui grai şi ai unor tradiţii cu rădăcini adînci în trecut, ai unor particularităţi legate de viaţa lor de oameni de munte. Ocupaţiile lor de bază azi sînt agricultura şi creşterea vitelor. Dar acestea aci sînt departe de a putea constitui singure sursele necesare de existenţă. Ei trebuie să-şi completeze aceste surse cu multe alte ocupaţii: lucrează la pădure, fac cărăuşii, se deplasează temporar (unii membri ai familiei) pentru diferite munci angajate sau incidentale, lucrează cu deosebire în minele de fier. Azi cînd tot mai mulţi lucrează în minele şi uzinele de fier considerabil sporite, modernizate, se ştie mai puţin că ei sînt modeştii înaintaşi, truditorii cu mijloace primitive ai unei grele şi vechi industrii aci, că o ocupaţie a lor principală, ocupaţia lor specifică, a fost veacuri de-a rîndul fierăritul.

Numărul satelor cuprinse sub noţiunea de Pădureni a variat mereu în cursul timpului. Satul la munte e noţiune variabilă în sine, mai ales în cazul aşezărilor cu case risipite. Aci delimitările sînt foarte arbitrare. În cadrul unui „sat" pot fi cuprinse mai multe sau mai puţine case sau grupuri de case. Aşezările apoi crescînd mereu roiesc, cătunele crescînd pot deveni sate de sine stătătoare, pot să se nască sate noi. Satele acestea, mai ales în regimul feudal, pot să se depopuleze sau să se repopuleze. Iobagii fug nu numai individual; uneori părăsesc toţi satul.

În conscripţii sub noţiunea de Pădureni, sînt înscrise, fireşte, numai satele aparţinînd domeniului Hunedoarei. Textele informative asupra lor în urbariile din 1674 şi 1681/82 sînt aproape identice. Luăm textul celui din 1681/82. Pe acesta avîndu-l la îndemînă în manuscris, îl putem utiliza mai uşor. La 1681/82 satele Pădurenilor înscrise în urbariu sînt 23: Teliuc, Iuba, Ghelar, Plop, Ruda, Vălar, Goleş, Poienita Voinii, Murar, Bunila, Alun, Runc, Lelese, Pîclişa, Cerişor, Govăşdioara, Cerbăl, Arănieş, Socet, Poienita Tomii, Feregi (*Feredse*), Zlaştişor, Ivani. La acestea conscripţia adaugă încă 11 sate (sau locuri de sate) pustii: Cernişoara, Ohaba, Geamăn (*Dsamon*), Peştişel, Ulm, Coruia (*Goruia*), Frăsinet, Brăteasa, Oneasa, Gura Vadului, Gostaia (*Gosztyaja*). Dincoace de Poarta de Fier domeniul mai avea satele pustii Pala, Bucova şi Păteşti (*Patyesd*)[95]. Şi poate mai erau sate sau locuri de sate în cadrul Pădurenilor aparţinînd altor stăpîni feudali. După cum nici satele înscrise în urbariu nu sînt toate în întregime ale domeniului. În unele au părţi şi alţi stăpîni feudali, ca în Ghelar, Plop, Bunila, Poienita Tomii[96].

Domeniul Hunedoarei la această dată cuprindea două tîrguri, Hunedoara şi Haţegul, şi 31 sate, între care cele 23 ale Pădurenilor. Pădurenii în

[95] *Urbariul 1681/82*, p. 203—206. V. şi Anexa II.
[96] *Ibid.*, p. 164, 166, 175, 193.

conscripție formează capitol aparte. Satele lor sînt cuprinse sub titlul „Districtul Pădurenilor" (*Districtus Erdőhátság*)[97]. Ele sînt administrate aparte în cadrele domeniului, au obligații aparte. Își au pîrcălabul lor, pîrcălabul Pădurenilor, deosebit de cel al cetății numit marele pîrcălab (*főporkoláb*). Pîrcălabul Pădurenilor era se pare succesorul vechilor cneji. Un act din 1626, transcris în urbariu, spune despre Petru Toma, pîrcălabul de atunci al Pădurenilor și Laslo (Laszlo) Toma, că așa s-a știut și se știe că și înainte, „pînă la această oră", au slujit cu cheneziatul lor și n-au dat nici un fel de dijmă sau alte daruri, „ceea ce se vede și din dania celui de fericită pomenire Ștefan Török și din a preamilostivului nostru domn de acum Gabriel Bethlen", și ceea ce se dovedește și prin martori. Actul e confirmat și în 1639 și în 1649[98]. Într-un act purtînd data de 1 iulie 1632, act înregistrat de conscripție drept „carte de nobili a lui Nicolae Costa (*Kozta*) și a tatălui său Mihail Costa", contele Stefan Bethlen, stăpînul de la acea dată al cetății, prețuind serviciile de cnez ale lui Nicolae Costa, servicii pe care le-a adus și tatăl său Mihail Costa din Feregi, îi scutește (*immunissa töttem*) casa și mosia de orice dare, poruncind tuturor dregătorilor săi ca nimeni să nu-l silească la vreo altă slujbă, decît cea cuvenită dregătoriei sale de cnez. Și actul acesta e confirmat de cîteva ori[99]. Pîrcălabul Pădurenilor a păstrat desigur din atribuțiile cheneziale, el însă acum e slujbaș domenial, numit și revocat de stăpîn. Funcția lui nu e și titlu cu drepturi ereditare, e doar funcție. El adesea nici nu era numit dintre Pădureni. Era în schimb un scutit, un privilegiat, un nobil mic adesea.

Pădurenii sînt romîni. Conscripția îi înregistrează pe toți capii de familie supuși la data întocmirii ei domeniului, cu numele. O parte mai mică din locuitorii de azi ai ținutului se numesc munteni. Unele sate de azi, ca Vadu-Dobrii, Poiana Răchițelii, se știe că sînt întemeiate de munteni; în alte sate ca Baia-de-Crai, Teliuc, Vălar, Buzdular, Toplița, Păroasa și Cerna muntenii locuiesc cu pădurenii împreună[100]. Muntenii sînt pomeniți și de conscripția de la 1681 în Poienița Tomii, Zlaștișor, Feregi[101], dar apar și în alte sate, cu numele Muntean sau cu altele. Ei sînt obișnuit chiar munteni, adică veniți din Țara Romînească. Cînd bineînțeles termenul de muntean nu înseamnă decît doar om de la munte sau sub numele Muntean nu se ascunde doar numele unui iobag fugar de pe moșiile feudale și care sub nume schimbat, cum se obișnuia, căuta să scape de urmărire. Iobagul fugar în asemenea cazuri își indica origini cît mai îndepărtate (din altă țară chiar) și nume cît mai neindividualizate sau nelocalizate. Fapt e însă că acești munteni aici indică în genere oameni veniți din Țara Romînească. Ținutul se găsește mereu în legături cu ea. Chiar în Hunedoara și Hațeg zilele de lucru datorate stăpînului domeniului se numesc „clacă", așa cum se numesc în Țara Romînească. Despre unii conscripția însăși notează că sînt veniți de acolo, unora le înregistrează chiar condițiile de așezare. În listele iobagilor fugiți, în dreptul mai multora e notat că sînt fugiți în „țara

[97] *Ibid.*, p. 156—206.
[98] *Ibid.*, p. 349.
[99] *Ibid.*, p. 387—88.
[100] R. Vuia, *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor*. Cluj, 1926, p. 35.
[101] *Urbariul 1681/82*, p. 202.

turcească". La satul Zlăştişor, în dreptul iobagilor fugiţi Muntean Petru, Nistor Muntean, Nistor Stoian, Nistor Ioan conscripţia notează : „cu toţi copiii, cu toate rubedeniile, cu soţiile împreună s-au dus înapoi în Ţara Romînească"[102].

Satele Pădurenilor sînt, ca şi celelalte ale domeniului, sate iobăgeşti. Decît doar ele slujesc în alte condiţii decît satele de la cîmp ale domeniului, la obligaţiile lor iobăgeşti mai adăugîndu-se în plus şi fierăritul. Fierăritul se încadrează în aceste obligaţii. Raporturile de producţie în fierărit deci nu se pot înţelege decît în acest cadru. Pentru a le înţelege deci trebuie să schiţăm mai întîi întregul complex al obligaţiilor feudale ale Pădurenilor.

Obligaţiile feudale ale Pădurenilor supuşi domeniului Hunedoarei nu sînt uniforme. Nu toată populaţia satelor domeniului face slujbe iobăgeşti, şi nici cei obligaţi la slujbe iobăgeşti nu le fac uniform. Populaţia satelor domeniului se împarte într-o serie de categorii, cu obligaţiile lor diferite.

Sînt mai întîi aci 3 capi de familie care se consideră *nobili* : Ion Drăgan şi Nicolae Drăgan din Teliuc[103] şi văduva lui Dumitru Bodea din Ruda[104]. Despre Ion Drăgan conscripţia notează că e nobil în persoana sa şi îşi socoteşte şi casa scutită. El are înscrişi şi 3 jeleri. Nicolae Drăgan e de asemenea nobil în persoana sa, are 2 sesii şi ţine 2 jeleri. Aceşti nobili erau ridicaţi fie din cneji, fie din iobagi, pentru serviciile lor credincioase. Obişnuit însă ei erau ridicaţi la imunitate nobiliară de stăpînii feudali ai domeniului şi condiţionat ; erau obligaţi să slujească cu armele cetatea şi pe stăpînul ei care i-a nobilitat sau eliberat şi pe urmaşii lui, firește. Ei puteau să se ridice de acum pe scara nobiliară, mai obişnuit însă sînt trataţi drept „libertini", scutiţi doar de obligaţii iobăgeşti şi obligaţi în schimb la serviciu militar pentru cetate. De pildă cartea de nobilitare a lui Mihail Stoica din Ghelar, dată de Nicolae Zolyomi în 6 august 1662, sună în rezumat astfel : Nicolae Zolyomi pentru credinţa desăvîrşită cu care l-a urmat, luptînd alături de el şi fiind gata să-şi pecetluiască credinţa chiar cu moartea, în timpul luptelor lui alături de principele său Acaţiu Barcsai, ţinînd şi apărînd împreună cu alţii cetatea de „oştile hoinare" ale lui Ioan Kemény şi de alţi duşmani, îl ridică pe Mihail Stoica din Ghelar, împreună cu soţia sa, şi pe urmaşii săi de amîndouă ramurile, din iobăgia ereditară şi îi îngăduie să se bucure de libertatea nobiliară, după chipul puşcaşilor Devei, cu condiţia ca şi după moartea lui, urmaşii săi să slujească cu credinţă deplină călare, sau cînd se cere pedestru, bine echipaţi, înarmaţi, cu puşcă, în haină verde. Să slujească apoi după rînduiala dată dinainte, în împrejurări schimbătoare, în războaie şi mai ales în timp de asediu, pînă se sfîrşeşte războiul şi se liniştesc lucrurile. În cetate să slujească regulat tot a doua săptămînă, atunci cînd porunceşte provizorul sau pîrcălabul de acum sau cei următori. Zolyomi porunceşte astfel dregătorilor săi să ţină pe „puşcaşul său nobilitat" în aceste „prerogative nobiliare" date de el [105]. Cu aceeaşi motivaţie şi în aceleaşi condiţii ridică Zolyomi la „libertate nobili-

[102] *Ibid.*, p. 196.
[103] *Ibid.*, p. 156—157.
[104] *Ibid.*, p. 167.
[105] *Ibid.*, p. 389—90.

ară" într-un act comun pe alți 15 iobagi din satele Runc, Ruda, Ghelar, Poienița, Feregi, Lelese. Doar cu o precizare în plus : în cetate tot a doua săptămînă trebuie să slujească atunci cînd acolo se înmulțesc „robii", adică întemnițații[106].

Mult mai mulți sînt în satele Pădurenilor *libertinii*. Aceștia sînt obișnuit iobagi eliberați în sensul că sînt scutiți de sarcinile obișnuite iobăgești, fiind obligați în schimb la serviciu militar sub diferite titluri sau la alte servicii față de cetate sau față de stăpînul ei. În conscripție, la 1681/82 însă o serie întreagă din acești libertini obligați la serviciu militar sînt reduși la taxă. Abia 7 mai sînt trecuți drept libertini cu obligațiile militare. Din cei 33 „taxaliști" (*taxás paraszt ember*) înscriși în tabelele Pădurenilor, sub o taxă cuprinzîndu-se adesea doi sau mai mulți capi de familie, cu puține excepții sînt toți libertini reduși la taxă sau ale căror servicii militare au fost convertite, temporar, în taxe.

Cum s-a ajuns la atîția libertini, ne-o spun actele lor. Urbariul înregistrează mai multe. Ei provin uneori din vechii cnezi. De cele mai multe ori însă ei sînt ridicați din rîndul iobagilor, pentru diferite servicii, cu deosebire pentru servicii militare. Cetatea încă de pe timpul lui Iancu de Hunedoara era un important punct de sprijin militar, care avea mereu nevoie de o putere armată. Stăpînii ei erau voievozii, principii sau marii feudali, concurenți adesea ei înșiși la tronul princiar ; aveau nevoie și unii și alții permanent de o putere militară proprie. Și aceasta o întăreau și prin ridicări continui din rîndurile iobagilor. Iobagii domeniului Hunedoarei sînt ridicați și ei adesea la război și cu deosebire în apărarea cetății (a castelului) în caz de primejdie. Cei care se distingeau erau scoși din rîndurile iobagilor, erau nobilitați uneori, cele mai adesea însă erau trecuți în rîndurile libertinilor ostași sau în rîndurile *„pușcașilor"*. S-au ridicat astfel mulți și dintre Pădureni. Unii sînt ridicați de mai de mult și confirmați numai în libertinatul lor, de către Ecaterina Bethlen pentru serviciile făcute ei și principelui Gabriel Bethlen sau lui Ștefan și Petru Bethlen, sau de către Emeric Thökölyi. Alții au fost ridicați, după cum am văzut, de Nicolae Zolyomi, în timpul luptelor pentru tron după căderea lui Gheorghe Rákoczy II[107]. Tot el a ridicat și pe Alexandru Ticula și Oprea Plopan din Runc și pe Mihail Voic din Lelese[108] și desigur din aceleași motive și în aceleași condiții ca și pe ceilalți „pușcași".

Libertinii cu obligații militare ridicați sau sporiți în timp de război, erau scăzuți în timp de pace mai lung, serviciul li se convertea în taxă. Această taxă a lor e de 12 floreni. Ea sporește însă dacă libertinul mai ia pămînt iobăgesc peste moșia sa. Nicolae Toma din Teliuc plătea și el după sesia lui 12 floreni taxă. Alipind la moșia sa și o altă sesie, „pentru acea sesie a făgăduit de buna sa voie să plătească pe an 6 floreni taxă" — notează conscriptorul. Rămîne însă ca aceasta să fie încuviințată și de măria sa (E. Thökölyi), altfel slujește după ea[109]. Uneori chiar ei libertinii cer această convertire. Cel puțin textele convertirilor la taxă ale lui Emeric Thökölyi

[106] *Ibid.*, p. 395—397.
[107] *Ibid.*, p. 379—401.
[108] *Ibid.*, p. 400—401.
[109] *Ibid.*, p. 479.

vorbesc despre convertire ca despre o „îngăduință", o „ușurare". La cererea aceluiași Nicolae Toma din Teliuc, E. Thökölyi în 1679 răspundea : „Nu-i pot defalca taxa cu prejudiciul celorlalți libertini, și mai săraci (decît el) dînd cei 12 floreni, e mai ușor să plătească 12 floreni, decît să petreacă luni de-a rîndul pe cheltuiala lui în tabără cu mine sau să are și să sape"[110]. Îngăduință temporară însă : *„usque ad beneplacitum meum"*[111]. Sau erau readuși chiar la iobăgia obișnuită. Dacă în timp de război stăpînul cetății avea nevoie de cît mai multe brațe de luptă, în timp de pace avea nevoie de cît mai multe prestații iobăgești sau de cît mai multe brațe de muncă. De aceea caută pretexte să-i readucă și pe libertini la iobăgie. Chiar convertirea serviciului lor militar în taxă stăpînul tindea să o considere o reducere a libertinului la starea de iobag. În dreptul libertinilor sau pușcașilor călări, reduși la taxă, în conscripție e frecventă nota explicativă : „Iobag. Acesta ar trebui să fie libertin călare, dar din îngăduința măriei sale domnului conte, (uneori din rînduiala prefectului) din (data) plătește taxă". Tendința e să-i considere iobagi taxaliști, care adică își răscumpără prestațiile iobăgești în bani. De la taxă erau apoi mai ușor de redus la slujbe iobăgești. Uneori libertinii sînt reduși de-a dreptul la prestații iobăgești, sub pretextul că nu și-au îndeplinit conștiincios serviciul sau sub altele. Mai obișnuit era cel al lipsei de acte a libertinului. Libertinul trebuia să aibă act de eliberare ; lipsa actului putea fi un motiv de degradare. În dreptul a șase capi de familie din Socet, purtînd numele de famile Toma, conscripția notează : „Iobagi ; toți sînt în o pîine. Aceștia ei zic să fie libertini călare, dar nu au carte; pînă cînd nu-și cîștigă, slujesc cu slujbă iobăgească (*paraszt szolgálattal*)[112]. În dreptul a patru capi de famile din Cerișor, purtînd toți numele de Ponta, conscripția notează : „Aceștia locuiesc toți sub un acoperiș pe o moșie ; sînt iobagi ; slujba le e una ; acum slujesc ca libertini călare ; dacă nu-și cîștigă act (de libertini), după aceea sapă". Alți patru Ponta, tot de acolo, au notat în dreptul lor același text, au și ei împreună o slujbă, toți patru viețuiesc însă „în pîine" deosebită[113].

Libertinii sînt deci oameni dependenți. La data conscripției ei se împart în libertini călare și libertini pedeștri. Unii poartă titlul de pușcași.

Grosul Pădurenilor îl formează *iobagii* și *jelerii* rămași la slujbe iobăgești. Iobagii slujitori ai domeniului, în satele Pădurenilor, se cifrează la 120 capi de familie, jelerii la 20 capi de familie, la care se adaugă 131 iobagi capi de familie conviețuind cu alții, 9 iobagi dulgheri, 7 văduve de iobagi, 5 juzi sătești, 1 crîșmar, 18 cu diferite specialități la fierării, 2 cerșetori[114]. Iobagii fugiți sînt 92.

Prestațiile feudale ale acestei populații de condiții variate, sînt și ele variate.

Libertinii călare, „după obiceiul vechi", sînt datori să slujească cu calul, bine înarmați și în haină de postav, atunci cînd și acolo unde stăpînul dispune, în cetate, la război.

---

[110] *Ibid.*
[111] *Ibid.*, p. 392, 394.
[112] *Ibid.*, p. 192.
[113] *Ibid.*, p. 184—85.
[114] *Ibid.*, p. 208—14.

Libertinii numiți pușcași erau datori să servească și ei călare, cu pușcă și în haină verde de cîte ori o cerea nevoia, dar și să facă, oricînd vrea stăpînul, slujbă de drabanți, pedestru, cu pușcă lungă, în cetate.

Libertinii pedeștri erau chemați și ei la război, dar se disting și prin aceea că unii erau puși să servească la poarta de jos, alții la cea de sus. Serviciul de strajă sau de veghe (*virraszto*) se făcea după rînduiala stăpînului.

O bună parte din libertinii călare, care erau deci scoși din rîndul iobagilor, ei fiind obligați doar la serviciu militar, acum sînt scutiți și de acesta, plătind în schimb taxă. Plătind taxa ei sînt scutiți (*immunisok*) de orice slujbă — spune textul conscripției[115]. Taxa lor e, după cum am văzut, de 12 floreni anual și o plătesc în două rînduri, o parte la Sîngeorz, alta la Sîn Mihai. Urbariul notează însă iarăși că această convertire a serviciului lor în taxă nu poate constitui un drept, că ea depinde de bunul plac al stăpînului, care poate să-i readucă la vechea slujbă oricînd ar cere-o nevoia sau împrejurările. Plătind acum taxă însă, ei sînt liberi de prestații și pot să-și vadă de gospodăria proprie sau de alte ocupații.

Prestațiile iobagilor (ale celor cu prestațiile iobăgești obișnuite) și ale jelerilor, conscripția le grupează sub trei titluri : dijme, cens și slujbe (*servitia*).

Dijmă din bucate (cereale) iobagii și jelerii pădureni nu dau. Conscripția nu înregistrează această obligație ; spune precis : „Pădurenii nu datorează dijmă din nici un fel de semănătură de cîmp"[116]. Notează doar atît că dau dijmă cei care țin moșii pustii (e posibil să fie vorba de pămînt în satele care dădeau dijmă), dacă le seamănă. Cel puțin la satul Luncani de pildă, sat de munte și el, conscripția notează : „Deoarece locuiesc între munți, nu dau dijmă din nici un fel de semănătură din cîmp"[117]. Satele Pădurenilor erau sate de munte, cu agricultură redusă, dijma deci ar fi adus pentru gospodăria feudală mai mult complicații administrative, decît vreun venit mai apreciabil. Ea e compensată cu prestația în ovăz, cuprinsă sub titlul de cens.

Dădeau însă dijmă din oi, din porci și din stupi. Din oi dădeau din 10 oi cu lapte una cu miel cu tot și, dacă oile cu lapte nu se ridicau la zece, o oaie stearpă grasă bine, cele care rămîneau sub zece răscumpărîndu-le cu cîte 4 dinari de cap. Din porci și din stupi dădeau de asemenea tot al zecelea, răscumpărînd iarăși cu 4 dinari de cap pe cei sub zece. De această dijmă sînt scutiți, în virtutea vechiului lor „privilegiu", lucrătorii fierăriilor. Nu însă și bocșerii care sînt datori cu dijmă din oi, miei, porci, stupi — spune textul din 1695. Cînd se făcea ghinda, cei care își duceau porcii la ghindă în pădurile domnești de pe hotarul Pădurenilor, fie că erau străini, în înțelesul că nu erau supuși ai domeniului, fie că erau supușii lui, trebuiau să dea o altă dijmă, și anume un porc din zece, pe cei care nu se ridicau la zece răscumpărîndu-i cu cîte 20 dinari de cap, iar pe cei rămași după

[115] *Ibid.*, p. 199.
[116] *Anexa II.*
[117] *Urbariul 1681/82*, p. 114.

ce s-a luat din ei al zecelea cu cîte 4 dinari de cap. Pădurile mai bune de ghindă domeniul le oprise pentru sine.

Păscutul oilor la munte, vara, implica alte sarcini. Domeniul are înregistraţi în conscripţie 61 de munţi. Munţii aceştia însă nu sînt în folosinţa Pădurenilor. Ei sînt arendaţi, unii la nobili sau ţărani din satele apropiate. Cei mai mulţi însă sînt arendaţi ţăranilor din jurul Orăştiei, Sebeşului, Sibiului. Sînt luaţi în arendă de oameni din Cujir, Sibişel, Săsciori, Loman, Jina etc. Arenda e în bani. La care se adaugă obligaţiile anuale, de munte sau de stînă cîte 3 caşi mari, 3 caşi în scoarţă de brad, 3 tiocuri de răşină, 3 cupe de sămînţă de brad, acestea pentru stăpîn, cîte un caş mare şi cîte o pogace de stînă pentru gornic, şi alte obligaţii mai mici[118]. Asemenea obligaţii însă nu cădeau asupra Pădurenilor decît în măsura în care arendaşii scoteau la munte şi oile lor.

Sub titlul *cens* se cuprind mai multe prestaţii. Mai întîi supuşii erau datori ca de fiecare sesie să dea cîte 20 ferdele de ovăz, pe care-l numesc „acăul de ovăs" (*aku zab*). Iobagii care aveau numai jumătate moşie sau sesie, dădeau cîte 10 ferdele. Iar dacă vreunul din iobagi n-ar fi avut semănătură şi nici vite, nu datora nimic. Cînd cineva nu putea da ovăzul hotărît, trebuia să plătească în schimb de găleată (köböl, cîblă, care avea 4 ferdele) 40 dinari de o moşie întreagă, pentru 5 găleţi deci 2 floreni, pentru o jumătate de moşie numai jumătate. De acest ovăz erau scutiţi libertinii, juzii, lemnarii (dulgherii), purtătorii, tăietorii de piatră (minerii). După textul din 1674, de ovăz erau scutiţi libertinii, puşcaşii şi purtătorii, dar pretind asemenea libertate, notează textul, şi lemnarii, minerii şi juzii. Iar la 1695 libertinii, lemnarii, taxaliştii, purtătorii, ceilalţi nu. Mai ales despre bocşeri se notează obişnuit că nu sînt-scutiţi. Ovăzul îl dădeau sau răscumpărau astfel iobagii care nu purtau vreo slujbă (*officiolatusok*) sau n-au fost scutiţi anume[119]. Prestaţia aceasta în ovăz a Pădurenilor, după calculul conscripţiei, se ridica la 485 găleţe[120], adică 1940 ferdele anual.

Erau datori apoi de fiecare moşie întreagă cu cîte o găină şi cîte 5 ouă, de Crăciun şi de Paşti, sau să răscumpere găina cu 10 dinari. Prestaţia aceasta a Pădurenilor, după calculul conscripţiei, se cifra anual la 309 găini şi 1545 ouă.

Sub titlul de *slujbe* iobăgeşti (*servitia*) ei erau datori:

Cînd se opreau fierăriile, vara, la timpul secerii, toţi (*az egész joszágh*) să coboare la Hunedoara, la secerat şi la cosit. Am văzut, fierăriile se opreau pentru aceasta în mijlocul verii opt săptămîni. Erau datori de asemenea să are pămînt pentru grîu de primăvară, pentru ovăz, mazăre, linte, pe care să le şi samene şi să le strîngă. In şi cînepă erau datori nu numai să samene cît trebuie, dar să le şi lucreze. Cantităţile deci nu erau stabilite. Iarna, cînd fierăriile nu lucrau, erau datori să slujească tot a treia săptămînă după cum îi rînduia dregătorul. În această slujbă trebuia să-i aducă pîrcălabul (lor). Pentru trebuinţa viilor domeniului să facă de fiecare moşie întreagă cîte 300 pari de vie anual, pe care tot ei trebuiau

[118] *Ibid.*, p. 52—59.
[119] *Ibid.*, p. 197.
[120] *Ibid.*, p. 206.

să-i care în cetate. Împreună, Pădurenii domeniului trebuiau să dea anual 35.700 pari. La Teliuc în 1695 urbariul notează că parii trebuie să-i dea bocșerii, și sînt datori să-i strîngă de la ei administratorii (*sáfárok*). Cînd prin „buna sîrguință" (*per bonam industriam*) a dregătorului sînt „siliți după cuviință", toți cei ce țin de districtul Hațegului (implicit Pădurenii), sînt datori să strîngă ghindă, mere pădureț, pere pădureț, porumbele, ciuperci, hamei, precum și să usuce fructe. De fiecare moșie întreagă sînt datori să toarcă pentru cetate cîte un font de tort; tot atîta și cei cu o jumătate de moșie. Dar nu din al lor, ci din al cetății, dregătorul îngrijindu-se să le dea cîlți sau cînepă. Li se dădea de fapt din cînepa pe care o cultivau tot iobagii pentru cetate.

Sub titlul de „daruri" (*munera*) conscripția spune că ei „ab antiquo" n-au dat nimic. De fapt sub acest titlu de conținut foarte variabil se cuprind diferite daturi care intră cînd sub un titlu, cînd sub altul. Unele din prestațiile de mai sus le găsim în alte conscripții înscrise și la acest titlu. Sub acest titlu ar fi trebuit să fie trecută mai curînd obligația lor înscrisă sub titlul „*Usus, Ritus et Consvetudines*", de a contribui și ei toți, ca și ceilalți supuși ai domeniului, cu tot felul de bucate (*élés*) pentru stăpînul domeniului sau pentru cetate cînd li se impune aceasta. Li se impunea aceasta cu diferite prilejuri: ședерea stăpînului sau principelui și a suitei sale aci, ospețe, nuntă, botez, vînători, găzduiri mai numeroase de oaspeți, pregătiri de război, găzduiri de persoane oficiale, înmormîntări etc. În viața de risipă a curților se iveau des astfel de prilejuri, stăpînul sau dregătorii găseau des prilejul de a arunca sarcini în plus asupra iobagului sub asemenea titluri.

Erau cîteva categorii iobăgești aci care își făceau slujba în condiții aparte.

O parte din iobagii de aici plăteau, în loc de slujbă, taxă. Din cei 33 taxaliști ai domeniului din satele Pădurenilor, numai o parte sînt libertini trecuți la taxă, ceilalți sînt iobagi „îngăduiți" la taxă, deci iobagi la care stăpînul domeniului le-a acceptat răscumpărarea prestațiilor în bani. Taxa lor e variabilă, 5, 6, 12 floreni, după cum au putut conveni, Uneori la taxă se adăugau și anumite zile de lucru. În condiția aceasta se așezau adesea și iobagii nou veniți.

În satele Pădurenilor domeniul avea un număr variabil de dulgheri, acum 9 care își făceau slujba cu meseria lor de dulgheri. Nu se precizează însă nicăieri la cît se ridica această slujbă; e deci nelimitată, adică după trebuințele cetății și ale domeniului, respective ale fierăriilor.

Trei iobagi erau pescari și își făceau slujba cu pescuitul. Ei erau scutiți de alte slujbe. Sînt aci, după sum spune conscripția, frumoase locuri cu păstrăvi și textul ei instruiește pe dregătorii domeniului să nu-și vadă numai de propriul folos, ci să fie cu grijă mai mult la nevoile cetății, „pentru că pescarii nu sînt ținuți în libertate (adică în scutiri de alte slujbe iobăgești) numai de dragul dregătorilor", ei să scoată și din pescuit un cîștig, altfel „nefolosința" pescarilor va fi pusă în sarcina lor, a dregătorilor[121].

[121] *Ibid.*, p. 198.

Unul din iobagi era dat de curte să fie crîşmar domnesc. Slujind ca crîşmar, pe lîngă o anumită remuneraţie, era scutit de celelalte slujbe. Scutiţi erau desigur şi juzii săteşti. În conscripţia Pădurenilor sînt trecuţi 5[122].

Despre „munteni" conscripţia notează că slujba lor e deosebită de a iobagilor „ereditari". Ei, după cartea pe care o aveau, mai ales cei din Poieniţa Tomii, Zlaştişor şi Feregi, nu erau datori la mai mult de 15 zile pe an, doar la secere trebuind să secere în Hunedoara trei zile, peste cele 15 zile hotărîte. Ei se aşezau în diferite condiţii, mai ales pe locurile rămase pustii. Stăpînul avea tot interesul să repopuleze aceste locuri, uza de diferite mijloace de atragere de iobagi noi, le acorda scutiri, condiţii speciale. Conscripţia reproduce scrisoarea dată în 1653 pentru cei care se aşează în Poieniţa. În scrisoare Nicolae Zolyomi îngăduie iobagilor care se aşează aci 12 zile slujbă pe an şi 3 zile de secere şi dijmă din oi, din 15 una. Peste acestea ei nu mai sînt datori cu nici un fel de dat sau dijmă. Dar adaugă ca nimeni din iobagii săi veşnici de pe domeniul Hunedoarei să nu îndrăznească să se aşeze, în vederea „libertăţii", acolo şi să-şi părăsească moşia din altă parte[123]. Pentru a atrage noi iobagi şi Emeric Tökölyi face favoruri. Drept răspuns la o plîngere a unui „Muntean" din Ţara Romînească, aşezat în Haţeg, la 1675 hotărăşte : „Ca să fie îndemnaţi cu atît mai mult să se aşeze aci, dregătorii mei din Hunedoara să nu le ia mai mult de 4 floreni taxă"[124]. Iar în 1677, la cererea lui Petru Lazar din Ivani (ţinutul Pădurenilor), răspunde că o taxă de numai 3 floreni ar fi o cheltuire păgubitoare a hotarului ; dacă dregătorul nu-l pune şi nu-i va pune şi pe alţii care vor veni aci la 5 floreni taxă, nu-i va suferi aci, ci mai bine să fie cosit locul pentru caii săi[125]. Unii „munteni" plătesc şi taxă şi fac şi anumite zile de lucru, numite, ca în Ţara Romînească, „clacă".

Dar cum se obişnuia în raporturile feudale, raporturile contractate la început nu se menţineau multă vreme. La sarcinile contractate se adăugau altele, crescînd mereu. În urbariul din 1695 de pildă chiar la Poieniţa Tomii citim sub titlul *Servitia* : „Nu sînt datori peste an cu altă slujbă, ci numai cu slujba de 15 zile potrivit donaţiei lui Thökölyi, iar aceea sînt datori să o împlinească la secerat şi cosit. De asemenea sînt datori să dea anual 24 floreni. Insuper ei sînt datori să facă iazul băii Limpert. Sînt datori şi să care lemne de clădit la măierişti, *et in summa necessitate* să ardă şi var".

Slujba jelerilor nu e trecută în conscripţie. Obişnuit atît se spune doar în dreptul jelerului înscris că slujeşte „cu slujbă de jeler", şi nici nu o putem deduce din textele conscripţiei. Făceau sigur mai puţină decît iobagii. Jelerii din Haţeg de pildă făceau o zi pe săptămînă „la ce şi acolo unde doreşte dregătorul", în timp ce iobagii erau datori la trei zile pe săptămînă[126], la patru chiar spre sfîrşitul secolului.

Sarcini directe sau indirecte Pădurenii aveau şi în legătură cu monopolurile senioriale.

---

[122] *Ibid.*, p. 211.
[123] *Ibid.*, p. 339.
[124] *Ibid.*, p. 474.
[125] *Ibid.*, p. 482.
[126] *Ibid.*, p. 151.

Crîșmăritul pe domeniu, de la crăciun pînă la Sîn Mihai, era drept exclusiv domnesc ; de la Sîn Mihai pînă la crăciun puteau să-și crîșmărească și iobagii băuturile lor. La Pădureni însă domeniul nu ținea crîșme. Satelor însă li se da spre vînzare, fiecărui sat, la fiecare din cele trei sărbători, la crăciun, la paști și la rusalii, cîte o bute de vin de 40 de vedre, pe care trebuiau să-l vîndă. Cele 23 de sate erau obligate astfel să vîndă anual din vinul domnesc 69 buți de cîte 40 de vedre, adică 2.760 de vedre, cu prețul stabilit de stăpîn. Dacă nu li se da vin, ele trebuiau să răscumpere cîștigul cu cîte 2 dinari de cupă (*octalia*, a opta parte din vadră), sub titlul de „crîșmă seacă". De lipsa crîșmelor domnești profitau, după cum notează conscripția, dregătorii, care prin abuz și în paguba stăpînului își crîșmăreau aici în timp potrivit vinurile proprii, sau ale vreunui binevoitor al lor, sau îngăduiau în timpul oprit crîșmăritul, pentru anumite „considerații" (pentru bani desigur), satului. Conscripția pentru asemenea abuzuri amenință cu pedepse.

Pentru celelalte monopoluri, măcelărit, vînat, morărit etc., conscripția nici nu ne dă informații și nu știm ce opreliști și ce sarcini implicau ele. Morile erau la Hațeg, Hunedoara sau în satele de jos, pentru pescuit unele ape erau oprite și se pescuia în ele pentru stăpîn.

FIERĂRITUL

Dar în sarcinile iobăgești ale Pădurenilor intră și obligația de a face toate muncile cerute de „minele de fier", adică de producția fierului. „Iobagii ereditari din Pădureni slujesc la mine ; ei sînt datori să îndeplinească orice slujbă cerută de nevoile minelor" — sună textul conscripției. Iobagii taie lemne pentru fierării, ei fac cărbunii, ei se îngrijesc de întreținerea cailor, ei scot minereul din mine, ei îl transportă, ei scot fierul, ei îl lucrează în fierării.

Pentru muncile legate de fierărit, fiecare fierărie avea distribuite anumite sate. În 1681/82 la fierăria Limpert slujeau satele Cerbăl, Govăjdioara ; la Plosca satele Teliuc, Iuba și Arănieș ; la Toplița satele Goleș, Vălar ; la „Baia Nouă" Ruda, Plop, Poienița Voinii, Bunila, Murar ; la Nădrab satele Cerișor, Pîclișa, Lelese, Alun[127]. Deci 16 sate din 23 ale Pădurenilor aparținînd domeniului. O repartiție asemănătoare, am văzut, și la 1674, la patru fierării lucrînd oameni din 17 sate.

În legătură cu fierăritul conscripția înregistrează diferite sarcini : iobagii pădureni (toți împreună, nu numai cei din satele repartizate la fierării) erau obligați să cosească suficient pentru caii fierăriilor, să facă fîn, să-l care, să-l clădească. Pentru caii aceștia domeniul avea în satele de aici 17 fînațe de diferite mărimi, în hotarele satelor care lucrau la fierării, toate împreună dînd în medie 237 care de fîn[128]. În sarcina lor cădea și îngrijirea cailor, care dacă din negrijă se pierdeau sau mureau, îi plăteau cei din vina cărora s-au pierdut sau au murit. Cantitățile mari de lemne pe care le consumau fierăriile, tăiatul, transportul lor, conscripția nu notează în sarcina cui cădeau. Evident cădeau în sarcina iobagilor, dar posibil nu numai a Pădurenilor, ci a iobagilor întregului domeniu. Pădurenii, desigur satele

[127] *Ibid.*, p. 65—66. Anexa II.
[128] *Urbariul 1681/82*, p. 47.

repartizate la fierării, trebuiau să care în cetate săptămînal fierul produs de fierării. Ei, adică femeile lor, trebuiau să toarcă şi să ţese pînza necesară „minelor".

În timpul cînd lucrau fierăriile, erau datori să dea, pentru a sluji în cetate, de fiecare fierărie săptămînal cîte două care, de lipsa acestora răspunzînd lucrătorii fierăriilor şi pîrcălabul (Pădurenilor). Deci zece care trebuiau să lucreze, cît timp funcţionau fierăriile, permanent pentru stăpîn. După o însemnare din altă parte a conscripţiei, carele trebuiau să fie de 8 boi, în înţelesul, probabil, de 4 boi de car. De fiecare fierărie administratorii (sáfárok) trebuiau să dea anual cîte doi corui[129] sau în locul lor cîte doi floreni; în total deci 10 corui sau în loc 10 floreni.

Satele repartizate la fierării făceau şi muncile de specialitate. Lucrătorii, chiar şi maiştrii erau tot Pădureni sau aşezaţi aci.

În conscripţia din 1674 sînt notaţi drept cofari: Frenţ Ursul din Teliuc, Petru Gostean din Ghelar, Petru Faur din Plop, purtători: Andrei Bălaş din Teliuc, Ion Radul, Nicolae Gostean, Mihai Gostean, Toma Crăciun, Oprea, Laţcu şi Nicolae Vlad, Petru Gostean jun. din Ghelar, Ştefan Dieneş din Goleş, Ştefan Faur din Plop, Petru Mogoş din Lelese, mineri (*kővágók*): Nicolae Toma, Laţcu Gostean, Avram Szabo, Mihai Bălan din Ghelar. Administratori (safar) sînt înscrişi aci doi: Nandra Ghiura din Ghelar şi Nicolae Triba din Ruda, care amîndoi sînt şi juzi, şi administratori.

În tabelele satelor la 1681/82 trei iobagi au în dreptul lor notat că sînt maiştrii de cohuri (*koh mester*) şi anume Moisin Radone (*Radonye*) din Teliuc, Ion Alic (*Aligh*) şi Ion Sîrb din Ghelar. Textul în dreptul lor înseamnă la toţi trei: „Iobag, acum maistru de coh"[130]. Tăietorii de piatră, adică minerii, erau de asemenea iobagi din Ghelar. În dreptul a cinci iobagi de aci găsim notat: „Iobag, acum tăietor de piatră" (kővágó), sau numai „acum tăietor de piatră", înţelegîndu-se de la sine că altfel e iobag. Toţi cei înscrişi în tabele sînt doar iobagi, decît doar unii din ei sînt exceptaţi de la slujbele obişnuite iobăgeşti sub diferite titluri sau cu slujbe deosebite de ale celorlalţi: libertin, jude, văduvă, jeler etc., ceea ce obişnuit se notează în dreptul lor. Numele acestor tăietori de piatră sînt: Nicolae Toma, Ion Radul (*Raduly*), Nicolae Gostean (*Gosztyan*), Laţcu Gostean (*Gosztian Laczko*), Mihail Bălan. Tot aşa găsim în dreptul a 8 iobagi din Ghelar şi a unuia din Ruda: „Iobag, acum purtător"[131] sau numai „acum purtător". Ei se numesc: Ion Birău, Mihail Gostean (*Poszan*), Ion Gostean (*Gosztyan Jovan*), Oprea Vlad, Laţcu Vlad (*Laszlo* sau *Laszk*), văd. Nicolae Vălar, Laţcu Benco[132], Petru Gostean, Iştoc Moldovan. Un impletitor de corfe (*kosárkötő*) se numeşte Petru Miclea. Şi în dreptul lui citim: „Iobag, acum împletitor de corfe". Iobagi de aci erau desigur şi ceilalţi lucrători la cohuri, la făcutul cărbunilor (bocşerii)[133], administratorii; conscripţia nu e consec-

[129] O speţă de şoim, pentru vînătoare.

[130] *Jobbagy, most kohmester.*

[131] *Jobbagy, most portator.*

[132] Numele e scris în diferite forme: Benkö, Benko, Demko; numele copiilor lor însă sînt: Petraşcu, Mihail, Crăciun etc.

[133] Rezoluţia din 1673 a lui Emeric Thökölyi scuteşte pe fii vitregi ai lui Nandra Ghiura din Ghelar de bocşerit, îngăduindu-i la taxă de 5 floreni, nu însă şi pe el. *Urbariul 1681/82*, p. 480.

ventă în notarea ocupațiilor. Chiar inspectorul fierăriilor în actele de la 1662, înregistrate de conscripție, era Petru Bodea[134], libertin de aci.

La 1692 în listele iobagilor sînt notați ca maiștri de coh : Ion Radul, Laslo Berivoi, Lupul Mihăilă, Petru Sîrb, toți din Ghelar ; administratori : Ion Alic din Ghelar, Laslo Bur din Plop ; cofari : Petru Muntean, Crăciun Muntean din Ghelar, Petru Faur din Plop ; purtători : Laslo Radul, Mihai Gostean, Mihai Toma, Oprea Vlad, Mihai Benkö, Gheorghe Nandra ; mineri : Avram Alic, Laslo Gostean, Nicolae Gostean, Mihai Bălan din Ghelar.

În socotelile din 1694 numele de maiștri, de administratori ai fierăriilor sînt desigur tot cele locale. Nume de maiștri de coh : Ion Radul, Ștefan Calin, Petru Pouşa (Ponta ?), Giurgiu Gostean, Laslo Berivoi. De maiștri bătători : Dumitru Lăscudean (*Laszkoda*), Lasc Artan, Tămaş Dieneş. De administratori (*sáfár*) : Oprea Zăvoian, Dumitru Onişa, Ladislau Bur, Ion Alic, Petru Preda.

Dar să dăm şi o listă completă a lucrătorilor fierăriilor, pe cea de la 1700[135]. La această dată s-a înregistrat cu numele întreg personalul lor.

1. **Plosca**

Administrator (sáfár)		*Miner*	
Laslo Vîlsan din Iuba, locuind în Hunedoara		Avram Alic	Ghelar
		Bocşeri	
Maistrul cohului		Ion Aldea	Teliuc
Ion Alic (*Alik*) din	Ghelar	Dumitru Luca	,,
		Stoica Muntean	,,
Maiştri bătători		Mihail Petric	,,
Drăghici Toplicean	Ghelar	Mihoc Marc	Arănieş
Simion Toplicean (fiul)	,,	Lupul Marc	,,
Dumitru Stoica	,,	Petru Muntean	,,
Petru Alic	,,	Andrei Muntean	,,
Nicolae Alic	,,	Dumitru Nan	,,
		Oprea Nan	,,
Cofari		Dumitru Vaida	Cerbăl
Crăciun Bistran	Ghelar	Nicolae Puluță	Runc
Mihai Stoica	,,		
Crăciun Gostean	,,	*Țigani stînd aci*	
Ion Gostean	,,	Neniul Birta	
		Radul Birta cu slugile lor	
Purtători		Toader Bunaciu	
Toader Balaşa	Teliuc	Mihai Negoț (Nyegocz)	
Ion Gostean	Ghelar	Ioşa Birta	
Ion Zăvoian	Ruda	Andrei Frenț (*Frencz*)	

2. **Limpert**

Administrator		*Bocşeri*	
Andrei Lățcuş	Cerbăl	Iştoc Mîța	Cerbăl
		Alexe Dragotă	,,
Maistrul cohului		Laslo Dragotă	,,
Nicolae Tanța	Zlaşti		

[134] *„Petro Bogya ferri fodinarum inspectori et simul officiali"*. Ibid., p. 395. V. şi p. 389.
[135] *Anexa III.*

Maiştri bătători

Andrei Costa	Ghelar
Ion Stoica	,,
Alexa Calin	Lelese
Mihai Bumba	,,
Ion Iuga	Cerbăl

Cofari

Petru Radu	Ghelar
Balint Herig	Zlaşti
Petru Burul	Cerişor
Lasc Iuga	,,

Purtători

Petru lu Crăciun	Plop
Lupul Faur	,,
Laţc Stana	Cerişor

Miner

Ion Randul(!)	Ghelar

Bocşeri

Filip Cuş	Cerbăl
Oprea Herig	,,
Ion Chindriş	,,
Mihoc Stoica	,,
Ion Oneşan	,,
Petru Lăţcuş	,,
Laslo Faur	Plop
Matieş Laza	Pîclişa
Crăciun Vlad	Cerbăl
Ion Bucur	Govăşdioara
Lazar Bucur	,,
Nicolae Herig	Cerbăl
Ion Şerbaia	,,

Ţigani

Ion Buza	
Petraş Negoţ (*Nyegocz*)	

3. Năd r a h

Administrator

Laslo Bur	Cerişor

Maistrul cohului

Lupul Mihailă	Ghelar

Maiştri bătători

Dumitru Ponta	Cerişor
Toma Ponta	,,
Andrei Petur	Lelese
Mihai Calin	,,
Laţcu Tuza	Ruda

Cofari

Andrei Ponta	Cerişor
Ion Ponta	,,
Toma Balan	Ghelar
Alex. Alic	,,

Purtători

Laslo Maguş	Lelese
Ştefan Calin	Plop
Crăciun Gulea	,,

Miner

Mihai Bălan	Ghelar

Bocşeri

Oprea Popa	Plop
Nicolae Faur	,,
Ion Ghiura	Alun
Mihai Plopan	,,
Mihai Hordea	,,
Nicolae Hordea	Lelese
Mihai Calin	,,
Iştoc Pastor	,,
Ion Ghiurca	Pîclişa
Petru Pavel	,,
Oprea Obada	Cerişor
Mihai Burul	,,

Ţigani stînd aci

Gheorghe Birta	
Mizan Birta	
Petru Haidar (Hajdar)	
Vasile Haidar	

4. Topliţa

Administrator

Petru Preda	Goleş

Maistrul cohului

Petru Sîrb	Ghelar

Maiştri bătători

Nicolae Artan	Vălar

Bocşeri

Lupul Chindreş	Vălar
Dumitru Toma	,,
Lupul Balaşa	Goleş
Nicolae Plaian	,,
Todor Toplicean	,,
Petru Chindreş	,,
Plopan Rusul	,,

Toader Toplicean	Goleș
Avram Dieneș	,,
Petru Zepa	,,
Dumitru Ghiura	Bunila

Cofari

Iencica Zepa	Goleș
Petru Tamașescu	,,
Nicolae Vlad	Ghelar
Mihai Sîrb	Vălar

Purtători

Ion Pruncan	Plop
Ion Simziana	Ghelar
Petru Petro	Lelese

Miner

Gheorghe Lățcudean	Ghelar

Pavel Iencica	Goleș
Oprea Calin	,,
Mihai Avram	,,
Petru Stoica	,,
Petru Lațcuțan	,,

Țigani

Petru Brinda	
Petru Hanț (Hancz)	

5. Baia Nouă

Administrator

Andrei Radone	Popienița Voinii

Maistrul cohului

Ion Radul	Ghelar

Maiștri bătători

Toma Radone	Poienița
Nicolae Mănăilă	Ruda
Laslo Artan	Goleș
Toma Dieneș	,,
Nicolae Stoica	Ghelar

Cofari

Gheorghe Dobra	Ghelar
Mihai Benkö	,,
Petru Gostean	,,
Mihai Ruda	Ruda

Purtători

Petru Vlad	Ghelar
Ștefanul Evi	,,

Miner

Ștefan Gostean	Ghelar

Bocșeri

Andrei Radone	Poienița Voinii
Laslo Radone	,,
Oprea Treba	Ruda
Dumitru Treba	,,
Mănăilă Martin	,,
Ion Ruda	,,
Mihai Zăvoian	,,
Ștefan Zăvoian	,,
Oprișa Chindreș	Vălar
Opra Chindreș	,,
Dumitru Pavel	Goleș
Mihai Zepa	,,
Petru Conța	,,

Țigani

Petru Boszijek (Busuioc?)	
Petru Buza	
Mihai Vaca	

Aceleași nume locale în genere și la 1710, cînd din nou sînt înregistrați lucrătorii cu numele. Doar bocșerii sînt înregistrați numai la două cu numele, la celelalte numeric. Și la această dată administratori: Petru Preda din Goleș (B. Nouă), Ion Alic din Ghelar (Toplița), Andrei Lățcuș din Cerbăl (Nadrab), același (Limpert), Francisc Bodea (Bogja) din Cerișor (Plosca). Maiștri de coh în aceeași ordine a fierăriilor: Lupul Mihăilă din Ghelar, Petru Sîrb, Ion Alic din Ghelar, Nicolae Alic din Ghelar, Giurgiu Gostean din Ghelar. Maiștri bătători: iobagii Nicolae Stoica din Ghelar, Laslo Tuza din Ruda, Andrei Radone din Poienița, Balint Preda din Goleș (Baia Nouă); iobagii Toma Zepa și Avram Dieneș din Goleș, Ion

Petriş din Lelese, Andrei Costa din Ghelar, (Topliţa); Mihai Bomba, Andrei Petru, Mihai Bomba junior, Nicolae Petru iobagi din Lelese (Nădrab); iobagii Mihai Petriş, Pastor Iorga şi Balint Costa din Lelese, Dumitru Stoica din Ghelar (Limpert): Nandra Drăghici, Mihai Drăghici, Petru Alic şi Ion Alic junior iobagi din Ghelari (Plosca).

Acelaşi fel de nume şi pentru cofari, purtători, mineri, bocşeri. Doar la bocşerii fierăriilor Topliţa şi Nădrab se adaugă patru şi trei „străini", în înţelesul că sînt din afara domeniului[136]. În dreptul numelor se notează adesea că sînt iobagi, dar e evident că sînt iobagi şi cînd nu se notează. Lucrătorii fierăriilor, inclusiv maiştrii, sînt deci iobagi localnici, oameni de aci sau aşezaţi şi asimilaţi aci. Ei sînt supuşi feudali, chiar dacă întîlnim cîte un maistru şi în calitate de libertin. Un supus feudal era doar şi libertinul. Se observă şi o continuitate în ocupaţie, aceleaşi nume de lucrători, de maiştri consecutiv la mai multe date. Maistrul Ion Radul la 1692, 1694, 1700, Ion Alic la 1681/82, 1700, 1710, Lupul Mihăilă la 1692, 1700, 1710. La 1681/82, un Ion Sîrb, la 1692 un Petru Sîrb, care e şi la 1700 şi 1710. Ş.a.m.d. Unii maiştri, ca de pildă Laslo Berivoi, puteau să fie veniţi aci şi din afară, dar din afara domeniului sau de pe alt domeniu, nu din străinătate.

Au venit aci cu timpul desigur şi meşteri sau lucrători de mai departe sau au putut fi aduşi de stăpînii feudali. Din urbariul voluminos din 1681/82 însă nu putem cita decît un exemplu. Ecaterina Bethlen, soţia lui David Zolyomi dă la 1649 carte de scutire minerului Matei Kővágó din Urvölgy (din ţinutul minier Banska Bistritza, Besztercebánya, Slovacia). Minerul cerînd să-i îngăduie să se aşeze în oraşul Hunedoara, Ecaterina Bethlen îl scuteşte de orice dare sau slujbă iobăgească (*paraszti szolgálat*) şi de orice dijmă, el urmînd să slujească cu credinţă toată viaţa sa, pe lîngă plată cuvenită, cu meseria sa de miner şi anume tăind piatră pentru fierării şi servind fără vreo scădere cantităţile cuvenite, avînd grijă că dacă vreun maistru de coh, vreun administrator (sáfár) sau alt slujbaş, sau oricine altul, sub motivul că ar vrea să scoată fier pentru stăpîn ar urmări propriul folos, l-ar sili sau ar lua de la el mai multe poveri de piatră decît e în obicei sau buna rînduială veche, el văzînd paguba stăpînului, să-i dea de ştire fie personal, fie prin vreun slujitor, fie prin scrisoare[137]. Oameni de origine din Ţara Romînească aşezaţi aci găsim mai ales printre bocşeri dar şi printre ceilalţi lucrători. Cărbunari din Ţara Romînească lucrau şi în Munţii Apuseni[138].

[136] *Cofari*: Mihai Stoica, Ion Stoica, Ion Gostean, Gheorghe Dobra, Ion Alic junior din Ghelar, Petru Dieneş din Goleş, Ion Ponta din Cerişor, Ion Gostean din Ghelar, Nicolae Drag din Plop, Crăciun Gostean şi Petru Gostean din Ghelar, Andrei Ponta din Cerişor, Mihai Benkö, Mihai Mogoş. *Purtători*: Ion Peia, Ion Faur, Andrei Faur din Plop, Crăciun Bala din Cerişor, Petru Cîrnaţ din Cerbăl, Nicolae Cîrnaţ, Ştefan Drăghici, Mihai Mogoş. *Miner*: Andrei Radul din Ghelar. *Bocşeri*: Andrei Badone şi Lasc Radone din Poienita, Oprea Treba, Ion Mănăilă, Ion Rudan, Ianăş Zăvoian, Ion Zăvoian din Ruda, Oprea Artan din Vălar, Pavel Fanicica (Iencica) din Goleş, Constantin Törökföldi (tradus: de pe pămînt turcesc) din Alun, Ion Oberan, Nicolae Plăian, Oprea Toderesc, Pascul Plopan, Mihai Onesc din Goleş, Laslo Artan, Ion Laţcuşesc, Mihai Toma din Vălar. Aceştia sînt cei daţi cu numele; ceilalţi sînt daţi doar numeric.

[137] *Urbariul 1681/82*, p. 268—70.

[138] I. Tóth Zoltán, *Mişcări ţărăneşti în Munţii Apuseni pînă la 1848*, Bucureşti, 1955, p. 130.

Ce rol au putut juca nemții în fierăritul de aci, rămîne o întrebare de studiat. Au jucat un rol desigur și acesta s-ar putea urmări pe bază de documente sau studiind tehnica, terminologia fierăritului de aci, numele și originea maiștrilor mai vechi. Au putut avea un rol în inovațiile tehnice, în introducerea de noi procedee sau în ridicarea de noi fierării. Textele noastre de acum însă nu mai fac decît vagi aluzii. De pildă în urbariul din 1681/82 la fierăria Topliței citim : „Aceasta mai înainte a fost mină (fierărie) nemțească, acum o cultivă romînii (după cum spun ar fi mai folositor să o schimbe în mină romînească, deoarece instrumentele pentru mină nemțească fiind prea mari, apa mică de totdeauna nu le biruie"[139]. Sub fierărie nemțească însă trebuie să se înțeleagă mai curînd o fierărie cu alte instrumente, cu ciocan hidraulic mai mare, sau construită după un alt sistem. E vorba de aceeași distincție pe care o fac și descrierile între fierăriile de tip romînesc și nemțesc. Sînt nemțești termenii de șușt, coh și alții. Au putut contribui la dezvoltarea fierăritului de aci, individual, nu numai nemți, ci și unguri, slovaci, poate sîrbi și alții. Au putut contribui țiganii fierari, care slujesc cu fierăritul sau lucrează și ei pe plată. Pe lîngă fierării de la un timp se înregistrează mereu și țigani.

Dar și mai important decît a studia contribuția nemților la fierăritul de aci, e de a studia cît e tradițional, local în el, în ce măsură se poate proiecta și în trecut situația de la sfîrșitul secolului XVII ? În tot cazul încă de la primele mențiuni documentare ale fierăritului de aci, el apare asociat cu satele romînești ale Pădurenilor. În forme asemănătoare se făcea fierăritul aci se pare și la începutul secolului XVI. Cel puțin așa reiese din datele sumare ale socotelilor marcgrafului de Brandenburg, stăpînul de atunci al domeniului. Aceste socoteli pomenesc pe domeniu fierării (*ferrifodinae*) sub numele de *Nadabor, Charna* (Cerna), *Hencz* (a lui Jacob Hench), *Bercz*. Cele trei din urmă erau probabil concesionate, căci socotelile vorbesc de „vama" lor (*telonium ferrifodinarum*), care face anual vreo 40 floreni, dar și mai mult sau mai puțin, după cît pot lucra. La 1517 de la fierăria lui Jacob Hench au venit 13 măji de fier.

Fierăria Nadabor (Nadrab ?) însă lucra în regia domeniului. Asupra ei, în socoteli mai multe date. S-au înregistrat cheltuieli de întreținere. De pildă în 1517 s-a stricat roata cea mare a fierăriei ; s-au dat pentru ea 2 floreni. Roata mică stricîndu-se, s-au dat pentru ea 75 dinari. Cai pentru fierărie s-au cumpărat trei cu cîte 3 floreni, doi cu 5 floreni. S-au cumpărat șei de lemn pentru șase cai ; s-a cumpărat de asemenea pînză groasă pentru șeile cailor de la fierărie de 2 floreni. Și altele. S-au înregistrat cheltuieli cu întreținerea lucrătorilor, cailor. Socotelile fără dată înregistrează „*victualia ad fodinas, laborantibus, diversis temporibus*". Fierăria Nadabor în anul 1516, de la sărbătoarea sf. Caterina (25. nov.) anul întreg umblînd 15 săptămîni, s-a dat pe timpul lucrului merinde (*victum*) pentru 14 persoane, pe săptămînă cîte 3 gălete (de grîu), făcînd 38 gălete. (Ar trebui să fie 45 gălete ?) Cînd fierăria n-a lucrat, dar minerul și cărătorii au lucrat, s-a dat minerului (*lapicisor*), celor doi cărători sau cărăuși (*duobus vectoribus*) și sameșului sau administratorului (*dispensatoris*) ... ferdele (*quartalia*) de grîu săptămînal, făcînd pe an 28 gălete. Acelorași 14 lucrători de

[139] *Anexa I.*

la fierărie (*laboratoribus ferrifodinae*) cît lucrează, celor doi conductori de cai (cărători), minerului şi sameşului 20 de porci sau de slănini. Salarii pentru lucrători nu sînt înregistrate, ceea ce ne-ar putea face să presupunem că puteau să fie în fier produs de lucrători peste fierul pe care-l serveau stăpînului şi deci el nu intra în „ieşitele" domeniului. E înregistrat doar salariul tăietorului de piatră, adică al minerului (*cisori lapidum*), care pe timpul lucrului fierăriei e de 50 dinari pe săptămînă, pe 15 săptămîni 8 floreni (corect calculat pe 16 săptămîni vin 8 floreni). Se practica deci atunci şi salarizarea în bani, plus alimente.

Fierăria lucra astfel cu 14 oameni, iar dacă pe miner, cărători şi administrator îi socotim în plus, cu 18 oameni, cifră în care n-avem nici un motiv să credem că intrau şi bocşerii. Ceea ce înseamnă că şi cu 150—200 de ani înainte fierăriile lucrau cu aproximativ acelaşi personal. Şi cantitativ producţia fierăriei era aproximativ aceeaşi. Socotelile anului 1517 de pildă ne dau următoarea informaţie: De la fierăria Nadabor care în primăvară şi în vară a umblat 12 săptămîni, în toamnă trei, au venit 200 de măji minus 5. Adică 195 măji pe 15 săptămîni, revenind deci 13 măji pe săptămînă, — ca şi la sfîrşitul secolului XVII. Decît timpul de lucru al fierăriei e se pare mai scurt, — atît a lucrat cel puţin fierăria, după aceste socoteli, în anii 1516 şi 1517. Ceea ce nu înseamnă însă că fierăriile nu puteau să lucreze şi mai mult.

Caii se pare erau mai puţini. La 1516 cel puţin sînt înregistraţi 8, primind de la sf. Francisc pînă la crăciun 96 găleţe de ovăz. De la crăciun pînă la sf. Gheorghe sînt întreţinuţi 6, primind 102 găleţe de ovăz. Ceea ce nu înseamnă însă că în timpul lucrului nu puteau să fie mai mulţi. Nevoile fierărei puteau fi însă acoperite şi cu cai mai puţini, dacă mina era mai aproape de fierărie sau caii cărau piatră, cărbuni şi înainte de începerea lucrului în fierărie.

Poate la fierărie s-au făcut sapele, securile, cuiele şi altele pentru maistrul miner de aur Mihail, din o maje de fier, socotite în 2 floreni, înscrise în socotelile din 1517. Fierăria producea însă în genere fier brut şi desigur numai în subsidiar ustensile. O bună parte din fierul produs se vindea, ceea ce înregistrează şi socotelile. De pildă la 1517 din cele 195 măji (*centenarii*) venite de la fierărie, 135 au fost vîndute cu 203 floreni, iar celelalte 60 au fost duse la Sibiu tot pentru vînzare, unde s-au vîndut cu 1,40 floreni maja, făcînd 84 floreni. Şi cele 13 măji venite de la fierăria lui Jacob Hench au fost duse la Sibiu şi vîndute cu 18,20 floreni, deci iarăşi cu 1,40 floreni maja. S-a vîndut deci maja de fier cu 1,40 şi cu 1,50 floreni. În 1519 fier vîndut de 18 floreni. Fierul se vindea aci sau pe aproape. Care nu se putea vinde aci, se ducea destul de obişnuit la Sibiu. În 1517 de pildă socotelile notează : Sîmbăta cea mai apropiată după sf. Andrei lui Valentin trimis cu fier pînă la Orăştie de cheltuială s-au dat 20 d. În Orăştie au fost angajate (?) două care, care au dus fierul la Sibiu, flor. 9.

Şi din datele sumare[140] se vede că fierăria funcţiona pe apă, cu mecanism hidraulic. Se poate presupune deci o tehnică tradiţională, practicată sute de ani.

[140] Din socotelile marcgrafului de Brandenburg aflătoare în arhiva statului din München sub titlul „*Brandenburger Literalien*". Datele sînt luate din extrasele făcute, după microfilmele

Dovezi prețioase pentru tradiționalul fierăritului de aci ne-ar putea servi încă studiul terminologiei. Inventarele noastre o redau obișnuit în limba lor, maghiară, dar redau uneori și echivalentul romînesc. S-au putut surprinde astfel mai mulți termeni romînești: cofar, purtător, bocșer, ursul, toiagul, simbria, zgura, cumpăna, furca, forma, bucata, fundul, țăpușa, fața, „helciug", „sovaț" și altele. Se simte deci la bază o terminologie romînească, care nu știm încă ce întindere a putut avea.

SALARII

Și muncile exterioare, și cele specifice ale fierăritului intrau în obligațiile iobăgești. Muncile specifice însă, spre deosebire de celelalte, erau plătite.

Lucrătorii erau plătiți cu săptămîna. Ei erau plătiți cu anumite cantități din fierul produs, pe care ei, firește, îl transformau în bani sau în alte valori. Salariile după textele din 1674 și 1681/82, dar și după altele, erau următoarele:

Maistrul cohului lua săptămînal cîte o majă de fier și o rudă de fier care trebuia să cîntărească 8 fonți.

Administratorul (*sáfár*) lua o jumătate de majă pe săptămînă. Viceadministratorii (*vice sáfár*) luau fiecare cîte un sfert de majă pe săptămînă. Luau de asemenea cîte doi o rudă de fier pe săptămînă, aceasta — notează conscripția — pentru a ține din ea securi, sape.

Maiștrii bătători ai fierului luau cîte o jumătate de majă de fier pe săptămînă.

Cofarii, care slujeau pe lîngă maistrul cohului, luau cîte un sfert de majă. Și mai primeau, trei împreună, și două rude de fier, de cîte 8 fonți ruda. Aceste două rude de fier le primeau — notează conscripția — pentru făcutul lutului și al șopronului.

Cărătorii (purtătorii) de cărbuni luau de asemenea cîte un sfert de majă pe săptămînă. Mai primeau cîte doi pe săptămînă o rudă de fier de 8 fonți.

Cărătorii de piatră fiecare cîte un sfert de majă și cîte o rudă de fier pe săptămînă.

Tăietorii de piatră, adică minerii, luau cîte 4 rude de fier pe săptămînă a 8 fonți ruda. La plata lor conscripția mai adaugă că cuiul (icul) de fier cu care forțează piatra stricîndu-se, bucățile stricate rămîn la ei și le pot deci vinde. Din prețul acestora sînt însă obligați să cumpere și praful de pușcă de lipsă la spargerea pietrii.

Bocșerii (*boxirosok*) erau plătiți după cantitatea de cărbuni produsă. După 33 poveri de cărbuni bocșerul primea o jumătate de majă de fier. Înainte — notează conscripția din 1681/82 — li se plătea obișnuit cîte 6 bani (dinari) de povară. Iar conscripția din 1674, notînd și ea faptul că înainte li se plătea cîte 6 dinari de povară, adaugă: „și acum așa ar fi mai bine". Într-adevăr așa era mai avantajos pentru stăpîn, căci în bani boc-

---

aflătoare la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj, de tov. prof. Iosif Pataki, căruia îi mulțumesc pe această cale pentru bunăvoința cu care mi le-a dat spre consultare. Unele sînt din socotelile sumare intitulate „*Ratio super certum proventum Castri Hwnyad*", din *Arh. Fil. Acad. Cluj*, fondul Bethlen de Iktár, fasc. 132, nr. 2, Reg. VI, provenind tot din socotelile marcgrafului de Brandenburg. Materialul acesta important, care urmează să fie publicat, desigur cuprinde încă multe indicații prețioase asupra fierăritului de aci.

şerul era plătit cu 1,98 floreni pentru 33 poveri, iar jumătatea de majă de fier primită pentru aceleaşi 33 poveri valora 2,25—2,50 floreni. Mai primeau de asemenea la 20 de poveri o rudă de fier de 8 fonţi pentru secure şi sapă.

Fierăritul îl făceau deci iobagii, pe lîngă obligaţiile iobăgeşti obişnuite, cu muncă obligatorie, dar plătită. Fierăritul era o muncă foarte grea, dar şi o muncă în randamentul căreia stăpînul era foarte interesat, fierăritul trebuind să-i aducă venituri foarte importante; trebuia interesat deci şi iobagul în această muncă. Era prin urmare plătit. Plata se făcea în natură, rar şi parţial numai şi în bani. În plus lucrătorul beneficia şi de scutire de anumite prestaţii, de cens, de dijme şi altele; probabil şi de darea către stat.

Cît reprezenta salariul în raport cu producţia? Calculul e uşor de făcut. Socotind salariul după numărul necesar al salariaţilor, inclusiv bocşerii, la o fierărie acesta se ridica pe săptămînă la $7^1/_2$ măji de fier şi 16 rude de cîte 8 fonţi. Primind acest salariu lucrătorii produceau săptămînal pentru curte şi pentru dregători peste $14^1/_2$ măji de fier. Producţia săptămînală a unei fierării, inclusiv salariul, se ridica astfel la $23^1/_2$ măji de fier, iar anuală la 611. Producţia totală a fierăriilor domeniului se ridica după acest calcul la 3055 măji de fier anual. Salariile plătite se ridicau anual pentru toate 5 fierăriile la $1106^1/_4$ măji de fier, ele reprezentau deci în cifră rotundă 36% din totalul producţiei. Evaluat în bani, acest salariu trebuia să aducă anual lucrătorilor o valoare de vreo 5.000—5.500 floreni, în timp ce stăpînului fierul produs pentru el îi aducea o valoare de 7.200—8.000 floreni.

Salariul prezintă şi aci o scară diferenţială. În capul ei stă maistrul cohului, de la care coboară pînă la bocşer, al cărui salariu se cuprinde de mai multe ori în salariul aceluia.

Salariile mai ridicate puteau adăuga starea materială a lucrătorului, cele multe însă, de purtător, miner, bocşer întreţineau doar o existenţă a omului de aci, ale cărui mijloace erau foarte reduse. Urbariile nu înscriu decît sesia şi vitele lucrătorului. Dar şi acestea sînt un indiciu concret al stării lui materiale, căci lucrătorul de aci e şi agricultor şi crescător de vite.

Să luăm conscripţia din 1695, care notează mai frecvent funcţiile la fierării în dreptul supuşilor. Extragem pe cei însemnaţi cu asemenea funcţii într-un tabel:

Satul	Numele	Fii	Cai	Boi	Vaci	Junci	Porci	Oi	Stupi	Sesii	Calitatea
Teliuc	Mihai Luca	2	—	—	2	2	—	—	—	1	bocşer
,,	Andrei Balaş	—	—	—	1	1	—	—	—	1	purtător
,,	Aldea Rusul	—	—	—	2	1	1	—	—	—	bocşer
,,	Mihai Petric	—	—	2	2	2	—	—	—	1	bocşer
Ghelar	Laţe Gostean	3									
,,	fiu căs. Giurgiu	1	—	2		2		9		1	mineri
,,	frate căs. Nicolae	2									

Satul	Numele	Fii	Cai	Boi	Vaci	Junci	Porci	Oi	Stupi	Sesii	Calitatea
Ghelar	Mihai Bolond	1	—	—	—	—	—	—	—	1	miner
,,	Petru Muntean	1	—	—	—	—	—	—	—		miner
,,	Ștefan Gostean	2	—	1	3	3	3	—	—	1	purtător
,,	Mihai Toma	1	—	3	2	2	—	12	—	1	purtător
,,	Oprea Vlad	1	—	—	1	1	1	3	—	1	purtător
,,	fiu căs. Gheorghe	—	—	—	—	—	—	—	—	—	purtător
,,	Petru Sîrb	—	1	2	3	3	1	12	—	1/2	maistru de coh
,,	Gheorghe Nandra	—	1	2	2	7	3	18	—	1	purtător
,,	Toma Gostean	—	1	—	1	2	—	—	—	1	purtător
Goleș	Mihai Chindriș	2	—	—	1	—	—	9	3	1/2	bocșer
,,	Rusul Plopan	3	—	—	1	1	—	—	—	1/2	bocșer
,,	Ștefan Zepa	4	2	6	4	4	10	28	—	1/2	maistru bătător
,,	Dumitru Pavel	2	—	—	2	2	—	—	—	1	bocșer
,,	Iencica Zepa	2									bocșeri
,,	frate Mihai	3	2	—	2	2	—	6	—		
,,	fiu necăs. Ivan	—									
,,	Petru Muntean	2	2	12	5	5	12	40	5	—	bocșer
,,	Lasc Dieneș	1	—	3	1	1	2	10	—	1/2	maistru bătător
,,	Todor Topliţan	2	—	—	—	—	—	—	—	—	bocșer
Vălar	Lupul Chindriș	1	—	—	1	2	—	6	—	1/2	bocșer
,,	Mihai Zepa	1	1	6	3	3	1	—	—	1/2	bocșer
,,	Oprea Artan	—	1	6	3	4	10	9	3	1/2	maistru bătător

Satul	Numele	Fii	Cai	Boi	Vaci	Junci	Porci	Oi	Stupi	Sesii	Calitatea
Vălar	Dumitru Chindriș	2	1	2	3	3	—	2	5	1/2	bocșer
,,	Oprișa Chindriș	3	—	—	—	—	—	—	—	—	bocșer
,,	fiu căs. Toader	1	—	—	—	—	—	—	—	—	bocșer
Lelese	Nicolae Cîndea	2	—	—	—	—	—	—	—	1	bocșer
,,	Laslo Mogoș	2	1	2	2	2	4	10	—	1	bocșer
,,	Mihai Cîndea	2	—	—	—	—	—	—	—	1	bocșer
,,	Andrei Petru	2	—	—	2	2	—	—	—	1	bocșer
Ruda	Mihai Dan	2	—	—	2	2	—	—	2	1	bocșer
,,	Mihai Ruda	—	—	—	1	1	—	—	—	1	bocșer
,,	Ștefan Manoilă	—	1	—	2	1	—	—	—	1	bocșer
,,	Oprea Treba	—	—	6	3	1	3	8	2	1	bocșer
,,	Toma Radone	2	1	—	2	2	1	—	—	1	maistru bătător
Poienița Voinii	Andrei Radone	3	1	6	2	2	5	20	—	1/2	bocșer
,,	fiu Dieneș										bocșer
,,	Ion Chenție(?) Moise ,, Lupul ,,	—	—	—	1	1	—	3	—	1/2	fiii unei văduve, de 21, 20, 16 ani, bocșeri
Cerișor	Petru Muntean	1	—	—	4	4	3	4	3	1/2	bocșer 3 împreună
,,	Dan Bur (fiu)	—	1	2	2	1	3	5	6	1/4	bocșer, vitele ale tatălui său
Plop	Ion Faur	1	2	8	3	3	8	25	5	1	bocșer cu unchiul și fratele său
,,	Oprea Popa	3	1	—	2	2	2	3	—	1/2	bocșer
Cerbăl	Mihoc Stoica	2	—	—	2	2	—	—	—	1	bocșer
,,	Moise Dragotă	2	1	2	1	2	—	3	—	1	bocșer

Satul	Numele	Fii	Cai	Boi	Vaci	Junci	Porci	Oi	Stupi	Sesii	Calitatea
Cerbăl	Filip Cușul	—	—	—	—	—	—	—	—	1	bocșer
,,	Ion Chindriș	1	—	—	3	2	2	10	—	1	bocșeri
	frate Nicolae	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
,,	Oprea Herig	2	—	—	1	1	—	—	—	1	bocșer
,,	fiu Petru	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
,,	Oprea Mița	1	—	—	—	—	—	—	—	—	bocșer fiu căsătorit
,,	Oprean Herig	—	—	2	1	1	—	8	—	1	bocșer 3 fii ai unei văduve împreună
,,	Petru Lațcuș	3	1	6	4	6	6	30	—	1	bocșer
,,	Nicolae Vaida	1	1	6	3	3	10	20	—	1	bocșer
Govășdioara	Lazar Bucur	—	—	—	3	—	—	7	—	1	bocșeri frați
	Avram ,,										
	Lascu ,,										
,,	Ion Bucur	—	—	—	1	—	—	3	—	1	bocșer
Pîclișa	Petru Pavel	3	1	—	2	1	—	—	1	$^1/_2$	bocșer
,,	Ion Toplițan	—	1	4	3	3	2	5	2	$^1/_4$	bocșer 3 frați împreună
,,	Ion Giurca	1	1	4	3	4	5	8	3	$^1/_4$	bocșer cu 1 frate
Arănieș	Oprea Nan	3	—	—	1	1	—	3	4	1	bocșer
,,	Andrei Muntean	1	—	—	1	1	1	2	—	1	bocșer
,,	Mihoc Șorban	1	—	—	2	2	4	4	5	1	bocșer
,,	Lupul Marc	2	—	—	—	—	—	—	—	—	bocșer
,,	Petru Muntean	—	—	—	—	—	—	—	—	—	bocșer
T o t a l		87	26	95	104	106	103	345	49	$42^1/_4$	

Privind acest tabel, vedem că sub raportul vitelor lucrătorii prezintă o stare slabă, mai ales că vitele din dreptul unora nu sînt numai ale lor, le ţin împreună cu alţi membri de familie. Calculînd după totaluri revin abia 3,5 vite mari de cap de familie, ceea ce e mult sub media iobăgească a acestui timp. Sînt puţine cu deosebire vitele de tracţiune, boii, revenind abia un bou de cap de familie.

Înlăuntrul mediilor situaţii foarte inegale. Cîţiva cu vite mai multe, ca maiştrii bătători Ştefan Zepa, Oprea Artan sau bocşerii Petru Muntean (24 vite mari), Mihai Zepa, Oprea Treba, Ion Faur, Petru Lăţcuş, Nicolae Vaida. În schimb mulţi lipsiţi de vite sau cu vite foarte puţine. Sînt lipsiţi mai ales minerii. Dar şi mulţi bocşeri şi alţi lucrători.

Mai cu seamă acum, spre sfîrşitul secolului, printre lucrători mulţi săraci sau sărăciţi din pricina sarcinilor, a dării militare cu deosebire, trebuind să lucreze la fierării de nevoie. Urbariul din 1693 de pildă e plin de asemenea notaţii : sărac (*szegény*), foarte sărac (*igen szegén*), „nu are nimic, bocşer", „foarte sărac, bocşer" ; notaţii foarte frecvente mai ales la bocşeri. Sau alte notaţii asemănătoare. De pildă, în dreptul lui Martin Manila şi a fratelui său Oprea : „nu au nimic, locuiesc în Plop, dar slujesc la fierărie". Sau în dreptul lui Toma Ruda din Ruda, a fiului său căsătorit Ion şi a fratelui său Mihai : „Aceştia sînt foarte săraci, Toma s-a căsătorit în Cerişor, dar slujeşte la fierărie ; Ion şi-a făcut o mică colibă la Baia Nouă, acolo locuieşte ; Mihai se ţine (*élödik*) pe la fierăria Nădrab ; nu-şi pot ţine nici moşia din pricina dării". Sau în dreptul lui Nicolae Şerbaia din Cerbăl : „Nu are nimic, e un an de cînd şi-a lăsat casa şi moşia pustie din pricina dării, locuieşte în Zlaşti, dar slujeşte la fierărie pe plată, căci moare de foame ; un frate al său, Mihai, slujeşte şi el acolo în sat".

Scara salariilor diferenţiază desigur greutatea sau valoarea operaţiilor, valoarea mîinii de lucru. Dar vădeşte şi deosebirile pe care le face stăpînul în interesarea în muncă. Stăpînul îşi exploatează întreprinderile, după cum vedem, cointeresînd mai ales pe maiştri de cohuri. Aceştia sînt bine plătiţi. Salariul lor săptămînal, în valoare de cca 5 floreni, echivalează în natură, după preţurile curente ale pieţii, cu o vacă sau cu 250—300 fonţi de carne sau cu $3^1/_2$—4 gălete de grîu. Şi veniturile maiştrilor nu se mărgineau numai la salar. Ei mai cîştigau în plus cu făcutul de cuie, unelte, ustensile diverse de fier, pentru care erau plătiţi deosebit, obişnuit iarăşi cu fier. Şi îşi mai puteau face venit şi producînd în plus pentru ei, prin fraudă. Peste producţia prescrisă, pe care trebuiau să o servească curţii săptămînal, ei mai produceau adesea în plus pentru diferiţii dregători ai domeniului, pentru administratori, pentru darurile pe care le făceau, dar şi pentru ei, firește. Textul urbariului socoteşte că pentru o fierărie sînt suficiente săptămînal 120 poveri de cărbune. Maiştrii însă iau şi 130 şi chiar 150 de poveri. Ceea ce înseamnă că sau produceau mai mult, sau vindeau cărbuni fierarilor. „Aceasta — socoteşte conscripţia — nu e altceva decît drumul spre furt, cu aceasta numai se prăpădesc caii şi se risipeşte materialul în dauna venitului". „Căci de unde ar scoate ei — se întreabă conscripţia — fierul pentru diferiţii dregători, de unde le ajunge pentru darurile în atîtea părţi, unuia pentru potcoave, altuia pentru cuie de potcoave, altuia pentru alte treburi?" „Din toate acestea se vede limpede

că prin deobște înțelegere (*ex communi consensu*) fură și că unul pe altul se ajută în aceste venite ale lor". Sau, înregistrînd darurile în fier peste plata obișnuită, pentru prefect, judele curții, pîrcălabul mare: „Toate acestea fiind peste șușturile care se cuvin cetății și peste sferturile (obișnuite), se văd bine furturile meșteșugite ale minerilor (fierarilor)"[141]. Să mai adăugăm că maiștrii în plus mai beneficiau și de scutiri de prestații, de dări.

În exploatare sînt cointeresați apoi administratorii fierăriilor. Administratori, maiștri, funcționînd mai mulți ani în șir, unii au putut ajunge la stare materială mai bună. Cîteva cifre:

Anul	Numele	Satul	Calitatea	Fii	Cai	Boi	Vaci	Jumci	Porci	Oi	Stupi	Sesii
1674	Nandra Ghiura	Ghelar	admin.	2	1	4	2	—	3	20	—	2
1681	Moisin Radone	Teliuc	Maist. coh.	3	1	4	3	—	4	20	1	1
"	Ion Alic	Ghelar	"	4	1	4	2	—	—	11	—	—
"	Ion Sîrb	Ghelar	"	2	1	—	2	—	—	10	—	—
1692	Ion Alic	"	admin.	3	2	6	2	1	4	20	2	1/2
"	Ion Radul	"	Maist. coh	3	1	—	3	1	—	5	—	1
"	Lațc Berivoi	"	"	2	2	6	3	2	5	25	1	1
"	Lupul Mihăilă	"	"	—	—	2	2	—	—	—	—	necăs.
"	Petru Sîrb	"	"	—	—	2	—	—	—	2	—	½
"	Laslo Bur	Cerișor	admin.	2	2	6	3	—	8	12	10	½
1693	Lațc Berivoi	Ghelar	Maist. coh	—	2	7	4	3	3	25	6	½
"	Mihăilă Lupul	"	"	—	—	—	—	—	—	—	—	necăs.
1695	Petru Sîrb	"	"	—	1	2	3	3	1	12	—	½

[141] *Urbariul 1681/82*, p. 67—69. Anexa II.

Relativ mai înstăriţi, am văzut, şi unii maiştri bătători. (Vezi tabelul anterior, din 1695).

Nu toţi se pot ridica însă. (Mihăilă Lupul nu are gospodăie independentă încă). Maiştrii sînt schimbaţi, numai unii reuşesc să se menţină mai mulţi ani în şir. De ei profită dregătorii, care-i exploatează, îi schimbă. Maistrul trebuie să producă mereu şi pentru ei, să le facă daruri, să le plătească pentru primirea funcţiei. Altfel toţi aceştia sînt iobagi, doar maistrul Berivoi e trecut-libertin, plătind o taxă anuală de 12 floreni.

NEREGULI POSIBILE

Exploatarea astfel nu se mărgineşte numai la stăpînul feudal. La ea participă administratorii, maiştrii, dregătorii lui diverşi, care obligă adesea pe lucrători să producă în plus. În asemenea raporturi se puteau practica tot felul de nereguli, fraude, sustrageri, abuzuri, la cantităţile producţiei, la măsurători, la calitate, la recrutarea maiştrilor, a lucrătorilor de specialitate, la distribuirea muncii, la plata salariilor. Se putea cîntări fraudulos, se alegea fierul mai bun pentru dregători, ocupaţiile mai fructuoase de la fierării, cele de maiştri, de administratori, se dădeau, se schimbau pentru bani. Bocşerii de pildă se plîng de arbitrarul cu care li se plăteşte salariul: „Bocşerii nu puţin se plîng împotriva administratorului; se pot plînge pe bună dreptate, pentru că fierul care trebuie să le vină pentru munca lor, administratorul acum obişnuieşte să-l vîndă şi preţul lui el îl şi împarte între ei, din care obişnuieşte să ţină şi pentru el, spre paguba lor; dregătorii ar trebui să fie cu grijă la de acestea, să nu se fraudeze, să nu se sustragă plata lucrătorului vrednic şi să nu fie păgubit prin aceasta omul sărac din rîndul iobagilor"[142].

Într-un asemenea sistem se lupta greu împotriva „furtului", fraudelor. Stăpînul feudal nefiind prezent în procesul producţiei sau administraţiei, nefiind prezent adesea nici chiar pe domeniu, grija producţiei rămînea adesea în seama dregătorilor, care fiecare se gîndeau, peste cîştigurile domeniului, la propriile cîştiguri. Administratori şi viceadministratori, plătiţi să supravegheze în toate amănuntele ei producţia, o complicau adesea, sporeau adesea fraudele, concurau adesea la abuzurile, veniturile dregătorilor. Instrucţiile stăpînului feudal, menite să pună o ordine în producţie, uneori reuşesc mai mult să ne dezvăluie calamităţile acestor raporturi de producţie, decît să îndrepte lucrurile.

Conscripţia domeniului din 1681/82 nu are instrucţii speciale pentru administrarea fierăriilor, dar intercalează adesea în textele sale diverse dispoziţii de această natură, mai ales în textele care le descriu, texte în care descrierea e mereu adăugită şi cu asemenea instrucţii.

Instrucţiile acestea cuprind felurite dispoziţii privind timpul muncii, personalul, inventarul, întreţinerea cailor, distribuirea materialelor, transportul în cetate al fierului produs etc. În instrucţiile gospodăreşti date provizorului domeniului citim, printre altele, următoarele: „Venit mai însemnat această moşie are din fier. Să poarte cu sîrguinţă grijă de fierării,

[142] *Anexa II.*

de iazurile lor, de caii pentru cărat piatra și cărbunii, de oamenii care-i îngrijesc, de toți oamenii lucrători sau meșteri în ale fierului, să aibă grijă ca fierăriile la timpul lor să nu stea degeaba, caii să nu fie deșelați, prăpădiți cu cărături peste măsură. Meșterii să topească și să scoată într-adevăr fierul săptămînal înscris în urbariu. Materialul pentru acesta să li se dea după vechiul obicei, atîta cît spune urbariul și nu mai mult; dar pentru aceea să fie și aci cu grijă să nu care material rău la fierării, din care mie să-mi aducă pagubă în cai, meșterilor în fier. Sîmbăta la măsuratul fierului dregătorul cu socotelile să fie totdeauna de față, ca fierul luat în primire să fie într-adevăr bun și măsurat cu majă dreaptă, care să fie de 100 fonți, el fiind dator să dea seama dacă s-ar întîmpla vreo scădere și dacă din neatenția lui s-ar isca vreo pagubă"[143].

Instrucțiile date dregătorului cu socotelile (*rationista*) cuprind dispoziții asemănătoare: pentru a primi într-adevăr fierul prescris, sîmbăta să treacă pe la toate cinci fierăriile, șusturile să le măsoare în fier bun. Cu Cu asemenea prilej să cerceteze și foile și alte unelte ale fierăriilor, tot așa și caii, și dacă ar observa vreun neajuns, să dea de știre provizorului și să fie îndreptat. Să dea după obicei lucrătorilor piele, seu, untură, ca nu cumva din lipsa acestora să urmeze o și mai mare pagubă în fier[144].

După oprirea fierăriilor caii să fie ținuți așa fel, ca nu numai să se odihnească bine, dar să se și îngrașe. Caii să fie ținuți totuși cu socoteală. Să li se dea ovăz destul, potrivit cu munca lor, dar să nu li se pună în socoteală prea mult, căci nu se va primi. Trebuie să fie o măsură anumită, cît să se dea pe zi unui cal. De regulă se socotesc de fiecare cal cîte două măsuri de grăunțe pe zi (într-o ferdelă intrînd șase măsuri). Caii care se pierd sau pier din lipsă de grijă, îi plătesc cei din vina cărora au pierit[145].

Fraudele se vede erau cu deosebire frecvente la măsurători. De aceea instrucțiile revin mereu asupra măsurilor: „Să țină peste tot vadră, cupă, ferdelă, și font drept, — sună instrucțiile către dregătorul cu socotelile — să nu fie plîngeri că ia cu (măsură) mai mare și dă cu mai mică ceva. Maja de la fierării să fie la fel cu cea din cetate, care să tragă într-adevăr cei o sută de fonți"[146]. Se stabilește și mărimea albiei cu care se turna în cuptor minereul, i se stablilește lungimea, lățimea, adîncimea, trebuind să fie măsurată fie cu cupa de apă, fie cu ferdela sigilată folosită din vechime, și-apoi sigilată și pe laturi și pe fund, căci aceste albii fiind groase, puteau fi lărgite sau adîncite de „un maistru fraudulos"[147].

Pentru a nu se putea produce fraudulos peste cantitățile stabilite, instrucțiile limitează cantitățile de cărbuni care se dau maiștrilor. Unei fierării în funcțiune administratorii nu sînt datori să dea mai mult de 120 poveri de cărbuni. Maistrul de coh care ar arde mai mult decît atît și s-ar dovedi aceasta despre el, să fie pedepsit cu moartea sau să-și răscumpere

---

[143] *Urbariul 1681/82*, p. 672.

[144] *Ibid.*, p. 657.

[145] *Ibid.*, p. 63, 68, 672. V. și Anexa II. În 1695 observațiile spun că pielea calului mort trebuie adusă în cetate și dacă calul a pierit din lipsă de grijă, prețul îl dau de obicei administratorii (*sáfárok*).

[146] *Ibid.*, p. 659.

[147] *Anexa II.*

capul cu 40 de floreni. Aceasta pentru că e lucru deplin probat, că atîta ajunge cu prisosință pentru munca prescrisă. Iar pentru că maiștrii trec această măsură, luînd pentru un șust și cîte 130 poveri sau chiar 150, bocșerii sînt datori să fie cu luare aminte la maiștri și dacă ar observa un astfel de lucru, să dea de știre dregătorului, „dar poate și ei au un cîștig din asemenea prisosuri, altfel de unde le-ar ajunge pentru darurile în atîtea părți" ?[148]

Fierul produs trebuie coborît în cetate în fiecare săptămînă. Fierarilor li se interzice să vîndă din fierul produs mai înainte de a împlini șustul împreună cu sfertul și fierul lat al stăpînului, altfel cad în vina relei credințe și sînt pedepsiți la întîia faptă cu 12 floreni, la a doua cu moartea. Toți lucrătorii să fie supuși jurămîntului, nejurați să nu poată sălășlui nimeni la fierărie[149].

Instrucțiile se ocupă apoi de abuzurile la angajarea fierarilor. Fierăritul aducea venituri importante nu numai pentru stăpînul feudal, ci și pentru dregătorii curții. Putea aduce, după cum am văzut, venituri însemnate și pentru maiștri. Dregătorii își sporeau venitele în bună înțelegere cu maiștrii. Aveau nevoie deci de maiștri devotați lor. Aceștia de ceealaltă parte se concurează pentru asemenea situații fructuoase; pentru a le obține plătesc dregătorilor bani, daruri. Se practică un adevărat trafic cu ele. Maiștrii sînt schimbați des, împotriva prescripțiilor: „Cultivatorii fierăriilor trebuie să dureze un an și nu e îngăduit ca ei să fie schimbați de către pîrcălabi pentru daruri sau alte considerente (cum s-a întîmplat de multe ori pînă acum), ci cînd vrea să-i schimbe, să o facă cu știrea provizorului și a dregătorului cu socotelile, pentru că ei mai ales trebuie să dea socoteală de cultivarea fierăriilor și de strîngerea veniturilor lor"[150]. Instrucțiile date provizorului domeniului în această privință sînt și mai lămuritoare: „Dregătorii atîrnînd de provizor, ba și maiștrii de la fierării, administratorii și alți lucrători să nu fie schimbați de provizor fără știrea domnului prefect; pentru că domniei sale i-am încredințat numirea și depunerea dregătorilor. E foarte de lipsă să se știe care cînd e înaintat sau, dimpotrivă, degradat dintre ei; a fost un obicei destul de ticălos și pînă aci negustoria cu acestea; n-au avut grijă domnii dregători ai mei cine la ce e potrivit; numai să le fi putut umplea lor punga, și dacă era în paguba mea, l-au numit. Deși și mai înainte li s-au circumscris prin instrucții drepturile în această privință, luciul talerașilor le-a luat domniilor lor într-atîta lumina ochilor, că n-au mai văzut să citească instrucțiile în acea parte. Baterea de atîta fier rău, care nu poate trece (nu se poate vinde) și restanțele multe de acolo au venit, că au fost puși la fierării pentru bani, oameni care nu se pricep la ele, schimbîndu-i și de două ori pe an. Dar se cuvine ca chiar domnul provizor să îndepărteze această nu prea cinstită amintire și să se țină de instrucții"[151].

Iată o serie de date și informații din care se poate închega o imagine aproximativă a producției fierului de aci în acest răstimp, dar și o imagine a neregulilor posibile.

---

[148] *Ibid.* Unele din cele de mai sus se reproduc după textul urb ariului din 1674.
[149] *Ibid.*
[150] *Ibid.*
[151] *Urbariul 1681/82*, p. 677.

EVOLUȚIE ÎN RAPORTURI

Dintr-un act datat 2 iunie 1685 aflăm că lucrătorilor li se dădea la această dată în timpul lucrului și pîine, anume cîte trei pîinișoare (*czipó*) de om la zi, dintr-o ferdelă de grîu cu tărîțele împreună scoțîndu-se 85 pîinișoare[152]. Mai aflăm că lucrătorilor li se avansau sau împrumutau grîu, bani, rambursarea putînd-o face nu numai în bani, cu prețul curent al grîului la data împrumutului, dacă împrumutul nu e vechi, sau la data rambursării, dar și în fier. În acest caz însă fierul li se socotește numai 2,50 floreni maja. Aceasta în timp ce același fier astfel schimbat din cetate se vinde cu 5 floreni maja. „Fierul după timpul de acum să-l schimbe (de la lucrători) cu 2,50 floreni maja, să-l care în cetate și de acolo să-l vîndă cu 5 floreni maja" — sună textul[153].

Tot în socoteli din 1685 citim despre fier schimbat de la lucrători cu 3 floreni și cu 3,50 floreni maja, în timp ce fierul vîndut, 50 măji, s-au vîndut cu cîte 4,50 floreni, 15 măji cu cîte 5 floreni maja. Acest sistem de achiziționare a fierului cîștigat de lucrători în salariul lor se practica acum se vede curent, căci în socotelile aceluiași an citim că i s-au dat dregătorului pentru schimbat fier 500 floreni, din care el a plătit 236,50 floreni[154].

Stăpînul a găsit deci mijlocul de a profita și din salariul lucrătorilor. Pe de o parte deci sporuri, avantaje (pîine, grîu) pentru încurajarea producției, pe de alta mijloace de reducere, de profit, de anihilare a îmbunătățirilor, de reducere chiar a salariului.

Nu putem afla din texte în ce măsură se practica înainte darea de grîu pentru mineri. La 1692 însă se notează că primăvara cînd pornesc fierăriile, minerii și cărătorii intră în lucru cu o săptămînă înainte, primind din cetate tot de cîte doi o ferdelă de grîu pe săptămînă. Iar observațiile din 1695 : „Pînă cînd pornesc fierăriile, și primăvara și toamna, înainte cu cîteva săptămîni taie, cară piatra la fierării, în acest timp minerilor și purtătorilor dregătorii sînt datori să le dea din cetate pe fiecare săptămînă 15 ferdele de grîu"[155].

În ce sens evoluează fierăritul aci, se vede din datele pe care le avem pentru fierăria princiară Cerna (*Csernabánya*) de la 1692. Avem lista personalului și a salarizării lui, care se deosebește de cea a fierăriilor domeniului. Salariul se plătește și aci tot în natură, dar nu numai în fier, ca la 1682, ci și în alte naturale :

Un administrator (sáfár) primește pe an șase găleți (cîble) de grîu, un porc și trei măji de fier.

Un maistru de fierărie (coh), cînd fierăriile nu umblă, pe fiecare săptămînă o ferdelă (*metreta*) de grîu, iar cînd umblă, pe săptămînă o majă (*centenarius*) de fier și o rudă de fier de 8 fonți (*librae*).

---

[152] Pe domeniile feudale instrucțiile prescriu obișnuit să se scoată 60 pîinișoare dintr-o ferdelă.

[153] *Arhiva Fil. Acad. Cluj*, acte neclasate.

[154] *Ibid.*

[155] După socotelile pe 20 septembrie — 20 decembrie 1709 ale domeniului Hunedoarei sînt trecute 2 găleți și 1 ferdelă grîul pe o săptămînă pentru șase „purtători" și trei tăietori de piatră (mineri), la care au dreptul și cînd fierăriile s-au oprit, dar ei lucrează. *Arh. Fil. Acad. Cluj*, fondul Jos. Kemény.

Doi maiştri bătători, fiecare deosebit, cînd fierăriile nu umblă, primesc pe săptămînă cîte o ferdelă de grîu, iar cînd umblă, pe fiecare săptămînă cîte o majă de fier şi cîte o rudă de 8 fonţi.

Un tăietor de piatră (miner) pînă cînd fierăria n-a pornit, dar el lucrează, primeşte pe săptămînă o ferdelă de grîu, iar cînd fierăria umblă, pe fiecare săptămînă o jumătate de majă de fier. Pentru opinci primeşte (anual) o jumătate de piele de vacă. Pentru instrumente, cînd fierăria nu umblă şi el taie piatră, trebuie să primească pe fiecare săptămînă 4 fonţi de fier.

Trei spărgători sau „cioplitori" de piatră (*kőrontok* sau *kőfaragok*) primesc fiecare cînd fierăria nu umblă, pe săptămînă cîte o jumătate ferdelă de grîu, dar numai cînd lucrează, altcîndva nu, iar cînd fierăria umblă, cîte o jumătate de majă de fier pe săptămînă. Mai primesc pentru opinci cîte o jumătate de piele de vacă pe an.

Doi cărători de piatră primesc, cînd fierăria nu umblă, dar ei cară piatră, împreună o majă de fier pe săptămînă, iar pentru opinci primesc împreună anual o piele de vacă. Cînd caii stau pe loc în Muncel, celor doi cărători li se dă o ferdelă de grîu pe săptămînă (desigur pentru că ei îngrijesc caii).

Patru cărbunari (*szénégető munkások*), cînd fierăria umblă, primesc împreună pe săptămînă 2 măji de fier, iar pentru opinci cîte doi o piele de vacă pe an.

Un lipitor (*forrasztó*) pe săptămînă cînd fierăria nu umblă primeşte o jumătate ferdelă de grîu, cînd umblă o jumătate majă de fier.

Un ţigan care slujeşte la fierărie primeşte două găleţe de grîu pe an[156].

Un salariu tot în natură, dar acum nu numai în fier, ci combinat şi cu alte bunuri. Salarii deci simţitor mai ridicate decît la fierăriile domeniului, nu numai prin grîul care se adaugă, dar şi prin sporul în fier la unii lucrători. Maiştrii bătători primesc o majă de fier pe săptămînă faţă de o jumătate, ridicîndu-se la nivelul maistrului de coh, cărătorii o jumătate în loc de un sfert. Minerul şi el primeşte mai mult; cărbunarii de asemenea. Chiar în organizaţia internă a muncii vedem deosebiri.

O salarizare mai avansată găsim la fierăria domeniului Muncaci (Muncacevo, azi în U.R.S.S.) în 1680. Acolo lucrătorii erau plătiţi jumătate în bucate (cereale), jumătate în bani. Doar administratorul fierăriei era plătit altfel. El primea drept salariu 5 măji de fier, dar şi cu îngăduinţa să-şi facă din el, la fierăria mică de unelte desigur, prin fierarii de acolo, sape sau altceva şi să le vîndă. Astfel, socoteşte textul, salariul lui trecea de 50 de floreni. Primea apoi pentru cal cinci găleţe de ovăz. Cînd fierăria nu umbla, avea masă împreună cu slujbaşii subalterni (*vice uraimékkal*)[157].

Şi mai avansată ne apare salarizarea la fierăria princiară din Ciuc, în 1694. Aci instrucţiile pentru provizor înregistrează salarii numai în bani:

---

[156] *Erdélyi fejedelmi uradalmak személyzete és járandósága 1692-ben* (Personalul domeniilor princiare din Transilvania şi plata lui la 1692). *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VI (1899), p. 180.

[157] *Ibid.*, V (1898), p. 397—401. Fierul brut era socotit aci la 6 floreni maja. La 10 floreni se ridica făcut unelte.

Sameșul (*számtartó*, dregătorul cu socotelile) pe an 25 floreni, un bătător de fier pe săptămînă 1 fl., un lipitor (*forrasztó*, sudor) 75 bani pe săptămînă, doi topitori (*vasfutatók*, extractori de fier din minereu, maiștri de coh) $1^1/_2$ fl. pe săptămînă (probabil cîte unul atîta), un lucrător la cernut (*rostoló*, alege probabil praful din cărbuni) 60 bani pe săptămînă, un tăietor de piatră (miner) 13 fl. pentru 22 care de piatră, un al doilea 10 fl. pentru 22 care, un al treilea, ajutor de tăietor, 1 fl. pe săptămînă (în nota de pe verso 6 bani pentru o ferdelă de piatră, dar fără altă precizare), un cărbunar de asemenea 1 fl. pe săptămînă (cărbunari erau de sigur mai mulți). Tăiatul unui stînjin de lemne 20 bani. Șase birișii (simbriași) împreună 12 fl. pe lună (în nota de pe verso : birișii cară și lemnele cu carul, un biriș ia, dacă lucrează, 50 dinari pe săptămînă). Un miner care scoate regulat piatra din mină (*szeres bányász*) 15 dinari pe săptămînă (poate 75 citit sau transcris 15 din greșeală ; 15 ar putea fi doar pe zi). Acestea cînd lucrătorii lucrau, cînd nu lucrau nu li se plătea.[158].

Salariile acestea bănești se găsesc aproximativ la nivelul zilei de lucru în agricultură. Dacă, bineînțeles, ele se reduc numai la atîta și nu se adaugă la ele și alte bunuri, în natură, grîu, pîine sau altele, sau alte avantaje materiale, dată fiind greutatea mai mare și calificarea pe care o cere munca fierăritului. Ce-i drept aci principele nu avea și o gospodărie agricolă proprie, care să-i înlesnească salarizarea în natură, avea, după instrucții, doar fierărie, mină, vamă, ferăstrău de apă și o grădină de fîn. Acum plătește și tăiatul și, cel puțin în parte, și căratul cantităților mari de lemne pentru consumul fierăriei, plăți însemnate care trebuiau să intre și ele în calculele rentabilității producției. Robota agricolă a iobagilor aci, lipsind o gospodărie alodială, trebuia să fie redusă (mai mult la producerea fînului din grădina pomenită a fierăriei, fîn trebuitor pentru întreținerea vitelor de transportat minereul), plata tăiatului lemnelor îi scutea de o robotă deschizîndu-le în schimb o posibilitate de cîștig. Totuși salariile, așa cum sînt înregistrate, sînt foarte scăzute, prea scăzute în raport cu salariile în natură cunoscute, mai ales cînd știm că la 1694 valoarea banului era mult scăzută față de 1681/82. Să ne gîndim mai ales la maistrul care primea în salariu peste o mașă de fier pe săptămînă, maja valorînd atunci 4,50—5 floreni, iar acum 8 fl. și mai mult, în timp ce salariul lui săptămînal în bani acum se cifrează la abia la $1^1/_2$ floreni. Salariile sînt scăzute pînă aproape de neverosimil. Se pare și prematură o salarizare numai în bani, cînd și aci lucrătorii sînt iobagi[159]. Salariul birișilor e mai verosimil, deși nu e obișnuită în acest timp salarizarea lor numai în bani. E neverosimil în schimb al sameșului. În listele de salarii ale timpului 25 floreni anual se numără printre salariile mici bănești ale sameșilor, la care se mai adaugă și salariul în natură, obișnuit chiar mai ridicat decît cel în bani. Textul însă nu ne dă alte lămuriri și deci nu putem spune un cuvînt hotărît.

În tot cazul nota de pe verso nu arată o situație prosperă aci. Dispune o cercetare asupra celor liberați de serviciul fierăriei (*az kiszabadult hámorosokról*), căci au fost înainte 150 și își au și acum moșiile ținînd de casele lor. Înainte intrau la fisc, peste ceea ce se plătea în salariile convenite

[158] *Ibid.*, VI (1899), p. 75.

[159] *... hámorhoz, bányához, vámhoz és fürészhez szolgáló faluk és emberek.* Ibid., p. 73.

(*praeter conventionales*), 90 de măji (de fier), acum 5 sau 6. Înainte ieşeau 8—9 măji pe săptămînă, acum nu ies nici 3. Piatra de fier trebuie să o care cei care deservesc fierăria, dar au sărăcit de boi, puţină mai pot căra[160].

Se plătea se pare, cel puţin înainte, şi fier angajaţilor, cum se plătea şi la alte fierării. Corespondenţa dintre starea fierăriei şi salariile scăzute sau schimbate în bani, acum cînd preţurile s-au ridicat considerabil, se oferă de la sine. „Liberaţii" trebuie citiţi desigur sustraşi într-un fel sau altul de la muncile fierăritului. Se poate citi aci nu numai sărăcirea în urma sarcinilor noului regim sau reaua administraţie a domeniilor princiare din acest timp, ci şi ocolirea sau refuzul, chiar împotriva obligaţiilor iobăgeşti, a unor asemenea contracte de muncă, sustragerea de la muncă în asemenea condiţii.

Ceea ce e de remarcat însă din aceste situaţii e progresul care se face în sistemul salarizării, cel puţin la aceste fierării. Mai întîi progresul de la salarizarea în natură, pe calea salarizării mixte, la cea în bani. Salariul apoi se extinde, cel puţin în parte şi pentru unii lucrători, şi asupra timpului cînd nu funcţionează fierăriile. Iată şi tăiatul lemnelor plătit aci, şi chiar transportul lor făcîndu-se poate, cel puţin în parte, cu birişi plătiţi. Exemple care puteau atrage după sine şi altele.

Citind instrucţiile pentru fierăriile din Muncaci şi Ciuc aflăm multe amănunte asupra tehnicii şi condiţiilor de muncă în asemenea fierării. Cu atît mai mult, cu cît aceste două lucrau curent şi diferite unelte. Cea din Muncaci cu deosebire făcea, trecînd fierul produs din atelierul mare la ateliere mai mici : sape, securi, fiare de plug, cuie şi altele[161]. În instrucţiile din 1679—80 pentru administratorul fierăriei din Muncaci, David, printre altele citim că el trebuie să se îngrijească să se ardă cărbune suficient, să fie care pentru cărat minereul, să fie pe lîngă fierării meşteri pentru reparaţiile care se cer. Cînd e vremea moale şi fierăriile umblă e foarte necesar ca el să şi doarmă acolo adesea. Să fie cu grijă ca fierul să nu se fure, ceea ce se datorează stăpînului să iese săptămînă de săptămînă, după aceea să le iese şi al lor (al lucrătorilor), pe care-l pot pune unde vreau. Jumătate din fierul datorat stăpînului să fie în rude, jumătate în şine. În 1679 însă, din 10 măji de fier servit pe aprilie, $7^1/_2$ au fost în rude şi numai $2^1/_2$ în şine. De ceea ce instrucţiile se plîng, căci fierul în şine e mai bun pentru mai multe lucruri. Să fie cu grijă ca ficrul de pe fund (*fenékvas*) să nu-l fure (lucrătorii sau maiştrii) pentru ei, căci acela e cel mai bun ; să bată cel puţin jumătate din el pentru stăpîn şi jumătate pentru ei. În fiecare sîmbătă fierul să fie adus şi măsurat. Mina să fie cercetată adesea de administrator, ca să nu o sape numai aşa şi aşa, ci să o întărească bine cu stîlpi şi scînduri şi aşa să meargă pe vîna de fier, căci după obiceiul lor numai răscolesc pămîntul şi de aceea nu e de multe ori piatră. Să fie cu grijă ca minerii să nu-l înşele, să nu măsoare de două ori aceeaşi piatră ; îndată ce au scos cîtăva, să fie dusă la fierării. Să fie foarte atent la cărbuni, căci oamenii fierăriilor obişnuiesc să-i vîndă fraudulos fierarilor spre marea pagubă a stăpînului. În fierăriile mici să se bată pentru stăpîn sape de oameni mari, nu de copii. Produsul fierăriei o săptămînă să-l servească

[160] *Ibid.*, p. 75—76.
[161] *Ibid.*, V (1898), p. 397—401, VI (1899), p. 73—76.

în fier, în cealaltă cît fier ar veni din fierăria mare, jumătate să fie bătut în fierăria mică, fie sape, fie fiare de plug sau altceva ce ar trece mai bine pe bani, care să fie vîndute în oraș. Astfel o mașă de fier trece cu 10 floreni sau chiar cu mai mult.

Instrucțiile următoare, datate 1679, îndrumă să fie făcut fier mai bun, căci cel de acum se rupe. Să cerceteze cauza, căci astfel de fier nu poate trece cu 6 floreni bani gata[162].

Instrucțiile din 1694 pentru fierăria din Ciuc îndrumă pe administratorul ei să poarte grijă întregului inventar, ca acesta nu numai să nu sufere vreo lipsă, dar să se și îmbunătățească. Să poarte grija morii de scînduri, să aducă cît mai mulți trunchi, să taie cît mai multe scînduri, dîndu-le partea celor care cară trunchii, vînzînd sau trimițînd unde trebuie scîndurile tăiate. Să fie ocrotitor cu aceștia, uneori și cu îngăduință, ca cu atît mai mult să fie atrași (*odaédesedjenek*) și să nu scadă slujbele pentru stăpîn, căci altfel el (administratorul)trebuie să poarte paguba. Dintr-un trunchi la tăiat să scoată 6 scînduri din mijloc și 4 mărginări. Să poarte grijă de fînațele pentru vitele (fierăriei), să fie cosite și strînse la timp, căci nu se admit cheltuieli pentru fîn. Să caute și loc bun pentru (semănat) ovăz. Dacă socotește că e cu folos, să țină și crîșme de bere și de vin la fierărie sau în satele ei. Pentru untură, piei, seu, praf de pușcă, scînduri și alte mărunțișuri, de care au nevoie fierăria, mina, joagărul, să caute pe prefect, să nu cheltuie pe ele fără știrea lui, cheltuielile să se facă economicos. Umblînd fierăria, să fie cu grija cuptoarelor de (topit) fier, extracția să nu se facă cu pagubă, piatra să nu se prade din lipsă de lemne, timpul lucrătorilor cheltuindu-se fără folos, ca să nu plătească el (dregătorul) paguba. Să nu încerce să scoată sau să lucreze fier pentru alții la fierărie. Pentru stăpîn însă, dacă socotește că e cu cîștig, poate să facă unele instrumente pentru vînzare. Zgura care se alege la extracția fierului, întrucît cultivatorii sînt plătiți, să fie trecută stăpînului, ca și resturile de fier nebătut sau alte resturi. Tot așa și pieile vechi ale foilor cînd se fac foi noi. Să fie cu grijă pentru tăietorii de lemne, pentru mineri, pentru cărbunari, ca nici din lipsa lor, nici din pricina lor, fierăria să nu sufere, ba pe viitor chiar să-i rămînă lemne, piatră și cărbune, ca atunci cînd fierăria pornește, să fie[163].

Dar ceea ce adaugă cunoștințele noastre asupra fierăritului chiar la Hunedoara, sînt instrucțiile lui Mihail Apaffy II pentru fierăria Cerna din 1710.

Instrucțiile încep cu dispoziția cunoscută să nu fie schimbați cultivatorii fierăriilor, cum se întîmplă adesea după un rău obicei deprins de dregători care, urmărind cîștigul propriu, pentru daruri sau alte considerente schimbă adesea-oameni folositori. Să nu se facă asemenea schimbări fără să se aducă la cunoștința prefectului, și prin el principelui, căci „sînt o mare cauză a scăderii venitului nostru asemenea fapte".

În continuare, instrucțiile se ocupă de diferite alte probleme, de tăiatul lemnelor, de făcutul cărbunilor, de măsuri, de producția, comercializarea fierului și altele.

---

[162] *Ibid.*, V (1898), p. 397—400.
[163] *Ibid.*, VI (1899), p. 73—75.

Pentru nevoile fierăriei, pădurile le socotesc destule. Dregătorul e instruit să ceară de la iobagii rînduiţi pentru tăiatul lemnelor, de fiecare ins cîte 5 stînjeni pe săptămînă, stînjenul trebuind să aibă un stînjen lungime şi unul înălţime, de care administratorul să ţină socoteală sub pedeapsă de 40 floreni. Iobagii să fie rînduiţi atîţia cîţi trebuie pentru lemnele de lipsă, şi să fie rînduiţi la tăiatul lemnelor la timp potrivit, aşa fel ca să nu rămînă în urmă alte munci ale stăpînului, lăsînd la o parte tăiatul lemnelor în timpul muncilor însemnate, sub pedeapsa plătirii pagubei. Pădurea însă să nu fie tăiată şi nici cărbunii să nu se facă în paguba stăpînului, sub pedeapsa de a plăti paguba îndoit.

Cu bună muncă şi cu grijă dintr-un stînjen de lemne trebuie să iese o povară de cărbuni. Administratorul să fie cu grijă ca stăpînul să nu sufere nici aci vreo scădere, sub pedeapsă de 200 floreni. Deoarece cărbunele e sufletul fierăritului, şi după o rînduială încercată, pentru un şust trebuie să fie de ajuns 125 poveri de cărbune, să fie cu grijă şi să ceară şi altora să fie cu grijă ca, ţinînd seama de măsura stabilită a poverii, maistrul cohului să nu ia mai mult, sub pedeapsa pierderii salariului său săptămînal şi a altor venituri posibile. Administratorul (sáfár) nici el să nu dea mai mult, căci dacă s-ar întîmpla aceasta din negrija lui, va fi pedepsit cu 40 floreni.

Tot cu măsură trebuie să se dea şi materialul din care se scoate fierul. Administratorul deci să pună să se facă albie de măsurat piatra de fier, de un cot (*sing*) de lungă, o jumătate de cot lată şi o palmă adîncă, sigilîndu-i fundul şi amîndouă laturile. Cu aceasta să măsoare de fiecare topire (*fuvás*) 12 albii de piatră, fiind şi aci cu grijă să nu se işte vreo pagubă pentru stăpîn, sub pedeapsă de 12 floreni. Pentru bătutul unui şust, maistrului bătător să i se dea trei măsuri de cărbuni. Dacă poate împlini munca cu mai puţini cărbuni, cu atît mai bine, dar să nu lucreze fier pentru alţii, sub pedeapsă de 200 floreni.

Tăietorii de piatră (minerii), fiind „sluji plătite" ale stăpînului, să-şi facă slujba la timp şi cu sîrguinţă, căci dacă s-ar naşte vreo pagubă pentru stăpîn din meşteşugul lor sau din pierderea lor de timp, cercetînd cîtă piatră ar putea tăia pe săptămînă, să plătească paguba îndoit. Cărbunarul (bocşerul) nici el nu slujeşte fără plată, de aceea administratorul să aibă buna grijă care se cere la făcutul cărbunelui, să nu se prade lemnul, să nu se facă vreo pagubă stăpînului, sub pedeapsă de 12 floreni.

Să aibă grijă de foi, de cuptoare şi de toate ale lor, precum şi de toate instrumentele fierăriei, ca lipsurile lor să nu fie motiv de pagubă în fier pentru stăpîn, căci paguba i se va socoti administratorului.

După urbariu, de la fierărie trebuie să ia în primire în fiecare săptămînă cîte un şust de fier, care constă din 12 măji şi 25 fonţi de fier. De la fierăria Cerna trebuie să mai primească peste acesta şi o pereche de fiare de plug. Din cele 12 măji de fier, 5 măji trebuie să fie fier în bante, 2 măji în rude, iar 25 de fonţi în rude de oţel, fără vreo lipsă. Nu sînt socotite aci sferturile şi fierul lat, care revin dregătorilor.

Cînd scot „ursul" din cuptor, obişnuit e bătut de cofari de jur împrejur cu rude de fier şi atunci iese multă zgură, tot aşa şi cînd îl taie în bucăţi şi îl pun sub ciocan. Să fie cu grijă, căci şi cu aceasta pot face pagube mari;

să fie pusă și aceasta sub opreliște sub pedeapsă de 12 floreni. Zgura, ce-i drept, nu li se poate lua toată, dar nici să o treacă numai în folosul lor nu se poate, de aceea în fiecare săptămînă să dea pentru aceasta 50 de potcoave cu cuiele lor.

Fierul obișnuiesc să-l scoată și să-l și bată în fiecare zi, căci nefăcîndu-se aceasta, se pricinuiește multă pagubă. Primind de la administrator cărbuni în chipul pomenit, fierul cît va ieși să fie aruncat tot fără nici o lipsă în cămara de păstrat fierul, nimic să nu lase din el afară, căci dacă s-ar observa că a lăsat ceva, maistrul cohului plătește cu viața sau e pedepsit cu 40 floreni ori de cîte ori o face; tot așa fiind pedepsiți și cei care s-ar învoi cu el la de acestea sau ar împărți cu el. Administratorul să poarte și el cu credință grijă, căci dacă s-ar observa că din neatenția lui s-ar întîmpla sau ar fi și el amestecat în de acestea, cade și el sub aceeași pedeapsă. Cămara de păstrat fierul să aibă două lacăte, cheia unuia să stea la maistrul cohului, cealaltă la administrator (sáfár). Administratorul în fiecare sîmbătă mergînd acolo, sau trimițînd de acolo fierul, să-l ia în seamă, să plătească fiecăruia plata care i se cuvine, dar așa fel ca fierul pentru stăpîn să fie împlinit fără vreo scădere; pînă acesta nu s-a împlinit, nimeni să nu intre în cămară, nici să nu ia nimic, nici să nu vîndă în nici un fel din fier, sub pedeapsă de 40 floreni.

Deoarece fierul care vine în simbria lucrătorilor se duce și se vinde în altă parte, spre scăderea venitului stăpînului, să se oprească aceasta sub pedeapsă de 12 floreni. Astfel de fier să fie luat pe seama stăpînului, cu prețul obișnuit (probabil cu prețul stabilit pentru schimb) și să-l vîndă dînd socoteală de aceasta. (E desigur vorba aci de fierul din salariile lucrătorilor care era schimbat cu bani de domeniu pentru a-l revinde cu cîștig).

O pagubă care se observă e și aceea că dacă cineva urcă la fierărie, fie de plăcere, fie pentru a cumpăra fier, fie pentru a vinde bucate, slujile și lucrătorii de la fierării obișnuiesc să-i facă fiecăruia cinste cu cîte ceva, cumpărînd și bucate și băutură cu fier, cînd stăpînul își pretinde cu drept cuvînt pe al lui, iar ei își primesc fără scădere pe al lor; să nu ofere nimănui din fierul comun, să nu cumpere din el nici bucate, nici băutură și nici altele.

Pentru a păstra locul de păşune al cailor fierăriei, administratorul să fie cu grijă ca nimeni din sluji sau lucrători să nu țină nici un fel de vită în jurul fierăriei sub pedeapsă de 12 floreni, fiind liberi să țină numai altundeva, în satul vecin. Cailor slujitori la fierării să le poarte cu credință grija iarna, vara, nici din pricina muncii, nici din pricina neîngrijirii să nu piară, sub pedeapsa de a-i plăti îndoit. Cai sau pînză, grăunțe (ovăz) sau fîn să nu îndrăznească să cumpere fără știrea prefectului, ci să strîngă din toate la timpul său, sau dacă nevoia ar cere altfel, să ceară și el dispozițiile de cuviință, căci altfel banii cheltuiți pe acestea îi va plăti el[164].

Iată o serie de informații în plus, venind nu numai să lămurească mai bine condițiile muncii, schițate înainte, dar și să arate pasul înainte făcut de fierărit aci. Partea cea mai mare a fierului aci e bătut în bante și rude.

[164] *Utasitás a Csernabányai vashámor kezeléséről* (Instrucții pentru administrarea fierăriei Cerna). Ibid., IV (1897), p. 126—129.

Apare şi oţelul. Plătite sînt însă aceleaşi munci. Se lămureşte aci şi problema cantităţilor mari de lemne consumate de fierării: ele sînt tăiate de iobagi, cu muncă iobăgească neplătită.

ARENDAREA FIERĂRIILOR

În pragul secolului XVIII cele cinci fierării ale domeniului sînt arendate grecului Gheorghe Farkas. Cu prilejul predării s-a făcut inventarul lor amănunţit, înregistrînd şi numele lucrătorilor. Inventarul s-a întocmit în 15—16 iunie 1700, predarea făcînd-o provizorul domeniului, Moise Tarpai.

Dar această arendare n-a ţinut mult, căci cu data de 3—4 aprilie 1702 avem întocmit un alt inventar, acesta cu prilejul preluării de la arendaş a fierăriilor, de către acelaşi provizor al Hunedoarei, Moise Tarpai de Várad. Noul inventar e interesant şi pentru starea în care se găsesc lucrurile la restituire, dar şi pentru schimbările pe care le-a făcut aci arendaşul în cei doi ani.

La restituire inventarul se găseşte în genere în stare mai rea decît a fost la predare. Dărăpănături la şoproane, multe defecţiuni şi în aparatură, cerînd multe reparaţii, foi, ustensile stricate. În stare rea sînt cu deosebire caii, echipamentul lor. Inventarele lor de acum ni-i prezintă în stare jalnică. Doar una sau două citate:

La fierăria Nadrab de pildă sînt 13: suri patru, unul cu suspin (asmatic) şi e şi slab, dar încet, încet tot lucrează cu el; galbeni (*sárga*) trei, şi din aceştia doi cu suspin, unul rău tare, nici nu pot căra cu el, cu celalalt mai cară din cînd în cînd; unul dereş (*deres*), acesta mai merge; murgi (pej) cinci, din care doi tare netrebnici, slabi, începînd din toamnă nici nu mai lucrează cu ei, alţi doi cu suspin, ba unul e şi orb, nu e bun de muncă, cu celălalt mai cară deşi e cu suspin, decît al cincilea e bun, întreg şi gras; au zece şei cu pernele de pînză de sub ele, din perne numai două sînt bune, celelalte totae rele; ustensilele de piele şi ele numai la doi, trei sînt mai bunicele, celelalte nu sînt bune de nimic.

Sau la Plosca, 17 cai: suri trei, unul bun, doi prea bătrîni, netrebnici, nu-s buni de nimic şi sînt şi cu suspin, de mult nu se mai poate lucra cu ei, nici nu sînt pentru lucru, au fost şi rîioşişi din aceea nu s-au tămăduit încă; dereş unul şi acesta tare netrebnic, slab şi din rîie acum se tămăduieşte; şargi (*fako*) doi, unul bun, celălalt rău, netrebnic, nu se poate lucra nimic cu el; galben unul, rău şi acum e plin de rîie; murgi trei, unul nu e bun de nimic, altul bun, bun şi al treilea, decît e orb de amîndoi ochii, nu poate umbla pe drumuri rele, îndată cade, strică şi ustensilele, şi acum a rupt şaua; bruni (murgi) şapte, şi din aceştia unul foarte netrebnic şi slab, ceilalţi buni; aceştia au 14 şei, pernele de sub ele merg, doar două sau trei sînt mai rele, trebuie altele în loc; căpestrele, hamurile şi chingile amestecat, cea mai mare parte rele, ba unii n-au nici un pic de căpăstru.

Situaţii asemănătoare şi la celelalte fierării, — şi la Baia Nouă mai bine de jumătate din cai sînt răi, bătrîni, stricaţi în ham — caracterizînd

nu numai o delăsare de către arendaș, dar tratarea rea în genere a cailor la asemenea întreprinderi[165].

Dar arendașul a luat fierăriile, firește, pentru cîștig. El nu numai utilizează inventarul lor viu și mort la maximum, dar caută să și sporească producția. Mai întîi sporind sau făcînd schimbări în procesul de producție. A sporit numărul cailor, la una găsim 16, la trei din ele cîte 17. Ba la Topliţa a silit pe administratorul Petru Preda din Goleș să-și pună și caii săi la cărat piatră și cărbune. Găsim acum aci și căruțe de cai, ferecate, pentru cărat cărbuni, cu coșuri bune de nuiele și căptușite și jos, și pe margini, și la capete cu scînduri, două la Topliţa, una la Baia Nouă. Unii din cai s-au stricat în aceste cărături. La toate fierăriile apoi găsim pe lîngă cumpăna veche și cîte una nouă, cu greutate (pentru cîntărit) de o sută de ocale (*oka*).

Inovația cea mai mare a arendașului a fost însă clădirea de cuptoare noi pentru extras fierul. A clădit șoproane noi, cu cîte două cuptoare noi, lîngă trei din fierării, Plosca, Limpert, Baia Nouă. Instalațiile descrise sînt de aceeași tehnică, cel puțin din descriere nu reiese că ar fi de alta. Ele nu funcționează încă, dar se arată aproape gata de funcționare.

Aceste eforturi de sporire a producției trebuie să fi fost motivul retragerii concesiei. Mărirea producției mărea nu numai veniturile arendașului, fără sporirea arendei, dar sporea și sarcinile supușilor domeniului din serviciul fierăriilor, sustrăgîndu-i de la prestații față de domeniu. Condițiile feudale de producție veneau să frîneze sporirea producției.

Au fost arendate pe urmă unui alt grec, Ștefan. Inventarul al treilea, purtînd data de 14 mai 1710, s-a întocmit probabil iarăși la retragerea arenzii, la reluarea fierăriilor de la arendaș, tot din motive asemănătoare. Despre acestea avem acum mai multe informații. Contractul de arendare, al cărui text nu-l avem, s-a încheiat se pare cu principele Mihail Apaffi II la Viena, unde arendașul grec a plătit drept arvună 2000 floreni. Condițiile contractului însă se pot reconstitui după plîngerile care s-au ridicat împotriva arendașului, pentru nerespectarea lor. Acesta a arendat fierăriile cu inventarul și condițiile de exploatare, cu mîna de lucru iobăgească de pînă aci. Iobagii însă nu deserveau numai nevoile fierăriilor, ei slujeau și domeniul. Munca lor trebuia să se împartă de acum între doi stăpîni. De aci conflict de interese între domeniu și arendaș. Arendașul, firește, a luat fierăriile pentru cîștig. Se gîndește la sporirea exploatării, la creșterea producției. Aceasta însă implica sporirea muncii, utilizarea mai largă a muncii iobăgești închiriate. Ceea ce putea duce nu numai la sustragerea iobagilor de la slujbele în folosul domeniului, ci și la pustiirea lor.

---

[165] Nu erau prea buni de altfel nici în 1700, la predare. La Plosca în 1700 sînt 15, din care trei cu suspin, șchiopi, unul din ei lovit de piatră în mină; lucrează însă și cei cu suspin în fiecare zi. La Limpert doi cai bătrîni, slabi, dar și aceștia lucrează puțin cîte puțin, pînă nu mor — spune textul. Și la Nădrab trei slabi, unul nu e bun de nimic. La Topliţa doi cu suspin, unul foarte bătrîn, celălalt cu un picior rău; lucrează totuși cu ei în fiecare zi. La Baia Nouă sînt 14; din ei cinci cu suspin, unul din aceștia și șchiop, uneori și cîte două zile îi trebuie să se întrame; lucrează totuși, toți, în fiecare zi. Nici echipamentul cailor nu e fără lipsuri. Aci la Baia Nouă de pildă, curelăria n-a fost de mult făcută, de ploile multe s-a putrezit tare; cîte un căpăstru e de tei. *Anexa III.*

Pîrcălabul Pădurenilor, Iosif Vagner, în 1709 se plînge prefectului moşiilor princiare că arendaşul nu lucrează în folosul principelui, ci în paguba lui, că sustrage pe iobagi de la muncile domeniului, atrăgîndu-i spre ale fierăriilor sale, că a „stricat" vechea plată obişnuită a fierarilor, le dă mai mult, că abuzează de munca iobăgească şi face şi multe alte lucruri extraordinare. Se plînge că el nu poate încape cu arendaşul, renunţă dacă trebuie chiar la slujba sa, să o poarte cine-i place să lupte cu el[166].

Un alt act, nedatat, arată amănunţit, pe puncte, în ce constă încălcarea contractului.

Primul punct al contractului — spune acuzaţia — cerea ca arendaşul să nu pună la slujbă pe Pădureni peste puterea şi rînduiala lor. Se plîng însă amarnic împotriva lui că într-atît i-a scos din rînduiala slujbei lor, încît trebuie să facă slujbe pe care nu le-au făcut, chiar drabanţii şi libertinii au fost puşi şi la muncile cîmpului. Mai mult, începînd să facă „economie" şi în hotarul Hunedoarei, pe Pădureni i-a pus să are, să samene, de la ei coborînd şi plugurile de trebuinţă. Economia a sporit şi sus, şi jos, obligîndu-i la mai multă slujbă decît făceau stăpînului domeniului înainte. Pădurenii se plîng astfel că ei nu ajung să slujească în două părţi. Şi doar menţinerea în rînduiala lor obişnuită e un mijloc de a-i păstra.

Împotriva prevederilor punctului 2 al contractului, în care se stipula în ce chip să fie cultivate fierăriile, ele au fost ţinute în funcţiune şi în timpul muncilor de strîngere a recoltei, cerîndu-le slujbe peste puterile lor. Contractul îngăduia, ce-i drept, funcţionarea fierăriilor şi în timpul acestor munci agricole, dar aceasta numai dacă Pădurenii ar fi vrut să lucreze de bună voie (*sponte*). Dar el i-a silit tare. Neînţelegînd să angajeze lucrători străini, cum prevedea contractul, i-a încărcat numai pe ei. Caii fierăriilor de aceea au murit unii, pentru că nici nu s-au putut odihni şi vindeca, aşa au fost băgaţi în iarnă. Dregătorul domeniului şi Avram Barcsai (care şi el se vede îşi avea arendată fierăria), au cerut în trei rînduri să se oprească fierăriile după obicei, căci sărăcimea dacă nu-şi mai poate face muncile de strîngere a bucatelor şi ca urmare nu-şi poate ţine iarna nici casa, nici vitele, cei mai neputincioşi nu-şi vor mai putea agonisi bucate cu îmblăceii în timpul opririi fierăriilor ca pînă acum, s-ar putea înfricoşa şi ar putea trece toţi pe pămîntul gras turcesc din apropiere, spre marea ruină a domnului de pămînt. N-ar avea atunci nici arendaşul cu cine să lucreze şi nici de unde să-şi plătească arenda, căci nu s-ar putea stoarce doar din trupul lui, şi nici stăpînul pămîntului n-ar mai avea cu cine scoate fier cînd ar lua înapoi fierăriile de la grec.

Contractul oprea pe arendaş să deschidă fierării noi, îngreunînd şi înstrăinînd iobagii domeniului. El însă a pus în funcţiune asemenea fierării în încă trei locuri, îngreu înd şi înstrăinînd iobagii domeniului. Ba acum vrea să le înmulţească cu încă patru, şi numai la vestea aceasta îngrozind obştea locuitorilor, ceea ce se vede şi din plîngerile amarnice şi plecările lor. Căci doar aceiaşi oameni care au ţinut înainte cu munca lor cinci fierării, nu vor putea birui unsprezece.

Fierăriile sporite cer şi muncă şi material de prelucrat în plus. Cerîndu-li-se peste puterile lor, fierarii sînt în veşnice restanţe care se îngrămă-

[166] *Arh. ist. Fil. Acad. Cluj*, acte neclasate.

desc mereu pe capul lor. Urmarea e că și fierarii prețioși, disperînd de neputința de a acoperi restanțele, se duc în lume, ba atrag după ei, cum le e obiceiul, și sărăcimea, care nici ea nu se poate ține dacă fug locuitorii mai prețioși.

Arendașul aduce greutăți nu numai Pădurenilor, ci și iobagilor de jos (de la cîmpie) ai domeniului. Porția militară se cere și de la Pădureni, și cum ei nu o pot da, și nici arendașul nu o plătește în locul lor, pretextînd că nu trage mult folos din fierării, porția și execuțiile cad asupra satelor de jos ale domeniului, din pricina Pădurenilor ruinîndu-se și pustiindu-se și acelea.

Cetatea se ruinează și ea zi de zi, și în afară, și înlăuntru, cere reparații mari, care trebuie făcute iarăși cu oamenii domeniului, altfel ar cere cheltuieli peste măsură, de mii de floreni. La Hațeg iarăși zidurile de piatră sînt ruinate. S-au prăpădit și morile, și tot așa și curtea din Bretea. Viile stau și ele nelucrate. Nu-și plătește nici arendașul arenda din care să se poată acoperi cheltuielile multe. După ce a anticipat la Viena cei 2000 floreni, caută necontenit motive să fugă de plată. E în restanță și cu jumătate din „quantum"-ul datorat pentru Pădureni.

Al zecelea punct ca și cînd nici nu ar exista în contract. Tot dreptul de judecată și l-a luat pentru sine, rupîndu-l de cetate. Nimeni dintre Pădureni nu mai îndrăznește să-și caute dreptatea acolo sau să răspundă la pecetea (citațiile) dregătorilor cetății. În folosirea fierăriilor urmărind doar cîștigul său, nu lasă nici apelurile să ajungă în cetate, el decizînd în toate. Sărăcimea e disperată și de aceasta, și poate trece și pentru aceasta pe pămînt turcesc. Putîndu-și apela pricinile în cetate, ajungînd acolo la o dreptate, și-ar îndura mai bine necazurile, „ar mai fi prins inimă".

Dregătorii nu pot judeca nici cînd stăpînul pămîntului are vreo pricină cu Pădurenii, arendașul nu-i lasă să vină la judecată.

Pe cei patru drabanți, care au fost lăsați cetății, după cum arată multele lor plîngeri, nu i-a lăsat în dreptățile lor, i-a luat în multe părți la lucrul său, îi silește și acum după bunul plac, ca și cînd nici nu ar fi fost lăsați cetății. I-a pus la slujbe la care stăpînul pămîntului nu i-a pus și nici privilegiile drabanților nu îngăduie ; drabantul e liber de sub puterea lui doar cît timp se găsește în arme în cetate, dar și atunci acasă sînt hărțuiți ai casei lui, calul lui. În judecățile lor nici pe drabanți nu-i lasă, fie că e vorba de pricini de ale lor împotriva altora sau ale altora împotriva lor, nu-i lasă să apeleze în cetate sau să-și ceară revizuirea pricinii acolo. Cerînd asemenea lucru dregătorului, acesta din pricina lui nu le-a putut sluji dreptate, la ceea ce ei întristîndu-se, i-au făcut cunoscut dregătorului că dacă nu li se va face în aceasta dreptate, se văd siliți să treacă și ei, cum au trecut și ceilalți drabanți, pe pămînt turcesc. Au încercat prin dregătorul domeniului să obțină de la arendaș scoaterea din funcțiune a administratorului (sáfár) Laslo Bur, pentru că din pricina lui nu mai pot rămînea, numindu-i și pe cei care au pribegit din pricina ticăloșiei lui, dar n-a vrut să cedeze la cererea dregătorului. Au plecat și ei în primăvară pe pămînt turcesc și de acolo au trimis vorbă dregătorului că se întorc dacă Laslo Bur e mișcat din slujbă. Au plecat și alții pe urmă. Totuși arendașul nu ține seama de dregător, continuă să-i hărțuiască nu numai pe drabanți, ci și pe libertini.

Arendaşul nu prestează sau nu pune pe Pădureni să presteze nici slujbele cu care sînt datori faţă de domeniu. Deşi a fost solicitat de multe ori, n-a pus pe munteni să aducă lemn pentru pluguri, pentru care, spre răsturnarea economiei. N-a dat nici pentru cele trei selişti rămase cetăţii oameni să le cosească, cum i s-a cerut, pricinuind pagubă îndoită domeniului. N-a pus să se aducă nici nuielele de cercuri care trebuiau prestate pînă la 7 septembrie, încît acelea lipsind au trebuit cumpărate cu bani şi e ruşine să se cumpere cu bani ce se găseşte din belşug în pădurile domeniului. Astfel trebuie să facă şi asemenea servicii iobagii de la cîmpie, care merg şi în slujbă domnească, asupra cărora cade şi staţionarea miliţiei nemţeşti şi cărăuşiile pentru trecătorii în sus şi în jos, de care Pădurenii sînt scutiţi. Şi acum s-au plîns amar în cererea lor, să nu fie încărcaţi ei cu slujbe la care sînt obligaţi Pădurenii, altfel trebuie să plece în pribegie. Cetatea şi gospodăria ei şi înainte au biruit-o numai împreună cu Pădurenii ; nu vreau să mai slujească în locul lor. Sarcinile lor au crescut, porţiile, încartiruirile, cărăuşiile care de mulţi ani durează, i-a lăsat aproape fără vite, sînt mai curînd de ajutat decît de încărcat cu noi sarcini. Se tem să nu pribegească toţi pe pămînt turcesc, spre nemăsurata pagubă a principelui stăpîn al domeniului.

A oprit şi pe dulgheri (lemnari) să mai slujească cetatea, încît dregătorul nu mai ştie cu cine să mai dreagă un plug, o roată, ceea ce e iarăşi spre marea daună a economiei[167].

Se păstrează în ciornă şi rezoluţia, probabil a prefectului domeniilor princiare, sub nota : „Grecului despre acestea trebuie să i se scrie". Rezoluţia constată că în contract sînt puncte hotărîte că lemnarii pentru nevoile cetăţii trebuie să se dea de la Pădureni, că muntenii sînt datori să coboare lemnul de trebuinţă pentru care, pluguri, că Pădurenii trebuie să cosească şi să strîngă fînul de pe cele trei selişti ale cetăţii, că ei trebuie să dea, ca şi mai înainte, după urbariu, parii de vie şi teiul pentru vii, că tot ei trebuie să dea nuiele pentru cercuri, cîte trebuie, la timp, cînd le cere dregătorul, şi că deci dregătorul cerînd arendaşului toate acestea, n-a păcătuit cu nimic împotriva contractului de arendă. În plus, după vechiul obicei, şi ţiganii fierari trebuie să secere un anumit număr de clăi. Pădurenii trebuie să ardă şi să coboare varul şi lemnul de trebuinţă pentru clădirea sau repararea cetăţii. Că arendaşului i s-a cerut să oprească puţin fierăriile pe timpul strîngerii bucatelor, cum au cerut şi iobagii, şi prevedea şi contractul, iarăşi nu s-a prejudiciat arenda. N-a prejudiciat-o nici faptul că judele curţii i-a cerut să elibereze pe maistrul cohului şi pe cei doi bocşeri arestaţi de el. Arendaşul apoi să ia aminte că de acum încolo, cînd se va cere de către dregătorii cetăţii ceea ce Pădurenii datorează, să-i pună să o facă, să asculte de dregători cînd au ceva cu ei, să se înfăţişeze cînd îi cheamă sau îi citează. Jurisdicţia prin contract nu i s-a cedat, judecarea pricinilor să se facă în scaunul domnesc, sărăcimea să le poată apela în cetate. Drabanţii şi libertinii lăsaţi în slujba cetăţii să nu mai fie supăraţi, cei care de la început au locuit pe o moşie şi au făcut o slujbă să rămînă în rînduiala lor veche. Pricinile de hotar, de fîneţe, de vite, de „contrabandă" să se

[167] *Ibid.*, fondul Jos. Kemény, la anul 1712.

decidă definitiv în scaunul domnesc, pe unele ca acestea și pe multe altele arendașul să fie dator să le lase să vină în fața scaunului domnesc, el însuși să-și aducă pricinile și să caute dreptate la acest scaun[168].

Diferende asemănătoare a avut și nobilul Barcsai cu arendașul fierăriei sale Gheorghe Farkas, probabil același grec, arendaș al fierăriilor Hunedoarei la 1700, care a luat în arendă acum această fierărie. Un act din 14 noiembrie 1700 cuprinde în zece puncte condițiile în care pot fi întrebuințați de arendaș iobagii și libertinii la muncile fierăriei. Ele sînt asemănătoare cu cele întocmite la 1709 pentru arendașul grec. Pe iobagi să nu-i poată întrebuința decît în condițiile contractate, să nu-i oprească de la slujbele față de stăpîn, să nu-i sustragă juridicției lui. Drabanții, libertinii să fie lăsați în libertățile și obligațiile lor; ei pot să lucreze la fierării pe plată, dar trebuie să-și facă și slujbele lor specifice. Tot așa și pescarii.

Arendașul însă — se notează pe act — nici nu l-a luat în mînă, nici nu l-a citit, nici n-a lăsat să i se citească[169].

Arendașii caută să sporească producția fierăriilor, sporesc însă cu aceasta și sarcinile iobagilor în legătură cu fierăritul. Îi sustrag de la muncile urbariale, își asumă puteri de stăpîn asupra lor. Dar aceasta îi ținea mereu în concurență, în conflict cu administrația domeniului. Conflict care se încheie cu reluarea fierăriilor în administrație princiară. Arendașii însă au introdus și ei schimbări în exploatarea fierăritului, în sistemul de salarizare a muncii. Cel puțin revenite în administrație princiară, fierăriile le găsim lucrînd în condiții schimbate.

DEZVOLTAREA ULTERIOARĂ

După socotelile din 1720 și 1721 ale acelorași cinci fierării, Plosca, Limpert, Nadrab, Toplița și Baia Nouă, producția săptămînală, inclusiv salariile, a unei fierării era de 22 măji de fier, deci aproximativ aceeași ca și la 1681. Dar sînt înregistrate deosebirile în plus sau în minus sub titlul de *„superfluitas"* sau *„defectus"* (1720). Superfluitas pe zece săptămîni la Plosca 14 măji, la Nădrab 22, la Toplița 4. Defectus la Limpert 3, la Baia Nouă 17. Zgura pe acest răstimp la toate cinci fierăriile împreună e socotită la 19,75 măji. La 1721, de la 13 aprilie pînă la 2 august (16 săptămîni), sub titlul de „superfluitas" socotelile înregistrează la Plosca 55 măji, la Limpert 65, la Nădrab 71, la Toplița 50, la Baia Nouă 47. Zgura provenită pe acest răstimp e socotită la 6,50 măji de fierărie. Aflăm din aceste socoteli că 400 de măji de fier, cît a produs cu aproximație pe acest răstimp o fierărie, rezultă din 208 topiri (*futatás*). Din aceleași socoteli aflăm că acum anumite cantități de fier mergeau pentru cărbuni „străini", adică făcuți în plus de alții decît cărbunarii obligați la aceasta, pentru subadministratorul (*vicesáfár*) „străin", pentru cărătură străină de piatră. De pildă de la Baia Nouă, în 1721, pe aceeași perioadă de timp s-au dat pentru cărbune străin 15,35 măji de fier, pentru subadministrator străin 3,74, pentru cărătură străină de piatră 6,75 măji. Aflăm că se mai dădea fier pentru instrumente, minerilor pentru cuie (de găurit piatră), că se cumpăra

[168] *Ibid.*, acte neclasate.
[169] *Ibid.*,

fîn pentru cai cu fier, socotind maja cu 6 floreni. La aceeaşi Baia Nouă, pe aceeaşi perioadă de timp, socotelile înregistrează fier dat pentru instrumente 2,50 măji, pentru cuie minerilor 25 fonţi, pentru fîn 4,50 măji.

Cît priveşte salariile, la 1720 bilanţul administrării fierului produs arată că pe cele zece săptămîni de lucru lucrătorilor li s-au mai dat sub numele de „toiagul" (*tojagul*) la fiecare fierărie cîte 15 măji de fier. Aceasta foarte probabil peste salariul obişnuit. Socotelile din 1721 spun că ei primesc pentru osteneala lor o parte şi din superfluitasul produs. Ele înregistrează consecvent pentru această perioadă de timp cîte 4,50 măji de fiecare fierărie. Zgura provenită e socotită pe acelaşi răstimp la cîte 6,50 măji de fierărie, din care s-au dat pentru potcovitul cailor aproximativ cîte 2 măji de fiecare.

De aci nu reiese dacă din zgură primeau şi lucrătorii şi cît. Fierul pe care-l primeau în salar însă acum e tot, sau aproape tot, schimbat în bani, de curte, cu cîte 5 floreni maja, deci cu 1 floren mai puţin decît se socotea la cumpărări, diferenţă care constituia cîştigul curţii; doar tocmai de aceea îl prelua ca să realizeze un cîştig. Curtea scutea astfel pe lucrător de transport şi de alte cheltuieli sau pierderi de timp cu comercializarea, în schimbul unui cîştig de 20%. Din text se pare chiar după fierul care rămînea la maiştri, ei trebuiau să plătească acest cîştig. O parte din fierul produs administratorii refuzau să-l primească pe motivul că nu e destul de bun, că e crăpat. Acesta după socotelile din 1721 era lăsat lucrătorilor în salariul lor. La 1720 e înregistrat astfel de fier la trei din cele cinci fierării: Nadrab 2,50 măji, Topliţa 4,03, Baia Nouă 1,50. Pe perioada mai lungă din 1721 şi cantităţile de fier neprimit sînt mai mari: Plosca 8 măji, Limpert 9, Nădrab 11, Topliţa 8, Baia Nouă 10.

Aceste socoteli arată o situaţie mai evoluată, plusuri în producţie, angajări de muncă şi peste cea obligatorie iobăgească, funcţionare continuă a fierăriilor în timpul verii (ca în 1721), o îmbunătăţire a salariilor lucrătorilor: „toiagul", parte din producţia în plus, schimbarea fierului primit de lucrători drept salariu în condiţii mai favorabile. Dar o evoluţie şi în sistemul salarizării. Acum tot fierul luat în salarii sau aproape tot e preschimbat de stăpîn în bani. De aci nu mai e decît un pas pînă la salarizarea în bani. Iată cum se trece treptat de la salarizarea în natură la cea în bani.

Din socotelile acestea mai reiese că stăpînul fierăriilor cointeresează în exploatare cu deosebire pe pîrcălab, desigur pe pîrcălabul Pădurenilor. În socotelile pe zece săptămîni din 1720, la fiecare fierărie e înregistrat drept salar pentru pîrcălab cîte 3,50 măji de fier. Lua deci de la toate cinci împreună 17,50 măji. Şi foarte probabil primea şi pe restul mai lung al perioadei anuale de lucru şi desigur proporţional mai mult.

Dar cu acestea am trecut în secolul XVIII, care nu mai intră în subiectul nostru. Dezvoltarea fierăritului aci în secolul XVIII cere studiu nou, o cercetare cu deosebire a materialului păstrat în arhivele Zlatnei (azi la Arhivele Statului din Cluj) şi în arhiva fiscală a Transilvaniei (păstrată în Arhivele Statului din Budapesta), după care el se poate reconstitui desigur mult mai amănunţit decît am putut-o face noi pentru secolul XVII. Noi am încercat să-l circumscriem într-un timp mai îndepărtat, înainte

de inovațiile introduce de regimul austriac, și mai puțin cunoscut. Doar pentru a încadra datele noastre în procesul general de dezvoltare socotim necesare cîteva informații sumare asupra evoluției ulterioare.

Față de stadiul din secolul XVII, în secolul XVIII fierăritul aci ia o dezvoltare mult mai mare. El se dezvoltă mai întîi pe calea obișnuită în producția meșteșugărească, prin înmulțirea atelierelor. O descriere din 1754 prezintă aci trei mine. Prima e prezentată ca mai însemnată, mai vestită și mai veche decît celelalte. E și mai adîncă decît acelea și i s-a întins și cîmpul de exploatare. Din pricina pietrelor de fier mari slab legate, surpîndu-se ușor, care se sfarmă, se surpă adesea, e foarte primejdioasă, expusă prăbușirii și ruinării. A doua, aproape de prima, e prezentată ca mai nouă. Se numește Sf. Barbara. Promițînd rezultate frumoase, s-a cheltuit mult cu clădițul ei. În prosperitate acum, cavitatea ei interioară e lungă de peste 200 picioare. Cele două mine la 1754 deservesc 11 fierării. La această dată lucrează în ele 12 mineri iobagi. Ei fac muncile mineritului și scot piatra din adînc la suprafață, de unde apoi e cărată la fierării în corfe pe caii fierăriilor sau cu carele iobagilor cu plată socotită după depărtare (și desigur și după cantitate). Din prima mină minerii scot piatra în spate (în saci sau în corfe?). Din a doua însă e scoasă printr-o aparatură trasă de doi cai. A treia mină de aci e în stăpînirea moștenitorilor lui Gheorghe Barcsay. E în vecinătatea celor două. Comunică chiar cu ele; la toate trei se intră și se iese pe unul și același loc de lucru; se stînjenesc astfel reciproc în operațiile lor[170]. Mina de la Ghelar are și hărți vechi, de la 1778 și 1816[171]. Unele din ateliere sînt cele vechi, descrise în secolul XVII. Se notează acum și distanțele la care se găsesc de mină, unele la patru ore de drum, altele la două. Treptat apar și alte ateliere[172].

În 1788 se înregistrează 13 fierării vechi cu 26 cuptoare, care produc 18.537 măji de fier bătut din 90.646 măji de minereu[173].

Dar producția se dezvoltă și prin lărgirea atelierelor sau apariția de ateliere mai mari, cu tehnică mai avansată. La 1754 s-a ridicat cuptorul de la Topliță, cu o capacitate de 1200 tone anual[174]. La această dată exista și atelierul de coase. La 1799 fierăria din Topliță producea singură 84 măji pe zi[175]. La 1800 apare atelierul din Teliucul de Sus, iar în 1806 s-a ridicat topitoria mare de la Govăștdia cu o capacitate de 640 tone anual. Atelierele vechi se lărgesc, își sporesc considerabil producția. Fierăria Limpert pe la sfîrșitul secolului XVIII producea singură 1800 măji vieneze de fier și oțel anual.

La 1820 funcționau pe apa Cernei topitoria de la Topliță, cu furnalul său înalt de $21^1/_2$ picioare, precum și alte patru fierării cu 12 cuptoare și 5 ciocane mari, pe apa Govăștdiei șase fierării cu 13 cuptoare, printre ele

---

[170] Latinák Gyula, *A vajdahunyadi magy. kir. vasgyár és tartozékai* (Uzina de fier regală magh. din Hunedoara și dependințele ei). Budapesta, 1906, p. 5—6.

[171] *Ibid.*, Anexele I și II.

[172] Kadlik Rudolf, *A hunyadmegyei vasbányászat multja és jelene* (Trecutul și prezentul mineritului de fier din comitatul Hunedoara). În *Az Erdélyi Muzeum Egyesület Vajdahunyadon 1911 október 7—9 napján tartott vandorgyülésének emlékkönyvei* Cluj, 1912, p. 33—35.

[173] Veress, *op. cit.*, p. 145.

[174] *Enciclopedia Romîniei*, III, p. 841.

[175] Veress, *op. cit.*, p. 145.

topitoria Limpert cu un furnal înalt de 30 picioare şi atelierul de coase. În Hunedoara pe apa Cernei funcţiona un atelier de coase şi de săbii, pe valea Zlaştilor un atelier de unelte cu trei cuptoare de reîncălzire şi două ciocane. De domeniul fiscal al Hunedoarei ţineau acum şi fierăriile din Sibişelul Vechi şi Cugir, care primeau fierul brut din Topliţa şi Limpert, din care produceau 5000 măji de fier bătut[176]. Statistica Transilvaniei, întocmită de L. Kővári la 1847, evaluează producţia de fier a Transilvaniei la vreo 60.000 de măji anual. După tabele statistice austriece, în 1842 la Hunedoara erariul a produs 31.912 măji fier brut, 2509 măji fier turnat, iar particularii 19 244 măji, împreună deci 53.665 măji. Dar se menţionează în ele că datele sînt incomplete. Trăscăul producea în acest timp vreo 11.000—12.000 de măji anual. Cifrele întrec deci evaluarea, căci se mai găseau cîteva fierării şi în altă parte. Autorul constată că în ultimii ani la Hunedoara şi Trăscău această industrie a început să scadă, suferind tare de lipsa lemnului[177].

Progresează apoi tehnica fierăritului. Nu numai se produce mai mult, dar se produce în condiţii mai avansate şi mai variat. Fierăriile produc şi oţel. Produc apoi unelte. Atelierul de coase (*Kaszabánya*), care exista la 1754, producea coase, seceri, limbi de ferăstrău, pile. Unelte se produc şi în alte ateliere. În 1848—49 unele produc oţel pentru arme, produc baionete[178].

Se fac progrese şi în relaţiile de producţie. Fierăriile fiscale lucrează şi acum cu mînă iobăgească, dar totuşi plătită. Munca plătită ia o extindere mai mare. Ajung să fie plătite nu numai muncile de specialitate, ci şi cele mai multe din muncile auxiliare. În ce stadiu au ajuns relaţiile de producţie la începutul secolului XIX se vede din contractul din 10 mai 1818 dintre mai multe sate şi fisc. Contractul îl încheie satele Alun, Arănieş, Bunila, Cerbăl, Cerişor, Feregi, Goleş, Lelese, Muncelul Mare, Plop, Poieniţa Tomii, Poieniţa Voinii, Ruda, Runc, Socet şi Vălar. Contractul e motivat cu grija pentru dezvoltarea mineritului şi „uşurarea" vieţii locuitorilor.

„Pentru că satele ţinînd de cetatea Hunedoara au fost destinate cu deosebire pentru înaintarea fierăritului, care e atît spre folosul erariului, cît şi al comunităţii, şi fiind folosite la aceasta fără întrerupere de la început şi în virtutea urbariilor domeniului din 1674, 1725 şi 1754, de mai mulţi ani satele acestea, spre înaintarea fierăritului şi spre însemnatul lor folos, s-a încheiat contract aşa fel, ca zilele de slujbă datorate domeniului să li se lase plătind o foarte mică taxă, primind pentru muncile miniere, spre uşurarea simţitoare a vieţii lor, o plată cuviincioasă"[179].

În baza acestui contract iobagilor li se reducea robota obişnuită, care varia de la sat la sat[180], la 6 zile pe an, pe care trebuiau să le facă la secere

[176] *Ibid.*, p. 145—146.

[177] Kővári László, *Erdélyország statisztikája* (Statistica Transilvaniei), Cluj, 1847, p. 92—93. V. Mai multe amănunte la Latinák, *op. cit.*, p. 35—58 şi Veress, *op. cit.*

[178] Kadlik, *op. cit.*, p. 34—35.

[179] Szabó Imre, *Jobbágy szolgálatok Hunyad-megye Erdőhátvidékén* (Slujbe iobăgeşti în ţinutul Pădureni din comitatul Hunedoarei), în *A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve*, XVI (1906), p. 110. Ştefan Meteş, *op. cit.*

[180] În satele acestea pînă aci era în genere de 2 zile pe săptămînă, în afară de secere şi coasă,

sau la coasă, a șasea zi socotindu-se în mers și venit, restul zilelor de muncă urmînd să le răscumpere cu 2 floreni renani și 30 creițari de cap de iobag[181]. Și le mai rămînea și obligația cunoscută de a da un anumit număr de pari de vie și de clăi. Răscumpărau cu bani de asemenea dijmele din oi, porci, stupi. Nu știm după ce criterii se calcula această răscumpărare, o știm însă din conscripția din 1820 că se ridica la mai mult decît suma de răscumpărare a robotei[182]. Iobagii contractanți erau obligați în schimb ca :

Cel puțin 3 zile pe săptămînă să le facă în slujbele miniere care li se dau, fie la tăiat și făcut de stînjeni, ars de cărbuni sau tăiat de lemne pentru aceasta și la căratul lor, fie la făcut de iazuri, de drumuri și la orice lucrări ce li se vor încredința în ale mineritului (fierăritului). E vorba deci de muncile exterioare.

Aceste slujbe însă se plătesc cu plată potrivită muncilor și împrejurărilor.

Contractanții se obligă să-și facă muncile miniere la timp și punctual, să se supună pedepselor prevăzute de ordinele superioare și să-și completeze muncile cu care au rămas în urmă.

Fiscul introducea și aci un sistem asemănător cu cel din Munții Apuseni, răscumpărarea robotei, munci miniere impuse prin contract, plătite. Din nefericire izvorul nu ne spune și cu cît erau plătite aceste munci. Probabil ca și în Munții Apuseni, cu sume mici, potrivite la sumele de răscumpărare a robotelor. Favorul la răscumpărarea robotei era desigur menit să fie un bun pretext pentru a stabili la prețuri joase muncile miniere contractate.

Astfel muncile iobăgești obișnuite, dijmele și altele au rămas în seama satelor iobăgești necuprinse în contract. Slujbele celor legați de fierărit s-au simplificat. S-au redus la zile de lucru la cîmp, la zile în fierărit, la parii de vie și de clăi, și la anumite sume de răscumpărare a robotei și a dijmei.

Cîteva exemple :

Satul Alun, avînd 61 iobagi (capi de familie slujitori) făcea anual 366 zile munci agricole (robotă), 9516 zile la fierărit, împreună deci 9882 zile, dădea 6000 pari de vie, 610 pari de clăi de grîu, își răscumpăra dijma cu 263,30 floreni și robota cu 152,30 floreni, răscumpărarea în bani ridicîndu-se la 416 floreni renani.

Cerbăl, cu 65 iobagi, făcea 372 zile la cîmp, 10.140 zile la fierărit, dădea 6000 pari de vie, 620 pari de clăi, își răscumpăra dijma cu 286, robota cu 162,30 floreni.

Cerișor, cu 58 iobagi, făcea 348 zile la cîmp, 9048 zile la fierărit, dădea 2900 pari de vie, 580 pari de clăi, își răscumpăra dijma cu 75, robota cu 145 floreni.

---

cînd făceau mai multe, plus alte munci variind de la sat la sat. Erau obligați de asemenea la un număr însemnat de pari de vie și de clăi. *Ibid.*, p. 111—122.

[181] De cap de familie. Răscumpărarea era într-adevăr mică, de abia 1½ creițari ziua de lucru.

[182] *Ibid.*, p. 123.

Lelese, cu 70 iobagi, 420 zile la cîmp, 10.920 zile la fierărit, dădea 3500 pari de vie, 700 pari de clăi, îşi răscumpăra dijma cu 530,30 şi robota cu 210 floreni.

Ruda, cu 29 iobagi, făcea 174 zile la cîmp, 4524 la fierărit, dădea 1450 pari de vie, 290 pari de clăi, îşi răscumpăra dijma cu 72,30 floreni şi robota cu 86,30.

În total 16 sate, cu 516 iobagi (capi de familie slujitori), făceau anual 3072 zile la cîmp, *79.028 zile muncile fierăritului*, în total deci 82.100 zile, dădeau 36.300 pari de vie, 5120 pari de clăi, împreună deci 41.420 pari, îşi răscumpărau dijma cu 2047,88 floreni, robota cu 1403,30 floreni, totalul răscumpărării fiind 3451,18 floreni[183]. Pe un iobag cădeau deci în medie 159 zile de lucru, 80 pari şi 6,69 floreni răscumpărarea de robotă şi de dijmă, dar beneficiind de salar pentru muncile prestate în fierărit.

Cinci iobagi din satul Bunila erau obligaţi să care 260 care de cărbuni anual, iar 4 iobagi fără vite din Muncelul Mic trebuiau să ardă 22 care de cărbuni pentru fierăriile domeniului[184].

Producţia a progresat simţitor. Relaţiile de producţie au progresat şi ele, dar nu mult. Munca salariată s-a extins şi asupra muncilor exterioare, plata se face prin contract, dar un contract încheiat în condiţii feudale, cu obligativitatea muncii şi cu salarii desigur impuse. În ce condiţii se făceau muncile interioare acum, contractul nu dă nici un indiciu.

Despărţirea completă a meritului de extragerea fierului şi extragerea de prelucrarea fierului, începutul exploatării în mare a fierului în domeniul Hunedoarei, s-au produs abia în perioada capitalistă. În 1871 a intrat în funcţiune furnalul din Călan, cu o producţie zilnică de 300 chintale, în 1882 a început ridicarea uzinelor din Hunedoara, în 1884 a intrat în funcţiune primul mare furnal, la un an al doilea. În 1890 s-a ridicat al treilea, lucrînd cu mangal, în 1895 s-a ridicat al patrulea, de dimensiuni mari şi lucrînd cu cocs, cu o capacitate de producţie zilnică de 1000 chintale (100 tone), în 1902 al cincilea de aceeaşi mărime. În 1904 s-au ridicat alte trei furnale mai mici. Capacitatea de producţie a crescut rapid. De la 50.000 chintale anual cît a fost în 1884, s-a ridicat peste zece ani la 400.000 chintale, iar în 1898 e de 800.000 chintale, adică de 80.000 tone. În 1910 producţia a atins un maxim de 87.000 tone. În 1937 capacitatea de producţie de fontă a uzinelor din Hunedoara se ridica la 150.000 tone, producţie care însă obişnuit nu era atinsă[185].

Această ridicare a producţiei a provocat o creştere corespunzătoare a extracţiei. S-au deschis mine noi, nu numai la Ghelar, ci şi în alte locuri. S-au adîncit minele vechi. Numai minele statului din Ghelar şi-au ridicat producţia între 1881—1897 de la 100.000 chintale la 2.100.000 chintale, crescînd mereu şi pe urmă[186].

Cu schimbarea condiţiilor tehnice şi creşterea treptată a producţiei coincide transformarea treptată a relaţiilor de producţie feudale în relaţii de producţie capitaliste.

---

[183] *Ibid.*, Datele extrase din tabelul întocmit de Szabó I.
[184] *Ibid.*, p. 113, 117.
[185] *Enciclopedia Romîniei*, III, p. 863—865. V. şi Latinák, *op. cit.*
[186] Kadlik R., *op. cit.*, p. 35—36.

Dar toate acestea au fost lăsate departe în urmă de producția incomparabil mai mare a combinatului metalurgic de azi, de tehnica lui superioară, de condițiile lui socialiste de muncă. Un impresionant complex metalurgic, un nou oraș, mîndrie a clasei muncitoare, a întregului nostru popor, se ridică aci văzînd cu ochii, înșiruindu-se între centrele industriale de bază ale țării.

CONCLUZII

Fierăritul în jurul Hunedoarei e vechi. S-a practicat desigur și înainte de cucerirea romană. În timpul stăpînirii romane e atestat nu numai de urmele lui vizibile și aci, ci și de inscripții. În evul mediu e pomenit documentar în secolul XV, apoi tot mai des în secolele XVI—XVII.

În a doua jumătate a secolului XVII fierăritul aci se găsește în stadiul prezentat. În acest răstimp extracția minereului, extracția fierului din minereu și chiar prelucrarea lui nu sînt separate cu totul, intră în același complex al producției. Ceea ce se numește „mină de fier" (*vasbánya*), nu e mina, ci atelierul de extracție a fierului, deservit de o „mină de piatră de fier" (*vaskőbánya*) apropiată. Extracția acum însă e mai avansată, nu se mai face în cuptoarele primitive la marginea gropii de extracție a minereului, ci în cuptoare așezate lîngă apă. Ea se face prin atelierele numite nemțește „*Eisenwerke*" sau „*Hammerwerke*", utilizînd forța motrice a apei.

Domeniul Hunedoarei în acest răstimp avea cinci asemenea ateliere, după nume Plosca, Baia Nouă, Toplița, Nădrab, Limpert. În munții Hunedoarei însă se mai găseau fierării nobiliare și mai era o fierărie princiară, Baia Cerna. Iar minereul de fier fierăriile și-l luau din mina de la Ghelar.

Atelierele construite sub formă de șoproane deschise, în clădirea și întreținerea cărora fiind implicați lemnarii, sînt înzestrate obișnuit cu cîte două cuptoare de extras fierul din minereu, deservite de foi hidraulice și cu cîte un cuptor de reîncingere a fierului extras, pentru a fi bătut, deservit și acesta de foi hidraulice și de un ciocan mare hidraulic. Forța apei e folosită după sistemul morilor, atelierele au iazuri, stăvilare, mecanismul lor e mînat de roți de moară. Atelierele sînt înzestrate cu încăperi pentru adăpostirea maiștrilor și ajutoarelor lor, pentru păstrarea fierului produs. Sînt înzestrate cu uneltele necesare extragerii și baterii fierului, cu caii necesari pentru transportul minereului și cărbunilor, cu grajduri, fînațe pentru ei.

Personalul unei fierării se compunea obișnuit dintr-un maistru al cohului, din cofarii care-l ajutau, din administratori, maiștri bătători ai fierului, cărători de piatră și de cărbuni, un miner și bocșerii (cărbunarii). O fierărie ocupa astfel obișnuit cca 30 de oameni.

Procesul de producție începea cu extragerea minereului de fier din mină. Pentru aceasta fiecare fierărie avea cîte un miner. Minerul în munca sa se folosea de burghiu, icuri, rangă, ciocane, tîrnăcoape, dar și de praf de pușcă. Minereul îl scotea la suprafață poate cu calul (?), cu sicul sau cu corfe. De aci era cărat de purtători la fierării, pe spinarea cailor, în corfe. La fierărie minereul zdrobit era topit în cuptoare de maistrul cohului, ajutat

de cofari, separînd din el fierul. Fierul extras era reîncins apoi în alt cuptor sau pe altă vatră (şi chiar în alt şopron), trecut sub ciocanul mare hidraulic şi bătut de maiştrii bătători în rude, bante sau alte forme. După care putea fi transformat şi în obiecte de aceiaşi maiştri (maistrul cohului sau maiştrii bătători). Totul se făcea cu cărbune de lemn (mangal), din lemnul tăiat în stînjeni şi cărat de iobagi, transformat în cărbuni de bocşeri, căraţi la fierării de purtători, pe cai. Producţia trecea deci prin cîteva operaţii deosebite în timp şi spaţiu şi făcute de oameni deosebiţi, pentru susţinerea lor materială, administrarea şi coordonarea lor fierăria avînd nevoie de un administrator (sáfár), care şi el are nevoie de unul sau doi viceadministratori pentru administrarea cărbunilor în primul rînd.

În ce măsură pot fi socotite aceste fierării manufacturi? În măsura în care asemenea ateliere pot fi socotite în genere manufacturi, căci aceste *„Hammerwerke"*, cu deosebire de nuanţe doar, sînt de aceeaşi factură şi în alte părţi. Ele în tot cazul depăşesc cadrul atelierului obişnuit, implică un număr mai mare de braţe de muncă. Implică şi o oarecare diviziune în operaţii, dar aceasta mai mult pentru că nu se făcuseră încă separaţiile cuvenite în producţie, pentru că aci sînt incluse şi muncile auxiliare, căci înlăuntrul atelierului divizunea muncii e foarte mică, se reduce doar la separaţia extracţiei de baterea fierului.

Fierăriile nu lucrau tot anul. Ele nu puteau lucra iarna, pe îngheţ. Începeau lucrul primăvara şi îl terminau toamna. Făceau apoi o întrerupere de opt săptămîni, în mijlocul verii, pentru muncile agricole. Lucrau astfel vreo 26 săptămîni pe an.

Producţia unei fierării se putea ridica la 500—600 de măji de fier anual, cinci fierării putînd produce anual vreo 3000 măji. Cu această producţie se consumau 15—20.000 stînjeni de lemne anual.

Fierăriile produceau fier brut, bătut, am văzut, în rude, bante sau alte forme. Mai produceau şi fiare late (brăzdare) şi fiare lungi de plug. Se lucrau la ateliere însă şi alte lucruri: unelte, ustensile pentru fierării, pentru mori, potcoave, cuie, cuie de şindrilă, ustensile casnice sau chiar unelte agricole. Dar acestea mai mult în subsidiar, ca o muncă particulară plătită deosebit a maiştrilor. Ea nu era prevăzută în obligaţiile fierăriilor, nu era separată în timp şi spaţiu, nu era aci nici atelier separat pentru aceasta cum întîlnim la alte fierării, producătoare şi de unelte; nicovala de lucru o găsim instalată în acelaşi atelier al baterii fierului. Menirea fierăriilor era să producă înainte de toate fier brut.

Fierul produs se valorifica în foarte felurite chipuri. Cantităţi mari de fier deserveau diferitele trebuinţe de inventar, militare, gospodăreşti ale cetăţii şi domeniului Hunedoara sau ale altor cetăţi şi domenii ale stăpînului feudal. Fierul se întrebuinţa apoi ca mijloc de plată. Cu fier se plăteau salarii, diferite lucrări, cu fier se făceau tranzacţii, cumpărături, cu fier se făceau daruri. Părţi importante din fierul produs se comercializa, fie din cetate, fie prin tîrguri. Preţul fierului e variabil. În răstimpul de care ne ocupăm însă se mişcă între 4,50—5 floreni maja. Spre sfîrşitul secolului, cu ridicarea preţurilor, preţul fierului se ridică şi el la 6, 7 floreni sau chiar la mai mult. Venitul anual al domeniului din producţia fierului, în realitate valoarea fierului produs pentru domeniu, după cifra înregistrată de urba-

riul din 1681/82, se ridica la 9150 floreni. Raportînd fierul servit anual domeniului la prețul lui curent rezultă 7200—8000 floreni anual. Sume ridicate, întrecînd mult oricare alt venit al domeniului luat în parte.

Producătorii fierului sînt oameni din cadrul domeniului, locuitorii munților Hunedoarei cu deosebire, Pădurenii sau oameni așezați aci, asimilați aci. Ei constituie personalul fierăriilor, de la administratori, maiștri pînă la bocșeri. Rar se pomenesc oameni „străini", dar și aceștia numai în înțelesul de oameni din afara domeniului. În dezvoltarea fierăritului de aci au putut avea un rol și oameni, maiștri veniți din afară, mai ales în momente de inovații tehnice sau de încercare de îmbunătățire a producției; au putut avea un rol desigur și nemții. Prin practica de veacuri însă, localnicii au deprins toate lucrările, și pe cele de specialitate. Acum cel puțin lucrările fierăritului le fac toate ei. Chiar la clăditul, înzestrarea cu aparatura, cu ustensilele necesare, la întreținerea, repararea inventarului, rar se recurge la oameni din afara desigur.

Relațiile de producție în care produc fierăriile sînt feudale. Ce-i drept avem și aci întreprinzătorul, proprietar al mijloacelor de producție și lucrătorul salariat. Dar întreprinzătorul e stăpîn feudal și lucrătorul salariat e iobagul lui. Stăpînul feudal e proprietar al întreprinderii, al inventarului ei, dar o ridică în virtutea monopolului său seniorial, o clădește, o înzestrează, o întreține în genere cu muncă iobăgească.

Lucrătorul e un salariat, dar e un supus feudal, întreprinzătorul e stăpînul și judecătorul lui, ca al oricărui alt iobag al său. El lucrează obligator, ca oricare iobag, decît pentru muncile de specialitate, stăpînul fiind interesat să le stimuleze, primește o plată, un salar. Toate muncile se fac în contul obligațiilor iobăgești, decît unele sînt neplătite, altele plătite. Cu muncă gratuită se fac lucrări de întreținere a iazurilor, tăiatul, căratul lemnului pentru cărbuni, cultivarea de ovăz, cositul și strînsul fînului pentru cai, cultivarea cînepii, prelucrarea ei, țesutul pînzei pentru fierării și altele. Cu muncă plătită extragerea minereului, căratul lui, extragerea, baterea fierului, prelucrarea lui, anumite munci de întreținere. În genere munci mai grele, dar care erau menite să aducă venituri importante, în care deci trebuia cointeresat și lucrătorul.

Salarizarea se face în acest răstimp aci numai în natură. Lucrătorul e plătit pe timpul cît lucrează, cu săptămîna. Fiind obligat să producă săptămînal o cantitate hotărîtă de fier pentru stăpîn, primea și el o cantitate hotărîtă din fierul produs drept salariu, sau mai bine zis putea să producă o cantitate hotărîtă în plus pentru sine, socotită drept salariu. Pe lîngă salariu lucrătorii beneficiau și de scutiri de anumite dări și prestații. Dată fiind marea greutate a muncii, condițiile foarte grele în care se lucra, alariile erau în genere mai ridicate decît cele obișnuite în agricultură.

Efortul și importanța diferitelor operații în procesul de producție a stabilit o ierarhie în salarii, o scară diferențială. La diferențiere însă contribuie și interesul stăpînului. Fierăriile fiind întreprinderi menite să aducă venituri importante, el nu interesează numai pe lucrător în muncă, plătindu-l, dar interesează și pe capul lui ierarhic, mai ales pe acesta. Cointeresează în exploatare, prin salarii mai mari, prin posibilități de venituri în plus, prin scutiri de dări și prestații, în primul rînd pe maiștri, dar, firește,

şi pe administratori, pe dregători, pe pîrcălabul Pădurenilor, care erau organizatorii şi supraveghetorii muncii, care mînuiau mijloacele de constrîngere şi deci puteau contribui la asigurarea producţiei.

Instrucţiile, datele sporadice ulterioare, ne lămuresc mai bine nu numai procesul de producţie şi relaţiile de muncă, ci şi căile pe care progresează ele.

Producţia sporeşte mai întîi pe calea obişnuită în producţia meşteşugărească, prin sporirea numărului atelierelor. Sporeşte apoi prin întinderea timpului lor de lucru. Sporeşte de asemenea prin lărgirea sau ridicarea producţiei atelierelor în parte ; fierăriile au acum fiecare cîte două cuptoare de extras fierul. Această lărgire însă se face mai puţin. E nevoie de inovaţii tehnice pentru a spori producţia pe această cale. Un progres mai important începe de pe la jumătatea secolului XVIII, cînd apar cuptoarele înalte şi se aduc iarăşi meşteri străini, cu noi metode de lucru.

În cadrul producţiei progresul se face prin ridicarea ei calitativă şi prin sporirea produselor. Fierăriile încep să producă şi oţel. De la producerea fierului brut şi a fierului bătut în rude, bante, fier lat, maiştrii produc tot mai mult şi alte ustensile. Atelierele însile devin treptat producătoare nu numai de fier brut, ci şi de unelte, arme. Se separă tot mai mult mineritul, extracţia fierului, prelucrarea lui. Apar ateliere de prelucrare. Pe la jumătatea secolului XVIII apare atelierul de coase, seceri. În prima jumătate a secolului XIX se produc unelte, baionete, muniţie, fier sau oţel pentru tunuri, arme. În revoluţia din 1848 fierul Hunedoarei a jucat un rol însemnat.

În relaţiile de producţie progresul se observă cu deosebire în salarizarea muncii. Salarizarea se extinde treptat şi asupra muncilor exterioare. Se extinde uneori, parţial, şi asupra timpului cînd fierăriile nu lucrează. Ea se extinde apoi tot mai mult, restrîngînd mereu nu numai munca iobăgească neplătită din fierărit, dar şi munca iobăgească gratuită în genere. Muncile iobăgeşti din agricultură ajung să se răscumpere şi ele aproape toate în bani, cele prestate efectiv reducîndu-se la puţin.

Progresul se observă şi în sistemul de salarizare. La salariul în natură, constînd doar într-o anumită cantitate din fierul produs, se adaugă grîu, pîine, încălţăminte şi altele. De la salarizarea în natură se trece la salarizarea în bani, mai întîi combinîndu-se cu cea în natură şi-apoi înlocuind-o, trecere care se face însă numai treptat. Sau şi printr-un alt sistem care am văzut că se practica, preluarea sau răscumpărarea cu bani a fierului primit de lucrători în salariu. Salarizarea în bani, se observă, vine ca o înrăutăţire, fie prin suma mai scăzută a salariului în bani decît valoarea celui în natură, fie prin răscumpărarea sub valoare a fierului primit în salariu.

Studierea dezvoltării fierăritului aci în secolele XVIII—XIX ar lămuri desigur această evoluţie de la producţia mică la producţia mare, de la relaţiile feudale de producţie la cele capitaliste. În studiul nostru ne-am mărginit să stabilim doar raporturile din secolul XVII.

ANEXE

I.

Inventarul fierăriilor la 1681/1682)*

Vas Bányák.

1. *Ploszka Bánya;* Ez neveztetik a' mellette lévő erdörül.

Kóhmester keze alatt valo jok :

Az kohoz, vagj kemenczehez valo szin fa Oszlopokon állo, sindelyezése ighen rosz, elsorvadott.

Vagyon ezen szin alatt vas valaszto kemencze, most mindenik jó . . . . . nro 2.

Fuvoja mely minden hozza valo eszközeivel, Szaklya vasaval, vas horgos hamfaival, torok vasaval, etc. mind jok. Par 2

Fuvokat hajto vizes kerék gerendelje jo ; vagyon rajta vas czap kettö, vas karika 5. Az vizes kereket renovalni kellene.

Viz fogo Selyépjenek eleitis ujonnan kellene csinalni ; mivel ighen el sorvatt, és a' vizet rosszul foghja megh.

Vagyon itt :

Öregh vas fogo (: mellyel az kemenczeböl az öszve folyo tüzes massa vasat kivonszak :) nro . . . . . .1.

Irto kapa . . . . . nr. 1

Ugian azon szüksegre valo fa nyeles vas horog . . . . . no 1

Salak lyukaszto koh nyars, fanyelestöl . . . . . no 1

Szén vono vas Gereblje . . . . . no 1

Vas feszitéshez valo rud vas . . . . . nro 1

Szén hordo kosár . . . . . Par 8

Kö hordo kosár . . . . . Par 8

Hitván fuvonak az faja, mellyen minden vasa rajta vagyon . . . . . Par ½

Kofárok, s koh mester háza, mindenestöl borona fábol rott ; fellyül földel boritott. Ajtaja fel szer, vas sarkas hevederes, ... nro 1.

Verö mester keze alat levő jók.

Koh szin ; ez fa oszlopokon állo, pristillaval valo hejazasa jó ; Az koha romladozott ; viz fogó selyepjetis renovalni kellene.

Fúvót s az nagy veröt hajto vizes kerekek, gerendelyekkel együtt mind jok ;

Vagyon itt :

Öregh fúvó, hám fajaval, ahoz valo vas horgokkal . . . . . Par 1.

Rud, es pant vas csinalashoz valo nagi vas verő, vas csapos, vas abroncsos, gerendeljevel . . . . . nro 1

Ehez valo ülő vas, ... nro 1

alatta vas tekenő . . . . . nro 1

Szarvas Ülő egi . . . . . nro 1

Vas forgatashoz valo öregh fogo, ... nro 7

köpüs fogo . . . . . nro 1

Vasverő Pöröly gerendelyére valo vas abroncz (Késen) [!] . . . . . nro 1

Öregh verő hordozasahoz valo vas villa . . . . . nro 1

Vas vago (harmadik kicsinj) . . . . . nro 3

Vas feszitő vas rud . . . . . nro 1

Koh nyárs . . . . . nro 1

Szén merö vas Lapát . . . . . nro 1

Fel kez verö, egi . . . . . nro 1

Kézben valo pöröly . . . . . nro 1

*) Nu mai dăm aci și traducerea românească a textelor, întrucît ele au fost traduse în cea mai mare parte prin extrasele și reproducerile multe din cursul expunerii.

Vas tarto Ház. Ennek oldala feli, boronabol rott fellyül földdel buritott.
Ajtaja fel szer, vas Sark : heved : retezes, retezf : békó, lakatos . . . . . nro 1
Talaltatott ugjan itt most 16 mása vas ; mellyet az Inventator az várban bé hordatott ; es ott méretett megh, a' többivel együtt : NB. Nem csuda hogi annyi Restantia szokot lenni ; mert többire holnap számra áll nállok a' vas ; ez illyent minden heten percipialni kellene töllök.
Vas mérő mása ; minden hozza valo eszközeivel kész s jó . . . . . .nro 1
Kö, s szén hordó Lovak (mellyek felette hitvanok) . . . . . .nro 13
Nyeregh ezekhez . . . . . .nro 14

2 dik *Üy Bánya.* Ezt régen Aszszony Bányajanak nevezték ; a Cserna vizen vagyon : Mind a' koh, s mind a' vas kö olvasztó kemenczék egi fedél alatt vannak, mostan pristillas fedele jo.
Koh mester keze alatt levö Bonumok,
Vas kö olvasztáshoz valo kemencze (: mellyek ighen megh romladoztak, es tavaszkor helyettek más kellene :) . . . . . nro 2
Fuvó ezekhez, vasas hámfaival, vas horgaival : . . . . . Par 2
Egyik pár ighen szakadozott, tavaszszalra más kellene ; jo volna most télen el készettetni ; hogi az hasznos üdön ne mulatoznanak miatta.
Ezen fuvokhoz valo viz fogo Selyép, vizes kereke gerendelyével együtt mind jó. az gerendely ket véghen
vas Csap . . . . . nro 2
vas abroncz . . . . . nro 4
Vas horogh . . . . . nro 1
Koh nyárs . . . . . nro 1
Sár csinálo vas . . . . . nro 1
Irto kapa . . . . . nro 1
Szén vono vas gereblye . . . . . nro 1
Öregh görbe fogo . . . . . nro 1
Verö Mester keze alatt lévő jók
Az koha minden hozza valo szükséges cszközeivel jo : Fúvot, és őregh porolyt hajto vizes kerekek, vasas gerendelyivel együtt jo. Viz fogo selyepje romladozott.
Fuvot hajto vizes kerék gerendelyin
vas csap . . . . . no 2
vas abroncz . . . . . no 4.
Öregh Pörölyhez valo gerendelyen, vas csap . . . . . no 2.
vas abroncz . . . . . no 4
Fúvó, mely ighen viseltes. . . . . Par 1
Vas verö öregh pöröly, gerendelyestől . . . . . nro 1
Ehez vas űlő . . . . . nro 1
Ennek vas teknöje . . . . . nro 1
Ülő tökéjén vas abroncz . . . . . nro 1
Szén merö vas Lapat . . . . . nro 1
Vas forgató rud vas . . . . . nro 1
Koh nyárs . . . . . nro 1
Vas forgatashoz valo öregh fogo. . . . . nro 1
Kohoz valo vas Lapat . . . . . nro 1
Középszerű, vas fogo . . . . . nro 4
Kézben valo öregh Pöröly . . . . . nro 1
Fel kez verö . . . . . nro 1
Fa hasitáshoz való vas ék . . . . . nro 1
Vas méréshez valo mása, minden eszközeivel . . . . . nro 1
Sparingh . . . . . nro 2
Szarvasülő . . . . . nro 1
Koh mester, es kofárok háza, boronabol rott, földel buritott.
Ajtaja felszer, vas Sark, heved. retez : retez f . . . . . no 1
Verö mester háza, hasonlo, mind ajtostol. . . .
Vas tarto haz, hasonlo, except. Lakat hozzá. . . . . .nro 1
Az melj 6 masa vas itt talaltatott, esztis az Inventator a' várban vitette :
(: Praefectus számárais vagyon itt vas 4 mása :) . . . . . Cent. 4
Szén hordo kosăr . . . . . .Par 8
Kö hordo kosăr . . . . . Par 12

Bányahoz valo Lovak . . . . . nro 13
Nyeregh . . . . . nro 13
Ezen Bányahoz valo réteket mint hogi a' bokor ighen kezdette el fojtani, tisztitani kellene ;
Vagyon itt szena, öt kalongiaval . . . . . Cumul. 5
(circiter 34. szekér széna :)
Sövényes oldalu, gazzal fedett Istallo . . . . . nro 1

3 dik. *Toplicza Bánya.* Ez az Egregi vizen vagyon ; nevezeti azon Falutul, melj régen mindgiárt mellette volt ; most csak a' helye ; és a' banyahoz valo réti széna terem rajta.

Ez Nemet bánya volt annak elötte ; most penig olahok colallyak ; (: az mint mondgiák : hasznosabb volna, ha olah bányanak forditanak ; mivel a' nemet bányához valo eszközök ighen nagyok lévén, a' mindenkori kicsiny viz nehezen bir vélle :)

Koh mester keze alatt valo jók :

Fa oszlopokon állo, pristillával héjazot, szinnyenek sindelyezese ighen rongyos ;
Ebben levö kö olvaszto két kemencze mindenik jó,
Ehez valo fuvó (: mellyek helyében mas kellene :) vasas hám fájaival, vas horgaival . . . . . Par 2
Vizfogo selyépje, kerekei, gerendelye mind jók
vas csap . . . . . nro 2
Gerendely két végin
vas karika . . . . . nro 4
horogh . . . . . nro 1
Vas vonashoz valo
görbe vas fogo . . . . . nro 1
Sárcsinalashoz valo vas, ... nro 1
Irto Kapa . . . . . nro 1
Vas vágashoz valo fejsze . . . . . nro 2
Kézbe valo pöröly . . . . . nro 1
Öregh pörolyhez vallo villas vas . . . . . nro 1
Szén vono vas Gereblye . . . . . nro 1
Verö Mester gondviselése alatt lévö jók.
Fa oszlopokon alló ; romladozot sindelyezes alat valo
Szinnye . . . . . nro 1
Ebben lévö vas veréshez valo koh romladozott.
Fuvoja vasas hámfajaival, vas horgaival . . . . . Par nro 1.
Ezen Fuvóhoz, valo vizes kerek, gerendeljével együtt jo ; Gerendely két végeben, vas csap . . . . . no 2
Vas abroncz . . . . . no 4
Nagi Verő vizes kereke, gerendeljével együtt nem jo ; mas kellene helyeben.
Ennek gerendelyenek, két végeben vas csap . . . . . no 2
vas abroncz . . . . . no 1
Viz fogo selyepjét nem régen renovalták,
Öregh pöroly, Ülostol, vas Tekenostöl . . . . . no 1
ezen Veröhoz valo segítő villas vas . . . . . no 1
Vas, vágó, (: kettei kissebb :) . . . . . nro 4
Fel kez verö egi . . . . . nro 1
Kézben valo pöről . . . . . nro 2
Szén merö vas Lapat . . . . . no 1
Kohoz valo vas Lapat . . . . . nro 1
Vas forgatáshoz valo vas rud . . . . . nro 1
Koh nyárs . . . . . nro 1
Fogo, promiscue . . . . . nro 7
Szarvas ülő . . . . . nro 1
Szén hordo kosar Par nro 8
Vas hordo kósár Pár no 12

Vas tarto ház
Koh mester háza } hasonlók mint a' felljebb irt Banyákban.
Verö mester haza

(: Ittis volt kész vas. Cent. 6, de az Inventator az várba vitetvén ott mérette ujabban megh a' töb vasokkal :)

Bányász lovak Istalloja, csak ighen közönseges, ... nro 1
Széna vagyon az ide valo szüksegre kalongya . . . . . nro 2
(: lehet benne 7 szekér széna :)
Kazal . . . . . nro 1
(: lehet benne 16 szekér széna :)
Banjahoz valo lo . . . . . .nro 12
Nyereg . . . . . .nro 12

4. dik. *Bánya. Nedrabb nevü*, derivatioja azon Falutul, mely régen ezen volgyön volt :
Vas kö olvasztashoz valo kemencze, Szinnye, fa oszlopokon állo ; sindelyezese romladozott.
Kemencze ez alat (: mindenik jó . . . . . nro 2
Ehez valo fuvo (: mellyek helyében mas kellene :) . . . . . .Par. 2
Fuvo hajto vizes kereke helyébenis mas kellene.
Gerendelyenek ket vegin vas csap . . . . . nro 2
vas abroncz . . . . . nro 4
Vagyon a' Koh mester kezénel.
Öregh horgas fogo . . . . . nro 1
Salak bocsato koh nyárs . . . . . nro 1
Irto kapa . . . . . nro 1
Vas vágashoz valo, nyeles vágo nro 1
Vas kevronto apro csákány . . . . . nro 3
Verö Mester Szinnye.
Fa oszlopokon áll ; sindelyezese ighen romladozott.
Fuvoja ; vizfogo selyepjevel, vizes kerekevel, vasas hámfajaval, horgaival ; megh az öszön el szolgalnak ; az fuvo helyeben mas kellene, ... Par 1
Vizes kerek gerendeljen vas csap . . . . . no 2
vas abroncz . . . . . no 4
Öregh pöröly, vizes kerekevel, gerendelyevel, tengeljevel, jó. Ehez valo ülő vas, vasteknostöl . . . . . no 1
Ulő tökejen vas abroncz . . . . . no 1
Vagyon az Verö mester kezenel . . . . . .
Vas mérő mása, minden ezsközevel kész, s jo . . . . . no 1
Szén merni valo vas lapat . . . . . no 1
Kohoz valo vas kalán . . . . . no 1
Kézbe valo pőröly, ... no 1
Vas forgatashoz valo vas rúd . . . . . nro 1
Fél kéz verő . . . . . nro 1
Koh nyars . . . . . nro 1
Fogo, promiscue . . . . . nro 4
Kisded ülö vas . . . . . nro 1
Vasas veder . . . . . nro 1
Bányahoz valo Ló . . . . . .nro 13
Nyereg . . . . . .nro 13
Szen hordo kosár . . . . . Par 8
Kő hordo kosár. . . . . .Par 10
Kaszalo Rét ezen Bánjahoz harom.
Széna itt, hat kalongya . . . . . Cumul 6
(: lehet benne 40 szeker széna :)

Koh mester haza
Verő Mester háza
Vas tarto ház
} hasonlo mint az első bányában

(: Itt is volt vas, hat másaval ; az Inventator az Várban szallitatta, es a' többivel ott mérette ujobban.

5 dik *Limpert Banya.* Az vizröl neveztetik. Ez in A 1675 epettetett ; azert Uy Bányanak is hijják.
Verö mester szinnye. fa oszlopokon áll ; sindelyezese mégh megh lehet : koha küböl eppettetett.
Fuvoja ighen viseltes . . . . . .Par. 1

Ehez valo vasas hám fa, vas horgaival, viz fogo selyepje, vizes tengelje, kereke, mind jók.
gerendely végében vas csap nro 2
vas karika „ 4
Vas verö öregh pöröly, tengelyestöl, vizes kerekestöl, gerendelyestöl, etc. mind jok.
Ezen pőrőly alatt ülő vas, vas teknőstöl . . . . . nro 1
vas pőrőly hajtó vizes kerek, gerendelyen vas csap . . . . . nro 2
vas abroncz . . . . . nro 4
(: Ezen vizes kerek selyépjet renovalni kellene :)
Vagyon a' Verö mester kezénel :
vago vas, nyelestől . . . . . nro 3
vas forgatáshoz valo öregh fogo . . . . . nro 3
kupás őregh fogo . . . . . nro 1
vas forgatás hoz való rud vas . . . . . nro 1
Oregh pöröly forrasztasahoz valo villas vas . . . . . nro 1
kézben való pőrőly . . . . . nro 1
Szén hanyashoz való vas lapat, fa nyelestől . . . . . nro 1
Koh mester Szinnye : fa oszlopokon áll, a' feli jó sindeljes kemenczei jók**, mint hogi ighen remladozattak, masokat kellene helyekben csinaltatni, addigh mig a munka meg nem indulna, idest a' fuvok helyében . . . . . Par 2.
Fuvokat hajto kerek, gerendeljevel együtt, jo.
Vizfogo Selyepje ys mind jok,
az gerendely vegeiben { vas csap . . . . . nro 2 / vas karika . . . . . nro 4
Vagyon a' Koh mesternel :
őregh horgas fogo, ... nro 1
vas horegh, fa nyelestől . . . . . nro 1
Salak eleszteshez valo koh nyárs . . . . . nro 1
vas forgatashez való rud vas . . . . . nro 1
Sár czinálo vas, fa nyelestöl . . . . . nro 1
vago vas, fa nyelestöl . . . . . nro 1
vas mérő mása (: minden hozza valo Ezsközeivel :) . . . . . nro 1
kézben vas lapát (: szén hanyashoz valo :)
Koh mester, verö mester, vastarto ház } háza } hasonlo mint az első Bányában.
(: Volt itt, vas. 18 masa, de esztis az Inventator az várban vitetvén, a' töb vasak közze mérette :)
Banyahoz valo ló . . . . . nro 12
Nyeregh . . . . . nro 12
szen hordó kosár . . . . . Par. 8
vas hordo kosár . . . . . Par. 10.
széna vagyon az idevalo szüksegre : hatod fel kalongia. Cumul. 5½.
(: lehet benne 36 szekér széna :)

Extras din conscripția urbarială a domeniului Hunedoara din 1681/82, p. 578—585. Conscripția se păstrează la Arhivele Statului din Cluj.

II.

Condițiile de producție ale fierăriilor la 1681/82

Vas Bányák.

Vannak az hunyadi várhoz öt vas Bányák.
1. Ploszka Bánya
2. Uy (: avagi Aszszony) bánya

**) Cuv. *jók* este introdus de o altă mînă contemp.

3. Toplicza bánya
4. Nedrab banya
5. Limpert bánya.

mindezek most mineművek az Inventarium megh mutattja.

Ezekből (: a' mint az Instructio is tartja :) ordinarie mindenik heten külon külön mindenik bányabol szoktanak administralni az várban az Dominus T[errestris] szamara egi egi Suszt vasat, es egi egi fertalyt idest Centenar. 12. et libr, 25. (: mivel minden Susztban tizenkét két masa vagyon ; egi masaban penig vagyon libr. 100 :) ezen kivul egi egi lapos vasatis.

Ittem a' Tisztek számara, is minden heten administraltatik, huszon ot font vas, es egi lapos vas-is, mindenik Bányától ezen szűkségreis igi kel érteni. (: Ezen Tiszteken penig kell érteni a' Praefectust (: vagi ha ollyan minczen, az fő Capitant :), Udvarbirot, es fő Porkolabot ; mindazon által ebben az D[omi]nus Terrestrinek oly szabados Dispositioja vagyon, hogi annak conferallya az kinek akarja, mivel akar kinek is ninczen el szakaszthatatlanul Conventiojahoz kőtve.

A' Bányák szoktak fél susztrais járni ; ugimint megh indittatásokkor, és megh állattatásokkor ; (: melyröl aláb láthatni :) ilyenkor, szokott fel fel hét observaltatni és ez illyen fel hetben fél susztotis administralni, ugi mint ; Egi Banyabol hat masa vasat, es egi lapos vasatis a' földes Ur számára ; illyenkor az fertaly vas (: idest libr. 25 :) az Ur szamara nem administraltatik, hanem a' Tisztek számara Convertaltatik ; (: mellyet nem ugi kell érteni, hogy az oda fel megh irt huszon öt singh vasokis ki járjon, es ezis ; hanem egyik el marad es leszen igi : Az fél suszt idejen, jár az Tiszteknek vasok huszon öt font es egi lapos vas ; mindenik bányabol külön külön ;

A' Banyak munkainak idejeröl rővid illuminatio ; Noha a'Bányak munkai mindenkoron az üdőtűl fuggenek ; ugi hogi : az idejen valo tavaszi jo űdő, idejen valo munkat enged ; mellyet az őszi hoszzas lági űdő megh szokot szaporitani ; ellenben az üdönek késön valo ki menetele, es oszszel idejen valo be fagiasa hoszszas munkat nem enged.

Mind azon által gyakrabban, kezdetik el a' munka, à 20 Mart. es szokot Continualodni ad 23. Novembris ; meljbenis illyen observatiok vannak.

1. Első megh inditásakor szoktak fel Susztot observalni ; ez minden Ratio 's Fundamentum kivül valo dologh, mert valamint az hétnek felében megh indithattják, úgi megh lehet az hetnek kezdetin, azert à modo ez is ugi observaltassék.
2. Húsvét hetiben lészen. fel Suszt, az Innepért.
3. Punkosd hetiben is esik fel Suszt az Innepért. itt az medietas mindkét helyen acceptaltatik.
4. Az Őszi megh allatast is usualtak fél Susztnak ; ez is fundamentum kivűl valo ; melyre mind az altal aszt tarthatni megh ; hogi ha az váratlan hirtelen jővő hidegh jeges űdő ugi érkezik, hogi az eghesz heti munka nem Continuáltathatik, elégh oka lészen a' fél Susztnak ; más keppen ennek utanna eghesz Suszt computáltatik az D. Officialisra.

Ha penigh az lovak erötelensege causaltatik az hoszszas munka miatt ; esztis eo kegyelme ugi intezze, hogi ea ratione az fel Suszt nem acceptaltatik ; accommodáltassék úgi a' munka hogi medietas ne essék.

Tovabba vagon illyen dologis, hogi a' Nyari Takarodasra mindenkor meghszokott a'munka szűnni, mely üdőben az nyari munkára Convertáltatik nyolcz het az mint az hites officialisok, Munkasok s masokis mondgyák. Mind azon által az D[omi]nus Officialis (: ha az nyari munka hamaréb el végezödik :) a' Bányakat vesztegh állani ne hadgia az D[omi]nus terrestris kárára ; mert addigh az lovakis eleged nyughatnak, es ha jo gondviseles alat pascualtatik, megis gyógyulhatnak.

Igi à 20 Mart. ad 13 July (: megh indulasatol fogva, aratasra valo megh állasaigh, vagyon 17. két, melyböl Husvet s Pünkösd fél fel heteit eximálván, lészen az egész hét (: melyen is egesz Szuszt administraltatik :) nro 15. Itten fel fel het (: mellyenis fel fel Suszt vas administraltatik :) kettő.

Iterum, a' 8. 7-bris (: aratás utan valo meghindulasatul fogva :) ad 23. 9 bris (: utolso megállasaigh :) vagyon 11. hét, mely szerint is a munka foglal be eghesz hetet, 25-töt, fel hetet penigh kettöt.

Mint hogi penigh egi Bányabol egi egész hetre administraltatik az D. Terrestris számara egi szuszt vas es egi fertaly, Lapos vas is egi, (: idest Cent. 12 et libr. 25. Lapos vas Nr. 1. :) az öt Banyabol egi hétre leszen Suszt nro 5. et Libr. 125, mely teszen Cent. 61 et libr. 25. es egi egi iden, (pro hebdomad. integr. nro 15 :) provenial vas Cent. 1531 et libr. 25. Ittem Lapos vas nro. 125.

az mint fellyeb iratek, fel Susztrais (: az Innepek hetében :) jártattyák a' Bányát, illyenkor az Dnus terrestris számára, adstraltak vasat, fel Susztot, idest Cent. 6. Lapos vasat nro. 1. Masik fel hetreis ennyit adstralvan lészen Cent. 12. et Lapos vas nro. 2.

Az öt Banya Proventusa penigh ennyi üdö alat, lészen Cent. 60. Lapos vas nro 10. (: az Csoroszlya az Masás vasban szokott Computaltatni.

Ez szerint : egi iden az öt Banya Proventusa, melynek az D. Terrestris szamara kel administraltatni, leszen Cent. 1591. libr. 25.

Ittem Lapos Vas . . . . . .nro 125.

Mind ezeken kivül, valamikor eghesz Susztra jár az banya, egi heten egi Banyabol jar a' Tiszteknek (: Praefectusnak, Udvarbironak, fö Porkolabnak, vas libr. 25. Lapos vas nro 1. es igi az öt bányából leszen libr. 125. Lapos vas nro 5.

Ha mikor fél Susztra jár az Bánya, fel hetre az Tiszteknek egi banyabol, vas libr. 25, leszen az öt Banyabol libr. 125. illyenkor lapos vas nem adatik.

NB. Az tiszteknek illyen proventusi felöl nem kell ugi gondolkodni, hogi ez kinek kinek Conventiojahoz applicaltatott volna; hanem mindenkor szabados dispositioja leven ebben a' földes Urnak, annak conferallya a' kinek akarja.

Mikor a' Bányák hetetzaka egi Susztra járnak; egi Bányára, a' fő és vice Safarok nem tartoznak többet adni száz husz tereh szénnel; a' mely Koh mester töb szenet éghetne annyinal az kemenczében, es megh bizonyosodnek, halallal büntettettessek megh érette, vagi 40 forintal valcza megh fejét; mint hogi ez dispositio eleitöl fogva, szoros parancsolat alatt volt; azert ez utanis abban tartatik megh, mivel elégge megh probalt dologh, hogi az el rendelt szükseges munkára bőségesen elégh leszen; Az mint penigh iratik in Urbario A 1674, hogi a' Koh mesterek neha excedalnak; es egi Susztra 130 tereh szenetis erogaltak, a' tilalom ellen : szüksegh volna a' Boxirosoknak imponalnak hogi a' Koh mestereknek utánna vigiazonn, ha ollyat observalnanak adnak értesere az Tisztnek; (: de talam nekikis vagyon hasznok affele super erogatioban; más keppen a' sok felé valo ajandek vas honnet telnek ugianis ki :)

A vas kohra keő hanyo Teknö minden Banyan mértekes legyen; ugimint hoszsza két arasz, szelessege mas fel arasz. Ugi vagyon hogi in Urbar. praecedentib. ez mind igi observaltatott; mindazon altal mélységenekis specificaltatni kell vala; Ugi hogi : vagi kupaval mernek megh vizzel, melysege mennyi légyen; vagi ahoz valo peczetes es ab antiquo usualt vekaval; melj tekenönek mind véget ket felöl s mind melyseget hason vassal belyegeznek megh hogi se hoszszara, se meljségere ne amplificaltathatnek (: mellyet az vastagh tekeno (: az minemüvek mostanis vadnak :), könnyen véghben vihet az Fraudulentiaval elő mester ember.

Az hamorokon, valamelj Colatorok, vagi müvesek a' vasat addégh el adgiák, migh a D. T. számára valo eghesz Suszt ki nem telik, az fertallyal, es lapos vassal eggyütt, ez arant hamis hitben incurralnak, es elsöben 12 forintal büntettetnek megh, annak utanna masosodik czelekedetekert halallal fizetnek. Mindenfele Colatorok penig hittel légyenek kötelesek; hit nelkül az Banyan lakni ne legyen senkinek szabados.

Valamely lovak a' Bányában per incuriam vesznek el, avagi halnak megh, a' ki miatt comperialtatik azoknak el veszések, vagi halalok, azok fizetik meg.

Mindenik bányakra valo Colatorok esztendö alatt szoktak duralni, es nemis szabados azokat adomanyért megh valtoztatni, vagi egyéb tekintetért (: a' mint eddegh sokszor megh esett :) a' Porkolaboknak, hanem mikor változtatni akarja, legyen az Udvarbiro es Számtarto hirivel, mivel nekiek jár derekasabban számadasokban a' Bányaknak Colaltatasa, es Proventusanak percipialasa.

Ordinarie, mikor a' vas Bányák Colaltatnak, mindenik Bányárol mindenik heten tartoznak Vár szolgalattjára adni es beküldeni ket ket szekeret, mellyet Tiszt Uramek semmi keppen el ne engedgienek, hanem a' Colatoroktol csak be kevannyák. Melj ha az Erdőhati Porkolabon vagi Colatorokon el mulik, annak kárat törvény szerint eök fizetik meg.

Mikor a' Bányak arataskor megh szoktak állani, azon bányakhoz szolgalo jobbagj (: joszagh :) tartozik az hunyadi Majorsagh buzat aratni, s beis hordani; Ugi kaszálnijs Az vasat is az hamorokrol azon joszagh tartozik hetenkent a' számtarto kezehez hordani es administralni.

Minden bányarol az Safarok tartoznak adni annuatim ket ket karulyt vagi azert fizetni, per f. 2 — Most azert az öt bányatol lészen karuly . . . . . nro. 10.

Az Vaskő es szen hordo Lovakra, (: mellyek az Banja szükségere tartatnak :) az eghesz Erdö hati Jobbagisagh szokot szenát csinalni;

Aku Zabotis tartoznak adni; Ugi mint minden marhas ember, a' ki egesz helyet bir, öt öt köböl Zabot tartozik adni, avagi azert ket forintot fizetni; Az ki fel fundust bir, tiz vékaval tartozik, avagi azert egi forintal; ha penig a' Jobbagi marhatlan; pinzt tartozik le tenni a' Za-

bért : Excipialtatnak ezen Contributio alol a' Szabadosok, Puskasok, Portatorok ; Az Acsok, keő vagok Birakis hasonlo exemtiot praetendalnanak, mindazon által mint hogi arrol most (tempore Connumerationis) semmi rendelést, annuentiat, Collatiot nem producalhattak, sem bizonyithattak, azert rajtok fen hagiatot ; es ez Urbarium szerint, ako Zabjok esztendaltatik ad Cub, melyröl mind az helyek utan s mind az Extractusban lathatni bövebben ; Mely Zabot az Erdőhati Porkolab tartozik fel szedni, es a' várban Szamtarto kezehez is administralni.

Azon Erdő hatiak semmi nemü mezei vetemenjekbol dézmaval nem tartoznak ; hanem Juhoknak, Desznajoknak, Meheknek Tizedet adgiák ; ha Tizre nem telik, per den. 4 redimallyák.

Az Muntjanok penig azon Erdöhátságon (: ugimint Poynicza Thomén, Feredsen, Zallastissoron :) ex Collatione Dominorum Terr. Tizen ötbol adnak Tizedet, vagi dezmat, a' mint ott erröl bövebben láthatni.

Vagyon az Erdöhaton majd két mély földnyire ki terjedö havasis bikkes Erdejével eggyütt, mellyen ha mikor makk terem foltos disznokat szoktak rea fogadni es hajtani ; mindazon altal a' kinek mennyi vagyon annyit csak annyit hajtathat oda.

Iratik az praecedens Urbariumban A 1674, hogi a kiböl Tized esik abbol Tizedet exigallyanak, ha tizre nem telik per den. 20 redimaltassék ; melj mint hogi aż földes Urnak káraval lacsik, masok (: az kiknekis elegh Makkos erdejek vagyon :) csak az Tizedet, es negi pinz valtot observalvan, oda hajtyak inkab mint sem ide ; meljre nezve az bö termes csak haszon nelkul marad. annak akaert mostan az földes ur jóakarattjaigh determinaltatott ; hogy az Joszagh disznajabol tized, valtoja penig den. 4. légyen ; Az ideghen emberek disznaibolis tized, es váltoja, 12 pinz : mind az által ezis úgi, ha mas földes Urak olcsobban nem exigaltatnak ; melyhez Tiszt Uram is Conformallja magat ; hogi se olcsobban az proventus diminuticjara, se másoknal feletteb valo modon fellyeb az Proventus el vesztésere valo dolgot ne cselekedgyek.

Az öt Bányához szolgalo Faluk mostan igi vannak :

LYMPERT Bányahoz		Pojnicza Vojneiek	Pers.
Cserbeliek	Personae	Bunyilaiak	Pers.
Gausdioriak	Pers.	Murariak	Pers.
PLOSZKA Banyahoz			
Telekiek	Pers.	*NADRAB Bányához*	
Jubaiak	Pers.	Cserissor	Pers.
Aranyasiak	Pers.	Paklissa	Pers.
TOPLICZA Bányához		Lelesz	Pers.
Golesiek	Pers.	Aluny	Pers.
Valariak	Pers.		
UJ BÁNYÁHOZ		*LIMPERT Banyahoz*	
Rudaiak	Pers.	Cserbely	Pers.
Plopiak	Pers.	Gausdiora	Pers.

Az Bányákban levö Munkasok, s fizetesek, ez szerint vannak :

Egi Banyaban :

Koh mester, egi ; jar vasa egi hetre egi masa, s egi rud is ; mely rud vasnak kell continealni libr. 8 ;

Sáfár, egi ; ennek egi hetre adatik fél mása vas.

Verö mester, négi ; eginek eginek egi hetre adatik fél fél mása vas,

Korfár, harom ; eginek eginek egi hetre adatik egi fertaly vas,

Ittem : a' haromnak egi hetre ket rud vas is, per libr. 8.

az rúd vas adatik nekik az agiagh es Csüv csinalasert

Ezek mind a' harman az Koh mester mellett szoktak szolgalni

Szen hordo, kettö, Ezeknekis egi egi fertály vasok jar egi hetre.

Ittem : az kettőnek egi hetre egi rud vas. (: libr. 8 :).

Kő hordo egi (: Portator :) Egi hetre egi fertaly vasa, s egi rudis.

Kő vago, egi, vasa egi hetre négi ruddal, per libr. 8. Ittem : a' mely szeggel a' követ fesziti, el romolvan darabjai nálla maradnak ; es ez illyennek arrabol tartozik puska port is venni s' keö szaggatashoz.

(: mindenik Bányához kell egi egi kö vágonak lenni :)

Vice Sáfár kettő, egi hetre egyiknek egyiknek, egi egi fertály vasa ; Rud vasis a' kettönek egi, mellyet azert adnak hogi fejszet, kapat tarcson belölle.

Egi Bányában egi hetre adatik szén (az mint oda fel is megiratott) 120 tereh; melyben ha excedalnak, az büntetes is ott megh vagyon irva; hogi penig mostan többet engednek es usualnak (: ugi mint neha 130, neha penig 150 terehvelis, mint erről az 1674 esztendöbeli Urbariumban lathatni): ez nem egyebre valo, hanem a' lopásra által út; melynek elkövetesevel csak az lovak vesztegettetnek; es a Materia dissipaltatik az Proventus nagi kárára; azert ha egiszer ahoz tudo emberek limitatioja altal helyben hagiatott; ennek utannais az szerint observáltassek; Melyre az D. officialis reais vigiazzon, hogi maga kárt ne valljon.

Azmely Boxiros a' husz terhet ki tőlti, annak adnak egi rud vasat (: libr. 8 :) fejszere kapára.

Az Boxirosoknak harmincz harom tereh szentöl adatik fél mása vas; (:annak előtte szoktak volt adni egi egi Terehtöl hat hat pénzt :)

NB. Az Boxirosok nem kevesse panaszolkodnak a' Safarra; lehetis melto panaszok; mivel az eö munkájokert jaro vasat, már mostan az Safar el szokta adni, es az arrat öis osztja közikben; melyböl magánal is szokott hadni emezeknek károkra; ez illyenre szüksegh volna az officialisoknak vigyázni, ne defraudaltatnanak, hogi az erdemes munkas fizeteset ne subtrahalnak, es ezzel az jobbagibol allo szegeny ember ne karosittatnek.

Egi Bányaban, ad summum kell ló, 14. noha neha vagjon csak nro 12, neha 13 is.

Az Erdőhati Porkolabnak, mindenik bányabol jar egi heten ket ket rud vasa (: kell contínealni libr.) az elöt ez sem volt megh hatarozva mennyi font nyomo légyen.

Ez fellyebb specificalt Mesterek fizetese csak egi Banyara értessek, a' Munkasokkal, es azoknak fizetesekkel együtt, melyhez kepest az töb Bányakhozis mindenekben a' szerint kell lenni; és annyi szemelynekis fizetni.

A'Banyakban lévő lovak abrakanak ugi kell kiadatni, hogi munkajahoz kepest elégedendő légyen, mind azon altal profusiovalis reajok ne irassek, mert nem acceptaltatik; kell azert bizonyos mértekenek lenni per diem egi lora mennyi adassek; Ordinarie minden lora szoktak acceptalni per diem, ket ket mertek abrakot, (: minden vékaban vagyon hat hat merték :) azert az mértek szerint specificaltassek az abraklas, ne légyen ennek utanna annyi profusio mint eddégh.

Az mint már réghen Usualtatik; a' Várban hetenkent administralando vason kivűl, az Bányábol kel megh adni a' Tisztek vasatis, melyröl oda fellyebbis lathatni;

Ugimint: Az Praefectusnak egi fertálj.

Az Udvarbironak ket fertálj.

Az fö Porkolabnak, ket fertálj.

Mindezek penig mint hogi az Várban jaro Susztokon kivül vannak, és fertaljos vasakon kivül; a'Bányászok mesterseges Lopasok mind alkalmasint ki tetsik;

Szokasban tartatot eddigh, s ez utanis ugi lészen az Bányász. Mesterek között; hogi minden Bányarol aratasi megh allaskor, egi egi masa vasat adgianak az Joszagh béli Praefectus számara; öszszeli megh állaskoris hasonlo keppen, igy az öt Banyabol két terminuson lészen vasa Cent. 10 mely honorarium volt; ennekis a' várban administralandó vason kivul kellett ki telni; ezis áll Groff uram eo Nga jó tetzesében, kinek conferallya eo Nága; is est Cent. 10.

Fellyebbis penig iratott Praefectus szamara hetenkent jaro vas; mellyis most (: carente Praefecto :) Ratioban az Proventus köziben inseraltassek, es specificaltassek ugi mint . . . . . Cent 6 libr. 25

(: a' felljeb irt 10 mása vasatis honnan potollyaki a' Mesterek, ök tudgyak, Mindez illyenekböl vilagossan ki tetsik, hogi ex Communi Consensu lopnak, s egyik a' másikat segiti ez arant valo proventusokban; mely a' lovaknakis nem kicsiny vesztegetésere vagyon;

Hát a' sok felé valo ajandekjok honnan telik ki, nemelynek patko, nemeljnek patkoszegh, s egyeb eszközök etc?.

Extras din conscripția urbarială a domeniului Hunedoara din 1681/82, p. 60—69.

III.

Inventar — descriere a fierăriilor la 1700

Inventarium Ferrifodinarum ad Arcem Celsissimi Domini Domini Michaelis Apafi Secundi Electi Principis Transilvaniae Vajda Hunyadiensem pertinentium, universorumque Instrumentorum, Colatorum, Equorum, Commoditatumque, pro necessitate et usu earundem ad easdem applicatorum, inque Comitatu Hunyadiense existentium, habitorum, e manibus E-

gregii Dni Mojsis Tarpai Provisoris dictae Arcis Vajda Hunyadiensis universorumque bonorum ad eandem pertinentium, in et ad manus Graeci Egr. D. Georgii Farkas velut earundem Arendatoris assignatorum, Diebus 15 et 16 mensis Junij A. 1700 per nos infra scriptos Inventatores fideliter peractum et Conscriptum.

1. Ploszka Bánya

Ez a Bánya vagyon a'Gavosdgyia vizén Juba nevü puszta Falu helyen fellyül, egy vas verő, és két futato koh kemenczékre eppitve.

Ehez a'Bányához alol bal kez felöl bé menőleg, vagjon egj négj szegelétü körös körül fürész deszkával deszkázott sindelyes szinecske az főld szinén, az fedelének az allya egj felől meg bomlott, van benne czővekeken álló két paraszt szék.

Ezen alol ugjan bal kéz felől az viz mellett két felől vadnak valami hitván czigány kalibák.

Ezen szinecskén fellyűl mindgyárt jobb kéz felől, vagjon egj boronából csinált főldel fedett vas tarto kamarácska, fenyű deszka két végig érő vas pantos, sarkos, retezes, retezfős fel szer ajtajával, s egy közép szerü kolcsos lakattyával.

Ennek ajtaja előtt vagjon egj vas merő Compana tengelyével s táblájával edgyűtt, az tabla negj szegletiben negj vas rudacska, az táblaban foglalt négj kapacsaival, és az rudacskák felső végeiben levő két karikáival: ugjan azon tengely végeiben lévő ket vas horgokkal; azon tengely közepin vagyon egj öreg forma karikas lapos kapocs fel függesztője, ahoz kevántato vas abroncsban foglalt fél mását nyomo kővével.

Ez kamaracska mellett mindgjárt fellyűl vagjon az vas verő koh kemencze és űlő szin, agasokra eppittetett romladozott sindely és prastila fedeles.

Ez szin alatt vagyon egy, egj darabig köböl rakott azon fellyül sövinyből font tapaszos koh kemencze kiminyestöl, elötte lévő vas horgakra felfűggesztett vas tablajával edgyűtt és vegig erő vas rudgjával. Ezen kiminy alatt az hun a' vasat melegitik vagjon vasbol csinált ahoz kévántato harom eszközők mellyeket a' mivesek formának, bukatának, és fundnak hinak, az mint a' verő mesterek referállyak az két elsö jó az fund nevü penig ujjitást kéván, noha meg egj darabig elszolgál.

Ugjan ehez a' koh kemenczéhez kevántató két nagy öreg fuvo száklya vasaival karikaival, vas kapcsos s horgas jarmaival és negj vas karikás két őreg vas csapos tengelyü jo vizkerekevel edgyütt, az edgjik fuvonak az vegin valo bör foldozást kévan, egyéb iránt mostis alkalmatos azon szolgalatra, az masik penig jo semmi ujjitást nem keván.

Ugjan ezen szin alatt vagyon egj nagy őreg, negj őreg vas abrancsos egj uj mas ô vas csapos jo tengelyű az őreg verőt hajto viz kerék minden hozzá kévántato jo eszközeivel, az őreg verő régi ugjan de még el szolgál egj darabig, az utannis nem kell ujjalag csinálni csak ujjitani; ezen verő tengelyének a' közepin vagjon egj nagy vastag tengely karika csapjaival (mellyet a Bányászok helcsulnak hinak) s az két csapok alatt lévő két vas eszközeivel (mellyeket kodájkanak hinak) és azokat őszve szorito négj vas kapcsokkal s az tengely hatulsó végin levő két nagj vastag vas abrancsokkal edgyűtt, mellyek mind jok, nemellyiket nem régen csinálták, az mint az mivesek referallyak azon őregh verő tengelye mellett két felől álló fa oszlopokon altal járo két nagj hosszu őreg vas szeg.

Ez alatt az őreg verő alatt vagjon egy őreg űlö, vas ládájával és az lada alatt lévö egy fertály vasbol álló táblájával s egj romladozott nagy őreg vas abrancsal kőrűl vett őreg tőkéjével, az többi mind jok csak az abrancs kéván újjitást, az viz rekesztö táblának gemje veginis egj hoszszu vas horog vagjon.

Ezen kohoz és verőhőz kevantato eszközők: Egj két szarvu közép szerü vas ülö edgyik szarva csonka; őreg vas fogo nro. 3. approbb négy. Egy nagy őreg két águ s hosszu nyelü vas eszköz mellyet furkának hivnak, mikor az őreg űlőt csinállják akkor kévántatik; egj fa nyelü vas lapát, egj hoszzu nyelű vas kalán; egj hosszu vas karó, mellyel az koh also száját szurdallyák az hun az salak ki foly; más vas karó mellyel az őreg űlőt emelik. Őreg vas vágo három; Őreg pőrőly kettő edgyik az kő Bányához valo harmadik kissebb. Egj fa nyelü vas vágo, s egj lyukaszto.

Ezen koh szinen fellyűl van egj kis boronából csinalt főld fedelű verő mesterek hazacskája, hitván deszka ajtajával.

Által menvén az vizen egj hidacskán s jobb felé fel térvén a' vizen vagjon a' meg irt vas verö koh szinnel által ellenben, vas futato koh kemenczék sindelyes szinnye imitt amott lyukadozott a' fedele. Van ez alatt köböl rakatt kö futato két kemencze, ket felől boronával fel rott szén és kö tartó tűz helyével s az kemenczék szajában fellyül lévö két vas pántokkal.

Van ezen kemenczékhez kévántató négy őreg fuvó, végekben lévő száklya vasaival s karikaival, és gusos fa jármaival s ezeket hajto negj vas abrancsos s ket vas csapos ô tengelyű jo viz kerekével, az edgik csapja jol megvekonyodott, az fuvoknak ketteje ujj, az ketteje penig ô.

Ezen kemenczékhez kévántató vas eszközők. Egj őreg vas fogó, egj fa nyelű vas csap mellyel az kemenczék száját szurkállyák. Egj fa nyelü agjag vono hosszudág kapa. Egj fa nyelű agyag vágó vas kard; egj fa nyelü salakot vono vas gereblye; egj fa nyelű vas horog mellyel az kemenczekből ki vett medve nevü vasat vonnyák; egj fa nyelü azon vasat vagdalo hosszu nyaku fejsze; két nagj hosszu vas rud; ko ronto fa nyelü appro vas csakany három. Egj fa lapát mellyel az szenet hánnyák egj vas kapocs rajta. Két vas abrancsos, vas fogantyus s az oldalán felnyuló azon fogantyut tarto két vas kapcsos viz meritő veder egy. Köhordo tekenö kettö mindenik vas szkabakkal vagj kapcsokkal szorittatott meg.

Ezen szinen alol az meg irt Czigányok kalibai felé, vagyon egj boronából fel rott föld fedelű, vas sárkos pantos, retezes, retez fős paraszt deszka ajtaju, kofarok és koh mesterek háza.

Ezen hamornak kerekeire jövö viznek fa lábokon állo fenyü deszkából csinált nagj hosszu silipje vagjon egj darabig jo, egj darabja penig egj felől az also vége felé nem derekas ujjitast kéván.

Van ezen Bányánal kész hordott kö, mind itt alatt, mind penig az hegyen jo rakás, az mint az Porkoláb és Sáfár referállyák lehet három sust vasra való.

Ezen Bányában levö Colátorok. Sáfár Hunyadon lakó Jubai Vilszán László. Koh mester Gyalári Alik Juon; verö mesterek Gyalári Toplicsán Dragics és fia Szimion, Sztojka Demeter, Alik, Péter és Miklos. Kofárok Gyalári Bisztrán Kracsun, Sztojka Mihály, Gosztian Kracsun és Jánas. Purtatorok, Teleki Balása Togyer, Gyalari Gosztián Juon, Rudai Zavoján Jánas; Boksérosok: Teleki Algye Jánas, Luka Demeter, Muntyan Sztojka, Petrik Mihály Aranyasi: Márk Mihok s Lupul, Muntyan Péter s András, Nan Dumitru és Opra, Cserbeli Vajda Dumitru, Runki Pulucza Miklos. Kövágo Gyalári Alik Ávrám.

Ezen Bányánal commoráló Czigányok: Birta Nyenyul, és Rádul; ezek mellett lévö szolgák Bunács Togjer, Nyegocz Mihály, Birta Josa és Frencz Andras.

Ezen Banyában vagjon kö és szén hordó ló tizenöt, hát barna ezeknek edgyike hodos s kehes, négy pej, szürke kettö ennek is edgyike kehes; egj deres, egj sárga eszt meg harmad idén meg ütette volt az kö a' bányában ennél gyengéb nincs köztök pokosis; az többi mind éppek, de ugjan az kehesekis minden nap munkálodnak az szén és kö hordás kőrül s meg el is szolgálnak egj darabig. Ezeknek nyergek, hevederek, nemezzek, far hamjok s kötö fékjek mind meg vadnak nemellyike jo nemellyike penig aláb valo mint afféle szükségre kevantato eszközök.

2. Limpert Bánya

Ezen Bánya vagyon az meg irt Ploszka Bányán jovalis fellül az Nádráb és Limpert vizen eppitve az két viz kőzött; Koh vagj vas futato kemenczeinek, ágasokra eppittetett jo sindely fedeles szinnyével; van azon szin alatt kőből fel rakott kö vagj vas futato jo két kemencze, hozza való szén és kö tarto tűzhelyeivel; ennek négj őreg fuvoja, száklya s karika vasaival és gusos jármaival, ketteie jo ketteje aláb valo, ezeknek három vas abrancsos két vas csapos uj tengejyű jo viz kereke; Evel altal ellenben van az koh mester és kofárok boronából fel rott földel fedet, vas sarkos pántos retez fős félszer ajtaju házocskájok; ez mellett mindgjart ugjan boronából fel rott feletie lévő sindely fedeles deszkázatlan fülegoriáju, vas sarkos pantos, retezes, retezfős, uj lakatos s kolcsos deszka ajtaju vas tartó kamarácska.

Ezen koh kemenczekhez valo eszközök. Egj nagj öreg vas fogo edgjik fűleben egj darabocska el tőrőtt egj fa nyelű lapos vas horog mellyel az vasatt vonnyák ki a' kemenczéből egj agjag vágó szablya, egj kopott irto kapa, mellyel ugjan agjagot vonnak, egj lyukaszto vas mellyel a' salakot bocsáttyak ki az kemenczékből; kö ronto appro, fanyelű csákány három edgyik sem igen derekas edgyik ugjan mind el romlott.

Az vas tartó kamara előtt van egj vas merő Compana, mind rudgja tengelye, mind táblája, mind penig másálio fel mását nyomo köve, az mint kévántatik meg vadaak vasazva.

Az megirt vas futato kemenczek szinnyével által ellenben a' limpert vize felől, van hasonlo agasokra eppittetett, romladozott sindely fedelü, öreg verő, és vas melegitő vagj lágyito koh szin. Ez alatt vagjon azon öreg verő, rudgjában lévö (mint az fellyeb meg irt Bányan) nagj öreg tengely vasával, annak feszkeivel, és végiben levö fark vasával, és nagj vastag vas abrancsával, azon verőt szorito s rudgja elsö vegiben levő vas ékjeivel s szegeivel, ezen verö alatt van az öreg űlö, egj, nagj vas abrancsos, öreg tökében foglalt vas ládájával s fundamentumával, az ülö ujjitást kéván mert el romladozott, ugjan azon verőt hajto két egesz vas abran-

csos, három darab, és egj pánt toldalekos két őreg vas csapos nagj őreg foldozott tengelyü viz kereke, és az vizett el vetö tábla rudgja vegiben levö vas horoggal.

Ezen verö szin előtt vagyon, egj darabig kőből felrakott, azon fellyül hitván söviny kiminy, alatta lévö vas lagyitó koh tűzhelyével az szája elein fellyül egj nagj pánt, melly az vas tábla helyet lévő kőből rakott obstaculumot tartya, forma, bukata es fund nevü jo vas eszközeivel; ennek három vas abrancsos, két vas csapos nem derekas tengelyü, az fuvoit hajtó jó viz kereke. Ket öreg fuvoja, gusos jarmaival, száklya s karika vasaival, mindenik meg alkalmatos az szolgálatra vagj azon szükségre.

Ezen kohoz és verőhez kevántato eszközök; két nagj öreg hoszszu vas fogo; más kettö rövidebb de azokis vastagok; két szorito vas kapcsaival; egj vas kalán; egj vas lapát ugjan az nyeleis vas; egj egésszen vasbol állo vas vágo; egj lyukaszto vas, mellyel a' kohbol az salakot bocsáttyák ki; egj őreg pöröly.

Ezen szinen kivűl boronából fel rott, főld fedelü, vas sarkos pántos fél szer ajtaju verö mesterek házacskája vagjon.

Ezen Hamornak fa labokon állo nagj fenyű deszka silipje nem igen derekas, kivált nemelly helyen igen ki jő a' viz rajta, ugjan meg egj darabig el szolgál.

Talaltatott ezen Hamornál kész kö, az mint a' koh mester intezte s referállya, egj sust vasra való.

Vadnak ezen Hamornál Colátorok: Sáfár Cserbeli Laczkus András, koh mester Zalasdi Czancza Miklos; verő mesterek, Gyalari Koszta András, Sztojka Jánas, Lélészi Kalin Sandor, Bumba Mihály, Cser. Juga Jánas; kofárok: Gyalári Rádul Peter, Zalasdi Herig Bálint, Cserisori Burul Péter, Juga Lászk; Portátorok: Plopi Petru lu Kracsun, Faur Lupul, Cserisori Sztána Láczk; Bokserosok: Cserbeli Micza Istok, Drágota Alejszi (?), Drágota László, Philip Kus, Herig Opra, Kindris Juon, Sztojka Mihok, Onyesán Janas, Laczkus Péter, Plopi Faur Laszlo, Paklyisai Láza Matyies, Cserbeli Vlád Kracsun, Gausdgyiorai Bukur Juon és Lázár, Cserbeli Herig Miklos és Serbája Juon. Czigányok: Buza János, és Nyegocz Petrás. Kövagó Gyalári Randul János.

Ezen Banyához valo lovak nro. 14. edgyik deres; egj fejer ez igen vén s gyenge; őt barna; Hét barna pej ezek kőzzűlis az edgyik vén s gyenge, az többi mind alkalmatosok az szolgálatra, azokis az kik gyengék, mind szolgálnak keveset, keveset, az mig meg halnak; ezeknek nyergek nemezzek, far hamjok s hevederek az ö szüksegekhez képest meg vadnak kötö fékjekkel edgyűtt.

3. Nádráb Bánya

Ezen Bánya vagyon az közeleb meg irt Limpert Bányán fellyűl nem messze az Nádráb vizen olah mondra***, mint az Uj Bánya nem ugy mint az más három Bánya eppitve, agasokon allo jo sindely fedeles egy szin alatt, egj felöl az allya a' fedelenek valamennyére meg romladozott.

Azon szin alatt egj felől vagyon kőből rakott kö futató két koh kemencze, boronából fel rott szén és kö tartó tűzhelyeivel edgyütt; ezeknek négj őreg fuvoi szákya s karika vasaival s gusokon járó jármaival hárma jo edgyek nem derekas, ujjitást kéván, de ugjan mostis futatnak minden nap vélle. Ezen fuvokat hajto négj vas abrancsos két csapos tengelyű jo viz kerekével.

Ugjan azon szin alatt van egy őreg vas verő, az rudgya hatulsó vegiben lévö, nagy vas tengelyével (melynek is az abrancsa kette tőrött) s annak feszkeivel, negj vas ekjeivel, és az verö előtt a' rudgja vegiben lévő nagy vas szeggel s egyéb fa eszközeivel mind jok; alatta egj öreg vas abroncsal kőrűl fogott nagj tőkében egy nagy űlö, ugjan alatta lévő három rendbéli vas fenekével vagj feszkeveivel ezekis jok, ennek őt vas abrancsos két csapos, jo tengelyü nem derekas viz kereke.

Ugjan azon szin alatt az verő mellett egj vas lagyito sövinyből font kiminy alatt, egy koh tüzhely, az elein egy darabig egy nagj pánt vas melly az vas tabla helyett valo kőből rakott ellenzőtt tartya; az koban levö, forma, bukata es fund nevü jo vas eszközeivel.

Ennek két őreg fuvoja edgyik jo, az másik aláb valo de ugjan munkálodnak velle untalan, jó száklya s karika vasaival s gusokon járo fa jármaival, és négj vas abrancsos egy jó csapos s más vékonyob jo tengelyü rosz vizkerekével.

Van ez mellett boronából felrott ugjan borona padlásu ajtó nélkül való verő mesterek házacskája.

Ezen Banyához valo vas eszközök; öt jo vas fogó kettei hosszab hárma rövidebb, három szorito kapcsaival; egj vas rud mellyel hol mit emelnek s feszitenek; két nagy őreg pőrőly s egj fel kézben valo; két czapuse nevű vas mellyel az salakot eresztik ki az kohbol s kemenczék-

***) desigur: modra.

ből ; egj két szarvu közép szerü űlö ; egj agyag válo szablya ; egj fa nyelü lapos vas horog mellyel az Urszuly nevü vasat vonnyák ; két hoszszu nyaku vas vágo fejsze ; egj vas gereblye ; egj vas lapat. Egj irto kapa forma kapácska, egj kö vagó romladozott őreg csákány, a' kö Banyában valo ujjolag kell csinálni. Három appro körontó csákány.

Ezen szinnel által ellenben egj boronából fel rott ugjan borona padlásu földel fedet, vas sarkos pántos, retezes retezfős, beko lakatos s kolcsos vas tartó kamarácska, mellette lévö, koh mester, és kofárok hasonlo házacskájával.

Ezen Banyának deszka silyipje nincsen, hanem az helyet boronákból csinált valui vagj csatornai jok vadnak. Az Banya körül valami hitván czigányok kalibáiis vadnak.

Az vas tartó kamara elött van egj vas merö Compana, az deszka táblájan egj csepp vas sincsen, az tengelye vasas mint az több Banyákonn, ugy az vas másállo fel masat nyomo köveis vas abrancsokban van foglalva.

Az mint az Sáfár és koh mester inteztek ezen Bányánál találtatott kész hordott kö két sust vasra valo.

Vagjon ezen Banyanal szén és kö hordo ló tizen négy. Edgyik deres. Három szűrke, Sárga kettö, Barna pej négy, tiszta pej is négy ennek edgyike semmire kellö, alkalmatlan az munkára ; más kettőis van gyengeb de ugjan meg arra az munkára edgj darabig alkalmatosok az többi mind jo. Ezekhez kevantato, nyergek, nemezek, hevederek far hamjok kötö fekjek s kasok mind meg vagjon ki jobb ki aláb valo.

Ezen Bányában való Colátorok. Safár Cserisori Bur Laszlo koh mester, Gyalári Mihaila Lupul ; verö mesterek, Cserisori Ponta Demeter és Tamas, Lelészi Petur Andras Kalin Mihály Rudai Tuza Laczko ; kofárok Cserisori Ponta András es Juon, Gyalári Bálán Toma Alik Sándor ; Portátorok Leleszi Magus Lászlo, Plopi Kalin Stephán, Gulya Kracsun, Boxerok Plopi Popa Opra, Faur Miklos ; Aluni Gyura János, Miháj Plopán, Horgye Mihály, Lelészi Horgye Miklos, Kálin Mihály, Pásztor Istok ; Paklisai Gyurka Janos Pável Peter, Cserisori, Obáda Opra, és Burul Mihály ; Kövágo, Gyalári, Balán Mihály.

Ezen Bányánal commoralo Czigányok. Birta György Birta Mizán, Hajdár Péter, és Hajdár Vaszily.

4. Toplicza Bánya

Ezen Banya vagyon az Egregy vizen az Uj Bányán fellyűl eppitve. Ezen Bányához bé menöleg jobb és bal kéz felöl valami czigány kalibák vadnak.

Azon belől egy kis hidacskán által menvén jobb kéz felől vagjon agasokra eppittetett alkalmas sindely fedelü kö futato két koh kemenczék szinnye, alatta lévö kövekböl fel rakott két koh kemencze, hozzá kéván [ta]to boronából fel rott szén és kö tarto tüzhelyeivel és padgjával.

Azon kemenczéknek vagyon négj őreg fuvoja szaklya s fark vasaival és gusokra járo fa jármaival edgyűtt, kettei uj, ketteje penig ô annakis edgyike jobb, az masik foldozott, ezen fuvokat hajto, négj vas abrancsos két jo csapos, nagj hosszu tengelyű jo viz kereke.

Ezen kemenczekhez kevántato eszközők. egj agjag vágo fa nyelű szablya ; egj, fa nyelü szen vonó vas gereblye, az medve nevű vasat vago hosszu nyaku két fejsze, egj szélyes kapa egj, agjag vágo irto kapa forma ; egj fa nyelü lapos horog mellyel az urszulyt vonnyák ; egj öreg vas fogo ; kö ronto appro csákány négy. egy fa nyelü czapusa nevü vas, mellyel az salakot eresztik ki.

Evel az szinnel mindgyárt által ellenben bal kéz felöl vagjon egj boronából fel rott földel fedett, vas sarkos pántos felszer deszka ajtaju jo hazacska, mellyben az kofarok és koh mester, laknak.

Ez mellett mindgyárt fellyűl vagjon ugjan boronából fel rott vas sarkos pántos, retezes retez fős, lakatos kolcsos felszer deszka ajtaju vas tarto kamarácska, felette lévö régi meg mohosodott sindely fedelü, körös körül közönséges deszkával deszkázott fülegoriájával, egj darab helyröl le hullott az deszkázattya ; ez elött vagyon egj vas másállo Compana, egj vasas tablájával, az tengelyének két végin két vas horog, az közepin egj vas kapocs hozzá kévántato, más két águ vas eszközével, az táblájan negy vas rudacskák, vas karikákkal mind alol fellyűl őszve foglalva, az táblájais az hasadozás miatt mind vas kapcsokkal foglaltatott őszve, hozzá valo vas abroncsal kétszeresen őszve foglalt másállo ; Egj rosz kö mérő tekenö vas szkábákkal őszve foglalva.

Az meg irt kemenczék szinnye mellett fellyűl vagjon ugjan ágasokra eppitett alkalmas sindelyes fedelü vas verö, es koh szin, ez alatt vagjon kőből rakott tűzhelyü, szövinnyel font tapaszos kiminyü, vas lagito koh, hozzá valo forma, bukata, és fund nevü vasaival mind jok, az kiminy szája előtt két vas horgon függö tablájával. Ezen kohnak két nagj őreg fuvoja szá-

klya s karika vasaival, és két két vas kapcsokon járo fa jarmaival, edgyik jo az másik foldozást kéván, ugjan ezen fuvokat hajto, negj vas abrancsos, két vas csapos, ô tengelyü jo viz kerekével.

Ugjan azon szin alatt, az meg irt koh tűzhely előtt vagjon egj nagj öreg jo vas verö nem regen ujjitották meg, három nagj vastag vas abrancsos, nagj öreg vas tengelyü hozza tartozo vas fészkü, uj fa tengelyevel vagj rudgyával, s két felöl mellette lévö négy oszlopaival s jármaival, és az fa tengely hatulsó vége alatt valo darab vas, és az öreg veröt szorito három vas ekjeivel.

Ezen verö alatt vagyon egj nagy őreg jo vas ülö, alatta lévö jo vas ládájával, és az tökeje körül lévö jo őreg vas abroncsával edgyűtt, a' tökeje igen régi hasadozott s őtt öreg vas szeg van belé verve, mellyek feszitik hogi az űlőtt erössebben tarcsa.

Ezen verőt hajto nagj vastag, két egéssz s három darab vas abrancsos, két csapos tengelyű jo viz kerék, az viz rekesztö táblának gemje vegiben levő két vas horgokkal s egy kapotcsal.

Ezen kohoz s verőhez valo eszközők. Egy, két szarvu jo kora ülö, edgyik szarva csonkán van csinalva ; egy köpűs nyelü nagj vas kalán az köpűjében fa nyele, az kalánnya romladozott. Egj fa nyelü romladozott vas lapát. Két hosszab s harom rövidebb fogok két szorito kapcsaival. Egj vas nyelü két águ nagy vas villa mellyel az őreg űlőt csinállyák mind jok. Két öreg rud vasbol csinált vas vágo ; egy fa nyelü kissebb vas vágo ; két pőrőly edgyik nagy, másik kissebb. Egy rossz fejsze, mellyel az vágo vasakat vekonyittyák. Egy vas karo, mellyel az őreg verőt s egyéb eszközököt emelnek. Egy hegyess vas mellyel az salakot eresztik ki az kohbol.

Ezen szinen fellyül van boronából csinalt földel fedett vas sarkos pántos fél szer deszka ajtaju verö mesterek házacskája.

Ezen Hamornak fa labokra fenyü furész deszkából csinalt nagj hosszu szelyes silyipje vagyon, egy darabja alol felől az deszkazattyának jo, fellyül penig egj darabocskája régi ujjitást kéván, de meg ugjan egj darabig el szolgál.

Ezen Bányához kevántato szén és kö hordo lovak numero 15. ketto szűrke ; egy fejer. Barna négy, pej hét ; s egy deres, ketteje kehes, edgyik igen vén, az edgyiknek az hatulso laba kapczásis az körmeis az bokájából elö morjult, de ugjan ezek is egy darabig meg el szolgálhatnak, mostis minden nap munkalodnak vellek, az többi mind épp. Ezeknek nyergek, nemezzek hevederek, far hamjok kötőfékjek s kasárok az szükséghez kepest mind meg vadnak.

Ezen Banyabeli mivesek. Sáfár Golyesi Praeda Péter Koh mester Gyalári Szirb Péter ; Verömesterek : Valári Ártány Miklos, Golyesi Toplyicsán Togyer, Dienes Avram, Zepa Péter, és Bunyilai Gyura Demeter. Kofárok :Golyesi Zepa Inyicska, Petru Tamasészk, Gyalári Vlád Miklos ; Valári Szirb Mihaly ; Portatorok ; Plopi Prunyán Jánas, Gyalári Szimdziana Jánas, Lelészi Petro Péter ; Kövágó Gyalári Laszkodán György. Bokserosok : Valári Kindres Lupul, Toma Dumitru, Golyesi Lupul Balása, Plaján Miklos, Toplicsán Todor, Kindres Péter, Plopan Ruszul ; Pável Jenyicska, Kalin Opra, Mihaj Avrám, Sztojka Péter, és Petru Laszkuczán.

Czigányok. Brinda Péter és Háncz Péter.

Az mint az Bányászok intezhették van ezen Bányán kész hordott kö (azon kivül az kit ezen az heten hordottanak) egy sust vasra valo.

5. Uy Bánya

Ezen uj Bánya vagjon ugjan az Csernavizen a' meg irt Toplicza Bányán alol nem messze, az Fiscalis Cserna Banyán penig joval fellyül hasonlo formára mint az fen megirt Nádráb Bánya eppitve.

Ezen Banyához fellyül bé menőleg, job kéz felől vadnak valami hitvan czigany kalibák ; azon belől penig bal kézre, van egy sindely fedeles szinyecske ez mellett egj boronából fel rott, földel fedett vas sarkos pántos, fel szer, paraszt deszka ajtaju, koh mester és kofárok házacskája.

Ezen belöl egj hidacskán által menvén, vagjon azon Banya, agasokra eppittetett alkalmas sindely fedeles nagy szinnye.

Azon szin alatt bé menőleg jobb kéz felöl vagjon az öreg ülö**** olá modra mint az Nadráb Bányán csinalva mellynek nagj öreg vas tengelye fészkeivel és fa tengelyével edgyütt mind jok, azon ülőtt ket nagj vas ekkel szoritottak meg hogj erössebben állyon, egyéb fa eszközeiis mind jok, az alatt a' nagy verö alatt, egj nagj vas abroncsal körül szoritott öreg tőkében, vagyon egj nagy jo vas űlö, alatta lévő vas fenekével edgyűtt ; ezeknek negy öreg vas abrancsos, két csapos vastag tengelyü jo viz kereke.

Ez mellett vagjon az vas melegitő s lágito, egj darabig köböl rakott azon fellyül sövinyből font tapaszos romladozott koh kiminy tűzhelyestöl, az szája előtt az vas tábla helyett, köböl s földből rakott ellenző vagjon, aszt egj nagy vas pánt tartya, fellyül penig az kiminy

****) In loc de: verő.

szájában levö ket fáit egy vas kapocs szorittya őszve, ezen kohak, forma, bukata, és fund nevü vasai mind jok.

Ezen kohnak harom vas abroncsos s egj darab kapcsos es két csapos tengelyű, uj viz kereke, guson járo fa járma, két nagy őreg fuvoi mellyekis ók az vegiben levö száklya és karika vasaival edgyűtt, az mint az mivesek referállyák az fuvok bőrei ujjitást kévánnak.

Ez mellett vagyon boronából fel rott, ugjan borona padlásu, vas sarkos pántos retezes retezfős, lakatos s kolcsos ajtaju vas tartó házacska.

Ezen verö és kohoz kevántato vas eszközök. Egj fél szarvu jokora vas ülö; két őreg pőrőly s egj kissebb, egj vas lapát; egj őreg vas kalán; egj fa nyelü vas gereblye, egj irto kapa forma, kapa; Hat öreg vas fogo ketteje hosszabb ennekis edgyike hosszab az másiknak négye majd mind egy formáju, három szorito kapcsaival edgyűtt; egj laposs vas horog mellyel az kemenczeből az vasat vonnyák ki; egj nagj vas villa mellyet furkanak hinak, mellyel az öreg ülöt csinállyák; egésszen vasbol csinált vas vágo egj két hosszu nyaku fa nyelü fejsze; egj nagy rud vas mellyel hol mit emelnek; ket hegyes vas eszkőz mellyel az koh, és kemenczékből az salakot eresztik ki, edgyiknek fa nyele van, az masik egésszen vas; köronto appro csákány három; egj agjag vágo fa nyelü szablya; mely eszközök mind jok.

Egy vas mérő jo Compana, tengelyével s hozzá kevantato vasaival edgyűtt, és négy vas abroncsban foglalt fel mását nyomo kővével.

Ugjan azon szin alatt bé menőleg bal kéz felől vagjon kőből rakott vas futato két kemencze hozza kévántato szén és kötartó boronából fel rott tüzhelyeivel edgyűtt.

Ennek négy öreg fuvoja mindenik jo, száklya s karika vasaival és guson áro járma ival edgyűtt; azon fuvokat hajto, négy vas abrancsos, két csapos (edgyike el tőrőtt az másikis igen megvekonyodott) tengelyü jo viz kereke.

Azon szinen kivül az oldalon vagjon egj boronából fel rott főld fedelü; vas sarkos, kapcsos fél szer ajtaju verö mesterek háza.

Ezen Banyanak deszka silyipe nincsen hanem az helyett jo vastag hosszu valui vadnak.

Találtatott ezen Bányánal kész hordott kö hat vagy hét mására valo.

Van ezen Bányához kevantato ló tizen négy; Pej három, Sarga egj, Deresis egy; Fakois egy, szürke öt; Barna három; az fako, az szürkéknek hárma, és a barnaknak edgyike, kehesek s az edgyik barna santais neha ugj el éri hogj két napis alig mulattya el, az többi mind éppek s jok, az többiis noha nem éppek de ugjan mind alkalmatosok az munkára s minden nap szolgálnak; ezeknek nyergek, nemezzek, hevederek farhámjok s kötö fekjek, és kosárok mind meg vadnak, es noha nem régen csináltak az szij szerszámokat de az sok esős idö miatt igen meg rothattak, nemellyik kötö fék harsbol valo.

Ezen Banyai Colátorok; Sáfár Pojnyicza Vojnyi Radonye András; kohmester Gyalári Radul Juon; Verő mesterek; Pojnyiczai Rádonye Tamas; Rudai Monaila Miklos; Golyesi Ártán Laszlo, Dienes Tamás, és Gyalari Sztojka Miklos: Kofarok, Gyalári Dobra Győrgy, Benkö Mihály, Gosztián Péter, Rudai Ruda Mihály; Kövago; Gyalári Gosztián Stephán; Portatorok: Gyalári Vlád Peter, Stephanul Evi; Boksérosok: Pojnyicza Vojnyéi Radonye András, és Laszlo; Rudai Treba Opra, Treba Demeter, Monaila Martin, Ruda Juon, Zavoján Mihály és Stephán; Valári Kindres Oprisa és Opra; Golyesi Pável Dumitru, Zepa Mihály, és Koncza Peter sellér. Czigányok: Boszijek Péter; Buza Péter, és Váka Mihaly.

Vagjon Gyaláron az föld alatt, az falunakis egj része felette vagjon; egj kö Banya, az honnan az vas kővet nem csak az meg irt őt Hamorokra hanem az Fiscális es Barcsai Uram Banyáirais hordgyák. Van ezen Bányában az öt kövágok keze alatt; kő vágó csákány négy; edgyik el törött az Bányára vitték csinalni; négy pőrőly kettei nagjobb, kettei kissebb, edgyik meg tőrőtt; két vas rud mellyel az követ feszitik; egy kö furo vas, hat arasznak kellene lenni, de igen el kopott, alig van harmad fel arasz. Egy vas ék az is romladozott.

Cujus quidem Jnventationis nostrae seriem prout per nos est expedita et peracta, quoad fieri potuit conscientiose et fideliter concsripsimus, sigillisque nostris usualibus manuumque propriarum subscriptionibus roborantur, jurium eorundem quorum interest futuram uberiorem ad cautelam necessariam extradedimus. Datum in praedicta Arce Vajda Hunyad die 16 mensis Junij ultima videlicet Inventationis nostrae praemissae Anno 1700 praenotatis.

Correcta per nos

Beniamin Telegdi de Allpestes Juratus Comitatus Hunyadiensis Notarius

Bugyul István Nemes Hunyad vármegyének hittes szolgabiraja m. pr.

Original în Arhivele Statului din Budapesta, Arhiva fiscală a Transilvaniei, dulap X., fasc. 53 I., Microfilm în Arhiva istorică a Filialei Academiei R. P. R. — Cluj.

РАЗРАБОТКА ЖЕЛЕЗА В ХУНЕДОАРЕ В 1688 г.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Ремесло добычи железа близ Хунедоары знакомо с древних времён, ещё во время римского владычества. В средние века оно упоминается в грамотах XV в. и всё чаще в XVI—XVII вв. Во второй половине XVII в. добыча железа производилась в мастерских, знакомых в других частях Европы под названием Hammerwerken, снабжённых печами и гидравлическими молотами. Во владении Хунедоары во второй половине XVII в. было пять таких мастерских.

В одной мастерской обыкновенно работало приблизительно 30 человек. Процесс продукции начинался с добычи железа в геларских рудниках. Добытое железо перевозилось на лошадях в мастерские, где оно расплавлялось в печах, снабженных мехами, которые приводились в движение водой. Добытое железо вновь согревалось и обрабатывалось большими гидравлическими молотами. В качестве топлива использовали древесный уголь, мангал.

Мастерские не работали весь год. Обыкновенно работали около 26 недель. Работа начиналась весной и кончалась осенью. Летом работа прерывалась на 8 недель для того, чтобы крепостные рабочие обрабатывали земли феодала.

В мастерских производили сырьё, кованное железо. Производились и лемеха, и другие орудия. Производимые изделия использовались для военных и экономических потребностей владений, как средство платежа, или продавались. Доход владения с добычи железа, в частности, опережал все другие доходы. Производители железа были люди владения, румыны населяющие Хунедорские горы, знакомые, под названием *„пэдурень"* (жители лесной местности). Железо производилось в условиях феодальных производственных отношений. Здесь мы находим предпринимателя, владельца средств производства и наёмного рабочего. Но предприниматель является в то же время и феодалом, а рабочий-его крепостным. Наёмный рабочий подчинён феодалу, принуждён работать только для специализированных работ, получая зарплату. Вспомогательные работы выполняли крепостые, которые ничего не получали за работу.

Наёмному рабочему платили еженедельно натурой. Кроме количества железа обработанного для феодала, он производил и для себя в качестве заработка. Самый высокий заработок был у мастеров, а самый низкий — у угольщиков.

Из документов видны пути роста производства и сдвиги технических условий и производственных отношений.

В первую очередь растёт ремесленное производство — рост количества мастерских. Потом увеличивается рабочее время. Более значительный сдвиг в технических условиях намечается во второй половине XVIII в., когда начинают возникать доменные печи.

Намечается прогресс и в качественном повышении продукции, и рост количества изделий. Мастерские начинают производство стали. От производства сырья все больше переходят к производству орудий труда,

даже оружий. Всё больше отделяется горное дело, добыча железа, переработка его. Возникают мастерские только для переработки, одна мастерская для изготовления кос и серпов. В первой половине XIX в. производят новые орудия труда, оружие, штыки, боеприпасы, железо или сталь для пушек. Железо Хунедоары в революцию 1848 г. сыграло большую роль.

В производственных отношениях прогресс намечается, главным образом, в заработках. Заработная плата распространяется и на внешние работы. К зарплате натурой (железо) добавляются хлеб, пшеница, обувь и др. Постепенно переходят и к денежной оплате труда, вначале в смешанной форме (продукты и деньги), а потом только к денежной.

В далёком прошлом металлургического комбината в Хунедоаре стоят маленькие крестьянские мастерские и многовековой труд румын „пэдурень", населяющих этот край полезных ископаемых.

L'EXPLOITATION DU FER À HUNEDOARA AU XVII-^{e} SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'extraction du fer dans les environs de Hunedoara est très ancienne. Elle est attestée dès l'époque de la domination romaine. Au moyen âge elle est signalée dans des documents du XV-^{e} siècle, puis, toujours plus fréquemment, aux XVI-^{e} et XVII-^{e} siècles. Dans la seconde moitié du XVII-^{e} siècle, l'extraction du fer se fait dans des ateliers, connus aussi dans d'autres parties de l'Europe, appelés en allemand *Hammerwerke*, dotés de fourneaux d'extraction et de marteaux hydrauliques. Le domaine de Hunedoara avait, dans la seconde moitié du XVII-^{e} siècle, cinq ateliers de ce genre; d'autres propriétaires en avaient également.

Un atelier occupait d'ordinaire environ 30 personnes. Le processus de production commençait par l'extraction du minerai de la mine de Ghelar. Le minerai extrait était transporté aux ateliers à dos de cheval. Là il était fondu dans des fourneaux que desservaient des soufflets actionnés par l'eau. Le fer extrait, réchauffé, était façonné à l'aide de grands marteaux hydrauliques. Le combustible qui servait à la fonte du minerai était le charbon de bois.

Les ateliers ne travaillaient pas toute l'année; ils fonctionnaient d'ordinaire 26 semaines par an. Le travail commençait au printemps et s'achevait en automne. En été il était interrompu durant huit semaines pour les travaux agricoles que les ouvriers étaient obligés d'accomplir sur les terres des seigneurs féodaux.

Les ateliers produisaient du fer brut, mais aussi des socs de charrue et, au besoin, d'autres outils ou ustensiles. Le fer produit avait des destinations variées: il couvrait diverses nécessités militaires ou économiques

des domaines seigneuriaux, était employé comme moyen de paiement ou était vendu. Le revenu du domaine provenant de l'extraction du fer dépassait de beaucoup ses autres revenus pris individuellement.

Les producteurs du fer sur le domaine de Hunedoara sont les Roumains montagnards, appelés ,,Pădureni". Le fer était produit moyennant des relations de production féodales. On y trouve, tout comme ailleurs, l'entrepreneur — propriétaire des moyens de productions — et le travailleur salarié. Mais l'entrepreneur est le seigneur féodal, et le travailleur salarié, son serf. Ce dernier travaille obligatoirement et ne touche de salaire que pour les travaux de spécialité. Les travaux auxiliaires sont des prestations gratuites qui font partie des obligations découlant de sa qualité de serf.

Le travailleur salarié touche son dû à la fin de chaque semaine, mais seulement quand il travaille. Il est payé en nature. Outre la quantité de fer produite pour le seigneur, il en produisait aussi une certaine quantité pour soi, laquelle représentait son salaire. Les mieux payés étaient les contremaîtres, tandis que le salaire le plus modique revenait aux charbonniers.

Les documents révèlent aussi les voies par lesquelles augmente la production, ainsi que les progrès réalisés en matière technique et de relations de production.

La production augmente avant tout par la voie ordinaire de la production artisanale, à savoir l'augmentation du nombre des ateliers, et aussi par l'exte sion du temps de travail. Un progrès technique notable est réalisé vers 1750, quand commencent à apparaître les hauts fourneaux. Des progrès sont réalisés aussi en ce qui concerne la qualité et le nombre des produits. Les ateliers commencent à produire de l'acier et passent progressivement à la fabrication d'outils, de divers ustensiles, d'armes même. Les différentes activités se séparent en : extraction minière, extraction du fer et son façonnage. Des ateliers spécialisés sont créés, où se fabriquent des faux et des faucilles. Au cours de la première moitié du XIX^{-e} siècle on y produit des outils, des armes, des baïonnettes, des munitions, du fer ou de l'acier de canon. Dans la révolution de 1848, le fer de Hunedoara joua un rôle important.

En ce qui concerne les relations de production, le progrès est évident surtout dans la rétribution du travail. Celle-ci s'étend au fur et à mesure aussi aux travaux extérieurs. Au salaire en nature consistant uniquement en fer s'ajoutent le blé, le pain, des chaussures, etc. Plus tard commence à apparaître aussi la rétribution en argent ; au début elle est combinée au salaire en nature, mais plus tard elle va prévaloir sur ce dernier.

Dans le passé lointain du grandiose combinat actuel de Hunedoara se trouvent les petits ateliers paysans, les efforts séculaires des Roumains ,,Pădureni" qui peuplent la région des gisements de minerai de fer.

CRONICILE ROMÎNEŞTI ALE TRANSILVANIEI ŞI BANATULUI

– CONSIDERAŢII PRELIMINARE –

DE

I. CRĂCIUN

Istoria se scrie cu ajutorul izvoarelor : documentare, narative, iconografice şi altele. Dintre acestea, primele două ocupă un loc de frunte şi cunoaşterea lor e o necesitate de fiecare zi pentru istoriografia oricărei ţări.

La noi *documentele* s-au bucurat în trecut şi acum de o strîngere la un loc mai atentă şi stăruitoare. Începînd cu *Uricariul* lui Codrescu (1852) şi *Arhiva istorică a Romîniei* condusă de Haşdeu (1864) — în aceasta mai ales documente slave — apoi marea colecţie *Hurmuzaki* (1876—1942), zecile de volume ale lui N. Iorga, G. Ghibănescu, Andrei Veress etc. etc., şi marile publicaţii de documente tra silvane, ungureşti şi săseşti, pînă la *Documentele privind istoria Romîniei*, publicate în zilele noastre de Academia R.P.R., sînt o dovadă de preocupări vrednice de admirat în acest sens. Nu acelaşi lucru se poate spune despre *cronici* (izvoarele narative), care n-au fost strînse la un loc nici pînă azi într-o colecţie potrivită cu necesităţile istoriografiei ştiinţifice a vremurilor de acum. Ceea ce au făcut Mihail Kogălniceanu pentru *Cronicile Moldovei* (1845—1852) şi Nicolae Bălcescu pentru *Cronicile Ţării Romîneşti* (1845—1847), iar după ei Al. Papiu-Ilarian (1862—1864), Ioan Bogdan (1891—1909) şi în veacul nostru N. Iorga, Const. Giurescu, D. Russo, I. Minea şi alţii, sînt numai ediţii răzleţe, unele critice, însoţite de studii. Un *Corpus Chronicarum Romaniae* ne lipseşte încă azi.

Institutul de istorie al Academiei R.P.R. a luat în planul lucrărilor sale, alături de culegerea, traducerea şi publicarea *documentelor*, şi culegerea, traducerea (unde e cazul) şi publicarea *cronicilor* privind trecutul ţării noastre. În fruntea colecţiei de cronici se va publica un *Repertoriu al manuscriselor de cronici interne de pe teritoriul Romîniei*, de cîteva sute de pagini, care va reprezenta icoana schematică a evoluţiei istoriografiei din cele trei ţări romîneşti : Moldova, Ţara Romînească şi Transilvania, de la cele mai vechi timpuri pînă la începutul veacului al XIX-lea.

Între cronicile *Transilvaniei şi ale Banatului*, cronicile *romîneşti* — singurele despre care e vorba aici — ocupă un loc destul de modest în şirul cro-

nicilor tra silva e latino-romîne, latino-maghiare şi latino-săseşti pe de o parte şi al cronicilor scrise în limba romînă, maghiară şi germană pe de altă parte. Ele sînt abia 28, cunoscute pînă azi. Datorită unor împrejurări obiective, numărul lor mic nu trebuie să ne surprindă.

Cele mai multe au fost scrise de clerici — peste jumătate — bisericile noastre din Transilvania şi din Banat fiind vreme îndelungată singurele centre în jurul cărora s-au putut înfiripa o brumă de cultură şi şcoli. Dintre rîndurile lor se desprinde adesea lupta de eliberare socială şi politică a poporului asuprit. Bucuria înfrîngerii puterii otomane de către Ştefan cel Mare la Vaslui în 1475 şi de către Bartolomeu Dragfi şi Pavel Chinezul pe Cîmpul Pîinii în 1479, din prima cronică, necontenitele lupte împotriva bisericii papale şi imperiului habsburgic, din aproape toate celelalte, apoi cele trei cronici rimate despre vremurile răscoalei de sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan, cronicile în spirit luminist ale *Şcoalei ardelene*, ce îmbrăţişează cauza şi lupta poporului asuprit, frumoasa luptă a bănăţenilor împotriva turcilor şi habsburgilor în veacurile XVII—XVIII, şi cele spuse despre revoluţia tra silva ă din 1848—1849, sînt tot atîtea izvoare — unele inedite — care reflectă vremurile de asuprire socială, politică şi naţională a poporului romîn din Transilvania şi Banat, ce merită să fie amintite, în aceste consideraţii preliminare, acum şi publicate, în întregime, apoi.

Unele din aceste cronici au fost menţionate şi editate, total sau parţial, de I. Lupaş în studiul *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania* (ed. a II-a, Craiova, 1941). De atunci însă numărul lor a crescut la mai mult decît dublu, cele mai importante şi — ni se pare — cele mai valoroase fiind şi azi inedite.

Între cronici numărăm şi cronicile rimate (versuri istorice), cu valoare mai mult istorică decît literară, apoi memoriile şi însemnările zilnice (efemeridele), care toate împreună formează nepreţuite izvoare narative, de importanţă unică cîteodată.

*

Istoriografia romînească a Transilvaniei şi Banatului s-a născut deodată cu aceea a Ţării Romîneşti şi a Moldovei, în epoca lui Vlad Ţepeş şi a lui Ştefan cel Mare. Dar pe cînd cele dintîi cronici muntene şi moldovene sînt îmbrăcate în haină slavonă (şi cîteva următoare), cea dintîi cronică transilvană, scrisă la curtea voievodului Bartolomeu Dragfi, e învestmîntată în haină latină (şi unele după aceea).

1. — În fruntea cronicilor romîneşti ale Transilvaniai şi Banatului stă **Anonimul romînesc** *din Chronicon Dubnicense* (1474—1479), care a scris partea sa originală la sfîrşitul unei cronici latino-ungare, aflată în orăşelul Dubnic din Cehoslovacia de azi.

„Anonimul" conţine pe scurt povestirea evenimentelor din anii 1474—1479, cu atacuri îndreptate împotriva regelui Matia Corvinul şi cu elogii la adresa lui Ştefan cel Mare, ceea ce distonează cu partea anterioară a cronicii de la Dubnic. Ştefan e arătat ca un „bun părinte al patriei şi al poporului său", iar regele Ungariei ca „strîngător fără milă de dări" de pe spinarea poporului. Are şi laude pentru voievodul Bartolomeu Dragfi şi pentru Pavel Chinezul cu prilejul victoriei de pe Cîmpul Pîinii (1479).

Manuscrisul original, în limba latină, scris pe la anul 1480, se păstrează la Muzeul Naţional din Budapesta, Mss. lat. 165—14.

Faptul că *Chronicon Dubnicense* s-a păstrat aproape un secol (sfîrşitul veacului XV pînă în a doua jumătate a veacului XVI) la membrii familiei Dragfi din Maramureş, de origine romînească (de la care trecu, credem prin Ana Dragfi de mai jos, în familia Báthoreştilor, de la aceasta în veacul al XVII-lea la familia Illésházy la Dubnic, iar de aici în 1838 la Muzeul Naţional din Budapesta), faptul că Bartolomeu Dragfi, din timpul scrieii părţii finale a cronicii, a fost nu numai romîn ci şi cuscrul lui Ştefan cel Mare, precum şi acela că de la Ana Dragfi (1539—1540), soţia lui Gaşpar Dragfi (nepotul lui Bartolomeu) şi soră a lui Ştefan Báthori, regele Poloniei, există colateral şi o descendenţă romînească pînă în zilele noastre (14 generaţii), presupun că autorul de pe la sfîrşitul veacului XV, care a completat şi rectificat chiar şi pe italianul Bonfini, a putut să fie un romîn, al cărui nume nu-l cunoaştem.

Dată fiind situaţia proeminentă a lui Bartolomeu Dragfi în ierarhia feudală a Maramureşului (voievod) şi apoi a Transilvaniei (voievod şi al acestei provincii în anii 1493—1499), ţinînd apoi seama de politica proprie pe care acesta — şi alţi voievozi maramureşeni, sprijiniţi pe puternicele obştii săteşti locale — au dus-o faţă de puterea centrală şi faţă de ceilalţi nobili ai ţării şi în sfîrşit luînd în considerare spiritul şi conţinutul cronicii, ea poate fi considerată ca o cronică a familiei Dragfieştilor, scrisă sub inspiraţia acesteia şi servind interesele ei şi ale domnului Moldovei. Pentru faima lui, Bartolomeu a găsit că e bine să pună pe cineva din apropierea lui să-i scrie o cronică proprie. Ea e prima „cronică de familie" în istoriografia ţării noastre.

Partea finală, *originală*, a cronicii de la Dubnic a fost observată ca ceva distinct de restul cronicii, încă la 1899, de Alexandru Domanovsky în *A dubniczi krónika* [Cronica de la Dubnic], publ. în *Századok* [Veacurile], Budapesta, 1899, XXXIII, p. 226—256, 342—355, 411—451, şi de Ioan Lupaş (vezi mai jos).

EDIŢII: M. Florianus, *Chronicon Dubnicense*, în *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*, vol. III/1. Quinque Ecclesiae-Budapestini, 1884, in-8°, p. 1—207, cu textul latin întreg al cronicii, la sfîrşitul căreia se află Anonimul romînesc; I. Lupaş, *„Chronicon Dubnicense" despre Ştefan cel Mare*. Comunicare la Academia Romînă. Bucureşti, Cultura Naţională, 1929, in-8°, 12. p. (Academia romînă, Mem. Secţ. istorice, ser. III, tom. X), cu un studiu asupra Anonimului, textul original latinesc şi traducerea romînească; Idem, şi în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, 1928—1930, V, p. 341—353; I. Lupaş, *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania*, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, [1941], in-8°, XLIII +551 p. (Clasicii romîni comentaţi). La p. VI—VIII studiu asupra cronicii, iar la p. 1—4 textul romînesc al Anonimului, tradus după originalul latinesc.

2. — Peste o jumătate de veac, în vremea feudalismului dezvoltat, apare **Nicolae Olahus** (1493—1568), care scrie tot în limba latină.

În opera sa *Hungaria . . .* (*1479—1536*) are date autobiografice şi ştiri istorice-geografice-etnografice despre Ungaria, apoi despre Ţara Romînească, Moldova, Transilvania şi Banatul Timişan — cele din urmă în

această ordine — între anii 1479—1536. E cel dintîi cronicar romîn, strălucită figură de umanist, care vorbeşte despre originea comună, romană, a romînilor.

Manuscrisul original, în limba latină, scris în 1536 la Bruxelles, se păstrează la Biblioteca Naţională (fosta Bibliotecă Imperială) de la Viena, Codex d.

Autorul, originar din familia domnească a Drăculeştilor din Ţara Romînească, s-a născut la Sibiu, a trăit în Transilvania şi în Ungaria, ajungînd secretarul reginei Maria a lui Ludovic II, cel căzut în luptă la Mohaci (1526), după care — însoţind pe regină în pribegie la Bruxelles — şi-a scris acolo însemnările istorice la 1536. Reîntors în Ungaria ajunse episcop la Agria, arhiepiscop-primat la Strigoniu şi regent al ţării.

EDIŢII: Nicolae Olahus, *Hungaria, sive de originibus gentis, regionis situ, divisione, habitu, atque opportunitatibus* [Ungaria, sau despre originile neamului, despre aşezarea şi împărţirea regiunii, despre înfăţişarea şi înlesnirile ei], publicată de Matthias Bél în *Adaparatus ad Historiam Hungariae*, vol. I. Posoni, Tip. Joannis Paulli Royer, 1735, in-4°, p. 1 —41, după manuscrisul original; o altă ediţie, împreună cu lucrarea lui Olahus despre *Attila*, publicată de A. F. Kollár, *Nicolai Olahi metropolitae Strigoniensis Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo nunc primum ex codice Caesareo Olahi manu emendatto coniunctim editi* [Nicolae Olahus, mitropolit de Strigoniu : Ungaria şi Attila sau despre originile neamului, despre aşezarea regatului Ungariei, despre înfăţişarea şi înlesnirile ei şi despre cele înfăptuite de Attila, în două cărţi, acum pentru întîia oară publicate după manuscrisul lui Olahus din codicele imperial]. Vindobonae, Tip. Ioannis Thomae Trattner, 1763, in-8°, 258 p.; tot amîndouă lucrările, publicate de L. Juhász în *Bibliotheca scriptorum medii recentiorisque aevorum*. Budapest, 1938, in-8°; pentru alte lucrări ale lui Nicolae Olahus şi *despre* ele, vezi bibliografia *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* [Introducere în izvoarele şi literatura istorică maghiară] vol. I. Budapest, Magyar Tud. Akadémia, 1951, in-8°, p. 224—225; din punct de vedere romînesc studiat şi publicat de Timotei Cipariu, *Nicolau A-Episcopulu Strigonului, Excerpte dein opulu istoricu alu lui sub titlu Hungaria*, în *Archivu pentru filologia şi istoria*, Blasiu, 1870, nr. XXXVI—XXXVIII, p. 711—714, 726—733, 753—756, textul latin şi traducerea romînească; I. Lupaş, *Cronicari şi istroici romîni din Transilvania*, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, [1941], in-8°, p. VIII—X studiu asupra lucrării, p. 6—15 textul romînesc, reprodus după traducea lui T. Cipariu.

STUDII: I. Lupaş, *Doi umanişti romîni în secolul al XVI-lea* [*Nicolae Olahul şi Mihail Valahul*], comunicare făcută în şedinţa Academiei Romîne la 11 noiembrie 1927. Bucureşti, Cultura Naţională, 1928, in-8°, 29. p. (Academia Romînă, Mem. Secţ. istorice, ser. III, tom. VIII); Idem, şi în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, 1926—1927, IV, p. 337—363; Şt. Bezdechi, *Familia lui Nicolae Olahus*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, 1928—1930, V, p. 63—85; Şt. Bezdechi, *Nicolae Olahus, primul umanist de origine romînă*. Aninoasa-Gorj, Ram, [1939], in-8°, 126 p.; I. Lupaş, *Der erste Humanist aus rumänischem Geblüt, Nico-*

laus Olahus aus Hermannstadt (1493—1568), în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, Sibiu, 1940 şi în volumul aceluiaşi, *Zur Geschichte der Rumänen. Aufsätze und Vorträge*. Sibiu, Krafft & Drotleff, 1943, in-8°, p. 186—198.

3. — În prima jumătate a veacului al XVII-lea, timp în care condiţiile social-economice şi politice au deretminat dezvoltarea istoriografiei în limba naţională, avem pe **Vasilie, Protopopul din Braşov** (cca 1590—1659), contemporan cu Eustratie Logofătul, autorul unui *Letopiseţ moldovenesc*, scris în limba romînă, dar care nu ni s-a păstrat, şi cu Grigore Ureche, care şi-a scris *Cronica* tot în limba romînă. Protopopul Vasilie a scris şi el în limba romînă, cu totul independent de cronicarii moldoveni, şi se pune întrebarea : care dintre ei a scris mai întîi în limba poporului ? Din nenorocire originalul romînesc al cronicii braşovene e pierdut şi el.

Cronica Protopopului Vasilie din Braşov sau *Spunere precum au fost lucrul la această sfîntă biserică din Şcheii Braşovului* (*1392—1633*), conţine ştiri privind istoria bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului şi a romînilor din Braşov din anii 1392—1633, avînd un caracter local. Se găsesc scurte informaţii privitoare şi la Neagoe Basarab, Petru Cercel şi Aron Tiranul — ctitori şi binefăcători ai bisericii, — apoi despre Mihai Viteazul şi Radu Şerban în Transilvania.

Manuscrisul original, în limba romînă, scris între anii 1628—1633 la Braşov, azi nu mai există. El mai era la 1874 în arhiva bisericii Sf. Nicolae din Şchei, de unde a dispărut, dată fiind neglijenţa tradiţională de la această arhivă (vezi amănunte mai jos la *Cronica* lui Radu Tempea). Avem însă o traducere în limba germană, în 4 manuscrise, toate în fosta bibliotecă a Liceului Honterus din Braşov ; ms. Albrich, nr. 16, II, p. 933—940, cel tipărit în *Quellen* (vezi mai jos, la *ediţii*) ; ms. miscell. nr. 4, p. 582—586 ; ms. Trausch, nr. 18, b, II, p. 599—604 şi ms. Trausch, fol. 26, IV, p. 855—862, acesta cu adnotaţia „ex Wallachico translata". O variantă romînească e încorporată, cu foarte puţine modificări ale textului original, în *Cronica lui Radu Tempea*, publicată de Sterie Stinghe (mai jos).

Autorul a fost preot (— 1628), apoi protopop al Braşovului (1628-22 februarie 1659), şi e fiul protopopului Mihai (1576—1605) care rezidise la 1597 şcoala romînească, din piatră, de lîngă biserica Sf. Nicolae din Şchei şi ieşise în toamna anului 1599 în întîmpinarea oştilor biruitoare ale lui Mihai Viteazul, împreună cu judele Braşovului de atunci.

EDIŢII: Sterie Stinghe, *Istoriia bisericei Şcheilor Braşovului*. Braşov, Tip. Ciurcu & Co., 1899, in-8°, 219 p. *Cronica Protopopului Vasilie* formează începutul *Cronicii lui Radu Tempea* (p. 1—7), publicată de Stinghe cu titlul de mai sus ; N. Sulică, *Versiunea germană a cronicii Protopopului Vasilie şi varianta romînească a lui Radu Tempea*, în *Înştiinţări. Cîteva capitole din trecutul romînilor din Şcheii Braşovului*. Braşov, Tip. Ciurcu & Co., 1906, in-8°, p. 71—81 ; Fr. W. Seraphin, *Chronik von Pope Vasilie* (*1392 — 1633*), în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Braşov, 1909, V, p. I—VI (studiu), p. 1—5 (textul cronicii). E traducerea germană, după textul original romînesc pierdut, din manuscrisul Albrich, nr. 16, II, p. 933—940 ; Ştefan Meteş, *Cronica Popii Vasilie din Şcheii Braşovului* (cu note şi lămuriri), în *Drum Drept*, Bucureşti, 1913, I, nr. 3, p. 165—168. Aci avem textul romînesc, tradus din limba germană după Fr. W. Seraphin ; I. Lupaş,

Cronicari şi istorici romîni din Transilvania, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, [1941], in-8°, p. X—XIII studiu asupra cronicii, p. 16—22 textul romînesc al cronicii, tradus după versiunea germană a lui Fr. W. Seraphin, cu oarecari omisiuni.

STUDII: N. Sulică, *Cronica Protopopului Vasilie din Braşov*. Sibiu, Tip, Cartea Romînească, 1943, in-8°, 15 p. (Extras din : *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj-Sibiu, 1943—1944, IX, p. 331—343). Aci se spune că protopopul Vasilie e „cel dintîi cronicar romîn, care se ridică peste nivelul comun al vechilor analişti, înregistratori de date seci şi de fapte izolate", iar titlul original al cronicii pare să fi fost : *Spunere precum au fost lucrul... la această sfîntă biserică [din Scheii Braşovului]*.

4. — După cîţiva ani, la 1654, găsim pe egumenul franciscan, de origine romînească, **Ioan Caioni** (1629—1687), cam uitat pînă acum. Cronica sa rimată, izvor pentru luptele dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu, e scrisă în limba maghiară : *Lupulj vajdának romlásáról s Havas elföldnek nyertes állapotjakról való ének* [Cîntec despre sfîrşitul voievodului Lupu şi despre biruinţa Ţării Romîneşti, — 1653] şi ne dă ştiri despre lupta de la Finta din 1653, biruinţa lui Matei Basarab şi a transilvănenilor asupra lui Vasile Lupu şi fuga acestuia la cazaci. Despre Transilvania spune că e cea mai frumoasă ţară dintre toate ţările romîne şi creştine, din cîte a văzut.

Manuscrisul original, în limba maghiară, scris la 1654, după cum se precizează în text, a fost găsit de Ludovic Kelemen în 1909 într-un volum miscellaneu la biblioteca lui Ştefan Apor din Abuş (Tîrnava Mică). Azi se află în păstrarea Arhivei istorice a Academiei R.P.R. — Filiala Cluj, fondul Apor.

Autorul Ioan Caioni, de origine romîn, trecut la catolicism, a fost egumen franciscan la mînăstirea Şumuleu din Ciuc, azi înglobată în oraşul Miercurea-Ciuc. Acolo a zidit în 1661 o şcoală, iar la 1676 a întemeiat o tipografie, în care a tipărit unele din lucrările sale în limba latină şi maghiară. Lui i se datoresc şi „Cîntecul Voivodesei Lupu" şi două jocuri populare romîneşti.

EDIŢII: Attila T. Szabó, *Lupuj vajda történetének ismeretlen változata* [O variantă necunoscută a istoriei voievodului Lupu], în *Irodalomtörténeti Közlemények* [Comunicări de istorie literară], Budapest, 1930, XL, p. 353—359, după manuscrisul original. Titlul întreg e : *Lupulj vajdának romlásáról és vitéz magyaroknak s Havas elföldnek nyertes állapotjakról való ének Isten segedelméböl egy anachoreta által* [Cîntec despre sfîrşitul voievodului Lupu şi despre biruinţa ungurilor şi a Ţării Romîneşti, cu voia lui Dumnezeu, de un anahoret] ; I. Crăciun, *Cronica rimată a lui Ioan Caioni din 1564 despre sfîrşitul lui Vasile Lupu* (cuprinde cronica tradusă în limba romînă). În curs de tipărire.

STUDII: Andrei Veress, *Cîntece istorice vechi ungureşti despre romîni*. Bucureşti, Cultura Naţională, 1925, in-8°, 40 p. (Academia Romînă, Mem. Secţ. istorice, ser. III, tom. III, mem. 1) ; studiul la p. 26—28.

5. — Spre sfîrşitul veacului XVII, în vremea marilor cronicari moldoveni (Miron Costin), munteni (Stolnicul Cantacuzino, Radu Popescu), şi transilvani (G. Krauss, Bethlen-eştii) etc., **Gheorghe Brancovici** (1645—1711) a dăruit istoriografiei ţării sale de naştere, Transilvania, două cronici :

una scrisă în limba românească şi alta în limba sîrbească. Sînt cele dintîi cronici, cu orizont mai larg, pînă la reprezentanţii *Şcoalei ardelene.*

Cronica românească, — 1686, cuprinde ştiri de la primele începuturi, despre originea românească a poporului român, despre lupta de la Posada din 1330 a lui Basarab I, începuturile Moldovei, vremurile lui Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi ceva mai dezvoltat veacul XVII, pînă la 1686.

Manuscrisul original, într-o frumoasă limbă românească, scris la începutul anului 1687, în Ţara Românească, nu e cunoscut, există numai copii.

Gheorghe Brancovici, născut la Ineu (Ienopole, în reg. Aradului) şi frate al mitropolitului Sava Brancovici al Transilvaniei, la curtea căruia a crescut, e socotit român, ştiind „mai bine românește decît sîrbește". În 1675 fu capuchehaie al Transilvaniei la Constantinopol, apoi se refugie la București — unde şi-a scris cronica românească — iar de la 1689 la 1711 fu în închisorile habsburgilor de la Viena şi Egger, unde a scris cronica sîrbească.

EDIŢII: Aron Densuşianu, *O nouă cronică românească* în *Revista critică literară*, Iaşi, 1893, I, p. 97—103 (studiu), p. 366—396 (textul cronicii, cu titlul: *Hronica Slovenilor, Illiricului, Misii cei din sus şi cei din jos Misii* [= *Cronica Românească* a lui G. Brancovici]); N. Iorga, *Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, în *Revista istorică*, Iaşi, 1917, III, nr. 1—6, p. 9—15 (studiu), p. 26—118 (textul cronicii, cu titlul: *Operele lui Gheorghe Brancovici*). Aci se publică textul după manuscrisul păr. C. Bobulescu, cel mai bun manuscris cunoscut pînă acum, care conţine la început o *Cronică a Chievului* — neaparţinînd lui Brancovici — urmată de *Cronica Slovenilor* = *Cronica Românească*, scrisă aceasta de Brancovici; I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Românesc, (1941), in-8°, p. XIII—XV studiu asupra *cronicii româneşti* şi asupra *cronicii sîrbeşti*, p. 23—29 spicuiri din textul *cronicii româneşti*, după textul din *Revista critică literară*, Iaşi, 1893 şi *Revista istorică*, Iaşi, 1917.

STUDII: Iovan Radonić, *Grof Gjorgje Branković i njegovo vreme* [Contele Gheorghe Brancovici şi vremea lui]. Belgrad, 1911, 766 p. O completă biografie a lui, unde *cronica românească* e privită ca o schiţă prescurtată a *cronicii sîrbeşti*; V. Bogrea, *Legende istorice paralele cu ale noastre în cronica lui Gheorghe Brancovici*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, 1924—1925, III, p. 505—507, cu paralele la anumite legende: Dumbrava-Roşie, Domnii noştri şi Alexandru cel Mare etc.; N. Radojčić, *O hronikama grofa Gjorgja Brankovića* [Despre cronicele contelui Ggheorghe Brancovici], în *Prilozi za knizevnost, jezik, istoriju i folklor*, Belgrad, 1926, VI, p. 1—45. Cuprinde un studiu asupra cronicelor lui Gh. Brancovici, admiţînd paternitatea acestuia pentru *Cronica românească*, respingînd-o pentru *Cronica Chievului*; M. Lascaris, *Deux publications serbes concernant l'histoire roumaine.* Vălenii de Munte, Datina Românească, 1927, in-8°, 11 p. (Extrait de la: *Revue historique du Sud-Est-Européen*, 1927, IV). Comunică rezultatele studiului lui N. Radojčić; P. P. Panaitescu, *Istoria slavilor în românește în secolul al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brancovici şi Sinopsisul de la Kiev*, în *Revista istorică română*, Bucureşti, 1940, X, p. 80—129. Cuprinde un studiu asupra manuscriselor *cronicii româneşti* — 7 manuscrise, dintre care manuscrisul publicat de A. Densuşianu e defectuos, cel publicat de N. Iorga (ms. C. Bobulescu) fiind cel mai bun. Se precizează *paternitatea* acestuia pentru *Cronica romî-*

nească, de asemenea *non paternitatea* pentru *Cronica* (*Sinopsisul*) *de la Kiev*, şi data scrierii cronicii romîneşti la 1687, în Ţara Romînească; M a r i n a I. L u p a ş, *Mitropolitul Sava Brancovici*. Cluj, Tip. Cartea Romînească, 1939, in-8°, 120 p. (Biblioteca Institutului de istorie naţională, VI). La p. 7—10 caracterizarea celor două cronici — *romînească* şi *sîrbească* — a lui Gh. Brancovici.

6. — Spre sfîrşitul vieţii **Gheorghe Brancovici** a scris, în închisoarea habsburgilor, unde a petrecut peste 21 de ani, o *Cronică sîrbească*, — *1690*. Ea are aceleaşi ştiri ca şi *Cronica romînească*, mult dezvoltate însă, mai ales capitolul privitor la vremurile lui Mihai Viteazul — pentru care are cuvinte de admiraţie — şi capitolele despre viaţa şi păstorirea fratelui său, a mitropolitului Sava Brancovici, în Transilvania. Unele ştiri sînt tendenţioase, pentru preamărirea familiei sale şi a neamului său.

Manuscrisul original, în limba sîrbească, scris între anii 1690—1711 în închisorile din Viena şi Egger, se păstrează la biblioteca Mitropoliei din Carloviţ.

EDIŢII: Manuscrisul, în 5 cărţi, e *inedit*. Părţi, în traducere romînească, s-au publicat mai multe: din capitolul privind viaţa mitropolitului Sava Brancovici, cu titlul *Biografia mitropolitului Sava şi istoricii serbesci*, în *Speranţia*, Arad, 1869, n-rele 17—19; I d e m, în *Lumina*, Arad, 1874, n-rele 51—56; dar mai ales S i l v i u D r a g o m i r, *Fragmente din Cronica sîrbească a lui Gheorghe Brancovici*, în *Anuarul institutului de istorie naţională*, Cluj, 1923, II, p. 1—70, cu o biografie a lui Gh. Brancovici, caracterizări asupra celor 5 cărţi în manuscris ale *Cronicii sîrbeşti*, apoi textul *sîrbesc* şi *traducerea romînească* a fragmentelor privind viaţa fretelui său, a mitropolitului Sava, din cartea a 5-a, p. 1499—1532 şi 1562—1632, adică ceva peste 100 de pagini; I. L u p a ş, *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania*, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, [1941], in-8°, p. XIII—XV studiu asupra *cronicii romîneşti* şi asupra *cronicii sîrbeşti*, p. 30—39 spicuiri din textul *cronicii sîrbeşti*, după originalul tradus de S. Dragomir în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, 1923, II.

Pentru *studiile* asupra cronicii sîrbeşti vezi mai sus, la sfîrşitul cronicii romîneşti. P. P. Panaitescu spune în studiul pomenit mai sus: în ce priveşte „marea lui cronică scrisă în sîrbeşte" are, „mai ales începînd cu capitolele privitoare la secolul al XVI-lea înainte, un caracter de *adevărat letopiseţ romînesc*, cuprinzînd exclusiv istoria romînilor".

7. — Istoriografia din veacul XVIII, epoca regimului turco-fanariot în Moldova şi Ţara Romînească şi habsburgic în Transilvania şi Banat, începe cu **Radu Tempea** (1691—1742), în cronica lui reflectîndu-se clar, deşi numai pe plan local, braşovean, lupta anticatolică şi deci antihabsburgică a întregii Transilvanii, faţă de „unirea" bisericească de la 1700 şi apoi faţă de patricienii saşi ai oraşului.

Istoria sfintei besérici a Şcheilor Braşovului, sau *Cronica lui Radu Tempea, 1392—1742*, are în frunte cronica protopopului Vasilie din Braşov, cu neînsemnate modificări (conţinînd, precum am văzut, ştiri locale braşovene de la anii 1392 pînă la 1633), pe care Radu Tempea o *continuă* pînă la 1742, cu ştiri locale privitoare mai ales la problema unirii religioase din 1700, la „istoria Vlădicăi Atanasie", la „relaţiile Braşovenilor cu Constan-

tin Brîncoveanu după primirea unirii", apoi la activitatea de convertire religioasă a episcopilor Patachi şi Inocenţiu Micu-Clain şi la atitudinea plină de curaj a protopopilor romîni contemporani faţă de magistratul săsesc local.

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris între anii 1716—1742 la Braşov, se păstrează în arhiva bisericii Sf. Nicolae din Şchei[1].

Radu Tempea, sfinţit preot de Antim Ivireanu la Bucureşti în 19 februarie 1716, a ajuns protopop al Braşovului la 18 decembrie 1735—1742. A fost un protopop luptător atît împotriva „catolicizării" romînilor din Braşov de Inocenţiu Micu-Clain, cît şi a conducerii săseşti a oraşului.

EDIŢII: Sterie Stinghe, *Istoriia beséricei Şcheilor Braşovului (Manuscript de la Radu Tempé)*. Braşov, Tip. Ciurcu & Comp., 1899, in-8°, VI + 219 + 7 p.; I. Lupaş, *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania*, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, [1941], in-8°, p. XV studiu asupra „istorii", p. 40—60 spicuiri din ea după textul tipărit de Sterie Stinghe.

STUDII: N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti*, ed. a II-a, vol III/1. Bucureşti, 1933, in-8°, p. 160—163 despre Radu Tempea şi *istoria* sa; Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii romîne, Epoca veche*, ed. a III-a. Sibiu, Tip. Krafft & Drotleff, 1936, in-8°, 263 p. La p. 190 despre cronică: din ea vedem „energica atitudine a protopopului braşovean, nu numai cînd avea să se împotrivească lui Inochentie Clain, venit la Braşov cu gîndul să atragă pe Romîni la Unire, ci şi în luptele sale locale cu Saşii"; Candid C. Muşlea, *O dinastie de preoţi şi protopopi: Radu Tempea, şase generaţii din aceeaşi familie*. Braşov, „Astra", 1930, in-8°, 119 p., cuprinzînd biografia şi aprecieri asupra istoriei lui Radu Tempea.

8. — La **Mihai Popovici** din Banat (aproximativ prima jumătate a veacului XVIII — după 1771) constatăm aceleaşi indignări împotriva „unirii" cu biserica Romei, ajutoare ruseşti pentru biserica ortodoxă şi luptele pentru eliberarea de sub jugul turcesc din anii 1770—1771.

Naraţiunea istorică, 1770—1771 a lui Mihai Popovici conţine ştiri ruso-romîne din anii 1770—1771 privind luptele religioase împotriva „unirii" cu Roma, sprijinul Rusiei din acest timp pentru biserica ortodoxă romînă din Transilvania şi Banat şi informaţii asupra războiului ruso-turc desfăşurat în acest timp pe pămîntul ţărilor romîne.

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris în februarie 1771 la Timişoara, se păstrează la Biblioteca Academiei R.P.R. din Bucureşti, mss. rom. nr. 1331.

Despre autor nu ştim decît că a fost preot în Sînnicolaul din Banat, a călătorit la Ierusalim şi la întoarcere trecu prin Rusia, la Petrograd, de unde se întoarce cu ajutoare pentru biserica sa persecutată de catolici. N. Iorga înşiră pe Mihai Popovici în cadrul isoriografiei transilvane şi bănăţene.

EDIŢII: N. Iorga, *Un călător bănăţean în Rusia [1770—1771]*, în *Tribuna poporului*, Arad, 1901, V, n-rele 102—103, 113—115, 124—125, 127—128, conţinînd textul naraţiunii.

---

[1] Preţiosul manuscris al *Cronicii lui Radu Tempea* era în toamna anului 1953, cînd am făcut cercetări în Oraşul Stalin, încă *necatalogat* (după o existenţă de peste 200 de ani!) şi *inexistent* în arhivă. Protopopul Nicolae Bîrsan — atunci recent venit la protopopiat şi care nu cunoştea încă neglijenţa de la arhivă, de unde a putut să *dispară* la 1874 *Cronica Protopopului Vasile* — a luat asupra d-sale găsirea lipsurilor. Manuscrisul, din fericire, a fost găsit.

STUDII: N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. a II-a, vol. III/1. București, 1933, in-8°, p. 116, avînd ştitri despre Mihai Popovici şi menţiuni asupra lucrării lui.

9. — Cronica lui Radu Tempea a fost continuată — după unele informaţii — de **Radu Duma** (cca jumătatea veacului XVIII — după 1790), al cărei original nu-l cunoaştem şi astfel nu putem preciza dacă e înglobată în *Cronica anonimă a Braşovului pentru trecutul românilor din Şchei, 1392—1780*, ce urmează, sau nu. Lui Radu Duma i se atribuie însă şi alte două cronici.

Cea dintîi e intitulată *Istorie. Din ce pricină au început Împăratul turcesc asupra împărăţii Moscalilor oaste* (*1768—1774*), cu ştiri despre războiul ruso-turc din anii pomeniţi, desfăşurat pe pămîntul Ţărilor Române şi terminat cu pacea de la Kuciuc Kainargi, avînd la bază informaţiile unor boieri refugiaţi la Braşov.

Manuscrisul original, în limba română, scris se pare de Radu Duma la Braşov curînd după întîmplări, nu e cunoscut, ci numai o copie făcută spre sfîrşitul veacului XVIII de Simeon Hiară.

Despre Radu Duma avem puţine ştiri. În anii 1772—1790 a fost dascăl la şcoala din Şcheii Braşovului şi „scriitor de porunci". Un izvor contemporan îl arată ca om învăţat, cunoscînd limbile latină, greacă şi sîrbă. Dintr-o învoială cu obştea din Braşov datată 1776, scrisă de mîna lui, reiese că s-a angajat să înveţe carte pe toţi copiii, cîţi vor veni la şcoală în acel an „şi pre cei ce pot plăti şi pre cei ce nu pot plăti", adică şi pe cei săraci.

EDIŢII: Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus* (cu titlul: *Ştiri despre războiul ruso-turc din 1768—1774*), în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, Bucureşti, 1910, XI, p. 21—36.

10. — Cealaltă lucrare atribuită lui **Radu Duma** e o *Cronică a Ţării Ardealului* (*744—1779*), cuprinzînd însemnări scurte şi răzleţe, grupate în două serii, privitoare la evenimentele din anii 744—1739, mai dezvoltate de la 1687 (venirea austriecilor în Transilvania) pînă la 1739 şi apoi din anii 1146—1779, mai dezvoltate de la 1740—1779, la urmă cu unele amănunte pentru Ţara Românească din 1714 (Constantin Brîncoveanu) şi 1738 (Constantin Mavrocordat) şi pentru Moldova din 1758 şi 1778.

Manuscrisul original, în limba română, scris se pare de Radu Duma, nu ştim unde se află, dar există o copie de pe la sfîrşitul veacului XVIII, scrisă de Simeon Hiară.

EDIŢII: Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus* (cu titlul: *Cronica Ţării Ardealului . . . [şi] . . . Iarăşi Ardealul, Moldova şi Ţara Românească*), în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, Bucureşti, 1911, XII, p. 52—57 şi 83—88.

11. — **Cronica Anonimă a Braşovului** *pentru trecutul românilor din Şchei, 1392—1780*, are ştiri în legătură cu istoria bisericii Sf. Nicoale din Şcheii Braşovului şi a românilor din Braşov de la venirea bulgarilor, în 1392, pînă la ultimele frămîntări religioase privind „unirea" cu biserica papală, respinsă de braşoveni, adică pînă la 1780. Se amintesc şi juzii oraşului, neamurile cele vechi, zidirea bisericii Sf. Nicolae de către Neagoe Basarab, protopopii şi preoţii bisericii, scurte ştiri despre Mihai Viteazul şi soarta

mitropoliei — înfiinţată de el la Alba Iulia — după „unirea" religioasă din 1700, apoi nemulţumirile romînilor ortodocşi din Braşov şi Ţara Bîrsei pînă în vremurile lui Dionisie Novacovici, 1780. Ştirile s-au păstrat răzleţ, sub titlul de *Înştiinţare*, formînd manuscrise separate, după cum urmează mai jos, care toate împreună au făcut parte probabil din o cronică.

a) *Înştiinţare din ce vreme au venit Bolgarii la Braşov şi din ce pricină şi cum s-au aşezat lîngă această cetate, ce să numeşte Bolgarseg, adecă unghiul Bolgarilor, la anul 1392* [*—1675*]. Formînd o variantă a „Cronicii Protopopului Vasilie din Braşov", conţinutul e identic încîtva cu al acestei cronici, pe care o *depăşeşte* însă de la 1633—1675. În multe locuri există şi *deosebiri* între textul uneia şi al celeilalte.

b) *Înştiinţare pentru judeţii şi funogii care au fost la cetatea Braşovului* (*1238—1785*]. Cronologie simplă a juzilor şi a altor membri ai Sfatului Oraşului Braşov, an cu an, pomenindu-se numele lor, de la 1238—1785.

c) *Înştiinţare pentru neamurile cele vechi de cînd au fost venirea Bolgarilor la Braşov* [*—1780*]. Cuprinde lista neamurilor braşovene romîneşti de la sfîrşitul veacului XIV pînă în veacul al XVIII-lea, căreia îi urmează scurte însemnări despre stările sociale locale braşovene din ultima sută de ani: 1687—1780.

d) *Înştiinţare pentru Neagoe Basarab Vodă ce au fost domn Ţării Munteneşti* [*1512—1536—1782*]. Are unele ştiri din domnia lui Neagoe Basarab (1512—1521), mai ales în legătură cu zidirea bisericii de la Curtea de Argeş şi a bisericii Sf. Nicolae din Şchei. Ştirile depăşesc însă domnia lui Neagoe, ajungînd pînă la 1536 — vremurile lui Radu Paisie — şi cu oarecare adaosuri ulterioare — pînă la 1782.

e) *Înştiinţare pentru protopopii care au fost mai'nainte vremi la această sf*[*î*]*ntă biserică din Bolgarseg, ce iaste hramul sf*[*î*]*ntului Nicolae făcătorul de minuni* [*1659—1780*]. Conţine lista cronologică a protopopilor Braşovului, cu faptele lor mai însemnate, urmate de un istoric scurt al bisericii Sf. Nicolae din Şchei, al Braşovului romînesc şi al Ţării Bîrsei romîneşti.

f) *Înştiinţare pentru preoţii, care au fost la această biserică mai'nainte vreme, care au fost cu mai multă osîrdie a să înfrumuseţa şi a să îndrepta norodul întru fapte bune şi cuvioase, precum D*[*umne*]*zeu iubeşte* [*1569—1779*]. Cuprinde scurte ştiri privind istoria locală braşoveană şi a Ţării Bîrsei, precum şi pe preoţii bisericii Sf. Nicolae din Şchei de la 1569 la 1779.

g) *Înştiinţare* [*despre înfiinţarea mitropoliei la „Beligrad" de Mihai Viteazul în 1595 şi despre strămutarea reşedinţei vlădiceşti de episcopii uniţi de la Alba-Iulia la Făgăraş şi apoi la Blaj, 1595—1737*]. Scurtă însemnare despre întemeierea mitropoliei, de către Mihai Viteazul, la Alba-Iulia, în 1595 şi soarta acestei mitropolii după „unirea" din 1700, de asemenea despre dărîmarea clădirii mitropoliei de către împăratul Carol VI cu ocazia zidirii fortificaţiilor.

h) *Înştiinţare de cînd s-au început unaţiia la această ţară a Ardealului şi care Vlădică au fost în vremea aceia şi din ce pricină s-au făcut* [*1700—decembrie 1780*]. Ştiri scurte despre problema unirii unei părţi a romînilor din Transilvania cu biserica Romei, şi asupra frămîntărilor politice şi religioase din veacul XVIII în această provincie, pînă la venirea episcopului Grigore Maior (dec. 1780).

i) [*Înştiinţare de cînd au venit Vlădica Dionisie Novacovici la Braşov şi care vlădică neunit au fost după aceea la Ţara Ardealului, 1761—1780*]. Cuprinde scurte ştiri, locale, în legătură cu frămîntările unirii la Braşov şi în Ţara Bîrsei. Se înregistrează în special nemulţumirile ortodocşilor şi o statistică contemporană asupra ortodocşilor din Braşov şi Ţara Bîrsei.

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris probabil în diverse timpuri şi de mîini diferite la Braşov, nu mai există, ci numai copii adunate într-un codice de pe la sfîrşitul veacului XVIII, ce se află la Arhivele statului din Oraşul Stalin.

EDIŢII: N. N. Statie [= N. Sulică], *Înştiinţări. Cîteva capitole din trecutul romînilor din Şcheii Braşovului* (reproducere după un codice manuscript de la finea veacului al XVIII-lea). Braşov, Tip. Ciurcu & Comp., 1916, in-8°, 62 p. Editorul spune că „Înştiinţările" cuprinse în broşura sa au format o *Cronică Anonimă* în legătură cu biserica din Şchei.

12. — Cea mai reprezentativă cronică, în care găsim revolta ortodoxiei romîneşti împotriva catolicismului habsburgic şi a vlădicilor „uniţi", e *Plîngerea Sfintei Mînăstiri a Silvaşului din Eparhia Haţegului din Prislop, alcătuită prin stihuri*, sau **Cronica rimată de la Prislop,** cca 1400—1762.

Ştirile încep cu Nicodim, fondatorul mînăstirii Prislopului, ating domnia lui Mihai Viteazul, se opresc la Zamfira lui Moise Vodă din Ţara Romînească, care a refăcut mînăstirea „la 1520", şi deplînge apoi prigonirile îndreptate împotriva Prislopului, după „unire", de episcopii Atanasie, Patachi, Inochentie Micu-Clain şi mai ales de Petru Pavel Aron, în timpul căruia s-a distrus mînăstirea, la 1762. Se accentuează şi pericolul ce rezultă din această „unire".

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris pe la anul 1782 de mîna unui călugăr anonim fost la mînăstirea Prislopului, din Haţeg, azi nu mai există, ci numai copii.

EDIŢII: Cezar Boliac, în *Buciumul*, Bucureşti, 1863, I. nr. 3, p. 11—12, 16, 19—20. Textul e reprodus după un manuscris asupra provenienţei căruia Boliac nu spune, decît că-l va dărui Bibliotecii Naţionale din Bucureşti [= Academia, care nu-l are]; Ghenadie Enăceanu; *Plîngerea sfintei Mînăstiri a Silvaşului . . .*, în *Biserica ortodoxă romînă*, Bucureşti, 1878, mai, IV, nr. 8, p. 496—507. E a doua reproducere a textului, fără să fie cunoscută reproducerea lui Boliac din *Buciumul*. Enăceanu a găsit manuscrisul textului *său* în „Biblioteca sfintei mînăstiri Căldăruşanii... manuscript in-folio, legat în piele" (Introducere explicativă). Între cele două manuscrise există mai multe deosebiri. Reproduceri ulterioare în *Telegraful romîn*, Sibiu, 1898, nr. 24 şi urm.; *Foaia diecezană*, Caransebeş, 1898, nr. 13 şi urm.; apoi Dr. Iacob Radu în *Istoria vicariatului greco-catolic al Haţegului*. Lugoj, Tip. Gutenberg, 1913, in-8°, p. 351—367, însoţit de note pătimaşe în subsol. Ultimele două sînt reproduse după Enăceanu, a lui Radu după *Telegraful romîn*. Asupra cronicii şi cronicarului a revenit I. Lupaş, *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania*, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, [1941], in-8°, avînd la p. XVII—XIX un studiu, iar la p. 61—81 textul, cu note explicative. „Între textul publicat de Boliac şi între cel reprodus de Ghenadie Enăceanu se găsesc mai multe deosebiri,

explicabile prin faptul că probabil nici unul nici altul nu au avut la îndemînă textul original al cronicii rimate, ci copii diferite. . ."

STUDII: N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti*, ed. a II-a, vol. III/1. Bucureşti, 1933, in-8°, p. 163—166, cu aprecieri asupra cronicii. „Cronica în versuri nu e altceva decît un rechizitoriu violent contra conducătorilor Bisericii unite şi mai ales contra lui Petru Aron... arătînd mai ales prigonirea ce au pornit-o împotriva Prislopului"; Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii romîne. Epoca veche*, ed. a III-a. Sibiu, Tip. Krafft & Drotleff, 1936, in-8°, p. 190—192, cu consideraţii asupra cronicii „îndreptată pe la anul 1782 . . . împotriva unirii . . . cu versuri şchioape, dar cu accente foarte puternice împotriva celor ce au părăsit legea strămoşească", călugărul anonim întrevăzînd „şi primejdia naţională ce rezultă din dezbinarea bisericii".

13. — Stăpînirea habsburgică a reuşit să ţină Transilvania şi Banatul sub jugul ei, aproape 250 de ani, prin *agentul fiscal* — pe plan economic — strîngînd bani, prin *călugărul iezuit* — pe plan bisericesc — cucerind credincioşi pentru catolicism, şi prin *generalul împărătesc* — pe planul organizării militare — recrutînd oameni pentru paza graniţelor. În a doua jumătate a veacului XVIII avem o cronică rimată în legătură cu „militarizarea" graniţei de nord a Transilvaniei: Ţara Năsăudului. Autorul ei e **Anton Cosimelli** (aproximativ prima jumătate a veacului XVIII — după 1785), cunoscut mai ales sub pseudonimul de *Silvius Tannoli*.

Cronica e intitulată: *Poemation de secunda legione valachica sub Carolo Barone Erzenbergio. Cîntec despre al doilea Regiment romîn sub Carol baron Erzenberg. Compus de căpitanul Anton Cosimelli în Năsăud 1765—1766. Editat în traducere romînă cu notiţe explicative de Dr. Nestor Simon, secretar şi controlor al fondurilor grănitereşti Năsăud, 1909*, şi cuprinde o poemă în versuri, cîntîndu-se soarta poporului romîn în general şi a celui de pe valea Rodnei, din Transilvania, în special, dîndu-se şi istoricul Regimentului II grăniceresc înfiinţat la anul 1763 de Maria Tereza, cu romînii de pe Valea Rodnei. Notele explicative ale traducătorului sînt ele însele o scurtă cronică asupra trecutului romînilor năsăudeni.

Manuscrisul original, în limba latină, scris în 1765—1766 la Năsăud, azi nu mai există dar a fost publicat pe cînd autorul era încă în viaţă.

Antonio Cosimelli, cu pseudonimul cu care şi-a publicat poema istorică: Silvius Tannoli, e de origine italian, fiind între 1763—1785 ofiţer al Regimentului II grăniceresc năsăudean, adică vreo 23 de ani. Ca ofiţer al acestui regiment romînesc a scris, pe pămîntul Ţării Năsăudului, despre soarta poporului nostru şi despre regimentul între organizatorii şi conducătorii căruia a fost şi el. Din aceste motive şi pentru că „a rămas în amintirea grănităerilor ca un mare binefăcător al populaţiei", cronica lui rimată poate fi socotită printre cronicile romîneşti ale Transilvaniei.

EDIŢII: Comes Silvius Tannoli, *Poëmation de secunda legione Valachica sub Carolo Barone Erzenbergio*. Cibinii Transylvaniae, Tip. Samuel Sárdi, 1768, in-8°, [23] p.; Idem, cu *acelaşi titlu*, Magno-Varadini, Tip. Ioannis Tichy, 1830, in-8°, 120 p. Aci sînt şi reflecţiuni istorice asupra trecutului poporului romîn, care nu sînt ale lui, ci ale lui Vasile Vaida (1780—1834); Iuliu Moisil, *Biografia căpitanului Anton Cosimelli şi opera sa Poëmation de secunda legione valachica. Poema regimentului al II-lea grănităresc năsăudean. Tipărită pentru întîiaşi dată în limba latină în anul*

1768 sub pseudonimul Comes Silvius Tannoli. Traducere în limba romînă (în 1925) de Vasile Bichigean, în *Arhiva someşană*, Năsăud, 1938—1939, nr. 25, p. 447—481 (textul original şi trad. romînească, paralel).

14. — Lupta împotriva catolicismului e mult accentuată la **Dimitrie Eustatievici** (prima jumătate a veacului XVIII — 1796).

În *Cronica* lui (*1512—1783*) găsim însemnări începînd cu vremurile lui Neagoe Basarab, ale lui Mihai Viteazul, dar preţioase sînt mai ales ştirile în legătură cu „unirea" de la 1700, tratată polemic, şi cu consecinţele ei în veacul XVIII. Dintre ştirile locale,braşovene : statistica anuală a romînilor şi saşilor din Braşov de la 1759—1783, probleme ale bisericii ortodoxe între 1761—1780, o listă de preoţi braşoveni de la 1590—1779 şi o listă de neamuri vechi şi noi din Braşov. La urmă scurte însemnări de istorie transivană din 1696—1780, terminate cu întrevederea dintre Iosif II şi Ecaterina a Rusiei, la Mohilău.

Manuscrisul original, în limba romînă, scris între anii 1780—1784, s-a aflat pînă la 1940 în posesia lui N. Iorga.

Cronica, anonimă, e atribuită de Nicolae Iorga lui Dimitrie Eustatievici, unul din cei mai culţi romîni ortodocşi ai vremii, din Braşov, diplomat al academiei lui Petru Movilă de la Chiev, autor al celei dintîi gramatici romîneşti şi director general al şcoalelor ortodoxe romîne din Transilvania.

EDIŢII: N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Şcheii Braşovului*, în *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*, Bucureşti, 1933, XII, p. 59—99. În studiul introductiv, de la p. 59—64, Iorga atribuie „această cronică" lui Dimitrie Eustatievici, iar la p. 65—99 reproduce textul cronicii după un manuscris provenit de la Andrei Bîrsanu din Braşov, rămas apoi în proprietatea lui N. Iorga ; I. Lupaş, *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania*, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, [1941], in-8°, p. XVI—XVII un scurt studiu asupra cronicii, important pentru situaţia manuscrisului, iar la p. 82—84 reproducerea unui fragment din acest „cronicar braşovean", privind *Domnia lui Neagoe Basarab.*

STUDII : N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti*, ed. a II-a, vol. III/1. Bucureşti, 1933, in-8°, p. 275—278, scurtă biografie şi caracterizarea operei lui Eustatievici ; Giorge Pascu, *Istoria literaturii romîne din secolul XVIII*, partea a III-a. Iaşi, Cultura Naţională-Bucureşti, 1927, in-8°, p. 285—288 biografia, activitatea ca „directorul şcoalelor" din Transilvania şi operele lui Eustatievici ; Nicolae Albu, *Istoria învăţămîntului romînesc din Transilvania pînă la 1800*. Blaj, Tip. „Lumina" Miron Roşu, 1944, in-8°, 368 p., cu biografia dezvoltată şi activitatea multilaterală a lui Eustatievici, la p. 280—289, şi indicele de la sfîrşit.

15. — Cele trei cronici următoare privesc răscoala ţăranilor din 1784—1785 de sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan, expresie a luptei întregului popor iobag din Transilvania şi Banat împotriva feudalismului în descompunere.

Prima, cu titlul latinesc : **Carmina valachica** *Horae et Kloskae* [Cîntece romîneşti despre Horea şi Cloşca, 1784—1785], e o cronică rimată în legătură cu răscoala condusă de Horea şi Cloşca.

Manuscrisul original, în limba romînă, deşi titlul e în limba latină, scris pe la sfîrşitul veacului XVIII în Transilvania, cu ortografie ungurească, azi nu se ştie unde se află. Există o copie în arhiva Bibliotecii centrale universitare din Cluj.

EDIŢII: D. Prodan, *Versuri contemporane despre răscoala lui Horea*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, Bucureşti, 1942, VI, p. 22—26.

16. — A doua cronică rimată are titlul în limba maghiară: *A ... Hóráról és Kloskáról készült* **két énekek** [Două cîntece despre ... Horea şi Cloşca, 1784—1785]. Sînt versuri istorice romîneşti, cu ortografia ungurească, duşmănoase conducătorilor răscoalei ţărăneşti din 1784—1785. Manuscrisul original, în limba romînă, deşi titlul e în limba maghiară, scris la 6 ianuarie 1785 la Orăştie, azi nu mai există. Avem însă o copie de pe la sfîrşitul veacului XVIII în arhiva Bibliotecii centrale universitare din Cluj. Autorul pare a fi romîn. Titlul în limba maghiară, al *copiei*, nu înseamnă că e şi al originalului, care putea să nu aibă titlu.

EDIŢII: D. Prodan, cu titlurile *Cîntecul Horii şi al Cloşchii* şi apoi *Cîntec despre Horea şi Cloşca ...*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, Bucureşti, 1942, VI, p. 26.

17. — Ultima cronică despre lupta iobagilor din 1784 e intitulată tot în ungureşte, titlu dat ulterior de altcineva: **Versek a Hóra világból** [Versuri din vremurile lui Horea, 1784]. E o cronică rimată în limbile maghiară şi romînă despre răscoală.

Manuscrisul original, în limba maghiară şi romînă, scris probabil curînd după răscoala din 1784—1785, nu ştim unde se află. Singura copie pe care o cunoaştem, în arhiva Bibliotecii centrale universitare din Cluj, e de pe la sfîrşitul veacului XVIII.

EDIŢII: D. Prodan, o parte din ele, cu titlul: *Cîntec despre împăratul Horea şi craiul Cloşca*, şi apoi: *Versul popii rotogol*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, Bucureşti, 1942, VI, p. 31—32.

STUDII: D. Prodan, *Versuri contemporane despre răscoala lui Horea*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, Bucureşti, 1942, VI, p. 5—32, amintindu-se acolo şi alte manuscrise din Cluj, Sibiu etc., care cuprind cronici rimate asupra răscoalei.

18. — În istoriografia de la sfîrşitul veacului XVIII şi începutul veacului al XIX-lea, din perioada descompunerii feudalismului şi a formării relaţiilor capitaliste, apare ideea naţională, răspîndită de reprezentanţii tinerei burghezii romîne, ce corespundea în acel moment politic cu interesele mulţimilor iobage. E firesc, prin urmare, să întîlnim preocupări în legătură cu originea şi continuitatea poporului romîn în Transilvania, socotit „tolerat" adică „pribeag" în ţara lui.

Le întîlnim, mai întîi, la un simplu preot de la ţară, la **Sava Popovici din Răşinari** (aproximativ prima jumătate a veacului XVIII — 1808). În *Istoria Romînilor din Ţara Ardealului* e vorba tocmai despre originea romană şi continuitatea poporului romîn în Dacia, „de unde am venit" şi „cum că am rămas pe locul acesta", sub formă de predică.

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris la 22 august 1792, nu se ştie unde se află, o copie era însă la Emilian Cioran, fost protopop al Sibiului.

Autorul „istoriei" a fost între 1768—1797 preot la Răşinari, unde a scris şi rostit predica, protopop al Sibiului şi asesor episcopesc, retrăgîndu-se în anul din urmă — din cauza bătrineţelor — din slujbele avute. Au rămas de la el mai multe manuscrise de cuprins religios, istoric, geografic şi chiar juridic.

EDIŢII: I. Lupaş, *Chestiunea originii şi continuităţii Romînilor, într-o predică de la 1792*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. I. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1928, in-8°, p. 375—388, cu un studiu asupra „istoriei" şi a autorului ei, chestiunea manuscrisului miscellaneu în care se află *Istoria Romînilor din Ţara Ardealului* şi publicarea textului; p. 375—379, 387—388 studiu; p. 380—387 textul istoriei, cu menţionarea titlului; Idem, în *Revista teologică*, Sibiu, 1928, XVIII, p. 7—18. Aci se publică textul *istoriei* — fără menţionarea titlului — după manuscrisul provenit de la protop. Emilian Cioran de la Sibiu, p. 11—18, însoţit de un studiu asupra „istoriei" şi a autorului ei, cu lămuriri despre manuscrisul miscellaneu respectiv, p. 7—11 şi 18; tot I. Lupaş, *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania*, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, [1941], in-8°, p. XXI—XXII studiu scurt asupra *istoriei*, p. 85—91 textul. În studiu se spune: „Este vrednic de relevat faptul că *cu 20 de ani înainte* de apariţia *Istoriei* lui Petru Maior (1812) în vara anului 1792 popa Sava Popovici cel bătrîn ot Răşinar predica credincioşilor săi despre originea şi continuitatea Romînilor în Dacia".

STUDII: Emilian Cioran, *O familie de preoţi în Răşinari, 1740—1879*, în *Revista teologică*, Sibiu, 1912, VI, p. 124—130. Are date biografice şi menţiuni asupra manuscrisului miscellaneu, de 318 pagini, în care e şi *Istoria Romînilor din Ţara Ardealului*.

19. — Ideea naţională, ca expresie a intereselor iobagilor romîni şi a burgheziei romîne incipiente — care lupta atunci pentru eliberarea socială şi naţională a poporului — se va simţi în toată plenitudinea ei în operele reprezentanţilor *Şcoalei ardelene*. Aceştia, situîndu-se pe poziţiile poporului, în lucrările lor istorice, filologice şi literare se oglindesc năzuinţele poporului. Propovăduind originea „pur" romană a noastră — ceea ce e o greşală din punct de vedere istoric — şi ideea continuităţii istorice a poporului romîn din Transilvania şi Banat, ei s-au străduit să dovedească tuturor calomniatorilor şi asupritorilor că romînii nu sînt venetici, ci dimpotrivă, vechii locuitori ai ţării. Atitudinea lor progresistă se vădeşte şi în lupta împotriva instituţiilor pe care se sprijinea orînduirea feudală: împotriva nobilimii exploatatoare, a vieţii chinuite a iobagilor şi chiar împotriva bisericii catolice din sînul căreia au făcut parte, dar al cărei conducători mai mult i-au proginit decît i-au sprijinit.

Cel mai bătrîn dintre ei e **Samuil Micu-Clain** (1745—1806), de la care avem două cronici.

Istoria şi lucrurile şi întîmplările Romînilor. Acum într-acest chip aşezată şi din mulţi şi vechi şi noi scriitori culeasă şi scrisă de Samuil Clain de Sad, Ieromonahul din Mănăstirea S.S.S. Troiţă din Blajiu. Tom. I—IV. În Blajiu, 1801—1805, e istoria în patru tomuri a celor trei provincii locuite

de poporul romîn : Transilvania, Ţara Romînească şi Moldova, din cele mai vechi timpuri, de la „stricarea Troei" pînă la anul 1800.

Tom. I : *Istoriia Romînilor din Dachiia* se ocupă cu originea romană, continuitatea populaţiei romîneşti şi *Istoria Transilvaniei* pînă aproape de 1800, în care e vorba despre regii Ungariei, intervenţiile voevozilor romîni în treburile transilvane; mult despre Petru Rareş, foarte mult despre Mihai Viteazul. Istoria poporului romîn din Transilvania e dezvoltată. „Unirea" de la 1700 e arătată ca o binefacere, dar autorul — călugăr şi nobil — nu înţelege rostul mişcării lui Horea.

Tom. II : *Istoriia Domnilor Ţerii Romîneşti* are ştiri despre Asăneşti, „descălecarea" lui Negru Vodă şi apoi despre istoria domnilor pînă la 1724, domnia a doua a lui Nicolae Mavrocordat după Cronologia tabelară, Cronica Anonimă a Ţării Romîneşti, Del Chiaro... cu multe greşeli.

Tom. III :*Istoriia Domnilor Ţerii Moldovei* (pînă la 1595, Aron Vodă Tiranul, şi cu adaosuri sumare pînă la 1795), începe cu retragerea tătarilor, continuă cu Bogdan şi cu următorii stăpînitori ai Moldovei, după Ureche, Miron Costin şi cîţiva cronicari poloni. Nu se observă nici o proporţie : despre Despot se vorbeşte cît şi despre Ştefan cel Mare. E volumul cel mai slab din cele patru.

Tom. IV, cel mai valoros : *Istoriia Besericească a Episcopiei romîneşti din Ardeal*, cu ştiri despre încreştinarea poporului romîn, influenţe străine asupra limbii, biografiile episcopilor înainte de unire, „Unirea" religioasă de la 1700 şi consecinţele ei şi bogate informaţii asupra unchiului său Inocenţiu Micu-Clain. Se opreşte la alegerea lui Bob, 1782.

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris între anii 1801—1805, se păstrează azi la biblioteca Academiei R. P. R. — Filiala Cluj, fond Oradea, în 4 tomuri mari.

Autorul, cel mai bătrîn din reprezentanţii *Şcoalei ardelene*, cu studii superioare de teologie şi filozofie la Viena, se reîntoarce la Blaj, de unde, după două decenii de rodnică activitate ca profesor, pleacă în urma neînţelegerilor cu episcopul Ioan Bob. Ajunge în cele din urmă cenzor şi corector al cărţilor romîneşti tipărite, la Buda, unde a şi murit. A scris în total 68 de opere, din care s-au tipărit abia vreo 13 (filologie şi bisericeşti), marea lui operă istoriografică rămînînd în manuscris pînă în zilele noastre.

EDIŢII: Opera istorică a lui Samuil Micu-Clain e *inedită*. Parţial s-au tipărit : primele 32 pagini din *Scurta cunoştinţă a istoriei Romînilor...*, în *Calendariu de Buda*, 1806, in-8°, 3f. + 34 p., apoi partea despre *Începutul Unirii*, de la 1697—1773, din tom. IV : *Istoria besericească a Episcopiei romîneşti din Ardeal*, de Timotei Cipariu, în *Acte şi Fragmente*, Blasiu, 1855, p. 79—129.

STUDII: Ioan Bianu, *Viéţ'a şi activitatea lui Maniu Samuilu Miculu alias Clain de Sadu*. Bucureşti, Academia Romînă, 1876, in-8°, 35 p. (Estrassu d'in *Anal. Soc. Acad. Romîne*, 1876, Ser. I, tom. IX, p. 79—109). E prima încercare biografică asupra lui Samuil Micu-Clain; N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti*, ed. a II-a, vol. III/1. Bucureşti, 1933, in-8°, p. 167—200. În Samuil Micu mai „trăieşte ceva dintr-un *cronicar*", lăsînd o măreaţă operă istoriografică, croită pe „cel mai frumos plan istoric ce fusese conceput de vreun Romîn pînă atunci", pe un plan al integralităţii romîneşti : „istoria *generală* a Romînilor"; Giorge Pascu, *Istoria literaturii romîne din secolul XVIII*, partea a III-a. Iaşi, Cultura Naţională-Bucureşti, 1927, in-8°, p. 105—145, cu biografia lui Micu, apoi lista cărţilor tipărite, a manuscriselor datate şi semnate şi a celor pierdute; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*. Sibiu, Cartea Romînească din Cluj, 1945, in-8°, VII + 516 p. Biografia pe larg şi activitatea multilaterală a lui Samuil Micu, p. 187—202 (vezi şi indicele de la sfîrşit). „Intenţia lui Micu a fost să ne dea o istorie *generală* a poporului romîn ... dar departe de a fi, cum a dorit, o istorie generală ... a rămas o istorie a diferitelor *privincii*".

20. — Cealaltă cronică a lui **Samuil Micu-Clain**, distinctă de cea precedentă, e *Scurta cunoştinţă a Istorii Romînilor — 1800.*

Cuprinde pe scurt istoria poporului nostru pînă la anul 1800, cu capitole în care se „arată cum că Rumînii din Dacia de neam sînt de la Roma", iar în alte capitole e vorba despre „obiceiuri", „limbă", „nume" etc. Se termină cu „Episcopii neuniţi din Ţara Ungurească ai Romînilor, a. 1800 august 17".

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris la 1800, se păstrează la biblioteca Academiei R. P. R. — Filiala Cluj, fond Oradea. Există şi copii, una din ele în redacţie latină.

EDIŢII: Manuscrisul pînă acum e *inedit.* La I. Lupaş, *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania,* ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, [1941], in-8°, p. 103—118, se reproduc cîteva fragmente: prefaţa şi alte părţi.

Pentru *Studiile* asupra acestei cronici vezi tot lucrările de la cronica precedentă. Pentru întreaga activitate a autorului, mai nou I. Lungu, *Gîndirea social-politică şi filozofică a lui Samoil Micu.* Bucureşti, Edit. Academiei, R.P.R., 1958, in-8°, 46 p. (Extr.: *Din istoria filozofiei în Romînia,* vol. II.)

21. — Al doilea reprezentant al *Şcoalei ardelene* şi cel mai combativ dintre ei e **George Şincai** (1754—1816).

Opera lui de o viaţă întreagă, dar nu singura, şi-a întitulat-o astfel: *Hronica Romînilor şi a mai multor neamuri încît au fost iale aşa de amestecate cu Romînii cît lucrurile, întîmplările şi faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înţeles, din mai multe mii de autori în cursul de 34 de ani culeasă şi după anii de la naşterea Domnului Nostru Is. Hr. alcătuită de Georgie Şincai din Şinca, doctorul filosofii şi al theologiei, fostul director al şcoalelor naţionalnice din toată Ţara Ardealului şi diortositoriul cărţilor în Crăiasca Tipografie a Universităţii ungureşti.*

E cronica romînilor dintre 86—1739 inclusiv, cu înşirarea evenimentelor pe ani, admiţînd „romanitatea" radicală a poporului romîn, încît „n-a mai rămas nici un Dac", apoi continuitatea noastră în Dacia Traiană, plecînd sub Aurelian numai legiunile şi o parte din colonişti, nu însă şi cei care „s-au dedat la munca cîmpului, pe care l-ar fi putut părăsi cu atît mai greu, cu cît au trecut mulţi ani de la stăpînirea lui Traian". Are admiraţii pentru vremurile lui Ştefan cel Mare, nu şi pentru vremurile lui Mihai Viteazul şi critică „unirea" religioasă de la 1700, care „a înşelat pre Romîni".

Tom. I: *cu titlul de mai sus,* cuprinde evenimentele de la 86—1439.
Tom. II: *fără titlu,* cuprinde evenimentele de la 1440—1613.
Tom. III: *fără titlu,* curpinde evenimentele de la 1614—1739 incl.

Volumele sînt împărţite astfel de autorul însuşi.

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris între anii 1782—1816, se păstrează în arhiva Bibliotecii centrale universitare din Cluj (fondul fostului Muzeu Ardelean), în 3 tomuri mari. Există şi un original în limba latină. Copii sînt mai multe, parţiale sau integrale, în limba romînă şi în cea latină, unele chiar de mîna lui Şincai.

Autorul a urmat studii superioare teologice şi filozofice la Roma, coleg cu Petru Maior, care nu e pomenit în acest studiu fiindcă nu mai e cronicar, ci *istoric*. La întoarcere urmă studii de pedagogie şi de drept la Viena, dar adună mai ales material pentru marea sa cronică, ca şi la Roma. A fost un timp directorul general al şcoalelor romîne unite din Transilvania — deodată cu Dimitrie Eustatievici, pentru cele ortodoxe — dar în urma conflictului cu Bob pribegi mulţi ani pînă ce reuşi să ajungă, corector numai, la tipografia din Buda, cenzor fiind propus Petru Maior. Alţi ani de pribegie, pînă ce l a găsit moartea la 2 noiembrie 1816. A scris mai multe cărţi (istorice, filologice, didactice), dintre care 12 tipărite, iar restul, între ele şi Cronica, au rămas timp îndelungat, unele pînă acum, în manuscris. Originalul îşi aşteaptă şi azi editarea. Manuscrise sînt mai multe, după unele din ele tipărindu-se, parţial sau integral, opera sa istorică.

EDIŢII: Gheorghe Şincai, *Hronica Romînilor şi a mai multor neamuri în cît au fost iale aşa de amestecate cu Romînii, cît lucrurile, întîmplările şi faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înţeles, din mai multe mii de autori în cursul de 34 de ani culeasă şi după anii de la naşterea Domnului nostru Is. Hs. alcătuită de* ... În Buda, cu cheltuiala mai sus-numitei tipografii [a universităţii ungureşti din Pesta], a se tipări au început la anul 1808, in-8°, 80 p. S-a tipărit ca adaos la *Calendariu de Buda*, 1808, p. 1—40; 1809, p. 41—80; cuprinzînd anii: 86—169 (1808) şi 174—264 (1809).

Ediţiile următoare, parţiale sau integrale, au fost tipărite după moartea autorului şi după diverse manuscrise. În ordinea cronologică a publicării lor, acestea sînt: a) *Hronica Romînilor şi a mai multor neamuri* ... Iassi, în Tipografiia S. Mitropoliei, la anul 1843, in-8°. (Cu toată cheltuiala şi osteneala prea Cuviosiei sale D. Ghermano *Vida*, arhimandrit şi inspector, tipogra. s. mitrop.). Tipărită după manuscrisul cumpărat de Vida la o licitaţie în Viena şi conţine perioada anilor 86—999; b) *Hronica Romînilor şi a mai multor neamuri* ... În Buda, în Crăiasca Tipografie a Universităţii ştiinţifice ungureşti, 1844, in-8°, 20 + 708 p. Tipărită de Alexandru *Gavra* după manuscrisul azi la biblioteca Filialei Academiei R.P.R. din Cluj, fondul Oradea, şi cuprinde perioada dintre anii: 86—1383; c) *Hronica Romînilor şi a mai multor neamuri* ... Tom. I—III, Iassi, Tip. Romîno-Franceză, 1853—1854, in-8°, VIII+398 p. (I); 332 p. (II); 296 p. (III). Tipărită de pe manuscrisul cumpărat [de la *G. Vida*] de către înălţimea sa Grigore Alexandru Ghica voievod, domnitorul Moldovei, şi hărăzit Bibliotecei Şcoalelor din Iaşi. Materialul e repartizat pe volume, aşa cum l-a repartizat Şincai însuşi. E prima ediţie completă, cu litere cirilice, îngrijită de Mihail Kogălniceanu, Anastasie Panu şi August Treboniu Laurian; d) *Chronica Romînilor şi a mai multor nemuri în cît au fost iale aşa de amestecate cu Romînii cît lucrurile, întîmplările şi faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înţeles*. Ediţia a II-a tipărită de Ministerul Cultelor şi al Instrucţiunii Publice, tom. I—III. Bucureşti, Tip. Academiei Romîne (Laboratorii romîni), 1886, in-8°, XXXVI + 633 p. (I); 524 p. (II); 463 p. (III); ed. a II-a, îngrijită de Grigorie Tocilescu, e cu litere latine şi are în plus faţă de ediţia I-a o schiţă biografică scrisă de Al. Papiu-Ilarian, lista izvoarelor cronicii şi un indice de nume proprii. La bază a stat tot manuscrisul lui Vida. Aci titlul începe: *Chronica* (nu Hronica).

Reproduceri fragmentare de I. Lupaş, *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania*, ed. a II-a. [Craiova], Scrisul Romînesc, 1941, in-8°, p. 119—126 (fragment din anul 1714: Sfîrşitul lui Constantin Brîncoveanu). Cronica *latină* e *inedită*.

STUDII: Al. Papiu-Ilarian, *Viéţia, operele şi ideele lui Georgiu Şincai din Sinc'a.* Discursulu de recepţiune... în siedinţi'a publică a Societatei Academice Romane din 14 septembrie 1869. Cu XIV annesse şi unu fac-simile. Bucuresci, Tip. Naţionale, 1869, in-8°, 156 p. E cea dintîi încercare de biografie asupra lui Gh. Şincai; N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti*, ed. a II-a, vol. III/1. Bucureşti, 1933, in-8°, p. 200—237, cu caracterizarea operei şi biografia lui Şincai. În cronică Şincai se ocupă de soarta „tuturor romînilor... evenimentele punîndu-le în mijlocul întîmplărilor de istorie universală". Şincai e *cronicar* nu numai fiindcă opera e întitulată de autor „chronică", dar fiindcă e în realitate „o înşirare cronologică de izvoare", care „seamănă aşa de puţin cu istoria", iar „întrebuinţarea izvoarelor nu e totdeauna critică"; Giorge Pascu, *Istoria literaturii romîne din secolul XVIII*, partea a III-a. Iaşi, Cultura Naţională-Bucureşti, 1927, in-8°, p. 146—184, cu biografia dezvoltată a lui Şincai, seria cărţilor tipărite şi a manuscriselor şi aprecieri asupra cronicii. Cărţi tipărite : 12, manuscrise : 11, între acestea, separat, 27 volume cu documente; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières.* Sibiu, Cartea Romînească din Cluj, 1945, in-8°, p. 202—222 şi 293—298, cu consideraţii asupra operei istorice întregi a lui Şincai, asupra cronicii şi date biografice (vezi şi indicele de la sfîrşit). Prima redacţiune a *Hronicii* a fost în limba *romînă*, dar Şincai şi-a tradus cronica în limba *latină* cu titlul : *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et plurium aliarum nationum.* Din versiunea latină n-au rămas decît fragmente izolate.

22. — Al patrulea reprezentant al *Şcoalei ardelene* — cel de al treilea, Petru Maior, nefiind menţionat, precum am spus, fiindcă nu mai e cronicar ci *istoric* — este **Ioan Budai-Deleanu** (1760—1820), care face trecerea de la vechea istoriografie la istorie. Activitatea aceasta a lui e mai puţin cunoscută, deşi e autorul a două lucrări, în limba latină, rămase şi azi în manuscris.

Prima lui lucrare poartă titlul : *De originibus Dacorum, Valachorum, Gothorum, Hunnorum, Bulgarorum, Slavenorum, Ungrorum* [*et Siculorum*], *tunc Saxonum Transylvaniae incolarum* [Despre originile Dacilor, Romînilor, Goţilor, Hunilor, Bulgarilor, Slavilor, Ungurilor (şi Secuilor), de asemenea şi a Saşilor, locuitori ai Transilvaniei]. Aci are consideraţii istorico-filologice asupra originii dacilor, romînilor, goţilor etc., locuitori ai ţării.

Manuscrisul original, în limba latină, scris pe la sfîrşitul veacului XVIII la Lemberg, nu se cunoaşte. O copie, tot de pe la sfîrşitul aceluiaşi veac, se află în arhiva Bibliotecii Academiei R.P.R. din Bucureşti, printre manuscrisele latine, fără indicarea numelui autorului.

Ioan Budai-Deleanu, plecat şi el de lîngă „mediocrităţile oficiale ale Blajului" contemporan, în alte părţi (ca şi Samuil Micu-Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior), s-a stabilit la Lemberg, unde şi-a scris lucrările istorice, filologice, pedagogice, literare (Ţiganiada) şi juridice şi unde a şi murit.

EDIŢII: Manuscrisul in-folio, de 132 foi, e *inedit.*

STUDII: Al. Ciorănescu, *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*, în *Cercetări literare*, Bucureşti, 1936, II, p. 102—128.

23. — Cea de a doua operă a lui **Ioan Budai-Deleanu**, mai valoroasă, e : *De originibus populorum Transylvaniae. Commentatio cum notis et obser-*

vationibus historico-criticis [— *1691*] [Despre originile locuitorilor din Transilvania. Comentar cu note și observațiuni istorico-critice — 1691].

Cuprinde istoria Daciei și apoi a Transilvaniei, de la potop pînă la 1691, avînd intercalate, la început, considerații despre originea agatîrșilor, geților, dacilor, sciților, hunilor, slavilor și romînilor.

Manuscrisul original, în limba latină, scris la sfîrșitul veacului XVIII sau începutul veacului al XIX-lea la Lemberg, nu știm unde se află. Avem două copii în arhiva Bibliotecii Academiei R.P.R. din București, făcute la scurt timp, probabil, după scrierea originalului, amîndouă fără numele autorului.

EDIȚII: Manuscrisul in-folio, de 158 foi unul, de 255 foi celălalt, cuprinzînd însă aceeași operă, e *inedit*.

STUDII: Pentru școala ardeleană în general și pentru Budai-Deleanu în special: G. Călinescu și alții, *Istoria literaturii romîne*, I. Volum alcătuit de către Institutul de istorie literară și folclor al Academiei R.P.R. București, Edit. de stat pentru literatură și artă, 1944, in-8°, p. 72—93. Recent, cu aprecieri și asupra activității istorice a lui Ioan Budai-Deleanu: I. Lungu. *Idei iluministe în „Țiganiada" lui Ioan Budai-Deleanu*. București, Edit. Acad. R.P.R., 1958, in-8°, 25 p. (Extr.: *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. II).

24. — Tot la *Școala ardeleană* putem adăuga — sub rezerva unei confirmări ulterioare, prin studierea mai aprofundată a cronicii inedite — și pe **Ioan Monorai** (1756—1836), simplu preot sătesc dar cu studii înalte — ca și ceilalți reprezentanți ai acestei școli — și mai ales însuflețit de aceleași idei patriotice de eliberare socială și națională a poporului.

Cronica sa originală, în limba latină, ca s-o poată înțelege vîrfurile conducătoare, are titlul: *Brevis notitia Dacicarum aliorumque motum et revolutionum quae recentioribus temporibus Europam infestarunt. Collecta atque in ordinem redacta per Ioannem Monorai parochum graeco-catholicum Daco-Romanorum, Possessionis N. Csergöd, anno 1822* [— *1817*]. Dar o avem tradusă de autor (cu doi ani mai înainte, la 1820) și în limba romînă, scrisă cu litere cirilice, pentru a fi citită și pricepută și de ai săi: *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei și mai ales ale Ardealului și ale altor mișcări care în zilele ceste mai de curînd se întîmplară în Europa. Culese și puse în rînd prin Un Patriot Romîn, în anul 1820.*

Cuprinde istoria romînilor din cele mai vechi timpuri pînă la 1817, în genul aceleia a lui Samuil Micu-Clain, împărțită în cinci „capuri" sau „cărți". Cartea I conține: istoria Daciei de la vechii geți, originea locuitorilor, războaiele cu Traian, în care „toți dacii căzură", pînă la migrațiuni (Dacia nefiind părăsită nici sub Aurelian); Cartea II: epoca năvălirilor în Dacia pînă la venirea ungurilor (Transilvania fiind: „scutința și scăparea a toată Dachia"); Cartea III: istoria romînilor din Transilvania în legătură cu ungurii, apoi începuturile Țării Romînești și ale Moldovei; Cartea IV: istoria Principatului Ardelean și evenimentele din veacurile XVI și XVII, scoase în evidență sub aspectul lor politic, religios și cultural. Pentru Mihai Viteazul are două capitole, iar unirea politică a celor trei țări romînești sub Mihai e văzută astfel: „mult folositoare și slăvită putea fi această însoțire a Țărilor acestora în toată Europa și putea fi începătură și altor vitejii".

Urmează apoi căderea Transilvaniei sub habsburgi. Autorul evită să vorbească despre „unirea" religioasă şi prigonirea ortodocşilor, ca despre ceva neplăcut. Cartea V : mişcările sociale din Transilvania şi din Europa — la care autorul a asistat ca martor ocular — din vremea împăratului Iosif II şi pînă la 1812, cu scurte adaosuri pînă la 1817. Mai ales însemnările lui amănunţite, în două capitole, asupra răscoalei iobagilor de sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan — privită cu înţelegere şi cu simpatie — sînt deosebit de preţioase.

Manuscrisul original, în limba latină, terminat în 1822, se păstrează la biblioteca Episcopiei ortodoxe din Arad (vicar Gh. Liţiu). Tot la Arad e şi manuscrisul în limba *romînă*, tradus de autor, pe care nu l-am putut vedea, iar o copie în limba latină la biblioteca Academiei R.P.R. — Filiala Cluj, fondul Blaj.

Autorul a făcut studii superioare de teologie la Lemberg, „avînd preferinţe mai ales pentru istorie", dar a rămas simplu preot în comuna Cergău-Mare, r. Mediaş, între 1794—9 august 1836.

EDIŢII: Manuscrisul in-folio, de 315 p., e *inedit*. Ceea ce a tipărit Ed. I. Găvănescu cu titlul : *Ioan Monorai, scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachiei. Cîteva fragmente precedate de un studiu introductiv*, în *Memoriile Secţiunii Istorice a Academiei Romîne*, Bucureşti, 1938—1939, ser. III, tom. XXI, p. 433—481, sînt numai cîteva părţi din Cartea V, privind domnia lui Iosif II, răscoala iobagilor sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan la 1784—1785, problema lui Supplex Libellus Valachorum din 1792 ; ca încheiere, cîteva notiţe asupra evenimentelor pînă la 1817 inclusiv.

STUDII: Ed. I. Găvănescu. *Ioan Monorai. Un istoric ardelean necunoscut*. Arad, Tip. Concordia, 1938, in-8°, 96 p.

25. — Trecutul frămîntat al Banatului, mai ales în veacurile XVII—XVIII, are în condeiul avîntat şi atît de aproape de necazurile celor mulţi, al lui **Nicolae Stoica de Haţeg** (1751—1832), un reprezentant din cei mai de seamă.

Cronica Banatului, 1683—1827, scrisă de el, conţine la început o succintă trecere în revistă a istoriei popoarelor din răsărit : egipteni, babilonieni, asirieni, greci şi romani, de aceştia din urmă legînd cucerirea Daciei şi apoi istoria ţării noastre şi legăturile cu popoarele vecine, pînă pe la 1680. Dar partea cea mai mare a cronicii se ocupă cu trecutul Banatului, de la 1683 încoace, tratat pe larg, atingînd şi evenimentele mai importante petrecute în Transilvania, Moldova şi Ţara Romînească pînă la 1827 inclusiv : incursiunile continue ale turcilor în Banatul ocupat de austriaci în cursul veacului XVIII, ecouri despre răscoala curuţilor lui Francisc Rákoczi II, rezistenţa bănăţenilor în faţa „unirii" religioase propovăduită de habsburgii catolici, „începutul militarizării graniţei" cu fuga în munţi şi alte manifestări ale nemulţumirii populaţiei romîne şi maghiare în faţa „milităriei austriace". Vorbeşte puţin şi nehotărît despre răscoala de sub conducerea lui Horea şi are mai multe amănunte despre Tudor Vladimirescu şi despre răscoala împotriva „boierilor greci" la 1821.

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris în anii 1825—1827 la Mehadia, se află în Arhiva Bibliotecii Academiei R. P. R. din Bucureşti.

Nicolae Stoica de Haţeg, născut la Mehadia, a fost preot din 1777, preot militar din 1784 şi protopop al Mehadiei din 1792 pînă la 8 ianuarie 1832, cînd a murit. A fost socotit ca unul din clericii de frunte ai Banatului, chiar şi de Petru Maior.

EDIŢII: Manuscrisul în-4⁰, de 211 foi, e *inedit*. Părţi puţine şi fragmentare a publicat Aurel Bugariu, *Cronica Banatului de Nicolae Stoica de Haţeg din 1683—1827*. Timişoara, Tip. Helicon, 1947, in-8⁰, 47 p. (Publicaţiunile Institutului Social Banat-Crişana).

26. — Cronica lui **Antonie Constantin din Braşov** (aproximativ a doua jumătate a veacului XVIII — după 1837) e o cronică locală modestă.

Intitulată *Cronica vicenotarului companiei greceşti [din Braşov] Antonie Constantin [1806—1837]*, cuprinde scurte ştiri locale, braşovene, din anii 1806—1837 unele privitoare şi la Ţara Romînească din acel timp. Nu sînt ştiri comerciale, sau economice, după cum ne-am fi aşteptat.

Manuscrisul original, în limba romînă, scris aproximativ între 1813—1837, s-a aflat pînă în 1940 în proprietatea lui N. Iorga.

Asupra autorului nu avem ştiri, iar cronica lui e considerată ca un adaos, „întrucîtva în alt spirit", la cronica atribuită lui Dimitrie Eustatievici, de mai sus, manuscrisul acesteia din urmă fiind la „1813 Ghenar 20" în posesia vice-notarului.

EDIŢII: N. Iorga, *Cronica vice-notarului companiei greceşti Antonie Constantin*, în Idem, *Acte romîneşti şi cîteva greceşti din Arhivele Companiei de comerţ oriental din Braşov. Publicate cu o introducere despre Istoria companiei*. Vălenii de Munte, Tip. Datina Romînească, 1932, in-8⁰, p. XXXV—XLI. Textul e publicat după manuscrisul provenit de la Andrei Bîrseanu din Braşov, deodată cu textul *Cronicii* atribuită lui Dimitrie Eustatievici.

27. — Sînt de o deosebită însemnătate memoriile căpitanului **Francisc Mihailaşiu** (prima jumătate a veacului XIX — 1878) asupra revoluţiei din 1848—1849 în Transilvania, cu tribulaţiile şi sfîrşitul ei tragic, autorul căzînd în captivitate.

Voluminoasa lucrare se cheamă: *Amintiri din anii 1848—49 de Francisc Mihailaşiu, fost căpitan [în Regimentul II romîn de graniţă din Năsăud]*, conţinînd memorii foarte importante asupra revoluţiei din Transilvania în 1848—1849, văzută de un ofiţer romîn.

Manuscrisul original, în limba romînă, scris probabil curînd după anii revoluţiei, cu litere latine, se află la Arhivele statului din Năsăud, fondul Marţian. Lipsesc primele 40 de foi.

Despre autor nu ştim decît că a fost ofiţer în Regimentul II grăniceresc cu sediul la Năsăud, că a luat parte în revoluţia ardeleană din 1848—1849 şi a murit la 1878.

EDIŢII: Manuscrisul acesta, de peste 600 de pagini, in-folio, e *inedit*.

28. — Cea din urmă cronică, pe care credem că o putem înşira mai curînd aci decît între „istorii" e scrisă de **Alexandru Şuluţiu-Sterca** (1794—1867), episcop şi apoi mitropolitul Blajului din anii 1850—1867.

Istoria Horii şi a poporului romînesc din Munţii Apuseni ai Ardealului compusă de A. St. S. annu 1860 e „istoria" vremurilor răscoalei lui Horea, Cloşca şi Crişan din 1784—1785, în formă cronicărească.

Manuscrisul original, în limba romînă, cu litere cirilice, scris în 1856 la Blaj, prefaţa datată 1860, se păstrează azi la biblioteca Academiei R.P.R. — Filiala Cluj, fondul Blaj, mss, romîneşti. Tot acolo e şi o copie din 1861.

Autorul, născut la Abrud, în mijlocul moţilor, a fost preot din 1814 şi apoi protopop la Bistra (Cîmpeni), iar din 1836 vicar al Silvaniei. La 1850 fu ales episcop al diecezei Blajului, iar din 1855 mitropolit, la noua mitropolie de acolo. A scris mai multe opere, rămase în manuscris.

EDIŢII: Manuscrisul acesta in-folio, de 279 p., e *inedit*. Autorul spune în prefaţă că s-a „silit cu totdeadinsul a căuta adevărul, aşa cum l-am aflat fără patimă şi părtinire, a-l scoate şi a-l da la lumină, aşea precum pînă acum de nime... n-au fost arătat". Iar mai departe precizează că a scris opul cu „slove cirilicesti ca şi cel mai de pre urmă cantore bisericesc de pe sate să poată istoria aceasta a o ceti".

*

Acestea sînt cronicile romîneşti ale Transilvaniei şi Banatului, cunoscute pînă azi. La sfîrşitul lor ne îndreptăm rugămintea către toţi iubitorii şi cercetătorii trecutului nostru, să îmbogăţească lista cronicilor de mai sus cu noi cronici, ce trebuie să se mai găsească, uitate sau neluate în seamă, prin depozite de arhive, prin lăzi ferecate, sau altfel. Nu numai cronici romîneşti, ci ne sînt necesare orice fel de cronici, ca să putem lumina trecutul zbuciumat al poporului nostru şi al popoarelor conlocuitoare, cu noi ştiri, cît mai largi şi cît mai aproape de adevăr.

РУМЫНСКИЕ ХРОНИКИ ТРАНСИЛЬВАНИИ И БАНАТА
— ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ДАННЫЕ —

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Румынская историография не располагает ещё до сих пор научной хроникальной коллекцией — *Corpus chronicarum*, а лишь разрозненными изданиями хроник, причем некоторые критические труды сопровождаются исследованиями. Из них упомянуты издания Михаила Когылничану относительно Молдавии (1845—1852), Николая Бэлческу, относительно Валахии (1845—1847), затем: Александра Папиу — Илариана (1862—1864), Иоана Богдана (1891—1909), а в нынешнем веке: Николая Иорги, Константина Джуреску, Д. Руссо, Илие Миня и т. д.

В настоящее время Институт истории Академии РНР взял на себя инициативу издания коллекции хроник, причем первый том будет перечнем рукописных хроник, относящихся к территории Румынии, после которого следует самые хроники. Среди них будут трансильванские и банатские хроники.

Этот предварительный очерк автор посвящает исключительно трансильванским и банатским *хроникам*, занимающим довольно скромное место — до сих пор известны только 28 их них — среди трансильванских латино-румынских, латино-венгерских и латино-сакских хроник, с одной

стороны, и среди хроник написанных на родном языке: румынском, венгерском и немецком, с другой. Вследствие некоторых объективных обстоятельств, небольшое число румынских трансильванских хроник не должно вызывать удивления. Из этих хроник достаточно ясно выявляется борьба за социальное и политическое освобождение угнетенного народа.

Румынская историография Трансильвании и Баната возникла в XV в., одновременно с валащской (эпоха господаря Влада Цепеша, 1456—1462 и 1476) и молдавской (эпоха Штефана Великого, господаря Молдавии в 1457—1504 гг.). Во главе стоит *румынский аноним в Chronicon Dubnicense,* написавший в оригинале (на латинском языке) свою часть (1474—1479) в конце латино-венгерской хроники, найденной в городе Дубниц, в теперешней Чехословакии; эта часть содержит враждебные сведения относительно венгерского короля Матиаша Корвина и хвалы по адресу молдавского господаря Штефана Великого, что противоречит предыдущей части хроники. Заключительная часть хроники была написана Анонимом, вероятно при дворе трансильванского воеводы Варфоломея Драгфи — тоже восхваляемого — румына по происхождению и свояка Штефана Великого.

В следующем (XVI) в. появляется *Николае Олахус* (1493—1568), происходящий из валншской господарской семьи Дрэкулешти, родившийся в Сибиу, достигший со временем звания архиепископа примата и регента Венгрии. В своей работе *Hungaria...* 1479—1536 гг. (на латинском языке) он дает историко-географические и этнографические сведения о Венгрии, затем о Валахии, Молдавии, Трансильвании и Банате и является первым хронистом, румыном по происхождению, говогящим об общем римском происхождении румын.

Для XVII в. упоминаются четыре хроники: *Василия, брашовского протопопа* (приблизительно 1590—1659 гг.), дающего в своей *Хронике* (первой на румынском языке) местные сведения о Брашове и Цара Бырсей в 1392—1633 гг.; затем *Иоана Кайони* (1629—1678), францисканского монаха, румына по происхождению; в его *Рифмованной Хронике* находятся сведения и о Матее Басарабе, господаре Валахии, о Василе Лупу, господаре Молдавии и о Георге Ракоци II, трансильванском князе, по случаю похода 1653 г. против господаря Лупу; к концу века появляются две хроники *Георгия Бранковича* (1645—1711), брата трансильванского митрополита Савы Бранковича: *Румынская Хроника,* охватывающая события древнейших времен, относящихся к происхождению румынского народа от римлян, до 1686 г., а другая, *Сербская хроника,* с теми же сведениями, что и в *Румынской хронике,* но гораздо более распространенными, вплоть до 1690 г. Хроника, написанная на сербском языке, до сих пор не издана.

XVIII в. богаче хрониками. Наиболее важной является *Хроника Раду Темпя* (1691—1742), представляющая собой продолжение Хроники брашовского протопопа Василия (упомянутого выше) до 1742 г.; затем следует *Хроника Михая Поповича* из Баната (приблизительно середина XVIII в. — после 1771 г.); две хроники *Раду Дума* (приблизительно 1750 — после 1790); Анонимная хроника Брашова (1392—1780);

Рифмованная хроника из Прислопа (приблизительно (1400—1762 гг.), в которой звучат ноты протеста против габсбурского католицизма и против „окатоличивания" румынской церкви; *Хроника Антона Козимелли* (приблизительно первая половина XVIII в., после 1785 г.), *Poëmation* ... (на латинском языке) об основании частей пограничников в Цара Нэсэудулуй (1763); *Хроника* (1512—1783) *Димитрия Евстатиевича* (первая половина XVIII в. — 1796 г.), отражающая снова борьбу румын против католицизма; и к концу века три *рифмованные хроники,* относящиеся к восстанию крестьян в 1784—1785 гг. под руководством Хории.

В конце XVIII и начале XIX в, период разложения феодализма и возникновения капиталистических отношений, *Сава Попович из Рэшинар* (приблизительно первая половина XVIII в. — 1808 г.) написал *Историю румын из страны ардяльской* (в 1792 г.) по вопросу происхождения и непрерывного пребывания румынского народа в Дакии; за ним следуют представители трансильванской школы; *Самуил Микy*-Клаин (1745—1806) со своей хроникой *История и деяния румын и происшествия из их жизни,* грандиозным произведением вчетырех массивных томах, неизданным, повествующем о событиях почти до 1800 г, и со своей синтетической работой *Краткие сведения по истории румын* (до 1800 г.), тоже неизданной; *Георге Шинкай* (1754—1816) со своей крупной *Хроникой румын* (86—1739), в трёх томах; и затем оставляя в стороне *Петру Майора* которого рассматривают уже не как хрониста, а как историка, автор переходит к *Иоану Будай Деляну* (1760—1820) с двумя хрониками на латинском языке, трактующими о происхождении румын и других народов Дакии.

Ряд румынских трансильванских и банатских хроник переходит и в XIX в.: неизданная *Хроника Иоана Монорая* (1756—1836) на латинском языке, содержащая сведения о прошлом румын с древнейших времен до 1817 г; также неизданная и известная *Хроника Баната* (1683—1827), написаная *Николаем Стойка де Хацег* (1751—1832); краткая *Хроника вице-нотариуса Брашовской греческой компании* (1806—1837), написанная *Антонием Константином* (приблизительно во второй половине XVIII в., после 1837 г.) на румынском языке; объемисто неизданное произведение *Франциска Михэилашиу* (первая половина XIX в — 1878 г.), содержащее *мемуары* одного румынского офицера о революции 1848—1849 гг. в Трансильвании. Последняя „хроника" *Александра Шулуциу — Стерка,* озаглавленая *История „Хории",* повествует в летописной форме о временах восстания Хории, Клошки и Кришана в 1784—1785 гг.

LES CHRONIQUES ROUMAINES DE LA TRANSYLVANIE ET DU BANAT

– CONSIDÉRATIONS PRÉLIMINAIRES –

RÉSUMÉ

L'historiographie roumaine ne possède pas encore une collection scientifique de chroniques — un *Corpus Chronicarum Romaniae* — mais seulement des publications isolées de chroniques, dont quelques-unes criti-

ques et accompagnées d'études, parmi lesquelles nous signalons les publications de Mihail Kogălniceanu pour la Moldavie (1845—1852), celles de Nicolae Bălcescu pour la Valachie (1845—1847), puis celles de Papiu Ilarian (1862—1864), Ioan Bogdan (1891—1909) et, au XX-e siècle, celles de Nicolae Iorga, Constantin Giurescu, D. Russo, Ilie Minea, etc.

De nos jours, l'Institut d'Histoire de l'Académie de la République Populaire Roumaine a entrepris de publier une collection de chroniques, dont le premier volume comprendra un répertoire des manuscrits de chroniques du territoire de la Roumanie, qui sera suivi des chroniques mêmes. Cette collection comprendra aussi les chroniques de la Transylvanie et du Banat.

Dans cette étude préliminaire l'auteur signale seulement les *chroniques roumaines* de la Transylvanie et du Banat, qui occupent une place assez modeste — 28 à peine sont connues jusqu'à présent — parmi les chroniques transylvaines latino-roumaines, latino-hongroises et latino-saxonnes, d'une part, et parmi celles écrites en roumain, hongrois et saxon, d'autre part. Le nombre réduit des chroniques roumaines de Transylvanie ne doit pas nous surprendre, car il est dû à toute une série de circonstances objectives. De la teneur de ces chroniques ressort cependant avec netteté la lutte pour l'affranchissement social et spirituel du peuple opprimé.

L'historiographie roumaine de la Transylvanie et du Banat est née au XV-e siècle, en même temps que celle de la Valachie (à l'époque du prince Vlad Ţepeş), 1456—1462 et 1476) et de la Moldavie (à l'époque d'Etienne le Grand, prince de ce pays entre 1457 et 1504). En tête se situe l'*Anonyme roumain du Chronicon Dubnicense*, qui écrivit (en latin) sa partie originale (1474—1479) à la *fin* d'une chronique latino-hongroise, qui fut trouvée à Dubnic en Tchécoslovaquie. Le ton hostile employé par le chroniqueur à l'égard du roi Matei Corvin de Hongrie et les éloges adressés à Etienne le Grand sont en contraste net avec la partie antérieure de la chronique. La partie finale a probablement été écrite à la cour du voïvode de Transylvanie Barthélémy Dragfi — également élogié — d'origine roumaine et parent par affinité d'Etienne le Grand, par un Anonyme, qui pourrait être roumain.

Au siècle suivant, nous signalons la figure de *Nicolae Olahus* (1493—1568), originaire de la famille régnante des Drăculeşti de Valachie, né à Sibiu, qui devint plus tard archevêque primat et régent de Hongrie. Dans son ouvrage *Hungaria* . . . (1479—1536) . . . (écrit en latin), il donne des détails d'ordre historique, géographique et ethnographique sur la Hongrie, la Valachie, la Moldavie, la Transylvanie et le Banat. Il est le premier chroniqueur d'origine roumaine qui parle de l'origine commune, romaine, des Roumains.

Le XVII-e siècle compte quatre chroniques : celle de *Vasile, archiprêtre de Braşov* (1590—1659 env.), qui dans sa *Chronique* (la première chronique écrite en langue roumaine) s'occupe de Braşov et de Ţara Bîrsei (1392—1633) ; puis celle de *Ioan Caioni* (1629—1678), moine franciscain d'origine roumaine, dont la *Chronique rimée* parle de Matei Basarab, prince de Valachie, Vasile Lupu, prince de Moldavie et Gheorghe Rákoczi II, prince de Transylvanie, à l'occasion d'une expédition armée que ce dernier dirigea en 1653 contre Vasile Lupu ; vers la fin du siècle, nous possédons deux chroniques de *Gheorghe Brancovici* (1645—1711), frère du métropolitain de Transylvanie

Sava Brancovici : une *Chronique roumaine*, comprenant les événements depuis les débuts — où il est question de l'origine romaine de notre peuple — jusqu'à 1686, et une *Chronique serbe*, qui s'occupe des mêmes événements, mais d'une manière plus détaillée, jusqu'à 1690. Cette dernière est encore inédite.

Le XVIII-e siècle est plus riche en chroniques. La plus importante est celle de *Radu Tempea* (1691—1742), une *Chronique* qui continue celle de l'archiprêtre Vasile de Braşov (signalée ci-dessus) jusqu'à 1742 ; puis celle de *Mihai Popovici* (env. la moitié du XVIII-e siècle — après 1771) du Banat ; deux *Chroniques* de *Radu Duma* (env. 1750 — après 1790) ; la *Chronique Anonyme de Braşov* (1392—1780) ; la *Chronique rimée de Prislop* (env. 1400 — —1762), qui se signale par ses accents de révolte à l'adrese du catholicisme habsburgique et de la „catholicisation" de l'église roumaine ; celle d'*Anton Cosimelli* (env. la première moitié du XVIII-e siècle — après 1785), un *Poëmation*. . . (en latin) sur la fondation des unités de gardes-frontière de la région de Năsăud (1763) ; la *Chronique* (1512—1783) de *Dimitrie Eustatievici* (première moité du XVIII-e siècle — 1796), qui reflète elle aussi la lutte des Roumains contre le catholicisme ; et, vers la fin du siècle, trois *Chroniques rimées* qui parlent du soulèvement des paysans, de 1784—1785, dirigé par Horea.

A la fin du XVIII-e et au commencement du XIX-e siècle, période de décomposition du féodalisme et de formation des relations capitalistes, citons : *Sava Popovici de Răşinar* (env. la première moitié du XVIII-e siècle —1808) avec son *Histoire des Roumains de Transylvanie* (*Istoria Romînilor din Ţara Ardealului*), écrite en 1792, qui traite du problème de l'origine et de la continuité du peuple roumain en Dacie ; il est suivi par les grands représentants de l'*Ecole Transylvaine* : *Samuil Micu-Clain* (1745—1806) auteur de la *Istoria şi lucrurile şi întîmplările romînilor*, une oeuvre grandiose en quatre volumes massifs, inédite qui raconte les événements jusque près de l'an 1800, et d'un autre ouvrage de synthèse, également inédit, *Scurta cunoştinţă a istoriei romînilor* (jusqu'à 1800) ; *Gheorghe Şincai* (1754—1816), avec sa grande *Chronique des Roumains* (*Hronica Romînilor*) (86—1739), en trois tomes ; et puis, sans citer *Petru Maior*, qui n'est pas chroniqueur mais historien, *Ioan Budai-Deleanu* (1760—1820), avec deux chroniques en latin sur les origines des Roumains et des autres peuples de la Dacie.

Au XIX-e siècle nous citons : la *Chronique* inédite de *Ion Monorai* (1756—1836), écrite en latin, qui s'occupe du passé des Roumains depuis les temps les plus reculés jusqu'à 1817 ; l'importante *Chronique du Banat* (*Cronică a Banatului*) (1683—1827) de *Nicolae Stoica de Haţeg* (1751—1832), également inédite ; la brève *Chronique du vice-notaire de la compagnie grecque de Braşov* (*Cronica vicenotarului companiei greceşti din Braşov*) (1806—1837), écrite en roumain par *Antonie Constantin* (env. la seconde moitié du XVIII-e siècle — après 1837) ; l'oeuvre volumineuse et inédite de *Francisc Mihăilaşiu* (première moitié du XIX-e siècle — 1878), comprenant les *Mémoires* d'un officier roumain sur la révolution de 1848—1849 en Transylvanie ; et enfin la dernière chronique, celle d'*Alexandru Şuluţiu-Sterca*, intitulée *Histoire „de Horia"*, qui est un récit en forme de chronique des temps de la révolte de Horea, Cloşca et Crişan de 1784—1785.

CONTRIBUȚIE LA O ISTORIE A CAMĂRII ȘI MONETĂRIEI DIN BAIA MARE

DE

S. GOLDENBERG

Trei monetării au funcționat în secolul al XVI-lea în Transilvania: monetăria de la Baia Mare, cea din Cluj și cea din Sibiu. Dintre ele, monetăria de la Baia Mare a desfășurat o activitate aproape neîntreruptă și prodigioasă în decursul întregului veac.

Baia Mare (*Rivulus Dominarum*) și Baia Sprie (*Medius Mons*) — atît de strîns legată prin soarta sa de Baia Mare — sînt vechi centre miniere[1]. Bogăția în argint și aur a regiunii muntoase de origine eruptivă, terțiară, în mijlocul căreia sînt situate, a făcut ca metalele prețioase și într-o oarecare măsură plumbul, să fie exploatat cu intensitate mai mică sau mai mare, din antichitate și pînă azi.

Istoria cămării din Baia Mare și a monetăriei din această localitate începe cu secolul al XIV-lea. Privilegiile dobîndite în anii 1347, 1376 și 1391[2] au contribuit în bună măsură la consolidarea orașului, la sporirea importanței

---

[1] Orașul Baia Mare nu dispune pînă astăzi de nici o lucrare științifică consacrată istoriei sale în Evul Mediu. Cîteva date despre așezarea și evoluția acestei localități pot fi găsite la *Schönherr Gy. dr. emlékezete* (Omagiu dr. Gy. Schönherr), Budapesta, 1910, p. 350; R. Merutiu, *Regiunea Baia Mare-Baia Sprie*, Cluj, 1936, p. 18—20 și Maksai F., *A középkori Szatmár megye* (Comitatul medieval Sătmar) Budapesta, 1940, p. 98 și urm. Baia Mare se dezvoltă în sec. XV sub raportul administrației interne și din punct de vedere urbanistic. Orașul are în sec. XIV—XV pecete proprie (cf. S. Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania...*, în *Documente privind istoria Romîniei*, Introducere, II, 1956, p. 614—615); străzi pavate (cf. *Tört. Tár.* X, p. 239) etc. Datorită importanței sale ca centru minier și punct de tranzit comercial, orașul se dezvoltă și sub raport meșteșugăresc. În sec. XV—XVIII găsim la Baia Mare 23 de branșe meșteșugărești, iar în secolul al XV-lea — 6 bresle (cf. Szádeczky L., *Nagybánya régi iparáról és czéheiről* — Despre vechea industrie și despre breslele din Baia Mare), în *Századok*, 1889, p. 673—700; Szász K., *Adatok a Nagybányai képirok, kö és fafaragók történetéhez* (Contribuții la istoria pictorilor, a cioplitorilor în piatră și gravorilor în lemn din Baia Mare), în *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára* (Omagiu la aniversarea de 80 de ani de la nașterea lui Kelemen Lajos), Cluj, 1957, p. 566—567. Dintre meșteșugari se impun în special aurarii, blănarii, croitorii și măcelarii. Aceștia din urmă organizează și o „grevă" în anul 1588 (Cf. Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, București, 1954, p. 104—105).

[2] Wenzel G., *Magyarország bányászatának kritikai története* (Istoria critică a mineritului din Ungaria), Budapesta, 1880, p. 110—111.

sale economice. La 1411 localităţile Baia Mare şi Baia Sprie sînt cedate despotului sîrb Gheorghe Brancovici[3]. În veacul XV mineritul din regiune îşi găseşte un puternic sprijinitor în persoana lui Matia Corvinul. Actele din anii 1464 şi 1468 — în care apar menţionate monetăriile din Baia Mare, Baia Sprie şi Sibiu — şi altele[4], dovedesc un progres în domeniul mineritului, al dreptului minier medieval. În fruntea cămării stătea comitele cămării (*comes camerae, praefectus camerae*, uneori şi *comes urburarum regalium*). El reprezenta la începutul secolului al XVI-lea autoritatea regală în regiunea minieră. Monetăria era condusă de comitele monetăriei (*comes monetarum, magister monetae*). Comitele cămării şi comitele monetăriei conduceau şi controlau activitatea cămării şi a monetăriei, raporturile lor cu minerii, în parte iobagi (*urburarii, montanistae, montium cultores*), şi exploatarea minelor regale (*cultura fodinarum et urburarum*). Emisiunile monetare se aflau uneori şi sub controlul magistratului din Baia Mare.

Puterea centrală, urmărind sporirea veniturilor fiscului, intervenea adesea în organizarea juridică şi structura organizatorică a mineritului. Acţiunile ei în această direcţie, deşi erau urmate de progrese în minerit, se încheiau de fapt cu o accentuare crescîndă a exploatării şi spolierii lucrătorilor din mine.

Încercări de a sprijini mineritul din Baia Mare se fac şi la începutul secolului al XVI-lea. În anul 1505 cămara din Baia Mare dobîndeşte din partea regelui Vladislav o parte din veniturile tricesimei ardelene „*ad sustentationem et culturam montarum suarum*". Această sumă e revendicată la Sibiu de către Petru aurarul (*auricusor*), reprezentantul lui Ambrozie diacul, comitele cămării din Baia Mare[5]. Peste doi ani acelaşi rege se declară dispus să folosească, pentru refacerea minelor din Baia Mare, suma rezultată din arendarea pe doi ani a vigesimei transilvănene către sibieni şi braşoveni[6].

După lupta de la Mohács, în decursul manifestării adversităţilor dintre tabăra lui Ioan Zápolya şi cea a lui Ferdinand Habsburgul şi a labilităţii hotarului în regiunea cunoscută sub denumirea de *Partes*, Baia Mare trece rînd pe rînd din mîinile unuia dintre cei doi pretendenţi la stăpînirea Transilvaniei, în cele ale adversarului său. Pe la 1530 Baia Mare, împreună cu monetăria, se află sub dominaţia habsburgică, dar nu peste mult revine în posesiunea lui Zápolya[7]. În anul 1551 Baia Mare este iar ocupată, cu prilejul unei încercări a lui Ferdinand de a cuceri Transilvania. În anii 1551—1553 funcţionau aici : o galerie de profunzime, lungă de 674 stînjeni[8] şi o serie de galerii şi mine de suprafaţă, un număr de 14 şteampuri (cu 206 săgeţi) puse în mişcare de forţa hidraulică şi 5 cuptoare-topitorii. Cu toate acestea, după cum rezultă din raportul consilierilor regali, care cercetaseră în 1552 veniturile fiscale ale Transilvaniei, mineritul se găsea într-un pu-

[3] Al. Doboşi, *Din istoria Sătmarului*, Satu Mare, 1937, p. 13.

[4] Wenczel, *op. cit.*, p. 402—408 şi 408—414.

[5] Cf. doc. din 17 ian. 1505, Doc. Lit. 46, L. 12, Arh. Stat. Sibiu.

[6] Cf. doc. din 22 mai 1507, Doc. Lit. 80, L. 12, Arh. Stat. Sibiu : „*ad culturam et reformationem fodinarum de Rivulodominarum*".

[7] Cf. lucrarea documentată a lui G. Gündisch, *Geschichte der Münzstädte Nagybánya in habsburgischer Zeit* (1530—1828), extras, p. 68.

[8] 1 *öl* avea 3 coţi (*sing.*), deci circa 190 cm.

ternic declin. Se cer investite capitaluri mari pentru redresarea situaţiei, dar regalitatea labilă nu e dispusă să le investească. Ea urmăreşte profituri mai uşoare şi mai rapide. În decădere se afla şi cămara, cu atelierele ei de separare şi cementare. Venitul total al cămării, inclusiv de pe urma minelor, este de 633 $^1/_2$ mărci de argint, 12 pesete, iar în aur 4536 florini. Tulburările şi instabilitatea politică influenţează şi ele producţia, şi aşa scăzută, a minelor. În minele particulare, deşi lucrătorii erau exploataţi cu brutalitate, producţia era de asemena sub nivelul atins înainte. Un oarecare Blasiu diacul din Cluj, care împrumutase cu o sumă de bani pe un asemenea proprietar de mină, Ioan Cementes din Baia Mare, şi primise în gaj mina acestuia, nu a fost în stare să recupereze din exploatarea minei suma dată împrumut, suferind importante pierderi[9]. Situaţia era gravă şi numai o nouă politică minieră putea duce la ameliorarea ei.

Ca şi în alte părţi[10], şi în Baia Mare şi Baia Sprie minele erau arendate şi exploatate cu ajutorul lucrătorilor angajaţi, romîni, saşi şi unguri, liberi sau iobagi. În ce priveşte minerii romîni, ei proveneau din numeroasele sate romîneşti din Maramureş sau din comitatul Sătmar, locuite de o puternică şi deasă populaţie romînească[11]. Această populaţie compactă din ţinutul amintit se ocupa nu numai cu agricultura[12], dar şi cu mineritul.

Minerii din Baia Mare şi Baia Sprie erau supuşi unui tratament neomenos şi lucrau în condiţii oneroase. Din nefericire, s-au păstrat numai statutele minerilor din a doua jumătate a veacului XVI. Se ştie însă că ele consemnează stări de la mijlocul veacului, ce şi-au găsit legalizarea juridică în al treilea sfert al secolului XVI.

Statutele din 9 ianuarie 1570 din Baia Sprie fixează cuantumul maxim de cîştig al minerului, sancţionînd cu o amendă extrem de mare, de 20 florini, pe patronii care ar depăşi baremul fixat. Spălătorii de minereu şi spălătorii de nămol (*saar ereszto*) primeau săptămînal 66 dinari, adică 11 dinari pe zi. Or suma de 66 dinari, echivala în acea vreme cu preţul a $^1/_3$ de cîblă de grîu sau a 3 fonţi de untdelemn ori 4 eiteli (5 l) de unt ! Minerul nu avea dreptul de a părăsi patronul : o amendă de 20 florini ameninţă pe acel arendaş de mină care ar da de lucru, sau ar oferi bani, unui miner care şi-a părăsit stăpînul fără învoirea acestuia[13]. În 1575 munca fochiştilor de la cuptoare începea la orele 7 a.m. şi se încheia la 17 p. m., adică ziua de muncă era de 10 ore. Cei care lucrau la ştempuri erau obligaţi să intre în şut dis-

---

[9] Hurmuzaki, *Documente...*, II. 4, Bucureşti, 1894, p. 740—742 şi 755 ; Révai K., *Nagybánya történetéből* (Din istoria oraşului Baia Mare), în *Erdélyi Muzeum* (Muzeul Ardealului), Cluj, 1911, p. 327 : Wenzel, *op. cit.*, p. 114 ; pentru procesul dezbătut în 1556 între Blasiu diacul şi Ioan Cementes *„ratione aurifodine, conflatorii et contusorii intra metas civitatis Rivuli Dominarum existentium... simulcum lignis, linis, szlam et gengh ac aliis pertinentiis"*, cf. Protocoalele jud. ale oraşului Cluj, 1516—1668, p. 40 şi 41—42, Arh. Stat. — Cluj.

[10] Cf. S. Goldenberg, *Haleni. Un capitol din istoria comerţului şi a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI*, Studii, 5, 1958, p. 102—107.

[11] Al. Doboşi, *Contribuţii privitoare la vechimea romînilor sătmăreni*, extras din *Anuarul Institutului de istorie naţională din Cluj*, XI, 1947, p. 3 ; N. Drăganu, *Romînii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 369 sqq. şi 416 sqq.

[12] Al. Doboşi, *Scurtă privire istorică asupra romînilor din Sătmar şi Sălaj*, extras din Lucrările Inst. de geografie... din Cluj la Timişoara, VII, 1942, p. 8—9 şi 30 ; V. Meruţiu, *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş pînă în Banat*, Cluj, 1929, p. 27—30.

[13] Wenzel, *op. cit.*, *p.* 418.

de-dimineaţă în perioada pînă la sf. Mihail (29 septembrie), iar după 29 septembrie să înceapă munca la lumina opaiţului şi să părăsească şteampurile abia la orele 18—19 p.m., adică să lucreze 12—14 ore[14]. Contravenienţilor li se aplicau sancţiuni severe, începînd cu carcera[15]. Lucrătorii nu aveau voie să-şi părăsească stăpînul decît anunţîndu-l în prealabil, cu trei săptămîni înainte de plecare, despre intenţia lor. Dacă lucrătorul reuşea să fugă, dar era prins de posesorul minei, acesta avea dreptul de a-şi scoate paguba după lege şi de a nu-i achita salariul pentru zilele muncite[16].

Din aceste motive au avut loc frămîntări în rîndurile minerilor din Baia Mare şi Baia Sprie. E probabil ca minerii romîni şi unguri din aceste părţi să fi luat parte şi la răscoala de sub conducerea lui Doja[17]. Un puternic răsunet au aici şi răzvrătirile tăietorilor de sare împotriva exploatării feudale. De pildă, în anul 1551 tăietorii de sare din Maramureş, neîndreptăţiţi de cămăraşul din Sighet, sistează lucrul şi se retrag la Baia Mare, pentru a lupta aici uniţi împotriva patronilor[18].

Minerii erau totodată supuşi şi vexaţiunilor din partea funcţionarilor de la mine şi a magistratului din Baia Mare. În scopul promovării mineritului în această regiune, în interesul statului feudal şi pentru a spori în consecinţă beneficiile curţii, Isabella intervine în procesele disputate în faţa instanţei urbane în favoarea unor arendaşi ai unor mine părăsite[19]; interzice magistratului din Baia Mare să rechiziţioneze pentru nevoi publice caii minerilor folosiţi la munca în mine[20], impune ca minerii „dimpreună cu caii lor trimişi la muncă şi lucru în mine să fie scutiţi şi dezlegaţi de orice sarcini"[21]. Sub pretextul unor asemenea măsuri, regina Isabella căuta în ultimă instanţă să transfere pe seama coroanei veniturile realizate de pe urma exploatării minelor de către unii dregători sau de către patriciatul din Baia Mare.

În deceniul al VII-lea regiunea minieră Baia Mare trece din posesiunea lui Ioan Sigismund în cea a lui Ferdinand şi invers[22]. Instabilitatea politică a contribuit în bună măsură la slăbirea poziţiei economice a oraşului şi la decăderea, temporară, a mineritului.

Baia Sprie, oraş minier privilegiat, era legat încă în secolul al XV-lea, prin exploatarea aurului şi a argintului, de cămara din Baia Mare[23]. Di-

[14] *Ibid.*, p. 419 (art. I, IV).

[15] *Ibid.*, VI.

[16] *Ibid.*, p. 424, stat. din 1589 (art. IX).

[17] D o b o ş i, *Din istoricul Sătmarului*, p. 15.

[18] A l. D o b o ş i, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în Evul Mediu (sec. XIV—XVI)*. Studii şi cercetări de istorie medie, I, 1951, p. 156 şi 163—164.

[19] Cf. doc. din 7 febr. 1557, în Protocoale judiciare, 1560—1639, p. 369, Arh. Stat. Baia Mare : procesul dintre Ioan Czementes şi Matia diacul *„ratione et pretextu intermissorum laborum fodine cuiusdam desolate, per nobis ipsi benevole concesse"*.

[20] Cf. doc. din 8 martie 1558, Protocoale Judiciare. 1560—1639, p. 383, Arh. Stat. Baia Mare.

[21] Cf. doc. din 20 apr.1558, Protocoale judiciare, 1560—1639, p. 384, Arh. Stat. Baia Mare : *„ut ipsi una cum equis eorum ad labores et culturam montanorum deputatis, ab omnibus oneribus exempti et supportati sint"*.

[22] G ü n d i s c h, *op. cit.*, p. 70, nr. 16.

[23] W e n z e l, *op cit.*, p. 115—116 şi p. 235 : *„proventus urburarum ratione auri fodinarum.. ad cameram Rivuli dominarum solvendos"* (1452). Istoricul sumar şi nepretenţios al acestei localităţi miniere pînă în sec. XVI inclusiv se află şi în lucrarea ing. S z m i k A., *Adalékok Fel-*

plomele obţinute cu un secol înainte (1376, 1393)[24] şi în secolul al XV-lea (1452, 1465)[25] sînt reconfirmate în primul sfert al secolului al XVI-lea (1518, 1523)[26]. Noi prerogative şi privilegii sînt dobîndite în anii 1531 şi 1535[27]. Transformarea Transilvaniei în principat autonom a dus la un avînt — e drept, vremelnic — al mineritului. Proprietarii şi arendaşii din Baia Sprie se bucură de noi privilegii şi drepturi primite de la principi[28], inclusiv de prerogativa de a schimba minereul în condiţii mai favorabile[29]. În deceniile următoare se confirmă importante statute de mineri[30].

Cu toate că războaiele endemice au influenţat în sens negativ dezvoltarea mineritului atît la Baia Mare, cît şi la Baia Sprie, în epoca principatului — cînd Transilvania şi-a cîştigat autonomia — s-au făcut repetate încercări de a redresa exploatarea minelor şi de a favoriza avîntul monetăriei din cele două localităţi. Odată cu întoarcerea Isabellei şi a lui Ioan Sigismund în ţară (1556) şi pînă la 1560, monetăriile din Baia Mare şi Cluj au funcţionat fără întrerupere[31]. Pe monedele bătute în această perioadă la Baia Mare se află imprimată sigla *N-P* şi stema oraşului Baia Mare : două tîrnăcoape de miner, încrucişate[32].

Se ştie că în secolul al XVI-lea privilegiul monetar (*ius monetarium, Münzregal*) se diviza în Transilvania în trei drepturi distincte şi anume : a) dreptul de a achiziţiona metale preţioase, inclusiv dreptul de „purificare" a metalelor, b) dreptul de a bate monedă (*cusio monetae*) şi c) dreptul de a schimba monede (*cambium*). La Baia Mare existau în acest veac un oficiu de prelucrare a minereului, care conducea lucrările din vestita „mină regală" (*fodina regia*) luată în regie proprie de fisc, un oficiu de „purificare" a minereului şi un oficiu de „preschimbare" a metalelor preţioase prelucrate[33].

Metalul nobil, ca orice marfă, era achiziţionat de cămară în baza dreptului de preempţiune, valabil pe întreaga regiune minieră[34]. Metalul preţios se achiziţiona la un preţ redus, după un tarif stabilit de cameră. Metalul nobil preluat era încercat cu piatra de probă şi, la solicitarea clien-

---

söbánya sz. k. bányavdros monografidjához (Contribuţii la monografia oraşului liber regesc minier Baia Sprie), Budapesta, 1906, p. 3—48.

[24] W e n z e l, *op. cit.*, p. 115, n. 2.

[25] *Ibid.*, p. 115, nr. 3 şi p. 116.

[26] *Ibid.*, p. 116, n. 2 şi doc. din 10 august 1518, Arh. Baia Sprie, nr. 53 (Arh. Stat. Cluj) ; S z m i k, *op. cit.*, p. 20—21.

[27] S z m i k, *op. cit.*, *p.* 20 şi 21.

[28] Cf. doc. din 13 ian. 1561, nr. 2, Arh. Baia Sprie (Arh. Stat. Cluj).

[29] Cf. doc. din 17 febr. 1565, nr. 8, Arh. Baia Sprie (Arh. Stat. Cluj). În acest document se aminteşte că, întrucît minerii din Baia Sprie şi-au dovedit pricepere în exploatarea minelor (*in disquirendis, inveniendis et laborandis auri et argenti fondis offerunt se diligentiores fore*), li se acordă pe un termen de 10 ani dreptul de a schimba , după chipul oraşului nostru Baia Mare" fiecare florin de aur contra 1 fl. 32 d. (*ad rationem nostram regiam iuxta modum civitatis nostre Nagybaniense singuli scilicet auri pro singulis florenis et denaris triginta duobus acceptentur*).

[30] Cf. statutele din 1570, 1575, 1578 şi 1579 la W e n z e l, *op. cit.*, p. 418 şi urm.

[31] L. H u s z á r, *Az Erdélyi pénzverés története* (Istoria baterii monedelor în Transilvania), Budapesta, 1936, p. 13—14.

[32] S z e n t g á l i K., *Erdély pénzei* (Monedele Transilvaniei), în *Az érem* (Moneda), VII, 1934, p. 5.

[33] G ü n d i s c h, *op. cit.*, p. 71—72 şi 82.

[34] *Ibid.*, p. 83.

ţilor, restituit sub forma de monedă, cu reţinerea unui procent — *lucrum camerae*[35].

Minereul preţios (aurul sau argintul nativ), în amestec cu alte impurităţi, trebuia de la bun început supus operaţiei de „purificare" (*separatio*). Ea consta în extragerea aurului din minereu printr-un amestec cu alte metale, în arderea în aer — cupelaţia — şi îndepărtarea mecanică a zgurei. Pentru purificarea aurului se adăuga la minereul în stare nativă plumb granulat şi cupru, totul se punea în vase speciale şi se topea[36]. Apoi urma „cementarea" aurului; vasele se aşezau în cuptor (*fornax cementarius*), într-un amestec de praf de cărămidă, sare, plumb şi cupru roşu (*cementatio*). După arderea plumbului, adică după transformarea sa în oxizi, cuprul rămînea în aliaj cu aurul[37]. Pentru purificarea argintului, de obicei „aurit", cămara dispunea de ateliere speciale (*domus seu officina separatoria seu divisoria*) pentru prima operaţie, şi de cuptoare (*domus crematoria*) pentru cea de a doua. În prima operaţie avea loc despărţirea argintului de aur, în cea de a doua argintul era „curăţat" de metale nepreţioase[38]. Specialistul în elaborarea aurului necesar monetăriei, la caratele cerute — cementarul (*cementarius*) — era funcţionarul principal al monetăriei şi uneori chiar şeful ei, subordonat direct comitelui cămării[39]. Acest oficiu de elaborare a aurului la caratele necesare, era totodată, după cum s-a arătat, şi oficiul de schimb (*permutatio*) al aurului cămării. După turnarea şi laminarea metalului preţios se trecea la fasonarea discurilor (barelor) şi matriţelor şi la ştanţarea monedelor, pe cale manuală, cu ciocanul sau — începînd cu ultimele decenii ale secolului al XVI-lea — cu presa de bătut monede[40]. La Baia Mare se încearcă pe la 1580 introducerea unei asemenea prese cu valţuri pusă în mişcare de forţa hidraulică[41].

Care este situaţia monetăriei de la Baia Mare după constituirea principatului transilvănean?

Începînd cu Isabella, cîrmuitorii Transilvaniei acordă atenţie extracţiei de metale preţioase. „Foametea" de argint şi aur, care se făcea simţită în a doua jumătate a secolului al XVI-lea din cauza monopolului principilor

---

[35] Huszár, *op. cit.*, p. 11. Pentru „lucrum camerae" cf. şi Thallóczy L., *A kamara haszna története* (Istoria veniturilor cămării), 1879, passim.

[36] Operaţia este amănunţit redată în manuscrisul cunoscutului cementar clujean din secolul al XVI-lea, Joannes Cemmentes, publicat de Herzfelder A. D., *Kolozsvári Czementes János Könyve* (Cartea lui Ioan Czementes din Cluj), în *Magyar Könyvszemle* (Revista cărţilor maghiare), Budapesta, 1896.

[37] Metodele de purificare a aurului nu se schimbă substanţial nici în secolul XVII şi nici la începutul secolului XVIII. Amănunte despre confecţionarea „apei de separare" şi a „prafului de cementare" la Szölösy Gábor, *Az aranyolvasztás leirása 1705 — ből* (Descrierea topirii aurului la 1705), în *M.G.Sz.* (Revista de istorie economică maghiară), 1897, p. 528—529.

[38] Paulinyi O., *Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI század derekán* (Producţia de aur în Ungaria la sfîrşitul sec. XV şi la mijlocul sec. XVI), în *Bécsi történeti intézet évkönyve* (Anuarul Institutului de istorie din Viena), VI, Budapesta, 1936, p. 44—45.

[39] Gündisch, *op. cit.*, p. 86.

[40] Pentru tehnica baterii de monede în evul mediu în general şi în secolul XVI în special cf. L. von Ebengreuth *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, München-Berlin, 1926, p. 77—106; F. I. Mihalevski, *Ocerki istorii deneg i denejnogo obraşcenia*, I, 1948, p. 77—80.

[41] Gündisch, *op. cit.*, p. 90.

asupra metalelor preţioase, a scoaterii metalelor nobile din ţară şi a scurgerii lor sub formă de tribut şi daruri către Imperiul Otoman, a impus măsuri în vederea redresării mineritului în regiunea Baia Mare şi a intensificării baterii de monede. Un tablou interesant în acest sens este oferit de registrul din 1559 al cămării din Baia Mare[42], în care sînt sintetizate datele dintr-un alt registru amănunţit, dispărut.

În primul rînd atrage atenţia interesul acordat de puterea centrală şi de cămară pentru întreţinerea minelor regale existente şi pentru deschiderea unor mine noi. În vederea întreţinerii minei regale „*Nagywerem*" s-a cheltuit în 1559 suma de 1615 fl. şi 1 dinar[43]; pentru mina regală de la Baia Mare (*ad culturam fodine medimontis regie maiestatis*) s-au cheltuit 149 fl. 22 dinari; pentru deschiderea de galerii noi şi întărirea „galeriei mari" (*stollis magne*)[44] s-au cheltuit 162 fl. 40 dinari; pentru şteampurile regale (*stompa regie maiestatis*) — 606 fl. 24 dinari; pentru ridicarea unor şteampuri noi (*ad novam erectionem stomporum*) — 225 fl. 55 dinari; pentru ameliorarea topitoriei (*conflatorii*) regeşti, în care se efectua „purificarea" argintului, s-au cheltuit 1315 fl. 19 dinari; pentru casa cămării — 924 fl. 94 dinari şi pentru alte nevoi (*diversa cursoralia*) — 83 fl. Prin urmare, în anul 1559 s-a plătit numai pentru întreţinerea minelor existente, pentru deschiderea de galerii noi şi ridicarea de şteampuri, suma însemnată de 5081 florini şi 55 dinari, echivalentă în acea vreme cu preţul a circa 1500 boi sau aproximativ a 5000 de cîble de grîu.

Interesul acordat exploatării minelor de aur şi argint din Baia Mare şi Baia Sprie a fost recompensat prin venitul cămării, care se ridică în anul 1559 la suma de 30.230 floreni şi 34 dinari, depăşind cu aproape 10.000 de florini venitul atins de cămara din Baia Mare în secolul al XV-lea[45].

Rezultatele politicii miniere favorabile se fac simţite. În anul 1559 au fost efectuate în trei rînduri operaţii de purificare (*separatio*) şi cîte trei operaţii de cementare la Baia Mare şi la Baia Sprie[46].

În registrul din 1559 sînt incluse: veniturile (încasările) în bani ale cămării; cheltuielile pentru întreţinerea minelor, pentru salariile meşterilor-specialişti etc.; obiectele rămase la cămară la încheierea anului; intrările şi ieşirile de argint şi monedele de aur (florini) intrate.

În decursul acestui an au intrat la cămară următoarele sume de bani: 5983 florini din partea consilierului aulic Ioan Szalánczy, trimişi prin clujeanul Gheorghe Thwry pentru cămara de la Baia Mare, reprezentînd poate arenda pentru venituri realizate în minerit; 5485 florini şi 50 dinari de asemenea din partea lui Ioan Szalánczy, trimişi prin Luca diacul din Baia Mare; 2000 florini trimişi de Ambrosie Csáky prin slujitorul cămării

---

[42] Orig. hîrtie, 16 p., Arh. Bistriţei IV c, nr. 625 (Arh. Stat. Cluj).

[43] Florinul, ca monedă de calcul, se subdiviza în 100 dinari.

[44] Prin *cuniculi* sau *stolae* se înţeleg galeriile orizontale sau oblice (cf. G. Seivert, *Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer*, în *Arch. des Ver.*, N.F., VI, Braşov, 1863, p. 315).

[45] În Schönherr Gy..., p. 322, se menţionează un venit anual de 20 000 fl. în sec. XV.

[46] Este neîntemeiată afirmaţia lui Paulinyi, *op. cit.*, p. 63, că „la mijlocul secolului al XVI-lea... într-un an s-a cementat odată sau de două ori".

Ioan Török, şi 250 florini restanţă de la cementarul Petru Waczy[47] din Baia Sprie.

Din argintul — venit al cămării — s-au vîndut, la prima şi la a doua purificare, unor negustori 1169 mărci şi o pisetă[48], pentru 9936 florini şi 76 dinari, adică cu 8 florini 50 dinari marca; din răscumpărarea florinilor de aur, *lucrum camerae*, şi pentru groşii adunaţi la cea de a doua cementare, cămara din Baia Mare a încasat 5106 florini; pe baza unei scrisori privilegiale din partea principelui s-au vîndut 4 mărci de argint argintarilor din Baia Mare, pentru suma de 28 florini, socotind fiecare marcă de 7 florini; de la diferiţi creditori ai cămării, probabil arendaşi de mine sau mineri, s-au încasat 1441 florini şi 8 dinari. Este interesant de remarcat următorul fapt: cămara achiziţionează de la mineri marca de argint cu 5 florini[49], o vindea argintarilor — probabil la un tarif favorabil — cu 7 florini, iar negustorilor străini cu 8 florini şi 50 dinari. Se înţelege că din asemenea diferenţe cămara realiza venituri importante.

Cheltuielile pentru achiziţionarea metalelor nobile de la mineri au fost în anul 1559 următoarele: la prima purificare cămara a achiziţionat de la minerii din Baia Mare şi Baia Sprie 743 mărci şi 35 pisete de argint, pentru 3718 florini şi 64 dinari; la a doua purificare — 392 mărci şi 2 pisete de argint achiziţionate (*redempti*) de la minerii din cele două localităţi, pentru 1960 florini şi 20 dinari; la a treia purificare s-au achiziţionat 626 mărci şi 12 pisete, pentru suma de 3131 florini şi 26 dinari. Prin urmare, în decursul celor trei purificări, s-au preluat de la minerii din Baia Mare şi Baia Sprie 1762 mărci şi o pisetă de argint. De asemenea, cămara a preluat de la minerii din Baia Mare în decursul celor trei cementări: 1936 florini de aur la cementarea întîia, 1254 florini la cementarea a doua şi 1287 florini la cea de a treia cementare, adică în total 4477 florini de aur, iar de la minerii din Baia Sprie în decursul celor trei cementări: 2584, 1626 şi 2540 florini de aur, adică în total 6750 florini de aur. După predarea către cămară a aurului, care se transforma la monetărie în florini de aur, minerii primeau un spor (*additio*) în dinari, socotit la moneda de calcul — florinul obişnuit. Este interesant de subliniat faptul că minerii din Baia Mare primeau un spor de 32 dinari de fiecare florin-aur, adică florinul de aur era socotit la 132 dinari, în timp ce minerii din Baia Sprie primeau numai un spor de 15 dinari de fiecare florin-aur predat, adică florinul de aur era socotit la 115 dinari. Abia în anul 1565 se pune capăt acestui regim preferenţial aplicat minerilor din Baia Mare. Din acest motiv minerii din Baia Mare au primit în 1559 — pentru 4477 florini de aur — un spor de 1437 florini şi 64 dinari, în timp ce pentru 6750 florini de aur, cei din

---

[47] Acelaşi Petru Waczy e mai tîrziu comitele monetăriei (*magister monetae*) din Sibiu (cf. Seivert, *op. cit.*, p. 321)

[48] Marca de Baia Mare în sec. XVI era probabil de 245,53 g; marca pisetă din Transilvania era de 249,92 g.

[49] Marca de aur sau de argint se plătea cu 5 fl. după „purificarea" ei, scăzîndu-se dintr-o marcă 4 pisete, din care 1,5 pisete reveneau cementarului şi 2,5 pisete cămării, pentru „purificare" (cf. Instrucţiunile cămărăşului din Baia Mare din 1553, în *Der Cementgewinn der Hermannstädter Kammer in den Jahren 1565—1570*, Korrespondenzblatt des Vereins für Sieb. L. Kunde X, 2, 1887, p. 13—14).

Baia Sprie au primit numai un plus de 1012 florini şi 50 dinari. Sporul în monetă măruntă în circulaţie se acorda celor ce preschimbau metalul preţios la cămară, cu intenţia de a cointeresa astfel pe posesorii şi arendaşii de mine la ridicarea producţiei. Acest sistem aducea venituri însemnate fiscului.

În afară de suma de 850 florini trimişi principelui la Alba Iulia şi de cei 1986 de florini şi 34 dinari reprezentînd suma „ce trebuia cerută de la unii mineri din Baia Mare şi Baia Sprie la următoarea cementare", sînt incluse în registrul analizat la rubrica cheltuieli, şi salariile celor trei meşteri-specialişti ai cămării : cel al cementarului Francisc (*Francisco cementes*) de 70 florini, al magistrului Ştefan gravorul (*sculptori*) de 60 florini şi al lui Emeric Premmer topitorul de argint (*crematori argenti*) de 30 florini.

În registru sînt trecute şi diferite obiecte (materii prime, unelte etc.) rămase la cămară, la încheierea bilanţului anual : 7 butoaie (*vase*) cu vitriol, conţinînd 35 de măji[50], în valoare de 150 fl. ; 15 măji de silitră în valoare de 105 dl. ; 65 săgeţi de la şteampuri (*Stompwas*) în valoare de 91 fl. ; 39 măji de seu în valoare de 166 fl. şi 92 dinari ; minereu depozitat „lîngă mină şi şteampuri" în valoare de 1525 fl. ; lemne de foc (*sytfa*)[51] în valoare de 232 fl. ; borcane (*thegel*) în valoare de 33 fl. şi 62 dinari ; vase de cristal (*orbes cristalini*)) în valoare de 160 fl. Vitriolul (acidul sulfuric), substanţă care nu atacă aurul, era folosit pentru dizolvarea impurităţilor, iar silitra dădea cu acidul sulfuric un amestec sulfo-nitric, în care erau prezenţi acidul sulfuric şi acidul azotic, necesari pentru distrugerea — printr-un proces de acidulare şi oxidare — a impurităţilor, precum şi pentru curăţirea aurului, întrucît acest amestec nu acţiona asupra metalelor nobile.

În sfîrşit, în rubrici speciale este înregistrat argintul intrat şi ieşit, precum şi florinii de aur intraţi. La cele trei purificări de argint cămara a perceput : la prima purificare 862 mărci şi 44 pisete, la a doua 533 mărci şi 38 pisete şi la a treia 959 mărci şi 3 pisete, adică în total 2355 mărci de argint şi 37 de pisete, adică vreo 580 kg de argint. Această cantitate însemnată de argint, realizată de cămară în urma celor trei purificări, a primit următoarea destinaţie : 100 mărci de argint au fost trimise principelui prin Ioan Török, slujitorul cămării ; 1169 mărci şi o pisetă au fost vîndute unor negustori din Debreţin ; argintarii din Baia Mare au primit 4 mărci de argint, în temeiul unei scrisori privilegiale de la principe ; 66 mărci şi 41 pisete au fost predate lui Ioan Bornemizza, comitele cămării din Cluj, fără a se specifica în registru motivul ; 56 mărci şi 40 pisete s-au dat lui Petru Zenthgeorgy — care într-un act din 1565 va fi menţionat în calitate de comite al cămării din Baia Mare[52] ; s-au trimis 780 mărci şi 11 pisete — prin Petru Zenthgeorgy — principelui, iar altă dată s-au trimis principelui 178 mărci şi 11 pisete ; în sfîrşit, s-au vîndut unor negustori 780 mărci şi 11 pisete. În ce priveşte venitul în florini de aur (*perceptio aureorum*) realizat în urma celor trei operaţii de cementare (6539 fl. la

[50] Nu ştim ce majă (*centenarius*) se folosea la Baia Mare. Maja transilvăneană (turcească) : 63,69 kg ; cea de Viena : 56,16 kg ; cea de Buda : 58,92 kg.

[51] *Sit* provine de la Schichte (schimb) ; cf. şi S z m i k, *op. cit.*, p. 195 : *Sitt* — munca de o zi.

[52] Cf. doc. din 17 febr. 1565, nr. 8, Arh. Baia Sprie (Arh. Stat. Cluj).

prima cementare, 3427 fl. la a doua şi 6132 fl. la a treia), el se ridica la 16.098 fl., sumă impunătoare în comparaţie cu veniturile altor cămări.

După cum rezultă din registrul din 1559, cămara şi monetăria din bogata regiune minieră Baia Mare şi Baia Sprie au desfăşurat, cu toate împrejurările politice uneori nefavorabile, o însemnată activitate în primii ani de existenţă a principatului autonom al Transilvaniei. Cu toate că deserveau un stat feudal, ele au constituit un însemnat factor în procesul de intensificare a relaţiilor de marfă-bani, contribuind nu numai la stimularea funcţiunii banilor ca mijloc de circulaţie şi de măsură a valorii, dar şi la accentuarea funcţiunii lor ca mijloc de acumulare, la formarea capitalului comercial în Transilvania medievală.

К ИСТОРИИ КАЗНАЧЕЙСТВА И МОНЕТНОГО ДЕЛА В БАЯ МАРЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В этом очерке автор, пользуясь неизданным документальным материалом, исследует развитие горной промышленности в районах Бая Маре и Бая Сприе и социальное положение горняков. Автор останавливается на принятые центральной властью меры для развития горнопромышленной эксплуатации до XVI в. включительно, подчеркивая, что в период, когда Трансильвания стала княжеством, были сделаны неоднократные попытки оздоровления эксплуатации рудников и создания благоприятных условий для подъема монетного дела. После краткого анализа устройства монетного дела и техники чеканки монет, исследуется ведомость казначейства из Бая Маре 1559 г., которая содержит важные данные об организации и деятельности казначейства и состоянии горной промышленности того времени.

CONTRIBUTION À UNE HISTOIRE DE LA „CAMERA" ET DE L'ATELIER DE LA MONNAIE DE BAIA MARE

RÉSUMÉ

L'auter analyse, à base de matériaux documentaires inédits, le développement de l'extraction minière dans les régions de Baia Mare et Baia Sprie et la situation sociale des mineurs. L'auteur insiste sur les mesures prises à cet effet par le pouvoir central, jusqu'au XVI-e siècle y compris. Il souligne le fait que pendant la période de la principauté furent faites des tentatives répétées pour redresser l'exploitation minière et pour favoriser l'essor de la frappe de monnaie. Après une brève étude de l'organisation de l'atelier de la monnaie et de la technique de la frappe, il analyse le registre de l'an 1559 de la „Camera" de Baia Mare, qui comprend des données importantes sur l'organisation et l'activité de la „Camera", ainsi que sur la situation de l'extraction minière à cette époque.

PROBLEMA INFLUENȚEI PRIMEI REVOLUȚII BURGHEZE DIN FRANȚA ASUPRA AGITAȚIILOR ȚĂRĂNEȘTI DIN TRANSILVANIA DIN ANUL 1790

DE

ION SABĂU

Cauzele agitațiilor țărănești din Transilvania și Ungaria din anul 1790 sînt în general cunoscute. Ele constituie un episod al luptei permanente pe care a dus-o țărănimea în tot decursul evului mediu împotriva exploatării feudale. Lupta aceasta s-a intensificat în perioada descompunerii feudale, cînd s-au accentuat relațiile de marfă-bani și s-au cristalizat elementele producției capitaliste. Prin acțiunile pe care le întreprindea, țărănimea urmărea distrugerea sistemului feudalo-iobăgist, care frîna dezvoltarea gospodăriei țărănești și a micului producător de marfă în general[1].

Împrejurările interne și externe în care au avut loc, au imprimat mișcărilor țărănești din Transilvania din anul 1790 trăsături deosebite, nu îndeajuns studiate pînă acum. N-a fost cercetată, între altele, problema impulsului pe care l-au putut primi ele de la răscolitoarele evenimente întîmplate concomitent în Europa. Ne gîndim în rîndul întîi la revoluția burgheză din Franța, izbucnită în anul 1789, și în special la mișcările țărănești care au avut loc în Franța concomitent cu primele evenimente ale revoluției.

Avem indicii că știrile despre evenimentele și succesele revoluției din Franța au pătruns pînă la 1790 și în păturile populare mai largi de la noi. Spre sfîrșitul lui septembrie 1790, guvernul Transilvaniei a considerat necesar să ia măsuri pentru a împedica intrarea în țară a eventualilor emisari francezi care ar fi putut atîța poporul la răscoală[2]. În articolul de față am dori să aducem cîteva precizări în legătură cu problema dacă și în ce măsură se poate vorbi de influența evenimentelor contemporane din Franța asupra agitațiilor țărănești din Transilvania din anul 1790.

---

[1] V. I. Lebedev, *Cu privire la problema caracterului mișcărilor țărănești din Rusia în sec. XVII—XVIII*, în *Probleme de istorie*, trad. rev. „Voprosî istorii", 1954, nr. 6, p. 139.

[2] Cf. scrisoarea circulară din 24 septembrie 1790 a guvernatorului Gh. Bánffy către autoritățile administrative locale, comitate, scaune etc., în Arhivele Statului Cluj, fondul comitatului Alba Superioară și, același act, în fondul Scaunului Arieș etc.

Influenţa primei revoluţii burgheze din Franţa asupra situaţiei interne şi externe a imperiului habsburgic şi în special asupra frămîntărilor politice care au agitat Transilvania şi Ungaria în această vreme, este cunoscută. Avem dovezi că evenimentele din Franţa au fost urmărite cu atenţie şi la noi[3]. Aceasta au făcut-o în primul rînd acele clase ale societăţii care au putut lua cunoştinţă de ele mai uşor fie prin informaţiile din presă, cărţi şi alte tipărituri, fie pe cale orală[4]. Nobilimea şi orăşenimea s-au bucurat înainte de toate de aceste avantaje.

Este vorba prin urmare de aceleaşi clase care, înainte de evenimentele şi ideile revoluţiei franceze, ajunseseră în contact cu ideile iluminismului apusean, a cărui influenţă s-a mărginit de asemenea, în primul rînd, la unii membri ai claselor privilegiate de sus şi, în măsură mai mică, la unii membri ai clasei de mijloc a burghezei şi intelectualităţii în formaţie, prin urmare la o pătură subţire a populaţiei ţării[5].

Reacţia nobilimii, a clerului şi a orăşenimii faţă de evenimentele şi ideile revoluţiei franceze a fost variată[6]. În general, ea s-a încadrat în limitele strîmte ale intereselor lor momentane.

Sezisînd în scurt timp primejdia pe care o reprezenta revoluţia burgheză din Franţa pentru orînduirea feudală ai cărei principali beneficiari erau, nobilimea înaltă şi clerul superior au luat repede atitudine categoric potrivnică şi s-au pus fără rezervă în serviciul reacţiunii habsburgice[7].

Reprezentanţii nobilimii mijlocii şi mici au interpretat noile idei de libertate, egalitate etc. potrivit intereselor lor[8]. În rîndul prim, ei au încercat să le pună în serviciul luptei pe care o duceau împotriva nobilimii înalte,

---

[3] Georgie Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, Sibiu, 1890, v. I, p. 517—520; Jancsó Elemér, *Erdélyi jakobinusok* (Iacobini transilvăneni), Cluj, 1947, p. 4—5; idem, *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai* (*Adalékok a jakobinus mozgalom erdélyi és partiumi történetéhez*) (Tradiţiile mişcării iacobine din patria noastră: Contribuţii la istoria mişcării iacobine în Transilvania şi Partium), în *Kelemen Lajos emlékkönyv* (Omagiu lui K. L.), Cluj, 1957, p. 396—397 şi 405—407.

[4] N. Iorga, *La pénétration des idées de l'occident dans le Sud-Est de l'Europe aux XVII-e et XVIII-e siecles*, în *Revue historique du sud-est européen*, a. I, Bucureşti, 1924, nr. 1—3, p. 34—36; D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Cluj, 1948, p. 188—196; Baranyai Zoltán, *A francia nyelv és müveltség Magyarországon* (Limba şi cultura franceză în Ungaria), Budapesta, 1920, p. 59—61 şi 144—147; Eckhardt Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon* (Ideile revoluţiei franceze în Ungaria), Budapesta, f. a., p. 100—122; Jancsó Elemér, *Erdély a felvilágosodás századában. Irodalom történeti tanulmányok* (Transilvania în secolul luminii. Studii de istorie literară), Cluj, 1937, p. 7. Cf. Dezsényi Béla-Nemes György, *A magyar sajtó 250, éve* (250 de ani ai presei maghiare), Budapesta, 1954, v. I, p. 23.

[5] D. Popovici, *La littérature roumaine a l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 92—135 şi Jancsó E., *Erdély a felvilágosodás századában*, p.5; Szekfü Gyula, *Magyar történet* (Istorie maghiară), Budapesta, 1936, v. V, p. 56.

[6] Kató István, *A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről* (Despre cîteva probleme ale mişcării iacobine maghiare), în *Századok* (Secole), a. 84, nr. 1—4, Budapesta, 1951, p. 199—200.

[7] Mérai Gyula—Spira György, *Magyarország története* (Istoria Ungariei), Budapesta, 1957, v. II. 1, p. 27—28.

[8] G. Bariţiu, *op. cit.*, v. I, p. 518; Mályusz Elemér, *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában* (Burghezia din Ungaria în timpul revoluţiei franceze), în *Jahrbuch des Wiener ungarischen historischen Instituts*, a. I, Budapesta, 1931, v. I, p. 225—226, 235—237 şi 253; Szekfü Gy., *op. cit.*, v. V, p. 56—57 şi Kató István, *op. cit.*, p. 202.

locul căreia voiau să-l ocupe în conducerea țării[9]. Concomitent însă, nobilimea mijlocie și cea mică au căutat să se folosească de aceste idei și în lupta lor împotriva stăpînirii străine a habsburgilor, de care voiau să scape invocînd în sprijinul constituției feudale și a unor stări de lucruri învechite ideile iluminismului și ale revoluției franceze[10].

A fost deosebit de însemnat rolul pe care l-au jucat aceste idei în lupta nobilimii mijlocii și mici din Transilvania și Ungaria împotriva politicii de cotropire a curții din Viena în primăvara și vara anului 1790 și la dietele din Cluj și Buda din 1790—1791[11]. Militînd însă exclusiv pentru păstrarea privilegiilor sale, nobilimea a refuzat cu îndîrjire să admită egalitatea burgheziei[12] și să acorde iobăgimii libertatea pe care înțelegea s-o sporească exclusiv în favoarea sa[13].

În rîndurile burgheziei orășenești, care ar fi fost mai indicată să îmbrățișeze ideile burgheziei franceze și să pregătească transformarea burgheză a țării[14], evenimentele și ideologia revoluției franceze n-au găsit un ecou prea adînc[15]. Încercările făcute pentru recunoașterea drepturilor burgheziei după modelul Franței au fost inițiate, prin mijlocirea unor agenți ai poliției secrete — în frunte cu profesorul A. L. Hoffmann de la universitatea din Pesta — de sus în jos, de către curtea din Viena, care a voit să folosească burghezia în lupta sa cu opoziția nobiliară din anul 1790[16]. Orășenimea însă a arătat puțin interes chiar și față de aceste inițiative venite din afară[17]. Burghezia a fost încă prea slabă atît din punct de vedere numeric, cît și economic și cultural, pentru a le putea da un sprijin hotărît și eficace[18].

E mult mai greu de determinat prin ce mijloace și în ce măsură au luat cunoștință de ideile și evenimentele din Franța, în primii ani ai revoluției, iobăgimea și țărănimea din Transilvania și ce influență au putut exercita ele asupra lor.

Cît privește ideile mai vechi ale iluminismului apusean, se poate spune că, în general, ele n-au pătruns în rîndurile maselor populare de la noi și de aiurea.

---

[9] Mályusz Elemér, *Sándor Lipót főherceg nádor iratai* (Actele palatinului arhiducele Alexandru Leopold), Budapesta, 1928, p. 7—8 și 13.

[10] G. Barițiu, *op. cit.*, v. I, p. 518 și Szekfü Gy., *op. cit.*, v. V, p. 56—60 și 62—63.

[11] Jancsó E., *Erdély a felvilágosodás században*, p. 8; idem, *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai*, p. 405 și Szekfü Gy., *op. cit.*, v. V, p. 56.

[12] Mályusz E., *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*, p. 13 și, de același, *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában*, p. 238—249, și Benda Kálmán, *A magyar jakobinus mozgalom iratai* (Actele mișcării iacobine maghiare), Budapesta, 1957, v. I, p. XII—XV.

[13] G. Barițiu, *op. cit.*, v. I, p. 518; Mályusz E., *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*, p. 13 și 24 și Szekfü Gy., *op. cit.*, v. V, p. 62—65 și 67.

[14] Benda K., *op. cit.*, v. I, p. XV.

[15] *Ibid.*, și Mályusz E., *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában*, p. 279.

[16] Mályusz E., *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában*, p. 237—255 și D. Prodan, *op. cit.*, p. 196.

[17] Mályusz E., *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában*, p. 259 și Benda K., *op. cit.*, v. I, p. XVIII.

[18] I. Lungu, *Gîndirea social-politică și filozofică a lui Samoil Micu*, în *Din istoria filosofiei în Romînia*, Ed. Acad. R.P.R., v. II, p. 120 și Benda K., *op. cit.*, v. I, p. XVI—XIX.

Împovărate de sarcini şi înapoiate din punct de vedere cultural, masele ţărăneşti au fost lipsite de mijloacele necesare pentru a lua cunoştinţă de ideile, adesea foarte abstracte şi greu de înţeles pentru ele, ale acestei mari mişcări spirituale a epocii. Lipseau în special ziarele scrise în limba poporului, care, după cum vom vedea, au jucat un rol important în răspîndirea ştirilor privitoare la evenimentele revoluţiei franceze. Primul ziar maghiar a apărut abia în 1780, la Bratislava. În Transilvania, primul ziar maghiar a fost „Erdélyi magyar hirvivö" (Curierul maghiar din Transilvania). El a apărut la Sibiu în primăvara anului 1790 şi s-a menţinut pînă la sfîrşitul lui sau, poate, cîtva timp şi în anul următor[19]. Încercarea făcută în 1789 de către doctorul Ioan Piuariu Molnar de a scoate un ziar romînesc n-a reuşit[20]. Ca urmare, nu am putut constata nicăieri influenţa directă a iluminismului asupra ţărănimii din Transilvania. Aceasta a simţit-o totuşi în mod indirect, în măsura în care ea s-a exercitat asupra concepţiei unora din clasele privilegiate şi dintre intelectuali şi cu deosebire asupra politicii curţii din Viena. Dar atît preocupările unora cît şi ale altora aveau în vedere doar transformări economice, sociale şi politice moderate, care nu ar fi modificat în mod esenţial structura orînduirii existente. Reformele încercate de către împăratul Iosif al II-lea au fost un rod al acestor preocupări.

Mişcarea iacobină condusă de Ignaţiu Martinovics şi soţii săi, care a pătruns şi în Transilvania, este de o dată mai tîrzie. Ea depăşeşte limitele scurtei perioade pe care o analizăm aici. De altfel se ştie că mişcarea aceasta a cuprins aproape exclusiv nobili şi intelectuali, care n-au avut legături cu masele ţărăneşti, nici nu s-au preocupat în mod deosebit de revendicările lor. Peste tot, cunoscătorii — care nu erau întotdeauna şi adepţii — noilor idei, fie iluministe, fie din perioada mai tîrzie a revoluţiei, aparţinînd păturilor mai ridicate ale societăţii ori chiar nobilimii, nu se temeau de nimic mai mult decît de o eventuală răscoală ţărănească[21]. Punctul principal al programului lor îl constituia dezvoltarea limbii şi a culturii naţionale, ridicarea şi independenţa naţiunii[22].

Nu s-au bazat pe ţărănime nici conducătorii mişcării romînilor din 1790—92, care aşteptau de la bunăvoinţa împăratului îndeplinirea revendicărilor lor cuprinse în cunoscuta petiţie ce i-au adresat-o[23]. Cu toate frămîntările maselor populare romîneşti, acţiunea politică condusă de către episcopi

---

[19] Ferenczy József, *A magyar hirlapirodalom története 1780-tól 1867-ig* (Istoria presei maghiare de la 1780 pînă la 1867), Budapesta, 1887, p. 59—61 şi Gyalui Farkas, *Az elsö erdélyi magyar hirlap* (Primul ziar maghiar din Transilvania), Cluj, 1890, p. 5—6.

[20] I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria ziaristicei romîneşti ardelene*, Sibiu, 1926, p. 6—7. Cf. şi I. Lungu, *Iluminismul romînesc şi Şcoala ardeleană*, în *Tribuna*, a. II, nr. 9 (56), Cluj, 1 martie 1958, p. 8.

[21] Jancsó E., *Erdélyi jakobinusok*, p. 3 şi 5—6 şi, de acelaşi, *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai*, p. 101—403.

[22] I. Lungu, *Idei iluministe în Ţiganiada lui Ion Budai-Deleanu*, în *Din istoria filozofiei în Romînia*, Ed. Acad. R.P.R., v. II, p. 161; Jancsó E., *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai*, p. 401—402 şi 412—413; idem, *Erdély a felvilágosodás századában*, p. 7, precum şi de acelaşi, *Az erdélyi magyar nyelv mivellö Társaság iratai* (Actele Societăţii pentru cultivarea limbii maghiare din Transilvania), Bucureşti, 1955, p. 14 şi 21.

[23] D. Prodan, *op. cit.*, p. 223—225; Zenovie Pîclişanu, *Luptele politice ale romînilor ardeleni din 1790—92*, Bucureşti, 1923, p. 9.

și alți fruntași nu s-a inspirat din revendicările lor, ci a exprimat aspirațiile politice ale burgheziei în formație, ale nobilimii și clerului[24] și ale ofițerimii[25].

Într-un studiu recent, vorbind de situația țărănimii după împăcarea nobilimii cu curtea din Viena, în toamna anului 1790, K. Benda spune că, înapoiată și lipsită de organizare, țărănimea n-a mai fost în stare să întreprindă cu forțe proprii o acțiune independentă : „Nu avem dovezi că ideile revoluției franceze ar fi ajuns la ei încă de atunci". Țăranii își dădeau seama de situația inumană în care se găseau și au și dat glas acesteia, dar au fost departe încă de a-și putea prezenta revendicările în limba epocii, fundamentate pe sistemul dreptului natural[26].

Dimpotrivă, într-un alt studiu, E. Jancsó afirmă că există informații care arată că, la fel ca iobăgimea din Ungaria, masele țărănești romîne din Transilvania au urmărit cu atenție evenimentele revoluției franceze[27]. Bazîndu-se pe un articol al lui R. Gálos[28], Jancsó se referă la o scrisoare pe care ar fi trimis-o din comitatul Hunedoara, la Viena, colonelul Avram Barcsay, unul din fruntașii opoziției nobiliare din Transilvania, în care acesta ar fi spus că evenimentele revoluției franceze au provocat mare agitație în rîndurile romînilor de acolo ; ceea ce „este de înțeles" din pricina dublei lor asupriri[29].

Cercetînd materialul informativ din presa contemporană, Alexandru Eckhart, într-o lucrare mai veche din 1924[30], iar Adalbert Dezsényi într-o lucrare mai nouă, din 1954[31], au ajuns la concluzia că, mulțumită ziarelor, ideile revoluției franceze și știrile privitoare la evenimentele ei mai de seamă au pătruns din timp în masele largi ale populației din Ungaria și Transilvania.

În adevăr, pe baza informațiilor pe care le avem se poate constata că știrile despre evenimentele de mare răsunet ale revoluției franceze, cum au fost victoria stării a treia, înfrîngerea nobilimii, desființarea privilegiilor nobilimii și a obligațiilor feudale ale țărănimii franceze, mișcările țărănești, care, după ce băgaseră spaima în nobilimea franceză, amenințau să treacă și dincolo de granițele Franței etc., au ajuns la cunoștința țărănimii din Transilvania. Este adevărat că avem foarte puține mărturii sau dovezi scrise ori de altă natură provenite nemijlocit de la țărani. Dar sînt rare ori lipsesc cu desăvîrșire asemenea dovezi și cu privire la alte probleme și întîmplări din istoria țărănimii pe deplin lămurite azi cu ajutorul documentelor provenite din altă parte.

---

[24] I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria romînilor ardeleni 1780—1792*, București, 1915, p. 183—184 : memoriul de la 1 iulie 1792 al episcopilor I. Bob și G. Adamovici către împăratul Leopold al II-lea.

[25] Z. Pîclișanu, *op. cit.*, p. 49.

[26] Benda K., *op. cit.*, v. I, p. XVI.

[27] Jancsó E., *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai*, p. 412.

[28] Gálos Rezsö, *Barcsay Abrahám meghurcoltatása* (Persecutarea lui A. B.), în *Irodalomtörténeti közlemények* (Comunicări de istoria literaturii), a. 46, Budapesta, 1936, p. 403—418. Vezi îndeosebi p. 411, 412, 415 și 416.

[29] Jancsó E., *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai*, p. 412.

[30] Eckhardt S., *op. cit.*, p. 102—103.

[31] Dezsényi B.-Nemes Gy., *op. cit.*, v. I, p. 30. Cf. și Marczali Henrik, *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig* (Istoria Ungariei de la Carol al III-lea pînă la congresul de la Viena), Budapesta, 1898. p, 481.

Lipsa mărturiilor directe se datorește și faptului că avem relativ puține anchetări de țărani în legătură cu agitațiile lor din anul 1790. De teamă ca aceste agitații să nu se transforme într-o răscoală violentă, ca cea din 1784, guvernul transilvănean a căutat să evite orice acțiune care putea provoca pe țărani[32].

Scrierile răspîndite în rîndurile țăranilor de către agenții curții din Viena, care s-a gîndit la un moment dat să-i folosească pentru a intimida opoziția nobiliară, nu fac aluzie la modul cum au rezolvat revoluționarii francezi problema țărănească. Aceasta a însemnat doar desființarea orînduirii feudale, eliberarea țărănimii de servituțile feudale. Curtea din Viena n-avea interesul să aducă asemenea întîmplări la cunoștința maselor iobăgești de la noi. Dimpotrivă, avea tot interesul să le ascundă. Prin aceasta însă nu putea opri ca țărănimea să ia cunoștință de ele pe altă cale. Răscoalele țărănești găseau ecou peste tot unde dădeau de condiții economice și sociale similare[33]. Vestea lor în special se propaga cu iuțeală uimitoare pe arii neobișnuit de intinse. Se cunoaște ecoul puternic pe care l-a avut răscoala lui Horia, cu cîțiva ani mai înainte, în toată Europa[34].

Țărănimea s-a arătat întotdeauna foarte receptivă și comprehensivă față de întîmplările și chestiunile care priveau nemijlocit situația sa. De altfel, înseși unele din scrierile răspîndite în rîndurile populației au făcut aluzie la exemplul dat — prin lupta lor — de clasele de jos din Franța. Astfel manifestul lui Hoffman din vara anului 1790, intitulat „Babel", învinuind nobilimea că vrea să aservească pe burghezi și să transforme în sclavi pe iobagi, arată că, luîndu-se după exemplul francezilor, păturile de jos ar putea pretinde pînă la urmă să obțină și ele drepturi după modelul burgheziei din Franța. Celălalt manifest al lui Hofmann, întitulat „Ninive", din toamna anului 1790, adresat burgheziei, în care însă se vorbea și despre situația grea a iobăgimii, se referă de asemenea la exemplul revoluționarilor francezi[35].

Mijlocul cel mai important de răspîndire a ideilor revoluției franceze și a știrilor privitoare la mersul ei în perioada de care ne ocupăm, a fost propagarea lor pe cale orală și prin ziare. Dintre acestea, un rol important a jucat, cu deosebire în rîndurile populației maghiare, ziarul „A bétsi magyar kurir" (Curierul maghiar din Viena), publicat începînd din anul 1787 la Viena.

Cît privește ziarul „Curierul maghiar din Transilvania", după cum am văzut, el a apărut abia din primăvara anului 1790 pînă, probabil, la începutul

---

[32] Cf. scrisoarea din 17 mai 1790 a guvernatorului Gh. Bánffy către inspectoratul minier din Zlatna, în Arh. Stat. Cluj, fondul Inspectoratului minier de la Zlatna, nr. 2381/1790; scrisoarea aceluiași, din 25 mai 1790, către Iosif Nemes, jude suprem al Scaunului Arieș, *ibid.*, fondul Scaunului Arieș, nr. 3922/1790; scrisoarea aceluiași, din 28 iulie 1790, către Andrei Türi, comitele comitatului Alba Superioară, *ibid.*, fondul comit. Alba Superioară; scrisoarea din 4 iunie a guvernului Transilvaniei (Lud. Kálnoki) către Scaunul secuiesc al Odorheiului, *ibid.*, fondul Scaunul Odorhei, nr. 1262/1790 etc.

[33] Cf. și André Fugier, *Histoire des relations internationales*, vol. IV: *La révolution française et l'empire napoléonien*, Paris, 1954, p. 21, 27, 30—31.

[34] Cf. D. Prodan, *Din ecourile răscoalei lui Horia în străinătate*, în *Gînd romînesc*, Cluj, a. III, nr. 1, ianuarie 1935, p. 100, și Michael Auner, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*, Sibiu, (1935), p. 35 și urm.

[35] Mályusz A., *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában*, p. 250 și 253.

anului 1791. Din puținele numere care s-au păstrat, se vede că ziarul acesta era slab informat cu privire la întîmplările din străinătate[36].

Dimpotrivă, „Curierul maghiar din Viena" era un ziar cu orizont mai larg și bine informat. El a avut numeroși abonați și cititori nu numai în Ungaria, ci și în Transilvania[37]. În perioada de care ne ocupăm, redactorul lui era un transilvănean, secuiul Alexandru Szacsvay.

Încă din 13 mai 1789, vorbind despre alegerea deputaților în adunarea statelor generale, ziarul arată că în toată Franța se discută numai despre aceasta. Poporul în fierbere însă „strigă și întreabă : *cine va curma foamea noastră*?" La 27 mai, anunță deschiderea adunării statelor generale, a „dietei", după cum o numește el[38].

La 18 iulie 1789, ziarul publică știri despre răscoalele țărănești din Franța : „Au fost distruse multe curți și castele nobiliare cu deosebire în Dauphiné"[39]. Armata refuză să tragă în popor. După ce deputații clerului s-au unit cu „starea burgheză" (a treia), „starea nobiliară a fost așa-zicînd silită să se unească cu ei : A învins prin urmare starea a treia și, sub steagul ei biruitor, cele trei adunări naționale s-au făcut una"[40]. În felul acesta, regele francez, absolut și atotputernic odinioară, a fost îngrădit în puterile sale de către „iobagii săi cei mai de jos, de către starea burgheză"[41].

La 1 august 1789 ziarul anunță că armata s-a dat de partea răsculaților și, la 14 iulie, au cucerit și au distrus împreună Bastilia. Poporul i-a executat pe cei care i s-au opus[42].

Mirîndu-se că tulburările și omorurile nu s-au terminat încă în Franța, la 12 august ziarul face această remarcă justă : „ . . . și nici nu se vor termina în acest veac care șchiopătează spre sfîrșit"[43].

Evident, cenzura nu lăsa să se publice toate știrile. Vorbind de tulburările din Franța, la 12 august ziarul spunea : „Într-un cuvînt, lucrurile în Franța stau în așa fel că. . . Curierul nici n-are voie s-o spună"[44].

Cu toate acestea, la 22 august, deci cu patru zile înainte ca adunarea națională s-o fi votat, ziarul a publicat „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului" și un rezumat al proiectului constituției franceze[45].

După informațiile primite din Basel, țărănimea răsculată din Alsacia îndeamnă la răscoală și pe țăranii din Elveția. De fapt, se anunță tulburări țărănești și din Elveția : „ . . . ce molime contagioase și primejdioase sînt acestea !" — exclamă ziarul[46]. În continuare, la 26 august 1789, ziarul arată că răscoala țăranilor francezi a ajuns la Rin. Iar acum „au început să atîțe și popoarele aflătoare dincolo de Rin, ca să prade. Au fost trimise

[36] Gyalui F., *op. cit.*, p. 4 și urm.
[37] Ferenczy J., *op. cit.*, p. 37, 40, 47.
[38] *A bétsi magyar kurir*, nr. din 13 mai 1789, p. 493 și cel din 27 mai 1789, p. 566.
[39] *Ibid.*, nr. din 18 iulie 1789, p. 781.
[40] *Ibid.*
[41] *Ibid.*, p. 782.
[42] *Ibid.*, nr. din 1 august 1789, p. 849.
[43] *Ibid.*, nr. 12 august 1789, p. 893.
[44] *Ibid.*, p. 896.
[45] *Ibid.*, nr. din 22 august 1789, p. 334—339.
[46] *Ibid.*, nr. din 26 august 1789, p. 952.

armate ca să oprească ciuma aceasta la granițele Germaniei, căci dacă ajunge să treacă Rinul, datorită acestui exemplu al francezilor, toate neamurile se vor franțuzi atît de mult, încît aproape toate neamurile vor voi să se declare pe ele însele stăpîne pe soarta lor. *Și în Belgia . . .*"[47] — aici cenzura a întrerupt știrile. În partea albă se află doar nota ironică : „(A rămas în zaț)"[48].

Vorbind despre tulburările din Belgia, cu toate că regreta că nu-i e permis a spune multe despre ele, ziarul adaugă totuși : „Ciuma franceză constituie o grea piedică și în calea păcii cu Turcia, deoarece prin aceasta toată politica Europei ar putea lua o altă întorsătură"[49]. Ziaristul presimte de-acum intenția Austriei de a porni război în contra Franței revoluționare.

Se publică știri privitoare la abolirea servituților feudale. La 7 octombrie, ziarul anunță că liniștea s-a mai restabilit. Peste tot, cei interesați renunță la privilegiile lor și vreau să îndrepte totul spre folosul obștesc al națiunii[50] : „. . . iar dacă națiunea aceasta își va remedia greșelile în felul în care a început-o, în scurt timp, scăpînd de datorii, va fi prima națiune din lume"[51].

La 24 și 31 octombrie se relatează pe larg evenimentele revoluționare din zilele de 5—6 ale acestei luni, cînd populația Parisului a dus cu forța familia regală de la Versailles la Paris[52].

Ziarul a continuat să publice știri ample și despre evenimentele din anul 1790[53]. La 24 februarie, constată cu satisfacție că, încetul cu încetul, din tulburările care la un moment dat păreau a copleși Franța, se nasc „rînduielile cele mai frumoase". La alegeri în diferite slujbe se ține seamă exclusiv de calitatea solicitanților : „nu constituie piedică în înaintare nici nașterea, nici rangul, nici alte considerente"[54].

La 4 mai însă ziarul trebuie să anunțe din nou că în Franța „n-au încetat încă distrugerile și vărsările de sînge : ba s-ar putea întîmpla ca rătăcirea din urmă să fie mai mare decît cea dintîi"[55]. Se referă în special la conflictul dintre revoluționari și clerul catolic, care a provocat o nouă sciziune în rîndurile poporului francez după cea care a despărțit de la început pe aristocrați și patrioți. La 1 iunie, anunță că adunarea națională a hotărît aniversarea dărîmării Bastiliei printr-o mare serbare a federațiilor din toată țara, pe cîmpul lui Marte[56]. A descris apoi amănunțit cum s-a desfășurat serbarea. În iulie relatează că un țăran francez, văzînd ce semănături frumoase s-au făcut acolo unde cu un an mai înainte umblau sălbăticiunile, a exclamat : „*Ce mare binecuvîntare ! Oricine poate vedea că dumnezeu nu este aristocrat*"[57].

---

[47] *Ibid.*, p. 952.
[48] *Ibid.*
[49] *Ibid.*, p. 954.
[50] *Ibid.*, nr. din 7 octombrie 1789, p. 1140—1141.
[51] *Ibid.*, p. 1141.
[52] *Ibid.*, nr. din 24 și 31 oct. 1789, p. 1222—4, 1254—60.
[53] *Ibid.*, nr. din 3 februarie 1790, p. 126—130 ; nr. din 4 mai 1790, p. 498—502, nr. din 1 iunie 1790, p. 733—735 ; nr. din august 1790, p. 895, 901—903 etc.
[54] *Ibid.*, nr. din 24 februarie 1790, p. 217—218.
[55] *Ibid.*, nr. din 4 mai 1790, p. 599.
[56] Cf. nr. din 4 iunie 1790, p. 753.
[57] *Ibid.*, nr. din iulie 1790, p. 882—883.

Vorbind de situația din armata franceză, la 3 august ziarul scrie că „subofițerii și soldații de rînd din diferite regimente țin consfătuiri : trag la răspundere pe ofițerii superiori pentru banii regimentului, ba unii iau la dînșii și casa"[58] etc.

După cum vedem, „Curierul maghiar", care s-a bucurat de o largă răspîndire atît în Ungaria cît și în Transilvania[59], a făcut cunoscute, în primul rînd populației maghiare, dar prin intermediul ei și locuitorilor de altă limbă, ne gîndim mai ales la populația romînească în mijlocul căreia trăia ea, toate evenimentele principale ale revoluției franceze. A publicat și amănunte pe care noi nu le-am reprodus, din lipsă de spațiu. Am văzut în special că a publicat multe știri privitoare la tulburările țărănești din Franța, la caracterul molipsitor și tendința lor de expansiune, la intenția țăranilor francezi de a atîța la răscoală și țărănimea din celelalte țări.

Cu drept cuvînt se poate spune că, datorită acestui ziar, știrile despre revoluția franceză „au pătruns și în păturile populare cele mai largi"[60] din Ungaria și Transilvania.

Ca urmare, într-un memoriu, este adevărat de mai tîrziu (din 16 aprilie 1795)[61], către împăratul Francisc, arhiducele Alexandru Leopold, palatinul Ungariei, făcînd aluzie desigur în primul rînd la „Curierul maghiar", spunea că ziarele ungurești s-au răspîndit în toată țara și că notarii de la țară citesc din ele regulat înaintea poporului. Aceasta e foarte primejdios, deoarece ziarele reproduc toate știrile despre evenimentele din Franța și publică discursurile adesea amăgitoare rostite acolo ; iar țăranii nu-și dau seama ce consecințe periculoase pot avea asemenea idei ; dimpotrivă, le plac și încetul cu încetul și le însușesc[62].

În perioada aceasta, prin urmare, știutorii de carte de la țară : notarii, dascălii, preoții de rînd etc., au dus pînă în mijlocul țărănimii în fierbere știrea despre revoluțiile eliberatoare de iobagi din străinătate[63].

Nu este de mirare deci că, după cum ni se pare, una din scrierile răspîndite între țărani, numită „patenta țărănească" sau „decretul țăranilor", face aluzie la noua situație creată țărănimii din Franța și-și exprimă dorința de a ajunge și ei la aceeași situație[64]. Scrierea aceasta, care a circulat în primăvara anului 1790 prin comitatele Szabolcs, Bihor etc., de unde a pătruns mai departe în Transilvania, pînă în Munții Apuseni și în Secuime, după ce îndeamnă pe țărani să se ridice și să distrugă pe nobili, să nu meargă sub nici un chip la robotă, spune : „. . . nu mai slujim pe nobili pentru sesia

---

[58] *Ibid.*, nr. din 3 august 1790, p. 1030.

[59] Fereczy J., *op. cit.*, p. 45.

[60] Echkardt S., *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, p. 102.

[61] *Ibid.*, p. 103, nota 1.

[62] *Ibid.*, p. 103. Cf. și Dezsényi B.-Nemes Gy., *op. cit.*, v. I, p. 27 și 30.

[63] Dezsényi B.-Nemes Gy., *op. cit.*, v. I, p. 30, Cf. și I. Lungu, *Aspectul ideologic al răscoalei lui Horia*, în *Tribuna*, a. I, nr. 16, Cluj, 27 mai 1957, p. 8.

[64] Cercetările de pînă acum nu au reușit să identifice pe autorul sau autorii acestei scrieri. Ea a putut proveni nemijlocit din rîndurile țăranilor. În orice caz, nu s-a putut stabili pînă acum vreo legătură între această scriere și năzuința curții din Viena de a atîța pe țărani împotriva nobilimii prin mijlocirea manifestelor răspîndite între ei. Cf. Eckhart Ferenc, *A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761—1790-ig* (Politica privitoare la iobagi a curții din Viena de la 1761 pînă la 1790), în *Századok*, a. 90, 1956, nr. 1—2, p. 122—123 și nota 157 de la p. 122, precum și Marczali H, *op. cit.*, p. 481—482.

noastră ci, *ca în alte țări*, servim și plătim dare numai regelui''[65]. Se știe că țărănimea franceză, eliberată de servituțile feudale urma să plătească dare numai către stat. În toate țările vecine Transilvaniei și Ungariei, dependența țăranilor față de proprietarii de pămînt și obligațiile lor feudale față de ei, în natură, bani și muncă, s-au menținut mult timp încă după perioada de care este vorba aci.

Revendicarea de a scăpa de dependența și obligațiile față de stăpînii feudali și de a fi supuși și obligați numai față he suveran, figurează și în cererile pe care le-au adresat curții din Viena, în anii 1790—1791, satele Alexandrița, Arvăteni, Obrănești, Nicolești, Crăciunel, Ocland, Orășeni, Sînpaul, Rareș, Ghipeș etc. din Secuime[66].

O informație cu abia cîteva luni ulterioară evenimentelor de care ne ocupăm arată clar că țăranii au avut de fapt cunoștință de schimbările petrecute în Franța.

Într-o scrisoare din 13 aprilie 1791 către guvernatorul Gh. Bánffy, Martin Loibel, consilier la cancelaria aulică ungară din Viena, relatează că un deputat care mergea spre casă de la dietă fusese întrebat de către țărani, la o stație de schimbare a cailor, ce s-a hotărît la dietă? După ce deputatul povesti esențialul, țăranii îi replicară : ,,Hei, asta-i nimic, sîntem încă departe de constituția franceză''[67].

Nu ne vom ocupa aici nici măcar pe scurt de evenimentele revoluției franceze în general. Vom spune doar cîteva cuvinte despre tulburările țărănești care au avut loc în Franța la începutul revoluției.

Țărănimea franceză a jucat un rol foarte important în revoluția de la 1789. Formînd majoritatea covîrșitoare a populației țării, ea a constituit una din forțele principale ale marii lupte care a dus la înlăturarea orînduirii feudale și instaurarea noii orînduiri[68].

Lipsurile provocate de criza economică generală și teama din ce în ce mai mare ca dușmanii poporului, aristocrații, să nu încerce să se răzbune provocînd foamete și împiedicînd îndeplinirea revendicărilor încredințate deputaților stării a treia, au făcut să se nască în rîndurile țărănimii franceze încă din primăvara anului 1789 o stare generală de agitație[69]. Mișcările țărănești au crescut în intensitate și proporții la vestea evenimentelor petrecute la Paris în ziua de 14 iulie, care au culminat în dărîmarea Bastiliei, simbol al vechiului regim. Tulburările au cuprins cea mai mare parte a Franței și amenințau să treacă și dincolo de granițele ei, atît spre Spania cît și spre Elveția și Germania. De fapt au izbucnit răscoale țărănești și

---

[65] Marczali H, *op. cit.*, p. 482.

[66] Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság iörténete* (Istoria țărănimii din Transilvania) 1790—1849, Budapesta, 1956, p. 194—195.

[67] *„Ein Deputat reisste nach Haus vom Lantage, unterwegs bei Umspannen fragte ihn die Bauern, was dann auf dem Lantage concludirt worden? Als er davon das weesentliche erzehlt hatte, war die Antwort : Ho, das ist nichts, da sind wir ja noch weit von der französischen Verfassung''*. Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., arhiva familiei Bánffy, *Missilis* : scrisoarea din 13 aprilie 1791 a lui M. Loibel către Gh. Bánffy.

[68] Paul Bouthonnier, *Les paysons dans la révolution*, în *Cahiers du Communisme*, Paris, 1939, nr. din iulie.

[69] G. Lefebvre-R. Guyot-Ph. Sagnac, *La révolution française*, Paris, 1930, p. 35—36 ; Louis Villat, *La révolution et l'Empire*, Paris, 1947, v. I, p. 39—40 și Albert Soboul, *La révolution française*, Paris, 1948, p. 98.

în Germania, nu numai în regiunea Rinului, ci și în Saxonia și Silesia, în vecinătatea de nord-vest a Ungariei[70].

Răscoalele țărănești din Franța au înfricoșat clasele exploatatoare. Adunarea constituantă a trebuit să întrerupă discuțiile în legătură cu constituția și să examineze numaidecît chestiunea țărănească. Sub presiunea răscoalei țărănești, în noaptea de 4 august deputații nobilimii au renunțat la drepturile și prestațiile feudale iar aceia ai clerului la dijmele bisericești[71]. S-a proclamat desființarea privilegiilor și egalitatea tuturor cetățenilor. Printr-o hotărîre publicată la 5 august, adunarea a anunțat în mod solemn că „orînduirea feudală este desființată pentru totdeauna"[72].

Dar legile din 5—11 august chemate să le pună în aplicare, n-au ținut seama de promisiunile din noaptea de 4 august. Potrivit acestor legi, țăranii au trebuit să răscumpere cu bani atît pămîntul cît și obligațiile lor față de feudali[73]. Ca urmare, tulburările țărănești s-au prelungit și în anul 1790.

Am văzut că vestea acestor evenimente — care intrau atît de mult în preocupările maselor țărănești de pretutindeni — și a altor întîmplări răsunătoare ale revoluției franceze, a putut ajunge și de fapt a și ajuns — fie pe cale orală, fie prin presă — uneori poate cu întîrziere ori chiar deformată, la cunoștința țărănimii din Transilvania și Ungaria, în plină fierbere și ea mai ales în prima parte a anului 1790. O oarecare influență a acestor vești, este adevărat îndepărtată, asupra frămîntărilor țărănimii, ni se pare neîndoielnică. Ar fi însă greu de determinat intensitatea și proporțiile acestei influențe. În orice caz, o bănuiau și se temeau de ea și contemporanii, atît nobilii cît și autoritățile. De aceea vom vedea că ei au căutat să o împiedice ori măcar s-o îngrădească.

Tulburările țărănești din Transilvania s-au început în primăvara anului 1790, mai întîi în partea de vest, în Bihor, în strînsă legătură cu tulburările izbucnite în același timp în comitatele Szabolcs, Zemplén etc. de pe Tisa. Țăranii erau îndemnați la răscoală de o scriere numită „patenta țărănească" sau „decretul țăranilor", despre care a fost vorba mai sus"[74].

După cum se știe, mișcările țărănești urmăreau două obiective principale: pe de o parte, păstrarea dispozițiilor împăratului Iosif al II-lea privitoare la reglementarea iobăgiei, pentru zădărnicirea cărora nobilimea pornise o luptă îndîrjită; iar pe de alta, înlăturarea nobilimii exploatatoare și a orînduirii feudale înseși[75]. Dinspre Bihor, agitațiile au pătruns în Munții Apuseni și mai departe spre interiorul Transilvaniei. Nu poate fi scopul nostru analiza lor mai amănunțită în cadrul acestui articol. Tulburată de amintirea răscoalei lui Horia, al cărui nume apare din nou în multe din

---

[70] A. Fugier, *op. cit.*, p. 31.

[71] E. V. Tarlé-A. V. Efimov-F. A. Haifet, *Istoria modernă*, v. II (1789—1870), trad. rom., Litografia Învățămîntului, București, 1956, p. 684.

[72] *Ibid.*

[73] *Ibid.*, p. 685 și G. Lefebvre-R. Guyot-Ph. Sagnac, *op. cit.*, p. 38—39.

[74] Eckhardt F., *op. cit.*, p. 122, nota 157. Cf. și I. Kovács, *Agitații țărănești din Munții Apuseni după răscoala lui Horea, oglindite în documentele arhivei comitatului Turda*, în *Studii și cercetări științifice*, Academia R.P.R. Filiala Cluj, a. V, 1954, nr. 3—4, p. 578—579 și Șt. Pascu, *Aspecte din situația și lupta maselor populare din Maramureș în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii*, a. X, 1957, nr. 2, p. 134.

[75] Eckhardt F., *op. cit.*, p. 122—123 și Mérai Gy.-Spira Gy., *op. cit.*, p. 29.

numeroasele scrisori schimbate între ele de către organele administrative locale în scopul de a se înţelege cu privire la măsurile menite a preveni tulburările, nobilimea se temea de izbucnirea unei răscoale[76].

Informat de răspîndirea în rîndurile ţărănimii din Ungaria a amintitei scrieri aţîţătoare la răscoală, guvernatorul Gh. Bánffy a luat încă din 25 mai 1790 măsuri pentru prevenirea tulburărilor. A ordonat anume ca slujbaşii să nu se depărteze din districtele lor şi să supravegheze cu grijă, împreună cu proprietarii de pămînt, acţiunile şi adunările poporului de la ţară (*omnibus rusticae plebis actibus aut conventiculis serio invigilent*)[77]. Proprietarii de pămînt să anunţe autorităţilor orice mişcare observată. Să evite asprimea faţă de ţărani pentru a nu da ocazie la tulburări. În special să facă tot ce e potrivit pentru a distruge „otrava" amintitei scrieri (*huius scripti virus*) răspîndite între ţărani[78].

Bánffy a avertizat şi după aceea — în repetate rînduri — autorităţile şi nobilimea să evite gesturile care ar fi putut provoca pe ţăranii agitaţi din cauza răspîndirii „patentei ţărăneşti"[79].

Fără să se transforme într-o răscoală generală ori să ia proporţiile de care se temeau autorităţile, agitaţiile ţărăneşti s-au prelungit pînă spre sfîrşitul verii. Ignorînd unele din cauzele şi ţelurile agitaţiilor, precum şi intenţia, pe care a avut-o la un moment dat curtea din Viena, de a le aţîţa şi a le folosi ca ajutor în lupta sa cu opoziţia nobiliară din Transilvania şi Ungaria, şi temîndu-se în acelaşi timp de o influenţă externă — în special de aceea a ideilor şi evenimentelor revoluţiei franceze — guvernul s-a hotărît să ia măsuri pentru un control mai sever al străinilor şi în special pentru a împiedica pătrunderea în ţară a unor eventuali emisari revoluţionari francezi, care ar fi putut acţiona nemijlocit asupra maselor populare agitate.

Unul din documentele contemporane cele mai interesante privitoare la problema şi posibilitatea unui contact între ideile revoluţiei franceze şi chiar emisari revoluţionari francezi, pe de o parte, şi masele ţărăneşti din Transilvania, pe de alta, precum şi la influenţa pe care ar fi putut-o exercita ideile revoluţionare şi emisarii francezi asupra agitaţiilor ţărăneşti din Transilvania din anul 1790, este scrisoarea circulară din 24 septembrie 1790, la care ne-am referit la începutul acestui articol, a guvernatorului Gheorghe Bánffy către autorităţile administrative locale, comitatele, scaunele etc. din Transilvania[80].

---

[76] Cf. Arh. Stat. Cluj, fondul Scaunului Arieş : scrisoarea din 23 august 1790 a comitatului Cluj către scaunul de Arieş şi, *ibidem*, fondul comitatului Alba Superioară : scrisoarea din septembrie 1790 a Scaunului Odorhei către comitatul Alba Superioară etc. Cf. şi A l. N e a m ţ u, *Frămîntări în rîndurile minerilor din Transilvania la începutul sec. XIX. Greva minerilor din Băiţa, din anul 1804*, în *Studii şi cercetări de istorie*, Academia R.P.R. — Filiala Cluj, 1957, a. VIII, nr. 1—4, p. 119.

[77] *Ibid.*, fondul Scaunului Arieş : actul nr. 3922 din 25 mai 1790 al guvernatorului Gh. Bánffy către Iosif Nemes, jude suprem al Scaunului Arieş.

[78] *Ibid.*

[79] *Ibid.*, fondul comitatului Alba Superioară : scrisoarea din 28 iulie 1790 a guvernatorului către Alex. Türi, comitele comitatului Alba Superioară.

[80] *Ibid.*, fondul comitatului Alba Superioară şi fondul Scaunului Arieş : scrisoarea din 24 septembrie a guvernatorului Gh. Bánffy.

Informat — spune Bánffy în această circulară — că niște polonezi și francezi care umblă în țările și provinciile Europei travestiți și sub pretexte false pentru a instiga poporul și a ațința peste tot tulburări, ar putea pătrunde și în Transilvania încercînd a ațința poporul și altfel curios de noutăți[81], — suveranul a ordonat, în interesul păstrării liniștei publice (*conservandaeque publicae quietis*), să fie îndepărtați din Transilvania, fără nici o amînare, toți polonezii și francezii veniți sau care ar veni de acum încolo, care nu s-ar putea legitima în mod satisfăcător cu privire la persoana și scopul venirii lor în Transilvania[82].

Guvernatorul ordonă deci subalternilor săi să cerceteze cu discreție și grijă dacă nu cumva se găsesc la ei oameni suspecți aparținători îndeosebi celor două națiuni (*suspecti quidam homines, praecipue autem praefatarum nationum reperiantur*)[83]. Să nu admită nici unui străin trecerea pe teritoriul jurisdicției lor înainte de a se lămuri cu privire la identitatea și scopul călătoriei sale. Dacă cineva nu se poate legitima, să fie pus sub pază evitîndu-se totuși orice zgomot care ar putea tulbura spiritele. Străinii care se vor putea legitima, să fie lăsați liberi. Să fie însă supraveghiați de aproape. Dacă ar comite ceva dăunător vieții publice ori ceea ce ar tulbura buna rînduială sau mai ales ar vătăma constituția țării[84], să se aducă imediat la cunoștința guvernatorului. La sfîrșit Bánffy atrage din nou atenția să se procedeze discret, cu tact și precauție pentru ca nu cumva, ajungînd la cunoștința publică, măsurile propuse să nu-și atingă efectul dorit sau, tratate într-un fel nepotrivit, să aibă mai mult urmări rele[85]. Adică să ațință spiritele.

Aluzia care se face în această scrisoare circulară la emisarii polonezi exprimă teama curții din Viena și a guvernului transilvănean de extinderea tulburărilor din Polonia în Transilvania. În luptă pentru independența patriei lor, polonezii au fost în această epocă partizanii cei mai fervenți ai ideii de libertate proclamată de revoluția franceză.

Chestiunea emisarilor și a propagandiștilor francezi în timpul revoluției franceze de la 1789 în Transilvania n-a fost studiată pînă acum sub toate aspectele sale. Un articol s-a consacrat activității emisarilor francezi în Ungaria pe vremea războaielor napoleoniene, în anul 1806[86]. Cîțiva din ei au fost polonezi, ofițeri în armata franceză.

După informațiile de care dispunem pînă acum, în scurta perioadă de care ne-am ocupat nu au fost descoperiți emisari francezi în Transilvania, cu toate că autoritățile și îndeosebi agenții poliției secrete austriece îi căutau

---

[81] „... *subintelecto eo, quod nonnulli Poloni et Galli mentitis vestibus, coloratoque sub praetextu Europa regna et provincias populum concitandi, atque turbae ubique ciendi animo pervagantes fors etiam in hunc Magnum Transilvaniae Principatum penetraturi plebisque alioquin ad novitates semper proclives animos pariter pertentaturi sint...*" Ibid.

[82] *Ibid.*

[83] *Ibid.*

[84] „*quod in detrimentum concivium, vel perturbationem boni ordinis aut plane in laesionem patriae constitutionem vergeret*"... Ibid.

[85] „*ne res ad publicam notoritatem fors perlata optato careat effectu, vel non debito tractata modo, ingratas potius consequentias, quam intentum producat bonum*". Ibid.

[86] Cf. Dománovszki Sándor, *Francia emisszáriusok Magyarországon 1806-ban* (Emisari francezi în Ungaria în 1806), în *Jahrbuch des Wiener ungarischen historischenInstituts*, a. 2, Budapesta, 1932, v. II, p. 220—258.

peste tot şi adesea păreau a-i descoperi în persoane paşnice, mai ales în preceptorii şi profesorii de limba franceză stabiliţi în părţile noastre[87]. Teama de propagandiştii revoluţionari francezi şi măsurile pe care le-au luat autorităţile împotriva lor, înainte, probabil, ca aceştia să fi apărut în realitate, constituie o altă dovadă a ecoului puternic pe care l-au avut în Transilvania ideile şi evenimentele revoluţiei franceze chiar de la începuturile sale. După cum am văzut, ecoul acesta nu s-a mai mărginit la anumite categorii sociale, ci, într-un fel sau altul, a atins toată populaţia ţării.

Analizînd problema influenţei ideilor şi a evenimentelor revoluţiei burgheze din Franţa de la 1789 asupra agitaţiilor ţărăneşti din Transilvania din anul 1790, am văzut că ele au ajuns din timp la cunoştinţa chiar şi a păturilor populare mai largi din Transilvania. Ştirile s-au propagat, desigur, fie pe cale orală, fie prin mijlocirea ziarelor citite ţăranilor mai ales de către ştiutorii de carte de la ţară — dascălii, notarii, preoţii de rînd etc. Ca urmare, o influenţă — este adevărat, îndepărtată — a acestor idei şi evenimente asupra agitaţiilor ţărăneşti din Transilvania din anul 1790, este neîndoielnică.

Din cauza rarităţii documentelor, nu se poate preciza mai de aproape cît a fost de intensă această influenţă şi cum s-a manifestat ea în toate cazurile. Este însă sigur că, în măsura în care au luat cunoştinţă de ele, ideile şi evenimentele revoluţiei franceze au constituit, pentru masele populare din Transilvania un imbold puternic în lupta lor împotriva orînduirii feudale.

О ВЛИЯНИИ ФРАНЦУЗСКОЙ БУРЖУАЗНОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1789 г. НА КРЕСТЬЯНСКИЕ ВОЛНЕНИЯ В ТРАНСИЛЬВАНИИ В 1790 г.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Всем известно, что французская революция 1789 г. оказала сильное влияние на политические волнения, всколыхнувшие правящие круги Трансильвании в 1790 г. Существуют также данные, что сведения о главных революционных событиях проникли сравнительно рано и в более широкие народные массы Трансильвании. Главными способами распространения этих сведений в рассматриваемый период были устное слово и газеты, напечатанные на родном языке. Среди последних особенно важную роль играла газета „A bétsi magyar kurir" (Венский венгерский вестник) которая издавалась в Вене с 1787 г.

Эта газета имевшая многочисленных подписчиков как в Венгрии, так и в Трансильвании, знакомила своих читателей и тех, кто входил в соприкосновение с ними, со всеми главными событиями французской революции, как например, победа третьего сословия, поражения дворянства, отмена феодальных повинностей крестьянства, крестьянские восстания,

[87] A. Eckhardt, *De Sicambria a Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises*, Paris, 1943, p. 222—223.

вспыхнувшие во Франции в начале революции и т. д. Газета особенно настаивала на заразительном характере этих восстаний и на их тенденции перебросится через границы Франции в Германию и другие страны.

Грамотные деревенские жители, секретари сельских правлений, учителя, рядовые священники и т. д. распространяли эти сведения среди крестьян. Власти не замедлили обвинить их в пропаганде, более или менее сознательной, в рядах деревенского населения. Сведения, полученные таким путем, присоединялись к отзвукам французской революции, которые доходили до крестьян устным путем. Следовательно, легко объяснить тот факт, что в призыве крестьян к борьбе, называемом „крестьянским свидетельством" или „крестьянским декретом", циркулировавшим в 1790 г. по всей Трансильвании, от Бихора до Секуиме, существует намек на положение крестьян во Франции и выражается желание достичь самим такого же положения. В том документе, после призыва крестьян подняться против дворян и их уничтожить, говорится: „мы не служим больше дворянам за наш участок, а, как и в других странах, служим и платим подать только королю". Известно, что французские крестьяне, освобожденные от феодальных повиностей, должны были платить подать только государству.

Крестьянские волнения в Трансильвании продолжались с весны до осени 1790 г. Игнорируя некоторые причины и цели крестьянских волнений и боясь влияния французской революции, 24 сентября 1790 г. правительство было вынуждено принять меры, чтобы воспрепятствовать проникновению в страну французских революционных эмиссаров, которые могли бы подстрекать народные массы к восстанию.

Из-за недостаточного количества сведений нельзя уточнить, насколько было сильно влияние известий о событиях французской революции на крестьянские волнения в Трансильвании в 1790 г. Всё же ясно, что в той мере. в какой эти сведения становились известными крестьянам, они представляли собой для народных масс импульс в борьбе против феодальной эксплуатации.

L'INFLUENCE DE LA RÉVOLUTION FRANÇAISE DE 1789 SUR LES AGITATIONS PAYSANNES DE TRANSYLVANIE DE 1790

RÉSUMÉ

On sait quelle a été l'influence exercée par la révolution française de 1789 sur les troubles politiques qui agitèrent les dirigeants transylvains en 1790. On a également des indices que les nouvelles relatives aux principaux événements de la révolution furent connues en peu de temps aussi par le peuple de cette province. Le moyen de propagation le plus important à cette époque fut leur diffusion par voie orale et par les journaux. Nous signalons le journal „A bétsi magyar kurir" („Le Courrier hongrois de Vienne"), paraissant à Vienne depuis 1787, qui joua un rôle important à cet égard.

Ce journal, qui comptait de nombreux abonnés et lecteurs en Hongrie et en Transylvanie, fit connaître à ses lecteurs et à tous ceux qui entraient en contact avec eux les principaux événements de la révolution française, tels que la victoire du tiers état, la défaite de la noblesse, l'abolition des obligations féodales, les émeutes paysannes qui éclatèrent en France aux premiers jours de la révolution, etc. Le journal insistait en particulier sur le caractère contagieux de ces émeutes et sur leur tendance à franchir les frontières de la France et à contaminer l'Allemagne et d'autres pays.

A la campagne, les notaires, les instituteurs et les prêtres répandirent ces nouvelles au sein des masses paysannes et ne tardèrent pas à être accusés par les autorités de faire une propagande dangereuse. Ces informations s'ajoutaient à celles qui parvenaient aux paysans au moyen de la propagation de l'écho de la révolution française par voie orale.

Il est donc explicable que dans l'appel au soulèvement, que lancèrent les paysans, connu sous le nom de „patente paysanne" ou „décret des paysans", qui circula en 1790 dans toute la Transylvanie, depuis le district de Bihor jusqu'au Pays des Széklers, on fasse allusion à la situation de la population paysanne de France et que soit exprimée la revendication que la même situation soit créée aux paysans de Transylvanie. Dans cet appel, qui incite les paysans à se lever contre les nobles, il est dit : „nous ne servons plus les nobles pour la terre que nous travaillons, mais *comme dans d'autres pays*, nous servons le roi et ne payons d'impôt qu'à lui". On sait que, affranchis des obligations féodales, les paysans français ne devaient payer d'impôt qu'à l'état.

Les agitations paysannes de Transylvanie se poursuivirent du printemps à l'automne 1790. Ignorant certaines de leurs causes ainsi que leur but et redoutant une éventuelle influence venant du dehors — en particulier celle que pouvaient exercer les idées et les événements de la révolution française — le gouvernement se vit contraint de prendre, le 24 septembre 1790, des mesures destinées à prévenir la pénétration d'éventuels émissaires révolutionnaires français, qui auraient pu instiguer les masses populaires à la révolte.

En raison de la rareté des informations, il n'est pas possible de préciser quelle fut l'intensité de l'influence exercée par les nouvelles relatives aux événements de la révolution française sur les agitations paysannes de Transylvanie en 1790. Mais il est certain que, dans la mesure où elles se répandaient, ces nouvelles encourageaient les masses paysannes de Transylvanie dans leur lutte contre l'exploitation féodale.

O ÎNCERCARE DE ELIBERARE A IOBAGILOR DIN ANUL 1832

DE

CSETRI ELEK

Izvorul pe care-l publicăm este un proiect de eliberare a iobagilor, întocmit de Kelemen Benjámin — luminatul administrator de moşii al lui Wesselényi Miklós. În prezentarea ce o vom face, vom ţine seama de întreaga sa activitate în această direcţie, socotindu-l pe Kelemen Benjámin drept un pioner în ceea ce priveşte emanciparea iobagilor din Transilvania în epoca reformei. Proiectul său, ca şi întreaga încercare de eliberare a iobagilor pe care o înfăptuise pe propria sa moşie, au luat naştere în timpul în care partizanii reformelor căutau drumul pe care să pornească. Acest fapt reprezenta noul în apariţie şi căutarea lor urmărea un răspuns la problemele arzătoare ale epocii.

Se ştie că în Transilvania în epoca în care nivelul atins de forţele de producţie cerea imperios relaţii noi, alături de problema independenţei naţionale, problema iobăgească a fost aceea care a avut o importanţă capitală. Lucrările dietelor din această epocă reprezentau etape ale evoluţiei problemei, a cărei rezolvare însă a fost adusă numai de revoluţia din 1848 — cînd iobagii s-au eliberat de sub dependenţa feudală, iar pe de altă parte cînd sesia iobăgească, considerată proprietatea feudalului, a trecut în stăpînirea fostului iobag ca proprietate capitalistă.

Eliberarea iobagilor la 1848 o putem considera deci pe bună dreptate ca fiind piatra de hotar dintre feudalism şi orînduirea capitalistă. Această poziţie o dată adoptată în problema iobăgească, ea serveşte ca punct stabil şi pentru aprecierea luptelor din această epocă de reforme, pentru delimitarea celor două tabere : cea a progresului şi cea a reacţiunii.

Firesţe că drumul parcurs pînă la eliberarea iobagilor a fost un drum lung şi anevoios, pe care chiar şi cei mai progresişti, partizani ai reformelor, viitorii conducători ai revoluţiei, au înaintat treptat. Aspectul internaţional şi evoluţia acestei probleme în Ungaria au fost studiate şi date publicităţii nu de mult de Szabó István[1]. De aceea, în lucrarea de faţă vom scoate în evidenţă mai ales aspectele ei transilvănene.

---

[1] Szabó István, *Kossuth és a jobbágyfelszabadítás* (Kossuth şi eliberarea iobagilor), în *Századok* (Secole), 1952, p. 509—592.

Începuturile îndepărtate ale rezolvării problemei iobăgeşti şi-au făcut apariţia în Ungaria imediat după izbucnirea revoluţiei franceze din 1789, în dieta din 1790—91. Atunci nu s-a ajuns însă departe. Totul s-a redus la instituirea unei comisii pentru studierea problemei. Principiile egalităţii burgheze propovăduite de iacobinii maghiari au fost cu străşnicie urmărite în decursul îndelungatei perioade de reacţiune din timpul lui Francisc I. Nu e deci de mirare că la dieta din 1825—27, reprezentanţii stărilor privilegiate au primit cu multă indignare discursul lui Felsőbüki Nagy Pál, deşi acesta cerea numai îmbunătăţirea situaţiei iobagilor şi remedierea nedreptăţilor prea bătătoare la ochi la care aceştia erau supuşi. În jurul anului 1830 o serie de lucrări atrag atenţia opiniei publice asupra stării grele a ţărănimii (Széchenyi în *Hitel*, 1830; *Világ*, 1831; *Stadium*, 1833). Széchenyi declară răspicat că iobăgimea trebuie eliberată politiceşte şi că trebuie să i se asigure dreptul la libera stăpînire asupra pămîntului, „ius proprietatis"[2]. Cotitura politică a fost adusă de dieta din 1832—36, la care s-a ridicat pentru prima dată problema răscumpărării perpetue benevole, ceea ce ar fi deschis drumul unei rezolvări care ar fi depăşit limitele feudalismului. La insistenţa opoziţiei liberale din dietă a fost adoptată şi o lege asupra emancipării ţăranilor, bazată pe înţelegerea dintre moşieri şi iobagi. Absolutismul lui Metternich a împiedicat însă sancţionarea ei[3].

Dieta convocată în Transilvania la 1834—35, după o întrerupere de aproape un sfert de secol, nu a ajuns în această problemă nici măcar la formularea unei legi[4]. În schimb, la 1837 a fost constituită o comisie pentru elaborarea unei legi urbariale, care şi-a început activitatea numai la dieta următoare, în 1842; pînă în 1848 însă răscumpărarea pe veci nu a fost legiferată nici măcar sub forma înţelegerii dintre moşieri şi iobagi, deşi partizanii reformelor, care mergeau pe urmele lui Wesselényi Miklós, cereau prin glasul lui Weér Farkas şi Kemény Dénes eliberarea iobagilor precum şi răscumpărarea pe veci[5].

Între timp în Ungaria s-a făcut un pas mare înainte, întrucît la dieta din 1840—41 răscumpărarea benevolă, pe veci supusă principiului învoielii reciproce („önkéntes örökváltság") a intrat în codul de legi maghiare[6]. În practică însă răscumpărarea pe veci bazată pe înţelegerea reciprocă dintre iobag şi moşier nu s-a prea aplicat. Doar cîţiva proprietari „luminaţi" şi-au eliberat iobagii prin înţelegere, însă aceste cazuri nu au putut produce transformări demne de amintit în relaţiile de proprietate. Kossuth Lajos a fost acela care şi-a dat seama în curînd că răscumpărarea benevolă nu duce la scopul dorit din cauza lipsei de capital a ţăranilor şi a tărăgănării din partea majorităţii moşierilor. De aceea, încă din 1841 el a socotit că trebuie să se ajungă de la sistemul de robotă la proprietatea funciară capi-

[2] *Magyarország története* (Istoria Ungariei) de Arató Endre, Mérei Gyula, Spira György, Varga Zoltán (manual universitar). Budapesta, 1957, vol. II/1, p. 171. *Bariţiu Georgie*, Părţi alese din istoria Transilvaniei, Sibiu, 1889, I. 571-2.

[3] Szabó I., *op. cit.*, p. 512—517.

[4] Jancsó Benedek, *Erdély története* (Istoria Transilvaniei), Cluj, 1931, p. 252—253.

[5] Kővári László, *Erdély története*, Pesta, 1863, vol. VI, p. 222—223.

[6] Szabó I., *op. cit.*, p. 519.

talistă (la economia capitalistă) pe calea răscumpărării obligatorii pe veci, prin despăgubirea proprietarilor de pământ[7].

În această atmosferă politică s-a cristalizat proiectul de emancipare a iobagilor al lui Kelemen Benjámin. Condiţii economice imperioase l-au făcut şi pe el — ca de altfel şi pe ceilalţi partizani ai reformelor — să-şi dea seama de imposibilitatea de a menţine această situaţie şi l-au obligat să tragă concluziile politice ce urmau acestei recunoaşteri.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea sistemul feudal era în descompunere în toată Europa, factorii capitalismului au pătruns tot mai adînc şi în viaţa economică a Transilvaniei, forţele de producţie în dezvoltare s-au lovit cu violenţă de relaţiile feudale învechite care le împiedicau din ce în ce mai mult dezvoltarea. În noile condiţii munca iobagilor, robota, s-a dovedit a fi necorespunzătoare deoarece — datorită caracterului ei de constrîngere — nu mai putea fi folosită nici pentru mărirea cantităţii de produse, nici pentru producerea unor recolte de calitate. Pe planul raportului economic fundamental al feudalismului, acela dintre iobag şi moşier, se vădeau semnele crizei : încercarea feudalului de a-şi mări din ce în ce mai mult rezerva seniorială (alodiu) în dauna sesiilor iobăgeşti, fărîmiţarea sesiilor acestora şi formarea unei pături imense de jeleri fără pămînt ; peste toate acestea se constată o lipsă apăsătoare de capital[8]. În urma politicii economice de tip colonial a Vienei, porţile întreprinderilor industriale nu s-au deschis pentru absorbirea ţăranilor rămaşi fără pămînt, iar moşierii care voiau să introducă raţionalizări în agricultură nu primeau credite.

În faţa oamenilor luminaţi care se ocupau în mod practic de agricultură s-a dezvăluit realitatea crudă : ori să se continue gospodărirea „sisifică" prin robota lipsită de rentabilitate, ce avea de înfruntat mii de obstacole, ori să se lege sub aspect politic ameliorările agricole de dărîmarea piedicilor puse de feudalism şi de colonialismul habsburgic. Opoziţia liberală reprezentată de nobilimea mică şi mijlocie din Transilvania a ales ultima cale. Dintre partizanii reformelor făcea parte, aparţinînd taberei progresiste, şi Kelemen Benjámin, care nu a fost numai administrator de moşie şi consilier economic al conducătorului opoziţiei transilvănene, Wesselényi Miklós, ci şi prieten personal al marelui gînditor burghez al acestei generaţii, al renumitului călător Bölöni Farkas Sándor. Kelemen Benjámin nu era teoretician, ci înainte de toate era un gospodar care învăţa din practica de fiecare zi[9] şi vedea mai clar ca mulţi alţii legătura dintre viaţa economică şi cea politică.

*

În mintea lui Kelemen, care în calitate de administrator întîmpina zilnic greutăţile ivite în urma adîncirii contradicţiilor dintre iobagi şi feudali, care se lovea de o tehnică primitivă şi se lupta cu lipsa de capital, a luat naştere în 1832 ideea că eliberarea iobagilor e o necesitate de neîn-

[7] Szabó I., *op. cit.*, p. 523.

[8] Szabó I., *op. cit.*, p. 513.

[9] Vezi mai detaliat activitatea sa la Jakab Elek, *Nagy-Erneyi Kelemen Benő élete* (Viaţa lui Nagy-Ernyei Kelemen Benő), în *Keresztény Magvető* (Semănătorul creştin), 1887, p. 145—188, şi în lucrarea noastră : *Kelemen Benjámin, a haladó gazda* (Kelemen Benjámin, agricultor progresist), în *Kelemen Lajos emlékkönyv* (Omagiu lui K. L.), Bucureşti, 1957, p. 157—178.

lăturat. El a încercat să-şi pună ideile în practică, în două locuri : pe propria sa moşie de la Suceag şi pe domeniul de la Jibou al lui Wesselényi.

Kelemen se înţelesese mai întîi cu iobagii de pe moşia sa de la Suceag, în vederea înfăptuirii răscumpărării perpetue. Despre acest proiect al său ne informează scrisoarea trimisă de el lui Wesselényi :

> „Acum toată grija mea se învîrteşte în jurul stării oamenilor care sînt copleşiţi de sarcini — scrie el la începutul lui 1832. După cîte observ, nu vom putea s-o scoatem la capăt cu slujbele de la Ruptură (e vorba despre o parte de hotar din Jibou — *Cs. E.*), dar chiar dacă vom izbuti, aceasta nu poate fi durabil dacă se va introduce Urbariul, care nu va corespunde tendinţei de acum, căci în orice formă am îmbrăca clăcaşul şi servitutea ea rămîne tot servitute şi nu se va transforma în înţelegere. Eu cred că s-ar pune capăt oricărei împotriviri, s-ar atinge scopul, şi îndrăznesc să afirm că venitul moşiei, mai ales acolo unde există alodiu îndestulător, nu s-ar micşora, dacă ţăranul ar fi ipotecar („zálogosító") pentru proprietatea sa, iar moşierul şi-ar cultiva alodiile în parte sau aşa cum i-o hotărăsc mai economice împrejurările. Eu m-am convins pe mine însumi că pe mica mea proprietate voi porni pe această cale ; cel puţin acum sînt foarte atras de această idee, căci recunosc că această hărţuială de fiecare moment cu oamenii şi neconstatarea vreunui progres, ca şi presimţirea şi înţelegerea împrejurărilor legate de acestea, mă pun de multe ori într-o asemenea situaţie, încît mi-e silă de poziţia mea şi invidiez soarta unui ţăran liber. Să cumpăniţi bine Domniile Voastre chestiunea, eu mor bucuros dacă voi putea fi de un ajutor cît de mic în ducerea la îndeplinire a unui scop atît de nobil"[10].

În scrisoarea sa din 1842 vorbeşte din nou despre experienţa sa de la Suceag prin perspectiva a „zece ani"[11], ceea ce dovedeşte din nou că el s-a înţeles cu iobagii de pe moşia sa într-adevăr în 1832.

Despre conţinutul şi rezultatele realizării ideilor lui Kelemen luăm din nou cunoştinţă tot din corespondenţa sa cu Wesselényi. Anume Wesselényi, în problema eliberării iobagilor, ridicată de Kelemen, a cerut sfatul tocmai administratorului său ca om cu mare experienţă. Kelemen Benjámin expune în proiectul de emancipare, anexat scrisorii sale, principiile fundamentale ale înţelegerii încheiate de el pentru răscumpărarea iobagilor de pe moşia sa de la Suceag. Mai întîi de toate, el a socotit valoarea în bani a moşiei folosite de clăcaşii săi ; în al doilea rînd, considerînd drept capital valoarea moşiei, oamenii trebuiau să amortizeze acest capital în rate anuale de 6% ; în al treilea rînd partea de plată ce revenea unei familii iobăgeşti era stabilită de sfatul iobagilor, care se şi îngrijea de încasarea ei ; în sfîrşit, după achitarea valorii moşiei pămîntul devenea proprietatea iobagilor[12].

După Kelemen, această măsură ar fi dus, pe baza experienţei a zece ani, la prosperitatea materială a iobagilor şi la mulţumirea lor.

Nu încape deci discuţie că, din 1832, Kelemen a început pe moşia sa din Suceag să înfăptuiască eliberarea iobagilor. Această măsură a sa ne îndreptăţeşte să-l considerăm pe Kelemen Benjámin ca primul care din propria iniţiativă a realizat emanciparea din această epocă.

Urmînd exemplul de la Suceag, zece ani mai tîrziu Kelemen a ridicat chestiunea eliberării iobagilor de pe domeniul din Jibou. În 1842, într-o scrisoare adresată lui Wesselényi, el cuprinde în patru puncte ideile sale referitoare la reorganizarea financiară a domeniului şi la viitorul sistem

[10] Arhiva din Jibou a familiei Wesselényi, aflată la Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R. (în continuare : Arhiva Wesselényi). Misive. Kelemen Benjámin către Wesselényi Miklós, Jibou, 27. II. 1832.

[11] *Ibid.*, scrisoarea din 4. VI. 1842.

[12] *Ibid.* Actul anexat scrisorii: „Părere despre emancipaţie" („Vélemény az Emancipatiorol").

al gospodăririi : 1) „În fața Domniei Voastre — după crezul meu, care pînă în prezent nu m-a înșelat încă, stă un fapt nobil, măreț și care nu poate fi testat nici unui moștenitor. Înainte de aceasta, dar și fără aceasta cred și susțin că este neapărat necesar să procedați în mod hotărît (!) la aranjarea temeinică a situației Dvs. financiare. 2) Selectarea și vînzarea prin licitație a părții mai slabe (din herghelie, din oi și a surplusului din vin). 3) Reducerea cu jumătate a hergheliei, menținerea turmei de oi și punerea în comerț a ceea ce trece de 2000 vedre din cantitatea obișnuită de vin. 4) Ceea ce s-a atins în punctul 1 : emanciparea oamenilor Dvs. ! ! ! Dacă mi-ar sta în putință să scriu un testament valabil pentru stimatul și bunul meu stăpîn, în acesta ar ocupa locul principal punctele de mai sus"[13] — scrie Kelemen Benjámin.

Kelemen vede deci agricultura viitorului în gospodăria bazată pe raporturi capitaliste și în acest scop indică stăpînului său, ca un fel de „testament" adresat acestuia, eliberarea iobagilor. Wesselényi a răspuns imediat și, fiind în principiu de acord cu planul administratorului său, a cerut o expunere amănunțită privind rezolvarea practică a chestiunii[14].

Ca urmare, la cererea lui Wesselényi, Kelemen Benjámin anexează apoi unei scrisori datată la 4 iunie 1842, proiectul său intitulat „Părere despre emancipare" („Vélemény az Emancipatiorol") în care nu numai că a răspuns la întrebările puse, dar a rezumat și punctul său de vedere precum și planurile practice referitoare la emanciparea iobagilor. Am crezut necesar să publicăm în întregime acest proiect, ca fiind o primă manifestare — atît teoretică cît și practică — a răscumpărării benevole[15], pe veci din Transilvania.

Proiectul lui Kelemen este un act de acuzare contra sistemului de clacă și urbarial, iar pe de altă parte un apel la răscumpărarea pe veci prin despăgubire și la introducerea marii producții agricole cu folosirea munci-

[13] Arhiva Wesselényi. Misive. Kelemen Benjámin către Wesselényi Miklós. Jibou, 16. IV. 1842.

[14] Considerăm necesară publicarea în întregime a părții referitoare la această chestiune, din scrisoare : „12-ik számu levele örömömre szolgált. Nemes érzését s lelkét tükrözi az. Az emancipatio szép s magasztos eszméjének megemlitése által lelkem s szivem legrokonabb hurjait penditette ; de annak kivihetése nem kevés akadályokkal járó s nagy fontosságú dolog. Kérem fejtse ki bővebben nézeteit annak mikor s mikénti létesitése felöl. Az e tárgyban tenni kelletö észrevételekbe most nem ereszkedvén csak figyelmeztetésül emlitem meg következöket : 1-ö Emancipatio mellett s után miként lehet nállunk gazdaságot folytatni, marhát, lovat, juhot tartani etcaet. ? ezt pedig tekintetbe venni mind magam mind örököseim iránti kötelességem. 2-o Ha az emancipatio nem csak ingyen ajándék, hanem jogszerü helyes és illetö megváltás lenne, hogy és miként tudnák ezen pénzöszveget az emberek kicsinálni, s ha lenne is erre tehetségük volna-e akaratjok ? 3-o Mostani erkölcsiség s értelmi müveltségbeni nem csak elmaradott hanem nagyrészben megromlott voltukban áldást hozna-e reájok az emancipatio ? s nem fejetlen zabolátlanság s még nagyobb romlottság következnék-e abból ? Az emberek még nem eléggé müvelt állapotjának emlegetése másokon zsarnokoskodni kivánó gonosz akaratnak szokott palástja lenni : emberi jogok szerinti bánásmódra mindenki meg van érve ;s mindenki elég müvelt arra, hogy vele nem mint dologgal, hanem mint személlyel bánjanak ; de szabadságra s csak ön magától függésre szükséges az erkölcsi és értelmi müveltségnek egy bizonyos foka különben a szabadságot csak maga s mások kárára s a függetlenséget alljas ösztönei veszélyes kielégitésére használja". Arhiva Wesselényi, registrele lui Wesselényi Miklós pentru copierea scrisorilor., vol. I, p. 83—84, fără loc, 14. V. 1842.

[15] Arhiva Wesselényi. Misive. Kelemen Benjámin către Wesselényi Miklós, Jibou, 4. VI. 1842 (vezi anexa).

torilor salariaţi. Este recunoaşterea clară a avîntului ce-l va aduce „libertatea" muncii, scăpate de cătuşele relaţiilor feudale, recunoaşterea „forţei magice" ce o reprezintă această „libertate" atît în producţia marii proprietăţi agricole, cît şi în aceea a micii gospodării ţărăneşti independente. Planul de eliberare a iobagilor este mărturia concepţiilor liberale ale lui Kelemen Benjámin, recunoaşterea clară a eficacităţii ideii de libertate burgheză, care însă, după cum am văzut, a depăşit nivelul unor planuri filozofice şi politice şi a reprezentat o soluţie practică.

Planul acesta nu s-a realizat. Wesselényi l-a citit — după cum scrie el însuşi — „cu bucurie şi plăcere sufletească", însă în răspunsul său s-a interesat de aplicarea lui la „situaţia" şi „specificul" bunurilor sale, precum şi de multe amănunte în legătură cu el[16]. Între timp însă Kelemen s-a îmbolnăvit grav şi pentru multă vreme a devenit incapabil de lucru, iar Wesselényi — întors acasă din exil numai un an mai tîrziu, — nu s-a mai preocupat de acest proiect şi în zadar căutăm în corespondenţa sa evoluţia emancipării iobagilor din Jibou. În cele din urmă problema emancipării iobagilor a fost rezolvată de revoluţia de la 1848.

*

Este evident că eliberarea iobagilor din Suceag înfăptuită de Kelemen Benjámin, ca şi proiectul său de emancipare, nu au reprezentat un pas revoluţionar. El căutase un leac pentru rănile societăţii şi gospodăririi feudale, pe calea reformelor. Calea reprezentată de el slujea unei treceri paşnice la relaţiile capitaliste. Totuşi, încercarea de emancipare a iobagilor, a lui Kelemen, face parte din măsurile progresiste ale acestei epoci de reforme. Înţelegerea cu iobagii din Suceag a fost încheiată în 1832, astfel că ea a premers evoluţia acestei idei în Transilvania. Kelemen a premers deci, prin răscumpărarea voluntară pe veci de la Suceag, orice legiferare dietală.

Kelemen Benjámin consideră legitime atît feudalismul cît şi proprietatea feudală de pămînt, în realitate însă — prin emanciparea iobagilor săi şi prin propunerea de emancipare a iobagilor din Jibou — el ataca din interior instituţiile feudalismului.

Totodată este demn de remarcat că în cazul Suceagului e vorba de prima încercare de eliberare a iobagilor de pe întreg teritoriul Ungariei şi Transilvaniei din epoca reformei. În Ungaria, primul — cunoscut şi de istorie — care şi-a eliberat iobagii a fost Bezerédy István. Bezerédy s-a

[16] Fragmentul privitor la aceasta, din scrisoarea lui Wesselényi, sună astfel: „18. számu levelét lelki örömmel s gyönyörrel olvastam. Terve szép, egyszerü s a czélnak sok tekintetben megfelelő; kivihetösége az, miben leghajlandóbb lettem volna kételkedni: de ha már több évi gyakorlat mellette szóll, ugy csak az én jószágaim helyzetéhez és sajátságához miként lehetö illesztése s a részletek kifejtése iránti véleményét óhajtanám tudni. Mit és mennyit lehetne s kellene p. o. nálunk a kamat gyanánt évenként fizetendö járandóság tőkéje alapjául venni és mennyit p. o. Sibón, mennyit Csiglenben? (E vorba de un sat aparţinînd moşiei. *Cs. E.*) és mennyit ökrös és mennyit egy gyalogos telekért? Miként menne a legeléssel, miként a tüzi s épitési fával, dézmával, füstpénzzel sat. sat.? Ezek s több illyek iránt felvilágositást kérek; mert ezek felöl távolból is jórészt tisztába jöhetünk; s az előkészületek, s dolgozatok megtevése, valamint az emberek nézetei s véleménye kipuhatolása s elökészitése oly dolgok, mikhez jó lenne mentől előbb hozzá fogni; ezeket lehetne is annyira érlelni, hogy hazamenetelemkor a kivitel megkezdéséig már nem sok lépés maradna hátra". Arhiva Wesselényi, registrele lui Wesselényi Miklós pentru copierea scrisorilor, vol. I, p. 108—109, fără loc, 20. VI. 1842.

înțeles cu iobagii săi în 1838, definitivînd înțelegerea în 1846. Concomitent cu încercarea de la Suceag a lui Kelemen, a ajuns la înțelegere — în 1832 — pe o perioadă de 12 ani și populația tîrgului Szentes, cu stăpînii săi (familia Károlyi), în 1836 înțelegerea devenind definitivă. Cunoaștem însă multe cazuri chiar de mai tîrziu, cînd majoritatea moșierilor se îngrozea numai la gîndul răscumpărării benevole pe veci. Considerăm necesar să amintim de asemenea și faptul că suma de răscumpărare pe veci determinată de Kelemen (rata anuală de 6% ce trebuia plătită după valoarea totală a moșiei) era destul de favorabilă, dacă luăm în considerare că suma acceptată pentru despăgubire, la propunerea lui Kossuth în zilele revoluției, era egală cu de douăzeci de ori venitul pe an al pămîntului iobăgesc, capitalizarea fiind astfel de 5%[17].

Toate acestea scot în evidență caracterul progresist al măsurilor luate de Kelemen Benjámin. Kelemen s-a inspirat teoreticește din ideile antifeudale și inclinate spre liberalismul burghez ale lui Széchenyi István și Wesselényi Miklós, dar el a ajuns la acestea pe baza practicii cîștigate pe propria sa moșie. În memoriile sale Pálffy János scrie despre Bezerédy István că, în calitate de gospodar, a stabilit pe cale matematică „pe de o parte valoarea în muncă a robotei, pe de alta capitalul rezultat din răscumpărarea datoriilor" și, comparîndu-le, și-a dat seama în mod clar că „aceasta din urmă compensează pe deplin pierderea primei ..."[18]. De bună seamă că și Kelemen a efectuat acest calcul, cel puțin în sensul lui economic — planul său de emancipare de mai tîrziu ne îngăduie să tragem această concluzie. Bineînțeles că aceasta nu scade cu nimic din valoarea inițiativei sale.

Expunerea lui Kelemen din 1842, asupra planurilor sale privind emanciparea iobagilor, se bazează în esență pe rezultatele experienței de la Suceag. Principiile lor fundamentale corespund cu această experiență, deși în proiectul din 1842 se menține posibilitatea aplicării experienței la situația specifică de la Jibou, la marea proprietate funciară. În proiectul din urmă Kelemen încearcă să acomodeze principiile aplicate pe moșia de la Suceag, la condițiile unei mari întreprinderi, bazate pe muncă salariată. Acest proiect este un act progresist, ca și încercarea lui efectuată cu zece ani mai devreme. Nu din cauza sa aceasta din urmă n-a putut fi realizată. Atît eliberarea iobagilor din Suceag, cît și proiectul de emancipare al lui Kelemen, reprezintă principii care marchează direcția evoluției necesare spre sistemul capitalist.

ANEXĂ

VÉLEMÉNY AZ EMANCIPATIOROL

A földes Ur és jobbágy közti viszonyokat párhuzomba tekintve, — meljik felet nyomja jobban ama kölcsönös viszonyok sulja? melyik korlátolja inkább egymásnak (!) — szinte mint a Nemzetnek gyarapodását? és meljik félnek sürgetőbb ezen bilincseken tágitás eszközlése? meg határozni — részemről — nem könnyű feladatnak tartom. E kérdések felett azonban tisztelt Uram előtt — ki mind két fél gyenge oldalait gyakorlatilag ösmeri — bővebben elmélkedni

[17] Szabó I. *op. cit.*, p. 581.

[18] Pálffy János, *Magyarországi és erdélyi urak* (Domnii din Ungaria și Transilvania), (publicat de Szabó T. Attila). Cluj, 1939, vol. I, p. 95.

nem csak feleslegesnek, sőt hasonlonak tartanám azon nevetséges ábrándhoz — midőn a tanitvány Tanodjának(!) akarna magyarázgatni. — Csak 13. számu levelében előmbe tett három pontokra kivánom nézeteimet fel tenni s elsőbenis a 2-dikra.

1—ször. „Ha az Emancipatio nem csak ingyen ajándék, hanem jogszerü heljes és illendő megváltás lenne, hogy és miként tudnák az emberek azon pénz öszveget kicsinálni, s ha lenneis erre tehetségök, volnaé akaratjok?"

Az Emancipatio alatt ajándékot nem értek, mert valamint el nem ösmerem azt miként az emberek ilyest követelni jogositva lennének, ugy t. Uramot se látom oly kedvező helyzetben, miszerint jogszerü saját jövedelméről minden feltétel s czél nélkül le mondhasson, azt ingyen kiadja; hanem értek egy oly mód eszközlését, mely által az emberek, az általak használt jók — kölcsönös egyezmény szabta — bérének meg szerezhetésére, s végre maguk teljes megválthatására illő szabadságba heljheződjenek. A szabadságnak csak enyi részbeni éldeleteis (!) megvetendi alapját az iparnak, a lelki erő kifejthetésének, az anyagi jól lét eszközlésének, el készitendi azon utat meljen őkis a nagy czélhoz a Nemzetteli egybeolvadáshoz eljuthatnak. És ezek volnának — hitem szerint — a köz népre nézve közlebről eszközlendő lépések.

Urbér utján nem hiszem ama czél megközelithetését. Az urbér nevezet már magába korlátot látzik képezni a két fél között s az egybe simulás utjában áll, én részemről nem tudok ezen nevezettel megbarátkozni és ohajtanám az emberiség szótáráboli kitörlését. Urbért hozand — talán még jelen ország gyülesünk, de miljet más kérdés!? Azonba legyen az—fel teszem—bár minő concessiokkal? mit nem reméllek, szerkesztve, hogy az a robotos bérrel járó sok nemű kihágások s önkény utját — a jobbágyra nézve — bévághassa; pontatlanság, békétlenség szülte viszáljok terheit — a földes urra nézve — elenyésztethesse? azt nem hiszem! Ezek nélkül pedig ama feladatok megfejtése mindig árnyék képnek maradand. — Mit értek a használt jók vagy földbér kiszerezhetésére illő *szabadságon* s miért ohajtom ennek minden urbér feletti eszközlését? Saját kis gazdaságombani tiz évi kisérleteimet irom le feletetül:

Ez előtt 12 évekkel szerezvén egy birtokot, mely hozzá tartozó embereinek sarnok földes urok el csigázása miatti tehetetlensége, elfásult indulattya mellett more patrio fojtatott gazdaságom eredményében alig hoza bé 3%-et. A harmadik évben felszólitottam embereimet a magok meg váltására, és következő egyezésre léptem velök:

a) A birtok értéke meghatározása végett kulcsul vevén azt, hogy azon helységekben, hol embereim laknak, embereim használta birtokokért, ide számitva minden ezek utánni járandóságok értékét, mit fizetne más idegen rendesen évenkénti haszon bérül? és ezen haszon béri öszveg tőkéje teszi az egész birtok értékit. Az igy megálitott(!) tőkének 6%-ét fizessék nékem évenként mig a tőkét lefizethetik. Lefizethetik pedig azt mihelyt tehetségök van reá és azután birtokok — részemről visszaválthatatlanul — sajátjokká váland.

b) A kamat vagy válcság évenkénti fizetésére két határidő tüzetett ki mi szerint egyszerre nagyon ne terhelődjenek — t. i. Szt. György és Szt. Mihály napjai.

c) Noha birtokom több Helységekben fekszik, valamennyi egy kötlevélbe van foglalva, az egésszért illető kamat kiszerzése mindeniket nagyon érdekli; mert egymásért kölcsönös kezességgel tartoznak s ezért kinek kinek tartozását együtt és nagy ellenőrködés mellet rovják ki magukra. Ezen kivül végrehajtóknak három ember választatott, és ezen végrehajtók — valamig rájók szükség lejend — ha valamelyik helye megürülend, mindig általuk szabadon választatnak. És ezen három pontokba van rövid foglalattya embereimmeli szövettségemnek.

Tiz év fojt már azóta le és noha mint irám el csigázott szegény állapotba léptem velök egyezésre, de kötelezvényöknek mindig pontosan eleget tettek. Sorsukkal — úgy látszik — meg elégedvék, leg alább ezt a multal — mint egykori megkisértésem eredményéből tudom — fel cserélni távolról sem ohajtják, és panaszkodni senkit nem hallottam, — ha köziekbe megyek, örömmel fogadnak s önként ajálkoznak valami szolgálatomra, hogy tehetősbek mint voltak szemmel látható; és hogy idegenekis ohajtanának hason helyzetet, abból tudom; mert mind azok kiknek eldődei valaha embereim lakta földet birtak s ezekkel valami rokonsági kapcsolatban vannak, csak nem az alkalmatlanságig sürgetik embereim sorsáboli osztozhatás eszközlését. —

És a fenneb hiven irtakat bátor valék a 2-dik pont alatti kérdésre nézeteimből feleletül fel hozni, egyeztethetőé ezen terv tisztelt Uram nézeteivel, arra felelnem nem lehet, de kivihetésébe nem gondolok akadályt valamint sikeres gyakorlatába sem, mert a Szabadság eszméje varás erővel müködik minden állatban s ezért sokra kész, azonba az itteni alkalom, hely, emberek — az enyimek feletti sok elsőséggel birnak hason egyezkedés el fogadására.

2. Az 1-ső kérdést illetőleg: „Emancipatio mellet s után miként lehet nálunk gazdaságot fojtatni? marhát, lovat, juhot tartani?" Viszont bátor vagyok fojtatni saját gazdaságom kezelése kimutatását: Tartok igás ökröket és lovakat, trágyázás, szántás, vetés és más el kerülhetlen szükségek fedezéséül illő számban. A mi földet ezekkel jól meg nem mivelhetek, azt kiadom

részibe vagy napszámért. Azon pénzt, mit embereimtől válcságul kapok, nagyon szoros helyre szoktam félre tenni, mi szerint ahoz más czélra mint csupán gazdasági napszámok fizetésére — a leg nagyobb szükség esetébenis nyulni nem szabad; azért hogy a nem fizethetés miatt hitelem ne gyengüljön, s igy minden időben napszámost kapok, azokba válogathatokis és ezen napszámokat igyekszem oly időbe s ugy használni fel, hogy a ki adott napi bér sikerrel s kamattal térüljön vissza. Napszámot fogadok el kiváltságosoktólis bérök lerovására, de ezek már jó rendin háromszor anyit dolgoznak mint dolgoztak robotba; mert különben máskor nem vétetnek fel, ha ugy nem dolgoznak mint idegen napszámos. Ezen rendszer mellett noha gazdaságomat csak hébe korba van módom meg tekinteni s nagyobbadán asszony gazda felügyelete alatt kezeltetik az, mégis kevesebb viszályok közt, mint kezdetben. Marhát, lovat, juhot s egyéb házi állatot birtokom arányában hasonlithatatanul többet tartok, gabonám, takarmányom több terem, jövedelmem jóval több, mint robotos birtokos társaimnak és emellett életem sokkal kényelmesbis.

Ezekből méltóztat látni tisztelt Uram, miként az 1-sö pont alatti kérdés is általam már gyakorlatilag meg fejtetett. Ehez járult még mi talán a 3-dik pontra adhatna némi eszmét; miszerint az aprolékos, sőt még nagyobb fontosságu versengések, törvénytelen ki hágások, panaszok meg birálása s törvény szabta fokozatigi meg büntetése végett Helységünkben *esküll Széket* eszközlöttem fel álitatni. Ez áll fő és egyházi nemesekből, Magyar és [román] szolgáló és nem szolgáló parasztokból, van egy Elnöke és jegyzője. Választatott külön szabad választás utján s igy történik évenkénti meg ujjitása is. Ezt ki vinnem — egy oly elvetemedet helységbe mint Szucsák — nem kevés veritékembe került, de már két év óta fenn áll s üdvös eredményit le irni nem tudnám. Ezen eskütt Szék elibe megyen minden helységbeli praevaricatio, versengés, lopás sat. Ez a panaszt ki nyomozza, ha a büntetés körébe tartozik meg bünteti s itéletét rögtön elég tételbe is veteti; a körét feljülmuló eseteket a kinyomozásróli bizonyitvánnyal v[ár]megyei illető tisztséghez utasit. Miért ne lehetne ezt mindenütt gyakorolni? Egy ilyen eskütt Széknek a miveletlen nép erkölcsére több hatása van mint minden napon el szonoklott erkölcsi tanitásoknak, hatalmas és fenyegető felsőb rendelések s többnyire halottaiban szendergő törvényeinknek, meljek a gonoszt ritkán és nagyon később szokták be érni sat.

A fenn irtakból méltoztat át látni tisztelt Uram az Emancipatio felöli nézeteimet. Hogy a fel tett kérdésekre ily röviden s csak saját gyakorlatimat valék bátor fel hozni oka az: mert én gyakorlat s kisérleteknek szeretek hodolni. Közelt se elégiti ki ezen mód részletes nézetimet, melyeket ohajtanék az emancipatio által létesülni; de elméletileg hijjába teszünk fel oly szándékot, mit gyakorlatilag létre hoznunk nem lehet vagy nem szabad. A fennebi tervnél jobbat tisztelt Uramra nézveis ajánlani nem tudok. Ha mint érintém hijjános és nem kielégitő is ezen ut, de leg alább az Urbérnél jobb és egy lépés az egyéni s Nemzeti gyarapodás nagy czélja felé.

Kettőnk birtoka közti különbséget tekintve valóba merész vállalat vala s talán hibais tőllem ily piczin scalara tenni fel a nagy tervet,de menteni reméllem tettemet azon hiedelemmel, mi szerent, fennebbi vázolatban csak elveimet — mit ama kérdésekbe előre meg álitni szükségesnek vélek — kivántam tisztelt Uram birálata alá fel terjeszteni.

Találnak azok métányolást vagy nem? minden esetre sok sarkalatos és mellék kérdéseknek marad helye a fontos tárgy el döntéséig a nagy feladatban. És már azon kérdést is érintetlen nem hagyva: „mik volnának nézeteim annak mikori és mikénti létesithetése felöll", felelni bátor vagyok: Hogy én szükséges és sürgető voltát vallom, azért ohajtomis mentől elébb; de mint irám nagy ezen feladat, oly sok és előrenemis látható akadályok, - kérdések jöhetnek kivitelébe tárgyalás alá miként azokat meg fejtegetni, ily távolságban lehetetlennek tartom levelezés utján. Egy ily reform, mely tisztelt Uram s örökössi jövendőjjét dönti el — nagyob fontosságu tárgy — hogy sem afelett tisztelt Uram jelenlete nélkül el lehetne a palczát törni: és én most mig Isten tiszt. Uramat haza nem hozandja egyebet tenni, mint leg feljeb elveket meg álitni és az embereknek is a meg állitandó elvek iránti véleményét sondirozni — el sietett lépésnek tartanám.

Irtam Sibón junius 2-án 842. *Kelemen Benjámin.*

ПОПЫТКА ОСВОБОЖДЕНИЯ КРЕПОСТНЫХ КРЕСТЬЯН В 1832 г.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В предисловии автор говорит о причинах и исторических обстоятельствах освобождения крепостных крестьян в Венгрии и Трансильвании. Он доказывает, что в период реформы решающие экономические факторы: кризис крупного феодального земледелия и политическая борьба следовавшая за ним — неизбежно вели к разложению отживающего феодального общества и к образованию новых, капиталистических, отношений.

Все это побудило в 1832 г. Кэлэмэна Бениамина, управляющего имениями Взшэлени Миклоша, трансильванского политического деятеля — реформиста, освободить от феодальных повиностей своих крепостных в своем имении в Сучаге, состоящим из нескольких участков. Вследствие этого, крепостные. уплатившие денежную компенсацию, стали свободными мелкими земледельцами.

Свои проекты и достижения Кэлэмэн Бениамин изложил письменно в 1842 г. под заглавием „Суждение об емансипации", в приложении к одному из своих писем. Ссылаясь на опыт, приобретенный в Сучаге, он рекомендует своему господину освободить своих крепостных в имении Жибоу на следующих основаниях: 1) установление денежной стоимости земли, находящейся в пользовании крестьян; 2) цену земли считать капиталом, с которого крепостные должны уплачивать владельцу 6% годовой компенсации; 3) доля, причитающаяся каждой крестьянской семье, будет определена крестьянским советом, на обязанности которого будет лежать и сбор денег; 4) после уплаты стоимости земли, земля переходит во владение крестьянина.

Освобождение крестьян в 1832 г. в имении Кэлэмэна Бениамина в Сучаге было первой попыткой в этом направлении во всей Венгрии и Трансильвании и доказывает, что его инициатор должен фигурировать среди прогрессивных деятелей своей эпохи.

UNE TENTATIVE D'AFFRANCHISSEMENT DES SERFS (1832)

RÉSUMÉ

Dans l'introduction, l'auteur s'occupe des antécédents et des circonstances historiques de l'affranchissement des serfs en Hongrie et en Transylvanie. Il montre qu'à l'époque de la réforme les facteurs économiques impératifs, la crise de la grande propriété féodale et la lutte politique qui en était la conséquence conduisaient nécessairement à la décomposition de la société féodale périmée et à la création des nouvelles relations capitalistes.

Ces circonstances déterminèrent Kelemen Benjámin, l'administrateur des domaines de Wesselényi Miklós — homme politique réformiste de Tran-

sylvanie — de supprimer, en 1832, les prestations à caractère féodal des serfs de sa propriété de Suceag. Moyennant un dédommagement qu'ils étaient obligés de payer, les serfs devenaient de petits propriétaires libres.

Kelemen Benjámin fit connaître ses projets et réalisations dans un écrit, datant de 1842, qui porte le titre „Opinion sur l'émancipation", annexé à une lettre. Il y recommande à son maître de procéder à l'affranchissement des serfs de ses domaines de Jibou, en vertu des quatre principes suivants : 1) Etablir en monnaie la valeur de la terre travaillée par les paysans ; 2) La valeur de la terre sera considérée le capital sur lequel les sefs auront à payer un dédommagement annuel de 6% ; 3) La cote revenant à chaque famille sera fixée par le conseil des paysans, qui s'occupera aussi du versement des sommes ; 4) La terre deviendra la propriété des paysans après son acquittement intégral.

L'affranchissement des paysans du domaine de Suceag, en 1832, étant la première tentative de ce genre en Transylvanie, son initiateur mérite d'occuper une place au rang des esprits avancés de l'époque.

UN EPISOD ISTORIC ŞI CONSECINŢELE LUI MILITARE, ÎNFĂŢIŞATE ÎN LUMINA CÎTORVA FRAGMENTE DIN CORESPONDENŢA INEDITĂ A GENERALULUI PUCHNER

DE

I. LUPAŞ

În vîrtejul mişcărilor revoluţionare din Transilvania anilor 1848—1849 Clujul, în situaţia sa de capitală a acestei ţări, prezenta un interes deosebit pentru părţile combatante. Revoluţionarii maghiari erau obişnuiţi să-şi primească de aci îndrumările şi sugestiile, transmise de guvernul ungar prin mijlocirea comisarului său, baronul Nicolae Vay, căruia i s-a acordat încredere generală, oferindu-i-se în toamna anului 1848 chiar postul de preşedinte al guvernului ungar.

Comandanţii trupelor imperiale austriace aveau deci tot interesul să cucerească acest punct central, spre a-şi asigura victoria finală şi stăpînirea efectivă asupra ţării de la graniţa estică a monarhiei. Nu s-a ajuns însă la o cucerire prin forţă armată deoarece populaţia Clujului, pe la jumătatea lui noiembrie 1848, văzînd că nici guvernul transilvan şi nici conducerea oraşului nu dispunea de suficiente forţe militare, spre a se putea împotrivi cu oarecare perspectivă de izbîndă trupelor imperiale, care se apropiau comandate de generalul baron Wardener şi de lt. colonelul Urban, comandantul Regimentului 2 grăniceresc de la Năsăud, stăruia pentru capitulare. Aceasta s-a şi întîmplat în zorii zilei de 17 noiembrie 1848.

Atunci s-a prezentat o delegaţie în persoana contelui Emeric Mikó, guvernatorul Transilvaniei şi a judelui suprem Groiss, obţinînd de la generalul Wardener — drept condiţii de capitulare — obligaţia gărzii naţionale de a depune toate armele, care vor fi restituite mai tîrziu, după încheierea păcii ; în chestiuni de administraţie civilă organele militare nu se vor amesteca, prizonierii de război vor fi liberaţi, romînii nu vor fi admişi în oraş ; jafurile vor fi interzise.

Comunicînd condiţiile capitulării, istoricul contemporan K ö v á r y L á s z l ó[1] le însoţeşte de următorul comentar : „Acordul suna frumos

[1] *Erdély története 1848—1849-ben*, Pest, 1861, p. 119.

dar e regretabil că a rămas numai pe hîrtie. Fixarea despăgubirii de război fiind lăsată în grija baronului Puchner (general-comandant al trupelor imperiale din Transilvania în anii 1846—1849), el o stabilise în suma de 200.000 florini.

Astfel a căzut Clujul prin trădare, cum credeau atunci unii; dar dacă ținem seamă că la 10 noiembrie a sosit și colonenul Losman de la Turda, iar la 21 noiembrie și generalul Kalliany, care pornise cu divizia sa de la Tg. Mureș, a sosit aci; și dacă citim că pe ziua de 16 noiembrie mai fuseseră comandate încă trei divizii precum și Iancu, Buteanu, Daniel, Axente și o ceată întreagă de prefecți, trebuie să recunoaștem că a se împotrivi capitulării ar fi însemnat aruncarea orașului în ruină, orice rezistență față de atîtea forțe armate fiind zadarnică. Atunci armata răsculaților maghiari, după o scurtă ciocnire la Gilău, s-a retras spre Ciucea în 23 noiembrie . . . Transilvania a fost cedată".

La 18 noiembrie, deci a doua zi după capitulare, contele Mikó din Cluj scria generalului-comandant Puchner la Sibiu, rugîndu-l să nu fixeze o contribuție de război prea mare pentru orașul ai cărui cetățeni au avut mult de suferit, pînă la totală istovire (gänzliche Erschöpfung) a puterilor lor, puse la încercări extraordinare în vremea din urmă. Din Aiud, Turda și din alte localități se refugiaseră la Cluj numeroase familii, lipsite de orice mijloace de trai. Ele s-ar întoarce acasă dar nu cutează să plece, circulația fiind în completă nesiguranță. La fel se refugiaseră din Cluj numeroase familii spre Oradea. Nici ele nu se pot întoarce, din aceeași pricină. Cere deci generalului-comandant dispoziții urgente pentru înlesnirea călătoriei în condiții de siguranță mai bună. De încheiere roagă pe Puchner să ordone trupelor ocupante cea mai severă disciplină ostășească, spre a se putea evita orice prilej de conflicte neplăcute, care ușor se pot ivi într-o situație de neliniște și tensiune provocată prin peripețiile războiului.

Prin scrisoarea din 30 noiembrie Puchner ținea să-l felicite pe Mikó pentru încrederea ce-i acordase monarhul, instituindu-l „comisar regesc" pentru Transilvania. Îl sfătuia totodată să nu ia nici o dispoziție în contrazicere cu situația de război și îndeosebi să nu primească în serviciile publice persoane care au atacat trupele imperiale și continuă a le fi ostile. Mikó îi făcuse generalului-comandant imputarea, că nu procedează cu suficientă severitate în reprimarea exceselor și-i arătase că i se furaseră niște cai. La 7 decembrie Puchner îi răspunde că nu poate să împiedice toate prădăciunile, fiind nevoit a-și concentra trupele pe frontul de luptă împotriva dușmanilor. Subliniază însă că prădăciunile nu sînt săvîrșite numai de unii (evidentă aluzie la romîni), ci și de alții (secui). Țara fiind bîntuită de cea mai înverșunată luptă, pe care partidele potrivnice o ațină mereu în loc de a căuta s-o potolească, pînă nu vor înceta adversitățile orice încercare de a restabili ordinea rămîne zadarnică. Va căuta totuși să afle unde-s caii furați; știe că mulți au putut fi salvați, fără să se fi putut descoperi însă adevărații lor proprietari.

*

La trei zile după capitularea Clujului, Puchner trimite generalului baron Wardener îndrumări amănunțite (20. XI. 1848), dispunînd să fie somați categoric clujenii să renunțe cu desăvîrșire la orice legătură cu „gu-

vernul ilegal și teroristic" din Pesta. Pentru restabilirea ordinei e necesar să urmeze, în termen de 48 ore, dezarmarea generală a populației ; apoi în alte 12 ore să se facă cea mai severă percheziție domiciliară, sechestrîndu-se toate armele ce s-ar mai găsi în proprietate privată și notificîndu-se numele deținătorilor. Deoarece populația Clujului a participat activ la răsturnările cauzate de revoluționarii maghiari și a contribuit la reușita adunării secuiești din Lutița (Agyagfalva), i se impune orașului o despăgubire de război în suma de 210.000 florini. Din suma aceasta vor fi achitați imediat 62.680 fl. și expediați la Sibiu ca despăgubire pentru daunele cauzate în echipament și pentru furtul cailor statului, de la trupele de cavalerie. Restul se va încasa din 8 în 8 zile, în rate de cîte 50.000 fl. și se va distribui — printr-o comisie imparțială — localităților incendiate. Întreg orașul Cluj răspunde „in solidum" cu toată averea cetățenilor săi : „unul pentru toți și toți pentru unul !" Nu se admite nici un fel de considerație (nicht die geringste Nachsicht Platz greift). Casele și bunurile nobilimii, precum și ale colegiului reformat, vor fi sechestrate, ca unele care au fost cuiburi de rebeliune. Execuția să se facă fără nici un fel de cruțare (unnachsichtlich) și fără să se țină seama de eventuale proteste sau intervenții din partea guvernatorului transilvan. Toți renitenții vor fi suspendați imediat „ab officio et salario". La fel se va proceda și cu cei ce s-au refugiat înainte de capitulare ; prin fuga lor au dat dovadă lămurită că vor să aparțină și mai departe revoluției maghiare. Contra organelor de presă clujene se vor lua măsuri prevăzute în proclamația principelui Windischgrätz (1.IX.1848), măsuri aplicate și gazetelor vieneze. Poliția va proceda cu energia necesară contra tuturor străinilor și indigenilor din Cluj, ca ordinea publică și liniștea orașului să nu mai fie tulburate. Numai îndeplinind integral aceste dispoziții va putea fi atins scopul dezarmării generale, precum și acela al suprimării oricăror veleități revoluționare.

La 25 noiembrie 1848 Puchner scrie din nou lui Wardener, comunicîndu-i opinia sa că prin capitularea Clujului trupele imperiale au ajuns în situație nefavorabilă (zum entschiedenen Nachteil wurde), el fiind nevoit a se pregăti să poată întîmpina atacurile cu puteri sporite dinspre Ungaria, iar romînii își îndreaptă privirea asupra Zarandului pustiit. Voluntarii și husarii kossuthiști respinși din Deva, încep a relua atacurile. Situația esențial schimbată zădărnicește proiectata concentrare a trupelor imperiale în interiorul țării sub comanda generalului Wardener, pe care îl întreabă dacă nu ar consimți să se dea celor trei batalioane — aduse cu el din Galiția — altă întrebuințare, fiind necesare spre acoperirea Zarandului amenințat din trei părți, precum și spre urgenta dislocare la Lipova — de asemenea amenințată. Brașovul este la fel amenințat, tot din partea secuilor din Trei Scaune.

Puchner mărturisește că nu-și poate da seama, de ce forțe armate dispune lt. colonelul Urban. Se plînge că în dimineața acelei zile a pierdut două ore cu lectura pachetelor de corespondențe primite din Polonia. A înțeles că este în pregătire un atac în Ungaria înspre Dej, fiind astfel amenințată și Bistrița. Generalul-comandant avea imprudența să-și dea pe față slăbiciunea împărtășind subalternului său că, din pricina nesiguranței, a ajuns în mare perplexitate (durch diese Ungewissheit gerate ich in grosse Verlegenheit), nefiind în stare să-i trimită ajutoarele de trebuință pentru urgenta nimicire totală a invadatorilor, nici să le retragă din celelalte puncte amenințate.

La 29 noiembrie 1848 îi trimite lui Wardener a treia scrisoare, stăruind pentru urgenta terminare a operațiilor militare în regiunea bihoreană spre Oradea, în vederea unei concentrări mai potrivite să facă față proiectatelor atacuri combinate din partea dușmanilor. Recrutarea trebuie accelerată și intensificată. De la Windischgrätz a primit informația că li s-au expediat 6100 pușți, care sînt în drum spre Transilvania. Va fi de neapărată trebuință să se obișnuiască a le încărca recruții „dornici" să pornească la luptă, unii dintre ei chiar numai după exerciții de cîte opt zile. Chestiunea înarmării „gloatelor" romîne o consideră Puchner necesară numai pentru a preveni gelozia și neîncrederea lor (Die Bewaffnung der Romänen — Landstürmer dürfte nur insoweit stattfinden, als damit ihrer Eifersucht und Misstrauen vorgebeugt werden konnte). Viitorul trupelor imperiale e în funcție de progresul recrutărilor, cu ajutorul cărora s-ar putea constitui un nou regiment, fără să se țină seama însă de toate formele înveșmîntării și echipării.

Cu o zi în urmă (la 30 noiembrie) scriind din nou, Puchner subliniază dispozițiile necesare pentru cazul că presiunea adversarilor s-ar intensifica ; el comunică de asemenea știrea că generalul Gedeon a pornit spre Trei Scaune, pentru a restabili ordinea. Știrea aceasta o completează a doua zi (1. XII) împărtășind lui Wardener că în regiunea Trei Scaune se produc ciocniri în fiecare zi ; comitatele Zarandului și Hunedoarei continuă să fie amenințate de aceea este forte necesar a se lua măsuri pentru întărirea batalioanelor.

Din nou își mărturisește Puchner dezorientarea, destăinuind că nu-și poate da seama de întreaga forță armată din Transilvania, deoarece nu cunoaște efectivele celui de al doilea regiment de grăniceri romîni (Ich kann die ganze Streitmacht Siebenbürgens noch immer nicht beurteilen, weil ich die Bewaffnung des 2-ten Romänen Regiments nicht kenne). Nu știe unde ar putea fi aflat Urban ; cere deci să i se trimită informații cu privire la efectivele de care dispune acesta, la felul cum au fost ele distribuite unităților de sub comanda lui, precum și la localitățile unde staționează. Neavînd cunoștință pînă la care punct e asigurată regiunea la nord de Tg. Mureș, nu cutează a dispune să fie trimise la Bistrița pușțile primite din Trei Scaune. Neputînd călători la Cluj — cum intenționase — va continua să avizeze în scris asupra măsurilor de luat. Iarna aspră se apropie și nu a primit nici o informație cu privire la înaintarea oștirii imperiale principale. Dacă aceasta întîrzie, trupele din Transilvania vor fi împinse într-un război defensiv, asupra căruia nu va întîrzia să-i comunice opinia sa.

În adevăr, Puchner comunică, la 4.XII. 1848, că a primit informații despre trecerea lui Urban prin Baia Mare și despre marșul proiectat de el, spre a lua contact cu lt. colonel Losenau. E de acord să se riposteze oricărei invazii din Ungaria cu cîte o invazie similară din Transilvania. Dar cînd inamicul dispune de forțe superiore, să nu fie atacat, spre a evita aparența unei retrageri forțate. Faptul că oastea imperială principală nu înaintează spre Transilvania, impune să fie cruțate trupele de aci. Poate se va găsi o ieșire, evitînd ciocnirile sîngeroase. Posibilitatea unui asemenea deznodămînt, fără sînge, i se părea generalului-comandant Puchner indicată prin însăși prezența generalului kossuthist Mészáros la Olmütz.

Ținînd seama de împrejurări, Puchner clasifica operațiile militare în două categorii : evitabile și inevitabile ; în prima categorie credea că ar

putea să intre cele din regiunea nord-vestică. Chiar stăpînirea Clujului o consideră el ca fiind de ordin secundar, dacă este asigurată legătura cu Galiția prin Cîmpia Transilvaniei și prin Tg. Mureș. Inevitabilă i se părea însă o cooperare militară cu Banatul (deși aceasta era atunci irealizabilă), precum și împiedicarea unei noi insurecții a secuilor. Curierii anunțaseră apropiata cădere a Ardealului. „Cîtă deosebire — exclamă Puchner — în ceea ce privește importanța Ardealului și a Clujului ! . . . După cele indicate s-ar rezolva de sine problema, dacă dușmanul poate fi urmărit. Ar fi bine să poată fi alungat prin manevrări fără pierderi în oameni, istovindu-l cu mai multe trupe de hărțuială, care să ia cu sine și călăreți romîni, spre a înfiripa cu ajutorul lor legătura cu romînii de peste granită. Aceste trupe să se apropie apoi de Cluj, spre a fi la dispoziție în caz de amenințare, fie de o parte fie de alta, bătînd vrăjmașul dispersat. Guvernul transilvan procedează — după opinia lui Puchner — cu lipsă de loialitate, urmărind să slăbească forțele trupelor imperiale prin dislocare în mai multe puncte, spre a putea fi mai ușor nimicite prin atacuri secuiești și kossuthiste" (. . . welche jetzt auf das hohe Pferd sitzen möchten, sind es die, die Zersplitterung unserer Truppen veranlassten, um ihre Vernichtung durch Szekler und Kossuthisten zu erleichtern). Aceste elemente s-au obișnuit a imputa romînilor excese deplorabile, entuziasmîndu-se însă de cele săvîrșite din partea secuilor. Puchner îi pune în vedere lui Wardener să fie foarte atent în contactul său cu guvernul revoluționar și pentru orice chestiune mai importantă să-l avizeze cerîndu-i în prealabil opinia. Fără știrea generalului-comandant, guvernul acesta să nu trimită nici un curier la împărat. Dacă de la trupele dușmane respinse ar rămîne undeva cantități de pîine, aceasta să fie examinată înainte de a fi dată trupelor imperiale ca hrană ; dușmanii, după părerea lui, n-ar respecta nici dreptul internațional, nici vreun postulat umanitar.

La 9 decembrie Puchner insistă iarăși pentru continuarea recrutărilor, prin organe militare, neputîndu-se încrede în administrația civilă. La 11 decembrie, în sfîrșit, își dă și el consimțămîntul pentru ofensivă, atacul fiind cîteodată cea mai puternică defensivă (Ich bin auch einverstanden, dass Sie jetzt angreifen, weil in solchen Angriffen die kräftigste Defensive liegt). Îl felicită pe lt. colonelul Losenau pentru păsirea lui energică. Are cuvinte de apreciere și pentru lt. colonelul Urban, care s-a afirmat ca un mare sprijin în regiunile controlate de austrieci, adeseori strîmtorate (eine grosse Stütze in unseren oft bedrängten Gebieten). Exprimă convingerea că, dacă ar fi atașat timp mai îndelungat, cu alte trupe, sub o comandă mai înaltă, Urban s-ar fi putut obișnui în mai mare măsură cu o activitate comună, fără voință proprie (er auch an ein gemeinschaftliches Wirken, ohne Selbstwillen, sich gewöhnen wird).

Cîtă vreme generalul-comandant Puchner, lipsit de inițiativă și de forța dinamică necesară în împrejurările de atunci, continua acest schimb de scrisori cu bătrînul general Wardener din Cluj, la 1 decembrie 1848 intră în scena zbuciumărilor revoluționare din Transilvania generalul Iosif Bem (n. la 1795 la Tarnov în Galiția), conducător foarte capabil, organizator și comandant, al cărui rol devine numaidecît determinant în desfășurarea ulterioară a evenimentelor războinice. La 25.XII.1848 Bem

apare, pe neaşteptate, la porţile Clujului. Wardener fuge spre Aiud, cade de pe cal şi moare lovit de apoplexie[2]. Urban, cu deosebită iscusinţă, îşi salvează trupele trecînd cu ele pe la Apahida, spre Beclean, către adăpostul munţilor de la graniţa răsăriteană. „Niciodată n-a avut Clujul un crăciun mai vesel" scrie istoricul Köváry în menţionata sa carte[3].

Carol Urban (n. 1802 în Cracovia, mort în 1877 la Brno) ajunsese cu trupele sale, obosite de marşuri forţate prin munţi, la Vatra Dornei (5. I. 1849) unde, la un moment dat, era în pericol să fie prins de Bem care-l urmărise de aproape. O femeie, Severina Kurzweil, soţia brigadierului din Dorna Codrenilor, prinzînd de veste îi oferise repede trăsura şi caii cu care a pornit în galop spre Iacobeni, dislocîndu-şi ostaşii prin comunele Valea Putnei, Pojorîta, Sadova şi Cîmpulung. Spre norocul lui Urban, generalul Bem n-a putut întîrzia pe pămîntul Bucovinei decît o singură noapte (5/6 ianuarie 1849), fiind nevoit să se întoarcă repede în Transilvania, de unde va trece în iulie 1849 în Moldova ; aci va adresa moldovenilor cunoscuta-i proclamaţie, cu apelul de a se ajuta romîniii şi maghiarii „unii pe alţii la slobozirea naţiilor noastre"[4].

La 14 ianuarie 1849 Urban mulţumeşte cernăuţenilor pentru darul în sumă de 500 fl., făcut pe seama ostaşilor săi grăniceri („Wer schnell gibt, gibt doppelt")[5]. În 5 februarie el se întoarse cu grănicerii la Bîrgău-Moroşeiu, izbutind aici să prindă 400 soldaţi şi cîţiva ofiţeri de-ai lui Bem. La începutul lui martie fu nevoit a se retrage din nou în Bucovina, rămînînd acolo pînă la 17 iunie, cînd s-a putut întoarce în Transilvania cu armata ţaristă de sub comanda generalului Grotenhjelm, trecînd prin pasul Bîrgăului. La 10 iulie, după lupta victorioasă de la Bistriţa, generalul rus Pavlov ocupă localitatea Lechinţa (lîngă Mureş). De aci porni apoi armata ţaristă în trei coloane, sub comanda generalilor Pavlov, Vladislavievici şi Grotenhjelm.

Spicuirile din corespondenţa generalului comandant Puchner[6], oricît de fragmentare, contribuie în măsură vădită la sporirea cunoştinţelor de amănunt privind situaţia foarte încordată din toamna şi iarna anului 1848. În primăvara şi vara anului următor atît adversităţile de ordin politic cît şi cele de ordin războinic au sporit, cu înverşunare rapidă, ajungînd la o maximă tensiune şi la cunoscutul deznodămînt fatal de la Şiria (august 1849). Contrastul dintre factorii principali ai acestor frămîntări se reliefează şi mai bine prin textele documentare din cuprinsul acestor pagini, care ni-l înfăţişează pe incapabilul general Puchner în penibilă ignoranţă cu privire la situaţia numerică a trupelor de sub comanda sa, paralel cu fulgerătorul Iosif Bem, care prin atacuri surprinzător de repezi l-a zăpăcit atît de mult pe generalul comandant de la Sibiu, încît acesta s-a văzut nevoit a se salva refugiindu-se în sudul Carpaţilor. Iar Bem, după ce la începutul lui martie 1849 a intrat triumfător în Sibiu, cu o săptămînă mai tîrziu a luat şi Braşovul,

---

[2] Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1890, p. 395.
[3] Köváry, *o. c.*, p. 141.
[4] *Anuarul Institutului de istorie naţională*, III, p. 52.
[5] Teodor Bălan, *Colonelul Urban în Bucovina*, Cernăuţi, 1926, p. 12.
[6] Am utilizat colecţia de mss. de la Muzeul Bruckenthal — Sibiu, aşezate de istoricii transilvăneni G. Daniel şi Tr. Teutsch.

unde publicistul — poet Cezar Bolliac, în coloanele organului său publicistic „Espatriatul", l-a întîmpinat cu deosebit entuziasm numindu-l „arhanghel al biruinței".

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЭПИЗОД И ЕГО ВОЕННЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ В СВЕТЕ НЕСКОЛЬКИХ ОТРЫВКОВ ИЗ НЕИЗДАННОЙ ПЕРЕПИСКИ ГЕНЕРАЛА ПУХНЕРА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В первой части статьи автор говорит о сдаче Клужа австрийским контрреволюционным войскам в 1848 г.

Из исследования переписки барона Пухнера с генералом Варденером из Клужа, автор стремится выявить состояние тревоги, неуверенности, отсутствие организации в императорской армии, а также и отсутствие инициативы и осведомленности её командира. Автору удается обрисовать в нескольких фразах образ энергичного и храброго командира революционных войск, генерала Бема.

Статья выявляет некоторые подробности относительно чрезвычайно напряженного положения осенью и зимой 1848 г.

UN ÉPISODE HISTORIQUE ET SES CONSÉQUENCES MILITAIRES PRÉSENTÉS À LA LUMIÈRE DE QUELQUES FRAGMENTS DE LA CORRESPONDANCE INÉDITE DU GÉNÉRAL PUCHNER

RÉSUMÉ

Dans la première partie de l'article, l'auteur s'occupe de la capitulation de la ville de Cluj devant les armées contre-révolutionnaires en 1848.

Ayant étudié la correspondance du baron Puchner avec le général Wardener de Cluj, l'auteur souligne l'état d'alarme et d'insécurité, la désorganisation de l'armée impériale, ainsi que le manque d'initiative et de renseignements du commandant. Il crayonne en quelques phrases la figure de l'énergique commandant des armées révolutionnaires victorieuses, le général Bem.

L'article signale en particulier certains détails relatifs à la situation très tendue qui régnait en Transylvanie pendant l'automne et l'hiver 1848.

ELEMENTE PROGRESISTE ÎN OPERA LUI IOAN BOGDAN

DE

MIHAIL DAN

Marxism-leninismul ne învaţă să valorificăm în mod critic tot ce s-a realizat pozitiv în trecut. Moştenirea lăsată de istoriografia burgheză nu poate fi pusă în justa ei valoare decît pe baza utilizării metodologiei marxiste, singura în stare să dezvăluie rădăcinile de clasă ale poziţiei istoricilor, să determine rolul social şi importanţa lucrărilor lor. Ştiinţa istorică sovietică dispune deja de o bogată tradiţie în ce priveşte studierea metodică a istoriei ştiinţei istorice[1]. Apariţia, acum trei ani, în editura Academiei de Ştiinţe a Uniunii Sovietice, a *Schiţelor de istorie a ştiinţei istorice în U. R. S. S.*[2] constituie un eveniment important în ştiinţa istorică sovietică. Această lucrare este o contribuţie esenţială la punerea în lumină a diverselor curente progresiste şi reacţionare din istoriografia rusă pînă la jumătatea sec. XIX şi în acelaşi timp constituie pentru noi un îndreptar metodologic în munca de dezvăluire a esenţei de clasă a curentelor şi şcolilor istorice din istoriografia romînă burgheză. Încercările făcute pînă acum la noi în această direcţie, de istoricii burghezi, sînt nereuşite, tocmai din cauză că baza metodologică de pe care s-a pornit la studierea şi analizarea evoluţiei ştiinţei istorice în patria noastră este neştiinţifică. Rămîne mereu actuală, ca un deziderat de prim ordin, necesitatea de a se întreprinde studierea pe baze noi a gîndirii social-politice în domeniul istoriografiei din ţara noastră, punerea în valoare a contribuţiei pozitive adusă de istoriografia burgheză în studierea trecutului nostru istoric şi, totodată, relevarea şi explicarea ştiinţifică, în funcţie de condiţiile istorice, a aspectelor negative, retrograde din istoriografia burgheză. În acest spirit noi am întreprins studierea gîndirii social-politice a unuia din fruntaşii ştiinţei istorice burgheze din ţara noastră, la sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX.

Împotriva tezei istoriografiei burghezo-moşiereşti, care susţine că I o a n B o g d a n s-a format în domeniul studiilor slave în apus, la Viena şi în Germania, cercetările întreprinse de noi dovedesc că Ioan Bogdan atît prin

---

[1] Cf. *Studiul istoriei ştiinţei istorice*, în *Studii*, 1956, anul IX, 2—3, p. 7—17 (după articolul de fond din *Voprosî istorii*, 1956, nr. 1).

[2] *Ocerki istorii istoriceskoi nauki v SSSR*, I (în redacţia lui M. N. Tihomirov, M. A. Alpatov şi A. L. Sidorov). Moscova, 1955.

studiile sale, prin călătoriile de cercetări, prin influența slavisticii rusești exprimată în formația sa profesională cît și prin împrumuturile făcute de el din știința istorico-filologică rusă a vremii sale este, alături de alți reputați slaviști apuseni sau răsăriteni ai epocii, un elev al slavisticii ruse.

În cele ce urmează vom schița doar un aspect din activitatea lui Ioan Bogdan, și anume cîteva din elementele progresiste în gîndirea sa social-politică. Mai înainte de a analiza aceste elemente și modul în care ele sînt limitate în gîndirea sa, este necesar să precizăm concepția sa despre societate. Așa cum rezultă din cursul său universitar despre cultura romînă în perioada feudală[3], ca și din o serie de lucrări ale lui, concepția sa generală despre societate este idealistă. Ca unul care admite că „faptele istorice sînt rezultatul ideilor oamenilor mari"[4], idealismul său este subiectiv. Ceea ce caracterizează în plus concepția sa idealistă este eclectismul său, contopirea neprincipială, mecanică a diverselor curente de idei, concepții, teorii. De pe pozițiile sale eclectice Bogdan adoptă chiar unele elemente materialist-dialectice în concepția sa despre societate, ca, de pildă, dependența cauzală a fenomenelor, legăturile interne dintre fenomene, condiționarea multiplă a fenomenelor, cercetarea fenomenelor în complexitatea lor etc., fără a trece însă, dincolo de simpla lor enunțare teoretică, la aplicarea lor în abordarea diferitelor probleme concrete. Alături de acestea, concepția lui comportă o serie de elemente idealiste, împrumutate din pozitivismul lui Auguste Comte, din teoria factorilor și din diverse curente sociologice la modă în vremea sa, ca de pildă curentul geografic, curentul demografic etc.

Deși, în general, concepția sa are un caracter idealist, în gîndirea lui social-politică întîmpinăm o serie de elemente progresiste, atît la începutul carierei sale științifice și didactice, cît și mai tîrziu. În general, se poate spune că Bogdan a evoluat în activitatea sa pe o linie progresistă, atît în ce privește înțelegerea dezvoltării istorice, cît și în atitudinea sa față de diferitele probleme social-politice concrete.

Elementele progresiste care pot fi descifrate în gîndirea social-politică a slavistului Ioan Bogdan nu pot fi explicate decît dacă le raportăm la o dublă condiționare internă și externă. Ioan Bogdan și-a făcut studiile la Iași între anii 1881—1885, și apoi le-a continuat la universitățile din Petersburg și Moscova între 1888—1890. În general, ideologia dominantă la Universitatea din Iași în anii săi de studii era idealistă, iar metoda de predare era scolastică, obscurantistă, mistică. Bogdan a avut însă prilejul ca, pe lîngă ideologia oficială, să ia contact la universitate, începînd din anul 1883, cu prelegerile lui A. D. Xenopol, al cărui favorit elev a devenit și a cărui influență se resimte în activitatea ulterioară a studentului Bogdan. Deși se situa în fond pe o poziție teoretică idealistă — mai corect un compromis între idealism și materialismul vulgar — Xenopol era considerat de înșiși contemporanii săi ca un om cu idei avansate[5]. Grăitor în această privință

[3] Bibl. Acad. R.P.R., Secția Msse, Ms. 5227.

[4] *Ibid.*, f. 5 r.

[5] Punctul de vedere al contemporanilor asupra lui Xenopol este unilateral și are valabilitate doar în ce privește atitudinea istoricului ieșean în problema religiei. În rest, în atitudinea sa în problema națională, ca și în aceea pe care o are față de marxism Xenopol se situează pe poziții reacționare (vezi aici, mai departe).

este faptul că în 1881 — anul cînd Bogdan își începe studiile la Iași — în sentința pe care Comisia Juridică a Universității din Iași a pronunțat-o în procesul fraților Nădejde, acuzați de propagandă socialistă, este pomenit și numele lui Xenopol, care ar fi făcut și el propagandă analoagă cu a fraților Nădejde[6]; iar în broșura de apărare a fraților Nădejde, apărută tot atunci la Iași, se precizează că la Institutele Unite, unde a fost profesor înainte de a intra la universitate, Xenopol face propagandă contra religiei[7]. Este neîndoielnic că Bogdan a fost influențat de profesorul său în atitudinea critică pe care — după cum vom vedea — o are și el față de religie.

Dar, ceea ce îl va fi influențat îndeosebi pe Bogdan în timpul studiilor sale la Iași va fi fost, de bună seamă, activitatea propagandistică și luministă a socialiștilor de acolo în rîndurile studenților universitari. Prin răspîndirea ideilor antireligioase și antișovine în mediul universitar, socialiștii ieșeni au dat o puternică lovitură ideologiei idealiste, mistice și șovine propovăduite de la catedră de atîția reprezentanți ideologici ai clasei dominante, ca un Culiano, un Quintescu, un Ureche, un Miltiade Tzony și alții. Socialiștii au înarmat tineretul universitar cu noi cunoștințe autentic științifice, cu o atitudine critică față de religie, l-au educat în spiritul unui patriotism luminat și al urii împotriva șovinismului și a altor manifestări retrograde din viața socială a țării.

Nu avem dovezi directe privind legăturile lui Ioan Bogdan cu propaganda socialistă, nici nu știm dacă în timpul anilor de studii a citit sau nu „Contemporanul", care apărea acolo în acel timp. Dar, ținînd seama de orientarea profesorului său, care l-a influențat în multe alte privințe, de faptul că Ioan Bogdan era un om de o vie curiozitate, extrem de receptiv la diferite curente de idei, ca și de faptul că în opera sa întîlnim în problema religiei, a patriotismului, a combaterii șovinismului o atitudine justă, sîntem în drept să presupunem că viitorul slavist n-a fost străin de propaganda pe care socialiștii ieșeni o duceau în mediul liceal și universitar prin reviste, broșuri ori cluburi studențești.

Ni s-ar putea reproșa însă că am neglijat influența pe care ar fi exercitat-o asupra lui Ioan Bogdan cercul „Junimii". Se știe, într-adevăr, că pe vremea cînd Bogdan a studiat la Iași „Junimea" desfășura o susținută activitate propagandistică prin organizarea „prelecțiunilor populare", pe care e probabil că studentul Bogdan le va fi audiat; este de asemenea adevărat că profesorul lui Bogdan, A. D. Xenopol, a fost un fruntaș al „Junimii"; că, pe vremea studiilor lui în Rusia, Bogdan a întreținut o corespondență regulată cu Iacob Negruzzi, directorul „Convorbirilor Literare"; că însuși Bogdan a fost colaborator al organului „Junimii" și la un moment dat chiar director al „Convorbirilor". Și cu toate aceste numeroase legături cu „Junimea", nu putem admite decît influența exercitată de Xenopol asupra lui Bogdan în problema religiei. Este singura influență pozitivă exercitată de „Junimea" asupra lui Ioan Bogdan prin unul din reprezentanții „tine-

[6] *Sentința Comisiei Judiciare a Universității de Iassy în procesul fraților Nădejde.* Iassy, 1881, p. 28—29.

[7] *Socialismul înaintea justiției. Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar.* Iași, 1881, p. 19.

rilor" din grupare. În rest, atît în problema națională cît și în problema conținutului științific al învățămîntului, sau a atitudinii lui Bogdan față de economia politică marxistă, nu-i putea veni de la corifeii „Junimii" decît o înrîurire negativă, reacționară[8].

Asupra lui Ioan Bogdan însă s-a exercitat deopotrivă și o influență externă, aceea a mediului universitar din Petersburg și, în general, a mediului rusesc. Trimis la studii ca bursier de stat, Bogdan și-a continuat formația sa profesională pe aceeași linie generală idealistă, concepția idealistă fiind dominantă și în Rusia epocii. Epoca în care Bogdan a studiat în Rusia este vremea triumfului brutal și cinic al reacțiunii ce a urmat după asasinarea lui Alexandru II : sîngeroasa dictatură a moșierimii exprimată în sinistra figură a lui Pobedonoștev, care a guvernat țara pe timpul lui Alexandru III. Ceea ce caracterizează îndeosebi regimul reacționar a lui Pobedonoștev este naționalismul agresiv, politica de rusificare forțată (mai ales în Polonia și în Finlanda), rusificarea prin școli și biserică, antisemitismul (pogromuri în Ucraina, Belorusia, Polonia)[9]. În domeniul învățămîntului reacțiunea s-a făcut îndeosebi simțită. Lichidarea autonomiei universitare, introducerea uniformelor la studenți, eliberarea din funcțiuni a profesorilor progresiști, toate acestea au asigurat triumful deplin al reacțiunii în mediul universitar[10]. Continuîndu-și studiile în acest mediu universitar reacționar, Bogdan a luat totuși contact și cu învățați progresiști din Rusia de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În această epocă a lui Alexandru III, care ține de chiar sfîrșitul perioadei raznocinților, a perioadei revoluționarilor-democrați, Bogdan a cunoscut — cum rezultă din materialele ce ne-a lăsat — pe unul din revoluționarii-democrați din mediul universitar, pe Alexandru Nikolaevici Pîpin, care în 1861 fusese înlăturat de la Universitatea din Petersburg în legătură cu mișcările studențești, pe care le-ar fi instigat, și care a lucrat în redacția „Contemporanului" marilor revoluționari-democrați Cernîșevschi și Dobroliubov[11].

Bogdan a fost, se pare, influențat de Pîpin în problema națională, așa că la vechile elemente progresiste însușite de el pe această linie în mediul ieșean a venit să se adauge influența binefăcătoare a fruntașilor progresiști ruși. Dovada o avem în felul cum atît Pîpin cît și Bogdan combat ideile panslaviste ale istoricului și filologului rus din a doua jumătate a secolului al XIX-lea Vladimir Ivanovici Lamanski, sub influența căruia s-a format însuși Bogdan în timpul studiilor sale la Universitatea din Petersburg. A. N. Pîpin a fost, alături de alții, reprezentant al curentului de stînga, democrat, în problema raporturilor ruso-slave[12]. Acest curent progresist,

---

[8] Cf. I. Lăzărescu, *„Junimea" expresie a regimului burghezo-moșieresc*, în *Studii și cercetări științifice*, Seria Filologie, Iași, 1956, anul VII, fasc. 1, p. 107—113.

[9] *Istoriia SSSR*, t. II, în red. prof. M. V. Necikina. Moscova, 1949, p. 689—692 (ed. 1954, p. 665—668).

[10] *Ibid.*

[11] *Dokumentî k istorii slaveanovedeniia v Rossii (1850—1912)*. Moscova-Leningrad, 1948, p. 394.

[12] Cf. S. A. Nikitin, în *Dokumentî k istorii slaveanovedeniia v Rossii*, p. VI și V. I. Piceta, *Akademiia Nauk i slaveanovedenie*, în *Vestnik Akademii Nauk SSSR*, 1945, 5—6, p. 157—175.

care continua tradiţia marilor revoluţionari-democraţi[13], l-a influenţat de bună seamă şi pe Ioan Bogdan în urma relaţiilor personale ale acestuia cu Pîpin. Slavistul nostru — ca şi slavistul rus — combate panslavismul chiar la începutul carierei sale în cursul universitar de istoria slavilor din anul 1896—1897, luînd totodată atitudine de condamnare şi faţă de ura naţională a istoricilor neslavi, îndeosebi germani, faţă de popoarele slave[14]. Dar chiar în scrisorile trimise din Rusia în timpul anilor săi de studii, Bogdan — aderent al curentului revoluţionar-democrat în problema naţională — demască „presiunea exercitată în Rusia asupra popoarelor mici"[15], referindu-se, evident, la criminala politică de pogromuri, la jugul naţional-colonial, la politica de rusificare forţată aplicată de regimul lui Pobedonoşţev în diverse teritorii naţionale. În timpul studiilor din Rusia, Bogdan va fi cunoscut prin intermediul prietenului său Sreznevski şi operele marelui revoluţionar-democrat rus Dobroliubov. O comparaţie între afirmaţiile lui Ioan Bogdan şi tezele formulate de Dobroliubov în problema naţională, duce la concluzia influenţării celui dintîi de către cel din urmă[16] şi verifică presupunerea noastră.

Studiind şi călătorind în Rusia anilor 1888—1895, Bogdan nu va fi fost desigur străin nici de lupta care se dădea acolo în acest timp între socialismul ştiinţific şi narodnicismul în ultima sa fază. El a asistat, desigur ca spectator, la lupta între cele două culturi : cultura claselor dominante exploatatoare şi cultura progresistă exprimînd interesele marii mase muncitoare şi exploatate a poporului rus. Între anii 1889—1892, cînd Bogdan a studiat la Petersburg, a activat acolo, în mediul universitar, o societate social-democrată care propaga printre studenţi ideile socialiste. Este de presupus că evadînd din mediul idealist al ştiinţei oficiale, care se opunea înaintării victorioase a darvinismului, materialismului şi, apoi, marxismului, Bogdan a luat cunoştinţă şi a fost influenţat — în afara zidurilor academice — de curentele progresiste ale epocii. Fără îndoială că Bogdan a cunoscut lupta dintre narodnicism şi socialism şi deşi influenţat, se pare, de unele elemente din sociologia narodnică (în problema rolului personalităţii, a obştii), el a împrumutat unele elemente şi din concepţia materialistă. O indicaţie în acest sens o avem în rezerva pe care Bogdan o face cu privire la rolul personalităţii în istorie. Aşa, în lecţia introductivă la cursul său universitar de cultură romînă în perioada feudală, din anul 1898—1899, vorbind despre factorii determinanţi ai evoluţiei istorice şi mergînd pe linia sociologiei burgheze apusene sau a celei narodnice, el consideră printre aceşti factori şi personalităţile istorice, dar adaugă — ceea ce pare a fi o influenţă venită de la Plehanov — că „efectele bune ale personalităţilor istorice se constată

[13] Pentru combaterea panslavismului de către revoluţionarii-democraţi vezi, între altele, lucrarea lui M. T. Iovciuc, *Concepţia filozofică şi social-politică a lui N. A. Dobroliubov*, în vol. *Din istoria filozofiei ruse*, Bucureşti, 1953, p. 323.

[14] Bibl. Acad. R.P.R., Secţia Msse, Ms. 5226, f. 35 r.

[15] I. B. către Iacob Negruzzi, Petersburg, 14/IV. 1889, la I. E. Torouţiu—Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, I. p. 234.

[16] Cf. N. A. Dobroliubov, *Opere alese*, Ed. Cartea Rusă, Bucureşti, 1950. „Adevăratul patriotism nu se împacă cu dușmănia faţă de unele popare" (cf. aici, mai departe). Prietenul lui Ioan Bogdan din timpul studiilor sale în Rusia, V. I. Sreznevski, era fiul marelui slavist rus I. I. Sreznevski, fost profesor al lui N. A. Dobroliubov.

cînd acestea nu merg contra *curentului natural* (sublinierea noastră, M. D.) al dezvoltării sociologice"[17] (= sociale, M. D.). Această formulare aminteşte de formularea similară a lui Plehanov, după care omul mare nu este mare „în sensul că ar putea să reţină sau să schimbe *cursul natural* (sublinierea noastră, M. D.) al lucrurilir, ci în sensul că activitatea lui este manifestarea conştientă şi liberă a acestui curs necesar şi inconştient"[18]. Este drept că lucrarea lui Plehanov a apărut în 1895, cînd Bogdan nu mai era la studii în Rusia, dar tocmai în acel an slavistul romîn a făcut acolo prima sa călătorie de cercetări şi-şi va fi procurat cartea lui Plehanov sau va fi luat cunoştinţă de cuprinsul ei. Bogdan, după cum am văzut, săvîrşeşte eroarea comună istoricilor burghezo-moşiereşti (Xenopol, Iorga), considerînd personalităţile istorice ca factor determinant al dezvoltării societăţii, dar în rezerva pe care o formulează apoi dovedeşte că înţelege just rolul personalităţii în istorie.

*

Împrumutînd, în diverse probleme, de la cercurile progresiste din Iaşi şi Petersburg, o serie de puncte de vedere înaintate, Bogdan le-a dat expresie în chiar primele lucrări din cariera sa. Cea mai puternică influenţă exercitată asupra lui de cercurile democrat-revoluţionare şi socialiste se pare că a fost în problema naţională, ceea ce face să nu fie întîmplător faptul că una din trăsăturile progresiste de bază din opera sa o constituie tocmai înţelegerea justă a problemei naţionale.

Fără a vedea întreg ansamblul problemei, Bogdan a avut — în opoziţie cu linia dominantă în Romînia burghezo-moşierească a epocii — o atitudine hotărîtă de condamnare a şovinismului, a pretinsei „superiorităţi" a poporului romîn faţă de alte popoare, a deprecierii rolului altor popoare. În momentul cînd Bogdan îşi începea cursurile la Universitatea din Bucureşti, atmosfera publică era viciată de ultimele ecouri ale ereziei latinomane. De la tribuna academică, de la catedrele universitare ori în diverse publicaţii, reprezentanţi ideologici ai burghezo-moşierimii, ca un V. Maniu, Mangiuca, V. A. Urechia şi alţii proslăvesc originea romană a poporului romîn şi tună şi fulgeră împotriva a tot ce este slav. Este caracteristică în acest sens afirmaţia făcută de reacţionarul V. Maniu, latinoman inveterat, în şedinţa Academiei Romîne din 1 martie 1893 : „Toţi scriitorii mari ai Europei — spune el — declară că Europa întreagă trăieşte cu instituţiile romane : numai noi romînii am luat instituţiile noastre de la slavoni şi bizantini ? Aceasta este fals, neadmisibil, contrar ştiinţei istorice şi bunului simţ şi revoltător pentru învăţămîntul nostru naţional. Întreaga istorie veche a poporului romîn este în contra acelor concluziuni"[19]. Atacul era, evident, îndreptat împotriva lui Bogdan, care în lecţia de deschidere a cursului său universitar combătuse hotărît latinomania şi căruia în aceeaşi şedinţă academică Maniu îi atrăgea atenţia să nu mai ajungă la astfel de concluzii. Cu tot avertismentul voalat al lui V. Maniu, în 1894, cînd îşi tipări lecţia de deschidere, Bogdan — în ciuda sufocantei atmosfere antislave care infectase rîndurile politicienilor şi „sa-

[17] Bibl. Acad. R.P.R., Secţia Msse, Ms. 5227, f. 5 r.

[18] G. V. Plehanov, *Rolul personalităţii în istorie*. Ed. P.C.R., Bucureşti, 1945, p. 59.

[19] *An. Ac. Rom. Dezbateri*, Seria II, tom. XV, 1892—1893, p. 139—141 (şedinţa din 23/III, 1893).

vanţilor" burghezo-moşiereşti — susţinu necesitatea cunoaşterii şi apropierii noastre de popoarele slave vecine. Combătînd — pe baza unei oneste convingeri ştiinţifice ce şi-o formase în ani de studii laborioase — grandilocvenţa patriotardă, ura naţională, şovinismul sălbatic de care era animată burghezo-moşierimea, Bogdan spunea adresîndu-se tinerilor studenţi : „A fost o vreme cînd se credea că studiul limbilor slave este pentru noi romînii un pericol naţional. Sînt, din nenorocire, şi astăzi oameni care au această convingere şi care, dintr-un patriotism rău înţeles, din prejudiţii(=prejudecăţi, M.D.) moştenite sau dintr-o mărginire fatală a minţii lor nu voiesc să se lepede de dînsa". . . [20] Burghezo-moşierimea nu-i putea ierta lui Bogdan această îndrăzneală. Ea i-a respins fără ezitări preţioasele ediţii ale vechilor cronici moldoveneşti prezentate Academiei spre premiere.

Liber de orice prejudecăţi naţionalist -şovine, Bogdan a afirmat încă din 1891 rolul imens jucat de slavi în istoria noastră : „Noi am suferit o înrîurire puternică din partea slavilor, fiindcă am trăit multă vreme cu dînşii şi lîngă dînşii"[21] ; iar în 1905, în discursul său de recepţie la Academia Romînă, el a formulat teza întru totul justă că : „influenţa elementului slav la formarea naţionalităţii noastre este aşa de evidentă, încît putem zice, fără exagerare, că nici nu poate fi vorba de popor romîn înainte de absorbirea elementelor slave de către populaţia băştinaşă romînă în cursul sec. VI-X"[22]. În 1895, vorbind de legăturile politice şi culturale dintre romîni şi bulgari, Bogdan combate o dată mai mult grandomania naţionalistă, care afirma o pretinsă superioritate a romînilor asupra altor popoare. Ridicîndu-se hotărît împotriva deprecierii altor popoare, el scria : „Îmbuibaţi de ideile unei şcoale şoviniste exagerate, noi ne credem superiori tuturor popoarelor ce ne înconjoară, bulgarilor şi sîrbilor, ruşilor şi ungurilor, pe simplul motiv că originea noastră e mai nobilă decît a lor" şi subliniind că „această concepţiune greşită şi periculoasă în urmările ei trebuie să facă loc unei concepţiuni reale a situaţiei noastre în concertul popoarelor înconjurătoare", el recomanda „să ne uităm o dată cu ochi obiectivi la ce sîntem, la ce am fost şi la ce putem deveni"[23]. În formularea sa de mai sus Bogdan aminteşte de ceea ce spuneau socialiştii din Iaşi în broşura de apărare a fraţilor Nădejde:„ Dacă a fi patriot înseamnă a urî toate celelalte naţii şi a crede că poporul nostru e fără greşeli, atunci noi nu sîntem aşa fel de patrioţi"[24]. Apropierea dintre această poziţie şi atitudinea de condamnare — a lui Bogdan — faţă de pretinsa superioritate a romînilor în raport cu alte popoare este prea mare pentru a fi considerată pur şi simplu întîmplătoare.

Bogdan susţine prietenia şi colaborarea cu alte popoare[25] şi luptă pentru cunoaşterea altor popoare într-un spirit de respect şi înţelegere mutuală : „Să nu ne închidem între pereţii unui şovinism strîmt, care ne face să ne

---

[20] I. B., *Însemnătatea studiilor slave pentru romîni*. Bucureşti, 1894, p. 36.

[21] *Ibid.*, p. 39.

[22] I. B., *Istoriografia romînă şi problemele ei actuale*. Buc., 1905, p. 21. Cf. I. Zviaghin, *Prefaţa la istoria Romîniei*, Moscova, 1950, în revista *Studii*, ianuarie-martie, 1951, anul 4, 1, p. 91—94.

[23] I. B., *Romînii şi bulgarii*. Bucureşti, 1895, p. 46—47.

[24] *Socialismul înaintea justiţiei*, p. 12—13.

[25] „Romînii şi bulgarii trebuie să fie prieteni şi în viitor, cum au fost în trecut" (*Romînii şi bulgarii*, p. 45).

înşelăm asupra forţelor noastre reale, ci să căutăm a fi la curent cu tot ce se petrece în jurul nostru, să studiem pe toţi vecinii noştri, să ne ţinem pas la pas cu dînşii şi să nu ne fie ruşine de a lua de la ei ce este bun, cum nici lor nu le-a fost ruşine să ia de la noi ce le-a plăcut"[26]. Apreciind pozitiv contribuţia adusă de fiecare popor, mare sau mic, la istoria omenirii, Bogdan susţine necesitatea cunoaşterii cinstite, deopotrivă a tuturor popoarelor slave, atît a celor mai mici cît şi a celor mai mari, îndeosebi a poporului rus, scriind : „E de prisos să amintesc cît de folositoare ne-ar fi cunoştinţa mai apropiată a celuilalt vecin puternic care a avut şi poate să aibă încă o influenţă decisivă asupra soartei noastre"[27].

Consecvent cu el însuşi în această problemă, Bogdan a contribuit din plin la cunoaşterea raporturilor romîno-ruse din trecut şi dacă firul vieţii nu i s-ar fi rupt aşa de timpuriu, el ar fi prelucrat, fără îndoială, bogatele materiale manuscrise ce ne-a lăsat în Biblioteca Academiei R. P. R. şi ar fi aruncat astfel încă mai lămuritoare lumini asupra trecutului de prietenie şi luptă comună al celor două popoare.

O atitudine pozitivă manifestă Bogdan în ce priveşte înţelegerea justă a patriotismului. Cu toată limitarea sa de clasă, el reuşeşte să se înalţe pînă la un autentic democratism în înţelegerea acestei probleme, trădînd, se pare, în această privinţă o influenţă democrat-revoluţionară. Vorbind în primăvara anului 1908 la Academie, în faţa lui Carol I, Bogdan alege pentru exemplificare cazul Poloniei feudale ; dar, venită după anul marilor răscoale ţărăneşti, aluzia la Polonia trebuie înţeleasă ca un avertisment dat celor care în 1907, în numele „apărării patriei", măcelăriseră mii de ţărani, care nu-şi cereau decît dreptul la o viaţă omenească. Bogdan demască pseudopatriotismul nobililor poloni mari şi mici, pentru care a fi patriot însemna satisfacerea ambiţiilor personale şi de familie şi realizarea de avantaje materiale şi care nu au stat la îndoială de a-şi vinde ţara străinilor numai pentru a-şi putea menţine privilegiile de clasă şi a-şi consolida exploatarea asupra masei poporului, „care — zice Bogdan — deposedată şi exploatată pînă la sînge, ţinută în întuneric şi crescută în fanatism confesional, nu s-a putut încălzi niciodată pentru apărarea unei forme de stat, în care toate privilegiile erau ale stăpînitorilor, toate îndatoririle ale stăpînilor"[28]. Prin urmare, concluzia se impune : eliberarea poporului din robia socială pentru ca astfel să dobîndească şi el o patrie a sa, pe care s-o iubească şi pentru care, la nevoie, să moară.

Legarea, aşadar, a problemei patriotismului de problema eliberării şi dreptăţii sociale este o latură net pozitivă pe linia vederilor lui I. Bogdan în problema naţională. De altfel, atunci cînd el cere ca educaţia patriotică să nu se bazeze pe „neadevăruri sau reticenţe", ci pe cunoaşterea multilaterală a trecutului aşa cum a fost el, nefalsificat de pe poziţii naţionaliste[29], Bogdan se situează de asemenea pe o poziţie justă.

---

[26] *Ibid.*, p. 48.

[27] I. B., *Însemnătatea studiilor slave pentru romîni*, p. 31.

[28] I. B., *Documentul răzeşilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în sec. XV*. Bucureşti, 1908, p. 22.

[29] Cf. I. B., *Însemnătatea studiilor slave pentru romîni*, p. 39—40.

Prin urmare, Bogdan a exprimat în problema națională vederi înaintate, net opuse exclusivismului și grandomaniei naționaliste, șovinismului și antipatriotismului burghezo-moșierimii. Chiar și în raport cu A. D. Xenopol, Bogdan stă pe o poziție avansată în problema națională. Slavistului nostru îi este străin exclusivismul național al fostului său profesor, care milita, de pildă, împotriva egalei îndreptățiri a evreilor cu romînii[30]. De altfel, dacă în problema națională el a scăpat influenței nocive a fostului său profesor — care l-a influențat totuși în alte privințe — acest lucru credem că trebuie atribuit influenței pozitive ce s-a exercitat asupra lui Ioan Bogdan, în problema națională, din partea cercurilor socialiste ieșene și a cercurilor revoluționar-democratice rusești.

În problema religiei slavistul romîn a adoptat chiar din primele sale lucrări, deși nu consecvent, o atitudine critică. Într-o conferință publică ținută la Ateneu în ziua de 29 ianuarie 1898, referindu-se la literatura romînă din orînduirea feudală și relevînd caracterul ei religios și dogmatic, Bogdan scrie : „Cuprinsul științific al acestor cărți este aproape nul și dacă din cînd în cînd se dau explicări asupra fenomenelor naturale, acestea se fac în chipul cel mai naiv : totul se explică prin voința lui dumnezeu"[31]. Luarea de poziție critică a lui Bogdan aici este extrem de importantă, dacă ne gîndim că mulți contemporani de ai săi și chiar alții de mai tîrziu propagau de la catedre universitare — pe linia idealismului obiectiv a lui Hegel — ideea mistică, reacționară, că „spiritul absolut", dumnezeu, este motorul dezvoltării istorice, că istoria nu este decît „întruparea voinței lui dumnezeu".

El s-a ridicat împotriva obscurantismului, împotriva imixtiunii religiei în învățămîntul laic, împotriva propagandei șovine care se camufla în haina propagandei religioase. Revelatoare în acest sens sînt raportul privitor la școlile din Germania și scrisorile trimise din Rusia, ceea ce arată că Bogdan nu s-a limitat să demaște și să combată prejudecățile religioase numai cu referire la trecutul îndepărtat al orînduirii feudale, ci a procedat la fel de critic și în legătură cu realitatea contemporană. Chiar îndată după terminarea studiilor universitare la Iași, cînd D. Sturza — în vederea reformei învățămîntului pe care o proiecta — l-a trimis să studieze organizarea învățămîntului din Germania, Bogdan, în raportul către minister, ia atitudine critică în problema predării religiei (istoria bibliei) la catedrele de istorie, scriind : „Prin aceasta se aruncă confuziune în mintea școlarilor, pe cînd datoria istoriei este a deosebi totdeauna adevărul, pozitivul, de tradițiune și de miracol. Religiunea vine aici în conflict cu istoria, și dacă voim să scăpăm pe una trebuie să sacrificăm pe alta"[32]. În același raport Bogdan se pronunță pentru un învățămînt științific, care să familiarizeze elevii cu unul din „curentele științifice ce mișcă lumea de azi"[33], anume cu teoria evoluționistă a lui Darwin. Este semnificativ, pentru influențele exercitate asupra lui Ioan Bogdan, că tocmai în vremea studiilor sale în Iași, socialiștii de acolo au răspîndit în rîndurile tineretului teoria lui Darwin

[30] Cf. A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, la I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 416—417.

[31] I.B., *Cultura veche romînă*. București, 1898, 71—72.

[32] I. B., *Raport asupra școalelor secundare din Germania*. Buc., 1886, p. 99—100.

[33] *Ibid.*, p. 106.

şi au dus o propagandă antireligioasă pe baza ştiinţelor naturii. Militînd pentru introducerea în învăţămîntul public a teoriilor biologice materialiste, Bogdan milita, de fapt, pentru înlăturarea interpretării mistic-religioase a originii şi dezvoltării lumii.

Din păcate — pe linia orientării sale mic-burgheze — Bogdan nu se dovedeşte a fi consecvent în progresismul său, ci mai de grabă compromisionist, făcînd unele concesii punctului de vedere oficial. Dar cu toate ezitările ori limitarea sa de clasă, atitudinea lui Bogdan în problema religiei, exprimată prin cele cîteva note relevate aici, are un caracter înaintat.

În sfîrşit — şi cu aceasta terminăm seria celor cîteva elemente progresiste ce ne-am propus să prezentăm aici — Bogdan a avut o atitudine progresistă şi în problema ţărănească. Dacă — la remorca politică a aripei moşiereşti a burgheziei liberale — Bogdan a manifestat la începutul carierei sale o atitudine retrogradă, ulterior el a evoluat spre o înţelegere justă a problemei prin interpretarea progresistă dată deposedării ţăranilor de pămînt de către domni şi boieri în orînduirea feudală. În timp ce aproape unanimitatea istoricilor burghezo-moşiereşti contemporani a falsificat realităţile sociale din trecutul nostru, ignorînd caracterul de clasă al iobăgiei, sistemul de exploatare a ţăranilor de către moşieri, Bogdan, care la începutul carierei sale trasase un tablou idilic al societăţii romîne în orînduirea feudală, mai tîrziu, depăşind poziţiile istoriografiei burghezo-liberale, a ajuns la înţelegerea justă a caracterului de clasă al iobăgiei, demascînd jefuirea ţăranilor de către domni sau boieri şi reducerea lor în şerbie. Astfel, în 1903, referindu-se la vremea lui Mihai Viteazul, el scrie : „. . . săraciţi de birurile ce nu puteau să le mai plătească şi copleşiţi de datoriile contractate în vremuri de lipsă şi de foamete, ţăranii moşneni îşi vînd ocinile lor domnului căruia îi datorau birurile sau boierului care le plătea în locul lor. Ei îşi vindeau pămînturile şi libertatea, fiindcă nu le mai puteau păstra şi din oameni slobozi cu moşiile lor ei deveneau supuşi pe vecie celor ce-i cumpărau"[34].

În acelaşi an, în alt loc[35], Bogdan — care aduna materiale pentru istoria proprietăţii în Ţara Romînească — demascînd rolul nefast al boierimii în procesul de decădere a micii proprietăţi în vremea lui Mihai Viteazul, arată că o consecinţă inevitabilă a acestui proces a fost „îmbogăţirea şi împuternicirea clasei boiereşti, împilarea din ce în ce mai apăsătoare a ţărănimii"[36]. El dă dovadă, o dată mai mult, de înţelegerea justă a caracterului de clasă al iobăgiei, scriind „. . . în anii de foamete şi de răzmiriţi, în timpuri de război şi de pradă, cînd cîmpurile rămîneau nearate sau bucatele neculese, sau cînd furia năvălitorilor turci şi tătari ardea totul, ţăranii, ca să-şi ţie traiul şi să-şi plătească birul, trebuiau să se împrumute de la boieri sau mănăstiri, sau să-şi vîndă proprietăţile şi capul ; cînd nu le vindeau de bună voie şi nu-şi plăteau birul, domnul le confisca pe seama lui. Prin aceste vînzări şi confiscări, ţăranii proprietari, ce se numeau „meghiaşi, moşneni, cneji sau judeci", îşi schimbau condiţia lor de „oameni slobozi şi cu moşii" în cea de oameni supuşi, alipiţi pămîntului, pe care nu pu-

[34] I. B., *Despre cnejii romîni*. Buc., 1903, p. 25.
[35] I. B., *Patru documente de la Mihai Viteazul*, în *Prinos lui D. A. Sturza*, p. 149—170.
[36] *Ibid.*, p. 149.

teau să-l mai părăsească fără voia proprietarului, în aşa zişii „vecini sau rumîni"[37].

În această interpretare a procesului de şerbire Bogdan se aseamănă cu profesorul său Xenopol[38]. Şi ca şi Xenopol[39], Bogdan afirmă că iobăgia a căpătat o „consfinţire oficială" prin „aşezămîntul" sau „legătura" lui Mihai Viteazul[40]. În această interpretare Ioan Bogdan greşeşte dacă prin „consfinţire oficială" înţelege doar recunoaşterea, legalizarea de către Mihai Viteazul a unei situaţii de fapt(= dependenţa feudală a ţăranilor) existentă de veacuri. Dar oare numai atît înţelege Bogdan? Numai la atît reduce el actul de „legătură" de la sfîrşitul sec. XVI? Într-un alt pasaj al aceluiaşi studiu Ioan Bogdan, referindu-se la „legătura" lui Mihai Viteazul. scrie: „Era şi în interesul domnului şi în al boierilor să se consfinţească acest aşezămînt. Ţăranii fugeau de pe moşiile lor şi ale boierilor, ca să scape de biruri şi muncă: boierii pierdeau braţele de muncă, iar domnul cisla"[41]. Este clar că aici Bogdan se referă la legarea de glie a ţăranilor şi, prin urmare, el înţelege just ce a însemnat măsura lui Mihai Viteazul şi care au fost motivele economice şi fiscale ce au impus-o. Totuşi, din coroborarea celor două afirmaţii ale sale rezultă ca şi în cazul lui Xenopol, că Bogdan atribuie lui Mihai Viteazul consfinţirea printr-un act legal a unei situaţii anterioare ce ar fi existat prin obiceiul nescris şi care ar fi fost aceea ca ţăranii să fie legaţi de glie, ceea ce nu este just, deoarece ştim că vechea şerbie de pînă în secolul al XVI-lea nu excludea mutarea de pe moşie[42].

Aşadar, Ioan Bogdan, susţinînd aceeaşi teză ca şi Xenopol, stă ca şi acesta în urma revoluţionarului democrat Bălcescu în ce priveşte interpretarea „legăturii" lui Mihai Viteazul. Într-adevăr, Nicolae Bălcescu a făcut o clară şi netă distincţie între şerbie şi legarea de glie. El scrie: „Mihai Viteazul fu *cel dintîi domn* care legiui printr-un aşezămînt al său ca fiecare ţăran pe a cui moşie se va afla atunci acolo să rămîie rumîn veşnic"[43] şi „De atunci, de la Mihai Viteazul ţara se împărţi în două tabere vrăjmaşe avînd interesuri împotrivite"[44]. Din aceste pasagii se vede limpede că Bălcescu a înţeles în mod just caracterul cu totul nou şi semnificaţia reală a măsurii luate de Mihai Viteazul, ceea ce Bogdan nu a reuşit să înţeleagă decît în parte.

Dar Bogdan rămîne în urma lui Bălcescu şi prin atitudinea sa obiectivistă, prin tonul său oarecum neutru în prezentarea procesului de şerbire, în timp ce rîndurile revoluţionarului-democrat — legînd trecutul de pre-

[37] *Ibid.*, p. 153.

[38] Cf. A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, p. 393—394.

[39] A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, V, ed. a III-a, Bucureşti, 1927, p. 333—334 şi VI, ed. a III-a, Bucureşti, 1928, p. 130—132.

[40] I. B., *Patru documente de la Mihai Viteazul*, p. 153.

[41] *Ibid.*, p. 154.

[42] Cf. P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în ţările romîne (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, I, Bucureşti, 1956, p. 65—66; 93—94; V. Costăchel—P. P. Panaitescu—A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*. Bucureşti, 1957, p. 116 urm., 122 urm., 129—131.

[43] N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Romîne în deosebite timpuri*, în *Opere*, ESPLA, Bucureşti, 1952, p. 150. Sublinierea din text este a noastră.

[44] *Ibid.*, p. 151.

zent — clocotesc de ură împotriva moşierilor şi, dovedind că marea proprietate are la origine jaful practicat de boieri asupra moşnenilor, pun concluzia politică, cerînd desfiinţarea clăcii şi împroprietărirea ţăranilor.[45] Însă cu toate aceste deficienţe şi limitări, demascarea caracterului spoliator al procesului de rotunjire a moşiilor boiereşti şi mănăstireşti constituie în activitatea lui Ioan Bogdan un element pozitiv.

*

Progresismul lui Ioan Bogdan se caracterizează în general prin o serie de limitări, inconsecvenţe şi contradicţii, explicabile toate prin condiţionarea sa de clasă, şi anume pe de o parte prin dubla natură de clasă, de mic burghez, şi pe de altă parte prin legăturile de interese dintre el şi aripa moşierească a burgheziei liberale (D. Sturza).

Trebuie subliniat însă că, cu toată persistenţa unor resturi idealiste, cu toate că, în fond, concepţia sa despre lume şi societate rămîne idealismul subiectiv, ea marchează la începutul sec. XX un sensibil progres în direcţia unei înţelegeri ştiinţifice a dezvoltării istorice. Procesul său de limpezire ideologică se dezvoltă paralel cu ascuţirea contradicţiilor de clasă din Romînia burghezo- moşierească, cu intensificarea luptei de clasă, cu momentele revoluţionare 1905 şi 1907, care se reflectă toate în conştiinţa lui ; dar evoluţia lui se operează încet, încît pînă tîrziu constatăm în activitatea sa o serie de resturi idealiste care îl trag mereu înapoi.

În general se poate spune că părăsind unele teze susţinute la începutul carierei sale, Bogdan s-a orientat tot mai mult, sub înrîurirea condiţiilor social-economice din ţară, spre o înţelegere justă a realităţii sociale. O dovadă o avem în faptul că într-un raport prezentat în 1900 senatului şi facultăţii de drept de la Universitatea din Bucureşti cu ocazia discuţiilor asupra candidaţilor la catedra de economie politică şi finanţe de la Universitatea din Iaşi, Bogdan, care avea o bună pregătire de economie politică, vorbeşte de ,,chestiunea socială a timpurilor noastre", admite existenţa crizelor de supraproducţie, combate teoria lui Malthus şi se dovedeşte cunoscător al economiei politice marxiste[46]. Evident că nu e vorba aici de aderarea lui Bogdan la marxism, cu atît mai puţin cu cît în tot raportul lui nu aflăm un cuvînt despre plusvaloare, ,,izvorul exploatării clasei muncitoare". Este vorba doar de o prezentare ,,academică", de o alăturare neprincipială, mecanică, deci eclectică, a diverse teorii economice, în care, alături de Marx şi Engels, Bogdan pune pe Rodbertus, Ricardo, Malthus, Sismondi şi pe alţii. Dar atitudinea sa plină de înţelegere faţă de studiile lui Marx, recunoaşterea cinstită a valorii acestor studii, ,,care — spune el — au aruncat o lumină neaşteptată asupra organizării capitaliste moderne"[47], îl situează pe Bogdan printre oamenii progresişti ai vremii sale. Pentru ca atitudinea progresistă a lui Ioan Bogdan să poată fi just apreciată, ea trebuie confruntată cu orientarea profund reacţionară a unora din contemporanii săi. În aprecierea pozitivă pe care o face asupra economiei politice marxiste Bogdan stă cu mult deasupra lui Titu Maiorescu, duşman declarat al socia-

[45] Cf. C. I. Gulian, *Gîndirea social-politică a lui N. Bălcescu*. Bucureşti, 1954, p. 51—74.
[46] I. B., *Cîteva scrieri de economie politică*, Convorbiri Literare, 1900, XXXV, p. 601—614.
[47] *Ibid.*, p. 601.

lismului, care socotea teoria lui Malthus drept „lege economică", iar legile economice descoperite de Marx le minimaliza considerîndu-le „generalizări pripite"[48].

S-ar putea obiecta că, în această problemă, compararea lui Bogdan cu Maiorescu, reacționar notoriu, nu e concludentă pentru progresismul celui dintîi. Dar și în raport cu alții, de exemplu cu Xenopol, atitudinea lui Bogdan față de marxism este progresistă. Într-adevăr, profesorul său a avut o atitudine negativă față de marxism, pe care îl considera o „abatere neîndreptățită a teoriilor socialiste"[49].

Nu știm cînd și pe ce cale a cunoscut Bogdan pe Marx; dar între 1900, anul cînd în „Convorbiri Literare" apar pomenitele sale considerații de economie politică, și anii următori, cînd în opera lui își fac loc o serie de puncte de vedere noi și el se apropie de o interpretare justă a dezvoltării istorice, s-ar putea să fie o legătură. Poate fi de asemenea presupusă o legătură între momentele culminante ale luptei de clasă, cum ar fi răscoalele țărănești din 1907, și unele aspecte progresiste ce se constată, consecutiv, în opera lui Ioan Bogdan. Cîteva exemple vor fi suficiente pentru a ne dovedi că în ultimii ani ai sec. XIX și în primul deceniu al sec. XX Bogdan a exprimat în anumite probleme puncte de vedere înaintate. Unele din ele erau elemente noi, care veneau să se adauge celor vechi, altele erau reluări și revizuiri ale unor puncte de vedere exprimate anterior. Noi avem o serie de exemple din care rezultă că lupta maselor populare din ultimii ani ai sec. XIX și primii ani ai sec. XX a înrîurit opera lui Ioan Bogdan — fie în abordarea în chip nou a unor probleme concrete, fie în unele formulări teoretice.

Situația grea a țărănimii la sfîrșitul sec. al XIX-lea, care a dus-o la nenumărate răscoale împotriva asupritorilor ei, se oglindește și în opera lui Ioan Bogdan. În cursul său universitar din 1898—1899 Bogdan demască „starea de decădere evidentă" la care regimul burghezo-moșieresc a adus țărănimea, care stare, spune el, „dacă nu va fi oprită, existența statului nostru este amenințată"[50]. Demascarea în această formă a exploatării țărănimii în Romînia burghezo-moșierească și afirmarea importanței maselor populare pentru însăși existența statului, au, evident, o valoare reală.

Mai mult, în 1903, Bogdan, care mai înainte nu vorbise niciodată de contradicții sociale, de antagonisme de clasă și contestase existența luptei de clasă în trecutul nostru[51], părăsind această poziție, demască, după cum am arătat, jefuirea țăranilor de către boieri în sec. XVI[52] și sesizează just natura de clasă a „legăturii" lui Mihai Viteazul și lupta de clasă a țăranilor împotriva exploatatorilor boieri.

Și mai clar apare, în timp, progresismul său în direcția înțelegerii juste a dezvoltării istorice. Dacă în cursul său universitar din 1898—1899 — cu

---

[48] Cf. C.I. Gulian, *Titu Maiorescu exponentul ideologiei reacționare a regimului burghezo-moșieresc*, în *Studii*, 1950, III, nr. 2, p. 109.

[49] A. D. Xenopol, *Evoluția în istorie*, în *An. Ac. Rom. Mem. Secț. Ist.*, Seria II, tom. XXIX, 1906—1907, p. 562.

[50] Bibl. Acad. R.P.R., Secția Msse, Ms. 5227, f. 366 r.

[51] Bibl. Acad. R.P.R., Secția Msse, Ms. 5227, f. 9 r.

[52] I. B., *Despre cnejii romîni*, p. 25.

toată influența pozitivă ce a suferit-o, după cît se pare, din partea lui Plehanov în ce privește justa înțelegere a rolului personalității în istorie — Bogdan considera, eronat, personalitățile istorice — alături de „tendința sociologică de înmulțire a populației" și alături de „situația geografică (pămîntul, clima, apropierea de mare, vecinătatea cu anumite popoare sau state)[53] — drept factor determinant în dezvoltarea societății, în 1905 el afirmă că istoria noastră „nu se caracterizează prin mari schimbări politice, provocate de personalități istorice marcante" și „studiul istoriei romîne făcut din punct de vedere al personalităților istorice e un cîmp de cercetări ingrate"[54]. El face primii pași spre o înțelegere justă a rolului maselor în istorie, cînd cere să se dea „poporului romîn o istorie în care să se oglindească tot trecutul lui în adevărata sa lumină"[55], adică o istorie a maselor populare. El arată că „scopul de căpetenie al orișicărei istoriografii moderne este înțelegerea și explicarea trecutului poporului", nu „cunoașterea războaielor, a intrigilor de curte, a rivalităților de partid, a intervențiilor străine, de care sînt prea pline expunerile de pînă acum ale istoriei romîne"[56]. Și mai clar, mai explicit, rezultă acest lucru din studiul său închinat organizării armatei moldovene în sec. XV. Este drept că de data aceasta el se referă — după cum am mai amintit — la Polonia feudală, dar lucrul este perfect valabil pentru caracterizarea gîndirii sale social-politice. Se desprinde, din ce spune acolo Bogdan, că el devenise conștient prin 1908 de rolul hotărîtor îndeplinit de masele populare în cucerirea și apărarea independenței naționale[57].

Renunțînd la teza privitoare la rolul personalității ca factor determinant al dezvoltării istorice, Bogdan dă acum precădere fenomenelor social-economice și politice. Subiectivismul anterior e înlocuit de el cu studierea „raporturilor dintre clasele sociale pe baza condițiilor lor economice"[58]. Pentru a aprecia caracterul înaintat al acestei teze noi formulate de Bogdan în, discursul său de recepție, amintim că Lenin — discutînd teoriile lui Struve — recunoaște justă afirmația acestuia că : „ignorarea personalității în sociologie sau mai exact înlăturarea ei din sociologie este, de fapt, un caz particular al năzuinții spre cunoașterea științifică"[59]. Studiind deci pe baza condițiilor lor economice, a condițiilor lor de trai, relațiile dintre clasele sociale, acțiunile claselor sociale „a căror luptă determină dezvoltarea societății"[60], Bogdan se apropie de o cunoaștere autentic științifică, a dezvoltării istorice.

Trebuie menționat de asemenea că tot în discursul său de recepție Bogdan se apropie de o caracterizare științifică a epocilor istorice, afirmînd că „evoluția istorică a unui popor poate fi înțeleasă numai prin factorii interni ce au provocat-o, deci prin studiul claselor sociale ce l-au constituit", la care el adaugă „studiul condițiilor economice ale diverselor clase" ; deci

[53] Bibl. Acad. R.P.R., Secția Msse, Ms. 5227, f. 5. r.
[54] I. B., *Istoriografia romînă și problemele ei actuale*, p. 19.
[55] *Ibid.*, p. 27.
[56] *Ibid.*, p. 18—20.
[57] I. B., *Documentul rîzenilor*, p. 22.
[58] I. B., *Istoriografia romînă*, p. 20.
[59] V. I. Lenin, *Opere*, I, Ed. P.M.R., 1950, p. 407.
[60] I. B., *Istoriografia romînă*, p. 20.

caracterizarea epocilor istorice trebuie făcută — arată Bogdan —, pe baza relaţiilor social-economice.

Din păcate însă, poziţia teoretică afirmată în 1905 el nu a dus-o mai departe. În anii care au urmat activitatea lui s-a dezvoltat pe vechea sa linie ideologică. Doar în 1908 el arată că „transformarea neamurilor boiereşti în răzeşi sau moşneni s-a făcut din cauze economice şi nicidecum din pricina sarcinilor militare"[61].

Cam în acelaşi timp, în 1908, Bogdan se apropie întrucîtva şi de înţelegerea justă a conceptului de clasă socială, — fără ca de pe poziţiile sale idealiste el să poată ajunge la o completă înţelegere ştiinţifică a problemei. Pe cînd în 1898—1899 în cursul său universitar despre cultura romînă în orînduirea feudală, Bogdan concepea clasele sociale — în spiritul sociologiei lui Gumplowicz — ca nişte stări medievale[62], peste 10 ani, în 1908, el aminteşte pentru secolul XV următoarele clase sociale : boieri, slujitori (curteni) şi ţărani, săvîrşind — cum se vede — greşeala de a-i considera pe boieri şi pe slujitori (curteni, adică nobili) ca două clase sociale diferite[63], cînd ştiut este că atît boierii cît şi nobilii aparţineau aceleiaşi clase de feudali, deosebindu-se între ei în ceea ce priveşte forma proprietăţii funciare[64]. Este interesant de subliniat, că deşi Bogdan este în clar cu cele două forme ale proprietăţii funciare caracteristice orînduirii feudale : proprietatea deplină (a boierilor) şi proprietatea condiţionată (a nobililor), totuşi în privinţa conceptului de clasă socială el nu se ridică pînă la înţelegerea autentic ştiinţifică a problemei.

*

Am văzut mai sus unele din elementele progresiste din gîndirea social-politică a slavistului Ioan Bogdan. Pe lîngă acestea în opera sa mai întîlnim şi altele, ca de pildă recunoaşterea importanţei ştiinţelor naturii pentru viaţa popoarelor, atenţia dată culturii populare, aprecierea pozitivă a luptei de eliberare antiotomană, demascarea rolului trădător al boierilor în această luptă, aprecierea pozitivă a operei istorice a lui Kogălniceanu şi Bălcescu, critica regimului burghezo-moşieresc şi multe altele.

Analiza activităţii lui Ioan Bogdan duce la constatarea că pe măsură ce el înaintează în carieră, pe măsură ce în ţară se ascut contradicţiile de clasă şi el ajunge să vadă mai clar realitatea socială, notele progresiste prevalează tot mai hotărît asupra aspectelor negative. În perioada finală a activităţii sale — sub influenţa condiţiilor obiective din ţară — onestitatea sa ştiinţifică, devotamentul său pentru ştiinţă, dragostea sa de adevăr îl ajută să învingă mult natura sa mic burgheză — care l-ar fi dus mai de grabă la compromisuri —, cît şi legăturile sale de interese cu burghezo-moşierimea, şi — în măsura în care este cinstit faţă de meseria sa — ele îl duc la o tot mai pronunţată contradicţie între poziţia sa social-politică şi activitatea lui ştiinţifică, la o tot mai hotărîtă afirmare a adevărului.

Gîndirea social-politică a lui Ioan Bogdan a evoluat, aproximativ, de-a lungul următoarelor trei perioade : 1) perioada anilor 1881—1890,

[61] I. B., *Documentul rîzenilor*, p. 27.
[62] Bibl. Acad. R.P.R., Secţia Msse, Ms. 5227, f. 302 r şi Ms. 5220, f. 93—94.
[63] I. B., *Documentul rîzenilor*, p. 45.
[64] Cf. I. Zviaghin, *o. c.*, p. 99.

deceniu în care, formîndu-se pe linie idealistă, Bogdan a suferit într-o oarecare măsură influenţa progresistă a lui Xenopol, dar mai ales a cercurilor socialiste din Iaşi şi a mişcării progresiste ruse ; 2) perioada anilor 1890—1900, deceniu în care el îşi desfăşoară activitatea mai ales sub influenţa cercurilor burghezo-moşiereşti, fapt reflectat în cîteva aspecte negative din opera sa şi 3) perioada anilor 1900—1919, cele două decenii în care, sub influenţa ascuţirii contradicţiilor de clasă în ţară, el se eliberează tot mai mult de sub influenţa claselor dominante şi — pe fondul general idealist-subiectiv al concepţiei sale — se manifestă tot mai progresist atît în atitudinea sa faţă de unele probleme social-politice concrete, cît şi în ce priveşte înţelegerea procesului dezvoltării istorice. În general se poate spune că, cu toate viciile metodologice, cu toate aspectele negative, cu toată limitarea sa de clasă, activitatea lui Ioan Bogdan a adus o importantă contribuţie la cunoaşterea legăturilor slavo-române în orînduirea feudală. Opera lui de o viaţă a fost închinată studierii acestei probleme. Bogdan rămîne prin teza justă privitoare la rolul slavilor în formarea poporului român, prin atitudinea sa pronunţat progresistă în problema naţională, prin eforturile pe cale le face spre a se apropia de înţelegerea ştiinţifică a dezvoltării istorice, fiind dintre toţi istoricii burghezo-moşiereşti singurul care a mers cel mai departe pe această cale. Din nenorocire însă, de la poziţia principială afirmată în discursul său de recepţie el nu a trecut la unirea teoriei cu practica, la aplicarea principiilor în studierea problemelor concrete. Dar faţă de contemporanii săi, cufundaţi cei mai mulţi în mlaştina şovinismului, obscurantismului, misticismului, Bogdan stă, în general, cu mult mai sus.

Ioan Bogdan n-a fost un teoretician al istoriei ca, de pildă, profesorul său Xenopol. El n-a fost propriu-zis nici un ideolog al burghezo-moşierimii. Elementele progresiste semnalate ici-colo în opera sa nu s-au închegat într-un sistem de gîndire, ci sînt, obişnuit, apariţii singulare în cuprinsul operei sale de caracter mai mult tehnic. Cu toate acestea, consecvenţa cu care Ioan Bogdan a adoptat respectivele puncte de vedere în problemele social-politice analizate aici îl defineşte ca un om cu vederi înaintate şi — dacă ne gîndim la strădania lui de închegare a prieteniei româno-slave — ca un luptător activ pentru convingerile sale. Ştiinţa noastră istorică îl poate revendica azi mai ales prin ceea ce slavistul român a realizat pozitiv pe linia efortului de cunoaştere a popoarelor slave şi a dezvoltării studiilor slave în ţara noastră. Cu toate lipsurile sale pe linia unui efort de generalizare, cu tot caracterul, în general, factologic şi descriptiv al operei sale, meritele lui Ioan Bogdan ca întemeietor al slavisticii noastre moderne sînt incontestabile. Prin ediţiile sale critice de documente şi cronici slavo-române — care şi azi sînt un admirabil instrument de lucru — ,prin studiile sale de paleografie şi diplomatică slavo-română nedepăşite pînă azi, prin glosarele slavo-române de la cronica lui Manasses sau de la ediţiile de documente slavo-române — singurele glosare conştiincioase, de care ne servim şi azi în înţelegerea textelor slavo-române —, prin editarea unor materiale narative de istorie bulgară şi sîrbă, prin linia ştiinţifică ce a impus-o la Comisia Istorică a României, prin atenţia dată studiilor slave cît timp a condus „Convorbiri Literare", prin activitatea sa practică pusă în slujba difuzării în masă a cunoştinţelor despre lumea slavă şi relaţiile slavo-române, prin neobosita sa activitate la

catedra de filologie slavă de la Universitatea din Bucureşti, prin şcoala ce a creat-o şi, mai presus de toate, prin onestitatea şi scrupulozitatea sa ştiinţifică, Ioan Bogdan şi-a creat un nume în slavistică, impunîndu-se atenţiei şi preţuirii istoricilor şi filologilor slavi de pretutindeni[65].

Pentru a ne face o idee despre reputaţia ştiinţifică de care s-a bucurat Bogdan în ochii celor mai mari slavişti, ai vremii sale, e suficient să spunem că Vatroslav Jagić, fost cîtva timp profesor şi la universităţile ruseşti, apoi marele comparatist de la Universitatea din Moscova, Filip Feodorovici Fortunatov, şi renumitul specialist în istoria limbii ruse acad. Alexei Ivanovici Sobolevski, foşti profesori ai lui Bogdan la universităţile din Viena, Moscova şi Petersburg, au apreciat în mod deosebit de elogios activitatea ştiinţifică a slavistului nostru[66]. Iar ştiinţa istorică sovietică apreciază că editarea vechilor texte slave de către Bogdan poate fi considerată drept model[67].

Ioan Bogdan rămîne pentru noi elevul şcolii slavistice ruse, omul care, în condiţiile de ascuţită ostilitate a cercurilor burghezo-moşiereşti, a luptat pentru a impune ceea ce alcătuia convingerea sa intimă, cristalizată după ani şi ani de cercetări intense, şi anume că slavii au avut un rol important în formarea poporului romîn, că prietenia şi colaborarea cu popoarele slave vecine — îndeosebi cu poporul rus — au avut şi vor avea rol decisiv în dezvoltarea istorică a poporului romîn.

ПРОГРЕССИВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ТРУДАХ ИОАНА БОГДАНА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор исследует деятельность крупного румынского слависта Иоана Богдана, последователя русской историко-филологической школы XIX в. Ему удаётся выявить ряд прогрессивных элементов в научных и дидактических трудах этого учёного. Находясь под влиянием своего профессора А. Д. Ксенопола ещё в университетские годы в Яссах (1881—1885), установив тогда же контакт с пропагандистской и просветительной деятельностью социалистических кружков, а немного позже, в годы учебных занятий в Петербурге и Москве (1888—1890), подпав под влияние одного из последних представителей революционеров-демократов из университетской среды, Александра Николаевича Пыпина, Богдан уже с самого начала высказал в своих трудах ряд передовых взглядов.

В отличие от общего направления буржуазно-помещичьей историографии, Иоан Богдан занял позицию решительного осуждения шови-

[65] În amănunt toate aceste probleme sînt tratate în lucrarea noastră în manuscris: *Activitatea istorică a lui Ioan Bogdan şi legăturile lui cu slavistica rusă*, în capitolele : *Contribuţia lui Ioan Bogdan la studiul istoriei patriei şi la slavistica generală* şi *Activitatea didactică a lui I. Bogdan*.

[66] Pentru aceste chestiuni, în detaliu, vezi amintita noastră lucrare în manuscris, cap. *Relaţiile lui I. Bogdan cu slaviştii ruşi oglindite în corespondenţa sa*.

[67] *Marea Enciclopedie Sovietică*, t. V, p. 340.

низма, национальной ненависти, патриотической высокопарности, националистической нетерпимости, защищая, главным образом, взгляд о необходимости знать и честно оценить историческую роль соседних славянских народов, в особенности великого русского народа, а также необходимость дружбы и сотрудничества румын с соседними славянскими народами. В том же национальном вопросе он занял положительную позицию в отношении правильного понимания патриотизма, связывая вопрос патриотизма с вопросом освобождения и социальной справедливости.

В вопросе о религии Богдан занял критическую позицию, восставая против обскурантизма, вмешательства церкви в светское образование и шовинистической пропаганды, прикрывавшейся неоднократно маской религиозной пропаганды. Он высказался за научное образование, за ознакомление учащихся с материалистическими биологическими теориями, за освобождение народного образования от оков религиозных предрассудков.

В крестьянском вопросе Богдан достиг правильного понимания классового характера крепостничества, разоблачая грабёж господарями или боярами крестьян и их закрепощение. Разоблачение грабительского характера процесса округления крупных латифундий в румынском феодальном строе составляет другой прогрессивный элемент в деятельности Иоана Богдана, обособляющий его в рамках буржуазно-либеральной историографии прошлого столетия.

Прогрессивность Иоана Богдана можно наблюдать и в ряде других вопросов, как например, в признании значения естествознания в жизни народа, во внимании, оказанном им народной культуре, в положительной оценке борьбы за освобождение от турецкого ига, в разоблачении предательской роли бояр в этой борьбе, в положительной оценке исторических произведений Когылничану и Бэлческу, в критике буржуазно-помещичьего строя и т. д.

Но прогрессивность И. Богдана характеризуется в то же время и рядом ограничений, непоследовательностей и противоречий, вполне объяснимых и обусловленных его классовой принадлежностью, а именно, с одной стороны, его двойственной классовой натуры мелкого буржуя, а с другой стороны, интересами, связывавшими его с помещичьими кругами либеральной буржуазии. Но, по мере того как в буржуазно-помещичьей Румынии обостряются классовые противоречия и усиливается классовая борьба, этот честный учёный не остаётся равнодушным к нищете и борьбе рабочих масс. Под влиянием социально-экономических условий постепенно изменяется даже сущность его мышления и понимания.

В общем, отдавая ещё дань своему субъективно-идеалистическому воззрению на общество, Богдан с каждым годом всё больше эволюционирует в направлении научного понимания исторического развития. Он подчеркивает значение изучения взаимоотношений между социальными классами на основе их экономических условий, и приближается к материалистической характеристике исторических эпох. Одним словом, можно сказать, что из всех буржуазно-помещичьих историков Богдан является

единственным, наиболее приблизившимся к научному пониманию исторического развития.

Выявление прогрессивности Иоана Богдана, как в некоторых конкретных социально-политических вопросах (национальном, религиозном, крестьянском), так и в направлении научного понимания процесса исторического развития, помогают более точно обрисовать личность основоположника румынской современной славистики, человека, который после долгих лет утомительного труда пришел к выводу о решающией роли славянских народов в историческом развитии румынского народа, и который в среде, полной враждебности и националистических предрассудков, подвластной идеям ереси латиномании, нашел в себе мужество высказать это заключение.

ÉLÉMENTS PROGRESSISTES DANS L'OEUVRE DE IOAN BOGDAN

RÉSUMÉ

Ayant étudié l'activité du grand slaviste roumain Ioan Bogdan — élève de l'école historique-philologique russe du XIX-e siècle — l'auteur du présent mémoire parvient à déceler un certain nombre d'éléments progressistes dans son oeuvre scientifique et didactique. Les nombreux points de vue avancés que Bogdan défendit, dès le début, dans son oeuvre, s'expliquent par l'influence qu'exerça sur lui, au cours de ses années d'études universitaires à Jassy (1881—1885), le professeur A. D. Xenopol, par le contact qu'il eut à la même époque avec l'activité des socialistes et par l'influence de l'un des derniers représentants des révolutionnaires-démocrates du milieu universitaire russe, Alexandre Nikolaïevitch Pypine, lors des études que Bogdan poursuivit plus tard à Saint-Pétersbourg et à Moscou (1888—1890).

A l'opposé de l'orientation générale de l'historiographie bourgeoise-agrarienne, Ioan Bogdan manifesta une attitude ferme de condamnation du chauvinisme, de la haine nationale, de la grandiloquence patriotarde et de l'exclusivisme nationaliste et soutint surtout la nécessité de connaître et d'apprécier sans parti pris le rôle historique des peuples slaves voisins et en particulier du peuple russe dans l'évolution du peuple roumain, et les relations d'amitié et de collaboration qui ont existé entre les Roumains et leurs voisins slaves. Il adopta également une attitude positive en ce qui concerne la juste interprétation du patriotisme, qu'il mettait en rapport avec la justice et l'affranchissement social.

A l'égard de la question religieuse, Bogdan adopta une attitude critique, en s'élevant contre l'obscurantisme, l'immixtion de la religion dans l'enseignement laïque et la propagande chauvine qui se camouflait souvent sous le masque de la propagande religieuse. Il se prononça en faveur d'un enseignement scientifique, de la connaissance de la part des élèves des théories biologiques matérialistes et de l'affranchissement de l'enseignement public de sous l'influence des préjugés religieux.

Dans la question paysanne, Bogdan arriva très tôt à reconnaître le caractère de classe du servage et démasqua la spoliation et l'asservissement des paysans de la part des princes et des boyards, ainsi que le caractère spoliateur du processus d'accroissement territorial des grandes propriétés foncières dans le régime féodal roumain. Cet élément progressiste de l'activité de Ioan Bogdan le singularise dans le cadre de l'historiographie bourgeoise-libérale du siècle dernier.

Le caractère progressiste de l'oeuvre du slaviste roumain se détache nettement aussi dans d'autres problèmes, tels que, par exemple, dans la reconnaissance de l'importance des sciences naturelles pour la vie du peuple, l'attention accordée à la culture populaire, l'appréciation positive de la lutte antiottomane, la dénonciation de la trahison des boyards dans cette lutte, l'appréciation positive de l'oeuvre historique de Kogălniceanu et de Bălcescu, la critique du régime bourgeois-agrarien, etc.

Cependant, l'oeuvre de Ioan Bogdan se caractérise aussi, en général, par certaines conceptions bornées, par des inconséquences et des contradictions, explicables d'ailleurs par la double nature de classe de l'auteur, petit bourgeois, d'une part, et lié — d'autre part — par divers intérêts à la fraction des grands propriétaires fonciers de la bourgeoisie libérale. Mais, à mesure que dans l'ancienne Roumanie les contradictions de classe s'accentuaient et que la lutte des classes gagnait en intensité, ce savant honnête ne demeura pas insensible à la misère et à la lutte des masses ouvrières. Sa pensée et sa compréhension de la réalité sociale se modifièrent progressivement sous l'influence des conditions sociales et économiques du pays.

Sa conception initiale subjective-idéaliste de la société évolua progressivement vers une compréhension scientifique du développement historique. Il attira l'attention sur l'importance de l'étude des rapports entre les classes sociales sur la base des conditions économiques et se rapprocha d'une caractérisation matérialiste des époques historiques. En un mot, on peut affirmer que de tous les historiens du siècle dernier, Bogdan est le seul qui se soit rapproché le plus d'une interprétation scientifique du développement historique.

La mise en valeur du caractère progressiste de l'oeuvre de Ioan Bogdan dans quelques problèmes sociaux et politiques concrets (la question nationale, la question religieuse, la question paysanne), ainsi que dans la direction d'une interprétation scientifique du processus de développement historique, contribue à contourer d'une manière plus précise la personnalité du fondateur de la slavistique roumaine moderne, de l'homme qui, après de laborieuses années d'études, aboutit à des conclusions décisives quant au rôle que jouèrent les peuples slaves dans le développement historique du peuple roumain et qui ne redouta pas de s'en faire le porte-parole en dépit de l'ambiance hostile à cet égard et des préjugés nationalistes, dominés par les théories de l'hérésie latinomane.

GREVELE DE SECERIŞ DIN TRANSILVANIA DE LA SFÎRŞITUL SEC. XIX ŞI ÎNCEPUTUL SEC. XX

DE

EGYED ACAŢIU

În ultimul deceniu al secolului trecut s-a declanşat pe teritoriul[1] comitatelor Bihor, Satu-Mare, Arad, Timiş şi Torontal o mişcare ţărănească mult diferită de mişcările ţărăneşti anterioare. Noutatea acestei mişcări consta, în primul rînd, în faptul că proletariatul agricol şi ţărănimea săracă din satele acestor comitate, au început să lupte, în parte, cu aceleaşi metode ca şi muncitorimea industrială. Un fenomen caracteristic al mişcărilor începute la sate a fost şi formarea diferitelor organizaţii ale muncitorilor agricoli, după pilda muncitorilor industriali. Atenţia unor cercuri conducătoare, publicistice etc. de atunci, a fost atrasă de caracterul nou al mişcărilor ţărăneşti. Înseşi formele mişcării: demonstraţii în comune mari, greve izbucnite cu prilejul muncilor sezoniere agricole, au determinat numeroşi economişti burghezi, sociologi, ziarişti, să se ocupe cu aceste mişcări. Totuşi, în literatura vremii domnea o mare confuzie în jurul caracterului, genezei şi cauzelor mişcărilor ţărăneşti de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

Lucrarea de faţă îşi propune să se ocupe cu una din formele de manifestare ale mişcării ţărăneşti din acea vreme, anume cu grevele de seceriş. Această formă de luptă a fost dusă de proletariatul şi semiproletariatul satelor. Ea a fost îndreptată împotriva metodelor de exploatare feudale şi capitaliste care se îmbinau din plin pe marile latifundii din Transilvania.

Cauzele generale ale mişcării ţărăneşti de la sfîrşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea, indiferent ce formă au îmbrăcat, îşi au rădăcina în dezvoltarea agriculturii. Tocmai din această cauză, trebuie să ne ocupăm cu cîteva probleme importante ale agriculturii din Transilvania, în primul rînd cu formarea, numărul şi modul de viaţă al proletariatului agricol.

*

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în agricultura Transilvaniei au avut loc transformări esenţiale. Deşi revoluţia burghezo-democratică

[1] Leagănul mişcării a fost „colţul de furtună" (viharsarok) cuprinzînd judeţele Békés, Csanád şi Csongrád (azi R.P.U.).

din 1848—49 a fost înfrîntă, această dată constituie o cotitură importantă în trecerea de la relaţiile de producţie feudale la cele capitaliste. În revoluţia din 1848—49, iobăgia a fost desfiinţată, act recunoscut şi de conducătorii imperiului habsburgic în epoca absolutismului. Foştii iobagi au ajuns, potrivit legilor de mai sus, în proprietatea loturilor de pămînt, folosite de ei pînă atunci. Datorită însă caracterului limitat al reformei, moşierii au reuşit să-şi menţină cea mai mare parte a pămînturilor, iar prin comasările efectuate în perioada absolutismului şi dualismului şi prin pătrunderea capitalismului în agricultură, în epoca de după reforme, marea proprietate s-a consolidat în mod simţitor[2].

În agricultura Transilvaniei de după reformele din 1848 şi 1853—54, are loc procesul formării sistemului capitalist al agriculturii, pe calea „prusacă". Acest proces s-a manifestat din plin, în cadrul gospodăriilor ţărăneşti, prin diferenţierea ţărănimii, iar pe marile moşii prin transformarea treptată a vechilor gospodării, în gospodării capitaliste.

Lenin, în lucrarea sa „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", a constatat în legătură cu această problemă că „... ţărănimea se scindează printr-un ritm extrem de rapid, dînd naştere unei burghezii sătеşti neînsemnate ca număr, dar puternică prin situaţia ei economică, şi unui proletariat sătesc. În legătură indisolubilă cu acest proces de „desţărănire" se află trecerea proprietarilor funciari de la sistemul de gospodărire bazat pe munca în dijme la un sistem capitalist de gospodărire"[3].

Deoarece nu intră în sarcina noastră analiza pătrunderii capitalismului în agricultură, ne mărginim doar la schiţarea structurii agriculturii Transilvaniei la sfîrşitul secolului al XIX-lea, din care reies, în general, transformările ce au avut loc la sate în perioada de după reforme, transformări care au dus la schimbări esenţiale în structura populaţiei agrare. Un indiciu în acest sens este repartizarea pămîntului[4] (vezi tabloul la pag. 223), oglindită în statistica[5] recensămîntului agricol din 1895. Din prezentarea repartizării pămîntului putem desprinde „cheia" problemei agrare în perioada cercetată de noi.

Statistica din 1895 arată, în primul rînd, greutatea specifică a marii proprietăţi faţă de proprietatea ţărănească. Gospodăriile ţărăneşti sub 100 iugăre de pămînt, care formau 99,3% din totalul gospodăriilor, aveau în proprietatea lor numai 60% din suprafaţa totală de pămînt. În acelaşi timp, 6933 de moşieri, cu peste 100 iugăre de pămînt, formînd doar 0,7% din numărul gospodăriilor, dispuneau de 40% din totalul pămîntului.

Statistica oglindeşte şi gradul de diferenţiere a ţărănimii. Gospodăriile

---

[2] În legătură cu acestă problemă, cf. Kovács József, *Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról* (Date privitoare la agricultura capitalistă din Transilvania după 1848), Bucureşti, 1957.

[3] V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, Ed. P. M. R., Bucureşti, 1951, p. 288.

[4] *Magyar Statisztikai Közlemények* (Comunicări statistice maghiare, în continuare Stat. Közl.), Uj folyam (Seria nouă), vol. XXIV, partea a 3-a, p. 55—90. *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája* (Statistica agricolă a ţărilor coroanei maghiare).

[5] Trebuie să menţionăm că statistica nu este exactă, deoarece nu a cuprins şi gospodăriile exclusiv cu pădure, păşunile comunale şi alte categorii de pămînturi. Cf. Ludovic Vajda, *Despre situaţia economică şi social-politică a Transilvaniei în primii ani ai secolului al XX-lea*. Studii şi materiale din istoria modernă. vol. I, Buc., 1957, p. 347—349.

Gospodăriile					Suprafaţa gospodăriilor pe categorii			
Grupuri de gospodării cu pămînt de la	Numărul gospodăriilor	% din totalul gospodăriilor	Numărul gospodăriilor	%	Intreaga suprafaţă (iugăre)	Din suprafaţa totală	Intreaga suprafaţă (iugăre)	%
pînă la 1 iugăr	180 954	20,3	635 864	71,4	72 495	0,6	2.207.980	17,8
1—5 iug.	260 632	29,3			729 708	5,9		
5—10 iug.	194 278	21,8			1.405.777	11,3		
10—20 iug.	158 435	17,7	158 435	177	2 214.385	17,7	2.214.385	17,7
20—50 iug.	78 843	8,9	90 339	10,2	2.293.713	18,4	3.057.921	24,5
50—100 iug.	11 496	1,3			764 208	6,1		
100—200 iug.	3 070	0,3	6 953	0,7	422 930	3,4	4.982.226	40,0
200—500 iug.	1 995	0,2			629 023	5,0		
500—1000 iug.	886	0,1			630 353	5,1		
peste 1000 iug.	1 002	0,1			3.299.920	26,5		
Total	891 591	100,0	891 591	100,0	12.462 512	100,0	12.462.512	100,0

ţăranilor săraci (pînă la 10 iugăre) reprezentau 71,4% din totalul gospodăriilor ţărăneşti cu mai puţin de 100 iugăre. În schimb, această ţărănime săracă dispunea de 25,5% din totalul suprafeţelor proprietarilor sub 100 iugăre. La categoria ţăranilor mijlocaşi aparţineau cca. 10% din totalul gospodăriilor dispunînd de circa 20,6% din categoria pămîntului amintit. Gospodăriile chiabureşti, atingînd un procent de circa 9—10%, aveau în proprietatea lor 40,9% din totalitatea pămîntului ţărănesc. Datele ne arată că descompunerea ţărănimii a ajuns deci, pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, la un grad înaintat.

Datele de mai sus nu reflectă însă destul de fidel rezultatele schimbărilor petrecute la sate, fiindcă statistica agricolă din 1895 nu ne indică şi *numărul sătenilor lipsiţi complet de pămînt*. Numărul acestora reiese însă din datele recensămîntului general din 1900. Potrivit datelor acestui recensămînt, numărul muncitorilor agricoli şi al argaţilor cu cîştig, lipsiţi cu totul de pămînt, întrecea cifra aproximativă de 500.000[6]. Iată deci gradul de diferenţiere a ţărănimii : pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, s-a format o categorie de ţărani instăriţi, aproximativ 9—10% din totalitatea gospodăriilor ţărăneşti şi o uriaşă masă de ţărani complet lipsiţi de pămînt. (Numărul gospodăriilor în 1895 era aproximativ de 891.000, iar numărul muncitorilor şi argaţilor agricoli aproximativ de 500.000.) Pauperizarea ţărănimii este ilustrată în mod convingător şi de faptul că 180.954 de familii posedau mai puţin de un iugăr de pămînt, iar 260.632

[6] Numărul muncitorilor agricoli şi al argaţilor era circa 600 000. Din acest număr ridicat, numai 75 311 aveau în posesie cîte un petec de pămînt. În această cifră nu sînt cuprinşi membrii de familie întreţinuţi (vezi *Stat. Közl.*, Uj sorozat, vol. XVIII, Budapesta, 1907, p. 154—255; *Stat. Közl.*, vol. IX, Budapesta, 1905, p. 210—281).

de familii între 1—5 iugăre (pe familii). Numărul țăranilor nevoiți să-și vîndă forța de muncă era astfel foarte ridicat.

Țărănimea s-a scindat în mai multe pături, în sînul ei a apărut pe de o parte țărănimea înstărită, iar pe de alta proletariatul agricol, aceste două pături formînd cei doi poli ai societății țărănești. Ruinarea țărănimii a fost o urmare a dezvoltării capitalismului în agricultură. Acest proces era grăbit de tehnica agricolă înapoiată, folosită de țărani, de sistemul fiscal de clasă (sistem fiscal regresiv), de cămătărie etc. Pe lîngă acestea, nu trebuie uitate nici consecințele înmulțirii naturale a țărănimii muncitoare, care ducea și ea, fără îndoială, la fărămițarea proprietăților țărănești.

Totuși, luată în ansamblu, principala contradicție la sate continua să fie contradicția între țărănime și moșierime. Aceasta din cauza existenței marii proprietăți moșierești, care reprezenta 40% din totalitatea pămîntului. Lupta țăranilor împotriva moșierilor — indiferent de formele acestei lupte — a fost o urmare firească a relațiilor agrare de la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX.

Deoarece ne ocupăm cu una din formele de luptă ale proletariatului agricol, în continuare ne vom opri în treacăt asupra modului de viață a acestei pături uriașe a populației sătești, pentru a putea înțelege mai temeinic împrejurările dezlănțuirii grevelor de seceriș de care amintim.

Proletariatul agricol a căutat să-și asigure existența prin angajarea sa la muncile cele mai variate. Posibilitățile și modul de angajare în agricultură depindeau de sistemul de cultivare a moșiilor, aceasta deoarece marea majoritate a proletariatului agricol lucra (ca zileri, argați, muncitori sezonieri) pe marile moșii, aflătoare cele mai multe în comitatele Arad, Bihor și Satu Mare, precum și în Banat, unde, în general, *sistemul de gospodărire era mai avansat din punct de vedere capitalist.* Dar și pe aceste teritorii se împleteau din plin sistemul bazat pe clacă cu sistemul capitalist. După Lenin „... gospodăria capitalistă nu putea să apară dintr-odată, iar sistemul de gospodărire bazat pe clacă, nu putea să dispară brusc"[7]. Constatarea lui Lenin în legătură cu agricultura Rusiei este valabilă și pentru Transilvania.

Așadar, pe marile moșii s-a folosit — pe lîngă munca salariată — și munca în parte, precum și alte rămășițe ale robotei feudale. În legătură cu cele ce urmează, este necesară și o altă specificare. Pe marile moșii, producătoare de mărfuri cerealiere, din părțile Bihorului, Aradului și Banatului, era foarte răspîndit un sistem de conducere conform căruia muncile de primăvară (aratul, semănatul) erau efectuate cu ajutorul muncitorilor angajați cu anul, cu inventarul moșierului, iar seceratul, treieratul — care necesitau mai multe brațe de muncă — se făceau cu muncitori sezonieri, adică angajați temporar.

Proletarii agricoli erau angajați în calitate de argați, cubicari, muncitori la exploatări forestiere, cei mai mulți erau însă zileri. Din pătura zilerilor s-a recrutat uriașa masă a muncitorilor sezonieri (la săpat, seceriș etc.), plătiți în bani sau în natură potrivit obiceiului. Pe spinarea muncitorilor sezonieri apăsa nu numai mizeria salarizării proaste a muncii, ci și per-

[7] V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 172.

sistența unor obiceiuri rămase încă din orînduirea feudală. Era răspîndită larg uzanța ca după o suprafață de pămînt lucrată în parte, muncitorul agricol să plătească, la rîndul său, moșierului, o anumită sumă de bani sau anumite redevențe în natură[8]. Sărăcimea satelor denumea încă și acum acest obicei drept uzură[9]. La fel, țăranul care lucra în parte a trebuit să presteze cîte 2—8 zile, fără plată, numai pentru faptul că i s-a dat pămînt pentru munca în parte. Încă și atunci această prestație purta numele de robotă[10]. Marea masă a proletariatului agricol își vindea forța de muncă în condiții foarte grele, fiind apăsată în acest sens de suprapopulația agrară și chinuită pe lîngă „mizeriile moderne" de „mizerii moștenite, rezultînd din dăinuirea unor moduri de producție învechite"[11].

Situația proletariatului agricol a devenit foarte critică îndeosebi după ce s-au terminat, în mare, construcțiile de căi ferate și muncile de reglare a apelor. Dintr-odată s-a făcut simțit surplusul brațelor de muncă. Emigrarea în masă — numai între 1899—1913 au emigrat din Transilvania aproximativ 270.000 de oameni, în majoritatea lor țărani fără pămînt[12] — nu a rezolvat problema șomajului în agricultură. Datorită faptului că marea majoritate a proletariatului agricol era angajată numai în timpul muncilor sezoniere, excepție făcînd argații, acești oameni trebuiau să-și cîștige în timpul muncilor respective (circa 200—210 zile)[13] hrana și banii necesari și pentru restul anului. Documentele autentice ale vremii ne dovedesc însă că aceasta nu s-a putut realiza. După un calcul făcut de un contemporan, un muncitor ziler cîștiga anual 209 florini. Minimul de cheltuială însă pentru o familie de 3 persoane, era de 286 de florini[14].

Putem afirma cu siguranță că proletariatul agricol era pătura cea mai nefericită și cea mai expusă înfometării, fapt recunoscut și de o serie de contemporani care s-au ocupat de această problemă[15]. Ziarul central al Partidului Social-Democrat, „*Népszava*", în numărul din 28 aprilie 1903, zugrăvește în cuvinte emoționante această situație : „Foametea a devenit alarmante în mai multe părți ale Ungariei, unde s-a cuibărit mizeria. Știri triste sosesc din Maramureș, Satu-Mare. Populația formată din romîni, suportă foametea în peste 200 de zile din cele 365".

Pe lîngă mizeria economică, marea majoritate a țărănimii muncitoare din Transilvania avea de suportat și oprimarea națională. Organele puterii

---

[8] În comitatul Timiș, de exemplu, țăranul — pe lîngă faptul că a lucrat pămîntul în parte — a trebuit să plătească și 2—4 coroane după iugăr.

[9] Ecseri Lajos, *Az alföldi munkáskérdés* (Problema muncitorească de pe Cîmpie), Budapesta, f. a., p. 26.

[10] *Ibid.*, p. 86.

[11] Karl Marx, *Capitalul*, Ed. P.M.R., 1948, vol. I, p. 40.

[12] *Stat. Közl.*, Uj sorozat, vol. LXVII, Budapesta, 1918, p. 4—5.

[13] *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1900—1907* (Salariile agricole în Ungaria, anii 1900—1907).

[14] Cf. Arhiva Acad. R.P.R. — Filiala Cluj, Fondul EGE, 1904, 344. Ecseri Lajos, *o. c.*, p. 59 ; în monografia comitatului și orașului Arad putem citi despre viața țărănimii ruinate, că din cele 160—200 de florini cîștigați în cursul unui an, muncitorul agricol era nevoit să-și întrețină familia care se compunea din cîte 5—6 persoane (*Arad vármegye és Arad város monográfiája*=Monografia județului și orașului Arad), vol. III, Budapesta, 1898, p. 94.

[15] Cf. Keleti Károly, *Magyarország élelmezési statisztikája pszihológiai alapon* (Statistica de alimentare a Ungariei pe bază psihologică), Budapesta, 1887.

statului burghezo-moşieresc maghiar au ţinut sub teroare, într-o măsură mai accentuată, regiunile cu o populaţie în majoritate românească. Limba maternă a naţiunilor asuprite nu era admisă în cele mai multe cazuri nici în faţa organelor de stat. Din cauza politicii şcolare a statului burghezo-moşieresc maghiar, neştiinţa de carte în rîndurile românilor din Transilvania era 78%. Maghiarizarea forţată prin şcoală, prin presă etc. era pusă în practică. Naţiunea română din Transilvania era oprimată economic, politic şi cultural. Desigur, în urma acestei politici de oprimare, în primul rînd sufereau masele muncitoare româneşti.

Cauza principală a situaţiei dezastruoase a cestei pături uriaşe a ţărănimii a fost, *în primul rînd, lipsa de pămînt.* Situaţia proletariatului şi semiproletariatului agricol a fost agravată de posibilităţile reduse de muncă, de şomaj şi de asuprire naţională. Această situaţie a constituit baza declanşării luptelor ţărănimii sărace şi ale proletariatului agricol la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Din punct de vedere teritorial, aceste lupte au cuprins, în mod deosebit, teritoriile comitatelor Bihor, Arad, Timiş, Torontal, Sălaj şi Satu Mare. Frămîntări ţărăneşti au avut loc în întreaga Transilvanie. Faptul că în părţile de răsărit a Transilvaniei nu s-au format în general moşii cu întinderi de mii de iugăre cu un sistem de conducere cît de cît înaintat, unde ţărănimea fără pămînt ar fi putut primi de lucru oarecum, a atras după sine o migraţiune în timpul muncilor sezoniere spre Bihor, Arad şi Banat[16]. Astfel, în grevele de seceriş au luat parte, pe lîngă localnici, şi cei aduşi la munci sezoniere în mase mari din comitatele Maramureş, Cluj, Hunedoara, Mureş, Turda.

*

Întregul mers al dezvoltării capitalismului a arătat că ruinarea micilor producători este un proces general, este o lege. În condiţiile capitalismului, micii proprietari nici în industrie şi nici în agricultură nu pot conta pe o îmbunătăţire a situaţiei lor. Interesele fundamentale ale ţărănimii muncitoare erau în concordanţă cu interesele proletariatului industrial. Astfel, baza economică a alianţei dintre muncitorimea industrială şi ţărănimea muncitoare s-a creat prin dezvoltarea capitalismului. Realizarea acestei alianţe depindea însă de multe condiţii. Datorită ascuţirii contradicţiilor de clasă la sate, a crizei agrare, la sfîrşitul secolului trecut „... problema agrară s-a pus cu toată tăria în faţă partidelor muncitoreşti din Europa"[17]. Dar nici un partid social-democrat din Europa apuseană nu era în stare să elaboreze un program corespunzător în problema ţărănească; numai, Partidul Muncitoresc Social-Democrat Rus, condus de Lenin, a elaborat programul marxist în problema agrară, ţintind spre lichidarea proprietăţii moşiereşti[18].

În lumina cadrului general schiţat mai sus, trebuie să ne oprim puţin asupra poziţiei Partidului Social-Democrat din Ungaria, şi a organizaţiilor lui din Transilvania, faţă de mişcarea ţărănească.

---

[16] De ex. la 7 iulie 1903, la gara din Oradea au sosit 5000 de muncitori agricoli din toate colţurile Transilvaniei (Nagyvárad=Oradea, din 7 iulie 1903). În legătură cu această problemă cf. Arhiva Acad. R.P.R. — Filiala Cluj, Fondul EGE, 1897, 876.

[17] V. T. Malinschi, *Marxism-leninismul şi problema agrară*, Bucureşti, 1958, p. 17.

[18] *Ibid.*, p. 120.

Partidul Social-Democrat din Ungaria, după înfiinţarea sa în 1890, s-a ocupat de chestiunea agrară, ca o problemă de viitor[19]. Declanşarea pe de o parte a unei mişcări ţărăneşti după 1890, iar pe de altă parte unele tendinţe de formare a unui partid „agrar socialist", a silit Partidul Social-Democrat să-şi precizeze poziţia. În aceste împrejurări, partidul a convocat în 1897 congresul ţăranilor săraci. Cu această ocazie s-au formulat unele revendicări juste dar de minimă importanţă[20], lăsînd la o parte revendicarea cea mai importantă pentru ţărănime : împărţirea moşiilor. Încă în anul 1897, datorită programului şi politicii necorespunzătoare a Partidului Social-Democrat, a luat fiinţă Partidul Socialist Independent, care a încercat să curme cele mai accentuate forme ale repartizării semifeudale a pămîntului, înscriind în program parcelarea şi darea în arendă a pămînturilor bisericeşti, fiscale şi moşiereşti[21]. În schimb, Partidul Social-Democrat a luat o atitudine clară împotriva împărţirii moşiilor. Organul oficial de la Arad al acestui partid, „A munka őre", a scris următoarele în legătură cu programul noului partid : (Partidul Socialist Independent) „Nelinişte a provocat în noi propunerea lui Andrei Bikádi în legătură cu împărţirea pămîntului, deoarece a dat dovadă de o completă dezorientare în problemele sociale, şi totuşi a fost acceptată de congres. Noi nu vrem să împărţim pămînt, ci mai degrabă să concentrăm producţia ... deoarece mica producţie, cu mijloace de muncă insuficiente, nu este capabilă să concureze cu uriaşa producţie capitalistă concentrată"[22]. Partidul Social-Democrat n-a luat act despre problema de bază a revoluţiei burghezo-democratice, problema lichidării rămăşiţelor feudale, în primul rînd a marii proprietăţi agrare, şi astfel este firesc că nici nu a fost în stare să cîştige pentru un timp mai îndelungat încrederea ţărănimii.

Orientarea spre oportunism a Partidului Solal-Democrat, în ultimii ani ai secolului trecut şi la începutul secolului nostru, a împiedicat acest partid să poată urmări limpede problema ţărănească. Iată ce se scrie în raportul trimis de către conducerea Partidului Social-Democrat la Congresul internaţional de la Paris din 1900 : „Marea parte a muncitorilor agricoli e efectiv socialistă, sau cel puţin înclină mult spre ideile socialiste, fapt care se datoreşte condiţiilor mizerabile de muncă, şomajului permanentizat, presiunii uriaşe a impozitelor, şi mai ales agitaţiei muncitorilor din Budapesta. *Această uriaşă masă însă paralizează dezvoltarea viguroasă a mişcării muncitorilor industriali, deoarece reţine forţele organizatorice, care însă nu pot să lipsească în mişcarea muncitorilor industriali*"[23]. Este clar că conducerea oportunistă a partidului Social-Democrat din Ungaria a renunţat

[19] „... Dezvoltarea societăţii moderne va impune ca o necesitate socială ca pămîntul să devină o proprietate comună" (*A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*) (Documentele alese ale mişcării muncitoreşti din Ungaria), vol. II, Budapesta, 1954, p. 57.

[20] Congresul a cerut reducerea timpului de lucru pentru muncitorii agricoli, stabilirea minimului de salariu, aplicarea legilor privitoare la ocrotirea sănătăţii muncitorilor şi la muncitorii agricoli etc. (*A budapesti rendőrség működése az 1897. évben* = Activitatea poliţiei din Budapesta în anul 1897), Budapesta, 1898, p. 294.

[21] *Ibid.*, p. 448.

[22] *A munka őre* (Paznicul muncii), din 1 oct. 1897.

[23] *A budapesti rendőrség működése az 1900. évben*, Budapesta, 1901, p. 541—542 (sublinierea autorului).

la organizarea țărănimii, la lupta pentru atragerea mișcărilor țărănești în orbita mișcării muncitorești.

Raportul de mai sus amintește despre agitația muncitorilor industriali la sate. Într-adevăr, în jurul centrelor muncitorești, cei mai înaintați muncitori au defășurat o permanentă agitație în sînul țărănimii și au încercat — în multe părți nu fără succes — să organizeze țărănimea. În legătură cu această problemă, putem citi următoarele în raportul Partidului Social-Democrat din 1903 : „Organizațiile de partid din Oradea ... Arad, Timișoara ... încă în anul trecut ... au organizat țărănimea satelor din jurul acestor centre *fără ajutorul organelor de partid centrale*"[24]. Așadar unele organizații social-democrate, chiar dacă în problema de bază, în general, au urmat linia oportunistă a comitetului de conducere, în unele probleme cum erau organizarea țărănimii, agitația în sate, au depășit și au părăsit politica oficială, oportunistă a Partidului Social-Democrat. În raportul său din 1895, prefectul din Arad precizează, de exemplu, că motivul pentru care persistă „socialismul" în „satele Zimandul Nou, Zimandul Vechi, și încă în cîteva sate din plasa Chișinău-Criș, constă în faptul că țăranii citesc ziare muncitorești și țin legături cu muncitorimea industrială din Arad"[25]. Agitația muncitorilor industriali a fost una din cele mai sigure căi prin care țărănimea a făcut cunoștință cu problemele care frămîntau muncitorimea industrială, între altele cu problemele organizării și ale metodelor de luptă. Totuși, agitația în rîndurile țăranilor nu era singura cale pentru cunoașterea problemelor de mai sus. De exemplu, mulți dintre proletarii agricoli au luat parte la lucrările de construcții ale căilor ferate, alții au trăit timp îndelungat în centrele industriale, unde s-au alăturat mișcărilor muncitorești. După un anumit timp, aceștia, în parte, reîntorcîndu-se la sate, nu numai că au rămas adepți ai ideilor de care luaseră cunoștință, ci au devenit și ei agitatori[26]. *Caracterul nou al mișcărilor țărănești nu era, așadar, nicidecum întîmplător, ci el a rezultat din noile condiții schimbate în care se desfășurau.*

Mișcările și frămîntările țărănești s-au manifestat în forme foarte variate, prin organizare, prin refuzul de a plăti impozite, prin răzvrătiri locale împotriva autorităților și prin greve în timpul muncilor agricole. După cum s-a spus, grevele de seceriș au avut loc în regiunile cu o agricultură mai înaintată, dar în aceste lupte au participat proletari agricoli și țărani săraci, aproape din toate colțurile Transilvaniei.

*

Formele de luptă care au suscitat mai mult teama moșierilor și a statului burghezo-moșieresc, au fost grevele sezoniere și mai ales grevele de seceriș. Faptul acesta este și explicabil, dacă ținem seama că și calitatea și cantitatea cerealelor depinde de împrejurarea dacă secerișul și treieratul este început și încheiat la timpul oportun. Din această cauză „liniștea

[24] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben* (Mișcări muncitorești socialiste în Ungaria în anul 1903), Budapesta, 1904, p. 77 (sublinierea autorului).

[25] Arhiva Comitetului Regional P. M. R. — Cluj., microfilme, cutia nr. 5.

[26] *Arad és Vidéke* (Aradul și împrejurimile), din 9 mai 1903.

moşiilor" a fost păzită de jandarmi. Dar statul burghezo-moşieresc maghiar a căutat metode şi mai eficace pentru a salva recolta şi punga moşierilor. Guvernul a organizat cîteva tabere de „muncitori de rezervă", pe cheltuiala statului. Aceste tabere au fost denumite de contemporani „tabere de spărgători de greve". Încă în timpul iernii, guvernul a dispus conscrierea muncitorilor agricoli din părţile periferice, unde „socialismul agrar" era necunoscut. Înainte de începerea secerişului, aceşti muncitori erau concentraţi în tabere[27], de unde urmau să fie trimişi în grabă, pentru a înlocui munca greviştilor în caz de nevoie[28]. Nu încape deci nici o îndoială că moşierimea şi statul burghezo-moşieresc, în lupta împotriva proletariatului agricol, erau strîns uniţi. Cu toate acestea, n-a putut fi împiedicată izbucnirea grevelor de seceriş, mai ales în anii în care recolta era mai slabă decît cum şi-o închipuiră muncitorii sezonieri la încheierea contractului. (Contractele erau încheiate îndeosebi iarna.) Lupte greviste au avut loc însă şi în cazuri cotrare, cînd recolta a fost atît de îmbelşugată, încît spicele cădeau la pămînt şi, în consecinţă, seceratul cerealelor cerea eforturi sporite.

Pe teritoriile cercetate de noi, primul an în care grevele de seceriş au fost mai dese, a fost anul 1897, ele fiind cauzate nemijlocit de recolta foarte slabă. Văzînd că în caz de respectare a contractului, nu pot cîştiga mai mult decît minimul necesar în timpul muncilor, muncitorii sezonieri au intrat rînd pe rînd în greve pe multe din moşiile situate în comitatele Arad, Timiş, Torontal şi mai ales din Bihor.

Pe teritoriul comitatului Bihor, după cum reiese din rapoartele pretorilor[29], grevele au cuprins plasele Cefa, Sălard, Oradea şi Sîcuieni. Din nefericire, nu avem date privitoare la descrierea acestor greve. În schimb, la ordinul ministerului agriculturii s-au întocmit listele conducătorilor grevelor de seceriş, din 1897, ceea ce ne oferă o posibilitate de orientare în ceea ce priveşte aria de desfăşurare a acestor greve. În comitatul Bihor au fost conscrişi conducătorii de greve din localităţile Episcopia Bihorului, Oradea[30], Sălard, Baracon, Sîcuieni şi Cheresig[31]. În legătură cu numele conducătorilor grevelor, trebuie să relevăm faptul că între aceste nume figurează deopotrivă ţărani romîni şi maghiari, cum au fost Teodor Ardelean, Pavel Seca, Ion Ionuţ, Andrei Kéri, Petru Karácsony, Ioan Magyari[32]. Grevele de seceriş de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, au constituit, de fapt, încă un teren şi prilej de colaborare a muncitorilor agricoli de diferite naţionalităţi.

În decursul grevelor de seceriş, au avut loc şi ciocniri sîngeroase între secerători şi jandarmi. Astfel, pe o moşie dată în arendă lîngă Oradea secerătorii au încetat lucrul, neprimind avansul prevăzut în contract. La cererea arendaşului, au sosit jandarmii la faţa locului şi au vrut să con-

---

[27] „... Un număr considerabil de cosaşi şi legători de snopi au fost concentraţi în apropierea regiunii ameninţate de grevă" (*Magyarország földmüvelésügye* = Problemele agriculturii Ungariei), Budapesta, 1902, p. 140.

[28] Arhiva Sfatului Popular al reg. Oradea. Acte confidenţiale, 19/1898.

[29] *Ibid.*, 30/1897.

[30] *Ibid.*, 3/1897.

[31] *Ibid.*

[32] *Ibid.*

strîngă pe secerători la reînceperea lucrului, fapt care a dus la o ciocnire între jandarmi şi muncitori agricoli, cu care ocazie jandarmii au ucis cu sabia pe ţăranii Valer Vasile şi Ioan Toze şi au rănit mai mulţi secerători. Ca răspuns la aceasta, muncitorii au părăsit lucrul[33].

Pe moşia lui Iosif Stubenberg de la Cherechiu, care avea o întindere de peste 1.000 iugăre, secerătorii au intrat de asemenea în grevă. La urmă însă, greviştii au fost înlocuiţi cu oameni din tabăra de rezervă[34]. Pe o moşie de lîngă Salonta, 180 de secerători au încetat lucrul[35], iar „ordinea a fost restabilită prin amestecul jandarmilor".

Mărirea simbriei nu a fost singura revendicare a greviştilor. Aceştia au cerut şi lichidarea unor rămăşiţe iobăgiste la munca în parte. În afara faptului că însăşi seceratul în parte era o rămăşiţă a vechilor relaţii de producţie, în unele părţi secerătorii erau obligaţi la 2—3 zile de muncă, fără plată, după un anumit teren secerat (numai pentru singurul fapt că proprietarul le-a dat lor şi nu altcuiva cerealele pentru seceriş). Potrivit raportului ministerului agriculturii, în 1897, secerătorii de pe mai multe moşii din comitatul Bihor „nu au îndeplinit"[36] această obligaţie.

În comitatele Arad, Timiş şi Torontal, grevele au fost mai puţine, totuşi cunoaştem şi aici cîteva greve de seceriş importante. Pe o moşie din Chişinău-Criş, muncitorii secerători nu au reluat lucrul nici după somaţia pretorului. Lîngă Aradul Nou, 60 de secerători au fost arestaţi din cauză că nu au fost dispuşi să înceapă seceratul în condiţiile prevăzute în contract[37]. Pentru a paraliza greva izbucnită în comuna Vîlcani, au fost aduşi la faţa locului 25 de jandarmi[38]. În comuna Săcălaz, „secerătorii, prin deplina lor solidaritate, au obţinut sporirea simbriei cu încă 50%"[39]. Grevele de seceriş au avut ca rezultat imediat majorarea simbriei şi totodată au contribuit la întărirea agitaţiilor ţărăneşti la sate. Iată ce scrie prefectul comitatului Torontal în legătură cu această problemă: „În plasa Sînnicolaul Mare, în comunele Vîlcani, Beşenova, Cenadul, Sînnicolaul Mare... mişcarea socialistă a început în vara anului trecut (1897 — *n.n.*) cu ocazia secerişului, cînd secerătorii au încercat să obţină cu încăpăţînare ridicarea salarului (adică prin refuzul de a începe munca în condiţiile fixate de moşieri — *n.n.*), iar aceşti ţărani, socotindu-se pe ei înşişi socialişti, se întrunesc din timp în timp în şedinţe, se organizează în grupe şi fac colecte de bani, pe care agitatorii, se presupune că îi vor întrebuinţa pentru procurarea ziarelor pline de idei greşite socialiste. Numărul socialiştilor, în momentul actual, în plasă, se ridică la cifra de 5—600"[40]. În ceea ce priveşte cuvîntul de socialist, acesta nu a fost folosit în sensul său adevărat.

---

[33] Simon Péter, *A századforduló földmunkás — és szegényparasztmozgalmai, 1891—1907* (Mişcările muncitorilor agricoli şi ale ţăranilor săraci la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX, între anii 1891—1907), Budapesta, 1953, p. 125.

[34] Arhiva Sfatului Popular al reg. Oradea. Acte confidenţiale, 4/1897 ad. 30/1897.

[35] Simon Péter, *o. c.*, p. 123.

[36] *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon az 1897. évben*, Budapesta, 1898, p. 134.

[37] Országos Levéltár, Budapest (Arhivele Statului, Budapesta), Fondul F. M. eln. 1897, Tárgymutató (Indicatorul).

[38] *Ibid.*

[39] *A budapesti rendőrség működése az 1897. évben*, Budapesta, 1898, p. 529.

[40] Arhiva Comitetului Regional P. M. R. — Cluj, microfilme, cutia nr. 46.

Mişcarea ţărănească nu a fost o mişcare socialistă, ci una democratică. Dar — cum dovedeşte şi citatul de mai sus — grevele de seceriş au contribuit la educarea ţărănimii şi la ascuţirea luptei de clasă la ţară.

Speriate de grevele de seceriş şi, în general, de mişcările ţărăneşti autorităţile au dezlănţuit un nou val de teroare. Pentru reprimarea mişcării ţărăneşti a fost votată legea nr. 2 din 1898, care căuta să reglementeze relaţiile juridice între proprietari şi muncitori agricoli. Legea a stabilit printre altele, drepturile proprietarilor de a apela la forţa de constrîngere în cazurile cînd muncitorii nu respectă contractul[41].

Autorităţile locale au pornit şi ele cu „mîna forte" împotriva „socialismului agrar". Raportul pretorului din plasa Cefa (Bihor) este caracteristic în acest sens, dezvăluind totodată „atotputernicia" pretorească ce domnea în Transilvania. „Eu, pe lîngă faptul că mă străduiesc cu orice prilej să lămuresc poporul asupra caracterului nefast al agitaţiei socialiste — spune pretorul — în plasa mea am interzis şi împiedic ţinerea oricărei adunări, confisc orice scrisori şi imprimate agitatorice... Pedepsesc pe aceia care convoacă adunări sau iau parte la ele.."[42]. O asemenea teroare domnea pretutindeni, ceea ce a contribuit la stăvilirea temporară a mişcării ţărăneşti de masă. Este adevărat că în fiecare vară au avut loc greve de seceriş, dar pînă la anul 1903, pe teritoriile cercetate de noi, ele nu au fost decît sporadice.

În vara anului 1903, grevele au izbucnit cu o forţă sporită. Din datele incomplete ce ne stau la îndemînă, am reuşit să identificăm 38 de greve de seceriş, desfăşurate în anul 1903. Această cifră, însă, probabil că nu cuprinde mai mult de jumătate din numărul grevelor de seceriş. Cînd spunem aceasta, ne bazăm pe asemenea date, cum este şi aceea din raportul poliţienesc care — după ce enumeră o serie de greve pe comitete şi plăşi — constată că „şi în plasa Arad, secerătorii au intrat în greve în mai multe locuri şi au obţinut majorarea simbriilor prevăzute în contract"[43]. În legătură cu numărul participanţilor, dispunem doar de un calcul aproximativ, făcut de Partidul Social-Democrat, după care în comitatele Bihor, Arad şi Bács-Bodrog au intrat în grevă peste 10.000 de secerători[44]. Credem că nu greşim cînd afirmăm că numai pe teritoriile apusene ale Transilvaniei, numărul greviştilor atingea cifra de 10.000 de secerători, mai ales dacă ţinem seama de faptul că a fost o grevă la care au participat 3.000 de secerători[45].

În comitatul Bihor, grevele de seceriş din 1903 au luat proporţii mari. Pe moşia lui Königswarter Hermann din jurul comunei Gepiu, 1.500 de secerători au pretins o despăgubire pentru faptul că mult timp nu au putut lucra din cauza ploilor. Ei nu au reluat lucrul pînă cînd nu le-au fost satisfăcute pretenţiile[46].

---

[41] Vezi *Magyar törvénytár, 1896—1898 évi törvénycikkek* (Colecţia de legi ale Ungariei, articolele din anii 1896—1898). Art. II. din 1898.

[42] Arhiva Sfatului Popular al reg. Oradea. Acte confidenţiale, 4/1898.

[43] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben*, Budapesta, 1904, p. 363.

[44] *Ibid.*, p. 101.

[45] *Nagyváradi Napló* (Jurnalul din Oradea), din 17 iulie 1903.

[46] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. III, p. 161.

Imediat după această grevă, în a doua jumătate a lunii iulie, pe moşiile din jurul comunelor Diosîg şi Ianca, aparţinătoare lui Ferenc Zichy, Géza Bereczky şi alţii, 3.000 de secerători şi-au încetat lucrul[47]. Această grevă a arătat că proletariatul agricol era capabil să lupte cu succes prin metodele grevei, însuşite de la proletariatul industrial. Iată cum a decurs greva. Pe moşia arendaşului Adolf Moskovits, fabricant din Oradea, în ziua de 15 iulie un număr de 150 secerători au început munca, după o perioadă lungă de timp ploios. La orele 10 din aceeaşi zi însă, muncitorii au depus uneltele şi au anunţat pe administratorul moşiei că nu sînt dispuşi să continuie seceratul decît numai în cazul cînd simbria va fi majorată. Această pildă a fost urmată şi de secerătorii de pe moşiile lui Zichy[48], moşii cu o întindere de peste 10.000 iugăre, apoi de muncitorii agricoli de pe moşiile lui Bereczky şi Szabó, precum „şi de secerătorii de pe alte gospodării mai mici"[49]. Se vede clar deci că secerătorii de pe diferite moşii au ţinut legătura între ei şi, precum scria ziarul „Alföldi Munkáslap", muncitorii agricoli „...încep să înţeleagă că forţa este în unire şi dacă nu sînt solidari, atunci în scurtă vreme nu vor primi pentru munca lor de chivernisire a hambarelor moşierilor decît cel mult numai paie"[50]. Pe lîngă faptul că lucrătorii erau solidari, alegerea timpului potrivit pentru începerea grevei arată că aceasta era organizată. Sistarea lucrului în momentul cînd secerişul era şi aşa în întîrziere, periclita recolta moşierilor. Greviştii, părăsind pămînturile, s-au adunat în comuna Diosîg, unde au sosit şi moşierii însoţiţi de prim-pretorul plăşii şi de o companie de soldaţi[51]. Cu toate acestea, greva, după o perioadă de 3 zile, s-a soldat cu succes, moşierii au fost constrînşi să satisfacă cererile greviştilor. Dar şi această grevă de mare amploare, organizată, a dovedit slăbiciunea grevelor proletariatului agricol în ceea ce priveşte ducerea acţiunii pînă la capăt. Numai aşa se explică faptul că încă în aceeaşi zi, 41 de secerători, fruntaşi ai grevei, au fost pedepsiţi cu închisoare de la una pînă la 30 de zile, precum şi la unele amenzi în bani[52].

Luate în ansamblu, grevele din Bihor au luat sfîrşit cu victoria deplină sau parţială a muncitorilor agricoli.

În fostul comitat Arad — după datele incomplete de care dispunem — au avut loc, în vara anului 1903, 12 greve de seceriş. Cît de răspîndită a fost această mişcare, ne-o dovedeşte raportul publicat în anuarul poliţiei din Budapesta. Referindu-se la mişcările ţărăneşti din plasa Chişinău-Criş, raportul spune că : „Abia au existat comune în care să nu fi fost neînţelegeri între proprietari şi muncitori agricoli, neînţelegeri care au necesitat amestecul autorităţilor şi care ici-colo au luat un caracter ameninţător"[53].

În comuna Socodor, pe moşia lui Frigyes Wenkheim, au fost aduşi secerători din comuna Peliu Mare, din care cauză muncitorii agricoli[54]

[47] *Ibid.*
[48] *Nagyváradi Napló*, din 16 iulie 1903 ; *Népszava* (Cuvîntul poporului), din 18 iulie 1903.
[49] *Nagyváradi Napló*, din 16 iulie 1903.
[50] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. III, p. 161.
[51] *Népszava*, din 18 iulie 1903 ; *Nagyváradi Napló*, din 17 iulie 1903.
[52] *Nagyváradi Napló*, din 17 iulie 1903.
[53] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben*, p. 36.
[54] În această comună, din 1787 de persoane adulte, 905 n-au dispus de pămînt.

din Socodor au rămas fără lucru, nefiind dispuşi să accepte condiţiile fixate de proprietar[55], În cele din urmă, localnicii au reuşit să convingă pe muncitorii aduşi din altă parte, să înceteze şi ei munca [56], ceea ce s-a şi întîmplat, cerînd şi aceştia mărirea simbriei[57]. La cererea proprietarului, au sosit jandarmii la faţa locului şi au îndepărtat cu forţă din sat pe conducătorul grevei[58], fapt care a dus la eşuarea ei. Fenomene asemănătoare au avut loc şi în comunele Simitea [59], Chişinău-Criş[60], Călău şi Şiclău, pe moşiile erhiducelui Iosif, unde muncitorii agricoli au pretins să fie cu toţii angajaţi la seceriş[61]. Administratorul a respins cererea lor, făcînd angajări din alte comune. Localnicii însă au împiedicat pe muncitorii străini aduşi la seceriş în începerea lucrului, însă şi aici „amestecul jandarmăresc a pus capăt mişcării" — spune localnic raportul poliţienesc.

Ca şi la Apatău şi Berechiu[62], secerătorii grevişti din Pilul Mare, în număr de 180, au obţinut şi ei mărirea simbriei. În comuna Semlac, muncitorii au intrat în grevă pe trei moşii[63]. Din cauza grevelor desfăşurate în plasa Inău, „17 persoane au fost condamnate la cîte 20 de zile închisoare"[64].

Cu aceeaşi vehemenţă a luptat şi proletariatul agricol din Banat, în fostele comitate Timiş şi Torontal, unde în părţile cercetate de noi au avut loc în 1903, un număr de 17 greve de seceriş.

Pe cele două moşii din Toghir, lucrate de ţăranii fără pămînt din această comună, seceratul se făcea în parte. Moşierii Andrei Oprea şi Iosif Zsiros au pus secerătorilor asemenea condiţii de plată a simbriei, încît grupurile de secerători urmau să primească a 13-a parte din recolta secerată de ei, sau cîte 55 kg de grîu la iugăr de fiecare grup. Contractul a fost încheiat încă în martie, dar pînă la seceriş muncitorii şi-au consumat simbria, acontată în întregime. „Văzînd că sîntem pierduţi — declarau secerătorii — am încetat munca în mod paşnic, cerînd ca moşierul să ne dea 100 kg la iugăr şi 2 florini în bani"[65]. Amestecul pretorului însă a dat altă desfăşurare grevei. El a încercat să cheme muncitorii la primărie, unul cîte unul; dar aceştia nu erau dispuşi să discute decît în grup. Atunci pretorul a început aplicarea legii din 1898 şi a pedepsit pe muncitorii Petru Bistrian, Nicolae Zurca şi alţii, reuşind astfel să pună capăt grevei[66]. La Tolvadia, secerătorii au intrat în grevă şi au obţinut mărirea simbriei. Recolta a fost însă slabă şi muncitorii, cu ocazia treieratului, au încetat din nou lucrul, iar „maşina a stat o zi întreagă". „Jefuitorul Montag, (administratorul moşiei lui Iosif Zsiros — *n. n.*), care trăieşte din munca

[55] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben*, p. 362.
[56] *Ibid.*
[57] *Népszava*, din 14 iulie 1903.
[58] *Ibid.*
[59] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben*, p. 362.
[60] *Kis Ujság*, din 17 iulie 1903.
[61] La Siclău, din 1352 de persoane (adulţi) care se ocupau cu agricultura, 800 erau argaţi şi zileri.
[62] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben*, p. 362, 363.
[63] *Arad és vidéke*, din 15 şi 19 iulie 1903.
[64] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben*, p. 363.
[65] *Népszava*, din 18 iulie 1903.
[66] *Ibid.*

altora — scrie ziarul „Adevărul" — era să crape de năcaz...a fugit la solgăbirău şi a venit înapoi cu jandarmi"[67]. Urmarea a fost că 58 de oameni au fost duşi în faţa pretorului şi pedepsiţi.

La Banloc, din cauza grevei, 30 de muncitori au fost condamnaţi la cîte 30 de zile închisoare[68]. Secerătorii au pretins mărirea simbriei. Întrucît moşierul a vrut să aducă spărgători de grevă, secerătorii au opus rezistenţă. Pretorul a sosit în localitate, însoţit de 30 de jandarmi şi o companie de soldaţi[69]. Un număr de 80 secerători au fost pedepsiţi la cîte 30 de zile închisoare. Deoarece au reluat lucrul, pedeapsa a fost amînată. Greva şi-a atins totuşi ţelul, întrucît în loc de 80 kg de grîu şi 0,50 florini la iugăr, cum era prevăzut în contract, muncitorii au primit cca 100 de kg grîu şi 1 florin la iugăr[70].

În fostul comitat Timiş, în plasa Deta, au luat parte la grevă 200 de muncitori, dintre care 20 au fost citaţi în faţa justiţiei, iar doi au fost pedepsiţi cu închisoarea[71]. La Berecsău, dintre 73 de grevişti, 35 au fost pedepsiţi la cîte 15 zile de închisoare, la Ghioroc dintre 15 grevişti, 5 au fost pedepsiţi la cîte 6 zile, iar 5 la cîte 4 zile de închisoare[72]. La Remetea greva a izbucnit din cauză că unul dintre secerători a fost arestat[73]. În anul 1903, au fost semnalate cîteva greve şi din comitatele Sălaj şi Mureş-Turda[74].

Din materialul prezentat reiese destul de clar că grevele proletariatului agricol au devenit un fenomen social general în această perioadă. Luptele greviste din ce în ce mai numeroase ale proletariatului industrial, au constituit un exemplu pentru sărăcimea satelor în ceea ce priveşte metodele de luptă pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi de salarizare. Muncitorii agricoli au folosit cu succes, în timpul muncilor sezoniere, aceste metode de luptă.

Grevele de seceriş au dat prilej încă o dată Partidului Social-Democrat pentru organizarea şi educarea ţărănimii, precum şi pentru conducerea luptelor ţărăneşti. Partidul Social-Democrat însă, în ansamblu, nu a luptat pentru a închega alianţa dintre proletariatul industrial şi ţărănimea muncitoare sub conducerea clasei muncitoare deşi noile condiţii istorice impuneau făurirea acestei alianţe ca o necesitate. Această politică oportunistă a Partidului Social-Democrat în problema ţărănească, s-a manifestat din plin în perioada de avînt revoluţionar din anii 1905—1907, influenţată în mod hotărît de către revoluţia populară din Rusia.

Prima revoluţie rusă a influenţat mişcarea ţărănească din Transilvania, în primul rînd prin intermediul mişcării muncitoreşti, care a cunoscut în 1905—1907 o înviorare fără precedent[75].

---

[67] *Adevărul* (Glasul poporului), din 13 sept. 1903.
[68] *Ibid.*, din 23 aug. 1903.
[69] *Népszava*, din 14 iulie 1903; *Kis Ujság*, din 12 iulie 1903.
[70] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. III, p. 162.
[71] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben*, p. 360.
[72] *Ibid.*
[73] *Ibid.*
[74] Arhiva Comitetului Regional P. M. R. — Cluj, microfilme, cutia nr. 59; *Népszava*, din 11 iulie 1903.
[75] I. Cicală, A. Egyed, *Ecoul revoluţiei populare ruse din 1905 în Transilvania*, în *Relaţii romîno-ruse în trecut*, Bucureşti, 1957, p. 133—213.

Pe lîngă aceasta, faptul că în organizaţiile social-democrate luau parte alături — la diferite congrese, conferinţe şi adunări — atît muncitori industriali, cît şi ţărani săraci sau muncitori agricoli, a avut un efect pozitiv asupra luptelor ţărăneşti[76]. Acest efect pozitiv s-a manifestat de pildă, în cadrul unor organizaţii locale social-democrate, printr-o critică vehementă adusă politicii oportuniste a Partidului Social-Democrat în problema ţărănească[77]. Conducerea acestui partid însă, în loc de a se orienta spre năzuinţele maselor ţărăneşti, a luat atitudine făţişă împotriva mişcării ţărăneşti şi implicit împotriva grevelor de seceriş. Organul sindicatului muncitorilor agricoli (sindicatul a fost creat de către Partidul Social-Democrat), „Világszabadság", a declarat deschis că „Uniunea nu doreşte greve de seceriş. Aceasta, deoarece nici nu o poate dori. Nu o poate dori datorită faptului că Uniunea are alte scopuri. Uniunea se străduieşte să promoveze înţelegerea între muncitori şi moşieri. Uniunea deci, prin rezultatul activităţii ei, lucrează împotriva grevelor"[78]. Cu toate că politica Partidului Social-Democrat în problema ţărănească a fost oportunistă în ansamblu, *mişcarea muncitorească de masă a avut o influenţă vădită asupra mişcării ţărăneşti, asupra creşterii numărului şi a combativităţii grevelor muncitorilor agricoli*. În această ordine de idei, este convingătoare relevarea unui delegat al uniunii economice a moşierilor : „În privinţa grevelor, un fenomen interesant îl constituie — scrie raportul — solidaritatea muncitorilor industriali cu cei agricoli. Acelaşi lucru l-am constatat şi *în Timiş, unde există de asemenea o legătură în timp şi în cauză între grevele industriale de curînd desfăşurate şi între grevele muncitorilor agricoli care acum încep*"[79] (subl. n.).

După cum s-a văzut, grevele muncitorilor agricoli în anii 1897 şi 1903 s-au desfăşurat în timpul secerişului şi într-o măsură mai mică în timpul treieratului. În anul 1906 însă, grevele muncitorilor agricoli au început încă în timpul muncilor de primăvară, mai ales în timpul săpatului. Astfel de greve au avut loc în Bihor, Timiş şi Torontal.

În Bihor, în jurul comunei Biharia, a izbucnit în luna aprilie 1906 o grevă parţială în rîndurile celor 2.000 de muncitori care lucrau la săpatul viilor. Greviştii au pretins fixarea timpului de lucru la 10 ore. Amploarea acestei mişcări se poate desprinde şi din faptul că în hotarul comunei Biharia, 40 de jandarmi au efectuat serviciu permanent[80]. Mişcarea s-a extins şi asupra comunelor Sîcuieni şi Diosîg, unde 700 de muncitori agri-

[76] În anul 1897 a luat fiinţă Partidul Socialist Independent, iar în anul 1900 Partidul Social-Democrat Reorganizat, partide care — temporar — au cucerit mase mari de ţărani, slăbind astfel influenţa vechiului Partid Social-Democrat în rîndurile ţărănimii.

[77] Programul Partidului Socialist Independent şi al Partidului Social-Democrat Reorganizat era mai radical în problema ţărănească decît programul Partidului Social-Democrat, dar prin faptul că acestea nu căutau sprijinul şi îndrumarea mişcării muncitoreşti, realizarea programelor lor a devenit o utopie. Primul partid (Partidul Socialist Independent) a fost desfiinţat de autorităţi, iar conducerea Partidului Social-Democrat Reorganizat a fost acaparată de carierişti, agenţi de poliţie. În perioada 1905—1906, acest din urmă partid, în mare parte, s-a descompus.

[78] *Világszabadság* (Libertatea Lumii), din 9 mai 1906.

[79] *Köztelek*, nr. 44 din 1906, Supliment.

[80] *Tiszántúl*, din 6, 10, 11, 12 aprilie 1906.

coli au intrat în grevă[81]. În Banat, în timpul muncilor de primăvară, au avut loc greve în hotarele comunelor Sînnicolau Mare, Jimbolia, Folia, Omor şi Şag[82]. Cu ocazia acestor mişcări, o delegaţie a Uniunii gospodăriilor efectua chiar o anchetă pentru cercetarea cauzelor grevelor muncitorilor agricoli. Un membru al delegaţiei a făcut o amplă dare de seamă despre cele observate, fapt care ne ajută să urmărim unele aspecte interesante ale acestor greve. El a constatat , în ce priveşte grevele din timpul muncilor agricole de primăvară, că ,,grupuri constituite din femei şi fete străbat uliţele satelor cîntînd cîntece muncitoreşti''[83], iar ,,greviştii străbat hotarul şi unde zăresc cîte un lucrător, îl iau fără prea multă vorbă, sau cum s-ar zice, exprimînd într-un termen socialist, îl ridică din muncă''[84]. Este firesc că întrebuinţarea acestor metode folosite de muncitorii agricoli, se datoreşte influenţei mişcării muncitoreşti. Mai mult, delegatul amintit relevă în raportul său că muncitorii industriali din Timişoara şi alte oraşe, umblau ,,în grup, printre ţărani, în timpul acestor greve''[85].

Tocmai din cauza grevelor desfăşurate în timpul muncilor agricole de primăvară, Uniunea economică (a moşierilor) atrage atenţia moşierilor să se îngrijească la timp de rezerve de muncă pentru lucrările agricole de vară, precum şi de procurarea maşinilor de secerat[86]. Pentru contrabalansarea mişcărilor greviste, ministerul agriculturii îşi exprimă părerea — încă în primăvara anului 1906 — că vrea să transporte muncitori agricoli în regiunile de şes din alte părţi, astfel şi din estul Ardealului. Ministerul face cunoscut autorităţilor următoarele : ,,În acelaşi timp, moşierii trebuie încunoştiinţaţi — se spune în circulara ministrului agriculturii — şi de faptul că dacă moşierii vor să-şi organizeze o rezervă separată de muncitori, sau dacă vor să aibă la îndemînă maşini de secerat, eu, din partea mea, în caz că se adresează mie prin asociaţia aconomică sau prin adresa dvs., le stau la dispoziţie cu toată solicitudinea''[87]. În afară de aceste pregătiri, ministerul agriculturii a concentrat într-o tabără de muncitori de rezervă un număr de 7.000 cosaşi[88]. În pregătirea măsurilor represive, ministerul de interne şi-a dat şi el concursul : ,,Se poate întîmpla — citim într-o circulară a acestui minister — că în unele locuri nu vor fi destule încăperi pentru închisoare, unde muncitorii condamnaţi să-şi îndeplinească pedeapsa. În asemenea cazuri, autorităţile administrative se vor îngriji de încăperile corespunzătoare''[89].

Cu toate măsurile represive, grevele din timpul muncilor agricole de primăvară, au continuat în sezonul următor cu mişcările greviste de seceriş din 1906. Din documentele de care dispunem, reiese limpede că niciodată grevele muncitorilor sezonieri nu au avut o extindere atît de mare ca în anul 1906.

---

[81] *Idem*, din 11 aprilie 1906.
[82] *Köztelek*, nr. 44 din 1906, Supliment.
[83] *Ibid.*
[84] *Ibid.*
[85] *Ibid.*
[86] *Ibid.*
[87] Arhivele Statului, Oraşul Stalin. Fondul Magistraţiei, 6152/II.
[88] *Ibid.*
[89] *A Magyar Munkásmozgalmi Intézet levéltára* (Arhiva Institutului de istorie a mişcării muncitoreşti din Ungaria), Budapesta, III/b, 368/906.

În comitatul Bihor, numai în plasa Cefa, au fost în anul 1906, în cinci locuri greve de seceriş[90]. În această plasă, 29 de muncitori sezonieri au fost pedepsiţi cu închisoare din cauza grevelor. În legătură cu spiritul grevi ştilor, amintim doar un exemplu. La Bicaciu, lîngă Oradea, muncitorii de la batoză au încetat lucrul. După cum era de aşteptat, jandarmii au fost mobilizaţi imediat la faţa locului. Cu toată dîrzenia greviştilor, care i-au întîmpinat pe jandarmi cu strigătul „Ştergeţi-o de aici, cîini cu pană de cocoş!", jandarmii atacă, îi arestează pe grevişti, şi îi transportă la Oradea[91].

În comitatul Arad, în plăşile în care cultivarea cerealelor era principala ramură a producţiei agricole, au avut loc de asemenea mişcări greviste. Potrivit raportului pretorului plăşii Arad, în această plasă „Cele mai dese refuzuri la muncă şi cele mai multe arestări se petrec în timpul treieratului din cauza duratei neobişnuit de lungi a acestuia"[92]. În plasa Chişinău-Criş mişcările greviste s-au soldat cu rezultate pozitive pentru grevişti, deoarece simbriile au fost majorate[93].

În centrul mişcărilor greviste din 1906, au stat mai cu seamă teritoriile comitatelor Timiş şi Torontal.

Ministerul agriculturii, Ignác Darányi, în raportul său trimis regelui Francisc Iosif, aminteşte că în vara anului 1906 se aştepta izbucnirea unei greve generale de seceriş în părţile de sud[94]. Muncitorimea agricolă din judeţul Torontal a avut intenţia să declanşeze o astfel de grevă, dar din cauza lipsei de pregătire şi organizare, ea nu a izbucnit. Forţa muncitorilor agricoli nu era suficientă pentru pornirea unei greve generale. Cu toate acestea, mişcarea grevistă a luat totuşi, în unele părţi, o mare amploare. Astfel de greve au avut loc pe toate moşiile mari aflătoare în plasa Sînnicolaul Mare, avînd ca rezultat general sporirea simbriilor muncitorilor agricoli[95]. În plasa Banloc au intrat în grevă circa 660 de secerători, dintre care 336 au fost condamnaţi la cîte 30 de zile închisoare, iar 144 de la 5 la 10 zile[96]. În legătură cu grevele dintr-o altă plasă, raportul poliţienesc constată : „În toate comunele plăşii, muncitorii agricoli şi servitorii au cerut să li se ridice simbriile aproape de două ori faţă de cît au fost pînă atunci, iar moşierii au fost nevoiţi, în cele mai multe cazuri, să satisfacă aceste revendicări"[97]. Un număr de 245 muncitori din plasa Jimbolia au fost transportaţi cu forţa pe moşii, iar 118 au fost supuşi la o pedeapsă de 5—30 zile de închisoare [98]. Delegatul uniunii economice a moşierilor constata cu durere în încheierea raportului său, că : „Astfel de lupte triste au cuprins cîmpiile comitatului nostru în tot timpul secerişului din acest an, iar urmarea lor firească a fost urcarea simbriilor pe toată linia..."[99]

---

[90] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1906. évben*, p. 907.
[91] *Nagyvárad* (Oradea), din 31 iulie 1906.
[92] Arhiva Comitetului Regional P. M. R. — Cluj, microfilme, cutia nr. 4.
[93] *Ibid.*
[94] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. III, p. 467.
[95] *Tanulmányok az alföld gazdálkodási viszonyairól* (Studii în legătură cu sistemele de gospodărire din Cîmpie), Torontál vármegye (Judeţul Torontal), p. 18—23.
[96] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1906. évben*, p. 930.
[97] *Ibid.*
[98] *Ibid.*, p. 920—921.
[99] *Torontál vármegye gazdálkodási viszonyai*, p. 26—27.

În comitatul Timiş, grevele au luat de asemenea o mare amploare. Ne mărginim să dăm cîteva date totalizate pe plăşi. Astfel, în plasa Aradul Nou au avut loc greve în şase rînduri în cursul verii, iar în plasa Vinga au fost condamnaţi din cauza grevelor un număr de 299 secerători[100]. În legătură cu plasa Recaş, raportul poliţiei scrie : „În plasa Recaş, începînd de la seceratul cerealelor de primăvară pînă la treierat, abia dacă s-a găsit vreo moşie, sau vreun atreprenor ai căror muncitori să nu fi intrat în grevă. Pretutindeni scopul lor era în legătură cu ridicarea simbriei, iar moşierii, neputînd face rost de alţi muncitori, erau nevoiţi să le-o acorde"[101]. În plasa Timiş au participat în mişcările greviste 1430 de secerători. Aici — după raportul pretorului — leafa obţinută arată o creştere de 25—75% faţă de leafa de anul trecut, ba, în unele locuri, trece chiar de 100%[102]. În plasa Deta au avut loc greve de seceriş pe 17 moşii, din care cauză autorităţile au recurs la represiuni împotriva a 656 de oameni[103].

În comitatul Sălaj, au avut loc mişcări greviste de o amploare mai mică în plasele Zalău şi Cehul Silvaniei[104]. Avem cunoştinţă de asemenea despre greve de seceriş în fostul comitat Mureş-Turda[105].

În legătură cu comitatul Satu Mare, nu dispunem de date suficiente, deşi aci se pare că mişcarea a fost tot atît de răspîndită ca în Timiş şi Torontal. Autorul monografiei comitatului a constatat în legătură cu grevele muncitorilor agricoli din 1906, că : „Maşinile de treierat sînt atît de răspîndite, încît în condiţiile normale de timp, chiar şi recolta micilor gospodării ajunge să fie înmagazinată la sfîrşitul lunii august. *Din cauza tulburărilor muncitoreşti din 1906, însă, a intervenit o asemenea întîrziere, încît, în unele regiuni, treieratul a fost terminat în cursul iernii sau de-abia în primăvara anului viitor*"[106] (subl. n.).

Pentru înlocuirea greviştilor, nu era suficientă tabăra muncitorilor de rezervă. Acest lucru se datoreşte în primul rînd faptului că muncitorii agricoli aduşi din părţile periferice ale Transilvaniei, ajungînd sub influenţa muncitorilor agricoli din Bihor, Arad, Banat etc., n-au acceptat condiţiile de muncă care li s-au propus. Documentele semnalează că şi în tabăra muncitorilor de rezervă s-au ivit chiar unele tulburări şi numai prin „arestări energice" a putut fi restabilită ordinea[107].

Se pune întrebarea : cine a organizat şi condus aceste lupte? Din documentele vremii reiese că, în majoritatea cazurilor, grevele nu au fost declanşate de nici o organizaţie, chiar dacă impulsul a venit din partea muncitorilor industriali organizaţi. Trimisul uniunii economice a moşierilor a descris, de exemplu, o grevă absolut spontană, neorganizată. „În Timiş, secerătorii au depus uneltele, dar nici după o consfătuire de o jumătate de zi, greviştii nu şi-au putut formula revendicările. La urmă, au fost ares-

[100] Arhiva Comitetului Regional P. M. R. — Cluj, microfilme, cutia nr. 50.
[101] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1906. éveben*, p. 922.
[102] Arhiva Comitetului Regional P. M. R. — Cluj, microfilme, cutia nr. 50.
[103] *Ibid.*
[104] *Ibid.*
[105] Simon Péter, *op. cit.*, p. 251.
[106] *Szatmár vármegye monográfiája* (Monografia comitatului Satu Mare), Budapesta, f. a., p. 298.
[107] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. III, p. 472.

taţi şi pedepsiţi cu toţii, la cîte 30 de zile închisoare, iar moşierul a adus în locul lor muncitori din taberele de rezervă"[108]. Acest lucru nu înseamnă desigur, că elementele cele mai conştiente din sînul ţărănimii sărace înscrise în organizaţii sindicale sau chiar în Partidul Social-Democrat, n-ar fi organizat lupte. Organizaţiile locale ale uniunii muncitorilor agricoli au condus, de exemplu, grevele de seceriş din Birda, Semlac, Gătaia, Deta etc.[109]. Din această cauză, după părerea pretorului din Deta, activitatea organizaţiilor locale ale sindicatului muncitorilor agricoli „... nu se mai poate tolera şi ele ar trebui neapărat desfiinţate"[110].

Deşi, după cum am arătat mai sus, conducătorii sindicatului muncitorilor agricoli au fost împotriva grevelor, unele organizaţii locale au devenit totuşi iniţiatoarele luptelor economice ale muncitorilor agricoli.

În anul 1907, începe declinul mişcării muncitoreşti şi ţărăneşti din Transilvania. Deşi mai au loc lupte vehemente, mai ales sub influenţa marii răscoale ţărăneşti din Romînia, aceste lupte fărămiţate ne-au dus la o răscoală generală, datorită condiţiilor din Transilvania. Totuşi, răscoala ţărănească din Romînia, masacrele şi prigoana care i-au urmat, au avut un puternic răsunet în sînul maselor muncitoare din Transilvania, care erau solidare cu lupta ţăranilor din Romînia, întărind astfel legăturile frăţeşti dintre poporul romîn de dincolo şi de dincoace de Carpaţi[111].

*

Am amintit că în presă şi în diferitele publicaţii ale vremii, precum şi în istoriografia burgheză de mai tîrziu, mişcarea ţărănească de la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX a fost numită „mişcare agrar-socialistă". Această denumire a fost atribuită în acea vreme acelor mişcări ţărăneşti, care aveau legături şi erau influenţate într-o măsură oarecare de mişcarea muncitorească, sau mai ales de partidele ţărăneşti mic-burgheze, cum erau Partidul Socialist Independent şi Partidul Social-Democrat Reorganizat.

Mişcările „agrar-socialiste" au îmbrăcat diferite forme, ca: organizarea în jurul partidelor sus-menţionate, lupte pentru pămînt, răscoale locale etc. Se pune întrebarea, dacă grevele de seceriş aparţin acestei mişcări. La aceasta se poate răspunde, în general, afirmativ, deoarece participanţii la grevele de seceriş şi mai ales iniţiatorii acestor greve se recrutau în majoritatea lor din cercurile „socialiste agrare". Pe de altă parte, înflorirea mişcării greviste de seceriş a avut loc şi în Transilvania, tocmai în timpul în care „socialismul agrar" era în floare (1897—1907).

Dar, indiferent de formele mişcării „socialismului agrar", în scrierile vremii şi în istoriografia burgheză domnea o confuzie vădită în jurul acestei probleme. Mişcarea ţărănească, denumită de istoriografia burgheză şi în literatură „mişcarea socialistă", în realitate nu a fost socialistă ci democratică. Pentru această mişcare este perfect valabilă constatarea lui Lenin:

[108] *Köztelek*, nr. 44 din 1906, Supliment.

[109] Arhiva Comitetului Regional P. M. R. — Cluj, microfilme, cutia nr. 50.

[110] *Ibid.*

[111] Cf. I. Cicală, A. Egyed, *Ecoul răscoalei ţărăneşti din 1907 din Romînia în Transilvania*. Studii şi cercetări de istorie, 1956, nr. 1—5, p. 151—168.

„Pentru un marxist, mişcarea ţărănească nu este o mişcare socialistă, ci o mişcare democratică. Ea este şi în Rusia, cum a fost şi în alte ţări, un fenomen care însoţeşte în mod necesar revoluţia democratică, revoluţia burgheză, prin conţinutul ei social-economic. Ea nu este îndreptată cîtuşi de puţin împotriva bazelor orînduirii burgheze, împotriva economiei de mărfuri, împotriva capitalului. Din contră, ea este îndreptată împotriva vechilor relaţii, împotriva relaţiilor precapitaliste, iobăgiste de la sate şi impotriva proprietăţii funciare moşiereşti, care este principalul reazim al tuturor rămăşiţelor iobăgiei"[112]. Cît priveşte grevele proletariatului agricol, ele erau îndreptate împotriva exploatării feudolo-capitaliste, avînd şi o însemnătate apreciabilă în istoria luptelor ţărăneşti din ţara noastră.

Datorită mişcărilor greviste şi altor forme de luptă ale proletariatului agrar, această pătură a obţinut, în mod provizoriu, o anumită ridicare a nivelului de trai prin ridicarea simbriilor şi prin încetarea unor prestaţii, decurgînd din rămăşiţele feudale existente pînă atunci. Credem că şi acest fapt a contribuit într-o măsură însemnată la caracterul periodic al marilor greve de seceriş.

Grevele de seceriş — după cum am văzut — s-au desfăşurat mai cu seamă pe moşiile mari, cu un sistem de gospodărire mai avansat. În aceste regiuni şi diferenţierea ţărănimii a atins un grad mai înaintat. Astfel este şi explicabil faptul că datorită influenţei mişcării muncitoreşti care s-a manifestat mai puternic în aceste regiuni, mişcarea ţărănească s-a îmbogăţit aici cu elemente noi de luptă, proprii mişcării muncitoreşti industriale, ceea ce a făcut ca grevele muncitorilor agricoli să cîştige atît în ceea ce priveşte amploarea, cît şi sub aspectul rezultatele lor. Aceste elemente noi în mişcarea ţărănească, nemijlocit legate de lupta proletariatului industrial, reprezintă germenii viitoarei alianţe dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare, arătînd de pe acum că păturile proletare şi semiproletare de la sate încep să se alăture acţiunilor clasei muncitoare. Pe de altă parte, luptele desfăşurate în aceste decenii au dezvăluit faptul că nici proletariatul agricol, pătura cea mai revoluţionară a ţărănimii muncitoare, nu este în stare să-şi ducă pînă la capăt lupta pentru lichidarea exploatării. Desfăşurarea acestor mişcări ţărăneşti demonstrează totodată că singurul drum de salvare pentru ţărănimea muncitoare este alături de proletariatul industrial.

Acţiunile intreprinse de muncitorii industriali mai avansaţi, la sate, nu puteau însă suplini lipsa partidului marxist, lipsa conducerii teoretice şi practice. Alianţa deplină între clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare, sub hegemonia clasei muncitoare, s-a putut realiza numai după ce clasa muncitoare a făurit partidul său revoluţionar.

[112] V. I. Lenin, *Opere*, vol. IX, Bucureşti, 1955, p. 436.

ЖАТВЕННЫЕ ЗАБАСТОВКИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ КОНЦА XIX-ОГО И НАЧАЛА XX-ГО СТОЛЕТИЙ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В последнем десятилетии прошлого века началось на территории комитатов Бихор, Сату-Маре, Арад, Тимиш и Торонтал крестьянское движение во многим отличное от предыдущих крестьянских движений. Новость этого движеиня состоит в первую очередь в том, что пролетарские элементы из деревен этих комитатов боролись, используя методы промышленных рабочих. Один из новых методов борьбы были забастовки, которые вспыхнули в связи с сельскими сезонными работами.

На исследуемых нами территориях первые частные забастовки произошли в 1897 г. В этом году сезонные рабочие начали забастовки на многих поместиях комитатов Арад, Торонтал, Тимиш и особенно в Бихоре. Летом 1903 г. забастовки усилились. По неполным данным в 1903 г. вспыхнули 38 жатвенных забастовок, с участием около 10.000 жнецов. Забастовочное движение сельских рабочих достигает высшей степени в 1906 г.

Вследствие жатвенных забастовок сельский пролетариат временно достиг некоторого повышения жизненного уровня, поскольку повысилась зарплата и были отменены повинности, происходившие из существующих феодальных остатков.

Забастовки, как и другие новые формы борьбы сельских рабочих доказывали большое влияние рабочего движения на крестьянские движения этой эпохи. Эти новые элементы в крестьянском движении, прямо связанные с борьбой рабочего класса, представляют зародыши будущего союза между рабочим классом и трудовым крестьянством и доказывают, что пролетарские слои из деревен готовы присоединиться к действиям рабочего класса. По причине отсутсвия рабочей революционной партии союз рабочего класса и рабочего крестьянства не мог быть тогда осуществим.

В забастовках приняли участие румынские и венгерские крестьяне. Жатвенные забастовки конца XIX и начала XX-веков были фактически почвой и поводом для сотрудничества румынского крестьянства с другими национальностями, проживающими на территории Трансильвании.

LES GRÈVES DES MOISSONNEURS EN TRANSYLVANIE À LA FIN DU XIX-e ET AU DÉBUT DU XX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Au cours des dix dernières années du XIX-e siècle, se déclenchèrent sur le territoire des comitats de Bihor, Satu-Mare, Arad, Timiş et Torontal des mouvements paysans qui, par leur nature, diffèrent essentiellement des mouvements paysans antérieurs. La nouveauté du mouvement consis-

tait avant tout dans le fait que les éléments prolétariens et semi-prolétariens des campagnes commencèrent à lutter contre les exploiteurs en utilisant, en partie, les mêmes méthodes que les ouvriers industriels. L'une de ces méthodes furent aussi les grèves qui éclatèrent à l'occasion des travaux agricoles saisonniers.

Sur les territoires mentionnés, c'est en 1897 que ces grèves sont signalées plus fréquemment. Au cours de cette année, les ouvriers saisonniers se mirent tour à tour en grève sur plusieurs propriétés des comitats de Torontal, Timiş, Arad et surtout de Bihor. A l'été 1903, les grèves connurent une ampleur inconnue jusque là. Selon des données qui sont loin d'être complètes, on signale 38 grèves de ce genre, auxquelles prirent part environ 10.000 moissonneurs. Le mouvement gréviste des ouvriers agricoles culmina en 1906.

Pour le prolétariat agricole ces grèves se soldèrent par certains résultats provisoires tels que l'augmentation des salaires et la cessation de certaines prestations découlant d'anciens vestiges féodaux.

Ces grèves, ainsi que d'autres formes nouvelles de lutte adoptées par les ouvriers agricoles, constituent une preuve concluante de l'influence que le mouvement ouvrier exerça à cette époque sur le mouvement paysan. Ces éléments nouveaux qui apparaissent dans le mouvement paysan, lequel est étroitement lié à la lutte de la classe ouvrière, représentent les germes de la future alliance entre la classe ouvrière et la paysannerie travailleuse; il en résulte que désormais les éléments prolétariens et semi-prolétariens des campagnes sont prêts à se rallier aux actions de la classe ouvrière. En l'absence d'un parti ouvrier révolutionnaire, l'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie travailleuse n'a toutefois pas pu se réaliser pleinement à cette époque.

Les grèves, auxquelles participèrent en égale mesure des paysans roumains et hongrois, constituèrent une nouvelle occasion de collaboration entre la paysannerie roumaine et celle des nationalités cohabitantes sur le territoire de la Transylvanie.

PĂTRUNDEREA IDEILOR MARII REVOLUȚII SOCIALISTE DIN OCTOMBRIE ÎN MASELE DIN TRANSILVANIA

DE

V. CHERESTEȘIU

REVOLUȚIA SOCIALISTĂ DIN OCTOMBRIE

În seara zilei de 25 octombrie (7 noiembrie st. n.) a fost răsturnat Guvernul Provizoriu al Rusiei și puterea de stat a trecut în mîinile Comitetului Militar Revoluționar — organ al Sovietului de deputați ai muncitorilor și soldaților din Petrograd.

Revoluția a fost înfăptuită de muncitori și soldați din Petrograd, conduși de Partidul Comunist (bolșevic), avînd în frunte pe genialul Lenin. Față de imensitatea teritoriului și populația Rusiei, se poate spune că o mînă de oameni (partidul comunist bolșevic avea pe atunci în total 200—250 de mii de membri nu numai a înlăturat de la putere guvernul burghez, sprijinit de generalii contrarevoluționari și de puterile imperialiste occidentale, ci — prin trecerea puterii în mîna sovietelor — a creat primul stat sovietic socialist din lume, menit să organizeze toată viața pe baze noi, socialiste. „De aci înainte — spunea Lenin îndată după victoria revoluției — începe o epocă nouă în istoria Rusiei și aceasta a treia revoluție rusă trebuie să ducă în cele din urmă la victoria socialismului"[1].

Partidul bolșevic a învins pentru că a dovedit milioanelor de soldați, muncitori și țărani, că este singurul partid din Rusia ce luptă cu fapte și nu cu vorbe, pentru pacea imediată, pentru trecerea moșiilor în mîinile țăranilor, pentru punerea fabricilor sub controlul muncitorimii. A doua zi după cucerirea puterii, guvernul muncitoresc și țărănesc a publicat și difuzat în toată lumea celebrul decret asupra păcii. În acest decret se propune tuturor popoarelor beligerante și guvernelor lor începerea imediată a tratativelor în vederea încheierii unei păci democratice drepte Se arată clar și fără putință de răstălmăcire ce se înțelege prin o pace dreaptă : o

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. XXVI, Buc., E.S.P.L.P., 1954, p. 222.

pace fără anexiuni (adică fără cotropirea unor teritorii străine, fără alipirea cu forța a altor naționalități) și fără contribuții. Guvernul Rusiei — se spune mai departe în decret — consideră drept cea mai mare crimă împotriva omenirii continuarea acestui război, purtat pentru împărțirea între națiunile puternice și bogate a națiunilor slabe cotropite de ele și declară solemn că este hotărît să semneze imediat clauzele unei păci care să pună capăt acestui război pe baza condițiilor mai sus arătate, deopotrivă de drepte pentru toate națiunile, fără excepție[2].

Timp de opt luni de zile (din februarie pînă în octombrie 1917), partidele burgheze și mic burgheze — fie că unele din ele se numeau socialiste sau muncitorești — n-au putut sau n-au vrut să ducă nici cu un pas înainte problema păcii. Bolșevicii au văzut clar că singurul drum pentru a scăpa poporul de război, e drumul revoluției socialiste. Ei au arătat că dacă se continuă războiul, Rusia va deveni o colonie a marilor puteri imperialiste, a Statelor Unite din America, Angliei și Franței. Lupta consecventă pentru pace i-a cîștigat partidului bolșevic încrederea și atașamentul sutelor de mii de soldați, muncitori și țărani, a femeilor ruse, care urau războiul și pe toți aceia care îl provovăduiau. Le-a cîștigat respectul patrioților intelectuali : aceștia simțeau cum își înfig imperialiștii tot mai mult ghiarele în trupul Rusiei.

După decretul asupra păcii au urmat alte decrete, tot atîtea lovituri mortale date vechii orînduiri burghezo-moșierești. Decretul asupra pămîntului a împlinit, dintr-odată, visurile ce le-a țesut veacuri de-a rîndul țărănimea din tot cuprinsul Rusiei : a dat pămînturile moșierimii fără de nici o plată —doar destul au huzurit fără muncă moșierii, atît amar de vreme — în mîinile țăranilor. Lenin a pus capăt discuțiilor fără sfîrșit ale menșevicilor, socialiștilor revoluționari, trudovnicilor, anarhiștilor etc. — discuții purtate opt luni de zile — despre problema cum să se facă exproprierea moșiilor și împroprietărirea țăranilor. „Esențialul este — spunea Lenin — ca țărănimea să capete certitudinea fermă că nu mai există moșieri la sate și că țăranii să rezolve ei înșiși toate problemele, să-și organizeze ei înșiși viața"[3]. Nu poate fi contestat faptul — spune Lenin în 1921 cu prilejul celei de a patra aniversări a Revoluției din Octombrie — că democrații mic burghezi „s-au conciliat timp de opt luni cu moșierii, care păstrează tradițiile iobăgiei — pe cînd noi am măturat complet de pe fața pămîntului rusesc, în cîteva săptămîni, atît pe acești moșieri, cît și toate tradițiile lor"[4].

Nici problema păcii, nici cea a pămîntului, nici problema naționalităților n-a fost rezolvată de Guvernul Provizoriu și de cei care manevrau acest guvern. „Acești lași, acești flecari, acești narcisi îndrăgostiți de ei înșiși, acești hamleți au agitat o sabie de carton — și n-au înlăturat nici monarhia — spune Lenin. Noi am măturat toată spurcăciunea monarhistăi, așa cum nimeni n-a făcut-o încă, niciodată. Noi n-am lăsat piatră pe piatră, cărămidă pe cărămidă din edificiul secular al împărțirii în stări sociale..."[5].

---

[2] V. I. Lenin, *Opere alese în două volume* (ediția a II-a), E.S.P.L.P., 1954, vol. II, p. 217—218.

[3] V. I. Lenin, *Opere*, vol. XXVI, p. 246.

[4] V. I. Lenin, *Opere alese*, vol. II, p. 759.

[5] V. I. Lenin, *Opere alese*, vol. II, p. 754.

Despre lichidarea inegalității în drepturi a naționalităților neruse, democrații mic-burghezi au flecărit timp de opt luni fără de a rezolva ceva, — legislația revoluției din octombrie a rezolvat problema aceasta în mod radical, înființînd pentru toate naționalitățile neruse republici sau regiuni autonome proprii.

Toate problemele revoluției burghezo-democratice (curățirea raporturilor sociale de tot ce aveau medieval, feudal, iobăgesc), Revoluția din Octombrie le-a rezolvat pînă la capăt, mergînd înainte, spre revoluția socialistă. Revoluția din Octombrie, a unit cele mai diferite mișcări revoluționare : mișcarea generală pentru pace, lupta țărănimii pentru pămînt, a muncitorimii conștiente pentru instaurarea dictaturii proletariatului, a naționalităților neruse pentru autonomie și autodeterminare — într-un singur torent puternic. Unirea acestor mișcări revoluționare a pecetluit pentru totdeauna soarta capitalismului în Rusia[6]. Cea de a treia revoluție rusă a putut să învingă căci avea drept conducător un partid călit în lupta ilegală și în două revoluții, un partid care a știut să-și cucerească încrederea și atașamentul maselor. Iar în fruntea partidului stătea Lenin, despre care spuneau cu dragoste tovarășii săi contemporani : „Ilici știe să înoate în valurile revoluției, ca peștele în apă".

ECOUL REVOLUȚIEI ÎN EUROPA

Vestea revoluției din Petrograd a zguduit nu numai Rusia, ci toată Europa. Oamenii muncii, în ciuda propagandei mincinoase a burgheziei și a social-democraților reformiști, își dădeau seama că în Rusia nu este vorba despre încercarea unor fanatici sau a unor agenți plătiți de nemți — ci de ridicarea proletariatului asuprit și exploatat în toate țările lumii. În ciuda teoriilor reformiste, care nu căutau decît să amîne la infinit ziua răfuielii cu burghezia, iată că muncitorimea din Petrograd, la cuvîntul bolșevicilor, a doborît guvernul burgheziei și a luat puterea în mîinile proprii. Un timp, burghezia internațională și lacheii ei se mîngîiau cu gîndul că și „încercarea" din Petrograd, ca și Comuna din Paris, va fi de scurtă durată, în curînd însă exemplul Petrogradului a fost urmat la Moscova și de alte centre ruseşti — iar armatele compuse în imensă majoritate din țărani și muncitori, dirijuite în grabă împotriva sovietelor muncitorești, se descompuneau pe drum și nu ajungeau să se bată cu proletariatul organizat în gărzi roșii. Domnia poporului, o dată înscăunată, nu putea fi răsturnată.

„Lupta", organul socialiștilor romîni refugiați din Romînia Hohenzollernilor și Brătienilor, în 1917, la Odesa, salută cu entuziasm venirea la putere a primului guvern revoluționar, muncitoresc și țărănesc[7].

La 28 octombrie (10 noiembrie st. n.), o ediție specială vestește evenimentele grandioase din Petrograd. „Revoluția vine — scrie „Lupta" — în numele principiilor celor mai largi de libertate și democrație, proclamate de socialism. Popoarele mici, cum sîntem noi, vor găsi în acest regim un

---

[6] B u r d z s a l o v (Burdjalov) E. N., *A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészitése és győzelme* (Pregătirea și victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie), Bp., 1953, p. 176.

[7] M. Gh. B u j o r, *Presa noastră la Odesa*, în *Presa noastră*, nr. 5, p. 7, 1957.

sprijin puternic". La 1 noiembrie (14 noiembrie st. n.), vorbind despre ședința comitetului revoluționar din Petrograd din 25 octombrie, citează cuvintele lui Lenin : „Azi începe nu numai pentru Rusia, dar și pentru Europa întreagă, o eră nouă". Mai reproducem, ca deosebit de semnificative, cîteva rînduri din „Lupta", apărute în noiembrie, în acele zile ce constituie o piatră de hotar între lumea veche și cea nouă. „Rusia este astăzi un imens laborator în care se pregătesc elementele unei alte alcătuiri sociale. Din acest laborator vor iradia asupra Europei, asupra lumii, curentele electrice cari vor pune în mișcare uriașa forță creatoare a proletariatului și cari vor face să răsară zorile păcii și egalității spre cari tind popoarele..."[8]

Și între socialiștii altor popoare, a căror soartă, nefiind vecini cu rușii și frați de suferință în război, n-a fost așa de strîns legată cu soarta popoarelor din Rusia, au fost oameni înaintați, care au înțeles că Revoluția din Octombrie formează prima etapă a revoluției mondiale, și-au dat seama că proletariatul din toată lumea trebuie să urmeze pilda vie și luminoasă a revoluției ruse, scuturînd jugul burgheziei și instaurînd dictatura proletariatului ; au văzut clar că a bătut ceasul eliberării de toate formele de asuprire, ceasul scăpării omenirii pentru vecie de războaie și mizerie. În drumul pătrunderii ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, au stat însă multe piedici : de o parte neștiința în care au fost ținute în multe țări masele populare, iar de altă parte otrava educației reformiste care s-a înfipt adînc în unele cercuri ale muncitorimii și ale micii burghezii. Influența Revoluției din Octombrie este deci foarte inegală, ea diferă chiar în ce privește masele muncitorești și țărănești din Transilvania și cele din vechea Românie.

INFLUENȚA IDEILOR REVOLUȚIEI ÎN TRANSILVANIA

Revoluția Socialistă din Octombrie a avut o influență deosebit de puternică asupra popoarelor din fosta monarhie austro-ungară, și mai ales asupra popoarelor din Ungaria. Milioane de muncitori și țărani, trimiși pe frontul de răsărit, au ajuns în contact nemijlocit cu realitățile rusești — două milioane de soldați din Austro-Ungaria căzuți prizonieri[9] au suferit barbaria regimului țarist, pînă cînd revoluția socialistă rusă le-a dăruit libertatea. Cauzele acestei influențe deosebite sînt a se căuta însă și mai adînc : în asemănarea, în multe privințe, a situației maselor din Rusia țaristă și Ungaria burghezo-moșierească. Și Ungaria era, ca și Rusia, țara moșiilor de mii și zeci de mii de hectare, rămășițe în cele mai multe cazuri ale domniei feudale ; milioane de țărani lipsiți de pămînt și drepturi duceau o viață de chin și mizerie. Aparatul de stat, slugarnic față de clasa stăpînitoare și neomenos față de popor, căuta să înăbușe — atît în Rusia, cît și în Ungaria — revoltele dese ale maselor. Și situația muncitorimii din Ungaria prezenta

[8] *Lupta*, nr. 5 din 18 noiembrie 1917.

[9] Turok V. M., *Criza regimului reacționar habsburgic*, în *Analele Romîno-Sovietice* (Istorie), 1954, nr. 4, p. 62. Milei György, *A magyar hadifoglyok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjetoroszországban 1917—1918* (Formarea și activitatea organizațiilor comuniste ale prizonierilor din Ungaria în Rusia Sovietică în anii 1917—1918), în *Magyar-orosz történelmi kapcsolatok* (Legături istorice maghiaro-ruse), Bp., 1956 : arată (p. 318) că din aceste două milioane de persoane 500.000 erau din Ungaria.

multe puncte comune cu situația muncitorimii din Rusia. Industria din Ungaria era mai puțin dezvoltată ca cea din Austria și Boemia și cum nu exista linie vamală între țările monarhiei, capitaliștii din Ungaria căutau să egaleze diferența de nivel industrial printr-o exploatare și mai crîncenă decît cea din centrul și apusul Europei. În Ungaria, ca și în Rusia — unde domneau condiții de exploatare aproape colonialiste — nici nu s-a format o pătură mai largă a aristocrației muncitorești; covîrșitoarea majoritate a muncitorimii trăia în condiții de muncă și viață deosebit de oneroase[10].

La contradicțiile sociale deosebit de ascuțite, în urma împletirii sistemului capitalist cu rămășițe feudale, se adăugau încă — atît în Rusia, cît și în Ungaria — contradicțiile naționale. Pactul dualist, încheiat în 1867 între burghezia și aristocrația maghiară de o parte și între burghezia germană și aristocrația austriacă devotată habsburgilor, de altă parte, asigura nu numai dominația asupra claselor exploatate, dar era menit să garanteze predominarea celor două burghezii, a celei germane și celei maghiare, asupra celorlalte popoare ale monarhiei. În special în Ungaria a urmat după 1867 o sălbatică politică de maghiarizare — limbile, culturile popoarelor nemaghiare erau, în concepția politicienilor maghiari, sortite să piară în vederea predominării exclusive a culturii maghiare și a „drepturilor istorice" ale națiunii maghiare. Pretutindeni în contactul cu organele statului, românii, slovacii, sîrbii etc. din Ungaria aveau să simtă, dacă nu se declarau maghiari, că sînt cetățeni de categoria a doua — oamenii muncii de naționalitate nemaghiară sufereau, pe lîngă asuprirea și exploatarea socială și pe cea națională. Solgăbirăii (pretorii), notarii maghiari din ținuturile românești, slovace, sîrbești, aveau o putere și mai nelimitată, jandarmul bătea mai crunt în aceste părți — căci solgăbirăul, notarul, jandarmul reprezentau ideea de stat național unitar maghiar față de niște oameni, de limbă străină, a căror credință față de „patrie" putea fi oricînd pusă la îndoială. Politica de grandomanie națională a clasei conducătoare maghiare a dus la înfeudarea Ungariei imperialismului german: cu ajutorul substanțial al Germaniei credeau, clasa conducătoare maghiară și o pătură foarte largă a intelectualității și micii burghezii maghiare, că vor putea domina majoritatea populației Ungariei, silind-o să-și lepede cu timpul naționalitatea și să îmbrățișeze limba și cultura maghiară — doar, precum li se spunea românilor, slovacilor, sîrbilor, nemților etc. cu fiecare ocazie, „sînt în Țara Ungurească și mănîncă pîine ungurească". A termina o dată cu dușmanul extern, care afirmativ, atîța pe cetățenii nemaghiari împotriva patriei, a lichida simultan orice agitație împotriva ideii de stat național unitar maghiar — era cuvîntul de ordine în cercuri largi ale aristocrației, burgheziei și micii burghezii maghiare.

Astfel, războiul a adus naționalităților nemaghiare o asuprire și mai crîncenă. Sub pretextul că ar fi trădat interesele patriei („trădarea" consta în multe cazuri în protestul împotriva abuzurilor solgăbirăilor și notarilor — iar unii șovinești maghiari vedeau trădare chiar în întrebuințarea limbii materne), sute și sute de preoți și învățători, intelectuali și alte sute de

[10] Andics Erzsébet, *Magyar munkásmozgalom az 1914—1918-as világháború alatt* (Mișcarea muncitorească ungară în timpul războiului mondial din 1914—1918), Bp., 1950, p. 24.

țărani romîni erau arestați, internați[11], traduși înaintea curților marțiale — unii chiar condamnați la moarte și executați. Zeci de mii de țărani și muncitori aveau să sufere, nu numai fiindcă erau dintr-o clasă de jos, ci și pentru că făceau parte dintr-un popor disprețuit și umilit. Măsurile de discriminare națională, precum și măsurile teroriste, contribuiau din plin la înăsprirea contradicțiilor naționale.

Greutățile cauzate de război apăsau tot mai mult asupra maselor muncitoare. Din sate fură duși bărbații — așa că femeile, bătrînii și copiii trebuiau să facă munca grea a cîmpului. Rația de pîine, de carne și untură a populației de la orașe și din regiunile miniere scădeau încontinuu. Într-o întîmpinare adresată în august 1917 de către comitetul executiv al Partidului Social-Democrat din Tg. Mureș, se arată că prețurile alimentelor de primă necesitate se urcă, iar salariile muncitorimii rămîn mult în urma prețurilor[12].

În măsura în care, pretextînd interese patriotice, cenzura ziarelor se înăsprea, se înmulțeau abuzurile și samavolniciile. Mai ales la sate — și în ținuturile romînești, slovace etc. mai mult decît în cele maghiare — solgăbirăii (pretorii), notarii și jandarmii jecmăneau în voie populația, scurtau și micile ajutoare ale soțiilor și copiilor celor trimiși pe front, rechiziționau ultimele provizii, vitele oamenilor săraci. În același timp moșierii și arendașii vindeau la prețuri de speculă populației nevoiașe produsele lor, împărțindu-și veniturile cu autoritățile locale. În unele regiuni ale Ungariei, mai ales în apropierea frontului rusesc, bîntuia foametea. Episcopul greco-catolic din Munkács (Munkacevo) (credincioșii acestei episcopii erau ucraineni și în mică parte, romîni) scria în 28 ianuarie 1918 ministrului-președinte : „Se întîmplă nedreptăți revoltătoare la împărțirea ajutoarelor de război și la muncile de săparea șanțurilor etc. Populația săracă e amenințată de foamete... Mai mulți credincioși dintr-un sat din regiune, acuză pe domnul vițișpan (subprefect) că, cerîndu-i alimente, le-a răspuns : „Dacă va pieri o treime a populației, atunci cei ce rămîn în viață, vor primi o rație mai mare"[13].

Tot mai mult se observau, în conducerea armatei, ministerelor, a autorităților locale, simptome de destrămare. Se făceau afaceri monstruoase în paguba aprovizionării și înarmării soldaților, se produceau tot mai multe cazuri de trădare, pactizări cu inamicul, fiind implicați pînă și unii membri ai curții imperiale. Erau aceleași simptome ca în Rusia țaristă, în preajma revoluției din februarie 1917. În Rusia, unde corupția, destrămarea de o parte, mizeria, îndîrjirea, revolta maselor de altă parte luaseră proporții

[11] În ședința din 24 octombrie 1917, a parlamentului ungar, ministrul de interne recunoaște că 825 de romîni au fost internați în decursul războiului (*Telegraful Romîn*, din 6 noiembrie 1917).

[12] *Tükör*—Marosvásárhely („Oglinda"—Tg. Mureș), din 12 aug. 1917. În aceeași întîmpinare se arată că scumpirea vieții datează încă din ultimii ani ce au premers războiului. Astfel, după anularea convenției cu Romînia, în privința importului făinii, prețul acestui aliment principal a crescut de la 16 la 42 fileri, iar prețul cărnii a fost urcat — după interzicerea importului de animale din Serbia — de la 1,40 la 4 coroane. Politica aceasta față de produsele agrare din țările vecine a adus venituri formidabile marilor moșieri maghiari, în același timp viața muncitorimii a devenit de nesuportat.

[13] *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai* (Documente alese ale mișcării muncitorești ungare), vol. V, Budapesta, 1956, p. 83—84. În trimiterile viitoare vom indica volumul prin : *M.M.T.V.D.*, vol. V.

gigantice, contradicțiile au dus la revoluție. În monarhia habsburgică, spre sfîrșitul anului 1917, începea să se dezvolte o situație revoluționară. Această situație se accentua zi de zi pînă în octombrie 1918 — cînd și în țările încorporate monarhiei a izbucnit revoluția. Ecoul larg și adînc al Revoluției Socialiste din Octombrie se explică în primul rînd prin situația în care se găsea monarhia habsburgică după trei ani de război.

ECOUL ȘI INFLUENȚA REVOLUȚIEI SOCIALISTE DIN OCTOMBRIE ÎN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA NOIEMBRIE 1917—OCTOMBRIE 1918

Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra popoarelor din Austro-Ungaria s-a manifestat în trei direcții principale : asupra soldaților monarhiei de pe frontul răsăritean, asupra celor două milioane de prizonieri din Rusia și a populației civile, fie prin știrile apărute în ziare, prin manifeste și gazete aduse din Rusia, fie prin martori oculari, veniți de pe front sau întorși din captivitate. În capitolul de față vom trata perioada noiembrie 1917 — octombrie 1918, data destrămării monarhiei habsburgice.

Nu mult timp după izbucnirea revoluției ruse din februarie 1917, cînd masele ruseşti au pornit cu gîndul de a pune capăt războiului, au și început fraternizări între soldații ruși și austro-ungari. Corespondentul gazetei „Pécsi Napló" (Gazeta din Pécs), vorbind despre evenimentele din noiembrie 1917, își amintește că încă în aprilie, pe frontul bucovinean, la Cîrlibaba, soldații ruși salutau pe cei din tranșeele dușmane în fiecare dimineața cu : Dobro utro madiarski ! Dobro utro șvaba ! (Bună dimineața maghiari ! Bună dimineața nemți !). „Era un dute-vino, toată ziua, între cele două tranșee... Rușii aduceau zahăr, ai noștri le dădeau rom. Fiecare dădea ce avea ; împreună trăgeau din pipă, cîntau, dansau și se îmbrățișau.

Dar într-o zi urîtă, totul s-a sfîrșit. Ordinul rigid al lui Kerenski a făcut ca măcelul să reînceapă... Azi nu mai e Kerenski. Împrietenirile, voia bună, cîntecele au început din nou... Întîlnindu-ne, simțeam cum ne străbate un val de căldură... Se aud urale, de răsună munții ! Chipiurile zboară în aer... cei care erau, împotriva voinței lor „dușmani", iată că se îmbrățișau[14].

Un ziar din Oradea publică scrisoarea polițistului Karácsony Mózes, care, mobilizat, a ajuns pe frontul rusesc.

„Omenia și iubirea rușilor ne-a mișcat adînc — scrie Karácsony. Fluturînd batiste albe, legate de crengi, s-au apropiat de noi. Ne întindeau mîinile și lacrimi le străluceau în ochi.

Ce e drept, nici noi, vechi ostași, nu ne puteam stăpîni lacrimile...

Noaptea se auzea din partea unde erau tranșeele ruseşti, muzică și veselie. Ostașii ruși cîntau toată noaptea.

A doua zi au venit, în rînduri de cîte patru, cu un steag alb, cu muzică... Năvălind asupra noastră, ne sărutau, ne îmbrățișau, ne strîngeau mîinile... Apoi un sublocotenent tînăr ne-a salutat în limba germană. Spunea, să-i primim cu dragoste pe soldații ruși, care înainte, siliți de țar, au luat parte

[14] *Pécsi Napló* (Jurnalul din Pécs), din 22 nov. 1917 (reprodus în *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 32).

la măcelul îngrozitor. Acestui măcel i s-a pus capăt, din partea poporului rusesc, pentru vecie.

Un detașament ciudat urma cortegiul soldaților. Oaspeții ruși aduceau sub supravegherea a șase cazaci, pe un colonel cu mîinile legate.

A fost comandantul nostru — spunea tînărul sublocotenent. N-a voit să vină de bună voie — l-am adus deci.

Apoi s-a adresat colonelului:

Vreți să fiți oaspele camarazilor noștri, sau vreți să rămîneți aici ca prizonier?

Colonelul s-a hotărît să fie oaspe și nu prizonier și ne-a dat mîna..."

Polițistul Karácsony își încheie scrisoarea cu cuvintele:

„Sînt fericit că am trăit momentele acestea, aici, în tranșee, și n-am să le uit niciodată!"[15]

Un alt ziar, de asemenea de pe teritoriul Transilvaniei, anume din Baia Mare, descrie cum pe teritoriul romînesc[16] soldații ruși fraternizează cu cei din armata austro-ungară. „Vin în grupuri de cîte 50—60 de inși, cu armonici, cîntă, dansează cu soldații maghiari. Îndată ce pleacă un grup, vine altul. Cu mîini și cu picioare, cu mimica feței le aduc la cunoștință soldaților noștri — scrie corespondentul ziarului — că ei nu se mai luptă, iar la crăciun vor să fie cu toții acasă. Mult am rîs, cînd ne explicau că la ei „niema gospodin ofițir" (nu e nici un ofițer), căci pe toți i-au închis, care s-au împotrivit trupei".

Comandamentul armatei austro-ungare urmărea cu vădită îngrijorare manifestările acestea de fraternizare de pe front. Într-un raport din 26 dec. 1917 al Diviziei 16 de honvezi, se atrage atenția asupra primejdiei ce reprezintă pentru „spiritul sănătos al armatei" întîlnirile trupei cu rușii pătrunși de idei socialiste și revoluționare. Se propune ca în primele linii să fie comandanți ofițeri într-un număr suficient, pentru a observa cu strictețe executarea opreliștei întîlnirilor între soldații austro-ungari și ruși[17]. Se retrăgeau de pe frontul rusesc unitățile „infectate de propagandă revoluționară" și se schimbau cu altele. Astfel se încerca a se zăgăzui mișcarea pentru pace în rîndurile armatei.

Dacă eforturile comandamentului armatei austro-ungare dădeau oarecari rezultate în ce privește unitățile de pe front, întrucît se suprima în armată propaganda publică pentru pace, aceste eforturi au rămas după Revoluția Socialistă din Octombrie ineficace în rîndurile soldaților ajunși prizonieri în Rusia. Sub țarism, comandamentul rusesc menținuse și în lagărele de prizonieri disciplina armatei k. u. k. (cezaro-crăiești). Ofițerii își păstrau situația privilegiată, aveau soldă relativ mare, puteau să pedepsească și să terorizeze soldații de rînd; dar după izbucnirea revoluției ruse, ofițerimea austro-ungară își pierdea tot mai mult puterea și influența asupra soldaților. Exista o imensă masă de soldați prizonieri în Rusia: în septembrie 1917 numărul lor se ridica la două milioane, cifră enormă dacă luăm în considerare că în total Austro-Ungaria trimisese pe front nu mai mult de

---

[15] *Nagyvárad* (Oradea), din 7 dec. 1917 (publicat în *M.M.T.V.D.*, vol. V., p. 33).

[16] *Oláhország földjén* (Pe pămîntul Romîniei), articol apărut în *Nagybánya és Vidéke* (Baia Mare și regiunea), din 16. dec. 1917 (reprodus în *M.M.T.V.D.*, vol. V., p. 33—34).

[17] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 34—35.

4 milioane și jumătate de oameni[18], din care mai multe sute de mii pe frontul italian, iar o parte și pe frontul francez. Numărul extrem de mare de prizonieri se explică prin faptul că, în ciuda propagandei oficiale, încă din 1915 s-a manifestat tot mai mult tendința de a evita serviciul sub arme. Oamenii mai bogați sau cu protecție căutau să fie eliberați de serviciul militar, sau, dacă erau înrolați, se străduiau să-și asigure un loc în spatele frontului. Armata combatantă austro-ungară consta astfel, în covîrșitoare parte, din țărani săraci și sărăcime din orașe[19]; pentru aceștia singura cale de a scăpa de grozăviile războiului, de un război în care n-aveau nimic de apărat și nimic de cîștigat, rămăsese aceea de a se preda „inamicului". Și „inteligența" și pătura mai înstărită romînească din Transilvania și Bucovina tindeau, cum e și firesc, să se sustragă de la serviciul militar[20]: din 489.570 romîni din Transilvania, care au făcut armată în timpul primului război mondial, 468.483 au fost săteni și numai 21.137 (deci mai puțin de 5%) au fost intelectuali (6.526), muncitori, comercianți, meseriași, (14.611)[21]. Romînii din Transilvania și Bucovina, mînați, în covîrșitoare parte, împotriva voinței lor în războiul imperialist, au dat un însemnat contingent de prizonieri. După datele statului major rus, cifra prizonierilor romîni din Rusia, proveniți din armata austro-ungară, se ridica la 120.000[22].

Cele două milioane de prizonieri au devenit martorii oculari ai evenimentelor epocale din Rusia. Atitudinea lor față de revoluția rusă nu era nicidecum unitară; altfel reacționau ofițerii de carieră, ofițerii din rezervă (în viața civilă funcționari de stat, de bănci, avocați, notari, profesori, preoți etc., îmbibați în covîrșitoare parte de idei naționaliste și șovine) — și altfel reacționau țăranii săraci și muncitorii. Un alt factor important în formarea atitudinii față de revoluția rusă era mediul în care se găseau prizonierii la izbucnirea revoluției. Aceștia erau răspîndiți în toată Rusia, în lagăre îndepărtate, în fabrici, în păduri imense ca tăietori de lemne, ca muncitori agricoli la moșieri și țărani bogați. În urma pierderilor imense ale Rusiei în război, se simțea tot mai mult lipsa de brațe de muncă în întregul imperiu. Pentru a umplea golurile, tot mai mulți prizonieri erau scoși din lagăre și comandați la lucru în fabrici, mine, la construcții de căi ferate, la munci agricole la țară. Astfel, muncitorii ajunși prizonieri vin în contact direct cu muncitorii ruși din fabrici, de la căi ferate, din mine; își dau seama că muncitorimea de pretutindeni are același interes de a scutura jugul capitalist. Mulți din acești muncitori germani, cehi, maghiari, romîni etc. învață în contactul lor zilnic, limba rusă și la izbucnirea revoluției îi găsim luptînd alături de frații lor proletari ruși. Mai greu se pornesc prizo-

---

[18] În cursul primului război mondial, Austro-Ungaria a mobilizat 9 milioane de oameni, dar din armata operativă nu făcea parte nici jumătate din acest număr. A se vedea T u r o k, *Criza* . . ., p. 62.

[19] S t r o m f e l d A u r é l, *Mi okozta a központi hatalmak összeomlását?* (Ce a cauzat prăbușirea puterilor centrale?), în *Szocializmus* (Socialismul), din martie 1922.

[20] O metodă mult practică era aceea că romînii din pătura de sus își înscriau băieții la teologie — niciodată teologiile din Transilvania nu fuseseră așa de suprapopulate, ca în anii 1914—1918.

[21] Biblioteca Astra, nr. 7, Sibiu, 1923.

[22] Memoriul colonelului din armata romînă, Pietraru, citat în P. N e m o i a n u, *Prima Alba Iulie* . . ., Timișoara, 1922, p. 62.

nierii de obîrşie ţărănească, fiind mai izolaţi unii de alţii şi neavînd nici şcoală politică, pe care, în oarecare măsură, muncitorii o primiseră în sindicate şi în partidul social-democrat ; dar cînd ţăranii ruşi încep să-şi împartă pămînturile moşiereşti, reînvie şi în ţăranii romîni, maghiari, slovaci, gîndul nutrit veacuri de-a rîndul, cu atîtea jerfe şi sînge, că pămîntul trebuie să fie al acelora care îl muncesc.

Şi după izbucnirea războiului din martie 1917 (februarie după stilul vechi), ofiţerii austro-ungari încearcă să-şi menţină influenţa asupra soldaţilor de rînd, ajunşi în captivitate. Revoluţia din Octombrie le-a arătat însă şi prizonierilor, cum procedează soldaţii ruşi cu ofiţerii lor reacţionari ; au început şi ei deci să se organizeze şi să pună capăt situaţiei privilegiate şi samavolniciilor ofiţerilor.

În lagărele cu mulţi prizonieri romîni, propaganda naţională a ofiţerilor romîni prinsese oarecare teren ca şi între prizonierii cehoslovaci şi sîrbi. Organizarea unui corp de voluntari romîni începuse îndată după intrarea Romîniei în război, avînd concursul autorităţilor ţariste. În lagărul din Darniţa (lîngă Kiev) au sosit — după cum arată unul din conducătorii acţiunii, P. Nemoianu — din noiembrie 1916 pînă la începutul anului 1917, 230 ofiţeri şi 1200 de gradaţi romîni, pentru a se înrola în corpul de voluntari care urma să lupte alături de trupele aliate împotriva Austro-Ungariei[23]. Tot Nemoianu arată şi compoziţia, după ocupaţii, a ofiţerilor şi aspiranţilor de ofiţeri : avocaţi şi candidaţi de avocaţi 41, învăţători 49, studenţi 112, funcţionari de bancă 25[24] ; afară de aceştia erau şi cîţiva ofiţeri activi din armată.

Mişcarea voluntarilor romîni era la început o mişcare naţională, burghezo-democratică, menită să contribuie la doborîrea putredului imperiu habsburgic. Izbucnind revoluţia rusă în martie (februarie) 1917, unii din conducătorii voluntarilor romîni o salută cu încredere, cu atît mai mult cu cît aceasta a proclamat principiul autodeterminării popoarelor. „Astăzi — scrie medicul locotenent P. Nistor, în raportul său înaintat la 11 aprilie 1917 adunării prizonierilor romîni din lagărul din Darniţa — *la flacăra revoluţiei ruseşti* (sublinierea noastră) s-a schimbat cu totul faţa lucrurilor. Azi, şi în viitor tot mai mult, soarta lumii se va decide în casa ţăranului şi în atelierele muncitorilor, astăzi se pun în discuţie în piaţă tratatele şi alianţele diplomaţilor, se revizuiesc toate hotărîrile părute nestrămutabile ale statelor. Războiul se poartă astăzi în numele libertăţii popoarelor, al dreptăţilor şi al păcii pentru toţi oamenii... Am convingerea că soarta statelor şi a popoarelor, precum şi rolul conducător la încheierea păcii viitoare ... va trece tot mai mult şi definitiv în (mîna) maselor popoarelor prin organizaţiile lor democratice şi socialiste[25]. Manifestul, redactat în baza raportului lui P. Nistor, a fost iscălit de 250 de ofiţeri şi 250 de subofiţeri şi gradaţi[26]. Se apelează la sprijinul „tinerei democraţii ruseşti" în numele „dreptului elementar al fiecărui popor de a-şi hotărî singur soarta, de a-şi alege singur statul, pe care vrea să-l formeze, sau căruia vrea să se

[23] P. Nemoianu, *Prima Alba Iulie* ..., p. 10.
[24] *Ibid.*, p. 13.
[25] *Ibid.*, p. 23.
[26] *Ibid.*, p. 29.

alipească". Pentru a cîștiga simpatia revoluționarilor ruși, în manifeste se spune mai departe : „Noi, cele patru milioane de romîni din monarhia austro-ungară, sîntem un popor absolut democratic, fără aristocrație, fără capitaliști, fără proprietari mari, compus din țărani, muncitori, meseriași și intelectuali, ei înșiși în mare parte proletari"[27]. Și celelalte popoare subjugate ale monarhiei, cehii, sîrbii, croații etc. — se spune în manifestul de la Darnița — sînt tot „popoare democratice".

Negarea diferențierii de clasă în sînul poporului romîn din Transilvania (pentru toată perioada pînă la unirea Transilvaniei cu Romînia) constituie un punct de plecare important în politica naționalistă a burgheziei romîne. Această burghezie avea nevoie de teza unității naționale „de la vlădică pînă la opincă", pentru a înșirui tot poporul în spatele pretențiilor burgheze. Foarte mulți intelectuali tineri erau sincer convinși că luptă pentru drepturile și interesele întregului popor și treceau ușor peste faptul că chiar conducerea Partidului Național era compusă, în mare parte, din moșieri (cu peste 1000 iugăre de pămînt), din bancheri cu interese în diferite întreprinderi capitaliste[28]. Ei nu vedeau că interesele vitale ale țărănimii sărace și ale muncitorimii nu puteau fi identice cu cele ale burgheziei romîne, care ținea la sistemul capitalist și care, prin politica sa națională, urmărea în primul rînd să cucerească pozițiile burgheziei și moșierimii maghiare și austriece. Unii dintre conducătorii voluntarilor romîni vedeau însă foarte bine deosebirile în „situația materială" a prizonierilor romîni. Astfel, P. Nemoianu arată că dintre ofițerii romîni prizonieri care au subscris memoriul, 125 aveau o avere între 10 și 20 mii corone, iar 57 o avere de peste 50 mii coroane[29]. Despre acești conducători trebuie să spunem că atașamentul lor la cauza revoluției era o simplă fățărnicie ; nu peste mult timp îi găsim în lagărul contrarevoluției, împreună cu aceia pentru care „chestiunile naționale primează totdeauna pe cele sociale"[30] și care nu văd că și chestiunile naționale sînt o parte a celor sociale.

La începutul anului 1918, conducerea voluntarilor romîni căutase încă să cîștige guvernul sovietic pentru scopurile sale. Prezentîndu-se o delegație la Cicerin, pe atunci subcomisarul externelor, ea a arătat că voluntarii romîni vor să lupte împotriva imperialismului austro-ungar, pentru votul universal, pentru exproprierea latifundiilor grofilor și baronilor (neamintind bineînțeles pe moșierii romîni : Mocioni, Vlad, George Pop de Băsești,

---

[27] Adrian Ganea, *Voluntarii romîni*, în Tiron Albani, *20 de ani de la unire*, Oradea, 1938, p. 326.

[28] Ion Cicală, *A magyarországi Román Nemzeti Párt magatartása az 1907-e felkelés kérdésében* (Atitudinea Partidului Național Romîn față de răscoala din 1907), articol în *Adalékok az 1907-es parasztfelkelés történetéhez* (Contribuții la istoria răscoalei țărănești din 1907), Buc., 1957, p. 24—25. Notăm aici că unii istorici ai noștri, care n-au reușit să-și lichideze concepțiile vechi naționaliste, încă neagă sau cel puțin nu observă diferențierile de clasă în sînul poporului romîn, diferențieri care s-au accentuat tot mai mult în epoca modernă a istoriei Transilvaniei.

[29] Nemoianu, *Prima* . . ., p. 13. E vorba de averi considerabile, ceea ce reiese clar dacă comparăm aceste sume de zeci de mii de coroane cu salariile micilor funcționari și cu cîștigurile muncitorilor : acestea nu treceau mult peste 1000 de coroane anual.

[30] În memoriu de la Darnița se spune : „În Austro-Ungaria chestiunile naționale primează totdeauna pe cele sociale, de aceea pînă ce nu se vor dezlega conform drepturilor ginților chestiunile de naționalitate, în Austro-Ungaria nu va fi pace, bunăstare" (T. Albani, *20 de ani* . . ., p. 327).

Vaida, Mihali etc.—*V. Ch.*). În baza acestui program, doi din conducătorii voluntarilor şi anume Voicu Niţescu şi Cornel Vaida, au obţinut permisiunea de liberă circulaţie în Rusia şi de vizitarea tuturor lagărelor de prizonieri. În vara anului 1918 s-a şi format un corp de voluntari, cu sediul la Celiabinsk, dincolo de Urali[31]. „Sub scutul baionetelor voluntarilor cehoslovaci şi romîni — scrie candid Vaida — s-a instituit (de-a lungul liniei ferate transiberiene, n.n.) un regim naţional rusesc, contrarevoluţionar, în fruntea căruia a ajuns mai tîrziu amiralul Kolciak"[32]. Din Celiabinsk lansează comitetul naţional romîn, în august 1918, un manifest, în care se vorbeşte de hotărîrea de „a curăţi această ţară (Rusia, n. n.) de bolşevici", ca apoi, învingînd Austro-Ungaria, „să înfigă steagul romînesc la Tisa, hotarul năzuinţelor noastre"[33]. Iată cum naţionalismul, tendinţa de expansiune naţională şi asupra unor teritorii cu o populaţie în majoritate străină, se îmbină organic cu contrarevoluţia mondială.

Unii politicieni romîni din Ardeal şi Banat au căutat să bată monedă pe chestia voluntarilor romîni, foşti prizonieri în Rusia, etalîndu-şi astfel meritele în jurul „înfăptuirii Romîniei Mari". Desigur, primul batalion de voluntari, compus din 116 ofiţeri şi 1250 subofiţeri şi soldaţi, sosit la Iaşi în 6 iunie 1917[34] (deci încă înainte de izbucnirea Revoluţiei Socialiste din Octombrie), a fost animat de voinţa de a lupta pentru eliberarea Transilvaniei — cu atît mai mult cu cît lupta aceasta însemna şi reîntoarcerea acasă. După revoluţia din Octombrie 1917, cu toate şiretlicurile ofiţerilor romîni, tot mai puţini soldaţi se lăsau convinşi să intre în rîndurile corpului voluntarilor; în schimb, tot mai mulţi soldaţi vedeau şi o altă cale spre eliberarea socială şi naţională, calea indicată de Revoluţia Socialistă. „În ultimul timp — scrie în memoriul său colonelul Pietraru, căruia i s-a încredinţat de către guvernul şi comandamentul din Iaşi organizarea corpului de voluntari — propaganda bolşevică făcea din ce în ce mai mult progres şi ea era ostilă naţiunii noastre"[35]. Unităţile de voluntari, încadrate mai tîrziu în armata romînă, fiind bănuite de comandamentul militar că ar fi atinse de propagandă bolşevică, erau aspru supraveghiate. În total, scrie colonelul Pietraru, din 120 mii de prizonieri romîni, s-au angajat ca voluntari 396 de ofiţeri şi 9771 soldaţi, dintre care la data de 7 februarie 1918 erau încă în Rusia 22 de ofiţeri şi 1460 de soldaţi[36].

Mulţi prizonieri din armata austro-ungară, mai ales cei care lucrau în fabricile şi minele ruseşti şi se înfrăţiseră acolo cu proletariatul rus, au luat parte încă din primăvara anului 1917 la luptele revoluţionare şi nu puţini dintre ei au dat, împreună cu proletariatul rus, în octombrie 1917, la Petrograd şi Moscova, asaltul hotărîtor pentru cucerirea puterii.

Prima acţiune mai mare a prizonierilor se produce încă în 1917, la Petrograd. La mitingul din 29 (16 st. v.) decembrie iau parte circa 5 mii de

[31] Cornel Vaida, *Voluntarii ardeleni din Rusia*, în T. Albani, *op. cit.*, p. 335—336.
[32] *Ibid.*, p. 337.
[33] *Ibid.*, p. 339.
[34] Nemoianu, *op. cit.*, p. 39.
[35] *Ibid.*, p. 61.
[36] *Ibid.*, p. 60 şi 62. Voluntarii rămaşi în Rusia şi puşi de către conducătorii lor în serviciul contrarevoluţiei, s-au întors în vara anului 1920, după o călătorie de şase săptămîni pe Oceanul Pacific, prin Suez, la Constanţa (T. Albani, *op. cit.*, p. 342).

foști prizonieri, deveniți prin Revoluția din Octombrie oameni liberi, cu drepturi politice depline. La acest miting au luat parte foști prizonieri nemți, cehi, maghiari, romîni, poloni și slavi de sud. În romîneşte a vorbit Bujor[37]. La 17 februarie 1918 se ține o nouă adunare la Petrograd, la care participă cca 2 mii de foști prizonieri, nemți, maghiari, romîni, cehi, slovaci și polonezi. Se hotărește înființarea Centrului revoluționar social-democrat al foștilor prizonieri[38].

Încep să se miște și prizonierii din lagăre. Guvernul sovietic, cu toate protestele și amenințările comandamentului german și austro-ungar, le dă prizonierilor dreptul să se organizeze, să-și aleagă oameni de încredere[39] care să le reprezinte interesele, soldații nefiind astfel lăsați la cheremul ofițerilor cezaro-crăiești. Se formează, în multe lagăre, organizații de partid (la început numite social-democrate, iar din mai 1918 comuniste) în rîndul prizonierilor. Una din primele și cele mai puternice organizații este cea din Omsk, capitala Siberiei. Scopul organizației — precum se arată în gazeta „Forradalom" (Revoluția) — e să facă educația politică maselor proletare și să le pregătească pentru revoluția socială ce trebuie să urmeze și în Austro-Ungaria[40]. Pentru a înlesni propaganda, se constituie grupe pe naționalități; grupele aleg cîte un reprezentant la 50 de membri și acești reprezentanți desemnează apoi membrii comitetului central al organizației. E semnificativ că la început prizonierii romîni și maghiari formează împreună grupa întîia a organizației: grupa care și mulțumită deosebitei activități a președintelui Ligeti Károly[41] înregistrează cele mai mari succese în organizarea prizonierilor. Numărul membrilor acestei grupe se ridică la începutul lui aprilie 1918 la peste 2000[42], pentru a atinge după o lună numărul de 3200 de membri[43]. Grupa maghiaro-romînă devine prea numeroasă pentru a avea o singură conducere; se hotărește deci ca romînii să formeze o grupă separată, urmărind, bineînțeles, aceleași scopuri ca și celelalte grupări, dirijate de comitetul central al organizației prizonierilor din Omsk[44].

În Omsk, la 10 februarie (26 ianuarie st. v.) 1918, apare gazeta „Forradalom" (Revoluția), scrisă pentru prizonierii revoluționari din Ungaria și Transilvania. Redactorul gazetei este neobositul Ligeti Károly. În luna martie a aceluiași an, gazeta se numește, „organul grupei maghiare și romîne a partidului muncitoresc social-democrat internațional", dar la 1 mai 1918, dînd expresie luptei tot mai pronunțate împotriva social-democrației reformiste, cuvîntul „social-democrat" este înlocuit cu cel de „comunist."

---

[37] *Nemzetközi Szocialista* (Socialistul internațional). Editat la Petrograd de către grupul internațional al delegațiilor de soldați, fără dată. Asupra hotărîrilor luate în această adunare se va vorbi într-un capitol următor al lucrării de față.

[38] *Idem*, din 19 februarie 1918 (publicat în *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 101—102).

[39] Milei, *op. cit.*, p. 337.

[40] *Forradalom* („Revoluția") (Omsk), nr. 10 din 14/1 aprilie 1918.

[41] Ligeti Károly a fost muncitor strungar, membru în Partidul Social-Democrat ungar. Din 1917, ca prizonier în Rusia, a desfășurat în lagărul din Omsk activitate revoluționară. Luptînd în 1918 pe frontul războiului civil din Rusia, e rănit și apoi executat de contrarevoluționari în 1919 (*M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 730).

[42] *Forradalom* (Omsk), nr. 9 din 7 aprilie (25 martie st. v.) 1918.

[43] *Ibid.*, nr. 13 din 12 mai (30 aprilie st. v.) 1918.

[44] *Ibid.*, nr. 14 din 19 (6) mai 1918.

Romînii formînd o grupă separată, gazeta „Forradalom" rămîne, precum indică numărul din 19 mai 1918, organul grupei maghiare a partidului muncitoresc comunist.

Tot în prima jumătate a anului 1918 apar şi în alte centre ale Rusiei gazete pentru prizonierii din Ungaria şi Transilvania. La Petrograd apare gazeta „Nemzetközi Szocialista", la Moscova „Szociális Forradalom" (Revoluţia socială) în care îşi publică articolele Kun Béla şi Szamuely Tibor, la Omsk „Népszava" (Glasul poporului), la Irkuţk „Világforradalom" (Revoluţia mondială), iar în limba romînă „Foaia ţăranului", la Moscova. Am amintit numai gazetele din care cel puţin cîte un număr se păstrează în bibliotecile de la noi : n-am epuizat nicidecum lista periodicelor maghiare şi romîne din Rusia din anul 1918[45]. Milei apreciază că în 1918 au apărut şi au fost difuzate în total cca două milioane de exemplare ale ziarelor revoluţionare destinate propagandei între prizonierii din Ungaria şi Transilvania[46].

Gazetele maghiare şi romîneşti, precum şi cele germane, cehe etc. au fost scrise şi tipărite în condiţiile nespus de grele ale războiului civil. Sovietele locale au dat tot ajutorul : au pus la dispoziţia organizaţiilor prizonierilor tipografii înzestrate cu litere latine şi hîrtie. Articolele erau redactate de oameni care nu scriseseră înainte poate nici un rînd pentru tipar. La început, întregul ziar este scris de aceeaşi persoană — în curînd apar însă noi şi noi nume de colaboratori. Se găsesc prizonieri şi muncitori tipografi ; în amintirile sale muncitorul Folticska Béla, care lucrează şi azi într-o tipografie din Cluj, povesteşte cu cît entuziasm a cules, împreună cu alţi zeţari maghiari şi romîni, primul număr al gazetei „Forradalom", în oraşul Omsk, capitala Siberiei[47].

Ideea care a găsit rezonanţa cea mai puternică în masele de prizonieri, a fost ideea păcii. Sute de mii de prizonieri aveau un singur vis : să se vadă acasă, la ai lor, să fie pace. Şi cei mai simpli soldaţi, fără şcoală politică, înţelegeau că pacea nu poate fi înfăptuită decît printr-o înţelegere a popoarelor, renunţînd fiecare naţiune la cotropiri de ţări şi popoare străine. Politica sovietelor, de a încheia o pace dreaptă, fără anexiune şi fără contribuţii, a fost aprobată nu numai de masele ruseşti, ci şi de cele ale prizonierilor. „Voim pace, fără anexiuni şi fără de cotropirea popoarelor" — scria în primul său număr gazeta „Forradalom" şi, desigur, lozinca aceasta a făcut ca mase largi să primească cu încredere noua gazetă.

Tratativele de la Brest-Litovsk n-au corespuns însă nicidecum aşteptărilor prizonierilor — în curînd au apărut ghiarele imperialismului german. Atitudinea imperialiştilor apuseni faţă de cauza păcii a decepţionat în aceeaşi măsură masele de prizonieri. Aceştia îşi dau seama cît de drepte sînt constatările din gazetele prizonierilor revoluţionari, că războiul a fost pornit şi purtat din scopuri imperialiste, pentru a asupri şi exploata şi mai mult muncitorimea şi ţărănimea săracă din ţara proprie[48]. Şi iată că acum, cînd

[45] Mai avem gazetele apărute la Odesa şi Petrograd, aşa „Lupta", „Scînteia" — editate de socialiştii romîni din vechea Romînie. Despre aceste foi vom vorbi într-un capitol următor.

[46] M i l e i, *op. cit.*, p. 383.

[47] Z i m á n, *Dereshajú veteránok a harcos évekről* (Veterani cărunţi despre anii de luptă), în *Igazság* (Adevărul), Cluj, din 16 aug. 1957.

[48] *Nemzetközi Szocialista* (Petrograd), fără dată.

muncitorii și țăranii din Rusia s-au ridicat pentru a face o pace dreaptă, imperialiștii se năpustesc ca niște fiare asupra tînărului stat sovietic. Presa revoluționară a foștilor prizonieri dă alarma : „Revoluția rusă e în primejdie — scrie gazeta „Forradalom". Societatea tîlhărească a marilor capitaliști și a latifundiarilor germani și austro-ungari — urmează gazeta — în înțelegere tainică cu burghezia engleză, franceză, italiană, americană și japoneză, a pornit la atac împotriva libertății poporului rus... Bandiții imperialiști atacă căci s-au convins că muncitorul și țăranul rus, luînd puterea în mînă, a devenit învățătorul tuturor popoarelor asuprite, arătînd cum trebuie luptat cu impilatorii... Ceea ce am învățat noi în Rusia, — cum trebuie luat pămîntul de la moșieri și cum trebuiesc ocupate fabricile — e un lucru foarte primejdios, de care se tem domnii de acasă și slugile lor"[49]. „Banda imperialiștilor — se spune în apelul publicat de către comitetul revoluționar al prizonierilor social-democrați din Rusia — vrea să ne răpească ceea ce constituie viitorul nostru cel mai scump : revoluția. Vrea să înăbușe revoluția muncitorilor și țăranilor din Rusia, să reașeze pe țar pe tronul său sîngeros, vrea să ia pămîntul țăranilor și să-l dea iar moșierilor, să răpească fabricile de la muncitori — pentru ca să stîrpească din noi, muncitori și țărani din Austro-Ungaria, chiar și gîndul că am putea oarecînd să scăpăm din robie"[50].

„Trebuie să apărăm revoluția rusă — arată gazetele prizonierilor — căci astfel apărăm și viitorul nostru". „Proletariatul — scrie tot gazeta „Forradalom", organul prizonierilor maghiari și romîni — nu s-a aliat niciodată cu asupritorii popoarelor... căci istoria l-a învățat că de la asupritori nu poți să te aștepți la altceva, decît la asuprire. . . Dacă am privi nepăsători, ca niște lași, înăbușirea în sînge a revoluției muncitorilor și țăranilor ruși, atunci am merita soarta ticăloasă care am avut-o acasă. Dar noi nu vom lăsa ca onoarea noastră de muncitori să fie tîrîtă în noroi, ci vom face să fluture sus de tot steagul roșu frățesc al proletariatului maghiar și romîn ! Proletari maghiari și romîni ! Înainte împotriva călăilor libertății !"[51]. Într-un alt apel înflăcărat se spune : „La arme ! Să pornim sub steagul nostru roșu pentru pămînt, fabrici, libertate ! Pornim să ne cucerim patria, noi cei fără de țară, să dobîndim pămînt, noi cei fără pămînt, să ne cîștigăm o bucată de pîine cei veșnic înfometați. Ne înșiruim sub steagul lui Dózsa, steagul tuturor țăranilor și muncitorilor, al căror leagăn e mizeria cumplită din Ungaria. . . Trăiască revoluția rusă ! Să piară călăii ei ! Trăiască revoluția muncitorilor și țăranilor din Ungaria ! Pace colibelor, război curților domnești !"[52]

Gazetele socialiste ale prizonierilor amintesc viața de chin a muncitorilor și țăranilor din Ungaria. „Toată viața noastră — scrie gazeta „Forradalom" — am slujit pe bogătașii nemernici. Am muncit în măruntaiele munților în mine, am arat în sudoare ogoarele pentru moșieri . . . am ridicat palate minunate . . . toate acestea pentru cei bogați, pentru asupritorii și exploata-

[49] *Forradalom*, nr. 4 din 3 martie (18 febr.) 1918.

[50] *Ibid.*

[51] *Forradalom*, nr. 6 din 17 (4) martie 1918. Apelul e semnat de conducerea grupului maghiar și romîn al partidului muncitoresc social-democrat internațional al proletarilor din străinătate.

[52] *Forradalom*, nr. 5 din 10 martie (25 febr.) 1918.

torii noștri. Vreți ca acest trecut să se sfîrșească odată? Stîrpiți din rădăcini orînduirea putredă capitalistă... Apărați libertatea poporului rus împotriva călăilor ticăloși"[53]. Cauza apărării revoluției ruse e legată de insurecția armată în țările capitaliste beligerante. Numai prin revoluție va fi pămînt pentru țărani și pîine îndestulătoare pentru muncitori, numai atunci va fi pace trainică între popoare, dacă cei asupriți azi vor lua în mîinile lor puterea, doborînd orînduirea capitalistă[54]. „Scopul proletarilor și țăranilor e — se arată în gazeta „Forradalom" — ca prin insurecția armată să doboare ordinea socială actuală"[55], „Fără considerare — scrie același ziar — la granițe, la diferințe de limbă și de naționalitate, adunați-vă cu toții, sub steagul roșu... Să răsune de la un cap la celălalt al lumii: proletari din toate țările, uniți-vă"[56].

Tot mai clar se desenează în gazetele foștilor prizonieri ideea revoluției mondiale. „În fața alianței universale a burgheziei — scrie gazeta „Forradalom" — proletarii ruși apelează la proletariatul mondial... Proletariatul mondial nu poate să devină unealta tîlharilor imperialiști; el se va îndrepta pretutindeni împotriva exploatatorilor și învingîndu-i, va înfăptui republici ale sovietelor muncitorilor și țăranilor. Proletariatul internațional își va îndeplini marea misiune istorică. O să se înceapă ultima și cea mai mare luptă a poparelor: revoluția mondială socialistă"[57]. „Pregătiți-vă pentru revoluția mondială" — cere gazeta prizonierilor din Irkuțk[58]. „Trăiască Revoluția Socialistă Internațională" — strigă gazeta romînească „Foaia țăranilor" din Moscova[59].

Gazetele socialiste vorbesc des despre situația din Transilvania, care și acum e stăpînită de grofi, bancheri, industriași, fișpani și solgăbirăi, unde un popor e ațîțat împotriva celuilalt, pentru a zădărnici unirea sărăcimii împotriva exploatatorilor. În Rusia s-a pus capăt asupririi popoarelor neruse. „Guvernul muncitoresc rus — scrie gazeta „Nemzetközi Szocialista" — doborînd țarismul asupritor de popoare, a dat fiecărui popor din Rusia libertate să hotărască el însuși dacă vrea să trăiască împreună cu poporul rus sau vrea să se despartă de el". Exemplul rusesc n-a rămas fără urmări asupra prizonierilor de diferite naționalități din lagărele Rusiei. Iată că prizonierii romîni și maghiari din Omsk, în ciuda ațîțărilor ofițerilor lor, lucrează împreună în aceeași grupă, legîndu-i frăția de soartă și de clasă. „Voi, domni trufași din Ungaria, ați căutat cu toate mijloacele să ne învrăjbiți — scrie organul grupei revoluționare a prizonierilor maghiar și romîni din Omsk. Ați căutat să sădiți între popoarele Ungariei ura națională, pentru a împiedica unirea proletarilor de diferite limbi, exploatați cu toții deopotrivă. Să știți însă că grelele suferințe, prin care am trecut cu toții, maghiari, romîni, sîrbi, croați și sloveni, ne-au învățat să cunoaștem adevărul pe care voiați să ni-l ascundeți cu atîta grije. Am învățat că sîntem frați, care trebuie

[53] *Idem*, nr. 4 din 3 martie (18 febr.) 1918.
[54] *Nemzetközi Szocialista* (Petrograd), din 19 februarie 1918 (publicat în *M.M.T.V.D.*, vol. V., p. 101).
[55] *Forradalom*, nr. 11 din 21 (8) aprilie 1918.
[56] *Forradalom*, nr. 12 din 1 mai (18 aprilie) 1918.
[57] *Idem*, nr. 6.
[58] *Világforradalom* (Irkuțk), nr. 1 din 15 mai 1918.
[59] *Foaia țăranului* (Moscova), nr. 21 din 11 august 1918.

să se unească sub steagul libertății, egalității și frăției. Am învățat că toate popoarele au un singur dușman : dușmanul de clasă . . . Aflați deci că noi, care înainte, la instigațiile voastre, ne-am urît, acuma ne-am unit cu toții sub steagul roșu al socialismului revoluționar pentru a lupta împreună împotriva voastră"[60].

Aceeași idee că muncitorii și țăranii din Ungaria, de diferite naționalități, nu se mai lasă instigați unii împotriva altora, ci se unesc cu toții sub steagul revoluției, o exprimă și „Foaia țăranului" din Moscova. „Vin cei din Rusia — scrie gazeta romînă, care poartă pe foaia de titlu inscripția : Pace colibelor, — război curților domnești ! — Văd grofii frățietatea dintre săraci, văd cum cel din urmă sprijin al domniei celor avuți, ura pe care o vărsau ei în inimile popoarelor, se topește ca ceara în fața focului . . Vin cei din Rusia — vine Revoluția !"[61]

„Vine revoluția — o aduc cu sine foștii prizonieri din Rusia care au învățat de acum că pacea, pîinea, pămîntul și libertatea, bunurile acestea cele mai scumpe ale popoarelor, se dobîndesc numai prin revoluție[62]. . . „Tot pămîntul — scrie un alt ziar — va fi al țăranilor, care-l muncesc, fabricile vor fi ale muncitorilor, băncile ale comunității. Vom doborî domnia împăraților și regilor, a capitaliștilor și moșierilor și vom înființa și la noi sovietele muncitorilor și ale țăranilor"[63]. „Liberați-vă — scrie ziarul din Petrograd al prizonierilor — de jugul împăraților, generalilor, ofițerilor, de jugul tuturor, care slujesc capitalismul . . . Trăiască revoluția internațională ! Trăiască socialismul !"[64]

Lupta pentru declanșarea revoluției mondiale, propagînd în primul rînd revoluția în Germania și Austro-Ungaria, implica lupta gazetelor revoluționare ale prizonierilor împotriva reformismului social-șovinilor. Lenin a arătat la congresul partidului bolșevic din martie 1918 că trebuie să se pornească o luptă hotărîtă împotriva social-democraților de dreapta. Pentru a sublinia diferența între bolșevici și social-șovini, Lenin a propus ca partidul să se numească partid comunist (bolșevic). Și gazetele foștilor prizonieri se numesc începînd din mai 1918 (unele chiar din aprilie), comuniste.

Față de propaganda reformiștilor din Ungaria, care voiesc să canalizeze avîntul revoluționar al maselor spre lupta pentru votul universal, ca și cînd prin buletinele de vot s-ar putea înlocui revoluția, gazetele prizonierilor arată că proletariatul din Germania și Austro-Ungaria, pentru a cîștiga victoria „trebuie să urmeze exemplul revoluției ruse. Nu prin buletine de vot — explică aceste foi — ci prin revoluție, prin înscăunarea dictaturii proletariatului, prin soviete muncitorești și țărănești, se poate asigura victoria proletariatului"[65]. Astfel pătrund ideile bolșevice în presa foștilor prizonieri.

Varietatea gazetelor, avîntul lor revoluționar, multiplicitatea problemelor atacate, denotă forța și impetuozitatea mișcărilor foștilor soldați din

[60] *Forradalom*, nr. 1 din 10 febr. (26 ian.) 1918.
[61] *Foaia țăranului* (Moscova), nr. 2 din 31 martie 1918.
[62] *Nemzetközi Szocialista*, din 19 febr. 1918 (publicat în *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 101).
[63] *Forradalom*, nr. 10 din 14 (1) aprilie 1918.
[64] *Nemzetközi Szocialista*, din 19 febr. 1918 (publicat în *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 102).
[65] *Ibid.*

Ungaria. Acţiunile prizonierilor, răspîndiţi în toate părţile Rusiei, trebuiau coordonate şi organizate. Această sarcină o îndeplineşte congresul foştilor prizonieri, ţinut la Moscova în zilele de 13—18 aprilie 1918[66].

„Foaia ţăranului" îndeamnă, în numărul său din 31 martie, prizonierii de război străini să-şi aleagă delegaţi pentru acest congres, „unde se croieşte un program de muncă şi luptă îndîrjită şi unde se pune fundamentul unei vieţi noi şi fericite pentru ţărănime şi muncitorime".

La acest congres au venit delegaţi din toate părţile Rusiei — din Siberia (Semipalatinsk, Omsk, Tomsk), din Ural (Orenburg, Jekatarinburg), de lîngă Volga (Penza, Samara, Saratov, Simbirsk, Kazan, Nijni-Novgorod, Astrahan) şi din toate oraşele şi lagărele de prizonieri din Rusia europeană[67]. Rupţi de oboseala drumului greu şi îndelungat — unii au făcut 10—12 zile de drum — delegaţii s-au consfătuit timp de 5 zile asupra problemelor prizonierilor. Au raportat despre realizările şi experienţele de pînă acum, au vorbit de avîntul revoluţionar al mandatelor lor. Au venit să strîngă forţe noi pentru luptele viitoare[68].

În ziua de 13 (sîmbătă) au avut loc consfătuiri pentru fixarea ordinei de zi şi s-au examinat mandatele delegaţilor. Duminica după masă s-a ţinut o adunare publică, la care au participat cca 4 mii de oameni, în covîrşitoare parte foşti prizonieri germani, maghiari, romîni, cehi, slovaci, poloni, ucrainieni şi sîrbo-croaţi. În număr destul de mare au luat parte la adunare şi muncitorii ruşi[69].

Tovarăşul Ulianov a transmis adunării salutul soldaţilor revoluţionari ruşi. Au vorbit apoi prizonieri germani, romîni, polonezi şi maghiari[70]. „Foaia ţăranului" dă în extras vorbirea ţinută în romîneşte de prizonierul Henegaru. „Mă adresez vouă fraţilor — spune delegatul romîn — şi vă spun : nu vă întoarceţi acasă cu mîinile goale. Intraţi în rîndurile detaşamentelor romîne ale armatei internaţionale . . . Grofii şi baronii vor încerca să vă ademenească cu vorbe frumoase, să-i apăraţi împotriva muncitorilor şi ţăranilor maghiari. Să nu mai faceţi greşeala trecutului. Aduceţi-vă aminte că numai în unire este puterea"[71].

Adunarea a adoptat cu însufleţire de nedescris următoarea rezoluţie : „Marea adunare a prizonierilor, ţinută în 14 aprilie îşi exprimă deplin solidaritatea cu guvernul muncitoresc şi ţărănesc rus . . . dăm expresie hotărîrii noastre nestrămutate de a lupta acasă prin insurecţia armată a proletariatului împotriva asupritorilor noştri. Vom nimici în ţara noastră trinitatea militarismului, imperialismului şi capitalismului, pentru a construi pe ruinele vechii orînduiri republica sovietică a muncitorilor şi ţăranilor"[72].

---

[66] În prezentarea congresului ne-am folosit de informaţiile date în gazeta *Forradalom* din Omsk, nr. 12 din 1 mai (18 aprilie), în *Népszava* din Tomsk, nr. 2 din 12 mai, în *Foaia ţăranului* din Moscova, nr. 6 din 28 aprilie 1918 (numărul 6 al acestui ziar dă în continuare descrierea congresului ; numărul anterior — negăsindu-l în bibliotecile şi muzeele din ţară — nu l-am putut consulta).

[67] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 106.

[68] *Forradalom*, din 1 mai 1918.

[69] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 107

[70] *Ibid.*

[71] *Foaia ţăranului* (Moscova), nr. 6 din 28 aprilie 1918.

[72] *Népszava* (Tomsk), din 12 mai 1918.

Congresul a ales apoi în prezidiu, din partea fiecărei grupe naționale (germane, maghiare, slave și romîne), cîte doi reprezentanți. Grupa romînă a fost reprezentată de delegații Henegaru și Pescariu[73].

Una din problemele principale ale dezbaterilor a fost problema agitației. „Libertatea propagandei din Rusia — se spune în hotărîrea luată — trebuie folosită pentru a revoluționa muncitorii și țăranii prizonieri. Trebuiesc arătate adevăratele cauze ale războiului, luptînd împotriva ideologiei social-patrioților care propagă armonia între clase și care au căutat să folosească războiul pentru a abate clasa muncitoare de pe drumul luptei de clasă. Trebuiesc demascați acești social-patrioți care uzurpează numele de „social-democrat" și cari, de fapt, au trădat cauza muncitorimii, punîndu-se cu totul în serviciul burgheziei"[74]. „Trebuie să vorbim — scrie gazeta „Forradalom" — la întruniri, în conferințe, în agitația de zi de zi, de la om la om, despre revoluția mondială ce are să vină"[75].

S-au discutat și sarcinile armatei revoluționare. „Formațiile noastre — scrie aceeași gazetă — urmăresc un scop dublu : mai întîi ele contribuie la apărarea republicii sovietice, în al doilea rînd ele vor constitui batalioanele care acasă vor lupta pentru cauza revoluției"[76].

S-a hotărît ca organizația foștilor prizonieri să se numească : asociația revoluționară a muncitorilor și țăranilor socialiști internaționaliști din străinătate[77]. S-a ales apoi un comitet executiv, avînd șapte membri, fiind ales în acest comitet și delegatul Guiu. Același a luat cuvîntul și la închiderea congresului[78].

Încă înainte de închiderea congresului, s-a redactat, în vederea plecării acasă a sute de mii de prizonieri, un vibrant manifest către „cei ce se întorc acasă" (congresul stabilise ca asupra plecării acasă sau a rămînerii în Rusia să hotărască fiecare prizonier, după cum crede de bine[79]). Manifestul a fost citit în limbile germană, rusă, maghiară și romînă și a fost adoptat de congres cu mare însuflețire[80]. Dăm cîteva pasaje din manifest, care a fost răspîndit între prizonieri în sute de mii de exemplare[81].

Către cei ce se întorc acasă!

Muncitori și țărani !..

Gîndiți-vă cine v-a mînat la moarte, în mizerie ? Cine e de vină că viața scăpată cu atîtea greutăți, vi s-a scurtat cu ani de zile ?

... Războiul acesta nu e războiul popoarelor. Acest război a fost pricinuit de dorința statelor imperialiste să împartă din nou lumea. .

[73] *Ibid.*
[74] *Népszava* (Tomsk), din 12 mai 1918.
[75] *Forradalom*, din 1 mai 1918.
[76] *Ibid.*
[77] *Forradalom*, din 1 mai 1918 ; *Népszava* (Tomsk), din 12 mai 1918.
[78] *Népszava* (Tomsk), din 12 mai 1918.
[79] *Forradalom*, din 1 mai 1918.
[80] *Népszava* (Tomsk), din 12 mai 1918.
[81] M i l e i, *op. cit.*, p. 367. N-am reușit să găsim în bibliotecile din țară un exemplar în limba romînă, astfel dăm pasajele de aici în traducere, după exemplarul unguresc păstrat la Inst. de istorie al Filialei din Cluj a Academiei R.P.R.

Oare acest stat care ți-a pus lanțuri pe mîinile tale, în timp de pace și în război, e oare patria ta?

Vă spunem răspicat: răsculați-vă!

Întoarceți armele împotriva celor care v-au făcut să suferiți grozăviile războiului, împotriva profitorilor războiului, împotriva bandei de tîlhari imperialiști...

Răsculați-vă! Duceți pînă la capăt revoluția, luați în mîinile voastre fabricile, pămîntul, aparatul de stat.

Proclamați dictatura proletariatului, ca să puneți capăt oricărei asupriri, oricărei exploatări...

N-aveți altă alegere: sau imperialismul, sau revoluția socialistă![82]

Congresul a dovedit că în rîndul foștilor soldați din armata puterilor centrale domnește un spirit revoluționar, că foarte mulți prizonieri au înțeles însemnătatea internaționalismului proletar. Ziarul „Pravda"* scria că acest congres a constituit de fapt o manifestație puternică a Internaționalei a III-a[83].

După congres, încep să se formeze, după limbile pe care le vorbesc prizonierii, grupuri ale Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia. Aceste grupuri se unesc într-o organizație unică, numită „Federația internațională a grupurilor din străinătate ale partidului comunist din Rusia". Federația avea, în septembrie 1918, 6 grupuri și anume: grupul german, maghiar, ceh, sîrbo-croat, romîn și finlandez. Ea se ocupa, fiind recunoscută și de soviete, de problemele centrale ale prizonierilor, precum și de dirijarea propagandei comuniste între prizonieri[84].

Congresul din aprilie de la Moscova a contribuit mult la întețirea mișcării revoluționare a foștilor prizonieri. La Omsk, cu prilejul sărbătoarei de 1 Mai 1918, au manifestat și prizonierii neînscriși în organizația socialistă, alături de proletariatul rus. La întrunire a vorbit în romînește prizonierul Nedelcu[85].

La Tomsk, în 5 mai la o manifestație a organizației revoluționare a muncitorilor și țăranilor din străinătate au luat parte cca 3000 de oameni. În adunare au vorbit Anger* în romînește, iar Szilágyi în ungurește. S-a mai vorbit rusește, nemțește și în limba cehă[86].

În 28 aprilie a avut loc și la Novo-Nikolaevsk o adunare a foștilor prizonieri. Din încredințarea sovietului local a vorbit un delegat rus, care a îndemnat pe foștii prizonieri să ducă flacăra revoluției acasă. Au vorbit apoi prizonierii Szász Gyula în ungurește și Colciun (în gazetă se scrie Kolcsun) în romînește, iar alții în nemțește și în limba cehă[87].

Încă din primele luni ale anului 1918, începe atacul forțelor contrarevoluționare interne și externe împotriva tinerei republici sovietice. Gazetele revoluționare cheamă la arme pe prizonieri, apel pe care foarte mulți soldați

---

[82] Manifestul a apărut și în *Népszava* (Tomsk), din 12 mai 1918.

[83] *Pravda*, din 16 aprilie 1918 (citat de M i'l e i., *op. cit.*, p. 365).

[84] *Szociális Forradalom* (Moscova), din 21 sept. 1918. Mai tîrziu, Federația comuniștilor din străinătate era formată din următoarele grupuri: german, ceh, maghiar, romîn, slovac, sîrbo-croat, bulgar, finlandez și anglo-american (*Szociális Forradalom*, 15 ianuarie 1919).

[85] *Forradalom*, nr. 13 din 12 mai (29 aprilie) 1918.

* Probabil Anghel.

[86] *Népszava* (Tomsk), din 12 mai 1918.

[87] *Ibid.*

îl urmează. La 31 (18) martie pleacă primul detașament internațional, constînd din 500 de foști prizonieri maghiari și romîni, din Omsk, pe front. Trece prin Novo-Nikolaevsk și formează acolo o gardă roșie[88]. Apoi, detașamentul la Krasnoiarsk, unde se formează o divizie internațională, compusă de asemenea din foști soldați din armata austro-ungară[89].

În septembrie 1918, pleacă din Moscova pe front al treilea detașament internațional, compus din foști soldați maghiari, nemți, cehi, romîni și sîrbi[90]. În detașamentele internaționale ale Armatei Roșii au luptat pînă la sfîrșitul lunii octombrie 1918 cca 50.000 foști prizonieri din Austro-Ungaria, dintr-un total de aproximativ o jumătate pînă la un milion de soldați ai Armatei Roșii[91].

În discuțiile din presă, din congrese și mai ales în luptele îndîrjite pe viață și moarte, duse în Rusia între revoluție și contrarevoluție, tot mai mult se cristalizează concepțiile unor cadre conducătoare ale foștilor prizonieri înrolați în armata revoluționară ; învățătura leninistă despre război, partid, dictatura proletariatului, despre lupta împotriva social-patrioților — devine concepția de bază a multor oameni ridicați la maturitate politică. Astfel, conferința din 24 octombrie 1918 a prizonierilor maghiari, romîni, germani sîrbi și slovaci, originari din vechea Ungarie, ia poziție hotărîtă împotriva manifestului din 8 octombrie, de caracter reformist, al Partidului Social-Democrat maghiar[92]. Foștii prizonieri din Rusia au dat cadre conducătoare și luptătorii cei mai devotați pentru cauza proletariatului în Ungaria și Transilvania ; în primul rînd, lor li se datorește înființarea — la 20 noiembrie 1918 — a partidului comuniștilor din Ungaria[93]. În raportul înaintat la congresul al VIII-lea al partidului bolșevic (în decembrie 1918) se și spune că mișcarea foștilor prizonieri a ajuns să aibă un caracter bolșevic[94].

Faptul că mase mari de prizonieri din Rusia au fost cîștigate pentru ideile revoluției, a zădărnicit toate planurile comandamentului german și austro-ungar. Generalii din marele stat major își închipuiau că prin milioanele de foști prizonieri germani și austro-ungari, reîntorși din Rusia, vor întări în așa măsură frontul francez și italian, încît vor putea da acolo lovituri hotărîtoare. O serie de rapoarte oficiale arată însă că foștii prizonieri se împotrivesc trimiterii lor pe front. Astfel, dintr-un lagăr de prizonieri instituit la Debrecen (Debrețin), unde urma să se trieze cei „infectați de idei bolșevice iar ceilalți să fie supuși unui nou instructaj pentru a fi trimiși pe front, soldații fug în masă. Ei se răspîndesc în oraș și în regiune și propagă idei care primejduiesc siguranța statului — raportează în 28 februarie 1918

[88] *Forradalom*, nr. 8 din 31 (18) martie 1918. În amintirile sale fostul prizonier Ion Plămadă din reg. Suceava, scrie că numeroși prizonieri cehi, romîni, unguri și nemți din Austro-Ungaria s-au înscris voluntari, formîndu-se unitatea „Pervîi Omskii mejdunarodnîi otread". Deoarece erau prea mulți, pentru a fi grupați într-o singură unitate, s-a luat hotărîrea ca ungurii și romînii să constituie primul „otread", iar ceilalți foști prizonieri, al doilea „otread" (*Amintiri ale foștilor voluntari romîni în Armata Roșie*, în *Analele* ..., 1957, nr. 4, p. 128).

[89] *Forradalom*, nr. 8 din 31 (18) martie 1918.

[90] *Szocidlis Forradalom* (Moscova), din 21 sept. 1918 (publicat în *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 116).

[91] Milei, *op. cit.*, p. 374.

[92] Milei, *op. cit.*, p. 396.

[93] *Ibid.*, p. 398—399.

[94] *Ibid.*, p. 354.

ministrul de interne, consiliului de miniștri[95]. Guvernul trimite între prizonieri agenți de poliție, pentru a descoperi pe agitatori. Un astfel de agent raportează la 5 și 7 aprilie despre atmosfera ce domnește în lagărele din Timișoara ale foștilor prizonieri, arătînd că cei întorși din Rusia fac propagandă deschisă între vizitatorii lor pentru revoluție, spunînd că în Rusia țăranii nu trăiesc în mizerie. Ei spun că și armata de aici va depune armele și că toți au să aplice metodele rusești[96]. Ministrul de interne dă la 2 martie 1918 un ordin confidențial fișpanilor (prefecților), în care se spune că „propaganda bolșevică a cîștigat cu totul simpatiile unei părți a prizonierilor noștri și că foarte mulți soldați austro-ungari au luat parte la mișcările revoluționare din Rusia". Arată ce manifeste și ziare au fost introduse de către foștii prizonieri în Ungaria și dă instrucțiuni pentru urmărirea propagandei bolșevice[97]. Și ministrul de război e alarmat; recomandă medote disciplinare, permanenta preocupare a soldaților, pentru ca aceștia că nu aibă timp pentru alte lucruri[98].

Măsurile luate de ministrul de interne, de comandamentul armatei, au avut foarte puțin efect. În 1918 tot mai dese sînt revoltele în armată, provocate aproape în toate cazurile de prizonieri întorși din Rusia[99]. Foștii prizonieri din Rusia devin „indezirabili" pentru autoritățile monarhiei. Se sabotează transporturile de prizonieri de către organele comandamentului militar austro-ungar, iar pe cei care, mînați de dorul de acasă, încearcă să se furișeze în țară, îi alungă cu baionetele îndărăt în Rusia[100].

PĂTRUNDEREA IDEILOR MARII REVOLUȚII SOCIALISTE DIN OCTOMBRIE ÎN RÎNDURILE POPULAȚIEI CIVILE DIN TRANSILVANIA ȘI ÎN UNITĂȚILE DIN SPATELE FRONTULUI

Revoluția rusă din februarie (martie st. n.) 1917 a fost salutată de presa din Transilvania ca vestitoarea păcii mult dorite de popoarele chinuite ale Europei. „Gazeta Transilvaniei" exprimă opinia publică, scriind în martie 1917: „Lumea întreagă este pusă în uimire de întîmplările din Rusia care pot fi începutul sfîrșitului celei mai mari tragedii lumești, a războiului mondial, sfîrșitul mult dorit de toate popoarele"[101]. Popoarele vedeau în revoluția rusă drumul de a pune capăt războiului; în același timp, cercurile imperialiste din Germania și Austro-Ungaria socoteau că această revoluție slăbește pozițiile Antantei și astfel sporesc șansele victoriei puterilor centrale. Speranța aceasta o exprimă și presa social-patrioților maghiari, cînd scrie: Pacea separată cu Rusia ar însemna invincibilitatea militară și economică a puterilor centrale[102]. Social-democrații de dreapta își orientează politica lor după interesele marii burghezii germane, austriece și maghiare.

[95] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 163.
[96] *Ibid.*, p. 165—166.
[97] *Ibid.*, p. 134—137.
[98] *Ibid.*, p. 161—162.
[99] M i l e i, *op. cit.*, p. 385. A se vedea și *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 198—207.
[100] *Forradalom*, nr. 4 din 3 martie (18 februarie) 1918.
[101] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 27 din 9 (22) martie 1917.
[102] *Népszava* (Bp.), din 17 noiembrie 1917 (citat în A n d i c s, *op. cit.*, p. 33).

Nici imperialiștii austro-ungari și nici social-democrații de dreapta nu prevedeau că ideile revoluționare nu se vor opri la granițele Rusiei. Primii ani ai conflictului, cu propaganda lor războinică, cu legile marțiale și mai ales în urma politicii trădătoare a conducătorilor sindicali și ai Partidului Social-Democrat — au cufundat muncitorimea din Ungaria într-o adîncă letargie ; acum însă, văzînd mișcările din Rusia, și muncitorimea din Ungaria se ridică și-și reclamă drepturile. În 1917 muncitorimea sărbătorește în toate centrele ziua de 1 Mai ; un conducător social-democrat, Garami, declară că deoarece în Rusia e revoluție, șefii social-democrați nu pot opri nici în Ungaria pe muncitori să demonstreze[103]. În acest 1 Mai muncitorimea din Arad, Oradea, Timișoara, Reșița demonstrează pentru solidaritatea internațională a celor ce muncesc și pentru o pace fără anexiuni și contribuții[104]. În adunarea din 26 august 1917 din Reșița, oratorii au arătat că evenimentele de răsunet mondial din Rusia nu pot trece fără ca poporul să primească drepturi și libertate[105]. O grandioasă manifestație pentru pace și pentru revoluția rusă a avut loc în 25 noiembrie la Budapesta ; la demonstrație au luat parte peste 100.000 de oameni. „Le mulțumim, tovarășilor ruși — a spus la această adunare Bokányi — că au redat omenirii credința și încrederea în socialism". Din mase se auzeau strigăte : „Proletariatul maghiar să învețe de la proletariatul rus !" ; „Social-democrații ruși ne-au arătat drumul" ; „Vrem și noi să avem sfaturi muncitorești și ale soldaților"[106]. În rezoluția adoptată se spune: „. . . muncitorii din Budapesta și suburbii, și împreună cu dînșii tot poporul capitalei, trimit salutul lor frățesc revoluționarilor ruși, care prin curajul și energia lor puternică scapă omenirea de iadul războiului. Toată Ungaria muncitoare este hotărîtă să sprijinească pe revoluționarii ruși în lupta lor vitejească pentru pace"[107]. Notăm că în uzinele din Budapesta, mai ales la Csepel, lucrau mii de muncitori români, veniți din Transilvania.

Și la Timișoara a avut loc, în 2 decembrie, o manifestație pentru pacea mondială, la care au luat parte cca. 4.000 de oameni[108]. La adunarea din Reșița, din 14 decembrie, un orator a declarat că dacă cercurile conducătoare vor refuza să facă pace, „atunci o să le vorbim rușește". La adunare a luat cuvîntul și un orator romîn[109]. Revoluția rusă pune capăt și regresului mișcării sindicale din primii ani de război : la 31 decembrie 1916 sindicatele din Ungaria aveau 55.000 membri, pentru ca la 31 decembrie 1917 acest număr să se ridice la 215.000[110]. Se activează și secțiile naționale ale Partidului Social-Democrat ; astfel în primăvara lui 1917 își reia activitatea, la Budapesta, Comitetul central socialist romîn, condus de Ion Flueraș, Iosif Jumanca Tiron Albani, Iosif Ciser, Ioan Mihuț, Iosif Receanu, Enea Grapini etc. La

---

[103] Andics, *op. cit.*, p. 24—25.

[104] *Népszava* (Bp.), din 4—6 mai 1917.

[105] *Idem*, din 30 august 1917.

[106] *Idem*, din 27 noiembrie 1917.

[107] *Telegraful romîn*, din 1 dec. (st. v.) 1917, p. 389.

[108] *Népszava* (Bp.), din 6 dec. 1917.

[109] *M. M. T. V. D.*, vol. V, p. 45—46.

[110] Andics, *op. cit.*, p. 24.

1 octombrie 1917 reapare la Budapesta gazeta „Adevărul", care fusese suspendată la începutul războiului[111].

*

Urmărind ca revoluția socialistă să descătușeze tot ce este viu și viabil în Rusia, îndată după victoria Revoluției din Octombrie noul regim a publicat „Declarația drepturilor popoarelor din Rusia".

„În epoca țarismului — se spune în declarație — popoarele Rusiei erau asmuțite în mod sistematic unele împotriva altora. Rezultatele acestei politici sînt cunoscute : măceluri și progromuri pe de o parte, robia popoarelor pe de altă parte . . . După revoluția din februarie, cînd puterea a trecut în mîinile burgheziei cadete, politica fățișă de asmuțire a făcut loc unei politici de neîncredere lașă față de popoarele din Rusia, unei politici de șicană și de provocare, care se ascundea sub declarații de „libertate" și „egalitate" a popoarelor. Rezultatele acestei politici sînt cunoscute : creșterea urii naționale, subminarea încrederii reciproce.

Trebuie pus capăt acestei nedemne politici de minciuni și neîncredere, de șicane și provocare. De azi înainte ea trebuie înlocuită cu o politică deschisă și cinstită, care să ducă la o deplină încredere reciprocă a popoarelor din Rusia.

Numai pe baza acestei încrederi se poate realiza o unire cinstită și trainică între popoarele din Rusia.

Numai pe baza acestei uniri pot fi contopiți muncitorii și țăranii poparelor din Rusia într-o singură forță revoluționară capabilă să reziste oricăror tratative ale burgheziei imperialiste anexioniste.

Pornind de la aceste principii. . .consiliul comisarilor poporului a hotărît să pună la baza activității sale în chestiunea naționalităților din Rusia, următoarele principii : 1) egalitatea și suveranitatea popoarelor din Rusia 2) dreptul popoarelor din Rusia la libera autodeterminare mergînd pînă la despărțire și pînă la formarea unui stat independent, 3) desființarea tuturor privilegiilor ș restricțiilor naționale-religioase, 4) libera dezvoltare a minorităților naționale și a grupelor etnice care locuiesc pe teritoriul Rusiei".

Declarația e datată în 2 (15) noiembrie 1917 și subscrisă de Lenin și Stalin[112]. Politica față de popoarele din Rusia, dovedită prin fapte (acceptarea despărțirii Finlandei), a trezit noi forțe în popoarele oprimate ale Austro-Ungariei[113].

În 1918, tot mai multe știri pătrund în Transilvania despre Revoluția din Octombrie. Cu toată cenzura, presa aduce unele știri pe care populația știe să le interpreteze și să le aplice la stările din Ungaria. Astfel „Gazeta Poporului" din Sibiu scrie în ianuarie 1918, referindu-se la evenimentele din Rusia : „Vremurile mari în care viețuim astăzi, au un semn osebitor : împlinirea voinței popoarelor. Azi — arată gazeta — nu te mai poți împotrivi adevărului și libertății"[114]. Cu mult mai concret vorbesc însă miile de foști prizonieri, întorși din Rusia. „Soldații noștri care se întorc zi de zi cu miile din captivitatea rusească — scrie ministrul de interne ministrului de justiție ungar la 3 martie 1918 — se împrăștie în toată țara și răspîndesc pretutindeni ideile destructive pentru stat și societate, pe care și le-au însușit în atmosfera evenimentelor revoluționare rusești". El propune să se introducă

---

[111] Albani, *20 de ani* . . ., p. 115.

[112] V. I. Lenin și I. V. Stalin, *Despre revoluția din Octombrie*, Ed. P.M.R., 1949, p. 27—28.

[113] *Telegraful romîn* (Sibiu), din 16/29 noiembrie 1917 (p. 384), publică cele patru puncte ale comunicatului, menționînd că „consiliul maximaliștilor (bolșevicilor, n. n.) a proclamat dreptul naționalităților de a se desface de Rusia ca popoare independente".

[114] *Gazeta poporului* (Sibiu), din 27 ianuarie 1918.

statariul în Ungaria[115]. În zadar îi izolează pe prizonierii întorși în lagăre, supunîndu-i unei carantine morale de mai multe săptămîni : foștii prizonieri găsesc prilejul să răspîndească manifestele aduse de ei din Rusia, în gări, încrucișări de drumuri etc.[116]

Muncitorii iau tot mai fățiș poziție împotriva continuării războiului. Se răspîndesc manifeste, arătînd caracterul impilator și nedrept al păcilor de la Brest-Litovsk și București[117], masele înțeleg tot mai mult că războiul mondial în care au fost împinse popoarele, e un război imperialist, dus împotriva intereselor populare. Autoritățile primesc vești alarmante asupra atitudinii revoluționare a muncitorilor din Valea Jiului. „Se vorbește — scrie un informator — că muncitorii vor lua în mîinile lor conducerea minelor, iar soldații o să țină cu muncitorii"[118]. În muncitorime s-au ivit mișcări — scrie căpitanul poliției din Budapesta — care vor duce la subminarea eforturilor noastre militare. Conducerea partidului social-democrat, pentru a-și menține autoritatea, a fost silit să se pună în fruntea acestor mișcări — constată același[119].

Muncitorimea din monarhia austro-ungară a dezlănțuit în ianuarie 1918 în toate centrele industriale, la Viena, Praga, Budapesta, Brno, Zagreb, greve politice, al căror scop era încetarea imediată a războiului. „Muncitorimea din Austria și Ungaria — scrie „Adevărul" din Budapesta — a arătat stăpînitorilor că nu mai vrea să sîngereze, nu mai vrea să înghită mizeria și grozăvia războiului, ci dorește o pace cinstită, o pace întemeiată pe înțelegere și bunăvoință între popoare. Tratativele de pace de la Brest-Litovsk au dovedit pînă acum că din partea Germaniei nu se arată aceeași voință de pace care ar putea duce la o înțelegere grabnică . . . Vineri, în 18 ianuarie, s-a declarat apoi grevă generală în toată Budapesta și Ungaria. În toate fabricile și atelierele din Budapesta și din jur precum și în orașele din provincie, lucrul a încetat, ziarele nu mai apăreau, tramvaiele nu mai circulau, iar mii și mii de muncitori au ieșit pe stradă spre a demonstra pentru îndeplinirea cererilor lor care erau : ca ministrul de externe austro-ungar să declare lămurit că e gata să încheie cît mai curînd o pace fără anexări și bazată pe dreptul liber al popoarelor de a hotărî singure asupra sorții lor"[120]. În decursul grevei, din sînul muncitorimii din Budapesta s-au format, după exemplul rusesc, sfaturi muncitorești, pentru a conduce lupta. Lozincile greviștilor erau : pace, pîine, trăiască revoluția rusă[121]. Iar cînd conducătorii Partidului Social-Democrat, înspăimîntați de avîntul revoluționar al maselor, au căutat să le demobilizeze, spunînd că cerințele muncitorimii ar fi fost satisfăcute prin promisiunile date de guvern, în multe fabrici muncitorimea — dîndu-și seama de faptul că au fost trădate interesele proletariatului — continuă greva. Greve mai mari au fost și la Reșița (sfîrșitul mai 1918) și în Valea

---

[115] *Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához* (Documente pentru studierea istoriei partidului ungar), II, nov. 1917—aug. 1919, Budapesta, 1954, p. 21—22.
[116] Andics, *op. cit.*, p. 48.
[117] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 138.
[118] *Ibid.*, p. 190.
[119] *Ibid.*, p. 122.
[120] *Adevărul* (Budapesta), din 14/27 ianuarie 1918.
[121] Andics, *op. cit.*, p. 34.

Jiului (în august 1918), unde autorităţile au procedat la condamnarea greviştilor[122].

Vestea revoluţiei ruse pătrunde, mai ales prin prizonierii întorşi din Rusia, şi la sate. Socialiştii revoluţionari răspîndesc din ianuarie 1918 manifeste, în care se spune : „. . . soldaţii ruşi ştiu că pămîntul pe care au să-l cucerească, e în propria lor ţară şi nu în ţări străine ; ştiu mai departe că duşmanul pe care trebuie să-l răpună, e ceata parazitară a grofilor moşieri şi a baronilor industriei"[123]. Într-un alt manifest, răspîndit în mai 1918, soldaţii din Ungaria sînt îndemnaţi să urmeze pilda soldaţilor ruşi : „Fraţi soldaţi — se spune în apel — luaţi pămîntul în stăpînirea voastră ! Soldaţii ruşi au deja pămînt, căci ei au plecat de pe front acasă şi şi l-au luat, refuzînd să moară pentru interesele domnilor"[124]. Conducerea Partidului Social-Democrat din Ungaria protesta, bineînţeles, împotriva „demagogiei" care aţîţă „masele de nivel politic scăzut" la confiscarea moşiilor şi fabricilor[125], dar după victoria revoluţiei socialiste din Rusia, conducătorii reformişti nu îndrăznesc — pentru a nu pierde încrederea maselor — să scrie deschis împotriva principiilor de bază ale revoluţiei socialiste ruse.

O formă a luptei împotriva războiului, dezertarea masivă din armată, ia în 1918 forme gigantice. Inspectorul jandarmeriei din Ungaria, generalul Fery, dă în raportul său din 12 iunie 1918, înaintat ministrului apărării, următoarele date asupra numărului dezertorilor din Ungaria (în cifre rotunde)

în 1914 — 6.700
în 1915 —26.200
în 1916 —38.800
în 1917 —81.800

în primele trei luni ale anului 1918 : 44.600, ceea ce corespunde la 150.000 în anul 1918[126].

Se ajunge şi la revolte deschise. Astfel o companie, destinată să plece pe front, refuză să se învagoneze. Din dezbaterile curţilor marţiale reiese că majoritatea agitatorilor între soldaţi sînt foştii prizonieri din Rusia „îmbibaţi cu învăţături bolşevice" — precum se spune în actul de acuzare[127].

Autorităţile civile şi militare îşi dau seama, încă de la începutul anului 1918, de gravitatea situaţiei. Ministrul de interne trimite în 10 februarie 1918 o circulară tuturor fişpanilor (prefecţilor), arătînd că se urmăreşte o acţiune de subminare a ordinei sociale, că se agită împotriva armatei şi împotriva continuării războiului. Elementele mai moderate din conducerea muncitorimii — se spune în circulară — mai păstrează nădejdea că vor reuşi să rămînă stăpîni pe situaţie şi că vor canaliza frămîntările muncitorimii în direcţie corespunzătoare, dar datoria organelor de stat este să urmărească toate acţiunile subversive. Mai ales elementele acelea trebuie supraveghiate care au fost prizonieri şi ca atare au fost martori oculari ai

[122] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 181—185 şi *Budapesti Hírlap* (4 aug. 1918).
[123] *Dokumentumok . . .*, vol. II, p. 10.
[124] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 195.
[125] *Népszava* (Bp.), din 7 iulie 1917 (citat de Andics, *op. cit.*, p. 31).
[126] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 208.
[127] Andics, *op. cit.*, p. 47—48.

revoluției din Rusia ; aceștia nu sînt numai pătrunși de ideile revoluționare rusești, dar cunosc și mijloacele prin care proletariatul rus și-a realizat scopurile revoluționare[128]. Pe lîngă consiliul de miniștri se instituie la începutul anului 1918 o secție de propagandă antibolșevică, avînd scopul să facă nepopular sistemul sovietic. Consiliul de miniștri recomandă secției să fie foarte prudentă în ce privește descrierea încălcărilor de drept săvîrșite de bolșevici pentru a nu da un material concret din care unii ar putea fi inspirați pentru a săvîrși și ei atari încălcări. Sînt foarte interesante și instrucțiunile date de această secție presei, care opresc să se scrie despre revolte militare, execuții capitale, despre manifestații anti-războinice, greve ; nu era voie să dea nici informații asupra proceselor în aceste materii[129]. Opreliștea aceasta explică pentru ce presa nu conține, decît în mică măsură, informațiile de caracter revoluționar, deși între jurnaliști existau mulți simpatizanți cu mișcarea revoluționară.

REVOLUȚIA ÎN MONARHIA AUSTRO-UNGARĂ. ACAPARAREA PUTERII DE CĂTRE BURGHEZIILE NAȚIONALE. LUPTA PENTRU REVOLUȚIA SOCIALISTĂ

În octombrie 1918, aproape un an după victoria epocală a proletariatului din Rusia, a izbucnit revoluția în orașele metropole ale Austro-Ungariei. „Nu mai sîntem singuri — triumfa Lenin. — Proletariatul din Europa apuseană s-a ridicat la luptă, făcînd să nu rămînă piatră peste piatră din Austro-Ungaria"[130].

Revoluția din țările monarhiei a fost, de fapt, în mare parte rezultatul mișcărilor tot mai hotărîte ale proletariatului. În anul 1918, grevele se țineau lanț și ele luau din ce în ce mai mult caracter politic. De altă parte, guvernele reacționare dispuneau, în afară de jandarmerie și poliție, de tot mai puțină forță armată pentru a înăbuși mișcările revoluționare. Războiul era pierdut, soldații părăseau frontul cu de la sine putere, batalioanele trimise pe front refuzau să plece. Spre sfîrșitul lui octombrie 1918, unitățile austro-ungare de pe front erau în totală descompunere. Aceeași anarhie se manifesta și în garnizoanele din marile centre, între ele și Budapesta. „Cele mai bune trupe — scrie comandantul din Pesta, generalul Lukachich — au refuzat să se supună ordinelor noastre"[131]. Curtea vieneză și cercurile reacționare căutau să cîștige timp prin diferite manevre, revoluția nu le-a dat însă răgaz. În noaptea de 31 octombrie muncitorii (mai ales cei din fabricile de muniții), soldații revoluționari, folosind experiența din Rusia, au luat în stăpînire poșta, telegraful și alte instituții publice. Revoluționarilor li s-au alăturat soldații din cazărmi și poliția. Întregul edificiu al regimului burghezo-moșieresc s-a năruit ca un castel de cărți, la primul asalt al revo-

[128] Adresa din 10 februarie 1918 a ministrului de interne către toți prefecții. Un exemplar se găsește în Arhiva Sfatului Popular regional Tg. Mureș, nr. 30/1918.

[129] Andics, *op. cit.*, p. 50.

[130] V. I. Lenin, *Opere*, vol. XXVII, p. 139.

[131] Lukachich G., *Magyarország megcsonkitásának okai* (Cauzele dezmembrării Ungariei), Bp., 1932 (citat de Andics, *Demokrácia és szocializmus 1918—1919-ben* (Democrație și socialism în 1918—1919), Bp., 1950, p. 10).

luției[132]. S-a dovedit — scrie Jászi — că în dosul partidelor istorice maghiare nu stătea nici o forță socială sau morală, ci numai forța de constrîngere armată. Politica oligarhiei maghiare, politică dusă împotriva intereselor poporului, s-a răzbunat acum în capul făuritorilor ei[133].

Guvernul nou a fost format din trei partide : partidul independentist, condus de contele Károlyi (acesta urma politica kossuthistă de a cuceri independența Ungariei față de Austria), radicalii (un grup mic de intelectuali, avînd în frunte pe sociologul Jászi Oszkár) și social-democrații. Aceste trei partide aveau oarecare popularitate, deoarece, în măsură mai mare sau mai mică, pledaseră pentru ieșirea Ungariei din război. Partidul Károlyi și partidul radical erau grupări mici, care nu puteau fi privite nici chiar ca reprezentante ale burgheziei; această burghezie, în cîrdășie cu moșierimea maghiară, nu se grupa compact în jurul guvernului Károlyi. Din această coaliție numai partidul social-democrat avea un suport de mase; cu toate acestea, conducătorii social-democrați nu conteneau să sublinieze că în Ungaria s-a făcut o revoluție burghezo-democratică, conducerea trebuind s-o aibă deci burghezia. Elementele mai conștiente ale proletariatului nu erau însă nicidecum mulțumite cu politica șovăielnică, chiar lașă, a conducătorilor social-democrați. În 20 noiembrie 1918 se formează Partidul Comunist din Ungaria, cîștigînd o influență tot mai puternică în masele muncitoare. O mare parte a jurnaliștilor care înainte simpatizau cu ideile revoluției ruse, devin propagatori conștienți ai ideilor din octombrie și reușesc să-și plaseze articolele și în presa burgheză. Astfel, gazeta „Váradi Hét" (Săptămînalul din Oradea) scrie în 16 noiembrie 1918 : „Glorie lui Lenin și Gorki și tuturor eroilor, care de la începutul războiului au protestat hotărît și răspicat împotriva măcelului sălbatic cauzat de capitalism... Simțim și sîntem conștienți că revoluția pornită din Petrograd va pătrunde toată lumea veche... Imperativul istoric ne duce pe drumul trasat de bolșevici... Se nasc din nou nepoții lui Dózsa, Martinovics, Kossuth și Táncsics : bolșevicii maghiari"[134].

Situația în noiembrie era nespus de tulbure, s-ar putea spune chiar haotică. De pe toate fronturile, din captivitate, soseau ziua și noaptea soldații, care nu voiau să știe de nici o disciplină. Nu e deci de mirare că ministerul armatei din guvernul Károlyi, în disperarea sa, spuse niște cuvinte foarte ciudate pentru un ministru al armatei: „Nu mai vreau să văd nici un soldat". Gîndul soldaților, pe care social-democratul de dreapta Albani îi numește în bloc „revoluționari"[135], e la cei de acasă, la soții, părinți, surori, care au avut nespus de mult de suferit din partea solgăbirăilor (pretorilor), notarilor, jandarmilor, moșierilor, arendașilor, cîrciumarilor. În unele părți și popii s-au dedat la cămătării ; popii cămătari sînt alungați din sate. Foarte mulți soldați vin înarmați acasă, voind să-și răzbune pentru tot ce au suferit patru ani de zile într-un război străin de interesele lor, ei înșiși și familiile lor. În scurt timp, regiuni întregi din Transilvania sînt curățate — prin acțiunile

[132] Andics, *Demokrácia* . . ., p. 10.

[133] Jászi Oszkár, *Magyar kálvária, magyar föltámadás* . . . (Calvaria maghiară, înviere maghiară . . .), ed. a II-a, Bécs (Viena), 1920, p. 38.

[134] *Váradi Hét*, Oradea (Nagyvárad), din 16 noiembrie 1918.

[135] Albani, *op. cit.*, p. 154.

năvalnice ale soldaților întorși, la care se alătură sărăcimea satelor — de întregul aparat vechi de stat de asuprire și spoliere[136].

Moșiile episcopului romano-catolic din Alba Iulia și încă alte zeci de moșii sînt prădate[137]; sărăcimea începe să-și împartă pămînturile. Țăranii sînt pe cale să rezolve, ca în Rusia, cu mijloace revoluționare, problema lipsei de pămînt. La acțiunile acestea participă atît țăranii români, cît și maghiari. Este o mișcare socială îndreptată împotriva asupritorilor de orice nație — au fost alungați de la sate și notari români. Caracterul social al mișcărilor revoluționare la sate reiese și din faptul că aceleași mișcări le găsim în anul 1918 și în Moldova, unde țăranii, unii încă în haine militare, își împart pămîntul moșierilor și alungă primari și pretori, reprezentanți și beneficiari ai regimului burghezo-moșieresc, din sate[138].

În Transilvania, se poate spune, puterea guvernului din Pesta nu s-a putut impune, în afară de comitatele Bihor și Sătmar; din sate administrația veche era alungată, iar la orașe se formau consilii naționale, care în multe cazuri își discutau autoritatea. Guvernul contelui Károlyi — după un cuvînt de spirit al marelui scriitor maghiar Mikszáth, în Ungaria veche și democrația trebuie să fie reprezentată de conți — făcea o politică cu totul incoherentă. Astfel, în problema românilor acesta căuta să ajungă la înțelegere cu Partidul Național, dar în același timp confirma drept președinte al consiliului național din Cluj pe profesorul Apáthy, unul din cei mai înrăiți șoviniști maghiari din Transilvania. Același Apáthy a făcut mai tîrziu amare reproșuri guvernului Károlyi, învinuindu-l că a lăsat descoperită granița Transilvaniei spre România; tot el scrie însă în alt loc: „Comandantul din Cluj al forțelor armate n-avea nici zece oameni care l-ar fi ascultat... În Cluj erau cca. 2.000 de ofițeri maghiari, dar aceștia nu voiau să facă nimic"[139].

În octombrie, la început încă foarte timid, începe să-și ridice capul și Partidul Național Român. În timpul războiului, puțini din conducătorii partidului au avut o ținută demnă; cei mai mulți se ascundeau în dosul unor declarații echivoce, unii dăduseră chiar declarații de credință nestrămutată față de „tron și patrie". Primul act conștient este declarația din 18 octombrie, făcută în parlamentul ungar, în care se exprimă hotărîrea poporului român de a decide singur de soarta sa[140]. Alexandru Vaida, care și înainte avuse oarecare trecere la curtea imperială, caută să fie din nou primit de arhiducele Iosif, din Budapesta[141]. Iuliu Maniu, celălalt corifeu al partidului își cîștigă încă în ultimul moment, înainte de prăbușirea monarhiei, la Viena, merite pe lîngă casa domnitoare. La Viena staționa regimentul românesc 64 de Orăștie, pe care ofițerii reușiseră să-l țină departe de frămîntările revoluționare ale populației: cu acest regiment Maniu, pe atunci sublocotenent

---

[136] Iosif Kovács, *Date cu privire la lupta țărănimii din Transilvania în toamna anului 1918* (în acest volum).

[137] Albani, *op. cit.*, p. 156.

[138] *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, începutul unei noi ere în istoria omenirii*, în *Analele Inst. de istorie a Partidului*, 1956, nr. 2, p. 86.

[139] *Uj magyar Szemle* (Noua revistă maghiară), Bp., decembrie 1920, p. 155—56.

[140] *Drapelul* (Lugoj), din 6 (19) octombrie 1918.

[141] Károlyi Mihály, *Egy egész világ ellen* (Împotriva unei lumi întregi), München, 1923, p. 389; și R. Ciorogariu (*Zile trăite*, Oradea, 1927) scrie (p. 154) că Al. Vaida-Voevod a fost la arhiducele Iosif.

rezervist, ajută să se menţină la Viena ,,ordinea", reducînd la linişte ,,plebea vieneză" — precum scrie cu mîndrie Ion Clopoţel[142].

Comitetul naţional urmează tratative şi cu guvernul Károlyi — politica sa e însă orientată tot mai mult spre un singur ţel : a obţine o hotărîre favorabilă în problema Ardealului cu sprijinul Antantei, a nu intreprinde deci nimic ce n-ar fi pe placul imperialiştilor occidentali. La adunarea din 3 noiembrie de la Lugoj, oratorii subliniază îndeosebi că ,,noi, romînii, nu sîntem nici revoluţionari şi nici republicani. Pe noi ne însufleţeşte idealul nostru naţional"[143]. O carte de vizită : romîni nerevoluţionari (încă un pas şi se poate ajunge la : contrarevoluţionari) — putea să fie foarte bine primită de cercurile occidentale imperialiste, atunci cînd aproape toată Europa şi o parte mare a Asiei erau în plină fierbere revoluţionară, atunci cînd capitalismul fusese înlăturat în imensa Rusie şi cînd el se clătina şi în ţările din centrul Europei. Şi poporul romîn din Transilvania era în plină mişcare revoluţionară — dar între ceea ce voia poporul şi ce voiau domnii din partidul naţional-romîn, era o mare diferenţă. Wilson e proclamat un nou mesia, care aduce şi poporului romîn din Transilvania izbăvirea — naţionaliştii romîni uită însă că în cele 14 puncte ale preşedintelui se vorbeşte despre menţinerea monarhiei austro-ungare şi numai de acordarea unei autonomii largi pentru naţionalităţi[144]. Ei uită, vădit în mod intenţionat, să amintească faptul că Revoluţia Socialistă din Octombrie a proclamat şi a pus în aplicare pentru întîia dată într-o ţară multinaţională, dreptul tuturor naţiunilor mari şi mici, la autodeterminare. Naţionaliştii burghezi îşi dădeau foarte bine seama de diferenţa fundamentală între unirea naţională înfăptuită prin mişcarea revoluţionară a maselor şi între unirea făcută sub conducerea burgheziei naţionale bazîndu-se pe sprijinul puterilor imperialiste. În cazul din urmă, burghezia putea să aibă toată grija ca mişcarea revoluţionară să se oprească la timpul potrivit, pentru a nu primejdui ,,ordinea socială", adică dominaţia sa de clasă. ,,Nu vrem decît libertate naţională" — e o lozincă potrivită pentru a opri mişcarea tumultoasă revoluţionară a maselor. Domnii romîni din Partidul Naţional îşi dădeau seama că soldaţii întorşi de pe front şi din captivitate, sărăcimea de la sate, nu se vor opri la castelele grofilor şi la proprietăţile episcopului catolic din Alba Iulia, ci se vor atinge şi de moşiile mitropoliei greco-catolice din Blaj, ale episcopiei din Oradea, de moşiile venerabilului badea Pop Gheorghe de Băseşti, bancherului şi moşierului Teodor Mihali, ale vajnicului luptător din anticamerele curţii imperiale din Viena Alexandru Vaida-Voevod, ale directorului de bancă şi mare moşier Aurel Vlad, fiecare din aceşti domni avînd cîte o moşioară de peste 1000 de iugăre, sau şi de cele 28.000 de iugăre ale familiei ,,marelui

---

[142] I. Clopoţel, *Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu Romînia*. Cluj, 1926, p. 55—57. Bineînţeles, Clopoţel consideră în cartea sa acţiunea din Viena a lui Maniu ca o faptă remarcabilă şi patriotică romînă de răsunet internaţional.

[143] *Drapelul* (Lugoj), din 5 noiembrie (23 octombrie) 1918.

[144] Turok, *Criza regimului reacţionar habsburgic* . . ., p. 60—72. Se arată just că în condiţiile luptei popoarelor din Austro-Ungaria pentru dreptul naţiunilor la autodeterminare, drept proclamat de Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, acest program wilsonian era o manifestare profund reacţionară. Şi gazeta socialistă ,,Lupta" din Odesa, din 10 ianuarie 1918, remarcă că Lloyd George şi Wilson vreau consolidarea Austro-Ungariei şi vorbesc numai de o autonomie pentru naţionalităţile monarhiei.

romîn" Mocioni etc. Trebuia să se pună, cu orice mijloace, zăgaz acestor mișcări necontrolabile, căci „ordinea", adică rîndul firesc cînd domnii hotăresc, iar prostimea ascultă și se supune, era în primejdie[145].

Metoda urmată este cea veche : aţîţarea șovinismului, a urii naționale. Atmosfera creată mai ales în cei patru ani de război era prielnică pentru astfel de aţîţări : administrația maghiară, reprezentată mai ales prin jandarmii cu pene de cocoș, a comis atîtea fărădelegi față de populația romînă, a năpăstuit, a stors sărăcimea în așa măsură, încît mai ales în ținuturi unde aproape toți moșierii, arendașii, solgăbirăii, notarii și jandarmii erau unguri, iar populația romînă, contradicțiile de clasă puteau fi ușor prezentate drept contradicții naționale. Nu trebuie să uităm, cum s-a arătat, că în isteria lor războinică, văzînd pretutindeni „agitatori", autoritățile ungare au arestat și au ținut în temniți nu numai preoți și învățători romîni, ci și sute de țărani, învinuiți de „iredentism"[146]. Așa s-a creat în multe părți ale Transilvaniei o atmosferă în care orice instigație la ură națională afla ascultare.

*

Încă înainte de a izbucni la Pesta revoluția, între unii conducători ai secției romîne a Partidului Social-Democrat ungar și între unii naționaliști romîni s-au stabilit legături destul de strînse.

În primul deceniu al veacului al XX-lea se ajunsese la o încordare între secția romînă a Partidului Social-Democrat și între Partidul Național Romîn : naționaliștii vedeau cu îngrijorare că nu numai muncitorimea romînă din orașe, dar și foarte mulți țărani fără pămînt, mai ales în regiunile de vest ale Transilvaniei, se alătură mișcării social-democrate. Popii, „apostolii neamului" — în același timp de multe ori atrași într-un fel oarecare și în sfera intereselor băncilor romînești, tot atîtea citadele ale burgheziei romîne — vorbeau de răspîndirea socialismului între muncitorii și țăranii romîni ca de o primejdie de moarte a neamului. Războiul, apăsarea sălbatică socială și națională, au apropiat sutele de intelectuali romîni — politicieni, studenți, avocați, profesori, care după întrarea Romîniei în război aveau domiciliu forțat la Budapesta — de colonia muncitorească romînă din capitală, devenită foarte numeroasă, și de unii conducători ai muncitorilor romîni. Din cauza războiului comandamentul militar adusese în fabricile de muniții din Csepel cca 5.000 de muncitori romîni, mobilizați pe loc[147] — o masă considerabilă care avea să joace un rol în decursul revoluției. La Budapesta, între socialiștii și naționaliștii romîni — scrie Albani — s-a creat o apropiere, aproape involuntară. La serbările muncitorești în 1917 și 1918 veneau tot mai mulți intelectuali romîni simpatizanți. Aplauzele deveneau mai frenetice, fie că discursurile erau socialiste sau în spirit național ... Conferințele ținute de membrii societății „Petru Maior"

[145] Episcopul Ciorogariu scria în amintirile sale (*Zile trăite*, p. 158) : „Revoluția satelor, se înțelege, nu s-a oprit numai la bunurile proprietarilor unguri, ci s-a extins, mai mult ori mai puțin delicat și asupra puținilor proprietari romîni și chiar înstăriți. Și nu se știa unde se va opri lavina pornită odată".

[146] Kertész Jenő, *A tíz év előtti Erdély napjai* (Ardealul, acum 10 ani), în *Korunk* (Epoca noastră), 1929, dec., p. 11—12.

[147] Albani, *op. cit.*, p. 158.

n-au rămas fără efect, dar mai ales cîntecele romîne au cucerit tineretul, care alături de „Internaţionala", cînta „Deşteaptă-te romîne" şi alături de „Marseilleza", „Marşul lui Iancu" şi „Pe al nostru steag"[148]. Nu miră deci faptul că în Pesta din timpul războiului, cînd li se refuza romînilor nu numai dreptul la cultură proprie, ci chiar dreptul la limba maternă, unii intelectuali şi chiar muncitori, nefiind îndestul pregătiţi politiceşte, nu vedeau primejdia care-i ameninţa din partea naţionalismului romîn burghez. Te surprinde însă nivelul politic nespus de scăzut al conducătorilor secţiei romîne a Partidului Social-Democrat din Ungaria.

Teza principală de la care au pornit aceşti „socialişti", cînd s-au aliat cu naţionaliştii burghezi, a fost că „în primul rînd trebuie să se realizeze dezrobirea naţională şi numai după aceea se poate începe cu succes lupta pentru dezrobirea socială"[149]. După aceşti „teoreticieni", lupta de clasă se amînă pur şi simplu pentru un timp oarecare. „Interesul nostru — spunea Flueraş — e să se dezvolte capitalismul la maxim, maxim care va însemna falimentul lui, cedînd locul sistemului socialist"[150]. Atît ştia domnul Flueraş din marxism, zece ani după Revoluţia din Octombrie. Pe domnii aceştia nu-i neliniştea, în 1918, problema : ce poziţie trebuie să ia social-democraţia romînă în lupta epocală între capitalism şi socialism? „Sistemul colectivismului sau al individualismului — scrie Albani — îl va decide istoria ... Dacă statele mai mari vor adopta sistemul colectivist, atunci statele mai mici, vreau, nu vreau, trebuie să le urmeze"[151]. Socialiştii romîni din Transilvania — conchide acelaşi — au preferat să dea mînă de ajutor naţionaliştilor să înfăptuiască... idealul naţional[152]. Că acest ideal naţional, adică unirea celor de o naţionalitate, îl realizează revoluţia socialistă sub conducerea proletariatului, fără a aţîţa ura naţională, cu respectul drepturilor altor naţionalităţi — despre adevărul acesta, proclamat de Revoluţia din Octombrie, domnii Flueraş, Jumanca, Albani etc. se fac a nu şti nimic. Ca „practicieni" ai mişcării muncitoreşti, ei se orientau mai mult după ceea ce vedeau că fac conducătorii social-democraţi maghiari. Aceşti oportunişti vedeau cum delegaţia social-democrată maghiară, trimisă în mai 1917 la Stockholm, apăra acolo teza integrităţii teritoriale ungare[153], observau cum aceiaşi social-democraţi invitau partidele burgheze maghiare să preia puterea şi în revoluţia din 1918, sub titlul : e revoluţie burghezo-democratică, conducerea trebuie s-o aibă burghezia[154]. Avem doar şi noi burghezia noastră — îşi ziceau social-patrioţii romîni —, să-i dăm deci o mînă de ajutor, aşa cum ajută social-democraţii maghiari burghezia lor. Îşi însuşiseră de minune ceea ce era mai putred în Partidul Social-Democrat maghiar.

---

[148] *Ibid.*, p. 116—117.

[149] Ion Flueraş, *Discurs la mesaj rostit în 18 ianuarie 1928*, p. 12. Un alt conducător al social-şovinilor, Albani, scrie (*20 de ani* ..., p. 210) : „Întîi trebuie să se facă dezrobirea naţională şi apoi dezrobirea socială".

[150] Flueraş, *Discurs* ..., p. 17.

[151] Albani, *op. cit.*, p. 110—111.

[152] *Ibid.*, p. 111.

[153] Andics, *A magyar* ..., p. 22.

[154] Şi despre revoluţia rusă a scris *Népszava* (Budapesta, 9 august 1917) : „Revoluţia rusă e o revoluţie burgheză, puterea trebuie deci dată în mîinile burgheziei" (citat de Andics, *A magyar* ..., p. 30).

În primele zile ale lui noiembrie 1918, se constituie consiliul național romîn din Pesta, compus din 6 reprezentanți ai Partidului Național Romîn și alți 6 reprezentanți ai secției romîne a Partidului Social-Democrat din Ungaria. La întrebarea lui Vaida : n-o să ne împuște ungurii ?, Flueraș și Albani l-au asigurat că social-democrații romîni fac parte nu numai din consiliul muncitoresc din Pesta dar și din consiliul militar, avînd acolo pe Zaharie Pop, Ion Budeanu, G. Grădinar, Pavel Buciumeanu, Iosif Receanu, Gheorghe Androni, Pavel Marcu și alții. Ei au gărzi muncitorești la dispoziție și sînt încă 5.000 de muncitori romîni în fabricile de muniție gata să sară în ajutor... Vi-i punem la dispoziție pentru orice necesitate — spun „socialiștii" Flueraș și Albani, moșierului Vaida[155].

Flueraș, Jumanca, Albani etc. își dădeau o importanță pe care de fapt nu o aveau. Ei nu reprezentau decît o fracțiune a muncitorimii romîne și profitau de împrejurarea că se găseau momentan la conducerea secției romîne. Și la Pesta erau socialiști romîni, mai puțin supuși influențelor naționaliste ; o parte din ei, ca Iacob Crețulescu, Ioan Avramescu, Vasile Dobrescu, fuseseră expulzați după răscoala din 1907 din Romînia boierilor și-și găsiseră un refugiu în Ungaria. Evident că ei nu aveau nici o încredere în regimul burghezo-moșieresc din Romînia și nu credeau că e de datoria socialiștilor romîni să ajute la instaurarea regimului odios al Hohenzollernilor și al boierilor asupra întregului popor romîn. „Nu ne mai trebuiesc boieri — spuse Iacob Crețulescu la întrunirea Partidului Social-Democrat din Timișoara (pe la mijlocul lunii noiembrie 1918), și nu ne mai trebuie nici simbolul care i-a ținut pe ei la putere. Ardealul, care a scuturat jugul robiei milenare a grofilor unguri, nu vrea să-și bage capul în jugul ciocoilor romîni". Evenimentele din 1907 erau un argument zdrobitor, care prindea în masele de romîni, scrie cu mult regret Albani[156].

Foarte simplist, Albani prezintă deosebirea între socialiștii romîni veniți din Romînia și între grupul Flueraș-Jumanca astfel : socialiștii din regat puneau în prioritate idealul social față de cel național[157], iar ardelenii voiau mai întîi împlinirea „idealului național". Adevărul este că socialiștii romîni luptau pentru descătușarea proletariatului, urmînd ca proletariatul eliberat să rezolve în mod just problema unirii naționale, iar social-patrioții făceau jocul burgheziei romîne.

Muncitorimea romînă din Pesta, în fapt, nu i-a urmat pe Flueraș și Jumanca. În decembrie 1918 s-a format la Budapesta grupul comuniștilor romîni, unități romînești de luptă și-au vărsat mai tîrziu sîngele pentru apărarea republicii sovietice maghiare împotriva intervenționiștilor imperialiști, iar în Bihor și Sătmar puterea sovietică a sfaturilor muncitorești și țărănești s-a menținut mai multe săptămîni, ea fiind înăbușită numai prin forță armată. Izolat de masele muncitoare romîne, care și în Transilvania își dădeau tot mai mult seama că au fost înșelate, grupul Flueraș—Jumanca a devenit din ce în ce mai mult o unealtă servilă a burgheziei romîne, oameni rupți cu totul de muncitorimea romînă.

[155] Albani, *20 de ani...*, p. 158.

[156] Albani, *op. cit.*, p. 206—207. A se vedea și articolul *Szakadás a magyarországi román szocialista pártban* (Ruptură în partidul romîn socialist din Ungaria), în *Világ* (Lumea), Bp., 8 decembrie 1918.

[157] Albani, *op. cit.*, p. 153.

Nu numai grupul — destul de numeros — al socialiştilor romîni expulzaţi în 1907 din regatul romîn, milita pentru cauza revoluţiei socialiste. Incontinuu se întorceau din Rusia foşti prizonieri, care luaseră parte la războiul civil apărînd revoluţia rusă şi care în Transilvania voiau să lupte mai departe pentru revoluţie. Asupra acestor prizonieri a exercitat o influenţă şi grupul socialiştilor romîni de la Odesa. Un fruntaş al acestui grup, Gheorghe Bujor, ţinuse legătura cu prizonierii romîni, luase şi cuvîntul la întrunirea din 29 decembrie 1917, din Petrograd, a prizonierilor din Rusia. Gazeta „Lupta", care apărea la Odesa, milita pentru ideile revoluţiei ruse şi ducea o campanie susţinută împotriva regimului oligarhiei criminale din Romînia[158]. „Guvernul oligarhic, exploatator şi criminal din Romînia trebuie înlăturat, trebuie să vie revoluţia în Romînia pentru a mătura ţarismul romîn" — scria Bujor în „Pravda". Articolul lui a fost reprodus şi în „Lupta"[159].

Manifeste socialiste răspîndite în tot decursul anului 1918 îndemnau muncitorii romîni să rupă cu cei care propagă colaborare cu burghezia romînă. Gazeta „Trăiască socialismul", apărută în noiembrie 1918 la Bucureşti, scria: „Nu în lupta dintre naţiuni, nu în lupta dintre popoare stă salvarea poporului romîn. Salvarea lui este numai în lupta conştientă dintre clase ... La luptă pentru dezrobirea clasei muncitoare! Trăiască socialismul internaţional!"[160]

Grupuri comuniste romîne stabiliseră încă mai înainte legături cu spartachiştii din Germania, cu „strîmţii" din Bulgaria, cu comitetul de acţiune din Odesa, cu Moscova[161] — cei mai înaintaţi fii ai proletariatului romîn din vechea Romînie şi Transilvania sînt conştienţi de sarcinile mari ale timpului. „Ne puserăm în legătură — scrie Bujor — cu însuşi Lenin, unii din noi fuseseră aleşi de el într-un organ de luptă împotriva contrarevoluţiei de la sud, cu puteri şi roluri de viitor guvern ... peste puţin întemeiarăm şi primele noastre batalioane revoluţionare ... Scopul activităţii noastre era doborîrea regimului burghezo-moşieresc şi întemeierea republicii în frunte cu un guvern muncitoresc, ţărănesc"[162].

Au uitat oare comuniştii romîni, avînd privirile aţintite spre revoluţia proletară mondială, de sarcina înfăptuirii unirii naţionale romîne? Oare s-au gîndit la această unire mai mult social-şovinii Flueraş, Jumanca etc., în conciliabulele lor cu Vaida, Maniu, urzind împreună totodată planuri de măriri personale şi de situaţii de miniştri? Nici un moment socialiştii — viitorii comunişti — romîni n-au renunţat să invoce principiul autodeterminării popoarelor în favoarea rezolvării juste a problemei naţionale romîne. În numărul său din 24 octombrie 1917 (stil vechi) gazeta „Lupta" atrage atenţia comitetului central al sovietelor asupra celor 4 milioane de romîni din Austro-Ungaria. „Noi cerem — scrie „Lupta" — pentru populaţia romînă din Transilvania şi Bucovina dreptul de a dispune de ea însăşi". Ziarul accentuează în acelaşi timp că numai revoluţia proletariatului internaţional va scăpa Europa de catastrofă şi va deschide omenirii drumuri

[158] *Lupta* (Odesa), din 10 ianuarie 1918.
[159] *Idem*, din 19 ianuarie 1918.
[160] *Trăiască socialismul* (Bucureşti), din 14 noiembrie 1918. A se vedea şi *Analele Inst. de istorie a partidului*, 1956, nr. 2, p. 86.
[161] *Analele* ..., 1956, nr. 2, p. 87.
[162] M. Gh. Bujor, *Presa noastră la Odesa*, în *Presa noastră*, 1957, nr. 5, p. 6.

noi[163]. Socialiștii români, cei mai ridicați politicește, știu că în epoca imperialismului asuprirea națională nu poate fi lichidată decît o dată cu cea socială. Înaintea ochilor au exemplul Rusiei : în același timp cu clasa muncitoare rusă, au fost eliberate și clasele muncitoare ale popoarelor neruse ; a fost lichidată totodată și asuprirea națională, asigurîndu-se naționalităților dreptul la autodeterminare. „Problemele revoluției burghezo-democratice — scria Lenin (și o problemă a revoluției burghezo-democratice e și acordarea de drepturi naționale egale) — noi le-am rezolvat din mers, în treacăt, ca fiind un „produs accesoriu" al principalei și adevăratei noastre munci proletar-revoluționare, socialiste ... Transformările burghezo-democratice — urmează Lenin — constituie un produs accesoriu al revoluției proletare, adică socialiste"[164]. Problematica social-șovinilor români : ce să se rezolve întîi, „idealul național" sau cel social — este deci, pentru învățătura marxist-leninistă o problemă inexistentă, căci revoluția socialistă rezolvă, în mers, și problema națională. Problema principală e ca toată puterea să se concentreze în mîinile proletariatului ; proletariatul internaționalist nu tinde, ca burgheziile naționale, la cotropirea de teritorii și popoare străine, el nu subjugă ci eliberează de sub jug străin, popoarele.

*

Este incontestabil că după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, în tot decursul anului 1918, atît în Moldova, în teritoriul de sub ocupație germană, cît și în Transilvania, exista un puternic avînt revoluționar. Acest avînt s-a manifestat mai ales în toamna anului 1918, în mișcări revoluționare, în ocupări de moșii, în alungarea organelor regimului burghezo-moșieresc de la sate, în greve și revolte militare, pe întregul teritoriu românesc. Nici mișcarea socialistă din vechea Românie, nici cea din Transilvania n-au fost însă îndestul de organizate, pentru a putea combate cu succes curentele naționaliste, pentru a demasca pe pretinșii social-democrați, care, de fapt, slujeau interesele burgheziei. Apelul din octombrie 1918 al lui Lenin adresat românilor din Transilvania : „Aveți grije ca, alungînd pe grofi să nu schimbați domnia lor cu domnia boierilor, popilor și avocaților", n-a putut pătrunde în toate colțurile țării. Foarte mulți țărani români au dat crezare propagandei naționaliste : moșierii unguri, solgăbirăii unguri, jandarmii unguri vă storc, vă asupresc, deci ungurii sînt dușmanii voștri — fără a ști încă (ceea ce au aflat abia în sfertul de veac între cele două războaie) că nici exploatarea moșierului român și nici năpăstuirea jandarmului român nu sînt cu mult mai dulci decît sub domnia ungară, și că adevărata schimbare în soarta lor se va produce atunci cînd se desființează domnia burgheziei și moșierimii. În toamna anului 1918, mulți muncitori români credeau că, punînd anumite condiții burgheziei române, își pot asigura un regim omenesc în Românîa ; ei n-au văzut că singura garanție pentru a pune capăt regimului de asuprire și jaf al burgheziei, constă în luarea puterii în mîinile proleariatului, nu și-au dat seama că într-o revoluție din epoca imperialistă, cucerirea puterii politice e sarcina principală a clasei muncitoare.

---

[163] *Lupta* (Odesa), din 24 octombrie (st. v.) 1917.
[164] V. I. Lenin, *Opere alese*, vol. II, p. 755.

Istoricul nu se preocupă cu problema : care ar fi fost mersul istoriei dacă s-ar fi produs sau dacă nu s-ar fi produs cutare eveniment? Nici noi nu ne ocupăm cu problema : ce ar fi fost dacă muncitorii i-ar fi demascat la timp pe social-șovinîștii romîni și maghiari, dacă țăranii săraci romîni și maghiari i-ar fi izgonit pe domnii care îi ațîțau să se urască și să lupte unii împotriva celorlalți atunci cînd ei porniseră să lichideze marea proprietate, să ia în mîinile lor cîrmuirea la sate. Vom constata însă nu numai că în toamna anului 1918 exista un avînt revoluționar în Transilvania și în întreaga Romînie, ci vom constata că — grație influenței hotărîtoare a Revoluției Socialiste, a pătrunderii ideilor acestei revoluții în mase — existau condiții pentru transformarea revoluției burgheze într-o revoluție socialistă. Între muncitorii și intelectualii romîni existau oameni conștienți care vedeau drumul revoluției socialiste și existau mii de luptători devotați, gata să-și jertfească viața pentru victoria ei. În Ungaria în martie 1919 ajunsese proletariatul la putere, în părți ale Transilvaniei (Bihor, Sătmar) erau sfaturi muncitorești și țărănești, iar Lenin îndemna armata sovietică să facă legătură cu armata roșie ungară. Nu trebuie să uităm că în această armată luptau și muncitori romîni, umăr la umăr cu muncitorii maghiari. În același timp, „Scînteia" scria că „problema revoluției sociale se pune ca o chestiune de realizare imediată"[165].

În Europa, în afară de Rusia, revoluțiile proletare și mișcările revoluționare au fost înăbușite. Ideile Marii Revoluții n-au putut fi însă stinse și n-a putut fi împiedicată nici activitatea grupurilor comuniste. Aceste grupuri au pregătit înființarea Partidului Comunist, conducătorul muncitorimii în anii grei ai regimului burghezo-moșieresc și ai fascismului, conducătorul de azi al țării și al poporului nostru pe drumul socialismului.

Revoluția din Octombrie a deschis calea spre socialism pentru popoarele lumii întregi. Cu nespusă mîndrie spunea Lenin : „Prima revoluție bolșevică a smuls prima sută de milioane de oameni de pe glob din ghiarele războiului imperialist și ale lumii imperialiste. Revoluțiile următoare vor smulge din ghiarele acestor războaie și ale acestei lumi, întreaga omenire"[166].

Cuvintele profetice ale lui Lenin se împlinesc : 900 de milioane de oameni pășesc azi pe calea trasată de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, pe calea socialismului, a luptei împotriva războaielor imperialiste.

ПРОНИКНОВЕНИЕ ИДЕЙ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В МАССЫ ТРАНСИЛЬВАНИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

После краткого предисловия, касающегося первых декретов Великой Октябрьской социалистической революции: о мире, о земле, о правах национальностей на самоопределение, — кашдый из которых

[165] *Scînteia* (Buc.), din 3 aug. 1919,
[166] V. I. Lenin, *Opere alese*, vol. II, p. 758.

был предназначен разрешить вопросы буржуазно-демократической революции в России, автор показывает, как весть о победоносной революции потрясла всю Европу и многие из азиатских народов. Особенно сильное влияние имела Октябрьская социалистическая революция на народы бывшей австро-венгерской монархии и, главным образом, на народы Венгрии. Два миллиона солдат габсбургской монархии стали военнопленными в России и узнали русскую действительность. Главным образом, приблизительно 500 тысяч военнопленных, происходящих из Венгрии, нашли в положении вещей в России многие черты Венгрии накануне первой мировой войны: латифундии в тысячи и в десятки тысяч гектаров, миллионы лишенных земли и прав крестьян, влачивших мучительное и нищенское существование. Жизнь подавляющего большинства как русских, так и венгерских рабочих, проводилась в исключительно тяжелых условиях труда. Как в России, так и в Венгрии проводилась дикая политика денационализации по отношению к „иноязычным народам".

Все противоречия, как социальные, так и национальные, значительно обострились во время войны. Сравнивая положение у себя дома с положением в России, некоторые военнопленные начинают понимать, кто является врагом угнетенных и кому выгодна война. Тысячи военнопленных работают, наряду с русскими рабочими и крестьянами, на заводах, на железных дорогах, на строительстве дорог, на лесозагатовках, в огромных имениях. Многие усваивают русский язык и сближаются с русским народом.

Эти 500 тысяч венгерских военнопленных становятся очевидцами эпохальных событий в России. Более передовые и сознательные рабочие солидаризуются с русскими рабочими. При виде того, как русские крестьяне делят помещичьи имения, в уме румынских, венгерских и словаких крестьянах вновь пробуждается взлелеянная веками мысль, что земля должна принадлежать тем, кто её обрабатывает. Как только Румыния вступила в войну, в лагерях, где было много румынских военнопленных, началась пропаганда с целью навербовать румын в добровольческие части. Движение румынских добровольцев было вначале национальным буржуазно-демократическим, предназначенным способствовать развалу габсбургского конгломерата. Но оно попадает все больше в руки буржуазных руководителей шовинистов, провозглашающих в 1918 г. лозунг „до Тиссы" и действующих сообща с русской контрреволюцией. Таким образом национализм, стремление к национальной экспансии и на территории, населенной в большей части другими народами, органически связывается с мировой контрреволюцией. После Октябрьской революции 1917 г., не смотря на все ухищрения румынских офицеров, все меньшее количество солдат поддавалось убеждению вступить в ряды добровольцев и все больше количество солдат видело другой путь, ведущий к социальному и национальному освобождению: путь, начертанный социалистической революции. В общей сложности из около 120.000 румынских военнопленных записались добровольцами приблизительно 400 офицеров и 9800 солдат.

Масса румынских и венгерских военнопленных из Трансильвании переходит на сторону русской революции. В Омске (Сибирь) румынские

и венгерские военнопленные образуют совместно первую группу партийной социал-демократической организации (начиная с мая 1918 г., коммунистической) военнопленных. Число военнопленных входящих в эту группу, достигло 3200. Они издают и свою газету. В других городах выходит ряд революционных газет на венгерском и румынском языках, так, например, в Москве „Листок крестьянина". В этих газетах распространяются идеи классовой солидарности рабочих всего мира, идея общей борьбы против капитализма. Лозунг румынских военнопленных: мир хижинам, война дворцам. Организация румынских и венгерских военнопленных участвуют во всех съездах, собраниях, демонстрациях солидарности с русской революцией. Образуются международные отряды, воюющие плечом к плечу с русскими революционерами. Около 50 тысяч бывших австро-венгерских солдат воюют в рядах Красной Армии. Ленинское учение об империалистических войнах, о партии, о диктатуре пролетариата, о необходимости борьбы против социал-патриотов становится основной точкой зрения большинства людей, достигших политической зрелости благодаря революции.

Бывшие военнопленные, вернувшись домой, борются в первых рядах буржуазно-демократической революции, вспыхнувшей в конце октября 1918 г. в Венгрии и Трансильвании. 20 ноября 1918 г. образуется Венгерская Коммунистическая партия, приобретающая все больше влияния в рядах рабочих. За короткое время, стремительными действиями вернувшихся солдат и военнопленных, к которым присоединяется деревенская беднота, целые области Трансильвании очищены от всего старого государственного аппарата притеснения. Крестьяне начинают захватывать помещичьи земли.

В октябре 1918 г. начинает поднимать голову и румынская национальная партия. У Юлию Маниу, в качестве офицера, появляются заслуги перед Веной в „поддержании порядка" среди „венского плебса". В Трансильвании образуются румынские, венгерские и сакские национальные огранизации. Во многих местах эти организации с помощью национальных гвардий стараются прекратить бурные движения масс. В то же время они разжигают шовинизм, национальную ненависть, чтобы прорвать фронт рабочих и, главным образом, крестьян.

Значительную помощь получили трансильванские руководители румынской буржуазии со стороны руководителей румынского отдела Венгерской Социал-Демократической партии. Главным исходным тезисом этих румынских „социалистов", когда они образовали союз с буржуазными националистами, было, что „в первую очередь надо осуществить национальное освобождение и лишь после этого можно начинать борьбу за социальное освобождение". Значит, по их мнению, классовая борьба должна быть в обстановке конца 1918 г. просто отложена. По их словам, в крупных государствах (само собой разумеется, западных) будет решена судьба социализма и капитализма, а маленькие государства волей-неволей должны следовать за ними. Эти „социалисты" во главе с Флуерашем, Жуманка, Албани и др. предпочли, как говорит один из них, протянуть руку помощи румынским националистам для осуществления национального идеала. Мнимые социалисты Флуераш и К° делают вид, что они

ничего не знают о том, что этот национальный идеал, т. е. объединение всех, принадлежащих к одной национальности, осуществляется социалистической революцией под руководством пролетариата, без подстрекательства к национальной ненависти, с соблюдением прав других национальностей — истина, провозглашенная Великой Октябрьской социалистической революцией.

Значительная часть румынских социалистов боролась изо всех сил в 1918 и 1919 гг. за то, чтобы объединить румынские революционные силы с венгерскими, чтобы осуществить и продлить социалистическую революцию. Они боролись за освобождение рабочих, за диктатуру пролетариата, с тем чтобы освобожденный пролетариат разрешил справедливо вопрос национального объединения. В декабре 1918 г. образуется группа румынских коммунистов, в Бихоре и Сэтмаре удерживается власть рабочих и крестьянских советов, которую могла подавить лишь вооруженная сила. Осенью 1918 г., благодаря решительному влиянию русской социалистической революции и проникновению идей этой революции в массы, в Трансильвании создались условия для перерастания буржуазной революции в социалистическую. Революция вследствие комплекса обстоятельств, была подавлена. Но идеи Великой революции дали плоды: во всей Румынии образовались коммунистические группы. Эти группы подготовили создание КП, нынешнего руководителя страны и народа по пути к социализму.

LA PÉNÉTRATION DES IDÉES DE LA GRANDE RÉVOLUTION SOCIALISTE D'OCTOBRE DANS LES MASSES DE TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

Après une brève introduction relative aux premiers décrets de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre : le décret sur la paix, sur la terre et sur le droit des nations à l'autodétermination, tout autant de décrets destinés à apporter une solution aux problèmes de la révolution bourgeoise-démocratique de Russie, l'auteur montre comment l'écho de la révolution triomphante ébranla toute l'Europe et beaucoup de pays de l'Asie. La Révolution Socialiste d'Octobre exerça une profonde influence aussi sur les peuples de l'ancienne monarchie austro-hongroise et, en particulier, sur les peuples de la Hongrie. Deux millions de soldats de l'empire austro-hongrois, devenus prisonniers de guerre, furent les témoins des réalités de la Russie. Les quelque 500 mille prisonniers provenant de Hongrie reconnurent dans la situation de Russie nombre de traits caractéristiques à la Hongrie d'avant-guerre : les grandes propriétés foncières de milliers et de dizaines de milliers d'hectares, les millions de paysans privés de terre et de droits, menant une vie de misère. L'écrasante majorité des ouvriers de Russie, tout comme ceux de Hongrie, était obligée de vivre et de travailler dans des conditions inhumaines. Une sauvage politique de dénationalisation était poursuivie à l'égard des nationalités „de langue étrangère".

Toutes ces contradictions sociales et nationales s'accentuèrent pendant la guerre. Comparant la situation de chez eux à celle qu'ils connurent en Russie, beaucoup de prisonniers eurent vite fait de reconnaître le véritable ennemi des opprimés, qui profitait par suite de la guerre. Des milliers de prisonniers travaillaient dans les mines, aux chemins de fer, à la construction de chemins, aux travaux forestiers et sur les immenses domaines seigneuriaux à côté des ouvriers et des paysans russes. Beaucoup d'entre eux apprirent le russe et devinrent les amis du peuple russe.

Les 500 mille prisonniers provenant de Hongrie furent les témoins oculaires des événements historiques qui ébranlèrent la Russie en 1917. Les ouvriers avancés et conscients se solidarisèrent avec les ouvriers russes. En voyant les paysans russes se partager les terres, les paysans roumains, hongrois et slovaques sentirent croître en eux le désir, inassouvi depuis des siècles, de posséder la terre qu'ils travaillaient.

Dans les camps où étaient internés les prisonniers roumains commença, dès l'entrée en guerre de la Roumanie, la propagande pour l'enrôlement des Roumains dans les corps de volontaires. Le mouvement des volontaires roumains fut au début un nouvement national, à caractère bourgeois-démocratique, destiné à contribuier au démembrement de l'empire habsbourgique. Mais, peu à peu, ce mouvement tomba sous l'influence des dirigeants bourgeois, chauvins, qui lancèrent, en 1918, le mot d'ordre ,,jusqu'à la Tisa'', et finit par faire cause commune avec la contre-révolution russe. De cette façon, le nationalisme, la tendance d'expansion nationale sur des territorires qui comptaient une population en majeure partie étrangère, s'unit de manière organique à la contre-révolution mondiale.

Après la révolution d'octobre 1917, en dépit des ruses auxquelles recouraient les officiers roumains, toujours moins de soldats se laissaient convaincre de s'enrôler dans les unités de volontaires, toujours plus de soldats se rendaient compte que la voie qui menait à la libération sociale et nationale était celle qu'avait indiquée la Révolution Socialiste. Du total de 120.000 prisonniers roumains, seulement 400 officiers et 9800 soldats acceptèrent de s'engager.

Les prisonniers roumains et hongrois de Transylvanie adhérèrent en masse à la révolution russe. A Omsk (Sibérie), les prisonniers roumains et hongrois constituèrent la première organisation commune du parti social-démocrate (à partir du mois de mai 1918 : communiste) des prisonniers. Bientôt, le nombre des prisonniers organisés dans ce groupe atteignit le chiffre de 3200. Ils éditèrent même un journal propre. Dans d'autres villes aussi parurent des journaux révolutionnaires en langue hongroise et roumaine (par exemple ,,Le Journal du Paysan'', à Moscou). Ces journaux propageaient les idées de la solidarité de classe de tous les ouvriers du monde, l'idée de la lutte commune contre le capitalisme. Les prisonniers roumains lancèrent la devise : ,,Paix aux chaumières, guerre aux cours seigneuriales''. Les organisations des prisonniers roumains et hongrois participèrent à tous les congrès, aux réunions et aux manifestations de solidarité avec la révolution russe. Des détachements internationaux furent constitués, qui luttèrent côte à côte avec les révolutionnaires russes. Près de cinquante mille anciens soldats de la monarchie austro-hongroise combattirent dans les

rangs de l'Armée Rouge. La doctrine léniniste sur les guerres impérialistes, sur le parti, sur la dictature du prolétariat et sur la nécessité de la lutte contre le parti social-démocrate devint la conception directrice de beaucoup de ces prisonniers qui parvinrent à la maturité politique grâce à la révolution.

De retour dans leur pays, les anciens prisonniers combattirent aux premiers rangs de la révolution bourgeoise-démocratique, qui éclata en octobre 1918 en Hongrie et en Transylvanie. Le 20 novembre 1918 fut créé le Parti Communiste de Hongrie, qui acquit bientôt une grande influence parmi les ouvriers. En peu de temps, des régions entières de la Transylvanie furent nettoyées de l'ancien appareil administratif, grâce aux actions impétueuses des soldats et des prisonniers rapatriés. Les paysans commencèrent à se partager les domaines seigneuriaux.

En octobre 1918, commencèrent aussi les agissements du parti national roumain. Iuliu Maniu se créa des mérites à Vienne, comme officier, en ,,maintenant l'ordre'' au sein de la ,,plèbe viennoise''. En Transylvanie furent constitués des conseils nationaux roumains, hongrois et saxons. Dans nombre de cas, ces conseils, soutenus par les gardes nationales, tentèrent de mettre frein aux mouvements tumultueux des masses, tout en promovant le chauvinisme et la haine nationale, dans le but de briser le front des ouvriers et surtout celui des paysans.

Les chefs de file de la bourgeoisie roumaine de Transylvanie reçurent une aide substantielle de la part des dirigeants de la section roumaine du parti social-démocrate de Hongrie. La thèse principale que défendaient ces ,,socialistes'' roumains, lorsqu'ils s'allièrent aux nationalistes bourgeois, était la suivante : ,,Il est nécessaire, avant tout, de réaliser l'affranchissement national, pour pouvoir passer ensuite à la lutte pour l'affranchissement social''. Selon eux, il fallait, purement et simplement, ajourner le déchaînement de la lutte de classe, qui, à cette époque, n'était pas d'actualité. C'est dans les grands états de l'Occident — disaient-ils — que sera décidé le sort du socialisme et du capitalisme, et les petits états n'auront qu'à suivre leur exemple, bon gré, mal gré. Ces ,,socialistes'', dont les chefs étaient Flueraș, Jumanca, Albani, etc. préféraient — ainsi que le disait l'un d'eux — donner un coup de main aux nationalistes roumains, afin que ceux-ci pussent réaliser leur idéal national. Que cet idéal national, à savoir l'union des citoyens d'une même nationalité, serait réalisé par la révolution socialiste sous la direction du prolétariat, sans instigation à la haine nationale et en respectant les droits des autres nationalités — vérité que proclamait la Révolution Socialiste d'Octobre — voilà ce que les prétendus socialistes Flueraș et Cie. semblaient ignorer.

De nombreux socialistes roumains mirent tout en jeu, en 1918 et 1919, afin d'unir les forces révolutionnaires roumaines et hongroises et de réaliser la révolution socialiste. Ils luttaient pour l'affranchissement de la classe ouvrière, pour la dictature prolétarienne. Le prolétariat affranchi pourrait résoudre ensuite d'une manière équitable la question de l'union nationale. En décembre 1918, fut créé le groupe des communistes roumains. Dans les districts de Bihor et de Sătmar le pouvoir soviétique des conseils d'ouvriers et de paysans se maintint pendant quelque temps et ne put être démis qu'au moyen de la force armée.

A l'automne 1918, grâce à l'influence décisive de la Révolution Socialiste Russe et à la pénétration des idées de cette révolution dans les masses, en Transylvanie étaient données les conditions pour la transformation de la révolution bourgeoise en une révolution socialiste. La révolution fut toutefois réprimée par suite d'un complexe de cironstances. Les idées de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre portèrent cependant leurs fruits : dans toute la Roumanie se constituèrent des groupes communistes. Ces groupes préparèrent la création du Parti Communiste, qui dirige de nos jours les destinées de notre pays et de notre peuple vers le socialisme.

TRANSILVĂNENII ÎN MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ A PRIZONIERILOR DIN RUSIA (1917—1919)

DE

GÁLL JÁNOS

Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie s-a manifestat direct asupra miilor de compatrioți ai noștri, muncitori și țărani care, ca soldați ai armatei austro-ungare, căzuseră prizonieri și trăiau în Rusia din acea vreme. Un mare număr de prizonieri originari din țara noastră și în primul rînd din Transilvania au fost spectatorii și nu rareori participanții activi ai revoluției victorioase, condusă de bolșevici.

Vom căuta să dăm o scurtă privire de ansamblu asupra mișcării prizonierilor transilvăneni în anii 1918—1919. Pentru a ne putea forma o imagine justă despre mișcarea prizonierilor transilvăneni, romîni, maghiari, germani și de alte naționalități, trebuie să extindem cercetările noastre asupra întregii mișcări a prizonierilor din Rusia. Numai astfel ne putem atinge țelul, căci de o mișcare a prizonierilor transilvăneni izolată, independentă, nu se poate vorbi.

Muncitorii și țăranii romîni, maghiari și de alte naționalități care au absolvit înalta școală a revoluționarilor din Rusia și au luptat pentru cauza dreaptă a celor ce muncesc, au jucat, după reîntoarcerea lor acasă, un rol însemnat în mișcarea revoluționară din țara noastră.

PRIZONIERII DE RĂZBOI ÎN TIMPUL ȚARISMULUI ȘI AL GUVERNĂRII LUI KERENSKI

În cursul războiului mondial imperialist din 1914—1918, un număr de 2.104.146 militari ai armatei austro-ungare au căzut prizonieri în Rusia, dintre care 2.050.000 soldați și 54.146 ofițeri[1]. Prizonierii proveniți din Ungaria de atunci numărau aproximativ 600—650.000 de oameni. În cadrul acestei cifre n-avem date separate privind numărul prizonierilor transilvăneni.

---

[1] *Enciclopedia Sovietică din Siberia*, vol. I, pag. 51 (ed. în l. rusă) și Elsa Brädström, *Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914—1920*, Berlin, 1930, p. 8.

Prizonieratul pe teritoriul Rusiei ţariste a deschis o nouă perioadă de suferinţe pentru soldaţii tîrîţi în războiul imperialist, alinate numai în mică măsură de compătimirea plină de omenie a poporului rus faţă de prizonieri. Puterea ţaristă, la fel ca birocratismul imperial şi regal de cealaltă parte, a manifestat o suspiciune răuvoitoare faţă de „duşmanul dezarmat". Pe teritoriul Rusiei, prizonierii au fost internaţi în mai mult de 400 lagăre mari, permanente[2], şi în circa 600—700 de lagăre mai mici, provizorii. O parte din aceste lagăre se aflau în Rusia europeană, dar sute de mii de prizonieri de război au fost transportaţi în Siberia, în Extremul Orient şi în Turkestan.

Ofiţerii prizonieri erau despărţiţi de corpul soldaţilor prin bariere rigide de castă. Aceasta s-a manifestat atît în cartiruire, în hrană, cît şi în tratament. Ofiţerii primeau după grad cîte 50—75 ruble salar, soldaţii primeau cîte 16 copeici dar în scurt timp şi această soldă a încetat de a mai fi plătită[3].

Statul austro-ungar n-a prea manifestat vreun interes pentru foştii săi soldaţi căzuţi prizonieri. Abia le trimitea ceva ajutor, dar şi acesta a încetat din cauza corupţiei funcţionarilor ţarişti şi a egoismului ofiţerilor prizonieri.

Prizonierii din corpul soldaţilor, înghesuiţi în barăci, zdrenţuiţi, înfometaţi, au fost decimaţi de boli epidemice. Un document zguduitor al acestei stări deplorabile relatează că în timp ce pe frontul rusesc armata austro-ungară a înregistrat 312.000 de morţi, în lagărele de prizonieri — în aceeaşi perioadă — au murit 471.000 de soldaţi[4].

Tratamentul brutal, bestialitatea autorităţilor ţariste au făcut insuportabile condiţiile prizonieratului. Ofiţerii ţarişti băteau, chinuiau după plac prizonierii lipsiţi de apărare, aţîţau diferitele naţionalităţi — în rîndurile cărora politica naţională reacţionară de acasă semănase deja vrajba — unele contra celorlalte. În urma uneltirilor autorităţilor ţariste, lagărele de prizonieri au devenit de multe ori locul unor ciocniri sîngeroase.

Prizonierii de război căutau să scape de lagăre, plecînd mai bucuros la muncă. După 1915, angajarea la diferite munci a prizonierilor a luat proporţii din ce în ce mai mari.

Procesul de revoluţionarizare în rîndurile prizonierilor a început chiar în primele zile de captivitate. Tratamentul prost, exploatarea crîncenă a celor duşi la muncă dă naştere şi întreţine ura faţă de regimul ţarist. Dar cresc, în acelaşi timp, revolta şi ura şi împotriva stăpînilor de acasă. În acest sens, un rol deosebit de important l-au jucat doi factori: pe de o parte bunăstarea ofiţerilor, reprezentanţi ai „patriei" oficiale şi — cu rare excepţii — atitudinea neomenească a acestora faţă de soldaţi, pe de altă parte lipsa de ajutor şi de veşti de acasă. În dezvoltarea conştiinţei revoluţionare a prizonierilor au jucat un rol important şi întîlnirile lor regulate cu muncitorii ruşi, printre care, în urma muncii de agitaţie şi organizatorice a bolşevicilor, se pregătea revoluţia.

[2] *Hadifogoly magyarok története* (Istoria prizonierilor maghiari), Athenaeum, vol. II, Budapesta, p. 293 (fără dată).

[3] Stessel Ernő, *Hadifoglyok élete Szibériában* (*Krasznojárszki hadifogoly tábor*) (Viaţa prizonierilor din război din Siberia) — Lagărul din Krasnoiarsk. Budapesta, 1925, p. 19.

[4] Varga Gyula, *Hadifoglyok a cárizmus és a Kerenszkij uralom alatt* (Prizonierii de război sub regimul ţarist şi al lui Kerenski), în *Sarló és kalapács* (Secera şi ciocanul), 1933, nr. 6.

Prizonierii au înțeles treptat că vinovați de mizeria și suferințele lor sînt aceia care i-au trimis în război. Ei și-au dat seama într-o măsură tot mai mare că asupritorii, exploatatorii lor de acasă și cei din Rusia le sînt deopotrivă dușmani, iar prietenul lor adevărat este poporul rus asuprit.

În cursul anilor 1915—1916 prizonierii au organizat în repetate rînduri greve și manifestații de protest, cu prilejul cărora puteau să se convingă de solidaritatea și ajutorul muncitorilor și al țăranilor ruși conștienți. S-a întîmplat de multe ori ca muncitorii ruși să organizeze greve împreună cu prizonierii. În anul 1916, de pildă, 3000 de prizonieri și mineri ruși au declarat grevă în Donbas. Organizația bolșevică ilegală, care conducea greva număra printre membrii săi mulți prizonieri[5]. Legăturile dintre muncitorii ruși și prizonierii de război au contribuit, în tot cazul, la creșterea avîntului revoluționar în Rusia. Pe de o parte, munca de lămurire a bolșevicilor a găsit un teren favorabil în rîndurile prizonierilor. Pe de altă parte, în rîndurile prizonierilor existau numeroși lucrători care participaseră acasă la mișcarea muncitorească socialistă care își puneau acum cunoștințele, experiențele cîștigate și convingerile lor internaționaliste în slujba mișcării din Rusia. Ei au constituit în multe locuri un sprijin serios pentru mișcarea revoluționară din Rusia.

PRIZONIERII DE RĂZBOI ÎN LUPTELE REVOLUȚIONARE ALE ANULUI 1917 — ÎNCEPUTURILE ORGANIZĂRII

Organizarea revoluționară a prizonierilor s-a început încă înainte de noiembrie 1917. Primele încercări au fost însă foarte restrînse ; numai acele elemente au fost avute în vedere care participaseră și acasă la mișcarea muncitorească sau la mișcarea de stînga a studenților. Din acestea, face parte în primul rînd Kun Béla, originar din Transilvania, și mulți alții. Primele inițiative n-au depășit cadrele organizării unor discuții pe teme politice ale întemeierii unor cercuri de studii marxiste și numai pe alocuri s-au format organizații bolșevice ilegale care funcționau ca secții ale organizațiilor bolșevice ruse. Numărul acestora a crescut considerabil pe la sfîrșitul anului 1916 și la începutul lui 1917. Și cercurile de studiere a marxismului au început să se radicalizeze, ajungînd sub influența bolșevicilor.

În timpul revoluției burghezo-democratice ruse din februarie 1917, au participat la lupta poporului rus pentru doborîrea țarismului, mulți prizonieri de război. Astfel în Moscova, la Ivanovo-Vosnesensk, Tver, Kostroma și în multe alte orașe, prizonierii de război au luat parte la evenimentele din februarie, luptînd chiar cu arma în mînă[6].

După victoria revoluției din februarie, munca de organizare a prizonierilor a luat un mare avînt, avînd un caracter socialist din ce în ce mai pronunțat. Caracterizînd această situație, raportul Federației grupurilor străine de pe lîngă C. C. al Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia, adresat

[5] *Sarló és kalapács*, 1933, nr. 3—4, p. 115.
[6] *Sarló és kalapács*, 1933, nr. 10—11, p. 106.

celui de al VIII-lea Congres al partidului, spune printre altele : „Elementele proletare simţeau că trebuie să se alăture proletariatului luptător din Rusia. Dat fiind însă că guvernul Kerenski se afla în slujba burgheziei şi încerca să stăvilească extinderea valului revoluţionar, această primă manifestare a mişcării prizonierilor a fost înăbuşită"[7].

Cu toate măsurile luate de Guvernul Provizoriu mişcarea revoluţionară a prizonierilor de război s-a dezvoltat într-un ritm impetuos în cursul anului 1917, ajungînd din ce în ce mai mult sub influenţa bolşevicilor. Publicaţiile bolşevice — mai ales numeroasele articole şi cuvîntări ale lui Lenin, traduse în limbile germană, maghiară, romînă, cehă şi în alte limbi — au fost difuzate în rîndurile prizonierilor de război. Astfel „Tezele din aprilie" ale lui Lenin circulau în manuscris în rîndurile a sute de mii de prizonieri. La manifestaţiile de masă, între februarie-octombrie 1917, iau parte pretutindeni din ce în ce mai mulţi prizonieri. La demonstraţiile de 1 mai 1917 iau parte — alături de muncitorii, ţăranii şi soldaţii ruşi — mii de prizonieri, iar uniforma cenuşie a prizonierilor se putea vedea în rîndurile muncitorilor şi soldaţilor din Petrograd şi în timpul demonstraţiilor şi manifestaţiilor din iunie şi iulie. După primele zile ale lui august, organizaţiile de prizonieri — care întruneau deja un număr considerabil — se pregăteau pentru insurecţie armată, sarcină fixată de programul celui de al VI-lea Congres al partidului. În mai multe oraşe, prizonierii de război se înarmează, cu ajutorul bolşevicilor, organizînd gărzi roşii. La Harcov, de exemplu, se organizează încă în luna septembrie a anului 1917 garda roşie a prizonierilor de război romîni, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi, numărînd 300 de membri ; comandant al gărzii a fost numit muncitorul agricol clujean Páncza Vazul[8].

În toamna anului 1917, în numeroase localităţi, prizonierii au luat parte în mod activ la luptele armate pentru cucerirea puterii de către soviete. La Petrograd, cu prilejul asaltului Palatului de Iarnă, comandantul unei baterii de artilerie a fost — după cum relatează un ziar din ţară — un ofiţer prizonier, originar din Transilvania[9]. Mulţi prizonieri au participat la luptele din Moscova pentru ocuparea gărilor şi a Cremlinului. La fel, insurecţia armată a oamenilor muncii din Kiev, Astrahan, Ecaterinburg (azi Sverdlovsk), Orenburg, Taşkent, Omsk, Irkuţk, Cita, a fost spirijinită de numeroşi prizonieri.

Participarea cu arma în mînă a prizonierilor de război la lupta pentru puterea sovietică avea o însemnătate deosebită în dezvoltarea pe mai departe a mişcării revoluţionare a prizonierilor. Cei care luptau efectiv, au considerat drept cauză proprie cauza puterii sovietice şi au antrenat în mişcare pături tot mai largi de prizonieri. La creşterea mişcării revoluţionare a prizonierilor, la maturizarea ideologică a acestora şi la mobilizarea lor ulterioară au contribuit în mare măsură hotărîrile guvernului sovietic şi, înainte de toate,

---

[7] Raport asupra activităţii Federaţiei grupurilor străine ale P.C. (b) din Rusia. Raport general. Congresul al VII-lea al P.C. (b) din Rusia, Moscova, 1933, p. 434 (în l. rusă).

[8] Páncza Vazul e de la începutul lui 1917 participant activ al mişcării revoluţionare a prizonierilor, din iunie 1917 membru al P. C. (b) din Rusia. Mai tîrziu, sub numele de Balogh Mihály, e ofiţer al Armatei Roşii ; după războiul civil comandant al miliţei din Jitomir, iar la începutul anului 1930 vicepreşedinte al Comitetului Executiv al Republicii Sovietice Autonome Moldoveneşti (*Sarló és kalapács*, 1933, nr. 6, p. 38).

[9] *Kolozsvári Hirlap* (Informaţia Clujului), din 2 ianuarie 1918.

primele decrete ale puterii sovietice : despre pace, despre pămînt. Nu mult după preluarea puterii, multe măsuri ale puterii sovietice s-au referit direct la prizonieri. În decembrie 1917, guvernul sovietic a lichidat printr-un decret sistemul muncii forțate a prizonierilor, considerîndu-i pe aceștia liberi și recunoscîndu-le egalitatea în drepturi cu muncitorii sovietici. „Rusia revoluționară — spune decretul Sovietului Comisarilor Poporului — nu se poate împăca cu sistemul de asuprire și silnicie. Rusia muncitorească—țărănească, care a ridicat steagul luptei pentru pacea și prietenia între popoare, se străduiește să rupă și lanțurile tuturor categoriilor de prizonieri"[10]. Un alt decret al Sovietului Comisarilor Poporului permite organizarea prizonierilor și alegerea de deputați care să-i reprezinte în organele sovietice[11]. Toate acestea au făcut ca organizarea revoluționară a prizonierilor să ia proporții tot mai mari. În decursul cîtorva săptămîni, aproape toți prizonierii angajați pentru lucru la orașe, s-au încadrat în luptele revoluționare. Mai greu s-au lăsat antrenate masele de prizonieri — în mare parte țărani — din lagăre, care erau încă într-o măsură considerabilă sub influența ofițerilor. Dar și în rîndurile prizonierilor s-a întețit curînd spiritul luptei de clasă. Organizațiile revoluționare preiau treptat și conducerea lagărelor ; ordinea este menținută aci de gărzi roșii recrutate dintre prizonieri. Aceste gărzi se străduiesc să izoleze grupurile de soldați creduli sau intimidați de ofițerii reacționari.

În această perioadă, organizarea prizonierilor a fost încă îngreunată de demagogia pseudopatriotică a ofițerilor, precum și de activitatea subversivă a altor elemente care propovăduiau împăcarea. Astfel cîțiva prizonieri, mai cu seamă foști birocrați sindicaliști social-democrați, care reprezentau spiritul oportunist al Internaționalei a II-a, au încercat să-și rețină camarazii de la luptă sub motiv că revoluția din Rusia este treaba rușilor, după aceștia prizonierii erau „străini" și nu era cazul să se amestece în „treburile" altora ; ci urmau să facă politică numai „acasă" iar pînă atunci să se mulțumească cu activitatea de autoculturalizare și de apărare a intereselor proprii. Asemenea încercări însă au putut să stăvilească numai pentru un timp scurt creșterea rapidă a mișcării — care a trecut curînd într-o fază nouă, superioară.

La 5 decembrie 1917 a luat ființă la Moscova organizația prizonierilor de război revoluționari social-democrați internaționaliști din raionul Moscova[12], care cuprindea pe toți prizonierii din raza regiunii militare Moscova. La 16 decembrie 1917, la mitingul ținut în „Circul Modern" din Petrograd, a fost înființată organizația orășănească a prizonierilor revoluționari. În vederea coordonării organizațiilor locale de prizonieri, izolate una de alta, se formează la Petrograd — între 17—20 februarie 1918 — Centrul revoluționar al prizonierilor social-democrați care cuprindea atît prizonierii germani din imperiul german, cît și prizonierii de toate naționalitățile din Austro-Ungaria[13]. Sarcina centrului era de a uni toate organizațiile de prizonieri din Rusia în vederea sprijinirii revoluției ruse și a mișcărilor revoluționare din țările de origină. Activitatea acestei organizații a încetat în

[10] *Pravda*, din 26 (13) decembrie 1917.
[11] *Izvestia*, din 19 (6) decembrie 1917.
[12] *Izvestia*, din 30 martie 1918.
[13] *Izvestia*, din 20 februarie 1918.

curînd. Adunarea din 17 februarie a adoptat o rezoluţie care începe astfel: „Militarii prizonieri din Germania, Austro-Ungaria etc. salută guvernul muncitoresc-ţărănesc al Rusiei libere. Ne unim glasul cu glasul muncitorilor, ţăranilor şi soldaţilor ruşi şi lansăm un apel către întreaga lume proletară să urmeze steagul internaţionalismului ridicat de proletariatul rus". Apelul cere apoi încetarea imediată a războiului imperialist şi se încheie cu urări la adresa revoluţiei internaţionale şi a socialismului[14].

La sfîrşitul anului 1917 şi la începutul celui următor, organizaţiile de prizonieri formate mai înainte se întăresc dar în acelaşi timp se formează una după alta şi alte organizaţii, sub diferite denumiri, ca de exemplu: Organizaţia teritorială a muncitorilor internaţionalişti străini din Samara (azi Kuibîşev)[15]; la Saratov: Organizaţia socialistă a prizonierilor[16]; la Iaroslav: Comitetul internaţional al prizonierilor; la Serpuhov: Sovietul deputaţilor de muncitori prizonieri[17]; la Orel: Comitetul internaţionalist din Orel. În organizaţia din Orel au jucat un rol important şi doi prizonieri transilvăneni[18].

La începutul anului 1918, organizarea prizonierilor de război înregistrează un ritm rapid şi în Siberia. În această privinţă se remarcă îndeosebi oraşul Tomsk, unde organizaţia creată poartă numele de „Uniunea revoluţionară a muncitorilor şi ţăranilor socialişti internaţionalişti străini". Ea numără la înfiinţare două mii de membrii[19]. În martie-aprilie 1918, organizaţia din Tomsk este depăşită de cea din Omsk şi aceasta din urmă devine centrul mişcării din Siberia. Organizaţia din Omsk cuprindea într-o vreme un grup comun romîn-maghiar, numărînd 3.200 de membri. Există nenumărate mărturii despre colaborarea prizonierilor romîni şi maghiari din această regiune: publicaţii comune, şcoli de agitatori comune, numeroase şedinţe ţinute în comun etc. Ne putem da seama de activitatea acestei organizaţii şi dintr-un bilanţ ce s-a păstrat, după care au fost incasate, drept cotizaţii sau abonamente la ziare 3.328 ruble şi 65 copeici[20].

Activitatea prizonierilor a fost considerată cu toată importanţa de către conducătorii şi diferitele organe ale Partidului Comunist (bolşevic) şi ale statului sovietic, care o priveau cu simpatie şi o ajutau. Lenin s-a interesat în repetate rînduri de mişcarea prizonierilor; şi I. M. Sverdlov s-a ocupat intens de aceste probleme.

În vederea rezolvării problemelor prizonierilor, guvernul sovietic înfiinţează, printr-un decret, la 8 februarie 1918, „Biroul prizonierilor din întreaga Rusie de pe lîngă Comitetul Central Executiv al Sovietelor".

---

[14] *Nemzetközi Szocialista* (Socialistul internaţionalist), (Petrograd), din 9 februarie 1918, după *Magyar Munkásmozgalom Története. Válogatott Dokumentumok* (Istoria mişcării muncitoreşti maghiare. Documente alese), vol. V, ed. Szikra, 1956, p. 101—102.

[15] Muzeul Revoluţiei din Octombrie şi al construirii socialismului, Moscova. Fond special maghiar fără număr. Materialul conferinţei lui Iványi János (27 mai 1933).

[16] Karl Toma, *Hadifoglyok az oroszországi októberi forradalomban* (Prizonierii în revoluţia din octombrie în Rusia), în *Sarló és kalapács*, 1931, nr. 5.

[17] *Magyar Munkásmazgalom Története. Válogatt Dokumentumok*, vol. V, ed. Szikra, 1956, p. 102.

[18] *Sarló és kalapács*, 1932, nr. 4, rubrica „Istoria noastră".

[19] Vezi *Magyar Munkásmozgalom Története. Válogatott Dokumentumok*, vol. V, ed. Szikra, 1956, p. 104.

[20] *Forradalom* (Revoluţia), (Omsk), din 12 mai 1918.

Dar încă înainte de acest act, în ultimele zile ale lui decembrie 1917, cu ajutorul Comisiei de Propagandă de pe lîngă Comisariatul Poporului de Afaceri Externe, a apărut în limbile maghiară şi germană primul ziar revoluţionar al prizonierilor (titlul ziarului în limba maghiară : „Nemzetközi Szocialista" — Socialistul internaţionalist) ; el a fost editat de Secţia internaţională a Sovietului de deputaţi ai muncitorilor şi soldaţilor pe întreaga Rusie. Pe frontispiciul ziarului se poate citi inscripţia : „Ediţie gratuită pentru fraţii militari maghiari".

Dintre decretele guvernului sovietic privind sprijinirea mişcării prizonierilor de război, trebuie să subliniem în special două. Primul decret vorbeşte despre obţinerea cetăţeniei sovietice[21], iar al doilea stabileşte dreptul de refugiu[22]. Amîndouă decretele au apărut în primăvara anului 1918. Ele erau necesare în special pentru motivul că guvernele puterilor centrale, referindu-se la pacea de la Brest, protestau în mai multe note împotriva mişcării revoluţionare a prizonierilor din Rusia sovietică. Guvernul sovietic a fost nevoit să dea ordin tuturor organelor de stat să înceteze munca de agitaţie desfăşurată în rîndurile prizonierilor. Ca urmare, a încetat să apară şi ziarul „Nemzetközi Szocialista". Pacea de la Brest şi notele guvernelor puterilor centrale au silit guvernul sovietic să nu susţină mişcarea prizonierilor de război, cetăţeni ai puterilor centrale. Acest lucru era însă imposibil datorită tocmai caracterului ideii revoluţionare care anima mişcarea ; nici prizonierii nu vroiau să înceteze acţiunea lor. Decretele despre cetăţenia sovietică şi despre dreptul de refugiu constituiau tocmai rezolvarea acestei situaţii. Prizonierii revoluţionari puteau astfel să obţină cetăţenia sovietică sau puteau să ceară dreptul de refugiu şi astfel să-şi continue activitatea lor revoluţionară.

FORMAREA ORGANIZAŢIILOR DE PARTID ALE PRIZONIERILOR

În privinţa dezvoltării ulterioare a mişcării revoluţionare a prizonierilor şi pentru formarea organizaţiilor comuniste de prizonieri, a avut o mare însemnătate conferinţa ţinută la Moscova în ziua de 14 martie 1918, în cadrul căreia a rostit o cuvîntare şi V. I. Lenin[23]. Conferinţa a analizat două probleme arzătoare ale mişcării prizonierilor în vremea aceea : centralizarea organizaţiilor de prizonieri (centrul din Petrograd îşi încetase activitatea în urma reluării atacului de către trupele germane) şi direcţia organizării. Esenţa discuţiei o constituia problema dacă e necesar ca organizaţiile de prizonieri să fie organizaţii de partid comuniste sau să rămînă organizaţii de masă revoluţionare, din care să se desprindă o organizaţie comunistă mai restrînsă menită să conducă organizaţiile de masă care cuprind păturile cele mai largi ale prizonierilor.

După conferinţa din 14 martie s-a creat următoarea situaţie : pe de o parte au luat naştere grupurile comuniste ca organizaţii străine ale Partidului

[21] *Pravda*, din 4 aprilie 1918.
[22] *Izvestia*, din 21 mai 1918.
[23] V. I. Lenin, *Opere*, vol. XXVII, E.S.P.L., Buc., 1955. Anexă : Date din viaţa şi activitatea lui V. I. Lenin.

Comunist (bolşevic) din Rusia, pe de altă parte organizaţiile de masă revoluţionare — în frunte cu o conducere centrală — s-au dezvoltat mai departe. În acelaşi timp, în aceste organizaţii de masă s-a întărit din ce în ce mai mult influenţa comuniştilor. Această nouă direcţie de dezvoltare a mişcării prozonierilor s-a manifestat însă numai în partea europeană a Rusiei. În Siberia şi mai ales în Siberia răsăriteană şi în Extremul Orient, în cursul anului 1918 — pînă la rebeliunea legiunii cehe — organizaţiile de prizonieri aveau rolul organizaţiilor de partid.

După conferinţa din 14 martie, munca de organizare se desfăşura în două direcţii. Pe de o parte au fost create grupurile străine ale Partidului Comunist (bolşevic) din Rusia, compuse din prizonieri, iar pe de altă parte s-a trecut la pregătirea congresului pe ţară al prizonierilor, menit să centralizeze organizaţiile revoluţionare ale prizonierilor şi să elaboreze programul lor.

La 13 aprilie 1918 a luat fiinţă, la Moscova, grupul romîn al P.C. (b) din Rusia. Membrii grupului erau în majoritatea lor prizonieri originari din Transilvania; conducătorii lui erau de asemenea prizonieri transilvăneni, între ei *Ariton Pescariu*. Dar din acest grup făceau parte, alături de prizonieri comunişti, şi revoluţionari din regatul Romîniei, care încă de la sfîrşitul anului 1917 aveau o organizaţie revoluţionară — deşi încă fără caracter comunist. La începutul anului 1918, membrii acestei organizaţii au luat contact cu comuniştii romîni prizonieri de război şi au format împreună cu aceştia grupul romînesc.

În documentul despre înfiinţarea grupului romînesc al Partidului Comunist (bolşevic) din Rusia se arată că grupul romînesc activează pe baza programului şi statutului partidului bolşevic. Scopul urmărit este de a duce muncă de propagandă şi agitaţie atît în rîndurile prizonierilor romîni transilvăneni de prin toate părţile Rusiei, cît şi printre romînii din regatul Romîniei şi din alte ţări în care trăiesc muncitori şi ţărani care vorbesc romîneşte[24].

Ziarul grupului romînesc, „Foaia ţăranului" a luat fiinţă încă înainte de formarea grupului — fiind editat de organizaţia revoluţionară romînă amintită, Partidul Ţărănesc Revoluţionar Romîn. Redactorul principal al ziarului a fost — încă înainte de formarea grupului romîn — prizonierul Ariton Pescariu, originar din Transilvania, care mai tîrziu a devenit şi unul din conducătorii grupului comunist respectiv. „Foaia ţăranului" are merite însemnate în educarea muncitorilor, ţăranilor şi, înainte de toate, a prizonierilor de război romîni. O continuare în ţară a acestui ziar comunist a fost „Foaia ţăranului' (martie—aprilie 1919), ziar al comuniştilor din Oradea. Atît pe frontispiciul ziarului editat la Moscova, cît şi pe frontispiciul celui apărut la Oradea, se scrie : „Ţărani şi muncitori din lumea întreagă — uniţi-vă !", alături de cealaltă lozincă cunoscută : „Pace colibelor — război curţilor domneşti !"

Grupul comuniştilor romîni avea organizaţii în mai multe oraşe ale Rusiei sovietice, precum şi în Armata Roşie. În toamna anului 1918 (octombrie), grupul romîn al P. C. (b) din Rusia ai cărui membri erau

[24] Arhiva Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, fond 17, inv. I., dos. 93, fila 1.

în majoritate prizonieri romîni din Transilvania, se unește cu Comitetul revoluționar romîn, format din revoluționari romîni din regatul Romîniei[25]. Astfel, începînd din toamna anului 1918, mișcarea din Rusia sovietică a comuniștilor romîni — proveniți din regatul Romîniei și din Transilvania — a devenit unică și s-a centralizat în grupul romîn al P. C. (b) din Rusia.

Centrul grupului romîn al P. C. (b) din Rusia s-a mutat mai tîrziu, în 1919, la Odesa și astfel conducerea din Odesa a putut îndruma și organizațiile din alte regiuni ale țării. În 1920, grupul romîn conduce din nou din Moscova mișcarea revoluționarilor de naționalitate romînă. În același timp se formează noi organizații comuniste, mai ales în Siberia și Turkestan, unde mai rămăsese un număr însemnat de prizonieri romîni.

Grupul romîn al P. C. (b) din Rusia a desfășurat în 1918, dar mai cu seamă în anii 1919 și 1920, o muncă deosebit de însemnată în vederea participării voluntarilor romîni la unitățile internaționaliste ale Armatei Roșii. Iar dacă un mare număr de voluntari romîni luptă în cadrul unităților internaționaliste ale Armatei Roșii, meritul revine nu în mică măsură membrilor grupului comunist.

Grupul maghiar s-a organizat la 24 martie 1918. Printr-o scrisoare, din 25 martie, Comitetul Central al partidului a fost înștiințat despre înființarea acestui grup. Scrisoarea a fost semnată și de Kun Béla. În scrisoare se arată că grupul acceptă programul partidului bolșevic elaborat de cel de al VII-lea Congres. În scrisoare se arată de asemenea că grupul maghiar va edita un ziar cu titlul „Szociális Forradalom" (Revoluția socială), care va apare de două ori pe săptămînă[26].

În afară de Moscova, grupul maghiar al Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia avea organizații și în alte orașe și în lagărele de prizonieri, de exemplu în Astrahan, Simbirsk (azi Ulianovsk), Kursk, Orel, Perm, Kazan, Nijnîi-Novgorod (azi Gorki), Penza și în alte părți. Grupul maghiar a depus, în 1918, o activitate multilaterală în rîndurile prizonierilor, ostașilor internaționaliști din Armata Roșie și printre prizonierii de război maghiari care se întorceau acasă. După izbucnirea revoluției burghezo-democratice în Ungaria în toamna anului 1918, la 4 noiembrie a acelui an a fost ținută la Moscova o conferință a delegaților tuturor prizonierilor comuniști de cetățenie maghiară; la conferință a fost lansată lozinca „Toți oamenii pe frontul revoluționar maghiar!" și s-a hotărît că toți membrii Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia, originari din Ungaria, sînt datori să se întoarcă acasă în ajutorul revoluției din țara lor.

La această conferință a luat ființă „Organizația din Ungaria a Partidului Comunist Internațional". Această grupă comunistă, compusă din prizonieri, a devenit una din temeliile Partidului Comuniștilor din Ungaria, înființat la Budapesta la 20 noiembrie 1918.

În primăvara anului 1918, urmînd exemplul grupurilor comuniste romîn și maghiar ale P. C. (b) din Rusia, s-au organizat unul după altul grupurile german, ceh, iugoslav, polonez, finlandez, bulgar, englez, american

[25] *Szocidlis Forradalom* (Revoluția socialistă), (Moscova), din 20 noiembrie 1918. Rubrica „Viața de partid": Reorganizarea grupului comunist romîn.

[26] Arhiva Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, fond 17, inv. I., dos. 86., fila 1.

şi francez. Pentru cuprinderea şi coordonarea acestor grupuri — în mai 1918 — se creează pe lîngă Comitetul Central al partidului „Federaţia grupurilor străine" al cărei preşedinte a fost ales Kun Béla. Această federaţie era un pas important către înfiinţarea Internaţionalei a III-a. Federaţia şi-a propus ca scop „...să unească pe toţi comuniştii străini aparţinînd Partidului Comunist (bolşevic) din Rusia, să-i unească în Internaţionala a III-a"[27]. Membrii grupului romîn al P. C. (b) din Rusia, precum şi grupului maghiar — din care făceau parte mulţi comunişti din Transilvania — între care s-a realizat o strînsă colaborare după reîntoarcerea lor în ţară au dat un ajutor grupurilor comuniste romîne în lupta lor pentru înfiinţarea Partidului Comunist din Romînia.

CONGRESUL DIN MOSCOVA ŞI IRKUŢK

Paralel cu înfiinţarea organizaţiilor de partid comuniste ale prizonierilor în cursul anului 1918 s-au dezvoltat mai departe şi organizaţiile revoluţionare de masă ale acestora. În acest sens, congresul organizaţiilor de masă ale prizonierilor — ţinut la Moscova între 13—18 aprilie 1918 — reprezenta un eveniment important. La congres, 201 delegaţi cu vot deliberativ (avînd mandate eliberate de organele locale) reprezentau 520.462 de prizonieri grupaţi în organizaţii revoluţionare. Afară de aceştia au mai luat parte la lucrări 200 de delegaţi ai organizaţiilor care nu se formaseră în mod oficial — deci care nu aveau mandate valabile[28]. Delegaţii reprezentau organizaţiile centrelor de prizonieri mai importante din Rusia, Ucraina, Bielorusia, Siberia de vest, Ural, regiunea Volgăi şi Turkestan.

Înainte de deschiderea congresului a avut loc un miting la care au luat parte în afară de delegaţi, multe mii de prizonieri. Rezoluţia adoptată la miting „... asigură guvernul muncitoresc-ţărănesc din Rusia de deplina lor solidaritate ... îşi exprimă cel mai profund dispreţ şi ura de moarte faţă de bandele de tîlhari imperialişti ale reacţiunii, care au silit Rusia liberă să accepte o pace insuportabil de grea şi care mai continuă războiul de jaf pe pămîntul rusesc".

„Vom lupta acasă — se spune în rezoluţie — împotriva asupritorilor noştri, împotriva guvernelor noastre banditeşti, pînă nu se va nimici noua trinitate : militarismul, imperialismul şi capitalismul, şi pe ruinele acestora nu se va înălţa republica sovietică a muncitorilor şi ţăranilor"[29].

Limbile oficiale la congresul din Moscova al prizonierilor erau rusa, germana şi maghiara. Lucrările efective ale congresului s-au desfăşurat în zilele de 16, 17 şi 18 aprilie ; fiecare naţionalitate a trimis în prezidiu cîte doi preşedinţi, apoi doi secretari şi doi interpreţi.

În legătură cu repatrierea prizonierilor, congresul a hotărît să se ducă în mijlocul acestora muncă de lămurire în vederea intrării lor în rîndurile Armatei Roşii. Recrutarea în Armata Roşie trebuie să se facă numai pe

---

[27] Raport asupra activităţii Federaţiei grupurilor străine ale P.C. (b) din Rusia. Raport general. Congresul al VIII-lea al P.C. (b) din Rusia, Moscova, 1933, p. 436 (în l. rusă).

[28] *Forradalom* (Omsk), din 1 mai 1918 ; *Pravda*, din 16 aprilie 1918.

[29] *Forradalom* (Omsk), din 1 mai 1918.

baza liberului consimțământ. Să nu fie reținut prin nici un fel de mijloace aceia care vor să se reîntoarcă acasă, ci din contra, să fie sprijiniți în realizarea intențiilor lor. Congresul consideră drept foarte important ca prizonierii care se întorc acasă să cunoască și să-și însușească ideile revoluției, pentru ca după sosirea lor să se încadreze în lupta pentru eliberarea poporului lor. Apelul congresului, întitulat „Către cei ce se întorc acasă" s-a bucurat de o largă răspîndire și în țara noastră[30].

Cel mai important rezultat organizatoric al congresului a fost înființarea „Organizației revoluționare internaționaliste-socialiste a muncitorilor și țăranilor străini", organizație de masă unică a prizonierilor care cuprindea întreaga Rusie sovietică. Pe lîngă Comitetul Central, compus din 21 de membri, al Uniunii, s-a înființat o subcomisie specială pentru soluționarea problemelor foștilor prizonieri internaționaliști care luptau în rîndurile Armatei Roșii.

La congres s-a rezolvat definitiv vechea problemă : care să fie forma organizațiilor de prizonieri ? Organizațiile prizonierilor nu sînt organizații cu caracter de partid dar nu sînt nici simple organizații economice și de apărare a drepturilor, ci organizații speciale, revoluționare de masă ale prizonierilor, care stau sub îndrumarea Comitetului lor Central și care recunosc rolul conducător al Partidului Comunist (b) din Rusia, respectiv al grupurilor străine, formate din prizonieri, ale partidului. Membrii Comitetului Central ales de congres și membrii organelor locale de conducere erau, în marea lor majoritate, comuniști.

Cu toate că acest congres avea caracterul unui congres pe țară, totuși el n-a putut să cuprindă toată Rusia sovietică. Concomitent cu congresul din Moscova s-a întrunit un congres și în Siberia, la Irkuțk. Acesta era un congres de partid. Pe baza lucrărilor lui a fost elaborat programul și statutul partidului, programul practic al partidului[31]. Conform statutului aprobat la congresul din Irkuțk, denumirea organizației siberiene a fost următoarea : „Partidul Comunist (social-democrat) al muncitorilor străini din Siberia". În fruntea lui stătea un Comitet Executiv, iar organul central purta denumirea „Revoluția mondială", fiind editat în două limbi : „Weltrevolution" în limba germană și „Világforradalom" în limba maghiară.

Este de netăgăduit faptul că congresul din Irkuțk al organizațiilor din Siberia a jucat un rol însemnat în educarea și organizarea maselor de prizonieri dar el a avut totuși o latură negativă : s-a dovedit a fi prematură tendința de a uni toți prizonierii de război în organizații de partid. Masele largi de prizonieri nu erau destul de maturizate pentru acest lucru. În această problemă, practica a dovedit justețea concepției de lucru a congresului din Moscova. Și în Siberia ar fi trebuit să ia ființă organizații de masă revoluționare, fără caracter de partid, în jurul unor grupuri de partid mai restrînse. Forma de organizare aplicată în Siberia a avut ca urmare faptul că organizațiile de partid — în loc să-și fi putut concentra toată atenția asupra muncii de educație politică — au fost nevoite de foarte multe ori să îndeplinească funcțiile unei organizații economice, de apărare a intereselor

[30] Un exemplar original al acestui apel se păstrează în arhiva Institutului de istorie al Academiei R.P.R. — Filiala Cluj.

[31] *Világforradalom* (Revoluția mondială) (Irkuțk) din 15 mai 1918.

prizonierilor. Situaţia aceasta constituia o piedică în munca de educaţie politică, cu atît mai mult cu cît în Siberia — în afară de organizaţiile de partid din Tomsk şi Omsk — nu erau prea multe organizaţii de partid care să fi lucrat bine ; unele din acestea nu atingeau nici nivelul unei organizaţii revoluţionare de masă.

Concepţia greşită asupra mişcării din Siberia, în problemele organizatorice, se explică între altele prin faptul că deşi existau mase de prizonieri pline de avînt şi conducători corespunzători, în această parte a Rusiei, departe de centru, nu se cunoştea sau nu se înţelegea îndeajuns învăţătura leninistă despre deosebirea între organizaţiile de partid şi organizaţiile de masă şi despre sarcinile lor deosebite.

Clarificarea ideologică şi organizarea după principii juste a organizaţiilor siberiene nu puteau să aibă loc în cursul anului 1918, căci linia de dezvoltare s-a frînt aci pentru un anumit timp, în urma rebeliunii legiunii cehe şi a preluării puterii de către contrarevoluţie. O parte a acestor organizaţii s-a destrămat, o altă parte a trecut în ilegalitate. Organizaţii legale — de astă dată, în mod just, organizaţii de partid — s-au format din nou în cursul anului 1920.

În noiembrie 1918 s-a încheiat o perioadă însemnată a mişcării prizonierilor. Pînă la această dată majoritatea prizonierilor — mai cu seamă din Rusia europeană — s-au întors acasă. În aceeaşi lună s-au repatriat şi numeroşi conducători, cei mai înaintaţi prizonieri de război originari din Austro-Ungaria, care apoi s-au încadrat în ţara lor în mişcarea revoluţionară ce se înfiripa. În evenimentele revoluţionare din ţară, între 1918—1919, foştii prizonieri de război au jucat un rol important.

Pe teritoriul Rusiei sovietice, mişcarea prizonierilor s-a desfăşurat în continuare în formele existente, în împrejurări noi. Activitatea se îndreaptă în direcţia educării şi mobilizării internaţionaliştilor care luptau în rîndurile Armatei Roşii. Noi sarcini organizatorice şi de educaţie s-au ivit numai după ce Siberia a fost eliberată de sub dominaţia contrarevoluţiei.

PROPAGANDA ŞI AGITAŢIA ÎN VIAŢA PRIZONIERILOR

Crearea şi dezvoltarea organizaţiilor de prizonieri nu constituie un scop în sine. Diferitele organizaţii serveau numai drept bază şi cadru pentru activitatea efectivă. Partea cea mai importantă a acestei activităţi consta în educarea politică şi pregătirea pentru munca revoluţionară a prizonierilor de război.

Munca de educare, de agitaţie şi propagandă s-a început încă înainte de formarea organizaţiilor de prizonieri.

Unul din mijloacele cele mai importante ale muncii de agitaţie şi propagandă în rîndurile prizonierilor era presa. Ziarele revoluţionare sau comuniste ale prizonierilor au îndeplinit în mod real sarcinile care revin presei bolşevice, fiind într-adevăr agitatori, propagandişti şi organizatori colectivi. Pînă în prezent avem cunoştinţă de existenţa a 25 ziare ale prizonierilor apărute în limbile maghiară şi română ; o mare parte din acestea se păstrează în bibliotecile şi arhivele din Uniunea Sovietică. Din păcate, din unele

ziare nu s-au păstrat decît cîteva numere, iar din altele nu s-au găsit nici un exemplar. Colecții întregi există doar în unul sau două cazuri.

Ziare romînești mai cunoscute erau „Foaia țăranului" din Moscova, „Dezrobirea socială" din Moscova, „Lupta" din Odesa, „Libertatea" din Omsk.

Dintre ziarele editate de prizonieri în limba maghiară, cele mai însemnate au fost următoarele: „Nemzetközi Szocialista" (Socialistul internaționalist) din Petrograd, „Szociális Forradalom" (Revoluția socială) din Moscova, „Forradalom" (Revoluția) din Omsk, „Világszabadság" (Libertatea mondială) din Taşkent, „Világforradalom" (Revoluția mondială) din Irkuțk și altele.

După un calcul aproximativ, din ziarele apărute în cele două limbi au fost difuzate în rîndurile prizonierilor, în anul 1918, peste două milioane de exemplare. Tirajul mare al acestor publicații a făcut ca ele să ajungă în mîna fiecărui prizonier, în sensul cel mai exact al cuvîntului, dar totodată — în mare număr — și la trupele austro-ungare din Ucraina, precum și la noi în țară.

Ziarele prizonierilor — alături de articole agitatorice tratînd problemele la ordinea zilei — au mai publicat articole teoretice de înalt nivel, precum și unele opere însemnate ale clasicilor marxism-leninismului. Astfel „Forradalom" din Omsk a publicat în cîteva numere succesive opera lui K. Marx și Fr. Engels, Manifestul Partidului Comunist[32]. Ziarele publică regulat știri și comentarii în legătură cu situația de acasă; rubricile „Viața de partid" și „Probleme organizatorice" cuprind materiale și știri referitoare la activitatea de toate zilele a organizațiilor și servesc ca legătură permanentă între organele conducătoare și masele largi de prizonieri.

Un alt mijloc de agitație și propagandă, alături de ziare îl constituia editarea și difuzarea pe scară largă a broșurilor cuprinzînd bazele ideologice ale marxism-leninismului. Aceste broșuri au fost editate în două serii, în limbile romînă și maghiară, de grupurile comuniste romîn și maghiar, sub titlul „Biblioteca Comunistă" și „Scrieri revoluționare". În prima serie au apărut lucrări științifice mai mari, ca de exemplu Manifestul Partidului Comunist sau volumul „Drumul luptei" de Kun Béla, în care autorul se ocupă de viața și activitatea lui V. I. Lenin; apoi două lucrări ale lui Lenin: Scrisoarea despre tactică și Cuvîntare rostită la cel de al III-lea congres al Sovietelor; Engels: Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință; Kun Béla: Ce vor comuniștii?, Cine va plăti războiul?, Al cui e pămîntul?, Puterea sovietică, Ce ne spun spînzurătorile?, Criza din Germania și altele (primele șase opere au apărut în limba maghiară, ultimele cinci în limba romînă).

În cea de a doua serie („Scrieri revoluționare") au fost publicate lucrări mai mici, broșuri, îndeosebi cu caracter agitatoric. Au apărut, între altele: Kun Béla: Al cui e pămîntul?, Ce este Republica Sovietică?, Wilhelm Liebknecht; Păianjenul și mușchii; Szamueli Tibor: De ce s-a prăbușit coroana țaristă?, Cine sînt bolșevicii?, Cît e de adînc buzunarul popilor? (în limba maghiară). Se pregătea pentru editare o a treia serie, cu titlul

[32] *Forradalom* (Omsk), din 24 și 31 martie; apoi din 7 aprilie 1918.

„Conducători ai revoluţiilor", în cadrul căreia urmau să fie publicate biografiile lui K. Marx, Fr. Engels, V. I. Lenin, Gh. Doja, Frankel Leo şi Marat.

Cît era de intensă propaganda în scris, ne-o dovedeşte o singură dată : grupul romîn al P. C. (b) din Rusia a editat între 1 ianuarie şi 25 martie 1919, deci într-un interval de nici trei luni, 19 broşuri în 229.000 de exemplare[33].

Munca de culturalizare a prizonierilor s-a desfăşurat şi prin organizarea echipelor artistice şi a cluburilor, prin cursuri şi conferinţe. De exemplu, în luna martie 1918, au fost ţinute la Omsk conferinţe deschise pe teme ştiinţifice ca de pildă : dezvoltarea vieţii de la celulă la om, dezvoltarea societăţii. În 1919 au fost organizate cluburi de educaţie culturală şi de lămurire, instalate pe vagoane, cluburi mobile care serveau la educarea foştilor prizonieri internaţionalişti care luptau în rîndurile Armatei Roşii[34].

Munca de lămurire dusă de organizaţiile de prizonieri s-a extins — în afară de prizonierii angajaţi în diferite locuri de muncă, de cei din lagăre sau de aceia care se repatriau — atît asupra internaţionaliştilor care luptau în Armata Roşie cît şi asupra trupelor austro-ungare trimise pe frontul de est, ba chiar şi asupra populaţiei din spatele frontului austro-ungar sau romînesc. Au fost organizate sute de adunări şi conferinţe, mai ales în rîndurile prizonierilor care urmau să se reîntoarcă în ţară. Acestora le-au fost distribuite sute de mii de manifeste ; astfel, în mai 1918, organizaţia din Omsk editează un manifest întitulat „Către invalizii ce se întorc acasă", iar în iunie organizaţia din Penza scoate manifestul întitulat „Rămas bun".

Prizonierii agitatori au difuzat în rîndurile militarilor austro-ungari trimişi pe frontul din Ucraina sau făcînd parte din trupele de ocupaţie, broşuri, care cereau camarazilor lor să nu mai lupte, să-şi ia soarta — după exemplul soldaţilor ruşi — în propriile lor mîini. Aceia dintre ei care s-au încumetat să pătrundă în poziţiile germane şi austro-ungare „inamice", nu rareori au trebuit să plătească cu viaţa această îndrăzneală : prinşi şi consideraţi „agitatori bolşevici", ei au fost executaţi ca „trădători de patrie". Dar jertfa lor n-a fost zadarnică. Ei au avut un rol însemnat în revoluţionarea rapidă a armatei germane şi austro-ungare din Ucraina, în urma căreia această armată s-a descompus în toamna anului 1918. Prizonierii romîni — în primul rînd membrii grupului comunist din Odesa — au dus munca de agitaţie atît în rîndurile soldaţilor romîni din armata austro-ungară şi ale trupelor regale romîneşti care intraseră în Basarabia, cît şi printre ostaşii armatei franceze de ocupaţie, din Odesa. Prizonierii romîni difuzau printre aceştia din urmă manifeste şi broşuri scrise în limba franceză[35].

Reîntorşi în ţară, prizonierii de război au luat legătura cu grupurile ilegale de acasă, cu grupurile maximaliste (comuniste) în formare. Acţiunea lor a contribuit în mare măsură la dezvoltarea situaţiei revoluţionare din ţara noastră.

---

[33] Arhiva Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, fond 17, inv. 7, dos. 90, fila 1.

[34] Arhiva centrală de stat a Armatei Roşii, Moscova, fond 803, inv. 19, dos. c. 1, dos. 30 c.

[35] Arhiva Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, fond 17, inv. 7, dos, 90, fila 1.

Organizațiile revoluționare de prizonieri, dar mai ales organizațiile de partid ale prizonierilor au acordat o deosebită atenție educației membrilor lor. Ele — cum s-a arătat în parte — au organizat numeroase cicluri de conferințe, cursuri de pregătire a agitatorilor, școli de partid. Primele cursuri pentru agitatori și-au început activitatea încă înainte de formarea grupurilor de partid.

În cursul anului 1918 mai multe mii de prizonieri romîni și maghiari au terminat cursurile de agitatori. Pentru a lua parte la aceste cursuri au fost desemnate în primul rînd cele mai călite elemente muncitorești.

Acolo unde se găseau prizonieri romîni și maghiari, foști soldați ai regimentelor din Transilvania, adesea grupul comunist maghiar sau romîn a organizat cursuri paralele în ambele limbi[36].

Din programul cursului de agitatori organizat în Omsk, păstrat în întregime, ne putem face o idee asupra bogăției și varietății materiilor de studiu. Aici, afară de bazele marxism-leninismului, întîlnim numeroase alte teme mai ales de cultură generală. În multe locuri au fost incluse în programul cursurilor conferințe în care se vorbea despre istoria mișcării muncitorești din Romînia sau Ungaria. Faptul este semnificativ : este vorba de primele aprecieri și analize leniniste asupra mișcării muncitorești de la noi.

PRIZONIERII DE RĂZBOI ÎN ARMATA ROȘIE DIN RUSIA

Un alt domeniu important al activității organizațiilor de prizonieri era mobilizarea prizonierilor în unitățile internaționaliste ale Armatei Roșii. Sprijinul militar acordat de către prizonieri puterii sovietice a început îndată după victoria Marei Revoluții Socialiste din Octombrie. Gardiștii roșii proveniți din rîndurile prizonierilor au participat la insurecția armată din noiembrie, apoi la zdrobirea rezistenței forțelor contrarevoluționare interne, la zădărnicirea diferitelor comploturi și rebeliuni contrarevoluționare. Soldații internaționaliști (foști prizonieri) din Armata Roșie au un rol important în luptele desfășurate după atacul din februarie 1918 al trupelor invadatoare germane și după lovitura contrarevoluționară din Siberia. Nu există front în războiul împotriva contrarevoluției și a forțelor intervenționiste imperialiste, pe care să nu fi luptat prizonierii internaționaliști. În vederea recrutării luptătorilor internaționaliști, organizațiile de partid și de masă ale prizonierilor desfășurau o agitație permanentă. Au fost difuzate numeroase apeluri prin care prizonierii erau chemați să se încadreze în Armata Roșie și să apere prima republică a sovietelor. Un apel apărut în februarie 1918 sună în felul următor :

„... La arme ! Acesta este apelul guvernului muncitorilor și țăranilor ruși. La arme ! Acesta e și apelul nostru ... toți oamenii, toți muncitorii maghiari în rîndurile Armatei Roșii ! Toți țăranii maghiari în gărzile noastre roșii, pornim la luptă pentru pămînt, pentru fabrici, pentru libertate ! Veniți sub steagul nostru roșu. Pe el este scrisă lozinca internațională a muncitorilor și țăranilor. Pămînt țăranului, fabrică muncitorului, pace

[36] *Foaia țăranului*, din 26 mai 1918.

fiecărui exploatat eliberat din lumea întreagă ... Steagul nostru roşu este al revoluţiei internaţionale muncitoreşti-ţărăneşti. Dózsa György ne e conducătorul, eroul martir al asupriţilor maghiari"[37].

Numărul prizonierilor, foşti soldaţi ai armatei austro-ungare, care luptau în unităţile internaţionaliste pentru Rusia Sovietică, prima ţară şi bază a revoluţiei proletare, se ridică la multe zeci de mii. Foarte mulţi dintre ei erau originari din Transilvania — romîni, maghiari, saşi, sîrbi. Unii mai sînt în viaţă dar mulţi dintre ei au căzut în luptele pentru apărarea statului sovietic. Foştii prizonieri internaţionalişti au luptat cu dîrzenie pentru puterea sovietică, dîndu-şi seama că zdrobirea puterii proletare ar întări şi orînduirea reacţionară din ţara lor, iar victoria ei constituie chezăşia eliberării propriei lor ţări. Aceşti luptători au înţeles că revoluţia proletariatului din Rusia reprezintă pasul pe care trebuie să-l facă şi proletariatul celorlalte ţări. Mişcarea revoluţionară a prizonierilor şi activitatea organizaţiilor lor de partid au decurs sub semnul revoluţiei mondiale a proletariatului.

*

Lucrarea de faţă este numai o încercare modestă de a da o privire sumară asupra primei etape a mişcării revoluţionare a prizonierilor de război din Rusia, în anii 1917—1918, şi în cadrul ei despre participarea prizonierilor originari din Transilvania la această mişcare.

Complexitatea problemei impune în continuare o muncă de cercetare intensă şi multilaterală. A duce la bun sfîrşit această muncă este nu numai o sarcină ştiinţifică, ci şi o obligaţie morală, un omagiu adus eroilor uneia din capitolele cele mai strălucite ale istoriei poporului nostru.

УЧАСТИЕ ТРАНСИЛЬВАНСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ В РЕВОЛЮЦИОННОМ ДВИЖЕНИИ ВОЕННОПЛЕННЫХ В РОССИИ (1917—1919)

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В настоящем очерке автор представляет революционные движения трансильванских солдат-военнопленных вышедших из австро-венгерской армии, движения, происшедшие на территории Советской России под влиянием Великой Октябрьской Социалистической революции.

Положение военнопленных во время царизма и режима Керенского было очень тяжелое. Офицеры и в лагерях сохранили свои прежние привилегии; военнопленные рядовые солдаты, однако, жили в ужасных условиях, они вынуждены были выполнять непосильный труд и гибли от различных болезней, эпидемий. Ещё в первые годы империалистической войны военнопленные работая вместе с русским населением, связывались с большевиками и часто участвовали в революционных выступлениях русских рабочих и крестьян.

[37] *Nemzetközi Szocialista*, din 28 februarie 1918.

Организационная работа в рядах военнопленных началась в конце 1916 и начале 1917 года. Военнопленные участвуют в февральской революции и в крупных массовых движениях 1917 года. Усиливается влияние большевиков. В некоторых местах под руководством большевиков из военнопленных образовались вооруженные красные гвардии, которые в ноябре 1917 года принимали участие в боях за власть советов. После победы советской власти образуются по национальностям первые легальные массовые организации военнопленных. Бывало, что военнопленные румынской и венгерской национальности создавали совместные организации. Издаётся первая газета военнопленных, за которой скоро следовал целый ряд других печатных органов.

С начала весны 1918 года организационная работа военнопленых развернулась в двух направлениях. С одной стороны, организуются иностранные группы РКП(б) и коммунистические группы и организации, а с другой, быстрыми темпами развиваются революционные организации непартийного — массового — характера, но находившиеся под коммунистическим руководством. В апреле и мае 1918 года образовались румынская и венгерская группы РКП(б), в которых трансильванские румынские и венгерские военнопленные сыграли значительную роль. Обе группы издавали свои газеты на румынском и венгерском языках.

Для развития революционных массовых организаций военнопленных не партийного характера решающее значение имел конгресс военнопленных, состоявшийся 13—18 апреля 1918 года в Москве. На московском конгрессе был создан Революционный Союз Иностранных Интернациональных Социалистических рабочих и крестьян, всероссийская единая революционная массовая организация военнопленных.

Партийные и массовые организации военнопленных развернули широкую агитационно-пропагандистскую и организационную деятельность. Самым важным средством для этого служила пресса. Мы знаем о существовании примерно 25 газет, вышедших на румынском и венгерском языках на территории Советской России. Партийные и массовые организации военнопленных кроме газет издавали в большом количестве агитационные и пропагандистские материалы, брошюры, на румынском и венгерском языках, разные листовки, призывы, воззвания.

Развернулась значительная воспитательная работа и в партийных школах и на курсах для образования агитаторов.

Трансильванские румынские и венгерские военнопленные в качестве добровольцев-интернационалистов в огромных массах участвовали в борьбе российской Красной Армии против контрреволюционеров и иностранных интервентов. Вся революционная деятельность трансильванских военнопленных в Советской России имела большое значение и для дальнейшего подъёма революционного движения в нашей стране.

LES TRANSYLVAINS DANS LE MOUVEMENT RÉVOLUTIONNAIRE DES PRISONNIERS DE RUSSIE (1917—1919)

RÉSUMÉ

La présente étude brosse un tableau général des mouvements révolutionnaires des prisonniers de guerre transylvains, anciens soldats de l'armée austro-hongroise, mouvements qui se produisirent sur le territoire de la Russie Soviétique sous l'influence de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre.

La situation des prisonnieres de guerre était des plus dures à l'époque du tsarisme et du gouvernement de Kerenski. Tandis que, dans les camps de prisonniers, les officiers conservaient leurs anciens privilèges, les soldats vivaient dans des conditions misérables, travaillaient au-dessus de leurs forces et succombaient à diverses maladies épidémiques. Dès les premières années de la guerre impérialiste, les prisonniers qui travaillaient côte à côte avec la population civile entrèrent en contact avec les bolchévistes et participèrent souvent aux mouvements révolutionnaires des ouvriers et des paysans russes.

L'organistaion des prisonniers de guerre commença dès la fin de l'année 1916 et le commencement de 1917. Les prisonniers prirent part à la révolution de février et aux grands mouvements des masses populaires russes au cours de l'année 1917. Sous la direction des bolchévistes, dont l'influence devenait toujours plus grande, s'organisèrent des gardes rouges armées qui, en novembre 1917, prirent part aux luttes qui précédèrent l'instauration du pouvoir soviétique. Après le triomphe de la révolution, furent fondées, suivant le critère de la nationalité, les premières organisations de masses légales des prisonniers. Il arriva que les prisonniers roumains et hongrois formèrent des organisations communes. Peu après, fut édité le premier journal des prisonniers, qui fut suivi bientôt par d'autres organes de presse.

Dès le printemps 1918, l'organisation des prisonniers se poursuivit dans deux directions. D'une part, on organisa les groupes étrangers du P.C. (b)R., des groupes et des organisations communistes, et, d'autre part, se développèrent les organisations révolutionnaires sans parti, des organisations de masses que dirigeaient les communistes.

Aux mois d'avril et de mai 1918, furent fondés les groupes roumain et hongrois du P. C. (b) R., au sein desquels les prisonniers roumains et hongrois originaires de Transylvanie déployèrent une activité importante. Les deux groupes éditaient leurs journaux en roumain et en hongrois.

Le congrès des prisonniers de guerre, qui eut lieu à Moscou entre le 13 et le 18 avril 1918, eut une importance décisive pour le développement des organisations de masses révolutionnaires des prisonniers de guerre sans parti. Au congrès de Moscou fut fondée l'Union des Ouvriers et des Paysans étrangers internationalistes socialistes, organisation révolutionnaire unique des prisonniers de Russie.

Les organisations de parti et de masses des prisonniers déployèrent une intense activité d'agitation, de propagande et d'organisation. Le moyen

le plus important, qui assura le succès de cette activité, fut la presse. On connaît l'existence de quelque 25 journaux édités en roumain et en hongrois sur le territoire de la Russie Sovietique. Outre les journaux, les organisations de parti et de masses des prisonniers éditaient en grand nombre des matériaux d'agitation et de propagande, des brochures en langue roumaine et hongroise, divers manifestes et appels.

Dans les écoles du parti et les cours destinés à la préparation des agitateurs fut assurée l'éducation politique des prisonniers.

Les prisonniers roumains et hongrois participèrent en masse, en qualité d'internationalistes volontaires, aux combats que livra l'Armée Rouge de Russie aux contre-révolutionnaires et aux armées de l'intervention.

L'activité revolutionnaire des prisonniers de guerre transylvains en Russie Soviétique eut une grande importance aussi dans l'essor du mouvement révolutionnaire de notre patrie.

LUPTA FEMEILOR DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA 1917—1919

DE

HILDE MUREȘAN

Dezvoltarea industriei în țările europene, în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, pauperizarea progresivă a clasei muncitoare și a maselor populare în general, au determinat angajarea pe scară tot mai largă, în felurite munci, a femeilor. Exploatarea relativ mai grea la care erau supuse muncitoarele, în comparație cu muncitorii, a prilejuit apariția timpurie a problemei organizării femeilor muncitoare din diferite țări europene, în scopul apărării intereselor lor specifice. Asemenea organizații și mișcări ale femeilor muncitoare se întîlnesc destul de curînd și în Ungaria.

Primele încercări de a se pune bazele unor organizații și a unei mișcări a femeilor muncitoare în Ungaria datează de prin anul 1895, fără a avea însă vreun rezultat concret. Lipsită fiind de înțelegerea și sprijinul corespunzător al unor organizații similare, punerea bazelor mișcării femeilor muncitoare din Ungaria n-a reușit, la acea dată.

La 2 februarie 1903 s-a convocat în secret o consfătuire a femeilor, la care s-a discutat situația grea a muncitoarelor. Alte întruniri asemănătoare au loc la Budapesta, la 16 octombrie și 11 decembrie 1904.

Abia la 24 aprilie 1905 s-a înființat întîia organizație social-democrată a femeilor din Ungaria[1]. Data nu este întîmplătoare, este același an 1905, în care, sub influența primei revoluții burghezo-democratice ruse, mișcarea muncitorească internațională și îndeosebi aceea din țările învecinate cu Rusia, a primit un puternic imbold spre acțiune și organizare.

Congresului de constituire i-a urmat o perioadă de lărgire și întărire a organizațiilor femeilor ; în decembrie 1905 se pun bazele unei astfel de organizații și în Transilvania[2]. În anii 1905—1906 se organizează muncitoarele casnice din Deva, femeile din Brașov, Lugoj, Oradea, muncitoarele textiliste din Cluj și s-a constituit un sindicat al croitorilor la Șimleul Silvaniei[3].

[1] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente alese privitoare la istoria mișcării muncitorești maghiare), vol. III, p. 258 (mai departe, prescurtat : *M.M.T.V.D.*

[2] *Kolozsvári munkás* (Muncitorul clujean), din 15 ianuarie 1906.

[3] *Kolozsvári munkás*, din 15 august 1905 ; *Népszava* (Cuvîntul poporului), din 16 iulie 1905 și 26 și 28 octombrie, același an.

La Reșița, tot în anul 1905 s-a înființat o asociație a femeilor, purtînd numele lui Karl Marx. Această asociație își propunea ca scop sprijinirea bărbaților în lupta pentru drepturile lor. Membrele asociației pregătiră garoafe roșii pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai, distribuiră manifeste, ziare și luară parte la toate luptele munctorimii[4].

Un deosebit avînt au luat luptele femeilor din Transilvania în anii primului război mondial și mai ales în anii 1917—1918 cînd, pe de o parte se adîncise mizeria maselor muncitoare și a familiilor celor plecați pe front de atîta vreme, iar pe de altă parte se ivise pilda măreață a proletariatului revoluționar din Rusia, în revoluția din februarie 1917 și în special în Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Mișcările la care participă femeile în anii 1917—1918 au adesea un caracter spontan, generat de lipsurile materiale. E posibil ca rolul organizațiilor amintite să nu apară în suficientă măsură și din cauza izvoarelor de informații incomplete și nu întotdeauna de prima mînă, care au putut fi consultate pînă acum.

Cu tot caracterul în parte spontan al acestor mișcări importanța lor este mare, fiindcă au pus cu hotărîre la ordinea zilei problemele cele mai de seamă ale momentului: sprijinirea și aprovizionarea populației, salarii corespunzătoare scumpetei, precum și lupta pentru încetarea războiului, care cerea jertfe foarte mari.

Adesea guvernul de la Budapesta, de frica demonstrațiilor femeilor, a bătut în retragere ordonînd împărțirea alimentelor strict necesare traiului. De asemenea nu este de neglijat rolul pe care l-a jucat mișcarea femeilor în stîrnirea de răzvrătiri printre soldați. Nu trebuie să uităm că în acest timp, în Ardeal, în cele mai multe întreprinderi majoritatea muncitorilor erau femei, mai ales în ultima perioadă a războiului. În întreaga Ungarie, în cursul războiului muncitorii reprezentau doar 23,7% față de 76,3% muncitoare[5].

Lupta femeilor se leagă foarte strîns, îndeosebi după Revoluția din Octombrie, cu intensificarea luptei pentru pace.

Situația în general grea și îndeosebi dificultățile în aprovizionarea populației cu mijloace de trai a contribuit la faptul că muncitorimea și în primul rînd femeile să înceapă a se agita împotriva acestei stări de lucruri, în care vedeau în primul rînd urmările războiului.

În Timișoara, la 29 mai 1917, orele 3 d. m., lucrul încetează în toate întreprinderile. Lucrătorii adunați în localurile sindicatelor și apoi întruniți în fața primăriei, aleseră o delegație formată din 20 de bărbați și femei care fu trimisă în fața autorităților orașului. Primarul primi delegația. Muncitorii cerură să aibă o reprezentanță în comisia de aprovizionare, pentru a exercita un control asupra activității ei. Mai cerură ca o dată pe săptămînă să se vîndă lucrătorilor carne ieftină, să se interzică coacerea pîinii albe în anumite localuri de lux etc. Primarul promise că va da dispoziții oficiilor respective pentru distribuirea unei cantități mai mari de făină și de cartofi în folosul muncitorilor.

---

[4] Brătfăleanu Victor, *25 Jahre Arbeiterbewegung in Reschitza 1903—28*, p. 68—70.
[5] *Nőimunkás* (Femeia muncitoare), din 15 ianuarie 1917.

Delegaţia comunică mulţimii îngrămădite în faţa clădirii, răspunsul primarului. O parte din muncitori reluă lucrul iar o parte continuă să demonstreze pe străzi[6]. Demonstranţii ajunseră în piaţa Sf. Gheorghe unde — fiind provocaţi — ripostară prin atacarea unor magazine alimentare, în vitrinele cărora mărfurile coloniale şi de lux le sfidau mizeria. Întîmplări asemănătoare se petreceau şi pe străzile Mercy şi Prinz Eugen. Poliţia şi armata atacară pe demonstranţi şi operară arestări[7].

Tulburările pricinuite de mizeria crescîndă încetară abia către 16 iunie; la această dată, după cum reiese dintr-un raport local către Ministerul de Interne, forţele de poliţie fuseseră mult întărite, pentru a preveni repetarea incidentelor[8].

Evenimentele începute prin acţiunea din 29 mai a muncitorilor, nu rămaseră fără urmări. Persoanelor arestate cu ocazia demonstraţiilor din acele zile le-a fost intentat un proces, care a început la 25 august. Pe banca acuzării stăteau un bărbat şi 13 femei între 18—48 de ani, unele din ele văduve de război, toate muncitoare.

Prezenţa masivă a femeilor în rîndurile demonstranţilor şi ale acuzaţilor este pe deplin explicabilă. Ele erau acelea care trebuiau să-şi împartă timpul între munca pe care n-o puteau părăsi în lipsa soţilor plecaţi pe front şi lungile ore de aşteptare, petrecute în şiruri, în faţa magazinelor deseori goale.

Negustorii care deschiseră procesul au cerut despăgubiri şi pedepsirea acuzaţilor[9]. Tribunalul îl condamnă pe inculpatul Maler Andrei la trei ani închisoare şi la pierderea drepturilor civile pe timp de trei ani, femeile împrocesuate, cu excepţia uneia singure, au fost condamnate la închisoare pe termen cuprinse între şase săptămîni şi opt luni. O parte din condamnaţi au înaintat recurs[10].

Tribunalul face constatarea semnificativă că reclamanţilor nu li se pot acorda despăgubirile cerute, deoarece condamnaţii nu au o situaţie materială care să le dea posibilitatea de a achita aceste despăgubiri.

La 7 septembrie a avut loc un proces împotriva participanţilor la tulburările din 29 mai. Şi cu această ocazie sînt inculpate mai multe femei, condamnate apoi de instanţă la cîte două săptămîni închisoare[11].

---

[6] *Temesvarer Volksblatt*, din 30 mai 1917, p. 3.

[7] *Magyar belügyminisztérium levéltára* (Arhiva Min. de Interne maghiar) (mai departe: *M. B.*), nr. 7121/1917 res. (din partea procurorului Boros Dezsö către prim-procurorul din Timişoara.

[8] *M. B.*, nr. 7356 re., 1917.

[9] *Temesvári Hirlap* (Informaţia Timişoarei), din 25 şi 26 august 1917.

[10] *Ibid.* Iată numele inculpatelor şi condamnarea suferită de fiecare: soţia lui Mihail Toth, 8 luni închisoare; văduva Ernest Fichtener, 8 luni închisoare; soţia lui Iosif Rossz, 6 luni; soţia lui Alexandru Gondi, 4 luni; soţia lui Ioan Gyetván, 3 luni; Julia Szironi şi soţia lui Iosif Braun, cîte 2 luni; Ecaterina Erdei şi Irina Hoffman, cîte 6 săptămîni (împotriva ultimei s-a pronunţat şi pierderea drepturilor cetăţeneşti pe timp de un an); soţia lui Matei Keller a fost condamnată la 3 zile închisoare, fiind însă reţinută 6 zile pentru cercetări şi închisoare preventivă. Numele altor două inculpate nu apare în relatările din presă asupra procesului. Soţia lui Ioan Weber a fost achitată.

[11] *Temesvári Hirlap*, din 8 sept. 1917. Cu această ocazie au fost condamnate următoarele femei: soţia lui Iosif Weissmüller, Ecaterina şi Ana Lebanov, soţia lui Francisc Lahner, soţia lui Anton Rudolf, soţia lui Wilhelm Truck-Jäger şi Maria Duczai.

Nu numai la orașe ci și la sate, familiile sărace și îndeosebi femeile rămase fără sprijin din pricina războiului (și plătite mai slab decît la oraș) treceau prin greutăți excepționale.

La 5 iunie un ziar timișorean scria : „Pentru a asigura femeilor rămase singure și fetelor o parte din recoltă și a le putea da de lucru la strîngerea recoltei, Ministerul Agriculturii a dispus telegrafic ca pe viitor numai acei proprietari să obțină prizonieri de război pentru lucrările de recoltare, care angajează și femei, oferindu-le pentru munca lor parte obișnuită din seceriș"[12].

Care era „partea obișnuită" pe care o obțineau femeile de la moșieri, în urma muncilor agricole prestate, reiese din diverse incidente relatate de presa vremii.

De pildă, la Recașul Mare, un grup de femei nemulțumite de cantitatea de făină primită drept plată în natură, s-au dus în fața prim-pretorului unde una din ele — luînd cuvîntul în numele tuturor — îi ceru acestuia să intervină. Prim-pretorul le invită să se întoarcă acasă și să aștepte în liniște rezolvarea demersului lor. Femeile nu se arătară dispuse să aștepte, pretinzînd luarea unor măsuri imediate. Cea care luase cuvîntul le îndemnă să meargă împreună la primărie (pretură) și să obțină prin forță îndeplinirea cererilor lor. Deși femeile nu dădură urmare îndemnurilor ei, persoana respectivă, soția unui anume Vig Ioan, fu arestată și condamnată pentru instigare la o lună închisoare și 100 coroane amendă, sentință împotriva căreia ea a făcut imediat apel.

În alte părți ale Transilvaniei au izbucnit tulburări asemănătoare, în mediul rural. În luna septembrie a aceluiași an 1917, în comuna Vidra de Sus din Munții Apuseni s-a anunțat că se va distribui populației făină. De îndată se adunară vreo 300—400 de femei, înghesuindu-se în neorînduială spre locul unde se făcea distribuirea. Întrucît nu era făină suficientă, notarul anunță că de data aceasta vor fi avuți în vedere numai acei care nu primiseră nimic la ultima distribuire. Femeile, sub conducerea soției unui anume Sebastian Coroi, se revoltară și începură să arunce cu pietre și țigle, punînd pe fugă autoritățile locale și spărgînd geamurile notariatului. Prin intervenția jandarmilor răzmerița fu potolită și participantele împrăștiate. Tribunalul din Cluj condamnă două femei la o săptămînă, respectiv la două săptămîni închisoare[13].

La 21 septembrie 1917 începu la Timișoara greva lucrătoarelor și lucrătorilor de la tramvaie. Agitația printre acești muncitori începuse cu cîteva săptămîni înainte, cerîndu-se o mărire a salariilor.

În ziua amintită o bună parte din muncitori, mai ales femei care lucrau pe vagoanele de tramvai în calitate de îngrijitoare sau taxatoare, încetară lucrul. Mergînd la directorul societății locale de tramvaie, îi puseră în vedere că vor continua greva dacă nu li se îndeplinește imediat cererea de mărire a salariilor. Întrucît directorul amînă răspunsul pentru a doua zi, muncitorii rămaseră în grevă.

Numai 17 vagoane de tramvai putură începe să circule în acea zi. Direcțiunea mobiliză pe toți vatmanii care se găseau în concediu și în felul acesta reuși, pînă la amiază, să ridice la 27 numărul vagoanelor în circu-

[12] *Der Freimütige*, din 5 iulie 1917, p. 3.
[13] *Ujság* (Gazeta), din 29 iunie 1918.

laţie. Acestea însă erau fără taxatoare, astfel că publicul călătoarea fără plată. Direcţiunea preferă să suporte pagube decît să recunoască gravitatea situaţiei, suspendînd traficul în întregime.

Directorul societăţii de tramvaie luă contact cu autorităţile, comunicîndu-le că greviştii ţin o şedinţă cu conducerea locală a Partidului Social-Democrat, în urma căreia vor trimite o delegaţie la primărie. Delegaţia, compusă din 4 bărbaţi şi 4 femei, se prezentă într-adevăr, în jurul orei 11 a. m., formulînd următoarele revendicări : vatmanilor să li se ridice salariul de la 5 la 6 coroane zilnic, iar taxatoarelor — de la 4 coroane şi 76 fileri — tot la 6 coroane pe zi. Cei care seara trebuiau să lucreze cîte o oră în plus, urmau să primească un spor zilnic de o coroană. În sprijinul cererilor a fost invocată scumpetea tot mai mare, precum şi ridicarea recentă a preţului biletelor de tramvai de la 8 la 10 fileri.

Primarul promise delegaţiei că va face tot ce-i va sta în putinţă pentru a-i ajuta, dar în schimb pretinse greviştilor reluarea imediată a lucrului. Un răspuns cu privire la cererile formulate a fost promis pentru a doua zi la amiază. Greviştii declară încă o dată, cu toată hotărîrea, că nu vor relua lucrul decît după îndeplinirea cererilor lor. Greva fu astfel continuată[14].

Pentru moment lipsesc orice alte informaţii asupra desfăşurării şi desnodămîntului acestei greve.

Spre sfîrşitul anului 1917 şi la începutul anului următor tulburări mai grave sînt semnalate în diferite localităţi din Transilvania.

La 28 decembrie 1917, în magazinul alimentar „Pro Transylvania" din Vulcan s-a distribuit făină în mod gratuit. Cele vreo 600 de femei aflate de faţă ajunseră la o violentă ciocnire cu poliţia, în urma faptului că făina nu era în cantitate suficientă[15].

De asemenea se înregistrează faptul că la greva din 28 martie, de la Lupeni, femeile au participat în mod activ încurajîndu-i pe grevişti[16].

Ziarul „Ujság" din Cluj descrie, la 28 aprilie 1918, o demonstraţie a femeilor, care a ţinut oraşul în fierbere timp de două zile.

Vreme de o lună nu se mai plătiseră femeilor, ai căror soţi erau mobilizaţi, ajutoarele băneşti cuvenite. Femeile, rămase astfel în mare parte fără nici un mijloc de existenţă şi ajunse la disperare, iniţiară o demonstraţie furtunoasă. Primăria, spre a le linişti, anunţă că în ziua următoare le va plăti un avans de 50 pînă la 100 coroane. Femeile se prezentară în mare număr pentru a-şi ridica banii. Poliţia se amestecă sub pretextul menţinerii ordinei şi începu a le trata cu brutalitate. Femeile se apărau împotriva intervenţiei brutale a poliţiei, spiritele se agitară din nou şi începură a se auzi voci cerînd achitarea întregului ajutor cuvenit. Într-adevăr, avansul oferit de autorităţi nu ajungea în cele mai multe cazuri nici pentru achitarea chiriei.

Ciocnirea dintre demonstrante şi poliţie se înteţi. Un detectiv în civil, încercînd să provoace, a fost recunoscut şi rănit grav. Nici intervenţia personală a şefului poliţiei n-a reuşit să potolească spiritele. S-a ordonat unui detaşament de poliţişti călări să şarjeze asupra mulţimii, lovind-o

[14] *Temesvári Hírlap*, din 22 sept. 1917.
[15] *M.M.T.V.D.*, noiembrie 1917—martie 1919.
[16] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 151.

cu bastoanele. Demonstrația nu s-a împrăștiat însă ; ea a continuat în piața centrală a Clujului și pe străzile Kossuth Lajos și Dozsa (pe atunci str. Wesselényi). Vitrinele prăvăliilor au suferit pagube serioase.

Furia femeilor s-a îndreptat și împotriva acelora care — în mod evident prin mijloace necinstite — reușiseră să se sustragă mobilizării și se plimbau pe străzile orașului sfidînd prin eleganța lor pe oamenii nevoiași.

În timpul demonstrației poliția a arestat 10 persoane, 7 femei și 3 bărbați. Toți cei arestați erau lucrători, lucrătoare sau casnice[17]. Alte urmări ale acestor grave incidente n-au putut fi, pînă acum, aflate.

În 1918, ziua de 1 Mai a fost sărbătorită pe Valea Jiului în mod deosebit. Manifestațiile muncitorimii cu ocazia acestei zile de solidaritate internațională a celor ce muncesc din toată lumea, care se desfășurau în al patrulea an al masacrului mondial dezlănțuit de imperialiști, au o semnificație ce nu poate scăpa nimănui. La întruniri s-au ținut cuvîntări numeroase. Din partea femeilor muncitoare a vorbit Ecaterina Filipovici[18].

Reșița, marele centru industrial și muncitoresc al Banatului, a fost în anii primului război mondial teatrul a numeroase lupte ale muncitorimii.

Între 27 martie — 6 aprilie 1918 o puternică grevă a izbucnit la secția de laminoare a uzinelor de aci. Greviștii cereau reducerea timpului de muncă, devenit excesiv din cauza efortului de război și ridicarea salariilor ; 35 de muncitori fură arestați și traduși în fața tribunalului, militar, care-i condamnă la închisoare. Împotriva acestei sentințe rușinoase muncitorii dezlănțuiră o grevă de protest, care fu pentru moment înăbușită, în ziua de 22 mai. Peste două zile însă, la 24 mai, o nouă grevă, cuprinzînd de astă dată întreaga muncitorime a Reșiței, ceru cu tărie eliberarea celor închiși. Armata, înspăimîntată, arestă vreo 180 de persoane, pe care le închise în beciurile direcțiunii întreprinderilor ; la 26 mai cei arestați fură conduși la gară sub pază puternică, pentru a fi transportați în altă parte. În scopul de a abate atenția populației, comandamentul militar dădu o falsă alarmă de incendiu, prin sirenele uzinelor. Cu toate acestea o mare mulțime de muncitori și femei îi întîmpină la gară pe cei arestați. Mulțimea se așează în fața trenului, căutînd astfel să-i împiedice plecarea. Jandarmeria și soldații atacară și împrăștiară oamenii. Arestații au fost reținuți pînă la 16 și 21 iunie, cînd două grupuri dintre ei au fost eliberate succesiv. Opt persoane au fost însă reținute și trimise pe front ca pedeapsă[19].

Raportul procurorului regal, întocmit asupra acestui caz, la 23 mai 1918, menționează că în afara inculpaților traduși în fața tribunalului militar au mai existat persoane pasibile de pedeapsă în fața tribunalului civil, și anume :

a) femei cu copii, care s-au postat în fața trenului pentru a împiedica transportarea arestaților ;

b) muncitoare de la fabrica de țigle, care la 23 mai au împiedicat revenirea la lucru a unor muncitori ;

---

[17] *Ujság*, din 18 aprilie 1918. Numele și profesiunea femeilor arestate : Maria Papp, muncitoare ; soția lui Ladislau Mészáros, spălătoreasă ; Biri Csáki, muncitoare ; soția lui Grigore Miklos, casnică ; soția lui Ioan Hordea, casnică ; Ana Roșca, casnică ; soția lui Iosif Gáll, casnică.

[18] *Népszava*, din 7 mai 1918.

[19] Brătfăleanu Victor, *op. cit.*, p. 52—53.

c) o femeie care a îndemnat pe muncitori să nu cedeze, asigurîndu-i că soldaţii trimişi împotriva lor nu au decît gloanţe oarbe[20].

Mişcarea femeilor din Transilvania a continuat lupta atît pentru dobîndirea pîinii zilnice, cît şi pentru încetarea războiului — pentru pace. Ea a fost mult sprijinită de articolele publicate în ziarul „Nőimunkás" (Femeia muncitoare) apărut la Budapesta. În 1914, în al optulea an al apariţiei sale, ziarul „Nőimunkás" a reuşit să popularizeze sărbătorirea zilei de 8 Martie în Ungaria. De atunci sărbătorirea acestei zile în Ungaria a continuat, prilejuind de fiecare dată manifestări împotriva războiului[21].

În Transilvania, mişcările prilejuite de sărbătorirea zilei de 8 Martie au avut loc în primul rînd la Reşiţa, Timişoara, Arad, Oradea, Cluj, Braşov. Lupta pentru încetarea războiului n-a constituit însă numai o lozincă a acestei zile, ci a devenit o revendicare permanentă. Ziarul „Nőimunkás" scrie deja în 1918 : „Dorinţa fierbinte de pace întăreşte speranţa că se va pune cît mai grabnic capăt acestui măcel îngrozitor. Toate gîndurile noastre se înfricoşează de această distrugere. Pe cît de mult dorim pacea, pe atît luptăm împotriva gîndului războiului, dorim să înceteze acest război nimicitor. Acesta este acum supremul interes al culturii şi al omenirii".

La 1 Mai 1917 are loc la Oradea o manifestaţie pentru pace la care se menţionează prezenţa unui mare număr de femei. Încetarea războiului au cerut-o femeile şi cu alte ocazii. Lupta lor pentru pace s-a întărit mai ales în octombrie 1918. În această vreme au avut loc în toate oraşele Transilvaniei demonstraţii pentru pace, animate de femei. Astfel de mişcări au contribuit la educarea conştiinţei politice a femeilor din Ardeal.

Dintr-un raport al unui funcţionar superior de la administraţia minelor Uricani-Valea Jiului, reise că şi aci muncitorii şi femeile lor au început a întreprinde mişcări de protest împotriva mizeriei crescînde. El se plînge că un grup de 40—50 de femei, adunate în faţa casei sale, l-au întîmpinat cu strigăte, arătîndu-i că duc lipsă de alimente, insultîndu-l şi ameninţîndu-l că îl aşteaptă soarta unui funcţionar superior de la Lonea, care fusese rănit mortal în momentul cînd încercase să înfrunte furia unui asemenea grup, adus la disperare din cauza mizeriei[22].

Cercetarea parţială a surselor de informaţii asupra mişcărilor la care participă femeile în anii 1917—1918 arată, în primul rînd, o creştere a intensităţii luptei duse de femei în aceşti ani. Cauzele acestei stări de lucruri le-am anticipat deja : *a*) adîncirea mizeriei generale în urma prelungirii războiului ; *b*) intensificarea exploatării patronale şi agravarea sarcinilor fiscale, îndeosebi datorită efortului militar prelungit pe care trebuia să-l susţină o ţară cu un potenţial industrial relativ mai redus, cum era Austro-Ungaria ; *c*) influenţa revoluţiei ruse din februarie 1917 şi mai ales a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, care au arătat maselor chinuite de suferinţele războiului calea pe care pot să obţină fără întîrziere bunul cel mai dorit de ele : pacea.

După cum am observat, lupta femeilor muncitoare are în general un caracter spontan. Lipsurile imediate sînt acelea care provoacă anumite manifestări de luptă, ale căror obiective nu depăşesc remedierea unor nea-

[20] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 183.
[21] *Nőimunkás*, din 1 aprilie 1916 şi 15 aprilie 1917.
[22] *P. I. Archiv Urikány-Zsilvölgyibányai* (Arhiva minieră Uricani-Valea Jiului), nr. 1/1918.

junsuri parţiale. În unele cazuri însă, de pildă la Timişoara şi pe Valea Jiului, prin urmare în centrele industriale mai puternice, se constată o participare activă a femeilor la manifestări cu semnificaţii politice, sau la greve îndrumate de organele locale ale Partidului Social-Democrat.

Un element care merită subliniat este creşterea mişcării femeilor în mediul rural.

În general organizaţiile de femei nu sînt destul de larg răspîndite, destul de puternice şi de influente pentru a se resimţi rolul lor în îndrumarea luptelor amintite.

În aceste episoade de luptă, chiar spontană, se întrevăd exemple de curaj şi hotărîre din partea multor femei, alături de soţii lor, alături de întreaga muncitorime. Astăzi, la împlinirea a patruzeci de ani de la aceste evenimente cînd nu este încă pe deplin înlăturată primejdia unui nou război, aducător de suferinţe înzecit de mari faţă de cele împotriva cărora s-au ridicat muncitoarele din atîtea locuri de pe cuprinsul Transilvaniei, pilda lor trebuie să constituie un îndemn pentru ca, de asemenea cu forţe înzecite, rezultate din avîntul uriaş al organizării femeilor muncitoare din lumea întreagă, să fie continuată lupta pentru apărarea bunului suprem al tuturor : pacea.

БОРЬБА ЖЕНЩИН ИЗ ТРАНСИЛЬВАНИИ В 1917—1919 гг.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В предисловии работы дается краткий обзор попыток организации женщин в Венгрии и Трансильвании до первой мировой войны.

Далее представлены роковые последствия войны 1914—1918 гг. для семей участников войны, а также движения, направленные против этого положения вещей, по инициативе женщин или с их участием, в нескольких центрах Трансильвании. Они происходят, главным образом в течение последних лет войны (1917—1918-, когда, с одной стороны, усилилась нужда, вследствие затянувшегося конфликта, а с другой стороны, под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции.

Описаны демонстрации и бои в Тимишоаре, Западных горах, Клуже, Валя Жиулуй и т. д.

В заключении показано, что эти движения представляют важный шаг в борьбе женщин, участвующих в столконвениях, носящих не только экономический, но и политический характер.

LA LUTTE DES FEMMES DE TRANSYLVANIE EN 1917—1919

RÉSUMÉ

Dans l'introduction l'auteur signale les tentatives d'organisation des femmes, en Hongrie et en Transylvanie, avant la première guerre mondiale.

Puis il s'occupe des conséquences néfastes qu'eut la guerre de 1914—18 sur les familles des combattants, ainsi que des mouvements provoqués par cette situation. Ces mouvements, qu'initièrent ou auxquels prirent part les femmes de quelques centres de la Transylvanie, se produisirent pendant les dernières années de la guerre (1917—1918), étant dus à la misère croissante — par suite de la prolongation du conflit — et à l'influence de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre.

L'auteur décrit les démonstrations et les combats qui, eurent lieu à Timişoara, dans les Monts Apuseni, à Cluj, dans la vallée du Jiu, etc.

Il montre que ces mouvements représentent une étape importante dans la lutte des femmes, qui participèrent non seulement aux luttes qui revêtaient un caractère économique, mais aussi à celles qui avaient un caractère politique.

DATE CU PRIVIRE LA LUPTA ȚĂRĂNIMII DIN TRANSILVANIA ÎN TOAMNA ANULUI 1918

DE

IOSIF KOVÁCS

În ultimii ani ai primului război mondial, greutățile economice, poverile ce apăsau asupra poporului precum și repetatele înfrîngeri militare au încordat la maximum spiritul revoluționar, care încă de la începutul veacului era în creștere în Austro-Ungaria. La sfîrșitul lunii octombrie 1918, sub influența Marii Revoluții Socialiste din Rusia, izbucnește revoluția burghezo-democratică din Ungaria, care potrivit noilor împrejurări istorice a dezvoltat revendicările anului 1848, dîndu-le un conținut mai bogat și un nivel ideologic mai înalt. Revoluția a doborît într-un timp relativ scurt puterea centrală burghezo-moșierească. Cu toate acestea nu se formează, precum era de așteptat, un guvern muncitoresc-țărănesc, care să exprime necesitatea istorică a timpului. Locul fostului guvern este ocupat de reprezentanții burgheziei liberale, în frunte cu Károlyi Mihály și membrii guvernului său. Lipsa unui partid de tip nou a dus la situația că — deși revoluția susținută de masele muncitorești și țărănești a ieșit victorioasă — puterea alunecase totuși în mîinile burgheziei liberale.

Noul guvern părea dispus să facă totul pentru a elimina cauzele contradicțiilor celor mai ascuțite ; a înscris în programul său lupta pentru terminarea războiului, dobîndirea independenței naționale, asigurarea drepturilor democratice, rezolvarea problemei agrare și a problemei naționale. Guvernul Károlyi însă în realitate nu s-a gîndit la realizarea completă a programului său.

Revendicările maselor care au cunoscut evenimentele revoluției ruse au depășit postulatele guvernului, care servea în primul rînd interesele burgheziei liberale. Chinuite de suferințele îndurate în cursul războiului, aceste mase au așteptat măsuri radicale, imediate. Astfel a luat naștere contradicția dintre noul guvern și masele populare. Această contradicție s-a transformat în timp scurt într-o mișcare armată de masă, cuprinzînd întreaga Ungarie.

Pentru a putea împiedica lupta maselor, guvernul Károlyi a lăsat neschimbate vechile organe administrative și nu a refuzat nici sprijinul forțelor armate care au slujit mai înainte guvernele burghezo-moșierești. Astfel guvernul a acceptat și colaborarea vechii poliții, care a servit guver-

nele burghezo-moşiereşti ; mai mult, guvernul cheamă el însuşi la depunerea jurămîntului de credinţă pe toţi prefecţii latifundiari din provincie, pe subprefecţi şi pe membrii comitetelor administrative.

Această situaţie specifică Ungariei la sfîrşitul lui octombrie şi începutul lunii noiembrie 1918 este caracteristică şi pentru Transilvania, care cu ocazia pactului dualist din 1867 a fost înglobată în monarhia austro-ungară, cu singura deosebire că aici — din cauza împrejurărilor locale — aceste trăsături erau mai accentuate. Clasa dominantă maghiară din Transilvania, temîndu-se de mişcările revoluţionare ale clasei muncitoare şi ale ţărănimii, s-a grăbit să-şi întărească poziţiile prin reprezentanţii săi în organele politice locale şi de stat, consolidînd astfel sistemul burghezo-moşieresc în Transilvania. În asemenea condiţii burghezo-moşierimea ardeleană adera la linia noului guvern. În unele oraşe au fost aleşi în grabă o serie de membri în comisiile administrative proveniţi din rîndurile burgheziei liberale.

Doborîrea guvernului burghezo-moşieresc nu a schimbat deci, în esenţă, cu nimic situaţia din Transilvania. Se părea chiar că năzuinţele revoluţiei au ajuns la un greu impas.

Situaţia creată a dus la ascuţirea contradicţiilor sociale, la izbucnirea mişcărilor populare din oraşele şi satele ardelene. Guvernul Károlyi a încercat să împiedice extinderea mişcărilor revoluţionare prin diverse măsuri şi promisiuni, dar nu a reuşit. Ura împotriva sistemului burghezo-moşieresc, născută din opresiunea seculară a popoarelor, a crescut la maximum. Dîrzenia luptei împotriva clasei dominante şi a reprezentanţilor ei a crescut o dată cu asuprirea tot mai intensă de la începutul veacului şi s-a adîncit prin suferinţe îndurate în timpul războiului.

Frînarea revoluţiei din Transilvania s-a încercat tocmai în perioada cînd flăcările revoluţiei izbucniseră şi cuprinseseră o mare parte a Europei, mai ales ţările din grupul puterilor centrale. Vestea luptelor începute prinseră aripi şi se răspîndiră în scurtă vreme în toate ţinuturile, încordarea fiind alimentată şi de relatările soldaţilor întorşi de pe front. Situaţia internă încordată, destrămarea frontului, nesiguranţa organelor administrative, mişcările revoluţionare din ţările învecinate, n-au putut rămîne fără efect nici asupra maselor din Transilvania. Victorioasa revoluţie socialistă rusă, marile mişcări din toamna anului 1918 ale proletariatului din Romînia, luptele revoluţionare din Bulgaria, greva din octombrie a muncitorilor din Praga, răscoala soldaţilor de pe frontul italian, întărirea mişcării „Spartakus" din Germania, care flutura lozincile revoluţionare lansate de Karl Liebknecht şi Roza Luxemburg : „Duşmanul poporului german este în patria sa", au avut o influenţă deosebită şi asupra situaţiei din Ardeal.

Ziarele şi însemnările contemporane atestă faptul că mişcările revoluţionare din Europa, vădit stimulate de mersul victorios al Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, au unele asupra altora o puternică influenţă reciprocă şi se dezvoltă potrivit cauzelor şi împrejurărilor specifice care le-au dat naştere. Nu este întîmplător faptul că ziarele cu caracter burghez sînt alarmate şi cer strîngerea rîndurilor pentru stăvilirea acţiunilor revoluţionare ale maselor. Încă din primele zile ale lunii noiembrie se cristalizează ideea că pretenţiile maselor depăşesc cu mult limitele programelor sociale burgheze, sprijinite de partidele social-democrate.

Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, la care s-a mai adăugat situația încordată creată în Europa, au dus la o adevărată efervescență revoluționară, masele populare luptînd pentru revendicări care — deși neformulate în nici un program — au depășit cu mult programul burgheziei liberale.

Astfel se explică faptul că după instaurarea guvernului burghezo-liberal condus de Károlyi Mihály, guvern născut în focul revoluției, masele nu consideră lupta încheiată ci o duc mai departe pentru desăvîrșirea imediată și fără rezervă a revoluției burghezo-democratice.

Țărănimea din Transilvania, înfometată și batjocorită în timpul războiului, n-a fost nicidecum mulțumită cu măsurile luate în noiembrie de autorități. De aceea, imediat după izbucnirea revoluției țăranii au ocupat depozitele de cereale strînse de marii moșieri și puse în vînzare la preț de speculă. Această mișcare spontană îndreptată împotriva organelor locale de conducere, susținătoare ale intereselor burghezo-moșierimii, și totodată împotriva conacelor marilor moșieri, în unele părți trece peste caracterul ei inițial, putîndu-se observa chiar unele încercări de a se formula în mod concret sarcinile ce incumbă revoluției burghezo-democratice. Impulsul acesta se datorește în mare parte soldaților reîntorși din prizonierat, care avuseseră prilejul să cunoască evenimentele petrecute în Rusia și caracterul lor revoluționar. Ar fi deci o greșeală să se creadă că în lupta țărănimii s-a ajuns numai la exprimarea nemulțumirilor pricinuite de război. O astfel de interpretare a problemei ar duce la tratarea simplistă a luptei țărănimii sau chiar la falsificarea realității. Istoriografia burgheză consideră că țărănimea din Transilvania n-a avut alt scop în toamna anului 1918 decît „jafuri și omoruri", adică potolirea foamei și răzbunarea suferințelor îndurate. Acceptînd această părere n-am putea înțelege de ce țăranii, în multe părți, nu au admis ca în locul vechilor notari să fie aduși alții noi, de ce nu au îngăduit ca în locul unor moșieri alungați să fie așezați pe moșii arendași sau persoane delegate de autorități. Tot așa, nu am putea înțelege de ce își ridicaseră țăranii glasul cînd autoritățile au început să aducă alți jandarmi în locul celor alungați. Considerăm că țărănimea a depășit în mai multe locuri cadrul pur spontan al mișcării și a luptat pentru alungarea definitivă a reprezentanților puterii burghezo-moșierimii, insistînd pentru democratizarea aparatului de stat. Această străduință a țărăminii e oarecum firească, dacă luăm în considerare că — după formarea guvernului Károlyi — notarii, pretorii și prefecții atît de detestați au rămas și pe mai departe ca o greutate pe umerii poporului. Nu trebuie să uităm nici faptul că în mai multe părți țăranii și-au asumat puterea administrativă și chiar politică, iar în altele s-au constituit sfaturi țărănești.

În consecință, subliniem că în scurt timp după izbucnirea mișcărilor revoluționare ale țărănimii din Transilvania, din luna noiembrie a anului 1918, acestea au depășit stadiul de spontaneitate. Faptul se datorește îndeosebi influenței pe care o avuseră asupra țăranilor soldații reîntorși acasă, care au cunoscut îndeaproape evenimentele Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Neavînd sprijinul unui partid revoluționar marxist care să fi condus țărănimea în cadrul revoluției burghezo-democratice, acțiunile țărănești nu și-au putut atinge scopul. Majoritatea conducerii Partidului

Social-Democrat, acceptînd politica guvernului burghezo-liberal, nu milita pentru satisfacerea revendicărilor burghezo-democratice radicale şi imediate. Dimpotrivă, în loc să îndrume lupta revoluţionară a ţărănimii, conducerea locală a acestui partid a ridicat obstacole în faţa desfăşurării acestei lupte.

În legătură cu mişcările tărăneşti din noiembrie 1918 se ridică şi o altă problemă esenţială, a cărei omitere ar duce la greşeli fundamentale şi la neînţelegerea complexităţii acestor mişcări. Se ştie că în anul 1918 rezultatul luptei revoluţionare a popoarelor din Austro-Ungaria, luptă influenţată de Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, a dus la dezmembrarea imperiului habsburgic. Popoarele care au suferit înainte vreme întreg calvarul asupririi, pornesc acum să-şi asigure libertatea naţională. Astfel se formează statul cehoslovac, iugoslav şi statul ungar de sine stătător. Burghezia romînă din Transilvania împreună cu moşierimea romînă şi cu unii social-democraţi, încearcă să apară drept reprezentante ale intereselor naţionale dar urmărind de fapt, prin aceasta, să stăvilească dezvoltarea revoluţiei. La rîndul ei, acelaşi lucru îl încearcă şi burghezia maghiară în colaborare cu moşierimea, urmînd să zădărnicească unirea Transilvaniei cu Romînia şi în acelaşi timp să împiedice democratizarea ţării. Această influenţă exercitată asupra maselor din două direcţii opuse cu scopuri diferite, a avut fără îndoială un efect negativ destul de accentuat asupra dezvoltării mişcării revoluţionare pornită în comun de ţăranii romîni, maghiari şi saşi. Chiaburii, sprijinitori ai claselor exploatatoare — romîne şi maghiare — au frînat şi ei la rîndul lor lupta revoluţionară a maselor tărăneşti, căutînd să impună punctul de vedere că problemele pot fi rezolvate prin susţinerea „ordinei" adică prin sprijinirea guvernului, respectiv a diferitelor consilii naţionale maghiare, romîne, care nu erau altceva decît organe ale burghezilor naţionali. Cu toate acestea, activitatea păturii chiabureşti şi a reprezentanţilor consiliilor naţionale trimişi de la oraşe la sate nu au avut decît o influenţă relativă asupra maselor tărăneşti. Pînă însă păturile de bază ale ţărănimii să-şi dea seama de scopurile urmărite de aceste forţe opuse intereselor lor, unităţile armate alcătuite în comun acord de comitetele naţionale romîne şi maghiare au înfrînt mişcările tărăneşti.

În concluzie se poate afirma că mişcările ţărănimii, pornite spontan în toamna anului 1918, au devenit — pe lîngă proletariatul industrial — o bază importantă a revoluţiei burghezo-democratice, care în primele zile ale lunii noiembrie încep să se desfăşoare în întreaga Transilvanie. Aceste mişcări revoluţionare însă nu au putut îndeplini pînă la capăt, în mod consecvent, sarcinile revoluţiei burghezo-democratice, datorită faptului că guvernul şi consiliile naţionale atît cele romîne cît şi cele maghiare — temîndu-se de urmările lor — le-au înăbuşit cu ajutorul forţei armate.

CAUZELE ACŢIUNILOR REVOLUŢIONARE ALE ŢĂRANILOR

Mişcarea revoluţionară a ţărănimii, din toamna anului 1918, a izbucnit — după cum am mai amintit — atît în urma nemulţumirilor cauzate de poverile războiului, cît şi din relaţiile de proprietate care s-au întărit la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, în dauna ţărănimii. Faptul că ţărănimea pierde în această perioadă o parte din pă-

mînturile pe care le poseda, a avut drept consecință resimțirea poverilor războiului într-o măsură și mai accentuată.

Se știe că în urma revoluției din 1848, relațiile feudale din Transilvania au fost desființate. S-au șters robotele, dijmele și toate obligațiile iobagilor față de domnii de pămînt. Prin această eliberare a țărănimii, foștii iobagi urbariali au devenit proprietari liberi ai pămînturilor urbariale.

Dar legea din 1848 n-a prescris repartizarea pămînturilor pe seama tuturor țăranilor descătușați de relațiile feudale, ci numai pentru categoria așa-numiților iobagi urbariali (iobagii care au avut pămînturi urbariale). O mare parte a țăranilor (jelerii) au rămas fără pămînt. De asemenea legea din 1848 n-a vizat integritatea alodiilor nobiliare. Dar și în ce privește împroprietărirea foștilor iobagi, măsurile luate nu au fost echitabile. Este cunoscut faptul că începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, moșierii și-au mărit proprietățile alodiale, în dauna pămînturilor urbariale. În consecință, prin legiuirile din 1848 iobagii eliberați au devenit doar proprietari ai unor loturi de pămînt foarte mici[1].

Patenta împărătească din anul 1854 — socotită greșit de unii istorici burghezi ca anul desființării iobăgiei — era de fapt o reglementare a problemelor rămase nerezolvate de revoluția din 1848 cu privire la eliberarea iobagilor. Ea urmărea să dea temeiurile juridice ale eliberării iobagilor, fără să ducă de fapt cu nimic înainte împroprietărirea țărănimii. Dimpotrivă, în urma schimbărilor aduse pe baza patentei și a dispozițiilor guvernului maghiar, favorabile clasei dominante, țăranii au pierdut o parte a pămînturilor primite în proprietate în 1848[2]. La sfîrșitul veacului al XIX-lea multe familii țărănești s-au trezit astfel deposedate de o bună parte din pămînturile avute pînă atunci în proprietate. Această situație s-a înrăutățit cu timpul în așa fel, încît mișcările țărănești au adus la ordinea zilei problema împroprietăririi țăranilor.

Numărul gospodăriilor și întinderea pămîntului pe grupe de gospodării la începutul secolului XX[3]

Grupe de gospodării	Nr. gospodăriilor agricole	Nr. gosp. agr., în %	Suprafața de pămînt deținută, în iug.	Suprafața de pămînt, în %
pînă la 5 iug.	217.654	46,80	411.019	6,68
între 5— 10 iug.	101.356	21,79	734.685	11,95
„ 10— 20 iug.	89.579	19,26	1.259.753	20,48
„ 20— 50 iug.	46.611	10,02	1.348.398	21,94
„ 50—100 iug.	6.326	1,36	419.099	6,81
de la 100 iug. în sus	3.514	0,77	1.976.761	32,14

Modul de repartiție a pămîntului a pretins o reformă agrară imediată. Moșierimea, avînd un rol conducător în stat, a zădărnicit însă orice încercare de reforme serioase. A crescut numărul organelor de represiune îndreptate

[1] Kovács József, *Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról* (Date despre agricultura capitalistă din Transilvania după 1848). București, 1957, p. 24.

[2] *Ibid.*, p. 64—69.

[3] *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája* (Statistica agrară a țărilor de sub coroana maghiară), vol. IV, Budapesta, 1900, p. 97.

împotriva mişcărilor crescînde ale ţărănimii iar totodată — drept consecinţă a situaţiei grele a ţăranilor la începutul secolului al XX-lea — a sporit şi numărul emigranţilor în căutare de lucru în ţări străine. Măsurile drastice luate de autorităţi împotriva ţăranilor au avut darul de a înăbuşi temporar orice încercare mai mare de răscoală.

Slăbirea continuă a gospodăriilor ţărăneşti în timpul războiului mondial, ca urmare a acaparării de pămînturi de către cei care s-au îmbogăţit în cursul acestui război, a ridicat din nou problema reformei agrare. Oamenii cu trecere în viaţa publică, temîndu-se de o eventuală răscoală a ţăranilor, s-au folosit de întreaga lor influenţă pentru a convinge guvernul să efectueze o astfel de reformă, fie chiar minimă. S-au întocmit chiar planuri în acest sens[4]. Însă problema agrară a rămas şi pe mai departe nerezolvată.

În Ardeal, mişcarea pentru aplicarea reformei agrare a pornit de jos, din rîndurile maselor, şi a fost readusă la ordinea de zi îndată după apariţia decretului puterii sovietice cu privire la naţionalizarea pămînturilor şi la împărţirea acestora între ţărani. Dările de seamă ale comisiei de cenzură a corespondenţei prizonierilor, după octombrie 1917 cuprind aprecieri alarmante în legătură cu nemulţumirile ţărăneşti cauzate de lipsa de pămînt. Pe baza scrisorilor trecute prin cenzură, raportul din 27 noiembrie 1917 al acestei comisii constata starea de spirit agitată a populaţiei ţărăneşti. „Parcă s-au făcut primii paşi înspre revoluţie — spune raportul . . . Fiecare fragment pare a fi înfierbîntat, pare a fi explozia unor cratere incandescente. Cele moderate vorbesc despre greve, lupte, bătăi, ciocniri, iar cele mai curajoase despre ameninţări vehemente sau profundă amărăciune ucigătoare"[5]. În raportul din 28 ianuarie 1918 se pot citi următoarele : „Cu cît se prelungeşte războiul, cu atît se îndepărtează pacea şi cu atît mai mare este mizeria clasei nevoiaşe. Consecinţa : se propagă lupta de clasă — dar în multe locuri s-a depăşit faza ameninţărilor"[6].

Aceasta este atmosfera care s-a creat în sînul ţărănimii la sfîrşitul primului război mondial, din cauza lipsei de pămînt. Fără îndoială, avîntul revoluţionar a fost alimentat şi de povara îndatoririlor de război ce apăsau pe umerii ţăranilor, contribuind într-o mare măsură la a face ca nemulţumirea generală să se transforme într-o adevărată mişcare revoluţionară. Ţărănimea a aşteptat pe drept cuvînt ca după cei patru ani de suferinţă de pe front să fie răsplătită, să i se dea pămînt.

Atitudinea revoluţionară a ţărănimii din Transilvania se datora în mare parte lipsei de pămînt. Ar fi însă o greşală să omitem acei factori care au dus la agravarea acestei situaţii. Nu trebuie uitat faptul că situaţia ţărănimii din Ardeal — la fel ca şi a ţăranilor din toate ţările beligerante — s-a înrăutăţit în mod simţitor în timpul războiului. Faptul acesta a determinat în mod considerabil intensificarea nemulţumirilor ţărănimii faţă de clasele dominante şi faţă de reprezentanţii locali ai puterii burghezo-moşierimii.

---

[4] Kerék Mihály, *A magyar földkérdés* (Problema agrară maghiară). Budapesta, 1939, p. 138—147.

[5] *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai.* (Documente alese ale istoriei mişcării muncitoreşti maghiare), vol. V, p. 36 (în continuare, prescurtat : *M.M.T.V.D.*).

[6] *Ibid.*, vol. V, p. 82.

În timpul războiului întreaga producție argicolă a fost rechiziționată în scopul susținerii frontului sub lozinca patriotardă „totul pentru victoria scopului sfînt al patriei". Guvernul a despuiat țăranii de ultimul lor bob de grîu, de cea mai mare parte a proviziilor, obligîndu-i în același timp la o muncă și mai intensă. El s-a grăbit să militarizeze unele întreprinderi industriale în interesul războiului și a pus întreaga agricultură sub controlul direct al organelor județene, de plasă și comunale. Prin aceste măsuri drastice, forurile civile și militare au acaparat de fapt întreaga producție agricolă țărănească, influiențînd-o și fixînd prețuri produselor agricole precum și relațiile de muncă.

Cea mai mare greutate pentru sate o constituia faptul că majoritatea țăranilor au fost recrutați în armată, ajungîndu-se astfel la o lipsă acută a brațelor de muncă. Mobilizații reprezentau aproximativ 20% din totalul populației, și erau în majoritate țărani : 75—80%[7].

Populația Transilvaniei a fost încadrată în rîndurile armatei în aceeași măsură ca și populația din celelalte regiuni ale Austro-Ungariei. Numai dintre romîni au fost mobilizați în decurs de 4 ani aproape 500.000 de oameni ; serviciu de front au prestat 449.796 de soldați romîni iar 34.578 de persoane au fost repartizate în unități auxiliare în spatele frontului. Dacă luăm în considerare pe cei aproape 80.000 de oameni care au trecut Carpații cu ocazia retragerii trupelor romînești din Transilvania, forța de lucru care lipsea de acasă se ridică la 19%. Mobilizații din rîndurile populației romînești erau țărani în proporție de 95%, în timp ce procentajul comercianților și industriașilor chemați sub arme a fost abia de 3,67 iar al intelectualilor de numai 1,33[8]. Presupunem că în aceeași măsură au fost chemați sub arme și bărbații proveniți din rîndurile populației maghiare, nemțești și sîrbești.

Ca urmare a mobilizării țăranilor cu deplină putere de muncă, în gospodăriile țărănești au rămas numai bătrînii și femeile, deci cei cu o capacitate de muncă scăzută. Acest fapt a influențat producția cu totul nefavorabil, și în mod tot atît de nefavorabil a determinat și felul de viață al țăranilor. Comisiile administrative ale județelor din Transilvania s-au plîns încă în 1916 de insuficiența forței de muncă, spunînd că din această cauză muncile agricole se pot efectua numai prin eforturi uriașe. Astfel, se explică în mare măsură faptul că în timpul războiului, pe teritoriul Transilvaniei, în „patria micilor gospodării", o cincime a pămîntului arabil a rămas nelucrată. Comitetul administrativ al județului Turda-Arieș reclamă de exemplu în 1916 : „În județul nostru, în a doua parte a anului, în urma încorporărilor repetate, adică în urma chemărilor sub arme, forța de muncă omenească a scăzut din ce în ce mai mult"[9]. „În urma încorporării unei largi pături a populației — a scris subprefectul județului Solnoc-Dobîca — muncile agricole devin din ce în ce mai rele . . ."[10] De lipsa brațelor de muncă s-a plîns și subprefectul județului Caraș-Severin.

[7] Molnár Béla, *Magyarország vérvesztesége a háborúban* (Pierderi de oameni în Ungaria), în *Uj Magyar Szemle*, 1920, vol. III, nr. 2—3, p. 202—203, 213.

[8] Biblioteca Astra, nr. 7, Sibiu, 1923, p. 49—50.

[9] Arhivele Statului — Budapesta. Acte ale Președinției Consiliului de Miniștri ; rapoartele comitetelor adm. județene, anul 1917, nr. 994.

[10] Arhivele Statului — Budapesta. Acte ale Președinției Consiliului de Miniștri ; rapoartele comitetelor adm. județene, anul 1917, nr. 1476.

Lipsa braţelor de muncă luase un aspect şi mai grav datorită faptului că, pe lîngă nivelul scăzut de gospodărire, proprietarii de pămînt au angajat în locul zilerilor muncitori care să lucreze „în parte", în jumătate, ceea ce presupunea însă în primul rînd forţa de muncă omenească.

Lipsindu-le braţele de muncă, gospodăriile au decăzut. Unul din ofiţerii care cenzurau corespondenţa prizonierilor, exprimă această stare de lucruri într-un mod caracteristic : „În războiul lung, pier mereu rudele celor rămaşi acasă, piere tatăl, moare fiul, acum luptă pe front copilul de 19 ani. Gospodăria e încredinţată unor mîini slabe de femei. S-au risipit bunurile cîştigate cu atîta greutate, se distruge casa, pămîntul rămîne nelucrat, viile sînt neîngrijite, conacul e fără stăpîn . . . Războiul de patru ani a distrus pe micii gospodari, pătura cea mai capabilă de muncă, cea mai valoroasă..."[11]

Autorităţile încearcă să dea dispoziţii corespunzătoare pentru asigurarea bunului mers al producţiei. Ministrul agriculturii, în ordinul său nr. 128.000, VI. — 1. 1917 din 9 ianuarie 1918 adresat prefecţilor, scrie printre altele următoarele : „În urma greutăţilor crescînde ce stau în calea executării muncilor agricole, greutăţi cauzate de lunga durată a războiului şi mai ales ţinînd seamă de împrejurarea că în anul economic următor ne vor sta la dispoziţie braţe de muncă şi mai puţine, este o necesitate impetuoasă să luăm toate măsurile în vederea folosirii totale şi planificate a forţei de muncă care a mai rămas acasă"[12]. Ministrul nu uită să atragă atenţia autorităţilor asupra dispoziţiilor celor mai aspre ce trebuiau luate în această privinţă. „În general, trebuie să ne dăm silinţa — citim în acelaşi ordin — ca bărbaţii, femeile şi copii care sînt acasă, să lucreze cu o sîrguinţă mai mare . . ."[13], iar în ordinul său din 2 martie 1918, nr. 14020 (XII) adresat fără excepţie tuturor funcţionarilor, se prevede ca „. . .În caz de necesitate să fie mînaţi la muncă toţi cei disponibili, luîndu-se în acest scop toate măsurile energice, pentru a se putea scoate din pămînt . . . pîinea de toate zilele pentru armata aflată la luptă şi pentru popor, satisfăcîndu-se în acelaşi timp şi miile de necesităţi ale războiului şi ale vieţii paşnice"[14]. Autorităţile au căutat să compenseze lipsa forţei de muncă ivită în urma recrutărilor continue, obligînd prin măsuri drastice populaţia la o muncă mult peste puterile ei, ceea ce a făcut să crească şi mai mult în rîndurile ţărănimii ura împotriva moşierilor şi a tuturor executorilor ordinelor superioare, de la cel mai mare pînă la cel mai mic funcţionar.

Micile gospodării ţărăneşti au fost lovite şi prin rechiziţionarea unei mari părţi de animale de tracţiune, cai şi vite cornute care formau baza acestor gospodării. Vitele cornute au fost rechiziţionate în Ungaria mai ales în ultima parte a războiului dar în Transilvania şi mai înainte — în perioada cînd teritoriul acestei provincii devenise teatru de luptă (1916).

În urma reducerii masive a forţei de muncă şi a numărului de vite de tracţiune, agricultura ardeleană a fost incapabilă să producă — spre sfîrşitul războiului — cantitatea de cereale necesare şi drept consecinţă foametea

---

[11] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 192.

[12] Arhivele Statului — Alba-Iulia. Fond. nr. 58, Camera de Agricultură a jud. Hunedoara, pachetul nr. 14, din 1918.

[13] *Ibid.*

[14] *Ibid.*

a bătut la uşile multor familii de ţărani. Cu toate acestea autorităţile au continuat cu asprime rechiziţiile şi — pe baza ordinului guvernamental — au început să treacă la rechiziţionarea cerealelor.

Obligaţiile de predare impuse de guvern au întrecut, în cele mai multe cazuri chiar, întreaga recoltă anuală. În anul 1918, de pildă, din 5 judeţe ardelene s-au pretins nu mai puţin de 11000 vagoane de cartofi[15], din judeţul Hunedoara 206.000 chintale de fîn şi 50.000 chintale de paie[16]. Putem spune că judeţul Sibiu a fost favorizat, pretinzîndu-i-se numai 400 vagoane de grîu, 100 vagoane de orz, 1500 vagoane de porumb şi 2400 capete de vite (pentru tăiat)[17]. În ultimul an al războiului cotele erau atît de ridicate pentru fiecare judeţ, încît înşişi conducătorii judeţelor au fost nevoiţi să protesteze.

„Rechiziţiile — spune raportul subprefectului fostului judeţ Hunedoara ţinut în faţa comitetului administrativ la 11 martie 1918 — au fost în cele mai multe locuri terminate iar rezultatul, aşa cum s-a putut prevede, e aproape nul, căci faţă de cele 100 vagoane impuse abia dacă s-au colectat 26 vagoane, deşi rechiziţiile au fost făcute cu asprimea cuvenită şi însoţite de sprijinul puterii militare". Subprefectul, mai departe, a adus la cunoştinţă în mod hătărît că „pe teritoriul judeţului nu mai există nici o rezervă, nici un plus care să se poată rechiziţiona . . ."[18] Ne putem da seama care a fost situaţia ţărănimii, dacă subprefectul însuşi recunoaşte că nu mai există cereale !

O povară grea pentru populaţie, care a sporit ura acesteia faţă de organele puterii locale a constituit şi modul în care se făceau rechiziţiile : fără milă, cu sprijinul forţelor armate. Au fost de asemenea frecvente şi abuzurile comise de organele locale în legătură cu rechiziţiile, iar în foarte multe locuri persoanele care executau rechiziţionările, făceau acestea din iniţiativă proprie. Este carcteristic în acest sens demersul prefectului din Hunedoara, Imre, care începînd cu 1 ianuarie 1918 a fixat un impozit de 2% la fiecare articol alimentar, în vederea acoperirii cheltuielilor sale personale. Această impunere s-a ridicat în decurs de 10 luni la 3186 coroane. „Sărmana populaţie obijduită a Hunedoarei — scrie un ziar în timpul revoluţiei — a fost impusă cu 2% la fiecare kilogram de făină, zahăr, cafea, petrol, pentru ca Dvs., domnule primar să puteţi folosi trăsura oraşului fără a plăti nici un ban"[19].

Situaţia populaţiei a devenit şi mai grea în ultimii ani ai războiului. „Este îndeobşte cunoscut faptul că situaţia aprovizionării lasă de dorit... — citim în petiţia înaintată de Comitetul Executiv al P. S. D. din Tg. Mureş, primarului oraşului, în 1917 — iar această situaţie s-a ivit în urma dispoziţiilor guvernului din trecut care a răsfăţat clasele dominante şi nu s-a îngrijit de suferinţele poporului năpăstuit"[20]. Subprefectul judeţului Turda-Arieş, referindu-se la starea populaţiei din judeţ scrie, în acelaşi an 1917,

---

[15] *Nagyszebeni Reggeli Ujság* (Gazeta de dimineaţă, Sibiu), din 2 oct. 1918, p. 2.

[16] Arhivele Statului—Deva. Acte administrative ale fostului judeţ Hunedoara, pachetul nr. 411, dosar 1623.

[17] *Nagyszebeni Reggeli Ujság*, din 18 oct. 1918, p. 2.

[18] Arhivele Statului — Deva. Acte administrative ale fostului judeţ Hunedoara, anul 1918, pachetul nr. 411, dosar 746.

[19] *Vajdahunyad* (Hunedoara), din 24 nov. 1918, p. 3.

[20] *Tükör* (Oglinda), din 12 aug. 1917.

următoarele : „Din păcate acum țăranii trebuie să simtă dezavantajul carității și devotamentului lor manifestat pînă atunci căci și puținele cereale care le-au stat la dispoziție au fost epuizate în județ, iar cei care sînt chemați să se ocupe de aprovizionarea cu alimente tratează populația județului nostru atît de vitreg, că foametea bate cu tărie la ușa populației noastre agricole"[21]. Același lucru reiese și din procesul verbal al ședinței comitetului județean Hunedoara ținută la 11 martie 1918 : „Mari greutăți pricinuiește mai ales faptul că nu dispunem de cantitatea necesară de făină pentru pîine și astfel cea mai mare parte a populației culte este nevoită să folosească făină de porumb, fapt care a dat naștere la orașe la vorbe și nemulțumiri"[22]. De același lucru se plînge și subprefectul județului Sibiu : „Acea perioadă, la care se referă raportul meu (15 mai — 14 sept. 1918, *n. n.*) stă în mare parte sub coșmarul îngrijorării existenței. Din cauza insuficienței rezervelor alimentare sîntem obligați să reducem în mod simțitor cantitățile de făină ce se cuvin pe cap de om"[23]. Situația a fost mult îngreunată de faptul că din cauza lipsurilor, prețul alimentar în 1917 s-a ridicat în mod brusc. Tot în petiția organizației P. S. D. din Tg. Mureș se arată următoarele : „Punem întrebarea : oare salariile se ridică în raport cu creșterea prețurilor alimentelor principale de consum ... ? Putem afirma în mod hotărît că ridicarea salariilor rămîne cu mult în urma prețurilor fabuloase și a năvalei lor distrugătoare care îngreunează viața tuturor săracilor"[24]. Un delegat al organizației P. S. D. din Oradea, în ziua de 10 februarie 1918, cu ocazia congresului de partid a spus : „ . . . în sînul muncitorimii se simte o uriașă nerăbdare și nemulțumire, și această nemulțumire și nerăbdare își are cauzele ei, deoarece ne întîlnim aici cu însăși nimicirea condițiilor materiale minime ale vieții omenești și cu îngrozitoarea speculă a alimentelor"[25].

Nemulțumirea cauzată de condițiile grele de trai a fost accentuată și de executarea drastică, de către reprezentanții locali ai puterii burghezo-moșierești, a ordinelor și dispozițiilor guvernamentale, ce soseau zi de zi. Constatările pretorului plasei Boroșineu în legătură cu aceasta, oglindesc succint situația din întreaga Transilvanie : „ . . . în administrație, în foarte multe cazuri putem observa dispoziții guvernamentale de așa natură, care puse în legătură cu executarea practică a rechizițiilor, a alimentației și a aprovizionării, nu mai corespund de loc scopului care le-a fost trasat și, în timp ce aceste măsuri au drept rezultat necăjirea. . . populației, ele duc pe de altă parte la obosirea organelor executive, fără ca să-și atingă scopul, trezind în schimb cea mai aprigă ură din partea populației"[26].

Țăranii au avut deci toate motivele să nutrească o ură crescîndă împotriva clasei dominante. Poverile de război au lovit în gospodăriile lor, în condițiile lor de existență, i-au hărțuit în toate chipurile. Și pe lîngă toate

---

[21] Arhivele Statului — Budapesta. Acte ale Președinției Consiliului de Miniștri ; rapoartele comitetelor adm. județene, anul 1917, nr. 994.

[22] Arhivele Statului — Deva. Acte administrative ale fostului județ Hunedoara, anul 1918, pachetul nr. 411, dosarul 746.

[23] *Nagyszebeni Reggeli Ujság*, din 18 oct. 1918, p. 2

[24] *Tükör*, din 12 aug. 1917.

[25] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 93.

[26] Arhivele Statului — Arad. Acte administrative ale fostului județ Arad, anul 1918, nr. 196.

acestea, ei au fost aceia care, constrînşi la serviciul militar, au fost supuşi la cele mai mari suferinţe şi jertfe de vieţi omeneşti. Într-un articol intitulat „Societatea maghiară şi revoluţia rusă", publicat în „Nagyváradi Napló" de către un locotenent din armata maghiară, originar din Bihor, se spune printre altele : „În decursul acestui îndelungat război pătura de mijloc nu s-a micşorat nici în ceea ce priveşte numărul, nici în ceea ce priveşte pretenţiile ei — dimpotrivă ea a crescut în ambele cazuri. Faţă de aceasta clasa de jos s-a împuţinat considerabil"[27]. La fel scrie şi un colaborator al gazetei „Ellenzék" din Cluj : „Războiul de cinci ani (!) a cerut mai multe jertfe decît toate luptele de o mie de ani. În acest război am văzut foarte rar să fie îngropaţi grofi şi baroni. După cîte ştiu, invalizii ce se găsesc printre marii nobili sînt aşa de puţini încît abia dacă se văd la muzeu"[28]. Într-adevăr, ţărănimea a fost acea pătură care pe lîngă muncitorime, a purtat pe umerii săi marile greutăţi ale primului război mondial.

Pe lîngă aceste mari neajunsuri, nu putem trece cu vederea nici suferinţele îndurate de o mare parte a populaţiei în ceea ce priveşte accentuarea oprimării naţionale, mai ales după intrarea Romîniei în război (august 1916) alături de puterile antantei.

Ţărănimea din Transilvania a avut mult de suferit şi în urma politicii de asuprire naţională, inaugurată de clasele dominante încă din 1867. Lansînd principiul reacţionar al „unicei naţiuni politice maghiare", clasele dominante au adus numeroase legi al căror scop — în ultima instanţă — era maghiarizarea forţată a maselor. Legile şcolare ale lui Trefort, Apponyi, activitatea tuturor organelor aparatului de stat puse în slujba acestei politici ţinteau la realizarea aceluiaşi scop. Politica de oprimare naţională dusă de clasele dominante maghiare s-a accentuat şi mai mult în timpul războiului. Mulţi tineri romîni au fost siliţi să-şi părăsească casa părintească după ce armata romînă — intrată în Transilvania — a fost silită să bată în retragere de pe acest teritoriu. Cei rămaşi acasă au fost persecutaţi, internaţi şi puşi sub supraveghere. Averea celor refugiaţi a fost confiscată. Această politică nu s-a schimbat nici după căderea guvernului Tisza István. Ea a fost continuată de celelalte guverne, care au căutat să frîngă glasul celor ce îşi manifestau împotrivirea faţă de această nedreptate.

Clasele dominante maghiare însă n-au reuşit să împiedice procesul istoric care ducea la înfăptuirea unirii Transilvaniei cu Romînia, nici prin legea electorală bazată pe cens, nici prin îngrădirea dreptului de asociere, de adunare etc., nici prin excluderea din administraţie a unor elemente romîneşti. Acest proces pornit din necesitatea istorică se apropia tot mai mult de împlinire.

*

Suferinţele cauzate de oprimarea naţională şi de greutăţile războiului au intensificat nemulţumirea ţăranilor din Transilvania, atît a ţăranilor romîni cît şi a celor maghiari şi de alte naţionalităţi.

Condiţiile pentru ridicarea maselor fiind coapte, la vestea izbucnirii în Ungaria a revoluţiei burghezo-democratice ţărănimea din Transilvania,

[27] *Nagyváradi Napló* (Jurnalul din Oradea), din 10 nov. 1918, p. 2.
[28] *Ellenzék* (Opoziţia), din 7 martie 1919, p. 4.

fără deosebire de naţionalitate, îşi strînse rîndurile cu armele în mîini pentru scuturarea jugului burghezo-moşieresc a puterii reprezentanţilor locali ai acesteia, pentru eliberarea socială şi naţională.

ACTIVITATEA PRIZONIERILOR REÎNTORŞI DIN RUSIA PENTRU REVOLUŢIONAREA ŢĂRĂNIMII

Amploarea pe care o luase mişcarea revoluţionară a ţărănimii se datoreşte în primul rînd intensificării acţiunilor muncitorimii de la oraşe după izbucnirea revoluţiei din Budapesta şi în al doilea rînd apariţiei soldaţilor reîntorşi de pe fronturi, din prinsoare şi din cazărmi, la vetrele lor.

Manifestaţiile care în ziua de 31 octombrie 1918 nici nu se sfîrşiseră, sărbătoreau victoria revoluţiei şi aclamau noul guvern Károlyi iar prin oraşele Transilvaniei continuau încă parăzile, cînd masele care nu simţiseră însă nimic din „roadele" revoluţiei îşi ridicară pretenţiile şi revendicările proprii. La Arad, de pildă, femeile din pătura nevoiaşă au cerut imediata eliberare a soldaţilor din închisorile militare. La Cluj — după cum relatează *Gazeta poporului* — „populaţia nevoiaşă a deschis singură uşile închisorilor politice şi i-a eliberat pe cei deţinuţi[29]. La Sibiu, după ziarul „Telegraful Romîn", soldaţii romîni, maghiari şi saşi împreună cu populaţia săracă au eliberat deţinuţii politici şi prizonierii ruşi, ieşind pe străzile oraşului, au manifestat cîntînd Marseilleza[30]. În mai multe oraşe magaziile de alimente au fost ocupate de grupuri de muncitori iar alimentele împărţite populaţiei[31].

Clasa muncitoare de la oraşe s-a dovedit din ce în ce mai activă ; faţă de atitudinea refractară a clasei dominante, ea şi-a ridicat şi mai puternic glasul pentru revendicările sale. Cu toate acestea muncitorimea nu şi-a atins ţelurile propuse, fiind lipsită de un partid revoluţionar, marxist, capabil să înţeleagă situaţia şi să conducă masele pe calea luptei revoluţionare.

Conducerea reformistă a Partidului Social-Democrat din Ungaria, pornind de la teza că în această ţară revoluţia are un caracter burghezo-democratic, atribuia rolul conducător burgheziei, nevoind astfel ca masele să ia puterea în propriile lor mîini.

Acţiunile muncitorimii desfăşurate după formarea guvernului Károlyi, au influenţat unităţile militare ce se găseau în cazărmile oraşelor din Transilvania. Soldaţii din cazărmile garnizoanelor — în bună parte ţărani — se răscoală, atacă magaziile de arme, se înarmează cu puşti, revolvere, grenade şi pornesc spre casele lor. În acelaşi timp, în urma prăbuşirii puterii militare a monarhiei începe exodul în masă al soldaţilor de pe fronturi şi al prizonierilor din Rusia, spre casă. Faptul acesta aduce o schimbare importantă în desfăşurarea evenimentelor. Soldaţii reîntorşi dau un avînt luptei revoluţionare a maselor şi — punîndu-se în unele locuri în fruntea ţăranilor — provoacă izbucnirea revoluţiei la sate. Dar aceşti soldaţi nu mai sînt doar simpli fii de ţărani încorporaţi în 1914 sau mai tîrziu. Mulţi dintre ei ajungînd în timpul războiului în legătură cu soldaţii bolşevici şi-au dat seama că acest

[29] *Gazeta poporului*, din 3 nov. 1918, p. 2.
[30] *Telegraful romîn*, din 23 oct./5 nov. 1918, p. 447.
[31] *Vajdahunyad*, din 10 nov. 1918, p. 3.

război nu servește interesele lor și au învățat ce trebuie să facă după întoarcerea lor acasă. Soldații transilvăneni de pe fronturi, în urma fraternizărilor pe scară largă din iarna anului 1917, cu ostașii ruși, au cunoscut evenimentele din Rusia, cuceririle Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și astfel în mintea lor, mai ales a acelora care s-au reîntors din prizonierat, a prins rădăcini ideea de a urma pilda proletarilor ruși; ei au desfășurat în acest sens o intensă muncă de agitație. La aceasta se referă raportul unui denunțător timișorean, care în aprilie 1918 face o dare de seamă asupra experiențelor sale în tabăra de arest a prizonierilor reîntorși din Rusia :

„În ziua de 5 crt. am fost informat în mod discret — citim în raportul său trimis forurilor superioare — că prizonierii noștri, întorși din Rusia... instigă la revoltă în cea mai mare măsură. Căci acești indivizi sînt vizitați zi de zi de mai mulți cetățeni din localitate sau din provincie — sub pretextul căutării rudelor — cu care apoi discută în mod sistematic evenimentele petrecute în Rusia ... Acești prizonieri subliniază că în Rusia domină un alt sistem, nu ca la noi, deoarece acolo nu mai există jandarmi și polițiști, căci aceștia au fost nimiciți de muncitorime. Mai mult, acolo țăranii nu duc un trai de mizerie ca la noi"[32].

În Transilvania numărul acelor prizonieri care s-au reîntors din Rusia pînă la începutul lui noiembrie 1918 și care au luat parte activă la luptele duse împotriva contrarevoluționarilor din Rusia, sau numărul foștilor membri ai organizațiilor de prizonieri din Rusia, conduse de partidul bolșevic, a fost destul de redus. În schimb numărul acelora care au fost martorii evenimentelor și care au văzut limpede noua stare de lucruri din Rusia a fost destul de mare. La aceasta se referă în mod clar ordinul ministrului de interne datat din 2 februarie 1918, prin care atrage atenția prefecților din Ungaria și Transilvania ca — în interesul stăvilirii agitației revoluționare a prizonierilor reîntorși din Rusia — să urmărească cu cea mai mare vigilență prizonierii sosiți pe teritoriile lor și să-i aresteze de îndată ce vor fi bănuiți de „instigare"[33]. La 2 martie 1918 ministrul de interne dă un ordin similar, accentuînd : „Recent am fost informat de repetate ori, din izvoare demne de încredere, că printre prizonierii noștri din Rusia, guvernul bolșevic de acolo, dezlănțuie o propagandă uriașă, cu scopul de a-i cîștiga ideilor revoluționare, ca apoi retrimițîndu-i în țară ... să-i întrebuințeze la răspîndirea ideilor revoluționare și astfel să organizeze revoluția mondială"[34]. În urma acestei situații create a dat ministrul de interne și dispoziția sa nr. 2090/V.H.K., în care se arată : „Am fost înștiințat în mod confidențial că prizonierilor din Rusia care se întorc în patria lor li se dă în mod intenționat multe ocazii să ia parte la propagarea și realizarea ideilor maximaliste și că ei au reușit să cîștige pe mulți pentru aceste idei".

Ce scopuri și ce sarcini au putut să traseze prizonierii reîntorși din Rusia ?

La acestea se referă și ordinile ministrului de interne amintite mai înainte, dar date mai precise ne furnizează ziarele prizonierilor grupați în organizații revoluționare în diferitele orașe ale Rusiei și înșiși prizonierii

[32] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 165—166.
[33] *Ibid.*, p. 135.
[34] *Ibid.*

în memoriile lor[35]. Ziarele care au apărut începînd din ianuarie 1918 au dat ştiri amănunţite despre activitatea politică a prizonierilor constituiţi în organizaţii revoluţionare. Din aceste dări de seamă, din aceste ştiri, se conturează clar acea sarcină asupra căreia a atras atenţia partidul bolşevic, care conducea aceste organizaţii : participarea la lupta proletariatului rusesc, împotriva intervenţioniştilor şi a duşmanului de clasă intern, dusă şi în interesul proletariatului din întreaga lume, pentru ca ajungînd aici la victorie, să poată doborî şi în alte ţări sistemul burghezo-moşieresc, să poată desfiinţa exploatarea[36]. Este caracteristic în acest sens chemarea lui Kun Béla, la congresul pe ţară a prizonierilor de război, ţinut la Moscova în zilele de 13—18 aprilie 1918, în care s-a arătat în mod concret sarcina celor ce se vor întoarce la vetrele lor :

„Am pierdut totul în cei patru ani ai războiului, femeia a îmbătrînit înainte de vreme, copii, părinţi, bătrîni au fost duşi la groapă de foamete. Acum, după ce aţi îndurat patru ani grei de suferinţă pe front şi în prizonierat, voi vă întoarceţi acasă ca să luptaţi mai departe pe frontul francez, italian sau balcanic. Duceţi-vă acasă dar arma care vi se pune în mîini îndreptaţi-o împotriva adevăraţilor voştri duşmani. Acoperiţi ţara cu flăcări, dar nu cu flăcările urii, ci cu flăcări adevărate. Aprindeţi ţara imperialiştilor, a capitaliştilor, a preoţilor a jefuitorilor. Proletari, care vă întoarceţi acasă, răsculaţi-vă !"[37].

În acest spirit au fost scrise articolele ziarelor : „ Foaia ţăranului", „Népszava" (Cuvîntul poporului), „Szociális Forradalom" (Revoluţia socială) etc. apărute în diferite oraşe — centre de prizonieri — care niciodată n-au neglijat ca prin lozinci scurte, concise, să traseze în mod concret sarcini şi să pregătească pe prizonieri în vederea răsturnării sistemului burghezo-moşieresc de acasă.

Numai astfel au putut să ajungă prizonierii ardeleni, romîni şi maghiari, aflaţi în prizonierat în Rusia, la recunoaşterea că zdrobirea puterii de stat şi a sistemului burghezo-moşieresc trebuie efectuată cu forţă armată.

Cu aceste idei s-au îmbogăţit pe cale indirectă şi soldaţii care se întorceau acasă de pe fronturi şi cei din cazărmi, care erau astfel gata pentru acţiuni revoluţionare. Înarmaţi cu aceste cunoştinţe ei s-au pus în fruntea mişcării revoluţionare din satele transilvănene şi împreună cu masele ţărăneşti au reuşit să obţină rezultate serioase. Astfel se înţelege faptul de ce izbucneşte revoluţia cu o intensitate aşa de mare în urma evenimentelor din Budapesta, în satele şi comunele transilvănene, şi de ce a continuat lupta cu atîta dîrzenie pentru victoria definitivă a revoluţiei stăvilite de burghezia liberală.

După cum am amintit, în mai multe locuri atacul împotriva moşierilor şi organele locale ale puterii burghezo-moşiereşti a fost pornit numai pentru răzbunarea nedreptăţilor îndurate în timpul războiului, dar şi astfel de acţiuni oglindesc, fără îndoială, avîntul revoluţionar. Nu este întîmplătoare constatarea de mai jos a ziarului burghez „Aradi Közlöny" :

---

[35] *Sub steagul lui Octombrie. Amintiri.* Cluj, 1957.
[36] *Forradalom* (Revoluţia), din 3/18 martie 1918 şi 19 mai 1918.
[37] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 107.

„Soldații reîntorși au dus vestea în localitățile cele mai împrăștiate, că a venit timpul libertății. . . Acești indivizi . . . au crezut că pentru toate acele amărăciuni care s-au adunat în sufletele lor în decursul celor cinci ani, pot acum să se răzbune, că acuma pot să se socotească cu toți aceia care în cursul războiului i-au prigonit pe ei și familiile lor, pe drept ori pe nedrept, și cu cei care eventual cu arma autorității oficiale le-au pricinuit pagube materiale.

Acum, o dată cu izbucnirea frigurilor revoluției socotesc că a venit ceasul izbînzii și cred că nu mai există lege, nu este deci nici judecător și nici dreptate. Se fac ei înșiși judecătorii faptelor lor"[38].

Foștii prizonieri de război și soldații reîntorși de pe fronturi, cunoscînd evenimentele din Rusia, au încercat să urmeze exemplul proletariatului rus. Acești soldați — aflați în fruntea maselor țărănești — au vrut să pregătească desfășurarea pe mai departe a revoluției. Astfel s-a exprimat și în Transilvania puterea mobilizatoare a revoluției ruse în doborîrea vechiului sistem.

Soldații înarmați, întorși acasă în grupuri mai mici, au apărut în satele din Transilvania în primele zile ale lunii noiembrie. Aceste grupuri militare s-au alcătuit din soldații care se revărsau de pe fronturi și evadau din cazărmi. Garnizoana de la Arad a părăsit cea dintîi cazărmile : în ziua de 31 octombrie 1918 soldații au plecat în comunele din județ, după ce au pătruns în magazinele militare și s-au înarmat[39] — comunică subprefectul din Arad într-unul din rapoartele sale. Adevăratul scop urmărit îl arată faptul că fiecare soldat a luat din magaziile militare mai multe arme[40], desigur cu intenția de a le distribui altora. Din garnizoana Clujului soldații au evadat la 1 noiembrie. A doua zi unitățile militare din Dej și Sibiu au refuzat să se supună și soldații înarmați s-au întors acasă în mase compacte[41]. Comandantul forțelor armate maghiare din Transilvania, n-a mai avut în ziua de 2 noiembrie cui să dea ordine.

Soldații soseau de pe fronturi și din cazărmi cu trenul, cu căruța și pe jos, ducînd vestea revoluției în localitățile rurale. Urmările apariției lor la sate reiese în mod fidel din ziarul maghiar de orientare burgheză „Nagyváradi Napló", care scrie :

„Soldații au fost eliberați cu tot echipamentul și armele. Cel care locuiește în provincie și are ochi deschiși și urechi bune, vede și aude că lozinca rusească, școala rusească se cunoaște foarte bine în armata organizată acasă"[42].

Ziarul „Független Ujság" (Ziarul Independent) scrie :

„Armata eliberată de pe front și din cazărmi în ciuda opunerii hotărîte a Consiliului Național . . . a dat naștere în toată țara la o situație extrem de periculoasă. Această masă . . . periclitează în mare măsură siguranța publică, mai ales în localitățile mai mici"[43].

[38] *Aradi Közlöny* (Curierul Ardealului), din 3 nov. 1918, p. 1.

[39] Arhivele Statului — Arad. Acte administrative ale județului, anul 1918, nr. 50.

[40] *Arad és vidéke* (Aradul și împrejurimile sale), din 1 nov. 1918.

[41] *Vármegyei Közélet* (*Szolnok-Doboka*) (Viața publică în comitatul Solnoc-Dobîca), din 7 nov. 1918, p. 1.

[42] *Nagyváradi Napló*, din 6 nov. 1918, p. 1.

[43] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 327.

Soldaţii înarmaţi aflaţi în drum spre casele lor cheamă pretutindeni locuitorii satelor la răscoală. Pretorii plăşilor, conform ordinelor superioare, atrag atenţia primarilor, notarilor şi jandarmilor din comune să dezarmeze imediat soldaţii reîntorşi. Dar această dispoziţie nu a dat rezultate. În toate părţile nervii au fost încordaţi pînă la maximum, şi nu lipsea decît forţa iniţiatoare, ca masele să intre în acţiune. Acest lucru l-a simţit şi clasa dominantă. Ziarul „Unirea" scria în acel timp :

„Sosirea soldaţilor a răspîndit groaza prin satele unde aceştia au trecut. S-au alarmat mai ales curţile boiereşti, dar nu mai puţin s-au înfricoşat notarii şi alţi funcţionari. Mulţi dintre ei, sub povara ameninţărilor, au căutat a se refugia la oraşe lăsînd pradă averea şi agonisirea lor"[44].

Părăsind cazărmile în zilele de 1 şi 2 noiembrie, soldaţii au ajuns în satele lor la 3 şi 4 noiembrie. Astfel se explică faptul că la această dată focul revoluţiei a cuprins întreaga Transilvanie.

Acţiunea revoluţionară a maselor a izbucnit în primul rînd în apropierea oraşelor de garnizoană şi a centrelor de căi ferate. Apoi ea s-a extins şi în comunele mai îndepărtate. Mişcarea, extinsă de la oraşe la sate, atinge punctul culminant în părţile lovite mai adînc de mizerie ; ea s-a generalizat în ziua de 4 noiembrie şi s-a desfăşurat peste tot cu aceeaşi intensitate timp de 6—7 zile. Deoarece în Transilvania majoritatea maselor ţărăneşti a suferit şi povara asupririi naţionale, lupta revoluţionară a izbucnit cu o înverşunare deosebită.

LUPTA ŢĂRĂNIMII ÎMPOTRIVA MOŞIERILOR

În ultimul an al războiului, cînd influenţa Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie se făcuse mai simţită, cazurile de nesupunere ale ţăranilor faţă de moşieri au devenit mult mai frecvente. Nemulţumirea era cauzată în primul rînd de lipsa de pămînt.

Într-o proclamaţie adresată poporului la 8 octombrie 1918, P.S.D. din Ungaria — ocupîndu-se de problemele arzătoare ale timpului — propune ca guvernul care urma să se constituie după căderea puterii burghezo-moşiereşti „trebuia să treacă imediat la înfăptuirea radicală a reformei agrare, ceea ce însemna ca pămîntul să intre în stăpînirea acelora ce îl lucrează"[45]. Datorită atmosferei revoluţionare ce cuprinsese masele, reforma agrară a fost inclusă şi în programul consiliului naţional maghiar înfiinţat la 26 octombrie 1918, în vederea dirijării „transformărilor revoluţionare"[46]. Acest consiliu s-a constituit prin alianţa principalelor partide politice din Ungaria (Partidul Independent (kossuthist) al lui Károlyi, Partidul Social-Democrat din Ungaria şi Partidul Radical burghez). Partidul Social-Democrat şi Consiliul naţional maghiar înfiinţat între timp, s-au ocupat cu problema agrară dar n-au trecut dincolo de simpla formulare a necesităţii ei. N-au simţit urgenţa cu care trebuia rezolvată această problemă. De altfel nici nu s-a ajuns la o părere unitară despre proporţiile repartizării pămînturilor şi despre felul în care să fie expropriaţi moşierii.

[44] *Unirea*, din 9 nov. 1918, p. 3.
[45] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 267.
[46] *Ibid.*, p. 299.

Aceasta a fost cauza pentru care a răbufnit cu o putere nestăpînită, după 31 octombrie 1918, lupta ţăranilor împotriva moşierilor şi a apărătorilor acestora, a reprezentanţilor locali ai puterii burghezo-moşiereşti.

Potrivit datelor arhivistice, reiese că la 1 noiembrie dar mai ales în ziua următoare, în judeţele Arad, Timiş, în regiunea Munţilor Apuseni şi în jud. Bihor sate întregi au pornit împotriva „averii domneşti". Desigur, nu se poate vorbi de o mişcare care avea drept scop împărţirea pămînturilor moşiereşti. Masele au atacat hambarele, magazinele, turmele de animale ale moşierilor şi au împărţit atît vitele cît şi hrana depozitată de către moşieri în scop de speculă. Această acţiune, la care au luat parte în general atît ţărani înstăriţi cît şi ţărani săraci, constituie însă numai primul pas în lupta împotriva moşierilor. Mai tîrziu, o dată cu apariţia soldaţilor şi după alungarea reprezentanţilor locali ai puterii burghezo-moşiereşti, a apărut ici-colo încercarea de a ocupa pămînturile sau de a pregăti terenul pentru realizarea acestei acţiuni. Deoarece însă consiliile naţionale formate în răstimp au găsit sprijin — în acţiunea lor de a frîna împărţirea pămînturilor — în ţăranii înstăriţi, în chiaburii satelor şi deoarece aceste consilii au avut şi posibilitatea de a trimite trupe armate la sate, ocuparea pămînturilor nu a reuşit decît în unele părţi ale Transilvaniei, dar nici acolo pentru mult timp.

Atacul ţărănimii împotriva marilor moşii a luat un avînt mai mare în fostul judeţ Hunedoara şi în judeţele vecine. Ziarele contemporane vorbesc despre „răscoala tuturor ţăranilor din această regiune"[47]. Judeţul Hunedoara a devenit scena luptelor de masă — anunţă telegrama subprefectului adresată forurilor superioare[48]. Amintim drept caracteristic faptul că în cele 5 plăşi ale judeţului, în intervalul dintre 5 şi 11 noiembrie s-au semnalat „răzvrătiri" în 30 de comune[49]. În această regiune rapoartele prefecţilor trimise la guvern amintesc ocupări de pămînturi încă din primele zile ale tulburărilor. Ţăranii, gonind în mai multe locuri pe moşieri, au ocupat moşiile. Moşia lui Barcsay Andor din Bircea Mare a fost atacată de vreo 150—180 de ţărani şi chiar jandarmii (30 de oameni) erau neputincioşi în faţa răsculaţilor, deoarece aceştia dispuneau şi de mitraliere[50]. Şi Buda Géza, moşier din jud. Hunedoara, a fost gonit iar moşia lui rămasă fără proprietar devenise proprietatea comunei — arată un document — pădurea acestuia a fost luată de către ţărani şi folosită ca proprietatea lor[51]. Moşierul a încercat de mai multe ori să reintre în stăpînirea moşiei sale dar de tot atîtea ori a fost gonit de ţărani[52]. Ţărănimea a ocupat şi pădurile tezaurariatului din Zlaşti, Groş, Teliuc[53]. Pogány Bela, moşier din Bretea Romînă,

[47] *Székely Nép* (Poporul secuiesc), din 9 nov. 1918; *Vajdahunyad*, din 22 dec. 1918, p. 2; *Aradi Közlöny*, din 29 nov. 1918, p. 2.

[48] L. Vajda, *Documente despre mişcările ţărăneşti din Transilvania din noiembrie 1918*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R.*, nr. V, 1957, p. 147.

[49] Arhiva sectorului din Cluj al Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. cutia 227, nr. 3.

[50] *Vajdahunyad*, din 1 dec. 1918, p. 3.

[51] Arhivele Statului — Alba-Iulia. Arhivele fostului judeţ Hunedoara. Rgt. 9 Jandarmi, nr. 7724 din 13 iulie 1921.

[52] *Ibid.*

[53] *Vajdahunyad*, din 22 dec. 1918, p. 2.

a cerut pretorului din Haţeg să intervină cu armata pentru a goni ţăranii de pe păşunile sale, dar fără rezultat[54]. Ocupări de păşuni au avut loc în întreaga regiune a Munţilor Apuseni. Pentru înăbuşirea mişcării, din ce în ce mai ameninţătoare, prefectul fostului judeţ Hunedoara a cerut — la 3 noiembrie — două avioane din judeţul Arad[55]. Nici un ajutor nu putea însă să salveze situaţia. S-au făcut ocupări de pămînturi în această regiune şi mai tîrziu. Iată ce scrie despre aceste evenimente subprefectul judeţului Hunedoara, în luna decembrie : : „O avere şi o valoare uriaşă piere în acest fel, moşierimea mare şi mijlocie este ameninţată de pieire"[56]. La acest lucru face aluzie şi comandamentul jandarmeriei din Aiud cînd, în telegrama sa adresată ministrului de război, numeşte mişcarea ţăranilor din jud. Alba revoluţie ţărănească dusă împotriva moşierimii şi cere dispoziţii imediate pentru înăbuşirea ei, precum şi un ajutor armat de 800 de oameni[57]. Amploarea mişcării revoluţionare în această regiune o dovedeşte şi faptul că producţia furnalelor din Zlatna a fost suspendată săptămîni întregi din cauza lipsei braţelor de muncă[58].

Prefectul judeţului Cluj raportează de asemenea în 8 noiembrie, ministrului de război, că se observă extinderea mişcărilor ţărăneşti în întregul judeţ şi pe teritoriile învecinate ; deoarece el găseşte că puterea armată existentă este insuficientă pentru „stăvilirea revoltei ţărăneşti", cere cel puţin trei avioane de luptă înzestrate cu mitraliere[59]. Se poate înţelege spaima prefectului, deoarece şi în aceste locuri începuse ocuparea pămînturilor moşiereşti. Locuitorii comunelor Monor şi Săcalu de Pădure au declarat drept proprietate a lor pădurile din împrejurimi[60]. Păstorii din Monor au apărat cu armele pădurile şi păşunile ocupate de ei[61].

Întîlnim încercări şi ocupări de pămînturi şi în judeţul Bihor. Locuitorii săraci ai comunei Holod au cerut împărţirea pămîntului (cca 300 ha) a episcopului greco-catolic din Oradea, Dumitru Radu. Intendentul moşiei a căutat să le explice că „acest lucru nu merge aşa de uşor, pămîntul va fi al lor, numai să aibă răbdare pînă cînd hotăreşte puterea de stat" ; ţăranii nu s-au declarat însă mulţumiţi, „ceea ce dovedeşte şi faptul că peste cîteva zile la ferma moşiei au izbucnit două incendii", Fără îndoială, în ambele cazuri focul s-a iscat prin incendiere — scrie ziarul *Nagyvárad* (Oradea) — şi că ţăranii iau parte la acest incendiu o dovedeşte mai bine ca orice faptul că populaţia comunei a privit inactivă focul, nici un om nu a sărit în ajutorul moşiei"[62].

---

[54] Arhivele Statului — Alba-Iulia. Fondul 58, Camera de Agricultură a jud. Hunedoara, pachetul nr. 14 din 1918.

[55] V a j d a, *op. cit.*, p. 147.

[56] Arhivele Statului — Deva. Acte administrative ale fostului judeţ Hunedoara, anul 1918, pachetul nr. 411, dosar 2541.

[57] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 328.

[58] Arhivele Statului — Deva. Acte administrative ale fostului judeţ Hunedoara, anul 1918, pachetul nr. 407, dosar 6997.

[59] V a j d a, *op. cit.*, p. 154.

[60] Arhiva sectorului din Cluj al Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R., cutia 527, nr. 3.

[61] *Ibid.*

[62] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 379.

Țărănimea a dus o luptă dîrză împotriva moșierilor și în județele răsăritene ale Transilvaniei. În satul Tribița din județul Mureș-Turda, poporul a ținut judecată asupra moșierului și l-a condamnat la moarte[63]. Subprefectul jud. Tîrnava a cerut, în 6 noiembrie, declararea stării de asediu în vederea înăbușirii mișcărilor[64].

*

Am dat numai cîteva exemple privind lupta maselor țărănești, conduse în bună parte de soldați, dar ele sînt îndeajuns de grăitoare. Țărănimea din Transilvania a ridicat arma împotriva moșierilor nu numai pentru a răzbuna suferințele îndurate în timpul războiului și a-și potoli foamea, ci și pentru pămînt. Cu toate că țăranii au trecut la acțiuni fățișe pentru cîștigarea pămîntului numai în unele locuri, faptul este totuși semnificativ și arată gravitatea problemei agrare. Țărănimea s-a ridicat la luptă nu pentru a distruge, cum afirmau istoricii burghezi, ci pentru a găsi o cale în rezolvarea acestei probleme vitale de veacuri.

LUPTA ȚĂRĂNIMII ÎMPOTRIVA ORGANELOR LOCALE ALE PUTERII DE STAT BURGHEZO-MOȘIEREȘTI

Ținta atacurilor țărănești nu erau numai moșierii, ci și slujitorii claselor dominante, organele administrative și politice. Faptul este ușor de înțeles deoarece războiul cu ororile sale a durat aproape patru ani și jumătate și a impus poveri extraordinare populației. Aceste poveri au fost repartizate pe oameni de către cel mai mic, dar și cel mai apropiat reprezentant sătesc al puterii burghezo-moșierești : notarul, executorul ordinelor venite de sus. Multe din rechiziții efectuate în timpul războiului au fost puse pe socoteala notarilor, care deveniseră ținta răzbunării țărănimii asuprite în mod nemijlocit de aceștia. Într-adevăr, țărănimea a avut mult de suferit din partea notarilor în urma abuzurilor comise în numele autorității de stat pe care o reprezentau aceștia și a purtării lor scandaloase față de cei rămași acasă, îndeosebi față de țăranii din păturile sărace, pe care i-au împovărat în chipul cel mai neomenos. Rolul deținut în timpul războiului mondial de către acești reprezentanți locali ai puterii burghezo-moșierești este cît se poate de bine caracterizat de un notar refugiat, în următoarea declarație împărtășită ziarului „Ujság" (Gazeta) : „Sistemul de guvernare de pînă acum ne-a rezervat rolul de călăi. Am fost obligați să jupuim pielea de pe locuitorii comunei. Cu ocazia rechizițiilor am fost nevoiți să le scoatem pîinea din gură, căci aceasta a fost dorința ... oficiului pentru aprovizionarea războiului ... El ne-a prescris numărul vitelor ce trebuia să le mînăm din comune fără să se intereseze de unde le luăm. Nu ne surprinde de loc amărăciunea poporului, dar nu ne mai asumăm rolul de călăi"[65].

Documentele aflate în arhive și articolele din presa vremii arată că primele atacuri ale țăranilor au fost îndreptate împotriva notarilor din jurul orașelor Arad, Timișoara, Oradea și Cluj.

---

[63] *Ellenzék*, din 9 nov. 1918.
[64] V a j d a, *op. cit.*, p. 152.
[65] *Ujság* (Gazeta), din 10 nov. 1918.

În județul Arad, la Pîncota și Comlăuș, țăranii au ridicat armele încă la 1 noiembrie. Acei soldați, care sub influența evenimentelor revoluționare au părăsit cazărmile fugind la vetrele lor — arată ziarul „Aradi Közlöny" — răspîndeau între oamenii de la sate idei revoluționare. Aceste instigări au și avut efect, deoarece azi în mai multe comune din județul Arad poporul de jos aflat sub conducerea soldaților dezertori a început să se agite ...[66]

La 1 noiembrie s-au reîntors la Comlăuș un număr de 400—500 soldați. Ei au sosit cu echipament complet, cu arme și grenade, iar după sosire au manifestat pe ulițele comunei. A doua zi au ținut o adunare în care s-au discutat plîngerile soțiilor lor împotriva notarului comunei, care nu le-a plătit punctual ajutorul de război. Soldații au hotărît pedepsirea notarului cu moartea, apoi s-au îndreptat înarmați spre primăria comunei unde l-au arestat. În auzul tuturor i-au adus la cunoștință sentința de moarte, care urma să fie executată a doua zi, duminecă dimineață, în piața comunei și în fața tuturor locuitorilor. Răzvrătiții l-au închis pe notar în locuința sa și au pus strajă înarmată în fața casei. Unul din prietenii notarului l-a înștiințat însă pe subprefectul din Arad, care a luat imediat legătură cu autoritățile militare. Comandamentul pieții Arad a trimis numaidecît, cu un tren special, un ajutor militar compus din 80 de soldați, polițiști și gardiști sub conducerea unui căpitan, echipați cu mitraliere, pentru eliberarea notarului și înăbușirea mișcării. Sosind la Comlăuș, soldații au luat cu asalt locuința notarului, păzită în acel moment de 70 de ostași reîntorși la vatră. Aceștia, cu ajutorul focurilor de mitralieră au fost împrăștiați iar notarul eliberat. În luptă au căzut uciși 12 soldați și mai multe persoane au fost rănite. Dintre atacanți a căzut unul singur. Trupa trimisă a rămas la Comlăuș pentru menținerea ordinei[67].

Această întîmplare nu era însă unică. „Furia maselor... s-a îndreptat împotriva reprezentantului puterii de stat, împotriva notarului" din Pecica, comună locuită de romîni, unguri etc. — scrie ziarul „Aradi Közlöny". Notarul a fost gonit de popor cu toată familia sa, apoi „i-au făcut praf mobila din locuință". Acest lucru s-a întîmplat și în alte localități din jurul comunei Pecica[68].

La Pîncota cîțiva soldați reîntorși acasă i-au chemat pe țăranii veniți la oraș din comunele Mîsca, Măderat, Covăsînț etc. să pornească împotriva autorităților, a bogătașilor și negustorilor din localitate. Garda civilă înființată în grabă a căutat să împrăștie masele cu armele, ceea ce a și reușit cu prețul a patru morți și a mai bine de 20 răniți[69]. Țăranii, răspîndindu-se prin împrejurimi, au ridicat satele la răscoală. La Covăsînț au fost atacați perceptorul și notarul, la Cuvin și Mîndruloc a fost atacat notarul[70]. Lucruri asemănătoare s-au petrecut și în alte plase ale județului Arad. Din plasa Chișinău în ziua de 5 noiembrie numai notarii din Chișinău-Criș, Erdeiș, Cinteiu, Tipar, Sintea, Satu-nou, Adea, Vădaș și Iernata Neagră mai erau

---

[66] *Aradi Közlöny*, din 3 nov. 1918, p. 3.
[67] *Ibid.*, p. 9.
[68] *Ibid.*, p. 3.
[69] *Ibid.* Vezi și Arhivele Statului — Arad. Acte administrative ale județului, anul 1918, nr. 50.
[70] *Ibid.*

la posturile lor. La 5 noiembrie printr-o telegramă, pretorul plășii comunica însă subprefectului că în timpul nopții probabil vor fi nevoiți să se refugieze și notarii din satele Sintea, Satu-nou și Cinteiu[71].

În scurt timp toți notarii din județul Arad au fost nevoiți să se refugieze. Ziarul „Aradi Közlöny" scrie la 7 noiembrie că „de cîteva zile aproape toți notarii din județul Arad stau la Arad"[72]. Acest lucru a fost subliniat și în raportul făcut de subprefect cu ocazia ședinței din noiembrie a Comitetului administrativ al județului Arad, în legătură cu situația din județ: „Ca urmare a violenței manifestate, o mare parte a notarilor de la sate sînt departe de locurile lor, pentru că în cazul reîntoarcerii lor chiar și viața le este periclitată din cauza insuficienței forței publice"[73].

În unele locuri țăranii au gonit și pe pretori, pe care nici jandarmeria n-a putut să-i apere. Pretorul plășii din Șiria a fost îndepărtat din funcția lui cu forța[74].

După toate acestea putem ușor înțelege cuvintele subprefectului rostite la ședința sus amintită: „Administrația este nevoită să se refugieze, notariatele abia o duc de la o zi la alta din cauza absenței notarilor, și dacă nu se aduc dispoziții urgente în vederea acoperirii îndatoririlor notarilor, orice activitate administrativă va stagna"[75].

Țărănimea a alungat o mare parte a reprezentanților locali ai puterii burghezo-moșierești și în regiunea Timișoarei. Încă din primele zile ale lunii noiembrie ziarele vorbesc despre atacurile pornite de țărani împotriva notarilor și a primăriilor.

În plasele Buziaș și Ciacova, aproape din fiecare comună au fost goniți notarii, casierii și alți funcționari de la primărie[76]. La Ghilad și Mînăștur notarii au fost condamnați la moarte și executați, iar în alte locuri maltratați și goniți din posturile lor[77]. În comuna Chevermeșu Mare țăranii au prădat primăria și ocolul silvic. O telegramă trimisă în ziua de 2 noiembrie de la Sosdea, prefectului din Timișoara, raportează că la Gătaia este așteptat atacul a 100 de soldați înarmați[78]. Soldații reîntorși din cazărmi au instigat de asemenea și în comunele regiunii Deta, scrie ziarul „Romînul"[79].

Cum a decurs lupta țărănimii împotriva notarilor în Munții Apuseni și în împrejurimi?

Încă la 3 noiembrie, vicepreședintele Consiliului Național al județului Hunedoara a telegrafiat Consiliului Național Maghiar din Budapesta că o bună parte a organelor administrative s-au refugiat și mai mulți notari au fost uciși. Totodată numitul consiliu a cerut un ajutor armat cît mai urgent, eventual avioane din Arad, deoarece „în caz de întîrziere ne este periclitată viața"[80].

---

[71] V a j d a, *op. cit.*, p. 150.

[72] *Aradi Közlöny*, din 7 nov. 1918, p. 2.

[73] Arhivele Statului — Arad. Acte administrative ale județului, anul 1918, nr. 50.

[74] *Aradi Közlöny*, din 8 dec. 1918, p. 2.

[75] Arhivele Statului — Arad. Acte administrative ale județului, anul 1918, nr. 50.

[76] *Aradi Közlöny*, din 6 nov. 1918, p. 4. Vezi și *Romînul*, din 25 nov./8 dec. 1918, p. 3.

[77] *Az 1918-as novemberi parasztmozgalmak* (Mișcările țărănești din noiembrie a anului 1918), în *Századok*, 1956, p. 406.

[78] V a j d a, *op. cit.*, p. 146.

[79] *Romînul*, din 25 nov./8 dec. 1918, p. 3.

[80] V a j d a, *op. cit.*, p. 147.

Este caracteristic faptul că pe acest teritoriu, în Sohodol, Scărişoara şi Rimetea, ţăranii au dat foc scriptelor oficiale [81].Populaţia din regiune — raportează subprefectul comisiei administrative — n-a cruţat nici pe funcţionarii de grad mai înalt, „Poporul nu aşteaptă, şi aceasta se întîmplă în detrimentul autorităţii publice. Poporul a tîrît un pretor de-a lungul străzilor şi l-a obligat să împrumute de la particulari 100—200 de coroane, pentru a colecta astfel banii ce trebuie să-i plătească poporului. Soldatul reîntors acasă vrea totul imediat şi dacă nu primeşte se foloseşte de dreptul pumnului"[82].

Populaţia acestui ţinut a fost stăpînă pe situaţie şi în luna decembrie. Cu ocazia şedinţei comisiei administrative, din 10 decembrie 1918, subprefectul judeţului Hunedoara a spus următoarele: „Începînd din ziua de 1 noiembrie 1918 şi pînă în ziua de azi, starea generală prezintă aspectul unei complete anarhii. Poporul înţelegînd greşit principiile măreţe ale democraţiei, doreşte să scuture tot ceea ce înseamnă domnia dreptului, a legilor şi a ordinei, de aceea goneşte unul după altul funcţionarii comunali, ba chiar şi autorităţile plaselor. În consecinţă : Am ajuns în situaţia că abia dacă există vreo comună care să aibă conducere pricepută şi astfel întreaga administraţie este întreruptă. Dar şi acolo unde autorităţile legale au rămas la locurile lor, dispoziţiile primite nu pot fi puse în vigoare deoarece poporul dezlănţuit nu face decît să pretindă dar nu să se supună şi nu există forţă care să-l constrîngă la supunere"[83].

Este caracteristic pentru intensitatea mişcării faptul că ţărănimea din plasa Haţegului, după ce a izgonit pe notari, a plănuit să atace oraşul Haţeg. Atacul urma să aibă loc în ziua de 8 noiembrie. Pretorul a cerut telegrafic intervenţia subprefectului de la Deva, solicitînd trimiterea unui avion pentru apărarea oraşului[84].

Din satele din împrejurimile Orăzii, mişcarea împotriva notarilor a fost condusă tot de soldaţii reîntorşi la vetre.

Notarul din Brusturi împreună cu familia sa abia a reuşit să-şi scape viaţa ; averea considerabilă a acestuia, casa, pămîntul, toate au ajuns în mîinile răsculaţilor. Notarul din Homorogu Romîn a fost izgonit cu armele din comună şi a reuşit să scape de moarte numai ascunzîndu-se într-un păpuriş, de unde s-a refugiat pe jos pînă la Oradea iar de aici mai departe. Aceeaşi soartă au avut-o şi notarii din Ucuriş, Borod şi Cetea[85]. La Sînnicolaul Romîn circa 70 de soldaţi înarmaţi, reîntorşi de pe front, au atacat locuinţa notarului, care a reuşit să fugă ; locuinţa i-a fost devastată, iar sîrmele telefonice tăiate. Ieşind la faţa locului, jandarmii au fost primiţi cu foc de mitralieră[86]. Soldaţii reîntorşi au instigat sătenii din Pişcolt,

---

[81] I. Clopoţel, *Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu Romînia*. Cluj, 1926, p. 67. Vezi şi *Unirea* din 15 nov. 1918, p. 2.

[82] Arhivele Statului — Deva. Acte administrative ale judeţului Hunedoara, anul 1918, fasc. 411, nr. 2541.

[83] *Ibid.*

[84] Arhiva Institutului de istorie a partidului — Budapesta. Acte ale Ministerului de Interne, anul 1918 (neorganizat la data cercetării).

[85] *Nagyvárad* (Oradea), din 7 nov. 1918. Vezi şi *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 328 ; Arhivele Statului — Oradea : fond. Actele prefectului judeţului Bihor, anul 1919, nr. 531.

[86] *Nagyváradi Napló*, din 6 nov. 1918, p. 3.

Vășad și Sălard în așa măsură — putem citi în documentele vremii — încît mișcarea populației din aceste comune a devenit „periculoasă" pentru întreaga regiune. Organele locale de conducere au cerut consiliului militar din Oradea două companii militare, căci altfel — după cum au raportat — „această stare a lucrurilor se va extinde în întreaga plasă..."[87] La Ianoșda 60 de soldați înarmați au atacat primăria, au constrîns pe notar să se refugieze iar pe jandarmi i-au dezarmat[88]. La Toboliu țăranii au condamnat la moarte pe notar[89]. Pretorul plășii Aleșd a raportat subprefectului județului Bihor că „soldații reîntorși ... au gonit pe notari"; ca urmare a acestui fapt „administrația va înceta în curînd" — semnalează pretorul. Pentru a preîntîmpina o „anarhie" totală el cere deplasarea unei companii militare și introducerea stării de asediu, subliniind în același timp că, dacă nu primește ajutor, el își va părăsi postul[90].

Spiritul revoluționar al soldaților din această regiune a fost alimentat și de evenimentele intervenite. La Oradea, cadeții care prestau aci serviciul militar au tras cu mitraliera asupra unui tren militar. Refuzînd să predea armele, 13 soldați au căzut victime[91]. Astfel de atrocități s-au comis și în alte părți. Toate acestea au atîțat ura soldaților împotriva autorităților.

Este caracteristic și aici faptul că țărănimea a ridicat armele nu numai împotriva notarilor, ci și a organelor superioare. Populația înarmată din Leșiu a așteptat și a întîmpinat cu focuri de arme trăsura în care se aflau prefectul, subprefectul și un deputat parlamentar și care se întorceau de la înmormîntarea ministrului Tisza István. Abia cu ajutorul unui detașament trimis cu tren special din Oradea și după o luptă crîncenă între țărani și soldați au putut fi salvate persoanele oficiale atacate[92].

În județul Sălaj soldații reîntorși au condamnat la moarte pe notarul din Sig, apoi au devastat notariatele de pe malul Crasnei, au ocupat pretura din Crasna și au declarat că de acum înainte ei vor dispune acolo. Toți funcționarii publici au fugit[93]. Din cele 72 de notariate cercuale ale județului Sălaj încă în primele zile de agitații, s-au refugiat din fața maselor conduse de soldați un număr de 30 de notari[94]. O delegație a județului Sălaj trimisă la guvern, la începutul lui decembrie, a caracterizat starea publică a județului drept compromisă și a vorbit despre falimentul administrației[95]. Este caracteristică în acest sens constatarea subprefectului Török István, care declară că pînă la înăbușirea mișcărilor administrația a fost în întreaga țară paralizată[96].

Au pornit la atac împotriva notarilor și a organelor locale de stat soldații care părăseau cazărmile mergînd spre casă și în satele din împrejurimile

[87] Arhiva Institutului de istorie a partidului — Budapesta. Acte ale Ministerului de Interne, anul 1918 (neorganizat la data cercetării).

[88] V a j d a, *op. cit.*, p. 148.

[89] *Századok*, 1956, p. 406.

[90] V a j d a, *op. cit.*, p. 156. Vezi și Arhivele Statului — Oradea : Actele prefectului județului Bihor, anul 1918, nr. 5930.

[91] *Nagyvárad Napló*, din 7 nov. 1918, p. 3.

[92] *Nagyvárad Napló*, din 5 nov. 1918, p. 5.

[93] *Szilágysomlyó* (Șimleu Silvaniei), din 7 nov. 1918.

[94] *Szilágysomlyó*, din 19 dec. 1918, p. 2.

[95] *Ibid.*

[96] *Ibid.*

orașului Cluj. La 10 noiembrie ziarul „Ujság" (Gazeta) informează că din regiunea Clujului aproape toți notarii s-au refugiat la oraș[97]. Ei au declarat că în nici un caz nu se vor reîntoarce la posturi.

La Dej, după ce soldații „... au forțat ușile de fier ale magaziei de arme și au scos armele, munițiile, grenadele ... s-au răspîndit prin tot orașul îngrozind populația cu salve de împușcături..." iar după aceea s-au îndreptat spre case[98]. Pe linia ferată din valea Someșului au sosit din ce în ce mai multe trenuri încărcate cu sute de soldați, care au chemat la arme populația satelor. În comunele Cășeiu, Rucărești, Rusu, Lozna, Cristolț din județul Solnoc-Dobîca notarii au fost alungați încă în primele zile[99].

Mișcarea condusă de soldați s-a extins și în ținuturile Transilvaniei centrale. Subprefectul județului Mureș, în telegrama sa adresată ministrului de interne în prima jumătate a lunii noiembrie, a raportat că două treimi din numărul notarilor s-au refugiat[100]. Și aici în fruntea mișcării erau soldații. Telegrama din 4 noiembrie a prefectului jud. Tîrnava, adresată Consiliului Național din Transilvania, face respectiva confirmare : „În urma comportării fără frînă a soldaților care se întorc la vetrele lor, ... putere publică nu mai există... și deoarece și populația civilă ia parte activă în aceste uneltiri, siguranța publică în astfel de condiții nu se mai poate menține"[101]. La izbucnirea mișcărilor revoluționare din această regiune a contribuit, fără îndoială, în mare măsură și trecerea spre casă a soldaților din garnizoana Sibiului. În acest oraș, la 2 noiembrie, soldații din garnizoană s-au răsculat, au eliberat deținuții militari și prizonierii de război ruși. Apoi, împreună cu cei eliberați au luat drumul casei[102].

Tot soldații reîntorși acasă au stat în fruntea mișcărilor din Secuime. Aici de pildă în Lueta, la 6 noiembrie populația comunei a ținut o întrunire cu prilejul căreia a hotărît ca soldații să atace primăria, să arunce în aer cazarma jandarmilor, să izgonească poliția și autoritățile comunale[103].

Datele de mai sus arată că țărănimea din Transilvania, prin izgonirea unei bune părți a notărimii a paralizat activitatea notariatelor, adică a acelor unități locale ale puterii de stat burghezo-moșierești care se aflau în relații nemijlocite cu țăranii. În cele mai multe cazuri prefecții și subprefecții se plîng că din această cauză administrația nu mai poate funcționa și recurg la ajutorul preoților pentru rezolvarea problemelor, dar nici în felul acesta nu sînt în stare să ducă lucrurile la bun sfîrșit. În lipsa organelor administrative locale, prefecții au fost neputincioși. În multe locuri țărănimea a exercitat puterea cu ajutorul armelor, iar ici-colo conducerea administrației locale a fost preluată de consiliile naționale, care au fost înființate aproape în fiecare localitate din Transilvania pînă spre mijlocul

---

[97] *Ujság*, din 10 nov. 1918.

[98] *Vármegyei Közélet (Szolnok-Doboka)* (Viața publică în comitatul Solnoc-Dobîca), din 7 nov. 1918, p. 1.

[99] *Vármegyei Közélet (Szolnok-Doboka)*, din 14 nov. 1918, p. 2.

[100] *Századok*, 1956, p. 405.

[101] Arhiva Institutului de istorie a partidului — Budapesta. Acte ale Ministerului de Interne, anul 1918 (neorganizat la data cercetării).

[102] *Telegraful romîn*, din 23 oct./5 nov. 1918, p. 447.

[103] V a j d a, *op. cit.*, p. 151.

lunii mai întîi în orașe apoi în reședințele județene și de plasă și pe urmă la sate. Aceste consilii formate în urma apelului Consiliului național maghiar din Budapesta, deși nu erau organe politice ale guvernului Károlyi slujeau în realitate interesele acestuia. Unele consilii naționale s-au opus reprezentanților administrativi ai vechiului sistem burghezo-moșieresc, dar fiind organele burgheziei liberale au fost împotriva alungării cu forța a notarilor și jandarmilor și a împărțirii pe calea revoluționară a marilor moșii. Aceste consilii urmăreau rezolvarea problemelor pe cale reformistă. Pentru a evita ca unii membri din unele consilii naționale să ia eventuale măsuri contrare țelurilor burgheziei liberale guvernul nu era de acord ca acestea să ia în mîinile lor administrația. Un ordin al guvernului a și confirmat acest lucru : „Alcătuirea consiliului național nu înseamnă că toate vechile organe ale administrației orășănești trebuie scoase din activitate. Dimpotrivă, vechile organe sînt datoare să îndeplinească și pe mai departe sarcinile ce le revin..."[104] Deci guvernul nu vrea să predea exercitarea puterii în mîna consiliilor naționale, mai ales în Transilvania, de teama eventualelor contradicții ce s-ar ivi între politica sa și revendicările consiliilor naționale romîne, care accentuau tot mai des că în afară de asigurarea ordinei publice nu acceptă linia politică a guvernului. La rîndul său guvernul se temea că aceste consilii vor îndrepta mișcările țărănești către lupta de eliberare națională.

Dar guvernul de la Budapesta nu a putut înlătura autoritatea consiliilor naționale în Transilvania, care în multe locuri — atît la orașe cît și la sate — au schimbat organele reprezentative numite de guvern. Astfel, la Orăștie au fost suspendați — pe motiv de neîncredere — primarul, chestorul de poliție și un funcționar de poliție[105]. La Hunedoara primarul orașului a fost tras la răspundere și suspendat din funcție pentru atitudinea sa din timpul războiului[106]. Cu ocazia înființării Consiliului Național la Sebeșul Săsesc, o parte a funcționarilor își prezintă demisia și în locul lor Consiliul numește alții[107]. În felul acesta puterea foștilor prefecți devine din ce în ce mai îngrădită.

Între guvern și diferitele consilii naționale existau contradicții ; totuși, într-o anumită privință guvernul din Pesta și consiliile naționale maghiare, cît și cele romînești erau de acord : lupta pentru potolirea mișcărilor țărănești îndreptate contra moșierilor și a reprezentanților locali ai puterii burghezo-moșierești.

*

În lupta lor împotriva organelor administrative locale țăranii s-au aflat față în față cu un alt organ al puterii, rămas pe loc și după „victoria revoluției" la Budapesta și detestat și mai mult de masele populare : cu jandarmeria. Țărănimea condusă de soldați nu a cruțat nici această forță aflată în slujba claselor dominante. Postul de jandarmi din Vladimirescu, de exemplu, a fost atacat și dezarmat de o grupă militară compusă din

[104] *Szilágysomlyó*, din 14 nov. 1918, p. 3.
[105] *Vajdahunyad*, din 17 nov. 1918, p. 4.
[106] *Vajdahunyad*, din 17 nov. 1918, p. 2.
[107] I. Clopoțel, *Revoluția din 1918*, p. 63.

60 de oameni. Aceeaşi soartă au avut-o şi alte posturi de jandarmi[108]. Pretorul de la Chişinău Criş a fost nevoit să concentreze la reşedinţa plăşii jandarmii posturilor rămase pe loc[109]. Situaţia jandarmeriei în această regiune nu s-a îmbunătăţit nici mai tîrziu, pentru că ţăranii şi-au apărat cu îndîrjire poziţiile cîştigate. La Socodor de pildă, prim-pretorul a încercat în două rînduri să readucă jandarmii, dar fără rezultat[110]. În legătură cu situaţia jandarmilor din întreaga regiune, dispunem de raportul din 22 noiembrie 1918 al comisarului delegat de guvern în judeţul şi oraşul Arad, raport înaintat Comandamentului de jandarmi din Debreţin. „Situaţia jandarmeriei a devenit insuportabilă în cele mai multe localităţi, în urma tulburărilor ivite în legătură cu mişcarea naţională" — se spune în raport[111].

Lupte serioase împotriva jandarmilor au avut loc şi în satele din împrejurimile Timişoarei.

Încă în ziua de 2 noiembrie Comandamentul de jandarmi din Caransebeş primeşte o telegramă în care se arată că sub conducerea soldaţilor întorşi la vatră ţăranii au dezarmat posturile din Năidaş, Marcina, Sicolari şi Susani. În localitatea din urmă ţăranii au eliberat prizonierii ruşi[112]. La vestea celor întîmplate în satele amintite mulţi jandarmi din alte localităţi îşi părăsesc posturile luînd cu ei întregul echipament[113].

Soldaţii reîntorşi acasă au pornit lupta împotriva jandarmilor şi pe teritoriul judeţului Hunedoara. Doctorul Leitner Mihály, vicepreşedintele Consiliului Naţional al judeţului Hunedoara, a raportat la începutul lunii noiembrie că întregul judeţ este în pericol[114].

În primele zile ale acestei luni ţăranii din comuna Bătrîna au atacat cu ajutorul soldaţilor înarmaţi postul de jandarmi, distrugînd mobilierul arzînd toate actele şi documentele de serviciu, luînd armele şi muniţiile[115]. Au fost incendiate sau devastate cazărmile jandarmilor de la Bucium, Obreja, Galda de Jos şi Intregalde[116]. În scurt timp majoritatea jandarmilor din această regiune au fost izgoniţi. În multe localităţi jandarmii, cuprinşi de panică, n-au mai aşteptat atacul ţăranilor ci s-au refugiat din vreme. De la postul de jandarmi din Teiuş, unul din cele mai mari şi mai importante, au fugit 4 jandarmi stagiari şi 33 de rezervişti, de frica maselor „înarmate cu bombe şi mitraliere"[117].

Posturile de jandarmi, nimicite, împrăştiate şi rărite, incapabile de luptă, au fost concentrate în centrele mai mari din regiunea Munţilor Apuseni şi din judeţul Arad, la Brad şi Turda[118]. În şedinţa administrativă ţinută în ziua de 10 decembrie, subprefectul judeţului Hunedoara a raportat urmă-

[108] *Aradi Közlöny*, din 3 nov. 1918, p. 249.
[109] Vajda, *op. cit.*, p. 150—151.
[110] Arhivele Statului—Arad. Acte administrative ale judeţului, anul 1918, nr. 27504.
[111] Arhivele Statului—Arad. Acte administrative ale judeţului, anul 1918, nr. 27422.
[112] Vajda, *op. cit.*, p. 146—147.
[113] *Ibid.*
[114] *Ibid.*
[115] *Ibid.*, p. 155.
[116] *Ibid.*, p. 154.
[117] *Ibid.*, p. 154—155.
[118] Arhiva Institutului de istorie a partidului — Budapesta. Acte ale Ministerului de Interne, anul 1918 (neorganizat la data cercetării).

toarele : „. . . . nu mai există putere publică, jandarmerie, deoarece poporul a gonit pe jandarmi ca să nu fie stavilă în calea acțiunilor sale fără frîu, sau a pretins retragerea lor, poate că și pentru faptul că în aceștia a văzut întruchipată puterea de stat"[119].

În județul Bihor, la Ianoșd, răsculații au dezarmat repede jandarmii[120], iar la Agrișu Mic țăranii au dat o adevărată luptă cînd aceștia au sosit în sat, în vederea înăbușirii mișcării. Jandarmii au fost atacați de un grup de circa 70—80 de oameni înarmați cu puști Mannlicher și de vînătoare, care i-a obligat să se retragă[121].

Lupta împotriva jandarmilor s-a extins încă din primele zile pe o suprafață importantă din Transilvania. Comandamentul de jandarmi din regiunea Bistriței, la începutul lui noiembrie, a telegrafiat regiunii de jandarmi din Brașov următoarele : „Cele mai multe posturi au fost constrînse să-și înceteze activitatea din cauza izgonirii jandarmilor. Din această cauză mai multe garnizoane au rămas fără pază jandarmerească"[122].

În cîteva zile au fost goniți jandarmii și din regiunea Clujului[123].

Ciocniri între jandarmi și țărani s-au semnalat și în părțile de răsărit ale Transilvaniei. Astfel, după cum am mai arătat, a fost atacat postul de jandarmi din Lueta, pentru ca la 8 noiembrie siguranța publică din județul Odorhei să devină cu totul inexistentă.

*

În cele prezentate am scos în evidență doar cîteva exemple din lupta țărănimii ardelene împotriva notarilor și jandarmilor, reprezentanții nemijlociți ai claselor exploatatoare, semnificative pentru dîrzenia cu care a fost dusă această luptă. Prin alungarea și nimicirea acestora țăranii au paralizat de fapt activitatea celor mai importante organe locale ale aparatului de stat burghezo-moșieresc. Numai pretorii, prefecții și subprefecții au mai rămas la posturile lor. Zadarnic au fost date dispoziții peste dispoziții, nimeni nu le-a executat. Paralizarea activității organelor locale ale administrației publice a făcut în schimb că crească sfera de influență a Consiliilor Naționale. O dată cu formarea gărzilor civile, aceste consilii au început să exercite în multe locuri putere politică. Situația astfel a fost folosită din plin de consiliile naționale românești pentru înfăptuirea revendicărilor lor.

ÎNĂBUȘIREA MIȘCĂRILOR REVOLUȚIONARE

Guvernul din Pesta, reprezentant al intereselor burgheziei, a încercat să înăbușe mișcările izbucnite la sate, luînd măsuri și apelînd în acest scop la sprijinul vechilor organe ale puterii rămase încă la posturile lor. Guvernul a mai organizat gărzi „civile" și „naționale", care la rîndul lor au trecut

[119] Arhivele Statului — Deva. Acte administrative ale județului Hunedoara, anul 1918, fasc. 411, nr. 2541.

[120] V a j d a, *op. cit.*, p. 148.

[121] *Ibid.*, p. 156. Vezi și Arhivele Statului — Oradea : fond. Actele prefectului județului Bihor, anul 1918, nr. 5930.

[122] V a j d a, *op. cit.*, p. 146.

[123] *Ibid.*, p. 157.

în multe locuri la lupta deschisă împotriva ţăranilor înarmaţi. Guvernul „revoluţionar" nu s-a dat în lături să arunce în luptă armele cele mai eficace, mitralierele, tunurile şi chiar avioanele. Iată cîteva date cu privire la activitatea guvernului şi a gărzilor civile în vederea înăbuşirii mişcărilor ţărăneşti. La Boroşineu garda civilă a ucis 8 ţărani, a rănit grav 20 şi mai uşor alţi 200, cu ocazia „restabilirii ordinei"[124]. La Agrişu Mic au fost ucişi 10 ţărani[125]; la Ciceu 6 ţărani au fost omorîţi şi 14 răniţi[126]. În comuna Făcet din Caraş-Severin, 104 ţărani au fost ucişi de bombele aruncate din avion[127].

Am putea enumera multe alte cazuri de acest fel, dar credem că şi cele amintite pînă acum sînt suficiente pentru a arăta atitudinea guvernului liberal Károlyi faţă de ţărani.

Guvernul a încercat să pună capăt mişcărilor ţărăneşti şi pe alte căi. Astfel, a anunţat că în curînd vor începe împroprietăririle, atrăgînd însă atenţia ţăranilor că aceia dintre ei care iau parte la mişcările revoluţionare nu vor beneficia de împroprietărire.

În acţiunile sale de acest fel, guvernul a fost în mare măsură sprijinit de majoritatea consiliilor naţionale — atît romîne cît şi maghiare — înfiinţate în toate părţile. Cu toate că, în general, consiliile naţionale romîne au urmat o altă linie politică decît linia urmată de cele maghiare, în ceea ce priveşte dezarmarea ţărănimii ele au fost de acord. Consiliul naţional romîn al judeţului Tîrnava Mare, înfiinţat la 5 noiembrie la Sighişoara, după ce a declarat că va activa conform directivelor Consiliului central naţional romîn a stabilit că: „În ceea ce priveşte ordinea publică ameninţată de situaţia excepţională de azi declară că este gata să colaboreze cu organele asemănătoare ale naţiunilor străine, maghiare, săseşti, precum cu toţi cetăţenii Ungariei sau Ardealului pentru siguranţa vieţii şi averii tuturor cetăţenilor din judeţ"[128]. Acelaşi lucru l-a declarat şi Consiliul naţional al judeţului Solnoc-Dobîca. Într-o declaraţie dată la începutul lui noiembrie, preşedintele acestuia a declarat „. . . membrii acestui Consiliu vor colabora cu cea mai mare plăcere în privinţa siguranţei personale şi a averii (cu Consiliul naţional maghiar) dar numai în aceasta . . . căci ei vor urma hotărîrea Consiliului de stat naţional romîn"[129]. Consiliul naţional romîn înfiinţat în judeţul Sălaj a considerat şi el necesară colaborarea cu celelalte consilii în interesul menţinerii „păcii" şi a „ordinei publice"[130]. Aceeaşi atitudine o constatăm şi în declaraţia Consiliului naţional din Beiuş, înfiinţat în 3 noiembrie: „Consiliul naţional romîn salută Consiliul naţional maghiar local, şi pînă cînd nu va primi altă directivă din partea comitetului executiv al Partidului Naţional Romîn, îl va sprijini în menţinerea ordinei şi în asigurarea executării netulburate a activităţii sale publice"[131]. La această colaborare se referă Apáthy István, comisarul guvernial de atunci al Ardealului, într-un studiu al său scris în 1920 în legătură cu activitatea consiliilor

[124] *Századok*, 1956, p. 403.
[125] *Ibid.*
[126] *Ibid.*, p. 403—404.
[127] *M.M.T.V.D.*, vol. V, p. 327.
[128] I. Clopoţel, *op. cit.*, p. 64.
[129] *Vármegyei Közlöny*, din 7 nov. 1918, p. 2.
[130] *Szilágysomlyó*, din 24 nov. 1918, p. 3.
[131] *Gazeta Poporului*, din 12 nov. 1918, p. 6.

naționale ardelene : „Colaborarea prietenească, și putem spune chiar frățească la început, între consiliile naționale maghiare, romîne și săsești, evitînd fiecare orice fel de provocare ar fi asigurat și pe mai departe ordinea"[132].

Unele consilii naționale romîne și maghiare au trimis delegați la sate în vederea localizării mișcării revoluționare, cu scopul de a „lămuri" pe țărani. Mai tîrziu acestea au recurs la ajutorul episcopilor, ca prin trimiterea unor circulări pastorale la preoții din sate să contribuie la „liniștirea spiritelor". În acest scop episcopul romîno-catolic, împreună cu cel reformat și unitarian, au trimis o scrisoare pastorală comună, prin care cheamă pe credincioși ca „în vederea înțelegerii pline de dragoste să uite jignirile aduse și primite în aceste timpuri grele, și să sprijine prin aceasta intențiile guvernului popular, întru menținerea păcii și ordinei interne"[133]. O chemare asemănătoare a lansat și episcopul greco-catolic din Oradea, Ciorogariu : „Ni s-a adus la cunoștință — spune apelul — că în unele locuri domnește patima. Persoanele înarmate reîntoarse de pe fronturi periclitează siguranța personală și a averii mărind numărul victimelor războiului, cu jertfe noi ale cetățenilor pașnici, nimicind ceea ce războiul a mai lăsat în viață de om și avere. Chem preoții să răspîndească de pe amvon ziua binecuvîntată a păcii apropiate și datoria ordinei publice și înțelegerii pașnice"[134].

În afară de consiliile naționale, guvernul a mobilizat toate organele autorității de stat în vederea înăbușirii luptei revoluționare a țărănimii. Ministrul agriculturii a trimis conducerii Asociației economice a Transilvaniei la 5 noiembrie, următoarea telegramă :

„Pe baza înțelegerii noastre cu domnul ministru de război și Consiliul Național, vă atragem atenția să se organizeze gărzi civile, în cel mai scurt timp, pe teritoriul apărătinător jurisdicției dvs. în interesul sprijinirii siguranței publice și a averii personale, și ca în aceste gărzi să participe atît populația țărănească cît și funcționarii și angajații. Pentru obținerea armelor necesare să interveniți la cel mai apropiat comandament militar"[135].

Cu astfel de măsuri s-a grăbit guvernul să înăbușe mișcarea revoluționară a țărănimii. Prin colaborarea tuturor organelor locale și organizațiilor care apăraseră vechiul sistem, prefecții, subprefecții și celelalte organe de stat, sprijinite de cele mai multe din consiliile naționale încă din primele momente ale înființării lor, guvernul a făcut cu putință înăbușirea luptei duse de țărani pentru democratizarea vieții publice. Prin măsurile luate, cu ajutorul organelor sus amintite, guvernul a reușit să facă acest lucru înainte ca țărănimea răsculată să fi putut profita de victoria ei parțială, înainte ca țărănimea să fi putut înființa la sate organe de lungă viață menite să reprezinte cu adevărat interesele poporului muncitor.

Cu toate că guvernul burghezo-liberal, ajuns la putere datorită revoluției, sub presiunea mișcărilor își însușise în programul său — în linii mari — aceleași revendicări pentru care masele porniseră cu armele la luptă, el

---

[132] Apáthy, *op. cit.*, p. 158.
[133] *Vármegyei Közélet*, din 21 nov. 1918, p. 3.
[134] *Nagyvàradi Napló*, din 7 nov. 1918, p. 6.
[135] Arhivele Filialei din Cluj a Academiei R.P.R. : fond. Asociația Economică din Transilvania, anul 1918, nr. 564.

s-a opus dintru început mişcărilor de masă. Cauza acestei atitudini constă în faptul că masele populare au căutat să-şi ducă la îndeplinire programul pe o cale deosebită, mai hotărîtă, mai revoluţionară, decît cea trasată de guvern. În urma experienţelor acumulate de prizonierii reîntorşi din Rusia, programul maselor a depăşit în multe cazuri ţelurile guvernului, care reprezenta în fond interesele burgheziei liberale. Guvernul a căutat să-şi înfăptuiască programul pe calea reformelor incomplete, căutînd ca prin satisfacerea într-o oarecare măsură a pretenţiilor revoluţionare ale maselor, să menţină vechea situaţie. Astfel a putut fi stăvilită şi lărgirea mişcărilor ţărăneşti în vederea ocupării pămînturilor, a exproprierii marilor moşieri.

Este însă un fapt incontestabil că lupta hotărîtoare revoluţionară a maselor împotriva statului austro-ungar şi răsturnarea acestei puteri a dus la eliberarea naţională a ţărănimii şi muncitorimii din Transilvania. Revoluţia burghezo-democratică din toamna anului 1918, revoluţie pe care burghezia a căutat s-o împiedice dar care a fost declanşată de masele muncitoreşti şi ţărăneşti, a fost factorul hotărîtor al unirii Transilvaniei cu Romînia.

ДАННЫЕ О БОРЬБЕ ТРАНСИЛЬВАНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА ОСЕНЬЮ 1918 г.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В результате военного поражения Центральных держав, под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции осенью 1918 г. в Венгрии вспыхнула буржуазно-демократическая революция. Эта революция в короткий срок свергла центральную буржуазно-помещичью власть, но не было образовано рабоче-крестьянское правительство, как этого следовало ожидать, так как место прежнего правительства заняли представители либеральной буржуазии. Новое правительство было готово на все, чтобы устранить причины наиболее острых противоречий. Оно включило в свою программу борьбу за окончание войны, осуществление национальной независимости, обеспечение демократических прав, решение аграрного и национального вопроса. Правительство Карои пыталось удовлетворять эти демократические требования, придавая им, однако, ограниченный характер, стремясь к их постепенному осуществлению путем реформ. Правительство Карои желало мира и национальной независимости, но без территориальных потерь. Оно было расположено обеспечить права национальностей, но без признания права на самоопределение, которое привело бы к распаду венгерского государства. Правительство хотело дать землю крестьянам, но так, чтобы одновременно сохранить и крупные поместья.

Народные массы, которым были известны события русской революции, пошли дальше тезисов правительства, служившего, в первую очередь, интересам либеральной буржуазии. Измученные страданиями, перенесеными во время войны, народные массы ожидали немедленного

принятия радикальных мер. Но правительство затягивало проведение демократических реформ, оставило неизменными прежние административные органы и не отказалось от поддержки вооруженных сил, которые обслуживали раньше буржуазно-помещичьи правительства. Поэтому, после образования нового правительства, движение народных масс не прекратилось, а наоборот, достигло нового подъема, особенно в рядах крестьянства.

Крестьяне во главе с солдатами и бывшими русскими военнопленными, которым были известны события Великой Октябрьской социалистической революции, восстали против помещиков, захватывали помещичьи амбары, склады и стада и делили между собой скот и запасы продуктов, сохраняемые помещиками с спекулятивными целями. В некоторых местностях (в Западных горах и их окрестностях) крестьяне пытались завладеть землей.

При этом крестьяие вели борьбу и против нотариусов, ближайших представителей буржуазно-помешичьей ыласти в деревие и исполнителей получаемых свыше распоряжений. Во всей Трансильвании в течение нескольких дней большинство этих подлых слуг буржуазно-помещичьего режима были изгнаны. А местами пострадали и волостные старшины (преторы).

Крестьянство вело борьбу и против жандармов, в результате чего жандармские посты были разогнаны и их остатки сконцентрировались в более крупных центрах Трансильвании.

Изнание нотариусов и жандармов т. е. местных предствителей буржуазно-помещичьей государственной власти, парализовало местную администрацию. Но крестьянству не удалось создать свои собственные органы правления т. к. национальные румынские и венгерские советы, сазданные в первые дни революции и поддерживающие политику буржуазно-либерального правительства, остановили с помощью оружия дальнейшее развитие крестьянского движения.

DONNÉES RELATIVES À LA LUTTE DES PAYSANS DE TRANSYLVANIE À L'AUTOMNE 1918

RÉSUMÉ

A la suite de la défaite militaire des Puissances Centrales sous l'influence de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre, éclata en Hongrie, à l'automne 1918, une révolution bourgeoise-démocratique qui renversa peu après le gouvernement bourgeois-agrarien. La place du gouvernement renversé ne fut cependant pas prise — comme il eût été normal — par un gouvernement des ouvriers et des paysans, mais par les représentants de la bourgeoise libérale. Au début, le nouveau gouvernement se déclara prêt à faire tout

son possible afin d'éliminer les causes des contradictions les plus accentuées ; il promettait de mettre fin à la guerre, de lutter pour l'indépendance nationale et pour l'assurance de droits démocratiques et d'apporter une solution juste à la question agraire et nationale. Encore est-il que le gouvernement Károlyi ne tenta de satisfaire ces revendications que de manière limitée, progressive et réformiste. Il désirait la paix et l'indépendance nationale, mais sans pertes territoriales. Il était disposé à assurer des droits aux nationalités, mai sans leur reconnaître le droit à l'autodétermination qui leur permît de se séparer de l'état hongrois. Il désirait partager les terres aux paysans, tout en maintenant les grandes propriétés foncières.

Mais les revendications des masses, qui étaient au courant des événements de la révolution russe, étaient plus grandes que les postulats du gouvernement, qui servait en premier lieu les intérêts de la bourgeoisie libérale. Encore sous l'empire des souffrances endurées pendant la guerre, ces masses attendaient des mesures radicales, immédiates, alors que le gouvernement différait l'application des réformes démocratiques, maintenait en fonction les anciens organes administratifs et ne refusait pas son appui aux forces armées qui avaient servi auparavant les gouvernements bourgeois-agrariens. C'est ce qui explique que, loin de s'apaiser, les troubles connurent un renouveau au sein des masses paysannes.

Les paysans, ayant à leur tête les soldats et les anciens prisonniers russes qui avaient assisté aux événements de la révolution socialiste, attaquèrent les grandes propriétés seigneuriales, dévastèrent les granges et les magasins de blé et se partagèrent le bétail et les produits accumulés par les propriétaires à des fins spéculatives. Dans les Monts Apuseni et leurs environs, les paysans essayèrent même d'occuper les terres. Mais, privée des directives d'un parti marxiste révolutionnaire, cette tentative échoua.

Les paysans soulevés attaquèrent aussi les notaires, qui étaient les représentants du pouvoir bourgeois-agrarien, les exécutants les plus odieux des ordres du gouvernement. Dans toute la Transylvanie, ces serviteurs du régime bourgeois-agrarien furent chassés et, dans certaines localités, les préteurs eurent eux aussi à souffrir. Les gendarmes ne furent pas épargnés non plus : ils furent chassés de leurs postes et se rallièrent dans quelques centres plus importants de la Transylvanie.

La fuite des notaires et des gendarmes paralysa l'administration locale. Cependant les paysans ne réussirent pas à remplacer ces représentants du pouvoir par les leurs, parce que les conseils nationaux roumains et hongrois qui furent créés aux premiers jours de la révolution soutinrent la politique du gouvernement bourgeois-libéral et réprimèrent les troubles par les armes.

Privés d'un parti révolutionnaire, les mouvements des masses paysannes revêtirent, en quelque mesure, le caractère et les formes d'une lutte spontanée, ce qui permit au gouvernement Károlyi de rétablir aisément „l'ordre" et de faire revivre l'ancienne administration, en n'apportant que des changements non essentiels.

FRĂMÎNTĂRI ÎN RÎNDURILE TINERETULUI MUNCITOR DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA ANILOR 1917—1922

DE

A. BUNEA şi G. TOMUŢA

Încleştarea disperată a marilor puteri imperialiste în primul război mondial şi angrenarea sub o formă sau alta a ţărilor dependente şi semidependente în această vîltoare sîngeroasă, au scos la iveală din plin putreziciunea sistemului capitalist ajuns în faza imperialistă şi condamnarea sa inevitabilă la pieire. Capitalismul imperialist, însă, avea să pricinuiască încă multe nenorociri omenirii muncitoare, inclusiv generaţiilor tinere, care năzuiau spre libertate şi o viaţă mai bună.

Războiul imperialist care dura de ani de zile, a dus masele muncitoare într-o mizerie de nedescris. Milioane de vieţi tinere au fost sacrificate pentru interesele unui mănunchi de exploatatori. În faţa tristei realităţi creşte tot mai mult ura împotriva potentaţilor vremii şi a slugilor lor social-democraţii oportunişti, creşte convingerea că numai păşirea hotărîtă pe drumul arătat de Marx şi Lenin poate izbăvi popoarele de exploatare şi asuprire.

Momentul crucial în această privinţă a fost pregătit şi realizat de eroicul proletariat rus, condus de partidul bolşevic, în fruntea căruia se găsea însuşi făuritorul său, marele geniu al revoluţiei proletare, V. I. Lenin. Înfăptuind Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, proletariatul rus biruitor confirma valabilitatea universală a învăţăturii marxist-leniniste şi deschidea, totodată, drumul întregii omeniri muncitoare spre orînduirea socialistă, „spre izbăvirea lumii de jugul capitalismului şi de războaie capitaliste" — cum spunea Lenin.

Triumful revoluţiei proletare pe a şasea parte a globului pămîntesc a avut un răsunet puternic în toate ţările lumii, dînd naştere acelui val revoluţionar uriaş, care a cuprins masele largi muncitoreşti, în perioada 1917—1923.

În condiţiile create de primul război mondial, influenţa Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie se va exercita cu o intensitate deosebită, mai ales asupra ţărilor din imediata vecinătate a Rusiei. Aceasta cu atît mai mult cu cît unele dintre aceste ţări, de pildă Ungaria, după cum arăta Lenin

încă din 1913, se găseau într-o situație asemănătoare cu cea din Rusia[1]. Prin urmare ideile revoluției proletare găseau aci un teren propice, fapt confirmat și de evenimentele revoluționare care au avut loc în Germania, Romînia ș.a.m.d.

Sub influența Revoluției din Octombrie, care a marcat victoria leninismului asupra oportunismului internațional elementele revoluționare din sînul partidelor socialiste desfășoară o luptă tot mai susținută împotriva oportuniștilor, demascînd în fața maselor trădarea acestora și arătînd necesitatea creerii unor partide leniniste de tip nou, capabile să organizeze și să conducă lupta împotriva exploatării și a asupririi omului de către om.

*

În această perioadă de avînt a luptei maselor muncitoare din diferite țări, inclusiv din țara noastră, a luat o amploare deosebită și mișcarea revoluționară a tineretului.

Situația social-economică și social-politică a tineretului muncitor din Transilvania era de așa natură încît constituia un teren prielnic pentru înrădăcinarea și aici a ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Burghezia, tentată în general să antreneze în procesul de producție tineretul pe care-l poate exploata mai bine, pretinzîndu-i să presteze o muncă egală cu a muncitorilor maturi, dar plătindu-i salarii mult mai mici, a completat rîndurile rărite de război ale populației active în producție, angajînd la muncă femeile, tineretul și chiar copiii.

Lipsurile materiale care au apărut în timpul războiului și în perioada de timp imediat următoare, datorită distrugerilor și uriașului consum neproductiv, au accentuat mizeria maselor și au promovat o ofertă neobișnuit de mare de brațe de muncă din rîndurile tineretului. Burghezia a exploatat din plin, în interesul obținerii unor cîștiguri tot mai ridicate, această situație. Astfel, la turnătoria „Simonffy" din Cluj, alături de numai 5 muncitori calificați, sînt folosiți nu mai puțin de 16 ucenici și 8 practicanți. Patronii sobari din Cluj, în număr de 26, foloseau munca neplătită a ucenicilor, deși existau muncitori calificați în această branșă, care nu aveau de lucru.

Tineretul era angajat în industria grea, obligat să lucreze peste puterile lui și retribuit cu un salariu derizoriu. La întreprinderile Rohin și Aszód din Timișoara, obligațiile de muncă sînt de 10—12 ore la zi, nu este respectat repausul săptămînal, iar salariul zilnic în anul 1922, în plină inflație, este de 10 lei. Aceeași situație și la alte uzine însemnate din Timișoara, cum este fabrica Friedrich și atelierul Vintel[2].

Cu toate că normele legale în vigoare interziceau utilizarea copiilor sub 14 ani în mine, totuși angajarea lor se făcea pe scară din ce în ce mai mare. Dintr-o mină de fier din Bocșa (raionul Reșița, reg. Timișoara), ce se afla sub conducerea Ministerului Industriei, sosește la redacția ziarului „Ifjumunkás" (Tînărul muncitor) din Cluj, următoarea informație: „Îndată ce copilul de miner atinge vîrsta de 10 ani, trebuie să se prezinte la locul de muncă, fiind folosit la transportul materialelor. La vîrsta de 13—14 ani, el

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. XIX, E.S.P.L.P., 1957, p. 301.
[2] *Ifjú Gárda* (Tînăra Gardă), Cluj, din 25 dec. 1922, p. 1 și 7.

coboară în mină, unde trebuie să lucreze 8 ore la zi. Organismul său încă nedezvoltat slăbeşte în aşa măsură, încît în cîţiva ani îşi pierde orice putere de rezistenţă. În felul acesta se pot vedea aici tineri de 18 ani, care frînţi trupeşte şi sufleteşte, au mai degrabă înfăţişarea de bătrîni decît de tineri ce se bucură de viaţă. Aceeaşi este situaţia într-o măsură mai mică sau mai mare, şi în celelalte mine"[3].

Lipsa de preocupare a patronilor pentru asigurarea celor mai elementare condiţii de protecţie a muncii, lipsa de experienţă a tinerilor muncitori, cît şi slăbirea atenţiei lor din cauza muncii extenuante, au determinat o extraordinară creştere a accidentelor de muncă. Iată cîteva din aceste tragedii ale căror victime au fost copii între 9—14 ani :

Pe un şantier, unui copil de 11 ani i s-a încredinţat transportul cărbunelui ; lucrînd şi noaptea, copilul surmenat a adormit în apropierea unui morman de cărbune care s-a dărîmat peste el, pricinuindu-i moartea.

Într-o fabrică de gips, un copil de 12 ani lucra fără nici o măsură de protecţie lîngă un scripete, care, o dată cu mîneca prea lungă a hainei, a prins şi mîna copilului zdrobindu-i-o.

Nu era mai uşoară, ba poate din multe puncte de vedere era chiar mai grea situaţia tinerilor ucenici care lucrau în atelierele meşteşugăreşti. Aici, după ce lucrează gratuit pe seama patronului timp de 11—13 ore, sub cuvînt că învaţă meseria, ucenicul este obligat să mai îndeplinească o serie de îndeletniciri casnice pe seama familiei patronului, este înfometat şi supus la pedepse corporale. Aşa se explică de ce tocmai printre aceşti năpăstuiţi se semnalează cele mai frecvente cazuri de sinucidere, din care citäm doar unul şi anume cazul ucenicului Kún Miksa, în vîrstă de 15 ani, care nemaiputînd îndura traiul impus de patronul său, Komáromi János, încearcă să-şi pună capăt zilelor cu sodă caustică[4].

Deosebit de grea era şi situaţia tineretului sătesc. De mic, copilul proletarului agricol era folosit la muncă. La început pentru îngrijirea gîştelor proprietarului de pămînt, apoi o dată cu vîrsta, la porci, la vaci, la căratul gunoiului şi, în sfîrşit, la toate celelalte munci. „El umblă desculţ, îmbrăcat în zdrenţe, n-a avut niciodată în mînă bani, nu are haine de sărbătoare, niciodată nu a avut parte de vreo satisfacţie spirituală, nu ştie nici scrie nici citi, — în schimb roboteşte de dimineaţa pînă seara — şi scurta sa viaţă şi-a măcinat-o muncind (aici cenzura a tăiat din text un rînd şi jumătate) fără să aibă timp măcar să se gîndească pentru ce sînt astfel orînduite toate acestea"[5] — relata ziarul „Ifjúmunkás" din 1 august 1918.

Această viaţă grea a răpit tineretului muncitor posibilitatea de a frecventa şcoala. De altfel, această posibiliate era redusă şi prin politica şcolară a statului burghez, care cheltuia, în anul 1915, pentru armată 11 miliarde coroane, iar pentru învăţămîntul public abia 1% din această sumă şi anume, aproximativ 110 miloane coroane[6].

---

[3] *Ifjúmunkás* (Tînărul muncitor), Cluj, nr. 15—16 din 1 noiembrie 1922, p. 5.

[4] *Erdélyi Munkás* (Muncitorul ardelean), Cluj, din 16 aug. 1919, p. 4.

[5] Vezi *A vörös lobogó alatt, válogatott irások a magyar kommunista ifjusági mozgalom történetéből, 1917—1919* (Sub steagul roşu, documente alese din istoria mişcării tineretului comunist din Ungaria, 1917—1919). Budapesta, 1955, p. 69.

[6] *Ibid.*, p. 246.

Școala era în general a celor bogați. Taxele școlare extrem de urcate, constituiau o piedică serioasă în calea tinerilor muncitori și țărani care ar fi vrut să învețe carte. În astfel de condiții, numai în mod excepțional și cu mari sacrificii copiii muncitorilor și ai țăranilor muncitori puteau urma școala.

Înăsprirea teroarei, discriminările național-șoviniste, stoarcerea unor impozite din ce în ce mai mari de la muncitori și țărani pentru continuarea războiului imperialist, agravau și mai mult mizeria, făcînd să crească revolta maselor muncitoare din imperiul austro-ungar împotriva exploatatorilor și asupritorilor.

Toate acestea făceau ca masele exploatate și asuprite să devină conștiente că nu se mai poate trăi ca înainte, iar exploatatorii nu-și mai puteau menține dominația cu ajutorul vechilor metode de guvernare, ceea ce constituia condițiile obiective ce caracterizează o situație revoluționară, după cum arată Lenin[7].

Analizînd în lumina tezelor leniniste, situația creată în Romînia, istoricii noștri apreciază perioada anilor 1918—1920 ca fiind tocmai o astfel de situație revoluționară[8]. La condițiile obiective care au generat această situație, se adaugă lupta din ce în ce mai hotărîtă a maselor muncitoare, sub conducerea grupurilor comuniste, pentru curmarea măcelului mondial, pentru pace, pîine și liberate. Drumul spre această țintă nu le mai era necunoscut. Victoria Revoluției Socialiste din Octombrie constituia un imbold deosebit ce atrăgea tineretul muncitor alături de elementele cele mai conștiente, spre torentul luptei revoluționare.

*

Mizeria războiului apăsa din greu în acești ani și asupra copiilor. Iată un fragment dintr-o scrisoare a elevului Asztalos Berci din clasa a IV-a elementară din Tg. Mureș, trimisă în anul 1917 pe front, tatălui său, zidarul Asztalos Mózes: „Dragul meu tată! Iartă-mă că de atîta vreme nu ți-am scris, am fost bolnav de tifos, au trebuit să mă ducă la spital. M-a îngrijit într-un timp mama, dar nu a avut posibilitatea mai departe . . . eu am atîta minte ca să văd că mama se zbate mult pentru noi, dar nu mai poate să ne susțină, căci e mare scumpetea, a întrecut cu mult cîștigul mamei. Acum sînt în clasa a IV-a și e tare scump și mama nu mai poate plăti banii împrumutați pentru cărți și caiete. Eu sînt mai bine acum, numai că sînt tare slab"[9].

Pe măsură ce flagelul războiului lovea mase tot mai mari de oameni, cîștiga popularitate lozinca leninistă de luptă împotriva războiului imperialist, pentru o pace democratică. La această luptă aderă și un mare număr de intelectuali progresiști, tineri studenți, cum au fost, de exemplu cei organizați în cercul „Galileu", din Budapesta, reînființat în anul 1917. Poziția tinerilor din acest cerc sublinia o dată în plus puternica influență

[7] V. I. Lenin, *Opere alese*, vol. II, ed. a II-a, 1954, p. 620—621.

[8] P. Constantinescu-Iași, *Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra mișcării revoluționare din Romînia în anii 1917—1919*. București, 1957, p. 27.

[9] *A vörös lobogó alatt* . . ., p. 58—59.

pe care o exercitase Marea Revoluție Socialistă din Octombrie asupra celor mai diferite categorii de oameni. Protestînd împotriva războiului imperialist, membrii cercului lansează un manifest în care se spune : „În mijlocul asasinatului în masă, interesul proletariatului mondial este unul singur : război războiului. La această idee a aderat proletariatul revoluționar din Petrograd și Moscova... Fraților, acum e rîndul nostru"[10]. Manifestul a apărut la sfîrșitul anului 1917 și a fost răspîndit și în cursul anului 1918. Scopul activității cercului, așa cum reiese dintr-un alt manifest, din 24 octombrie 1918, este „lupta pentru viitoarea ordine umanitară a lumii, bazată pe cooperația între popoare ... pentru a ajuta străduința acelora care văd posibilă noua ordine mondială numai prin schimbarea condițiilor obiective de viață, prin schimbarea organizării sociale, dar mai ales prin schimbarea modului de producție"[11].

Unul din membrii cercului Turnovsky Sándor, se afla mobilizat la Cluj din toamna anului 1917, pînă în vara anului 1918. La îndrumarea conducătorilor cercului din Budapesta, el intră în legătură cu reprezentanții progresiști ai intelectualității din Cluj, care făcuseră primii pași pentru înființarea unei filiale a cercului „Galileu" și în acest oraș, discutaseră materialul de propagandă și răspîndiseră broșurile primite de la centru. În pofida interdicției unor asemenea adunări, membrii cercului se întruneau în secret în localul universității. Ei erau în legătură și cu unii dintre studenții romîni, străduindu-se în comun să întemeieze Uniunea socialistă a studenților, care a și luat ființă în 1919 dar a activat doar ilegal. Pentru activitatea lor democratică, unii studenți au fost excluși din organizația oficială studențească[12].

Sabotarea mașinii de război imperialiste a luat o deosebită amploare după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. În anul 1918, muncitorii de la uzinele din Reșița ale societății austro-maghiare de căi ferate intră în grevă, cerînd majorarea salariilor și reducerea timpului de muncă. Greva durează de la 27 martie pînă la 7 aprilie, dar revendicările muncitorimii nu sînt satisfăcute, fiind calificate de comisia de litigiu ca nerealizabile. Producția uzinelor era în acest timp considerată ca producție de război și în consecință muncitorii de acolo erau supuși disciplinei militare. Comandamentul militar hotărăște să pedepsească pe 35 din participanții la grevă, sancționîndu-i fie prin pedeapsă disciplinară, fie prin ordine de chemare sub arme. În ziua de 21 mai 1918, hotărîrea a fost adusă la îndeplinire, înmînîndu-se ordine de chemare unui număr de 25 muncitori greviști.

Această măsură a stîrnit indignarea muncitorilor de la alte întreprinderi din Reșița. Ei și-au manifestat solidaritatea de clasă cu cei pedepsiți, intrînd la rîndul lor în grevă. „Încetarea lucrului a devenit generală, aproximativ 8.000 de muncitori au intrat în grevă" — scrie procurorul general regal din Timișoara, în raportul său către Ministrul Justiției[13].

---

[10] Turnowsky Sándor, *Adalék a Galilei kör történetéhez* (Contribuții la istoria cercului Galileu), în *Korunk* (Epoca noastră), I (XVI), 1957, 8, p. 1070.

[11] *A vörös lobogó alatt...*, p. 102.

[12] Turnowsky Sándor, *op. cit.*, p. 1071.

[13] *Mi már leszünk kizsákmányolt proletárok! 1848—1919* (Noi nu vom mai fi proletari exploatați), vol. I, Budapesta, 1951, p. 199.

Între cei acuzați și judecați pentru participarea la grevă au fost numeroși tineri : Beregszász Terezia, de 21 ani, Mureșan Elvira, de 18 ani, Rosian Maria, de 22 ani, Dvorzsák Maria, de 20 ani, Beregszász Ana, de 18 ani, Dvorzsák Josefina, de 22 ani, Perian Xenia, de 20 ani, Müllmann Francisca, de 20 ani, Suda Ileana, de 19 ani, Lidivai Ana, de 20 ani.

Ca circumstanță agravantă a acuzării, procurorul din Lugoj menționează împrejurarea că „încetarea muncii a împiedicat aprovizionarea frontului, pentru că fabrica amintită produce cărămizile refractare necesare furnalelor producătoare de materiale de război"[14]. Dar tocmai prin aceasta, mișcarea grevistă de la Reșița a servit cauzei celor ce îndurau mizeria războiului.

Neprezentarea la recrutare și încorporare, dezertarea pe scară tot mai mare din armată, neîndeplinirea ordinelor ofițerilor sau chiar refuzul de a lupta pe front și fraternizarea cu inamicul, erau fapte la ordinea zilei. Înființarea unor tribunale speciale, dintre care unul a funcționat și la Cluj în 1918, pentru judecarea acestor cazuri[15], fără să poată opri mersul lucrurilor, dovedesc doar descompunerea armatei imperialiste și amploarea pe care a luat-o împotrivirea tineretului tîrît la război pentru interesele exploatatorilor.

Îndîrjirea maselor exploatate din țara noastră era cu atît mai mare cu cît se știa că în țara vecină de la răsărit se rezolvaseră, în interesul oamenilor muncii, tocmai problemele care erau atît de arzătoare și pentru masele populare de aici : pace, pămînt, libertate socială și națională. Aceste înfăptuiri au fost cunoscute de populația din Transilvania nu numai din relatările făcute în presă, ci și din povestirile soldaților lăsați la vatră. Istoricul eveniment din octombrie 1917 găsește o mare parte a tineretului din Transilvania pe frontul din răsărit. Propaganda făcută de bolșevici pentru fraternizare, pentru pace, pentru transformarea războiului imperialist în război civil, răsuna convingător pentru numeroșii soldați ce îndurau de ani de zile viața grea din tranșee. Întorși acasă, ei au început să acționeze în consecință. Despre aceasta amintește și Al. Marghiloman în „Notele" sale politice : „În Transilvania soldații întorși de pe front s-au aruncat asupra primăriilor și percepțiilor și negăsind cele de nevoie, au jefuit pe proprietari fără deosebire de neam, unguri, sași, ori romîni. Mocsonyi mi-a declarat : „La noi, acolo, am avut bolșevism"[16].

Dintre soldați, unii se aflau în Rusia ca prizonieri de război, capturați pe frontul din Galiția. Ei au fost eliberați din prizonierat în urma Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. În această situație, mii de tineri, alături de vîrstnici, au trăit în mod nemijlocit mărețul eveniment, participînd la revoluție, avînd posibilitatea să cunoască în de-aproape problemele revoluției socialiste, scopul pe care-l urmărea, precum și realizările imediate ale puterii sovietice.

Dîndu-și seama că drumul arătat de Lenin și înfăptuit de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie este unicul drum prin care se poate pune capăt vechii lumi capitaliste, tot mai mulți tineri prizonieri înțelegeau că

[14] *Ibid.*, p. 199.
[15] *Kolozsvári Hírlap* (Informația Clujului), din 11 aug. 1918, p. 2.
[16] Al. Marghiloman, *Note politice, 1918*. București, 1927, vol. IV—V, p. 106.

lupta dusă de muncitorimea din Rusia este și cauza lor. De aceea, sub conducerea grupurilor comuniste, sute de tineri romîni și maghiari au luptat alături de bolșevici, iar la întoarcerea acasă au participat la evenimentele revoluționare din Transilvania care au avut loc în toamna anului 1918 și au apărat cu aceeași fermitate internaționalistă tînăra Republică Sovietică Maghiară împotriva intervenționiștilor și a contrarevoluției.

O serie de documente, ca și presa vremii care s-a mai păstrat, relatează fapte din care rezultă limpede cît de puternică a fost influența pe care a exercitat-o Revoluția din Octombrie asupra maselor asuprite din Transilvania, inclusiv asupra tineretului muncitor, precum și spaima de moarte pe care le-a inspirat-o exploatatorilor. Așa, de exemplu, miile de prizonieri romîni, maghiari și de alte naționalități, care s-au întors în țară după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, în loc să fie lăsați acasă, pentru a-și vedea familiile după ani îndelungați de despărțire, erau internați în lagăre sub diferite pretexte.

Un astfel de caz este oglindit în ziarul reacționar „Kolozsvári Hirlap" (Informația Clujului), numerele din 26 și 27 februarie 1918. În nr. din 26 februarie se aduce la cunoștință publicului că la Cluj a sosit primul transport de 1.600 „frați prizonieri" din Rusia, dar care au fost aduși în cel mai mare secret „încît publicul nici nu a știut despre acest eveniment istoric".

„Într-adevăr, nu știm — scria corespondentul ziarului — pentru ce a trebuit să sosească în secret și de ce cercurile competente n-au încunoștințat populația din timp asupra acestui eveniment, pentru a face o primire sărbătorească fraților noștri reîntorși din prizonierat, care au trecut prin atîtea încercări pentru noi".

N-a trebuit să treacă însă decît o singură zi pentru a ieși la iveală, o dată în plus, ipocrizia de care erau capabile clasele exploatatoare și presa care le slujea. Același ziar, din 27 februarie, se grăbea să dea explicații populației „de ce nu pot fi lăsați acasă imediat prizonierii reîntorși", scoțînd la iveală, în felul acesta, și cauzele pentru care prizonierii din Rusia erau aduși în secret. . .

Uitînd ce a afirmat (că acesta ar fi primul transport de prizonieri) corespondentul se plînge că aproximativ de trei săptămîni sosesc prea mulți prizonieri din Rusia, în diferite orașe ale Transilvaniei, printre care și cei 1.600 sosiți la Cluj.

Pentru a înșela masele, se arată că foștilor prizonieri nu li se poate da drumul acasă, în primul rînd din motive sanitare, deoarece ar putea să răspîndească o serie de boli molipsitoare, fapt pentru care trebuie ținuți în carantină mai mult timp. În continuare însă, corespondentul exprimă deschis poziția reacțiunii pe care o susține, arătînd că „. . . e trist că în afară de aceasta trebuie să treacă și printr-o altfel de carantină. . . Avem date pozitive despre faptul că cetățeni, aparținînd patriei noastre, s-au încadrat voluntar în armata rusă. Prin urmare, trebuie să fim foarte atenți, ca nu cumva acești oameni rătăciți să ducă acasă și ideile lor periculoase"

„Scopul pe care-l urmăresc — se arată mai departe în articol — reiese limpede din faptul că s-au găsit asupra lor tot felul de manifeste și documente secrete. Din toate acestea se poate vedea că este neapărată nevoie și este în interesul statului mai presus de orice (adică a statului burghezo-mo-

șieresc, *n.n*), ca pe aceşti oameni să nu-i lăsăm de-a dreptul acasă, ci să le supraveghem intenţiile, lumea lor spirituală, străduindu-ne să exercităm o anumită influenţă asupra acestora şi eventual să trezim în ei din nou simţul patriotic adormit"[17].

Zbirii monarhiei habsburgice şi apoi ai celei romîne, după 1 decembrie 1918, aveau să-şi vadă însă în curînd spulberată această iluzie, atunci cînd mulţi dintre tinerii care au refuzat să-şi verse sîngele în războiul imperialist, după instaurarea dictaturii proletariatului în Ungaria, la 21 martie 1919, s-au înrolat în primele rînduri ale Armatei Roşii, pentru apărarea tinerei Republici Sovietice Maghiare.

*

Atitudinea faţă de tînărul stat socialist de la graniţa de apus, a constituit o serioasă piatră de încercare pentru spiritul de solidaritate internaţională a proletariatului din Transilvania. Acest spirit se afirmă cu tot mai multă hotărîre sub influenţa ideilor Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie.

Proletariatul din Transilvania avea de înfruntat în această privinţă campania patriotardă dezlănţuită de burghezo-moşierimea din Romînia pentru intervenţia militară contra republicii sovietice maghiare. Sînt la ordinea zilei chemările adresate tineretului pentru a-l determina să se înscrie voluntar în armată, sub lozinci ca acestea : „Să sufocăm cu energie orice porniri iridente şi de bolşevism"[18]. Conducătorii rezistenţei organizate spontan pentru apărarea Ungariei socialiste sînt calificaţi de ziarul burghez reacţionar „Patria" drept „asasini", „anarhişti", „haiduci", „instigatori", iar faptele lor drept „banditisme de apaş"[19].

Trebuie remarcat faptul că elementele mai conştiente ale proletariatului maghiar erau convinse că armata de intervenţie este trimisă de statul romîn pentru apărarea intereselor claselor exploatatoare, şi în consecinţă o numesc peste tot „armata boierilor". Presa tineretului din Ungaria, face de asemenea o demarcaţie hotărîtă între statul romîn şi poporul muncitor din Romînia. „Proletariatul romîn, după situaţia sa economică, îl recunoaştem ca frate şi nu considerăm că se deosebeşte de noi pentru că vorbeşte altă limbă, deci nici lupta noastră nu se duce contra „romînilor" în general, ci contra burghezo-moşierimii romîne" subliniază unul din ziarele tineretului, din anul 1919[20]. Este demascată de asemenea cîrdăşia reacţiunii din Ungaria cu reacţiunea externă, arătîndu-se cum burghezia din Ungaria „şi-a ridicat din nou capul" la vestea intervenţiei imperialiste pentru înăbuşirea revoluţiei socialiste din ţară[21].

Din rîndurile tineretului din Transilvania, se desprind luptători care participă ca voluntari la apărarea Republicii Sovietice Maghiare. Astfel, în ziua de 6 aprilie 1919, un grup de 18 elevi de liceu din Timişoara, au fugit de acasă mergînd prin Aradul Nou şi Arad spre Békéscsaba, pentru a se

---

[17] *Kolozsvári Hírlap*, nr. 49 din 26 şi 27 februarie 1918, p. 4 şi respectiv 3.
[18] *Patria*, Sibiu, I (1919), nr. 9 din 12/25 februarie, p. 2.
[19] *Patria*, I (1919), nr. 4 din 6/19 februarie, p. 1.
[20] *A vörös lobogó alatt . . .*, p. 384.
[21] *Ibid.*, p. 344, după ziarul *Nyugatmagyarországi Ifju proletár* (Tînărul proletar al Ungariei de apus) din 23 mai 1919.

înrola în armata roşie maghiară. În ziua de 9 aprilie 1919, un al doilea grup, de aproximativ 30 de tineri, a părăsit Timişoara cu acelaşi scop[22].

Influenţa revoluţionară se resimte şi în rîndurile armatei active. Siguranţa din Sibiu anunţa într-un raport că soldaţii şi voluntarii regimentelor din Alba-Iulia s-au declarat deschis pentru revoluţie, din aceştia un număr de 350 înrolîndu-se în Armata Roşie din Ungaria[23].

Printre tinerii ardeleni care au luptat în această perioadă cu arma în mînă pentru apărarea cauzei proletariatului, se aflau şi eroii de mai tîrziu ai clasei noastre muncitoare: Ion Fonaghi, Béla Breiner, Mauriciu Encel, Józsa Béla şi mulţi alţii.

În focul luptelor aprige, pe care le-au purtat aceşti tineri entuziasmaţi de ideile Marelui Octombrie şi animaţi de dragostea fierbinte pentru clasa muncitoare căreia-i aparţineau, ei şi-au cîştigat o bogată experienţă în activitatea revoluţionară, devenind luptători şi conducători neînfricaţi ai U.T.C. şi P.C.R.[24]

După înăbuşirea în sînge a revoluţiei socialiste maghiare, tinerii scăpaţi de teroarea albă hortystă se reîntorc în Transilvania, continuînd lupta cu aceeaşi hotărîre împotriva exploatatorilor de aici.

*

Unirea Transilvaniei cu Romînia burghezo-moşierească n-a uşurat cu nimic situaţia muncitorimii şi deci nici a tineretului muncitor. Exploatarea şi teroarea continuă să apese deopotrivă pe umerii oamenilor muncii romîni, maghiari sau de alte naţionalităţi. În aceste împrejurări elementele cele mai conştiente din rîndurile tineretului muncitor îşi unesc tot mai mult forţele împotriva duşmanului comun, burghezo-moşierimea din Romînia, şi sub îndrumarea grupurilor comuniste trec la acţiune. În vederea luptei însă trebuia făcut primul pas şi anume, organizarea tineretului.

La 28 aprilie 1920 ia fiinţă la Cluj primul cerc al tineretului muncitor. Aşa cum reiese din raportul Comitetului Executiv al Partidului Socialist din Ardeal şi Banat, pe perioada 1 ianuarie 1919—30 iunie 1920, cercul a început la scurtă vreme după înfiinţare, o muncă educativă serioasă, s-a preocupat de organizarea mai multor adunări şi excursii, precum şi de situaţia materială şi spirituală a membrilor săi[25].

Acest cerc, din care făceau parte tineri maghiari şi romîni, după cum semnalează ziarul „Erdélyi Munkás", la 25 iunie număra peste 450 de membri. Dintre aceştia, 182 erau tineri metalurgişti iar ceilalţi, de alte profesii printre ei numărîndu-se şi aproape 20 de invalizi de război.

Privitor la gruparea tinerilor din acest cerc, după locul lor de muncă, este demn de reţinut faptul că într-un singur loc, anume la C.F.R., lucrau între 180—200 din totalul membrilor, ceilalţi fiind răspîndiţi în diferite ateliere mici[26]. Asemenea cercuri se înfiinţează în lunile următoare şi în

[22] *Mi már nem leszünk . . .*, vol. I, Budapesta, 1941, p. 312.

[23] Mihail Roller, *Avîntul revoluţionar al maselor populare din Romînia în anii 1917—1921. Crearea Partidului Comunist Romîn*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C al P.M.R.*, nr. 6, 1957, p. 43.

[24] *Luptători pentru pace, socialism şi fericirea poporului*. Ed. Tineretului, 1955, vol. I, Buc., p. 75—85, 99—109, 167—177, 263—270.

[25] *Tineretul socialist*, Bucureşti, nr. 32 din 1 sept. 1920, p. 2.

[26] *Erdélyi Munkás*, din 17 iulie 1920.

provincie. Concomitent începe activitatea pentru convocarea primului congres al tineretului muncitor din Ardeal și Banat. Sînt invitați și reprezentanți ai tineretului socialist din Romînia veche.

Congresul se ține la 25 iulie 1920, la Cluj. După citirea unui raport asupra situației mișcării tineretului, se trece la votarea statutului uniunii. Organizația de tineret întemeiată atunci avea drept scop „să concentreze, să facă educația și să conducă păturile exploatate ale tineretului muncitor, în vederea eliberării intelectuale și fizice pe calea spinoasă a revoluției"[27]. Între delegați domnește o vie însuflețire. O moțiune de salut adresată primului congres al proletariatului socialist din Romînia, se încheie cu strigătul: „Trăiască socialismul internațional! Trăiască Internaționala a III-a!"

Mersul ascendent al organizării este însă oprit brusc din cauza teroarei dezlănțuite de regimul burghezo-moșieresc după înăbușirea grevei generale din 1920. Rîndurile tineretului muncitor din Transilvania au fost dezorganizate. Ziarul „Ifjúproletár" (Tînărul proletar), ce ar fi trebuit să apară imediat după congres, își începe activitatea abia în martie 1921 „după o muncă grea și obositoare", cum se specifică în primul număr al gazetei.

Munca de organizare a început din nou cu însuflețire în primăvara anului 1921, dar a suferit iarăși o întrerupere; numeroși conducători ai tineretului, participanți la Congresul I al P.C.R. (mai 1921), au votat afilierea la Internaționala a III-a și din această cauză au fost arestați și condamnați la închisoare; din rîndurile tineretului muncitor au fost astfel scoase, samavolnic, cele mai conștiente elemente.

Tineretul muncitor din Transilvania învinge însă la scurtă vreme și acest impas. În octombrie 1921 Uniunea se întărește din punct de vedere organizatoric, înglobînd organizația tineretului muncitor din Banat, care pînă atunci forma o grupare aparte.

Uniunea tineretului muncitor din Ardeal și Banat, cum se va numi de acum înainte, activează ca organitație legală, fiind recunoscută persoană juridică de către judecătoria de ocol din Cluj[28].

Organizația tineretului muncitor crește într-un ritm rapid. Pînă la 1 noiembrie 1922 se înființează organizații ale tineretului în principalele centre muncitorești din Transilvania. Din presa timpului reiese că astfel de organizații au luat ființă la Cluj, Tîrgu-Mureș, Dej, Toplița-Romînă, Arad, Bocșa-Romînă, Lugoj, Brașov, Sf. Gheorghe, Sibiu, Satu Mare, Oradea, Baia Mare, Diciosînmartin (azi Tîrnăveni — reg. Stalin), Alba-Iulia. La 1 iunie 1922 ziarul „Ifjúmunkás" anunță că la Lupeni, Petroșani, Vulcan, Lonea și în alte centre miniere s-au alcătuit organizații de tineret, bazate pe lupta de clasă, și că tineretul muncitor de acolo s-a înscris în masă în aceste organizații. La aceeași dată, organizația din Timișoara număra aproape 1.100 membri.

Rol de seamă, organizator, agitator și propagandistic joacă ziarele tineretului care apar în această perioadă: „Ilfjúproletár" (Tînărul proletar) din care însă se tipărește un singur număr la 20 martie 1921; cu aceeași orientare apare apoi bilunar, în tot cursul anului 1922, ziarul „Ifjúmunkás".

---

[27] *Ifjúmunkás*, I (1922), nr. 12 din 1 sept., p. 1.
[28] *Tineretul socialist*, nr. 21 din 17 dec. 1921, p. 4.

Interzis de autorităţi la sfîrşitul anului 1922, ziarul reapare după o scurtă întrerupere, la 25 decembrie 1922, sub un titlu nou : „Ifjúgárda" -Tînăra Gardă", ca organ central al Uniunii tineretului muncitor din Ardeal şi Banat[29].

În coloanele ziarelor se dau îndrumări în vederea iniţierii cursurilor de învăţămînt marxist. Astfel se recomandă pentru început lecţia din caietul I apărut în colecţia „Biblioteca tineretului muncitor". Din Braşov se anunţă că în cadrul organizaţiei se ţin cursuri cu tema „Învăţătura economică a lui Karl Marx"[30]. Activitatea instructiv-educativă îmbracă cele mai variate forme : în mai multe oraşe se organizează cercuri pentru studiul limbii esperanto, se ţin conferinţe de popularizare a ştiinţei. La Cluj se iniţiază cursuri de alfabetizare. La Dej are loc în ziua de 10 septembrie 1922 o serată literară, la care sînt prezentate fragmente din operele scriitorilor şi poeţilor proletari. În diferite centre se înfiinţează biblioteci, fie din banii proveniţi din cotizaţii, fie prin contribuţia benevolă a membrilor organizaţiei.

Baza organizaţiei o formează celulele alcătuite după locul de muncă : fabrică, atelier, şcoală. Organul superior este comitetul local, apoi organizaţia judeţeană, subordonată organizaţiei regionale.

Munca pentru atragerea de noi membri se duce de la om la om. În acest scop se organizează aşa-numite „săptămîni de asalt", cînd activitatea organizatorică se intensifică simultan în toate centrele. Membrii activi ai Uniunii arată tineretului neorganizat necesitatea şi avantajele organizării, fac propagandă pentru susţinerea ziarului tineretului muncitor. În urma unei asemenea acţiuni, numărul membrilor organizaţiei de tineret din oraşul Braşov a sporit cu 40. În anul 1921, săptămîna de asalt se organizează între 3 şi 9 noiembrie, sub semnul Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie. În apelul lansat către tineret se spune : „Săptămîna aceasta, care cuprinde şi o aniversare scumpă tuturor muncitorilor, aniversarea , la 7 Noiembrie, a patru ani de la revoluţia rusă, săptămîna aceasta trebuie să fie şi săptămîna începuturilor organizatorice ale tineretului muncitor din Romînia"[31].

Se urmăreşte permanent lărgirea bazei sociale a organizaţiei, prin atragerea păturilor celor mai largi ale tineretului muncitor : femei, tineret sătesc, ucenici.

Într-un articol intitulat „Către femeile muncitoare", ziarul „Ifjúmunkás" arată situaţia de inferioritate a femeilor în orînduirea capitalistă şi le îndeamnă la organizare.

Atenţie deosebită se dă organizării tineretului sătesc. Prin intermediul presei muncitoreşti se subliniază că sprijinul de nădejde al organizaţiei la sate trebuie să fie proletariatul agricol, apoi semiproletariatul şi, în sfîrşit, ţărănimea mijlocaşă. Rezervă însemnată revoluţionară formează tinerii de la sate, care iarna, împinşi de mizerie, vin la oraş să caute de lucru. În rîndurile lor trebuie să se ducă o susţinută muncă de agitaţie sub lozinca : „Pămîntul este al celor ce-l muncesc". În ce priveşte programul general al muncii în rîndurile tineretului ţărănesc, se spune : „Sarcina agitaţiei la

---

[29] Monoki Ştefan, *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919—1940)* (Cărţi maghiare apărute sub stăpînirea romînă...), Budapesta, 1941, vol. II, p. 83.

[30] *Ifjúmunkás*, din 1 sept. 1922, p. 4.

[31] *Tineretul socialist*, din 5 noiembrie 1921, p. 1.

sate este de-a arăta tineretului sătesc cauza mizeriei sale și influența nefastă pe care o exercită asupra sa orînduirea capitalistă"[32], iar scopul organizațiilor țărănești este „lupta împotriva asupririi moșierești și de stat"[33].

Ca metode practice de activitate la sate sînt recomandate : excursiile la care să participe atît muncitori de la orașe cît și țărani muncitori, organizarea de jocuri colective și de competiții sportive, subliniindu-se că pentru a suda prietenia între muncitori și țărani trebuie dusă o intensă activitate propagandistică ; astfel se recomandă ca tinerii de la orașe să ducă la sate ziarul tineretului muncitor, atrăgînd atenția asupra articolelor ce tratează probleme privind țărănimea, precum și cărți pentru întemeierea de biblioteci ambulante de împrumut.

În economia Transilvaniei sectorul producției meșteșugărești ocupînd un loc de seamă și înglobînd prin urmare un mare număr de ucenici, organizația de tineret este permanent preocupată de situația tinerilor ucenici crunt asupriți de meșteri, precum și de patronii fabricilor sau uzinelor. Sub îndrumarea organizației tineretului muncitor, în școlile de ucenici se formează grupe de 3—5 tineri „dintre cei cu conștiința mai ridicată", cu misiunea de a reprezenta pe colegii lor în fața directorului sau a consiliului profesoral. Revendicările sînt, în general, de natură economică sau pentru îmbunătățirea procesului de învățămînt. Se cere sistarea învățămîntului de seară și de duminica în școlile de ucenici, înzestrarea cu rechizite școlare, ziua de muncă de 8 ore, în care să fie socotit timpul pentru învățarea meseriei și orele de clasă. Ca mijloace de susținere a acestor revendicări sînt indicate memoriile către direcțiunea școlară, protestele către inspectoratul școlar și în sfîrșit „pregătirea, organizarea și conducerea ultimului mijloc de constrîngere, greva școlară"[34]. Acțiunile au fost de multe ori încununate de succes. Astfel, la Petroșani, în urma unui memoriu înaintat de reprezentanții organizației tineretului muncitor, direcțiunea școlii de ucenici a satisfăcut revendicările ucenicilor, instituind învățămîntul teoretic după masa în loc de seara, cum fusese pînă atunci, iar la Tg.-Mureș conducerea școlii a recunoscut comitetul de împuterniciți al elevilor — organul care reprezenta interesele ucenicilor în fața forurilor conducătoare. Ucenicii își formau astfel convingerea despre necesitatea organizării, despre rezultatele care pot fi atinse printr-o acțiune solidară.

Uniunea Tineretului Muncitor se străduiește să folosească pentru scopurile sale chiar și unele organizații inițiate de burghezie. Astfel, se preocupă de organizarea cercetășiei în interesul proletariatului. În acest scop se dau instrucțiuni asupra constituirii grupelor de cercetași, asupra echipamentului, subliniindu-se necesitatea ca cercetașul să se obișnuiască să citească harta, să facă ridicări topografice[35]. Chemarea lansată de Uniune avea menirea să contrabalanseze acțiunea inițiată de burghezie în ce privește organizarea tineretului. Principele Carol lansase încă în martie 1919, deci abia la cîteva luni după alipirea Transilvaniei la Vechiul Regat, un „Apel către tineretul de peste Carpați", chemîndu-l să se înscrie în organizația

[32] *Ifjú Proletár*, din 20 martie 1921, p. 3.
[33] *Ifjúmunkás*, din 1 mai 1922.
[34] *Ifjúmunkás*, din 15 sept. 1922, p. 2.
[35] *Ifjúmunkás*, nr. 10—16 din 1 iulie 1922, p. 15.

cercetăşiei „pe calea adevărului şi dreptăţii"[36], desigur „adevăr" şi „dreptate" conforme concepţiei claselor exploatatoare din Romînia, ale căror interese le apăra acest vlăstar corupt al Hohenzollernilor. În timp ce burghezo-moşierimea romînă chema tineretul să-şi strîngă rîndurile în jurul tronului regal, cultivînd şovinismul şi naţionalismul cel mai feroce, presa tineretului muncitor arată că trebuie folosită orice posibilitate, deci şi cercetăşia, pentru „a trezi conştiinţa de clasă a tineretului muncitor şi pentru a-l disciplina"[37], pentru a-l îndruma spre adevăratul patriotism şi spre internaţionalism.

Uniunea Tineretului Muncitor din Transilvania se întăreşte prin urmare — din punct de vedere organizatoric — în perioada 1920—1922, avînd ramificaţii în cele mai importante localităţi din Transilvania şi Banat şi cuprinzînd mase tot mai largi de tineri. Această creştere organizatorică se face sub influenţa Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie şi sub directa îndrumare a comuniştilor. Sub aceeaşi influenţă se duce activitatea pentru intensificarea şi închegarea muncii tineretului prin unificarea organizaţiilor din Romînia veche, Transilvania şi Banat, Bucovina şi Basarabia, într-o organizaţie revoluţionară centralizată.

*

Lupta pentru unificare străbate ca un fir roşu activitatea Uniunii Tineretului Muncitor din Transilvania, de la înfiinţarea acesteia la realizarea organizaţiei unice pe ţară, în martie 1922.

Grupurile comuniste din ţara noastră acordă un sprijin susţinut mişcării tineretului muncitor, ajutîndu-l să-şi însuşească treptat ideologia marxistă şi să înţeleagă necesitatea luptei organizate împotriva exploatării şi asupririi. De asemenea un ajutor preţios a dat Internaţionala Comunistă a Tineretului, înfiinţată în noiembrie 1919 prin congresul de la Berlin, la care au participat şi delegaţi ai tineretului revoluţionar din ţara noastră. Rolul hotărîtor însă în formarea şi consolidarea organizaţiei unice a tineretului din ţara noastră, l-a avut Partidul Comunist din Romînia, creat în 1921.

Un rol important în procesul de centralizare a organizaţiilor regionale de tineret şi în orientarea justă a mişcării tineretului muncitor pe linia Internaţionalei Tineretului, l-a jucat scrisoarea din 22 mai 1920 adresată de Internaţionala Comunistă a Tineretului „către Comitetul Central al Mişcării Tineretului Socialist din Romînia"[38]. În acest document se explică din nou condiţiile de afiliere, combătîndu-se unele concepţii greşite asupra mişcării tineretului şi arătîndu-se necesitatea participării tineretului din ţara noastră la acţiunile economice şi politice ale muncitorimii, precum şi necesitatea desfăşurării unei propagande revoluţionare susţinute în rîndurile tinerilor din armată.

La 5 octombrie 1920, Comitetul Central al Uniunii Tineretului Socialist din Romînia, în urma unui schimb de vederi cu uniunile din Transilvania,

---

[36] *Patria*, din 4 martie 1919, p. 1.
[37] *Ifjúmunkás*, din 1 iulie 1922, p. 15.
[38] *Documente din istoria U.T.C. din Romînia, 1917—1944*. Ed. Tineretului, 1958, p. 25—30.

Banat și Bucovina, publică un comunicat despre convocarea unei conferințe în vederea unificării mișcării tineretului[39].

Conferința proiectată urma să se țină în zilele de 30—31 octombrie 1920, dar în aceeași lună avînd loc greva generală urmată de represiuni din partea regimului burghezo-moșieresc, conferința nu s-a ținut.

Activitatea în vederea unificării continuă. Elementele cele mai ridicate din organizație luptă pentru o unire principială care să ducă la crearea unei organizații revoluționare de tineret pe baze marxist-leniniste. În acest sens vorbește apelul adresat de Comitetul Executiv al organizației din Ardeal către tineretul muncitor din Romînia Veche. „Conștienți că puterea noastră se află în unitatea de interese și de voință, trebuie să ne strîngem rîndurile și să înglobăm pe toți tinerii muncitori din Romînia într-o asemenea organizație, care stînd pe baza luptei de clasă neîmpăcate, să elibereze proletariatul și să facă educația tinerilor muncitori pentu noua societate"[40]. Munca pentru unificare mergea astfel pe linia revoluționară preconizată de aripa de stînga a Partidului Socialist din Romînia și, după mai 1921, de Partidul Comunist din Romînia.

Conferința uniunilor regionale de tineret, ce fusese fixată pentru luna octombrie 1920, s-a putut ține abia un an mai tîrziu, la 23 octombrie 1921, la Brașov. Participă reprezentanți ai Comitetului central provizoriu al tineretului din București, delegați din Ardeal, Banat și Timișoara, hotărînd ținerea congresului general al tineretului din Romînia la 1 martie 1922. Burghezo-moșierimea însă nu a permis ținerea acestui congres, astfel că în zilele de 19—20 martie 1922 are loc la București doar o conferință, la care participă, de data aceasta, și delegați din Basarabia, Bucovina și Cadrilater. Chestiunea unificării este în centrul dezbaterilor conferinței. În Apelul adresat tineretului din Ardeal, Bucovina și Banat, se cere ca acesta să-și întărească organizațiile și să pornească alături de tineretul din vechea Romînie la luptă și la muncă comună[41].

Prin importanța hotărîrilor aduse, conferința generală din 19—20 martie 1922 poate fi socotită ca primul pas hotărîtor spre crearea organizației unice a tineretului muncitor din țara noastră, Uniunea Tineretului Socialist din Romînia, cum se va numi pînă în 1924.

*

Din activitatea organizației tineretului muncitor din Transilvania, în această perioadă, reiese emanciparea sa treptată de sub tutela oportunistă a P. S. D. și a sindicatelor din Ungaria și Transilvania, ai căror lideri s-au străduit tot timpul să orienteze mișcarea tineretului pe drumul reformismului. Radicalizarea mișcării se făcea sub influența ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, sub îndrumarea permanentă a grupurilor comuniste.

Programul organizației se bazează încă în cea mai mare parte pe revendicări economice generale, așa cum au fost formulate la congresul sindical, ținut la Sibiu între 4—7 iunie 1922 : ziua de muncă de 8 ore, repaus dumini-

[39] *Tineretul socialist*, din 5 oct. 1920, p. 3.
[40] *Ifjú Proletár*, din 20 martie 1921, p. 1.
[41] *Documente din istoria U.T.C. din Romînia, 1917—1944*. Ed. Tineretului, 1958, p.57.

cal, păstrarea minimului de salariu fără considerare la prețul valorilor create, interzicerea serviciului de noapte pentru tinerii care nu au împlinit 18 ani, concediu anual plătit, menținerea ucenicului în serviciu un an după terminarea meseriei. Ca revendicare instructiv-educativă se înscrie cerința pentru organizarea învățămîntului de perfecționare în cadrul celor 8 ore de muncă. Apare ca revendicare cu conținut politic cerința libertății de organizare, precum și aceea a încetării contractului individual al ucenicilor și introducerea contractului colectiv, mai eficace față de patron și mai grăitor față de ucenici în ce privește formarea spiritului de solidaritate în lupta împotriva patronilor.

Greva este socotită ca mijloc superior de protest. Tineretul muncitor din Transilvania a folosit acest mijloc de luptă și între anii 1917—1922, întreprinzînd acțiuni greviste fie în mod independent, fie alături de muncitorii mai vîrstnici; organizația de tineret din Timișoara a reușit să atragă în mișcarea de revendicări economice păturile cele mai largi ale tineretului; la Tg.-Mureș, prima mișcare pentru salarii a tineretului muncitor de la fabrica „Transilvania", desfășurată în anul 1922, s-a terminat cu succes.

În luna noiembrie 1922 are loc la Topliţa-Romînă greva cea mai mare cunoscută pînă atunci, a tineretului din Ardeal și Banat. Mișcarea grevistă a început spontan. Un supraveghetor a lovit pe un tînăr muncitor, acesta a protestat, fiind susținut și de alți tovarăși din atelier, ceea ce a adus concedierea atît a tînărului lovit de maistru cît și a altor 11 tineri muncitori, care i s-au alăturat.

Conducerea organizației locale de tineret a hotărît să ceară plata preavizului de 14 zile pentru cei concediați, iar ca revendicare generală, ridicarea salariilor cu 35%, pe care muncitorii maturi o și obținuseră dar pe care conducerea întreprinderii refuza s-o aprobe pe seama tineretului.

Tinerii și-au susținut revendicările încetînd lucrul în dimineața zilei de 4 noiembrie 1922. După masă au început tratativele și direcțiunea fabricii a fost nevoită să recunoască ambele revendicări ale greviștilor.

Relatînd desfășurarea grevei de la Topliţa-Romînă, ziarul „Ifjúgárda" din 25 decembrie 1922, remarcă disciplina conștientă și spiritul de solidaritate de care tineretul muncitor a dat dovadă cu această ocazie, menționînd totodată că victoria s-a datorat unității de voință și de acțiune pe care a manifestat-o tineretul[42].

Organizația tineretului muncitor din Transilvania mergea deci pe drumul luptei solidare de clasă, împotriva exploatării.

Dezvoltarea Uniunii Tineretului Muncitor din Transilvania spre o organizație revoluționară se face prin conturarea tot mai precisă a raportului dintre organizația de tineret, pe de o parte, și Uniunea Sindicală și P. S.D. pe de alta. În ce privește raportul dintre organizația de tineret și organizația sindicală, se precizează în repetate rînduri autonomia celei dintîi. Se arată obligația organizației sindicale de a sprijini organizația tineretului fără însă să o subordoneze, deoarece organizația tineretului muncitor „nu poate și nu trebuie să renunțe la lupta politică, deci activitatea sa nu poate fi cenzurată de Consiliul General al Sindicatelor"[43]. Lipsa de interes pe care

[42] *Ifjú Gárda*, din 25 dec. 1922.
[43] *Tineretul socialist*, din 12 noiembrie 1921.

o manifesta conducerea oportunistă a sindicatelor este demascată de Uniunea Tineretului Muncitor din Transilvania, arătîndu-se între altele că la congresul sindical ținut în anul 1921 la Brașov s-a promis „sprijinul" și „apărarea" organizației tineretului, dar promisiunea nu a fost îndeplinită, conducerea sindicatelor rezumîndu-se doar la vorbe[44].

Încercările de încălcare a autonomiei organizației de tineret, făcute de sindicatul din București, și atitudinea dușmănoasă a P. S. D. din Bucovina față de tineretul muncitor revoluționar încă slab organizat, aduc oprobiul conferinței generale a organizațiilor de tineret din 19—20 martie 1922. Delegații din Ardeal și Banat se solidarizează cu tineretul din Vechiul Regat și Bucovina, hotărînd să ducă o luptă intensă împotriva manifestărilor nesănătoase ale organizației sindicale din București și ale P. S. D. din Bucovina.

Subliniind pericolul ce amenință tineretul din partea burgheziei, care „atrage tineretul în organizații fasciste sub semnul naționalismului", Uniunea Tineretului Muncitor din Transilvania demască totodată și atitudinea de duplicitate a conducătorilor P. S. D. „care pe de o parte susțin *frontul unic* al tineretului, iar pe de altă parte sînt împotriva *autonomiei*" (subl. în text). Este înfierată de asemenea atitudinea net dușmănoasă a conducătorilor oportuniști ai P. S. D. Astfel se arată că : „P. S. D. din Bucovina și Ardeal și-au concentrat atenția spre îngenuncherea organizațiilor de tineret și uită că prin aceasta sprijină tendințele contrarevoluționare ale burgheziei din Romînia"[45].

Sînt criticate și alte aspecte din munca P. S. D. Astfel este înfățișat, ca un aspect negativ al muncii P. S.D., dezinteresul său față de organizarea tineretului sătesc.

Ruperea de metodele împăciuitoare ale P. S.D. se conturează cu tot mai multă precizie. Organele de presă subliniază necesitatea de a folosi toate mijloacele, chiar și munca sportivă și excursiile, pentru întărirea organizatorică și pentru educația revoluționară a tineretului, precizînd totodată ca un memento, că trebuie acționat astfel „dacă nu vrem ca străduințele tineretului muncitor să se epuizeze după „bunele" metode ale vechii social-democrații"[46].

Radicalizarea mișcării tineretului muncitor din Transilvania reiese și din orientarea tot mai hotărîtă spre lupta ideologică și politică. La influența exercitată în acest sens de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, se adaugă experiența cîștigată cu ocazia grevelor din perioada 1918—1920 și clarificarea ideologică adusă de Congresul I de constituire a P. C. R. În legătură cu greva generală din 1920 se trage concluzia necesității unei mai hotărîte orientări politice a mișcării muncitorești. În acest sens vorbește un grup de tineri, condamnați politici, cu ocazia eliberării lor din închisoare. La 1 iulie 1922 ei semnează în ziarul „Ifjúmunkás" articolul „Sarcina deschizătorilor de drumuri", în care arată că după greva generală organizațiile s-au destrămat pentru că „în afară de sublinierea intereselor economice,

[44] *Ifjúmunkás*, din 1 martie 1922, p. 1.
[45] *Ifjú Gárda*, din 25 dec. 1922, p. 9.
[46] *Ifjúmunkás*, din 1 iulie 1922, p. 5.

nu a fost în noi nici o altă tărie care ar fi putut constitui scheletul unei organizații de rezistență" și conturează țelurile mai avansate pe care trebuie să le urmeze mișcarea revoluționară a maselor asuprite, afirmînd necesitatea de a forma în rîndurile muncitorilor conștiința că rostul organizării nu este numai de a încheia un contract colectiv, ci și de a duce cu toată puterea lupta care va avea drept rezultat crearea unei asemenea situații, în care nu va mai fi de loc necesară străduința pentru un mai bun contract de muncă[47].

Debarasarea de influențele oportuniste, ca urmare a ecoului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a îndrumării de către comuniști, rezultă de asemenea din proclamarea tot mai hotărîtă a activității de pe poziția luptei intransigente de clasă. Vorbind de „uniunile de meseriași", organizații preconizate de burghezie ca foruri superioare ce urmau să arbitreze raporturile dintre muncitori și patroni, se arată că „nu există un om cu mintea sănătoasă, care să creadă povestea că uniunea care apără interesele patronilor, va apăra și interesele tineretului muncitor față de patron"[48].

În manifestele și chemările pe care Uniunea Tineretului Muncitor din Transilvania le lansează în această perioadă, se accentuează repetat că „programul organizației este bazat pe lupta de clasă"[49], că membrii organizației „sînt partizani ai luptei de clasă"[50].

Ca orientare justă servește exemplul proletariatului sovietic; arătîndu-se că la baza societății împărțite în clase stă proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție, că interesele proletariatului și cele ale capitaliștilor sînt diferite și de neîmpăcat, se spune în concluzie într-un articol: „În Rusia proletariatul a arătat care este adevărata luptă de clasă și care sînt rezultatele acesteia"[51].

O cotitură în ce privește orientarea organizației tineretului se observă și în problema națională. Mișcarea tineretului muncitor luptă să abandoneze drumul oportunist al autonomiei cultural-naționale preconizat de „marxismul" austro-ungar. În acest scop se arată necesitatea ca munca de agitație și propagandă să se facă în limba maternă a tineretului căruia i se adresează dar precizîndu-se totodată că nu este admis ca tinerii de altă limbă să formeze organizații separate și chemîndu-se tineretul muncitor la luptă contra iredentismului și a tendințelor de autonomie cultural-națională, care neagă principiul luptei de clasă.

Debarasarea de oportunism are loc paralel cu orientarea spre Internaționala a III-a comunistă. Acestei orientări i se dă expresie încă din anu 1919, cînd se spune: „Noi sperăm că Congresul Tinerimii Socialiste va adera la concepțiuni curate și va ști să se pătrundă în cursul dezbaterilor sale de spiritul de activitate desfășurat de Internaționala a III-a"[52].

La 1 mai 1922, falimentul Internaționalei a II-a este proclamat în mod hotărît: „Internaționala a II-a este a trecutului, a căzut în mod rușinos,

---

[47] *Ifjúmunkás*, din 1 iulie 1922, p. 2.
[48] *Ifjú Proletár*, din 20 martie 1921.
[49] *Ifjúmunkás*, din 1 martie 1922, p. 6.
[50] *Ifjúmunkás*, din 1 iunie 1922.
[51] *Ifjúmunkas*, din 1 martie 1922, p. 6.
[52] *Tineretul socialist*, din 21 sept. 1919, p. 3.

a dat faliment în timpul războiului mondial, a fost trădătoarea muncitorimii și o dată cu ea au devenit trădătoare toate partidele social-democrate. Un vînt revoluționar suflă în toate părțile lumii, peste tot partide noi, revoluționare iau în mînă conducerea muncitorimii, cu noi metode și pentru noi scopuri".

Însuflețit de acest spirit revoluționar, tineretul muncitor din Transilvania formează o rezervă serioasă a mișcării muncitorești în lupta sa împotriva exploatării.

Sub conducerea grupurilor comuniste, tineretul muncitor din Transilvania activează cu hotărîre pentru crearea P. C. R. și sub conducerea acestuia, pentru crearea U. T. C., care să organizeze și să conducă tineretul pe drumul luptei revoluționare.

Iată de ce marea majoritate a tinerilor, cărora li s-a dat încrederea de a reprezenta ca delegați muncitorimea, la Congresul I al Partidului Comunist din Romînia au votat cu entuziasm și hotărîre înființarea partidului și afilierea acestuia la Internaționala a III-a comunistă, fapt pentru care au fost arestați și maltratați alături de luptătorii mai vîrstnici.

În apelul tinerilor revoluționari închiși la Jilava, printre care se găseau și cei din Transilvania, se spunea răspicat că :

„Pentru vina de a fi votat afilierea la Internaționala a III-a, tineri muncitori, delegați ai mișcării tineretului din Romînia, sînt întemnițați de 8 luni de zile. Pentru că au căutat prin răspîndirea de manifeste să lumineze muncitorimea, alte zeci de tineri zac mereu în această temniță.

Pentru a fi luptat prin grai și scris pentru propagarea ideilor noastre, zeci de tovarăși tineri stau de luni de zile întemnițați la București. Față de dînșii aveți o singură obligație, dînșii vă cer un singur lucru : să vă organizați și să vă cultivați"[53].

Dintre tinerii muncitori transilvăneni care au participat la munca de făurire a P. C. R., un grup de zece inși este judecat în anul 1922. Acuzații sînt învinuiți că în primăvara anului 1921 au afișat manifeste tipărite de comuniști într-o tipografie secretă. La proces tinerii inculpați arată torturile îngrozitoare la care au fost supuși după arestare, cum au fost puși în lanțuri, bătuți și schingiuiți zile de-a rîndul.

După ce au fost ținuți în detențiune cîte 10—12 luni, sînt judecați și participanții la Congresul I al P. C. R., acuzați pentru că au votat afilierea la programul Internaționalei a III-a Comuniste. Între aceștia erau mai mulți tineri muncitori din Transilvania. Lunile grele de închisoare nu le-a înfrînt dîrzenia. S-au prezentat în fața judecătorilor cu fruntea sus, arătînd că au votat din convingere afilierea la Internaționala a III-a, dar că aceasta nu constituie un motiv pentru arestări. Ca de atîtea ori cînd pe banca acuzării se aflau reprezentanți ai proletariatului, acuzații devin acuzatori ai orînduirii bazate pe exploatare. Referindu-se la „libertățile" fluturate în fața maselor de „democrația" burgheză tinerii transilvăneni implicați în proces reamintesc judecătorilor aceste libertăți cerînd respectarea lor : „Fiecare are dreptul să-și spună deschis convingerea — noi ne-am folosit

[53] *Documente din istoria U. T. C. din Romînia, 1917 — 1944.* Ed. Tineretului, 1958, p. 53—54.

de acest drept, deci nu putem fi acuzaţi de acţiune contra statului". În cursul procesului, tinerii muncitori demască scopurile pe care le urmăreşte burghezia, atunci cînd împiedică masele de la lumina învăţăturii. „Au vrut să ne lase în întuneric pentru că clasa stăpînitoare ştie bine că poate să ne ţină sub apăsare şi să ne exploateze numai atîta vreme, pînă cînd sîntem neştiutori".

Închisorile deveneau, prin dîrzenia comuniştilor, adevărate şcoli ale luptei de clasă. Despre aceasta vorbeşte la proces Salamon Iosif, unul dintre acuzaţi. El spune că atunci cînd a fost arestat, nu a ştiut mult despre socialism. „Dar în celulele subterane de la Jilava, am învăţat. Acuma ştiu care-mi este datoria şi ce trebuie să fac pentru eliberarea fraţilor mei apăsaţi şi exploataţi".

La proces apare cu faţa palidă, după anul petrecut în temniţă, o tînără de 18 ani, Elena Filipovici. În vorbirea sa schiţează situaţia de mizerie în care trăieşte tineretul din Romînia burghezo-moşierească, apoi respinge una cîte una acuzele ce i se aduc împotrivă şi-şi încheie apărarea, spunînd: „Acuzele nu corespund realităţii. Nu am comis nici o acţiune antistatală. Singura mea vină este că, împinsă de mizeria vieţii, am intrat în organizaţie şi am făcut agitaţie în folosul acesteia, încă de la vîrsta de 14 ani. Dacă aceasta, în ochii dumneavoastră trece drept vină, pedepsiţi-mă, voi primi pedeapsa în linişte. Să ştiţi însă că vă înşelaţi dacă vă închipuiţi că puteţi opri prin închisoare, mersul înainte al vieţii"[54].

Eliberaţi din închisoare, tinerii care au suferit pentru convingerile lor deveneau luptători şi mai neînfricaţi pentru libertate. Ei îşi reluau activitatea în rîndurile tineretului muncitor. Elementele cele mai conştiente şi mai devotate au format astfel nucleul în jurul căruia se va închega organizaţia revoluţionară a tineretului, Uniunea Tineretului Comunist.

*

În faţa luptei tot mai hotărîte de care făcea dovadă tineretul muncitor din Transilvania, burghezia recurge la metodele sale obişnuite de represiune. Pe lîngă procesele politice sînt folosite şi alte mijloace de intimidare (descinderi la domiciliu, ameninţări, percheziţii). În anul 1922, activitatea organizaţiei din Tg.-Mureş este multă vreme împiedicată prin închiderea forţată a sediului unde se ţineau şedinţele.

Presa burgheză duce o adevărată campanie împotriva luptei tineretului. Într-un articol de protest publicat la 1 octombrie 1922 în ziarul „Ifjúmunkás", autorul arată că din fiecare ziar burghez izbucneşte un gînd în legătură cu tineretul muncitor: „Autorităţi? ! Poliţie? ! Prindeţi-l!" iar în alt loc se arată că expresiile „Te trimit peste hotar" sau „Te bat cu vîna de bou", sînt expresii notorii ale agenţilor siguranţei[55].

Mînă-n mînă cu autoritatea de stat represivă lucrează patronii, care împiedică pe toate căile lupta tineretului. În anul 1920 un număr de 12 tineri muncitori ai firmei Pollák şi Bakk din Tg. Mureş au intrat în Uniunea Tineretului Muncitor, dar cînd acest lucru s-a aflat, au fost bătuţi cu vergi de fier şi constrînşi să iasă din organizaţie. În Arad, meşterii se declară

[54] *Ifjúmunkás*, din 15 aprilie 1922, p. 1—2.
[55] *Ifjúmunkás*, din 1 noiembrie 1922, p. 10.

împotriva organizațiilor tineretului, pentru motivul că acolo ucenicii învață „bolșevismul". Alungarea din serviciu și, în special, bătaia, erau mijloacele prin care meșterii încercau să împiedice organizarea tineretului. Erau aspru pedepsiți cei asupra cărora se aflau carnetele de membru, cei care frecventau căminul muncitoresc, cei asupra cărora se găseau manifeste.

Autoritatea de stat intervine direct pentru a împiedica activitatea revoluționară a tineretului. Consiliul orășenesc din Baia Mare hotărește că ucenicii nu au voie să fie membri ai vreunei organizații profesionale, iar în eventualitatea că un ucenic s-ar înscrie totuși într-o asemenea organizație, meșterul este îndreptățit să-l concedieze imediat[56].

Teroarea se dezlănțuie cu o deosebită vigoare în regiunea minieră de pe Valea Jiului. Siguranța face percheziții la activiștii organizației de tineret, confiscă statutele, carnetele de membru, corespondența. În ziua de 6 septembrie 1922, la Lipan, tinerii muncitori sînt ridicați din ateliere și duși la poliție între baionete, pentru că au ținut adunarea organizației. Arestările, denunțurile, schingiuirile sînt la ordinea zilei în Valea Jiului, munca nu se mai poate duce legal „pentru că autoritatea de stat nu respectă pe nimeni și nimic" — spune strigătul de protest al conducătorilor organizației de acolo.

Campania teroristă a regimului burghezo-moșieresc se îndreaptă și împotriva publicațiilor tineretului. Gazeta „Ifjúmunkás", care apăruse regulat timp de aproape un an, avînd un număr apreciabil de abonați (6.000), este interzisă în urma unui ordin al ministrului de interne, fiind socotită „periculoasă siguranței statului"[57].

Efectul produs de toate aceste măsuri represive era însă opus celui scontat de burghezie. Arătînd abuzurile la care se dedă statul cu întreaga sa mașină represivă, tineretul muncitor devine și mai îndîrjit, convingîndu-se că libertatea poate fi cucerită numai prin luptă intransigentă împotriva exploatatorilor. El își formulează experiența cîștigată, spunînd: „Putem conchide deci că muncitorimea este capabilă să se elibereze numai prin lupta permanentă, pe calea *luptei de clasă* și numai astfel poate ca în locul societății *nedemocratice* de azi (sublinierile în text) să realizeze ordinea societății colective" (socialiste, *n. n.*)[58].

*

Această ordine fusese realizată în țara vecină de la răsărit. Spre această țară erau ațintite cu nădejde privirile celor asupriți. Orînduirea socială instituită acolo era dovada vie, de netăgăduit, a posibilității realizării practice a învățăturii marxist-leniniste despre societatea fără exploatare care pînă atunci fusese susținută doar teoretic. Crește astfel încrederea în sfîrșitul inevitabil al orînduirii capitaliste. Această încredere o exprimă și tineretul din Transilvania, arătînd că prin diferite mijloace se poate încetini mersul descompunerii capitalismului, dar că a opri cu totul dezvoltarea, a face veșnică orînduirea capitalistă este imposibil[59].

---

[56] *Ifjúmunkás*, din 1 noiembrie 1922, p. 4.
[57] *Documente din istoria U. T. C. din Romînia, 1917—1944*. Ed. Tineretului, 1958, p. 59.
[58] *Ifjúmunkas*, din 15 sept. 1922, p. 4.
[59] *Ifjú Gárda*, din 25 dec. 1922, p. 1.

Ideile Revoluţiei din Octombrie sînt răspîndite şi cu ajutorul presei tineretului muncitor : „Da, revoluţia din 7 Noiembrie a adus libertatea cuvîntului şi a presei". „Da, revoluţia din 7 Noiembrie a adus egaliatatea şi pe această cale mergem înainte cu paşi mari". „Da, revoluţia a adus pacea" se arată în coloanele ziarului „Tineretul socialist"[60].

La 1 noiembrie 1922, ziarul „Ifjúmunkás" de la Cluj apare într-un număr festiv închinat celei de a 4-a aniversări a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, cu titluri scrise cu roşu. În coloanele ziarului este evocat eroismul tineretului sovietic în războiul de apărare a patriei socialiste împotriva contrarevoluţiei şi a intervenţiei imperialiste : „Exemplul tineretului sovietic îndeplinindu-şi munca în uzine sau luptînd pe baricade, încolonîndu-se în rîndurile armatei proletare, fruntaş în producţie şi în disciplina în muncă este o icoană luminoasă pentru tineretul din întreaga lume, pentru că a arătat la ce poate duce consacrarea revoluţionară, spiritul de abnegaţie şi puterea de sacrificiu. Avem cu toţii datoria să învăţăm de la el"[61].

Propaganda pentru statul socialist se face arătîndu-se înfăptuirile oamenilor sovietici pe drumul nou al orînduirii fără exploatare. În acest scop în coloanele ziarului „Ifjúmunkás" se deschide o rubrică specială intitulată „Din ţara muncii". Sînt relevate, printre altele, libertăţile de care se bucură oamenii muncii în Uniunea Sovietică. Astfel se subliniază că statul sovietic, contrar statului burghez, are tot interesul ca tineretul muncitor să obţină o calificare mai înaltă, să-şi însuşească în cel mai înalt grad tehnica, ştiinţa, cultura, pentru a contribui în mod mai eficace la construirea societăţii socialiste şi se conchide că în orînduirea socialistă există o deplină concordanţă între interesele statului şi aspiraţia tineretului spre lumină.

Tineretul muncitor din Transilvania nu rămîne nepăsător în faţa greutăţilor prin care trece tînărul stat sovietic. Mizeria provocată de anii lungi ai războiului imperialist şi ai războiului civil fusese agravată în anul 1920 de o cumplită secetă ce a bîntuit mai ales în regiunea fluviului Volga. În anul 1921 se iniţiază în rîndurile oamenilor muncii din ţara noastră o vastă campanie de ajutorare a tineretului sovietic din această regiune. Într-unul din apelurile lansate de Uniunea Tineretului Muncitor cu această ocazie se spune : „Trebuie să deşteptăm conştiinţa proletară a părinţilor noştri, a fraţilor şi a surorilor noastre, a tuturor de la copil pînă la cel mai bătrîn muncitor şi să-i convingem despre necesitatea unui ajutor urgent"[62]. Se subliniază că lupta dusă de proletariatul rus a fost în interesul proletariatului din toate ţările. „Rusia a luptat 4 ani, adică 1.461 zile pentru voi. Daţi în schimb o singură zi pentru copiii ei loviţi din cauza secetei"[63].

Acţiunea iniţiată nu este deci o simplă acţiune de binefacere, ci expresia dorinţei de a apăra „singurul stat muncitoresc, Uniunea Sovietică" — cum precizează ziarul „Ifjúmunkás" din 1 iulie 1922. Munca de agitaţie de la om la om în această campanie a fost un nou prilej de strîngere a rîndurilor tineretului muncitor, de ridicare a conştiinţei lui. Muncitorimea a răspuns la chemarea lansată, exprimîndu-şi solidaritatea de clasă şi internaţionalis-

[60] *Tineretul socialist*, din 1 dec. 1919, p. 2.
[61] *Ifjúmunkás*, din 1 noiembrie 1922, p. 4.
[62] *Ifjúmunkás*, din 1 iulie 1922, p. 2—3.
[63] *Tineretul socialist*, din 5 noiembrie 1921, p. 3.

mul său, atunci cînd a spus : „Voim să împărțim pîinea neagră cîștigată cu sudoarea frunții nostre, cu cei ce au suferit pentru noi"[64].

Rol important în sprijinirea și apărarea tinerei Republici Sovietice Ruse, l-a avut și lupta dusă de masele muncitoare pentru pacea cu Rusia. Manifestații în acest sens au loc și în Ardeal. „Bolșevicii au venit cu ramura de oliv și au propus pace . . . Muncitorimea din Romînia, înainte de propunerea păcii, a lansat un manifest în care cere guvernului romîn să lege pace cu Rusia cît mai de grabă" — se spune într-un articol din „Tribuna Socialistă" din 14 martie 1920[65].

Tineretul muncitor din Transilvania își manifestă de asemenea atașamentul față de Rusia Sovietică, luînd atitudine față de tergiversările la care se deda guvernul burghezo-moșieresc din Romînia în fața propunerilor de tratative diplomatice făcute de statul sovietic. El demască intențiile agresive pe care le ascunde refuzul de a relua legăturile diplomatice cu Uniunea Sovietică : „ . . . Guvernul sabotează propunerile de discuții și de încheiere a lor, făcute de Uniunea Sovietică, pîndind momentul cînd s-o atace și pregătește țara pentru noi războaie contra Bulgariei și Ungariei"[66].

Urmînd indicațiile date de Internaționala Comunistă a Tineretului prin scrisoarea din martie 1920 și îndrumările date de P. C. R. asupra necesității agitației și propagandei în rîndurile armatei, organizația tineretului muncitor din Transilvania se preocupă de această problemă, arătînd scopurile armatei burgheze ca instrument de reprimare în mîna statului bazat pe exploatare. În ziarul „Ifju Gárda" din 25 decembrie 1922 se publică, în formă de scrisoare, sfaturile unei mame adresate fiului său care pleacă în armată. Mama își îndeamnă copilul să nu tragă în muncitori atunci cînd aceștia fac grevă sau vreo manifestație. Nu uită nici de eventualitatea unui război contra statului socialist de la răsărit și își previne băiatul asupra atitudinii pe care va trebui s-o ia în această eventualitate. „Iar dacă ar fi vorba de un război contra Uniunii Sovietice — spune ea — să știi că muncitorii și țăranii din Rusia vor să întemeieze un stat sovietic pe baza vechii zicători : „Cine nu muncește, să nu mănînce". Acesta este chipul real al „inamicului" rus — continuă scrisoarea — , încheind cu cuvintele : „Nădăjduiesc că vei ști ce trebuie să faci dacă din întîmplare te trimit contra rușilor"[67].

Cîștigînd din experiența Revoluției din Octombrie și aplicînd la condițiile existente din țara noastră învățămintele rezultate din lupta proletariatului rus, clasa muncitoare, în frunte cu partidul său revoluționar, a luat o poziție hotărîtă de apărare a tînărului stat socialist din răsărit.

*

Ideile revoluției din Octombrie au căzut pe un teren rodnic. Sub influența lor, focul mișcării revoluționare din țara noastră s-a întețit. Tineretul muncitor din Transilvania s-a încolonat în lupta generală consolidîndu-se din punct de vedere organizatoric, radicalizîndu-și programul de activitate, debarasîndu-se de influențele oportuniste.

---

[64] *Ifjúmunkás*, din 15 sept. 1922, p. 2.
[65] Vezi P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 55.
[66] *Ifjúmunkás*, din 10 februarie 1923, p. 1.
[67] *Ifjú Gárda*, din 25 dec. 1922, p. 2—3.

După crearea Partidului Comunist din Romînia, lupta tineretului muncitor din ţara noastră a fost ridicată pe o treaptă superioară. Elementele cele mai conştiente şi mai devotate s-au integrat sub steagul ideilor comuniste, avînd la baza activităţii organizaţiei lor ideologia marxist-leninistă.

Partidul a vegheat cu dragoste părintească şi a luptat fără întrerupere pentru ca organizaţia revoluţionară a tineretului să poată lichida lipsurile manifestate în această perioadă. Partidul a ajutat tineretul revoluţionar să abandoneze tendinţele *avangardiste*, să înţeleagă just raportul dintre partid — ca forţă conducătoare — şi organizaţia de tineret, care este una din „curelele de transmisie" dintre partid şi masele muncitoreşti[68].

Partidul a îndrumat permanent tineretul muncitor pentru a părăsi preocupările exclusiv cultural-educative — lipsă semnalată şi de Internaţionala Tineretului Comunist[69] — , antrenîndu-l din ce în ce mai mult în lupta politică împotriva exploatatorilor şi a trădătorilor oportunişti.

Ajutată şi educată în permanenţă de către partid, Uniunea Tineretului Socialist din Romînia, cum s-a denumit iniţial, în urma discuţiilor purtate prin presă (organul său „Tineretul socialist") şi a votului exprimat pe aceeaşi cale de către secţiuni (convocarea unui congres fiind interzisă de poliţie), la 1 mai 1924, a hotărît afilierea la Internaţionala Comunistă a Tineretului şi totodată schimbarea denumirii sale în Uniunea Tineretului Comunist din Romînia. Lupta tineretului din ţara noastră avea de acum o orientare precisă. În acelaşi timp lupta devenea mult mai grea, deoarece regimul burghezo-moşieresc dezlănţuie în mod deschis o aprigă teroare şi împotriva organizaţiei revoluţionare a tineretului.

La 23 iulie 1924, guvernul brătienist, o dată cu Partidul Comunist din Romînia scoate în afara legilor şi Uniunea Tineretului Comunist, pentru organizaţie urmînd anii grei ai luptei în ilegalitate.

Tineretul revoluţionar din ţara noastră, organizat în U. T. C., n-a dezamăgit clasa muncitoare şi partidul său comunist nici în condiţiile acestea deosebit de grele. Acest tineret condus şi educat de partid în spiritul internaţionalismului proletar şi al dragostei faţă de patria sa, a reuşit să dea dovada unui înalt spirit de sacrificiu şi eroism proletar, numărînd în rîndurile sale figuri luminoase ca : Vasile Roaită, Donca Simo, Elena Sîrbu, Filimon Sîrbu, Ocskó Teréz, Vasile Tudose, Olga Bancic, Andrei Bernáth şi mulţi alţii, care nu şi-au precupeţit eforturile şi viaţa în lupta pentru dezrobirea naţională şi socială a poporului căruia îi aparţineau.

Preţioasa contribuţie dată de tineretul revoluţionar din ţara noastră este subliniată cu legitimă mîndrie în numeroase documente ale partidului. Printre altele, Rezoluţia plenarei C. C. al P. M. R din 22—24 dec. 1948 asupra activităţii partidului în rîndurile tineretului, sintetizînd aportul tineretului, arată că : „N-a fost luptă mai importantă a proletariatului condus de partid la care U. T. C. să nu fi participat în mod activ, ca un preţios ajutor"[70].

---

[68] *Documente din istoria U T. C. din Romînia, 1917—1944.* Ed. Tineretului, 1958, p. 51.
[69] *Ibid.*, p. 28—29.
[70] *Rezoluţii şi hotărîri ale C. C. al P. M. R., 1948—1950*, vol. I, E.P.L.P., 1952, p. 71.

ВОЛНЕНИЕ ТРАНСИЛЬВАНСКОЙ РАБОЧЕЙ МОЛОДЕЖИ В ПЕРИОД 1917—1922 гг.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Влияние Великой Октябрьской революции в полной мере отразилось и на трансильванском рабочем движении.

Империалистическая война увеличившая нищету народных масс, усилила их возмущение против эксплуататоров, получающих огромные прибыли вследствие продолжения войны.

При этих обстоятельствах трансильванской рабочей мободежи удается, под влиянием идеи Великой социалистической революции, постепенно освооодиться от влияния оппортунистов социал-демократов и вступит на путь революционной оорьоы.

В годы революционного подъема (1917—1921), не было сколько-нибудь значительных вступлении рабочего класса, в которых не участвовала бы молодежь. Рабочая молодежь находилась в первых рядах оорцов, начиная с саботирования военной машины (либо в процессе производства, либо путем отказа явиться в воинскую часть, либо дезертирством из армии, либо распространением листовок) и кончая участием в трансильванских революционных сообытиях (1918) и защитои молодой Венгерской Советской реслуолики, а затем участием в крупных стачечных столковениях, завершившихся общеи заоастовкой в октяоре 1920 г.

Далее, авторы выявляют вклад, внесенный трансильванской рабочей молодежью в создание революционной организации румынской молодежи в основе которои должны были лежать марксистско-ленинские принципы и которая вступила бы в ряды Коммунистического Интернационала Молодежи, основанного в нояоре 1919 г. по инициативе комсомола. Итак, несмотря на террор, вызванный репрессивными органами буржуазно-помещичьей части рабочей молодежи удается, под непосредственным руководством коммунистов, восстановить и укрепить Союз Рабочей Молодежи в Трансильвании и Банате.

Эта организация революционной молодежи развивает упорно деятельность с целью объединить провинциальные организации рабочей молодежи, что и осуществляется после создания РКП, в марте 1922 г.

В этот период появляются и органы прессы „Ifjuproletár" („Молодой пролетарии"), продолжателем которого является „Ifjumunkás" („Молодой рабочий") и затем „Ifjúgárda" („Молодая Гвардия"), играющие значительную организаторскую и пропагандистскую роль, хотя иногда и проявляющие тенденции забегать вперед, подвергнутые в свое время критике РКП.

Трансильванская революционная молодежь все решительнее вступает на путь указанный РКП и Коммунистическим Интернационалом молодежи упорно разоблачая в прессе, в листовках, на собраниях и т. д., оппортунистскую и предательскую позицию оппортунистов, руководящих Трансильванской и Банатской СДП.

Трансильванская рабочая молодежь, наряду со всей румынской революционной молодежью, руководимой и воспитываемой Коммунисти-

ческой партией, развернула также обширную и разнообразную идеологическую и культурную деятельность в предприятиях, школах, армии и селах. В то же время она популяризирует победы первого в мире социалистического государства над империалистическими интервентами и контрреволюцией, проявляя различным образом солидарность с героической советской молодежью и оказывая ей даже материальную поддержку.

Эта деятельность трансильванской революционной молодежи в период 1917—1922 гг. отмечает славную страницу в истории обрьбы рабочего класса Румынии под опытным руководством РКП.

LA LUTTE DE LA JEUNESSE OUVRIÈRE DE TRANSYLVANIE AU COURS DE LA PÉRIODE 1917—1922

RÉSUMÉ

La Grande Révolution Socialiste d'Octobre exerça une profonde influence sur le mouvement ouvrier de Transylvanie.

La guerre impérialiste faisait augmenter la misère des masses populaires et les incitait à la révolte contre les exploiteurs qui réalisaient à leurs dépens des profits fabuleux.

Dans ces circonstances, la jeunesse ouvrière de Transylvanie — sous l'influence des idées de la révolution socialiste de Russie et des groupes communistes-réussit, au fur et à mesure, à s'affranchir de sous l'influence des opportunistes du parti social-démocrate et de passer à la lutte révolutionnaire.

Pendant les années de l'essor révolutionnaire (1917—1921), il n'est point d'action importante de la classe ouvrière à laquelle n'ait participé la jeunesse. Depuis le sabotage de la machine de guerre (soit dans le processus de production, soit par le refus de se présenter à l'incorporation, la désertion ou la diffusion de manifestes), jusqu'à la participation aux événements révolutionnaires de Transylvanie (1918) et à la défense de la jeune République Hongroise, puis à la participation aux grandes luttes des grévistes qui culminèrent par la grève générale d'octobre 1920, dans toutes ces actions la jeunesse ouvrière se trouva toujours aux premiers rangs des combattants.

Les auteurs relèvent l'apport de la jeunesse ouvrière de Transylvanie à la création d'une organisation révolutionnaire de la jeunnesse de Roumanie qui se fondât sur les principes marxistes-léninistes et qui s'affiliât à l'Internationale de la Jeunesse Communiste — fondée en novembre les 1919 à l'initiative du Comsomole. Malgré la terreur déchaînée par les autorités après la répression de la grève générale de 1920, la fraction la plus consciente de la jeunesse ouvrière, sous la direction immédiate des communistes, réussit à réorganiser et à affermir l'Union de la Jeunesse Ouvrière de la Transylvanie et du Banat.

Cette organisation de la jeunesse révolutionnaire se distingua par une activité soutenue pour l'unification des organisations provinciales de la

jeunesse ouvrière, but qui sera réalisé après la création du Parti Communiste Roumain, en mars 1922.

Au cours de cette période, parurent aussi les organes de presse „Ifjú-proletár" („Le Jeune Prolétaire"), continué par „Ifjúmunkás" („Le Jeune Ouvrier") et „Ifjúgárda" („La Jeune Garde"), dont le rôle organisateur et de propagande fut des plus importants, bien qu'il manifestassent parfois une tendance d'avant-garde critiquée par le Parti Communiste Roumain.

La jeunesse révolutionnaire de Transylvanie suivit avec fermeté la voie tracée par le Parti Communiste Roumain et l'Internationale Communiste, en démasquant avec persévérance, dans la presse, par des manifestes et des réunions, la position opportuniste et la trahison des chefs du parti social-démocrate de Transylvanie et du Banat.

La jeunesse ouvrière de Transylvanie, à côté de toute la jeunesse révolutionnaire de Roumanie, dirigée et éduquée par le parti communiste, se distingua par une activité idéologique et culturelle ample et variée dans les établissements industriels, les écoles, l'armée et à la campagne. Elle popularisa aussi les victoires remportées par le premier état socialiste du monde sur l'intervention impérialiste et la contrerévolution, en entreprenant diverses actions de solidarité et d'aide matérielle au profit de l'héroïque jeunesse soviétique.

Cette activité de la jeunesse révolutionnaire de Transylvanie au cours des années 1917—1922 marque une page glorieuse dans l'histoire de la lutte de la classe ouvrière de notre pays sous la direction éprouvée du Parti Communiste Roumain.

MISCELLANEA

FRĂMÎNTĂRI SOCIALE ŞI RELIGIOASE LA CLUJ OGLINDITE ÎNTR-O SCRISOARE DIN 1571

Puternice contradicţii sociale au răbufnit în secolul al XVI-lea în sînul orăşenimii ardelene. Ca şi în alte părţi, ele au apărut uneori şi aici în veşmînt religios, manifestîndu-se în cadrul curentelor de reformă, moderată sau radicală. Clujul a constituit în această epocă un teren deosebit de favorabil pentru manifestarea antagonismelor sociale. Strînsele legături, comerciale cît şi spirituale, cu Cehia, Moravia şi Polonia au influenţat aceste frămîntări, imprimîndu-le trăsături comune, afinităţi multiple. Ca şi poporul sărac din Cehia sau Polonia, plebea din Cluj, jelerii şi libertinii, calfele şi zilerii şi-au manifestat în repetate rînduri, în deceniile 7—8 ale veacului al XVI-lea, nemulţumirile şi năzuinţa spre un trai mai bun. Disputele religioase camuflau adesea idei radicale, progresiste, între care şi cea despre comunitatea bunurilor. Patriciatul urban manifestă o atitudine ostilă faţă de orice tendinţă radicală, faţă de orice tentativă de atentare la prerogativele sale. Documentul pe care îl publicăm prezintă un interes deosebit în această privinţă, iar analiza sa atentă va putea contribui la aprofundarea problemei luptelor sociale şi religioase din oraşele Transilvaniei în secolul al XVI-lea.

S. GOLDENBERG

1571 februarie 28, Cracovia.

Achbar wirdiger herr Caspar, Ewer vnd Ewer lieben Haussfraw wnd kinden gesundheit wnd wolfart ist mir sehr lieb zuerfaren, wisset mich auch noch aus den gnaden Gotes in zimlicher gesundheit Gott helff wns weiter amen. Ihr möchtet euch villeicht meines heimlich wegscheidens verwundern, das ich gar Niemandt auch den Praeceptor nicht meinen bruder gesegnet habe. Aber diess ist nicht on wrsach geshchen, auff das ich mit meinen wegscheiden nicht vrsach gebe, einiges Tumults oder auffrurs, den ich besorgt habe, so dass volk möcht innen werden meinen wegzug, sie mich nicht lassen wurden. Wie ich denn von etliche verstanden habe, sie wolten Ihr alles dransetzen, ehe die mich lassen wolten. Solchs alles zuor kommen und das kein schisma oder Zertrennung in ewer Kirch sich zutruge habe ich beschlossen keinen menschen anzuzeichen, wenn wnd wohin ich zihen wolte. Denn das man wiel vershwiegen haben das sol man nimand sagen. Bey welchem allen ir wol sehen möget wie gewalt wnd Vnrecht ihr mir thut, das ihr mich fur einen perturbator oder Zerstörer ewer gemein allenthalben aufruftt, so ich doch, damit friede in ewern Kirchen bleiben mocht, mit kleinen Ehren (?) gar heimlich mit kleiner Zerung von euch gezogen bin, vnd durch Gottes gnade auff Krakaw in Polen komen[1]. Denn

[1] In orig. şters *bin.*

ich kein Kurschner zu Wardein wie ihr Conrado in warheit berechtet, worden bin, auch bey keinen meister das Handwerck begeret zu lernen, one das ich daselbs einen Kürschner antroffen von Clausenburgk, den ich hab angesprochen er wole mich auff das Handwerck verschaffen helfen. Aber ich solchs nicht mit ernst gemeinet, sondern in zuversuchen ob er mir auch bereit wer zu dienen. Er aber wol mir gerne gedient wolt haben, wenn ich nur zu im in seine Herberge kommen were, vnd in darin weiter ersucht hette. Aber ich nicht mer auff sein beger zu im kommen, denn ich nicht lust daselbs zu bleiben hatte. Was aber belanget das ihr dem Conrado schreibet ihr habet mich des Praedigen entsetzt, so wisset, das ich darumb gar nichts scheldig auff euch bin, sondern fur solchs, das ich nicht mer predige, dank ich erstlich Gott, dernach auch euch von Herzen. Denn mir hertzlich weh gewesen ist in meinem Predigampt wnd gerne desselbigen were loss gewesen. Denn ich in meinen gewissen entfflnden, ich sey vom Hern nicht gesendet zu predigen. Das nicht senden aber verstehe ich also, das ich nochnicht leider Zeugnis in mir befinde des geistes Gottes das Ewer lehre, die doch nicht nach den Buchstaben kan wiederlegt werden, von Gott wnd Tauff recht sei. Denn ich nur Gottlob so fern kommen bin, das ich sehe, die lehre von Gott musse recht sein, darumb das sie aus der schrieftt nicht kan wiederleget verden desgleichen auch von der Tauff. Aber das ich neben diesem Historischem glauben wnd Eusserlichen Erkentnis auch das innerliche Zeugnis des geistes Gotts das dem gewiss also wer, wie Ewer schriften lauten, solt empfunden haben, die ist nicht. Weil aber neben der Eusserlichen Erkentnis auch die Offenbarung der innerlichen lehre, des geists Gottes gefordert wird, vnd, ich diesen geist noch nicht befunden habe, so hab ich mich des Predigen viellieber entschlahen wollen, denn andere das leren das ich selber noch ungewiss bin. Denn Niemand kan wissen, spricht Paulus, was in Gott ist, denn Gottes geist wer nun diesen geist nicht hat, so er gleich alle schriften les, ia die gantze Bibell auswendig wuste, so wirde er Gott nicht recht erkennen. Denn die Buchstabe Töttet vnd der Geist macht lebendig. Sollen derwegen wier Christen Gott vleissig allzeit umb den Heiligen geist, vmb den geist der Weissheit vnd der Offenbarung, bitten, wie wns den Christus Erhörung hatt zugesagt, als er spricht: Wievielmer wirdt main Vater den Heiligen geist geben, denen so in bitten; wnd sollen nicht mit den Papisten lästern wnd sagen: Er gehe in einen winkell, wnd wartet ein weil, bis dier die afflatus kommen; so doch Christus selb befielet wenn wier beten wollen, so sollen wier in wnser Kemmerlein, oder sonst in einen winckell, da wns Niemandt sihet, gehen wnd beten wnd die Erhorunng von Hern gewarten. Das ich aber gleichwol gepredigt habe zu Clausenburgk, hat Gott also haben wollen, wird auch nicht one gefahr geschen sein, denn Gott thut nichts on Vrsach. Doch bitt ich Ihr wollet diesem brieff oder dieses mein gemüth wnd schwachen glauben, fur das gemein volck nicht kommen lassen, zu vermeiden viel Ergernis, vnd fur mich vleyssig zu Gott bitten das er mich stercken wölle, welch ich auch für euch thun wiel. Ich hoffe zu Gott dem Allmechtigen, Er werde dermaleins vnsere Hertzen, durch seinem geist wider zusamen binden vnd durch das Band des geists der Kindschafft verknupffen, das wier uns von hertzen, von brennenden hertzen, nicht mit worten allein, wie leider itzt die Welt liebet, sondern mit der that vnd mit der warheit lieben werden, do denn vntvon [?] nothen sein wirdt, das man predigen musste, man solle alleding gemein haben. Denn solches wird aus der brennenden liebe selber fliessen, wie ich denn fur der gantzen gemein geredt habe: Das ich nicht predigen volte, man müsse alleding gemein haben, denn solchs sol aus freyem gemuth kommen, vnd nicht ein gezwungen ding sein. Das ich aber euch geschrieben habe ich sey der meinung die Christen sollen alle ding gemein haben, habe ich nicht darum getaan, als wolte ich also haben auff der Cantzell gepredigt (denn ich mir nicht selber zu wieder hett sein wöllen, denn ich zuuor fur der gemein offentlich bekent, ich wolte nicht also leren, es werde auch kein rechter prediger also leren, weil auch kein Apostell gelert hat, man solle alle ding gemein haben, vnd auch dazu kein gebot sey solchs zu halten), sondern darumb hab ich solchs gethan, damit mir nur das predigen verbotten wurde, die Vrsach habt ihr itzt gehort. Dazu so wiel ich keines weges ein solche gemeinschafft, wie die Bruder in Mehren haben, da Einer muss verlassen haus und hoff vnd alles was er hatt verkauffen vnd das geldt in einen Kasten tragen, wie ich erst solchs hie zu Krokau von den Brudern von Inen vernommen habe. Denn es kann auch ein christiche gemeinschafft angericht werden, sogleich ein Ider in seinen gutern bleibet. Weiter bitt ich euch vnb Gottes willen ihr wollet mich nicht so gar hart bey den leuten verklagen, vnd die sache nicht so gross machen, denn sie an ihr selber ist, warumb ihr mir das predigen gelegt habt. Denn Ihr habt dem Conrado auff Krokau geschrieben, ich hett gepredig: das man die Eheleute (denn das sind Ewer wordt) aneinander nicht trewen sollt, sonderen das sie aus verwilligung auff eine Zeit beyenander sollten wonen, könten sie sich von fremden Beyschlaffen enthalten, guth, wo nicht, sie sollten sich im keinen wege eines dem andern glauben zu halten verbinden: denn es sey ein vnmöglich ding. Aber die gantze gemeine weis, das ich diese wort nicht geredet habe: Sonderen einen Eydt

zuthun von Eheleuten so Christen sindt verbeutet Christus, da spricht : Ewer reden sey ia ia, Nein Nein, was druber ist, das ist vom Bösen. Wenn ein Jungfrau die ein Christin ist, Ja spricht, sie wiel einen haben, ist Ihr ein tewer Eydt, druber darff sie nicht schweren, den Gottes wordt verbiet solchs. Darnach : Der Turcke sey die groste Obrigkeit auff Erden, drumb sol Niemandt wieder in krigen. Das habe ich in meinen predigen auch nicht geredet one das ich solchs zu euch geschrieben habe, auff das ihr desto mer vnd wichtiger Vrsachen hettet fur zu wenden, warumb ich nicht mer lehrte. Wiewol ich im der Obrigkeit mit keinen wordt in meinen predigen gemeldett habe, so schreibet ihr doch ich habe solchs gepredigt, denn das sein Ewer wordt : Er hatt wilde ding auff dem predigampt angefangen zu predigen, vnter welchen wilden dingen, Ihr auch den Artickell von der Obrigkeit zelet, dazu so spricht Ihr, ich habe das auch gepredigt mit diesen worten : Die Christen sollen alles gemein haben, vnd kein Christ könne sagen mit guthem gewissen der pffening ist meine. Der wort hab ich auch keins auff der Kantzell geredt, wie mir das Zeugnis geben wird die gantze gemein, Das ist war : Habe ich gepredigt das Gott ein Vrsach der sünden sey vnd habe diess auch bewiesen. Aber das ich aus dieser lehre diese Schlussrede sollt gemacht haben, wie ihr baldt darauff setzt also : drumb sol ein Jeder gehen wie in Gott geschaffen hatt, wer ein Ehbrecher vnd hurer ist, der sol einer bleiben, vnd sol sich strafen lassen von Gott geschaffen hatt, wer ein Ehbrecher vnd hurer ist, der sol einer bleiben, vnd sol sich strafen lassen von Gott, Hy zeitlich vnd dort Ewiglich, das Ich, sage ich darauff baldt in einer predigt diese Schlussrede solt gesetzt haben, weys ich nicht, die zuhorer werden solchs wissen. Auch diese wort, die ihr hinzusetzt : drumb sol ein Jder gott gehorsam leisten weys ich auch nicht, das ich geredt habe. Das weiss ich wol als ich von der verderbten Natur des menschen redte, das ich sagete der mensch sey[2] im grundt verderbet, also das er sich nicht selber from vnd gerecht machen kan, darumb wer ein Hurer ist, der muss einer bleiben bis in Got Endert vnd frommer macht, denn Niemandt kan sich selber fromm machen. Vnd wo in Gott nicht endert vnd einem Hurer einen keuschen menschen aus gnaden durch seinen geist mach, so sol vnd mus er sich von Gott straffen lasse. Hy zeitlich vnd dort Ewiglich, denn Er kan nicht mit Gott hadern oder Eppostulieren, warumb Ehr im nicht habe busse gegeben. So ich nicht diese wort also geredt habe, so ist doch meine meinung diese gevesen, vnd das Volck hatt mich auch also verstanden. Das aber Gott ein Vrsach der sunden sey (welchs ich denn halt), in disem fall bin ich auch mit den hischen brudern nicht eins, Ja vielleicht mit keinen menschen auff Erden : Gott Erbarme sich vnser vnd mache Eine Einigkeit, unter vns allen wegens seines Namens durch Christum Jesum Amen. Was mein persson vnd wesen belanget, so kan ich euch nicht verhalten, das ich in meinen leben thun vnd lassen sehr vnbestendig bin, weis nicht was ich anfangen sol, hab zu nicht recht lust. Ich warte nur auff den Conradum Eisenschneider, der mein freundt ist im Hern. Bin zu Lüblin, 36 meilen von hinnen, gewesen da mir die bruder Etlich geldt geben haben das ich mich biss auff seine Zukunftt erhalten kan. Denn Er in Teutschlandt gezogen ist, wirdt schwerlich fur Osteren wieder kommen. Ich habe hyr nur diese zwo Vrsachen meiner[3] Wiederkunftt nemlich von der Obrigkeit vnd gemeinschaftt der guther, den brudern angezeight, vnd kan nicht spüren das sie anders gesinnet weren. Denn wegen dieser zwey Artickell bin ich entsetzt worden vnd wegen derselben vor der Obrigkeit zu Klausenburgk verklagt, welche mir auch darumb beyde heimlich vnd offentlich zu leren verbotten hatt, Belangend meinen bruder so bitt ich euch wleyssig (?), Ihr wollet in doch kleiden, vnd in nicht entgelden lassen das, was ihr vielleicht wieder mich hatt, denn er mir schreibet Er gehe gar zerissen herein, als einer der von galgen gefallen were, vnd bitt mich, so ich sey ein kurschner worden, ich welle im einen beltz schicken, denn er Erfriere sehr Aber das geschech euch nicht one merklichen nachteil, insonderheit weil ir in zu kleiden selber versprochen hatt, vnd ich also arm bin das ich im einen beltz zu kauffen nicht vermag. Aber Ihr werdet euch in diesem fall wol Christlich wissen zu halten. Hiemit seidt Gott dem Hern gantz trewlich befolen. Datum Krokaw in Polen 28 Februarii anno 1571.

E. W. *Williger Elias Gczmidele.*

[Pe verso :] Dem achbaren wirdigen Hern Casparo Heltio, burger vnd prediger zu Clauseburgk, meinen lieben Hern vnd Vater zu Handen.

Clausenburgk in Sybenburgen.

Orig. hîrtie, 4 file, fondul Arh. Bistriţei, Arhivele Statului din Cluj.

[2] In orig. urmează *also*, şters.
In orig. *Vrsachen*, şters.

PATRU SCRISORI ALE D-RULUI SAMOIL KÖLESERI CĂTRE CONSTANTIN BRÎNCOVEANU

Printre manuscrisele Muzeului Bruckenthal de la Sibiu, am găsit în colecţia Zimmermann copiile scrisorilor care formează o pagină încă necunoscută din istoria relaţiilor dintre Transilvania şi Ţara Romînească.

Doctorul Samoil Köleseri, întîi ca medic al oraşului şi al comandamentului militar, apoi ca inspector general al minelor Transilvaniei, prin legăturile ce le avea cu nobilimea maghiară şi curtea vieneză era cel mai indicat să slujească drept informator şi mijlocitor al lui Brîncoveanu.

Nici una din cele patru scrisori nu este datată.

În prima scrisoare doctorul S. Köleseri informează pe Vodă Brîncoveanu asupra procesului Samoil Boër şi a remanierii comisiei guvernamentale. Aceasta a avut loc la 16 august 1709[1]. Prima scrisoare pare a fi scrisă deci încă în luna august 1709.

Scrisoarea a doua este scrisă se pare cu cîţiva ani după întoarcerea d-rului Köleseri din Ţara Romînească (care a avut loc în septembrie 1709), unde fusese trimis de curtea vieneză ca specialist geolog pentru a studia posibilităţile facerii şoselei pe la Turnu Roşu.

A treia scrisoare pare să fie scrisă după 2 mai 1710, data morţii contelui Haller[2], preşedintele comisiei guvernamentale, după care se fac noi numiri, pe care Köleseri le indică.

Despre data scrisorii a patra putem spune doar atît, că trebuie să fie anterioară mazilirii şi deportării lui Brîncoveanu la Constantinopol (sfîrşitul lui martie 1714).

În afară de anumite locuri greu legibile, manuscrisul este bine conservat.

C. T. JIGA

---

[1] *Erdélyi diaetak és országos végzések foglalatya, idöszakaszok és tárgyak szerint, 1691—1791* (Cuprinsul dietelor transilvănene şi al hotărîrilor pe ţară, după perioade şi materiale, 1691—1791). Cluj, II, 1837, p. 44.

[2] *Ibid.*, p. 47.

Litterae Titt. Domini Sam. Köleseri ad Principem Vallachiae BRANKŐVAN.

I.

Serenissime Princeps Domine Domine mihi Gratiosissime !

Viribus licet non usque adeo integris die Martis, id est praesentis id est 24 *ta* praesentis ad noctem ex Benignissima Vestrae Serenitatis assistentia [huc ?] opporti, pro qua uti et omnibus [aliis] principalibus [in] mei immeritum collatis gratiis, perpetuam devotionis meae obligationem hisce addico, et fideliter contestari juxta tenues meas vires adnitar.

Ratione Bonorum a Samuele Boër cum Illustrissimo Domino Haller hac vespera pluribus locutus, Vestram Serenitatem humillime informare volui : quod ambo fratres ad reddendas Rationes, de Simultatibus ex venditione Bonorum subortis, ad Gubernium citati comparuerint, sed quia Dominus Josephus Boër cum summis obstentationibus Legum Patriarum et Diplomatis Caesarei robur inviolabiliter consevandum obtendit ex superabundanti legaliter causam revideri ac defacti decidi. Quia autem eodem ipso tempore, scilicet ante biduum, Decreta Caesarea super instauratione Deputationis Regiae supervenerunt, coactus est Illustrissimus Dominus Baro Haller ad eandem transmittere ad terminum 12 Octobr. definire. Tunc si vincet Samuel Boër, dabit justas potentiae illegalis poenas Josephus : si autem, quod nemo sperat, succumbet Samuel, Vestra tamen Serenitas nil de suo perdet. Haec est mei Domini Bar. Haller Deputatio Regia jam hic erigetur, constans sedecim membris, quaterni scilicet ex quatuor hic receptis Religionibus, uti ex Catholicis : Illustrissimus Dominus B. Haller, tanquam Senior Consiliarius Gabriel Josika, Baro Georgius Haller et Baro Sigismundus Kornis, ex Reformatis D. Baro Weselenyi, Comes Ladislaus Teleki, Comes Ladislaus Bethlen et Ludovicus Nalatzi ; ex Saxonibus Lutheranis : Dominus Iudex Regius Cibiniensis, Dominus Consul Cibiniensis, Dominus Consul Mediensis, et Villicus Coronensis Georgius Drauth ; ex Unitariis insperate : D. Samuel Biro, Dominus Georgius Sandor, D. Maurer, Stephanus et Gabriel Galfalvi, nomine parum nota.

De Armistitio Hungarico nulla spes ; cras publicabuntur Caesarei Patentes Diaetaliter conclusi Posonii, in quibus offertur omnibus gratia et Amnestia, exceptis Rakotio et Berczenio et quidem ultimarii, quam copiam proxime transmittam.

Vienna mihi scribitur, Gallum deficere in nervo Bellico et annona, et propterea cogi invitum ad pacem faciendam, et quidem hac hyeme. Soeci per Maramarusium dicuntur transiise, sed an ad Kurutzones, an vero in Poloniam, in qua cum sedecim Regiminibus Augustus Rex jam defacto [praes]tat, et Stanislaus per Patentes Regiam Dignitatem pro pace Poloniae Suae Patriae [praepo]nente abdicare ac legitimo cedere constituiverint ignoratur. Silesi autem et Moravi, qui ad peregrinam Potentiam cum suis querelis confugerant, ad Aulam Caesaream citati sunt.

His me Gratiae Serenitatis Vestrae humillime commendans, profundo cum respectu Serenitatis Vestae humillimus servus.

II.

Ejusdem ad eundem Principem

Serenissime Princeps ac Domine Domine mihi Gratiosissime !

Gratiae Serenitatis Vestrae, quibus me immeritum fovendo largiter cumulat, non tantum perpetuae gratitudinis et debiti obsequi officiorum me admonent; sed et aquis imperare videntur, ut me diutius in officio ac servitiis Serenitatis Vestrae contineant : ternas enim jam feci probas et reditum improbasse forte juxta voluntatem Serenitatis Vestrae deprehendi. Tandem tamen post quatuar dierum imperatam moram transitum aperuit Aluta et sera ejusdem diei vespera Cibinium intromisit sanum et incolumen, prouti et Serenitatem Vestram Bukurestum feliciter appulisse auguror, ubi, ut in omni incolumitate ac totius Serenissmae Dominationis prosperitate dies agere valeat, humillima ac devotissima mente apprecor.

Excellentissimus Dominus Gubernator, qui ante quattuor dies hinc discessit, ordines hic reliquit, ut quantocius ad ipsum pervenire possim, ubi gratiosi Principalis amoris et fidus interpres, et munerum representator ero. Re quasi infecta Comitia hic soluta Resolutionibus Caesareo-Aulicis, ad adventum Serenissimi Principis Eugenii dilatis, que dum advenerint, nova

rursus cogentur forte majori, quam moderna, cum Contentamento finienda. Comes Kalnoki videns, se tam spe Cancellariatus, quam Commisariatus Provincialis frustratrum, Gubernio valedixit, ac Officium Capitanei Csikensis resignavit, militiae nomen daturus.

III.

Ejusdem ad Eundem,

Serenissime Princeps ac Domine Domine mihi Gratiosissime!

Dum annus tacito decursu clauditur, nova devotissimae Obligationis meae aperiri argumenta perpetuandaeque fidelis contestionis suggeri incitamenta intime sentio. Ideo uti annum hunc felicibus votis Serenittatis (!) Vestrae expirasse gratulator : ita sequentem auspicatissimum oriri, prosperrimum currere, ac salutariter terminari humillime peropto, atque gratias Principales, quibus fidelem Suum Servum Hactenus, cum occidente anno non occidere, verum cum oriente redintegrari supplex flagito.

Licet a Domino Dindár oretenus Serenitatem Vestram de longis, sed in fine demum negotiosis nostris Comitiis abunde informatam sciam, non potui tamen praetermittere, quin paucis significem a Religionibus Catholica et Reformata sex Personas, inter quas Dominus B. Veselenyi et post ipsum Baro Georgius Haller, pluralitatem suffragiorum habere ; Dominum autem Comitem Mikes, licet paucioribus suffragiis candidatum, de obtinendo Gubernatoris Officio non desperasse.

Pro Consiliariis 30 Personas ex praedictis, et Unitaria Religionibus candidatos esse. sed qui praeter Candidatos in Gubernatorem, unus Catholicus et unus Reformatus tantum deest, multos spes decepit. Saxones enim de facto duo sunt, Unitariorum etiam unus vel alter intrabit, et sic caeteri Magni emanebunt. Candidatio jam Viennam per Staffetam dimissa, congregatio nova ad 1-mam Februarii terminata, usque dum decisio Caesarea subsequetur.

IV.

Ejusdem ad Eundem Principem,

Serenissime Princeps ac Domine Domine mihi Gratiosissime!

Gratiosissimas Serenitattis Vestrae de dato 17-ma praesentis profundissimo respectu accepi. Ad priores cum humillima gratiarum actione transmissos restantes 471 Thaleros Leon. significaveram sed ob subitaneum ad Excelentissimum Dominum Gubernatorem discessum inadvertenter in aedibus meis litterae remanserant : inde autem redux, dum aliquid certi de aeris ex Vallachia allati in laminas ductione ex officio per expressum Serenitattis Vestrae scribere intendo, tarditatis culpam merito attraxi, quam tamen apud Benignitatem Vestrae Serenitatis humillime deprecor. Humillimam ac devotam gratiarum depositionem nunc repeto, et totum me, uti Servitio Serenitattis Vestrae devovi ; ita porro ad omnia a me possibilia gratiosa Mandata praestolor.

Quod ad Exemtionem pagorum Serenitatis Vestrae in Districtu Fogarasiensi, a quovis Officialium et Contributionis onere attinet, jam apud Excellentissimum Dominum Gubernatorem arrepta occasione pluribus egi, agam porro, et non desinam ea omnia praestare Servitia, quae tantorum meritorum principe erga totam Christianitatem, Augustissimam Domum et Transylvaniam dignissima erunt. Propensum ejusdem animum deprehendi et Intimatum ab Eodem accepi, ut Serenitati Vestrae significarem, ne dedignaretur per litteras Ejusdem Excellentiam requiere, hoc fundamento, ut tanto firmius in Gubernio res proponenda optatum sortiretur effectum. Feci etiam jam apud Suam Excellentiam, ut ad Officiales Fogarasienses ratione suspensionis moderni inflicti quantum scriberet, quod uti ex modo acceptis intelligo, ultra 10 Dies ad Summum hic aderit, ibi de Suae Excellentiae bona intentione securus et aliorum animos praevie disponere. obligationis meae erit.

Dignabitur interea Serenitas Vestra Officiali Suo Szombatfalvensi gratiose demandare, ut, si quae occurant difficultates in vicinitate, notificare velit, si auxilium non saltem bonum et necessarium consilium semper suppeditare, cum devota meorum officiorum apud nostros Magnates interpositione non intermittam, ac de omnibus Serenitatem Vestram genuine informare non desinam, qui in obsequiosissima devotione perseveranter vivo, et moriar Serenitatis Vestrae devotissimus Servus et Cliens.

Copie hîrtie.
Muzeul Bruckenthal, Colecţia Zimmermann, cota 77/80.

CÎTEVA ŞTIRI NOI DESPRE MANUFACTURA DE POSTAV DE LA POCIOVALIŞTE (1793)

DE

BUJOR SURDU

Reproducem mai jos un document conţinînd unele informaţii inedite privitoare la manufactura de postav de la Pociovalişte şi Bucureşti, care a funcţionat în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea şi începutul celui următor. Este vorba de un ordin circular al guvernatorului Transilvaniei, Gheorghe Bánffy, adresat comitatelor, scaunelor şi oraşelor la 29 mai 1793, prin care li se atrage atenţia asupra interzicerii ieşirii din ţară a lucrătorilor postăvari.

În partea întîia a documentului se afirmă că Poarta Otomană a dat ordin principelui Valahiei să ridice la Bucureşti o manufactură de postav. În vederea utilării întreprinderii, negustorul de lînă Dumitru Slătineanu (Dumitru Slatinan) a fost însărcinat să procure de la Viena uneltele şi maşinile necesare. Cu ocazia acestei călătorii urmau să fie recrutaţi din provinciile austriece şi specialiştii necesari întreprinderii. Tot pentru aducerea de lucrători străini, Domnia a mai trimis în Transilvania şi pe căpitanul de arnăuţi Mihalasti, care trebuia să îndrume spre Bucureşti meşteri şi calfe postăvari din Braşov şi alte oraşe.

Ştirea după care înfiinţarea manufacturii de postav se datoreşte unei dispoziţii a Porţii Otomane este confirmată şi de un document intern de la Alexandru Moruzi, care spune că „. . . înaltă poruncă am avut de la Prea puternicul şi milostivul nostru împărat, carele voieşte a vedea chelerul împărăţiei sale împodobit şi îndestulat de toate"[1]. Este vorba aci de o aplicare practică a principiilor economice mercantiliste, principii care aveau un curs atît de general în Europa din vremea aceea. Nici Turcia nu a rămas străină de aceste curente, ba chiar va căuta să aplice noile idei pe scara întregului imperiu. Printre alte măsuri luate au fost şi acelea de înfiinţare a unor manufacturi în Ţările Romîne, care aveau o balanţă comercială constant deficitară cu Austria vecină. Consumul intern trebuia acoperit, cel puţin în parte, printr-o producţie locală, deoarece — pe baza tratatelor — mărfurilor austriece nu li se puteau aplica tarife vamale prohibitive.

[1] V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, VI, p. 689.

Se pune întrebarea dacă este vorba de o manufactură nou înfiinţată la Bucureşti, cum arată documentul, sau doar de reutilarea celei de la Pociovalişte? Credem că ipoteza a doua este cea adevărată.

În adevăr, actul lui Alexandru Moruzi aminteşte de „... fabrica de postavuri, care am izvodit-o *ca din nou*"[2], deci întreprinderea existase şi mai înainte. Cu refacerea şi reutilarea ei a fost însărcinat vechiul proprietar, marele logofăt Radu Slătineanu, care se angajează faţă de domn să termine lucrările pînă la 15 mai 1793[3]. De aci faptul că la Viena a fost trimis după maşini Dumitru Slătineanu, nepotul şi omul de încredere al logofătului[4]. Manufactura nu şi-a început activitatea decît în 1794, cînd se eliberează şi hrisovul de funcţionare[5].

Nu cunoaştem rezultatele şederii lui Dumitru Slătineanu la Viena în 1793, dar în anul următor el a întreprins o nouă călătorie în capitala Austriei, poate tot în interesul manufacturii. De data aceasta a fost arestat de poliţie, fapt pentru care domnul Alexandru Moruzi şi marele logofăt Radu Slătineanu îl acuză, ca instigator, pe Markelius, agentul austriac de la Bucureşti[6].

Nu ar fi exclus ca arestarea lui Dumitru Slătineanu să fie pusă în legătură cu încercările lui de a recruta lucrători specialişti din provinciile habsburgice, cu toate negările sale. Fără îndoială că Gheorghe Bánffy, guvernatorul Transilvaniei, a primit informaţiile cuprinse în documentul de faţă de la dînsul, cum desigur va fi înştiinţat şi cabinetul de la Viena. Regimul habsburgic a stăruit, de altfel, necontenit ca Ţările Romîne să rămînă tributare produselor manufacturiere austriece, şi în acest scop au căutat să împiedice pe toate căile dezvoltarea lor economică. Plecarea unui singur lucrător specialist în Ţările Romîne devenea problemă de stat şi intra în competenţa cabinetului de la Viena. Astfel, în 1786, ministrul Kaunitz scrie agentului de la Bucureşti, Raicevich, să facă tot posibilul ca să întoarcă în ţară un meşter sticlar din Eger (Boemia), care după ce se stabilise un timp oarecare în Transilvania a emigrat în Ţara Romînească. Se atrăgea atenţia agentului că înfiinţarea unor întreprinderei manufacturiere în Ţara Romînească ar aduce pagube comerţului austriac[7].

Pe linia aceloraşi, interese economice se situează şi ordinul guvernatorului Gheorghe Bánffy, adresat autorităţilor în subordine, prin care le atrage atenţia asupra pericolului ce-l prezintă emigrarea lucrătorilor specialişti pentru interesele economiei Transilvaniei.

În partea a doua a documentului publicat mai jos este schiţată politica economică austriacă faţă de Ţările Romîne. Se arată că înfiinţarea de manufacturi în Ţara Romînească va aduce prejudicii serioase producţiei transilvănene de mărfuri manufacturate, care formau obiectul unui negoţ

---

[2] *Ibid.*

[3] *Ibid.*, p. 692.

[4] Asupra înrudirii dintre Dumitru Slătineanu şi Radu Slătineanu vezi Ioan C. Filitti, *Regeste de documente*, I, *Familia Slătineanu (1712—1862)*, Bucureşti, 1938, nr. 62, p. 10 şi în alte locuri.

[5] C. Şerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte şi Bucureşti*, în *Studii*, 1952, III, p. 90.

[6] Hurmuzaki—Nistor, XIX, 1, no. DCXXIV, p. 720—21.

[7] *Ibid.*, no. CCXVII, p. 243.

întins cu ținutul de la sud de Carpați. Tocmai de aceea, ordinul îndeamnă autoritățile să ia legătură cu conducerile breslelor de postăvari, pentru ca împreună să caute măsurile cele mai potrivite în vederea opririi emigrărilor de lucrători specialiști.

Dăm mai jos textul documentului[8] :

Generose domine judex !

Relatum mihi est : Portam Ottomannicam Principi Valachiae in commissis dedisse, ut Bukaresztini certa panni fabrica erigatur. Quoniam vero nec requisiti ad illam magistri fabricantes, nec necessaria instrumenta, et machinae in Valachia haberi possint ; Per Principem Valachiae certum lanae quaestorem Dumitru Slatinan cognominatum, et per passum Tertzburgensem[9] ingressum, directe Viennam eo hinc expeditum esse, ut comparatis ibidem necessariis instrumentis et machinis in reditu non nullos artis peritos magistros e Provinciis Caesareo Regiis in Valachiam secum deducat.

Accepta porro in hoc eodem substrato alia etiam relatione, ulterius immunitur : certum turcicum subditum Mihalasti dictum, emeritum Arnautarum capitaneum, per passum Tömösiensem[10] in hunc Magnum Principatum ideo exmissum haberi, ut Coronae[11], vel alibi in gremio huius Principatus idoneos ad praeexpositum scopum magistros et sodales conducat, expensis que praelibati Valachiae Principis Bukaresztinum eosdem deferat.

Cum vero executionem intentionis huius non tantum altissimae ordinationes regiae quoad emigrationem emanatae prohibeant, sed etiam ipsius manufacturarum commercii ac nationalis industriae promotio admittere nulla ratione possit, ut idonei opifices et artifices cum detrimento domesticarum manufacturarum ac fabricarum cumque Provinciae huius notanter in Valachiam exercendi activi commercii manifesto exinde exorituro prejudicio in alienas ditiones efferantur ; hinc eidem dominationi Vrae committendum esse duxi, ut pro eo quo in publicum commodum obstrictus est, studio omnem diligentiam ac attentionem eo adhibeat et per alios fideliores concives ac pro re nata ipsos etiam concernentis pannificum contubernii primores magistros adhiberi faciat, quo emigratio ejusmodi opificum omni ratione impediatur et per hoc intentus praerepetiti Valachiae Principis scopus desiderato effectu frustretur. Qui in reliquo maneo

Claudiopoli 29 a May 1793

Gratiosissimae Dominationi vestrae
obligatum G. Bánffy m. p.

[V-o] Generoso Domini Ioanni Bertalan, Liberae regiaeque civitatis

Claudiopolitanae primario judici. Claudiopoli.

---

[8] Originalul la Arhivele Statului din Cluj, Fondul orașului Cluj, nr. 173/1793.
[9] Pasul Branului.
[10] Pasul Timișului.
[11] Brașov.

UN RAPORT OFICIAL DIN ANUL 1827 DESPRE O INOVAȚIE A UNUI IOBAG ROMÎN

Dezvoltarea simțitoare a forțelor de producție în industria extractivă din Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, a creat premisele materiale necesare pătrunderii relațiilor de producție capitaliste în acest important sector economic. În scopul îmbunătățirii procesului de producție, curtea imperială din Viena a luat o serie de măsuri de ordin tehnic, menite să-i asigure sporirea profitului în întreprinderile miniere din Transilvania. Pe această linie se situează aducerea de specialiști și de unelte perfecționate din regiunile cu o tehnică minieră mai avansată. Alături însă de tehnicienii străini, o contribuție apreciabilă în îmbunătățirea și perfecționarea tehnicii miniere au adus-o și elementele băștinașe, cu o îndelungată experiență în exploatarea minelor.

Una din problemele importante care se puneau în exploatările miniere din Transilvania, era găsirea de posibilități în virtutea cărora forța hidraulică necesară funcționării steampurilor de zdrobit minereul, ar putea să fie înlocuită, în timpuri de secetă, cu o forță mecanică cel puțin tot atît de eficace. Încă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea această idee a frămîntat și mintea unor mineri romîni, ca Idu Crăciun și Munteanu Urs și, după cum rezultă din actele vremii, nu fără succese apreciabile[1]. Strădania acestora a fost continuată cu mai mult succes la începutul secolului următor de alți „tehnicieni" răsăriți din sînul maselor populare, printre care se distinge în mod deosebit un oarecare *Palade Constantin*, iobag din satul Cîmpeni. Inovația acestuia a fost recomandată, în termeni cît se poate de elogioși, însăși împăratului de la Viena, pentru a fi pusă în aplicare. Despre „steampul-minune" (*mira machina*) a acestui „*artifex naturalis*", vorbește un raport din 30 iunie 1827, pe care-l reproducem mai jos[2].

AL. NEAMȚU

---

[1] Al. Neamțu, *Inovatori romîni în tehnica minieră din Transilvania în a doua jumătate a sec. XVIII*, în *Studii*, an, X, nr. 2, București, 1957, p. 97—126.

[2] Documentul se găsește la Arhivele Statului—Cluj, arh. M. T., doc. nr. ad 12936/1827.

1827 iunie 30, Cîmpeni.

Sacratissima Caesareo-Regia et Apostolica Majestas, Domine Domine elementissime, benignissime !

Înter fideles Sacratissimae Vestrae Majestatis subditos, in Superiori Dominio Fisco-Montano Zalathnensi, pago Topanfalva in Transilvania degentes, tales repritur naturalis artifex, utpote Pálágyie Kosztándin vocatus valachus, unaque Regio Fiscalis colonus, qui alta sua meditatione, pertinacique studio talem excogitavit miram machinam, hactenus a nemine mortalium inventam, vi cujus mallea contusoria (Stompae) sine ulla, seu valde exigua aqua auriferam venam lapideam contrirent, molerentque.

Pronum erit igitur Sacratissimae Vestrae Majestati benigne perspicere, quantum esset hoc beneficium auriculturae deserviturum, sequaciterque quantum emolumentum tam metallurgis, quam vero Aerario Regio importaret, cum tametsi in ambitu oppidi Abrudbanya plures lacus pro stagnandis rivulis in rationem stomparum deservituri non sine enormibus aerarialibus expensis confecti essent, nihilominus tamen tempore siccitatis, quam currente hoc anno etiam experti sumus, ob defectum aquae omnes stompae sine fructu starent, cum rei metallurgicae remora, summique Aerarii detrimento, — demptis allis expensis, quas metallurgi in aquae ductus per confragosos colles et saxa, longissimas foveas, scrobesque passim fodicantes, muro munientes et denique aggeres construentes erogare necessitantur ; quae omnia haec onera arduo labore, ingentibusque expensis partim aerarialibus, partim privatis conjuncta, medio erigendae Machinae in quaestione vergentis penitus tollerentur, et stompae exinceps non in decliviis montium propter aquae necessitatem, verum oportunissimis in locis, quae cuique libuerint pene sine aqua exstrui, atque usuari possent.

Ut igitur auricultura cum emolumento Sacratissimae Vestrae Majestatis conjuncta, beneficio inventae hujus Machinae, quae necdum in publicum producta est, ob defectum expensarum in eandem convertendarum, cum et ego essem miserior quam ut has expensas supportare possim, et nec memoratus artifex esset divitior, sumopere promorevetur, non potui rem hanc respectu metallurgicae culturae multum salutarem, secus in oblivione jacentem, Sacratissima, Vestrae Majestati e re, et scopo promovendae auriculture, et respective emolumenti Aerarii Regii submississimam in veneratione non remonstrare, atque in lucem proferre.

Quod si vero meae remonstrationi plenaria fides non daretur, ut igitur de realitate mentionate Machinae reapse evinceretur Sacratissima Vestra Majestas, exoro Clementiam Vestrae Majestatis Sacratissimae genuflexe, dignetur benignissime disponere, ut saltem proba hujus Machinae in parvulo corpore ex assere praeparata transmittatur, atque producatur coram Vestra Majestate Sacratissima.

Quam Benignissimam Sacratissimae Vestrae Majestatis Dispositionem de genu praestolando, desidero Sacratissimam Vestram Majestatem quam diutissime feliciter vivere, valere, glorioseque regnare.

Sacratissimae Majestatis Vestrae

infimus perpetuoque fidelissimus servus
et subditus *Joannes Molnár* m. p.
Iuratus Honorarius Practicans penes
Regium Spanatum Superioris Dominii
Zalathenensis in Transilvania.

Topanfalva
die ultima Junii 1827.

Arh. Statului din Cluj, arh. M. T., doc. nr. ad 12.963/1827.

RECENZII

MÁLYUSZ ELEMÉR, *A magyar rendi állam Hunyadi korában* (Statul maghiar reprezentativ de stări în timpul lui Ioan de Hunedoara), în *Századok*, 91 (1957), nr. 1—4, p. 46—123 (partea I-a); nr. 5—6, p. 529—602 (partea a II-a); p. 506—507, 932—933 (rezumat în limba rusă), 517—518, 938—939, (rezumat în l. franceză).

Dacă *rendi állam* din titlul acestui studiu redă, sobru şi precis în limba maghiară, termenii corespunzători: *Ständestaat*, din germană sau *soslovnoe gosudarstvo* din rusă, în schimb terminologia istorică romînă ezită încă — în parte după exemplul celei franceze — între „statul corporativ" şi „statul reprezentativ (de stări)", expresii mai puţin fericite, dintre care totuşi cea din urmă, deşi cam greoaie, poate e ceva mai clară şi, în consecinţă, preferabilă. (Cît priveşte traducerea literară: „Stat de stări", ea ar fi cu totul bizară). Statul reprezentativ de stări, după cum se ştie, e acea etapă din dezvoltarea statului feudal, în care alături de puterea centrală joacă un rol mai mult sau mai puţin important în conducerea statului instituţiile reprezentative: adunările „stărilor", adică ale păturilor sociale privilegiate (de obicei clerul înalt, marea nobilime, mica nobilime, vîrfurile orăşenimii). E vorba de parlamentul englez, Stările generale ale Franţei, cortesele spaniole, dietele germane, seimul polon, zemski sobor al Rusiei etc. Aceste instituţii au existat în cea mai mare parte a Europei feudale, astfel şi în Transilvania, iar într-o formă începătoare în Moldova şi Ţara Romînească, după cum rezultă din cercetările mai recente.

În Ungaria elementele statului reprezentativ de stări se formează treptat de pe la începutul sec. XV, prin importanţa crescîndă a aşa-zisei „nobilimi de rînd" (*köznemesség*) şi în mai mică măsură chiar a patriciatului orăşenesc. Încă un termen ce se cere a fi lămurit pentru cititorul romîn e acest *köznemesség* redat aici de noi, de bine—de rău, prin „nobilimea de rînd". Potrivit definiţiei lui Elekes Lajos din ultima sinteză a istoriei maghiare, în manualul universitar „Istoria Ungariei" (*Magyarország története*, I/1, Budapesta, 1957, p. 192): „marii proprietari din comitate, nobilimea mijlocie şi cea mică, precum şi cea cu o singură sesie iobăgească erau numite laolaltă nobilime de rînd". Această „stare", economic atît de compozită, unitară doar prin contradicţiile ce o opuneau vîrfurilor feudalităţii baronale — care împărţeau conducerea statului cu regele şi căutau să-şi întindă latifundiile în detrimentul ei — năzuieşte să ia parte tot mai intens la administraţia locală a comitatelor şi la dietele regatului, deci la viaţa politică a ţării.

Progresele realizate de nobilimea de rînd în această luptă pentru participare la exercitarea puterii în statul ungar, în cele două decenii care despart moartea lui Sigismund de Luxemburg (1437) de urcarea la tron a lui Matia Corvin (1458), interval considerat în linii mari ca epoca lui Ioan de Hunedoara, constituie tocmai tema centrală a noului studiu publicat de Mályusz, adînc şi încercat cunoscător al problemei. Să ne gîndim la pătrunzătoarele sale cercetări mai vechi, ca: *Die Entstehung der Stände im mittelalterlichen Ungarn*, din 1939, şi *A magyar társadalom a Hunyadiak korában, a hűbériség és rendiség problemája* (Societatea maghiară în timpul Huniazilor, problema feudalităţii şi a sistemului stărilor), apărută în 1940, — cercetări ale căror rezultate sînt acum completate şi în parte revăzute de autor. Studiul analizat, care nu e decît forma foarte dezvoltată a unei comunicări prezentate de autor la Bucureşti cu prilejul comemorării lui Iancu de Hunedoara, organizată de Academia R.P.R. în 1956, aduce deosebit de importante contribuţii în domeniul destul de puţin explorat pînă acum al istoriei instituţiilor administrative şi de guvernămînt, fireşte văzute şi cercetate în legătură intimă cu dezvoltarea socială. Deşi Iancu era mai presus de toate un mare comandant de oşti, campionul glorios al luptei împotriva primejdiei otomane, şi a avut un rol mai puţin activ în transformările statului maghiar decît fiul său Matia, totuşi „ţelurile politicii sale sociale au fost realiste şi îndreptate în sensul progresului" — se precizează în introducere. Autorul socoate (*Századok* = Secole, 91, p. 46) că epoca lui Iancu „poate fi instructivă pentru noi în primul rînd prin faptul că ne dezvăluie lupta susţinută de elementele componente ale societăţii pentru conducerea statului în comple-

xitatea ei originară, spre deosebire de perioada următoare, a cărei soartă a fost deja influențată de voința fermă a unui bărbat de stat" (a lui Matia).

Care erau aceste „elemente componente" și cum evoluează lupta lor pentru conducere? Supunînd unei analize minuțioase și extrem de precise dezvoltarea internă a Ungariei în acea epocă, autorul arată că puterea centrală în timpul lui Albert, urmașul lui Sigismund, spre a putea îngrădi tendințele centrifuge ale magnaților — prelați și baroni —, cu care împărțise pînă atunci conducerea în cadrul consiliului regal, a trebuit să se alieze cu nobilimea de rînd (în 1439). Ambele erau interesate în îngrădirea magnaților. Alianța lor echivala cu o premisă a procesului de centralizare a monarhiei feudale ungare. Acest proces intern se impunea cu necesitate, ca o condiție pentru salvarea statului de primejdia externă, turcească. Corelația între centralizare și nevoia apărării de pericolul extern (ceea ce de altfel rezultă mai mult din rezumatul studiului)[1] e un fenomen comun, după cum știm, în istoria țărilor Europei răsăritene. Ba, îl regăsim și în extremitatea sud-vestică a continentului, în Peninsula Iberică.

Organul colaborării dintre puterea centrală și nobilimea de rînd erau dietele. Greutatea, specifică a acestor adunări reprezentative creștea în epoca studiată tocmai prin rolul tot mai însemnat jucat în ele de nobilimea de rînd. De aceea autorul le acordă o atenție deosebită și un spațiu foarte larg. El arată că adunările la care luau parte numai prelații și baronii, de la care lipsea deci această nobilime, nici nu pot fi considerate diete, ci simple consfătuiri ale celorlalte două stări. După părerea autorului, o atare adunare — iar nu o dietă, cum se credea pînă acum (vezi și Elekes *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 185) — era și aceea din Buda, de la începutul lunii aprilie (la Dlugosz, greșit: 9 iunie) 1443, în care s-a dezbătut problema campaniei ce trebuia pornită în acel an împotriva turcilor (*Mályusz*, p. 83) : e vorba de glorioasa „expediție lungă" a lui Iancu. Orășenii, chiar dacă participă uneori, n-au un cuvînt dătător de ton la diete (p. 79), căci orășenimea, încă slabă în Ungaria, era preocupată de propriile ei probleme (mai ales comerciale) și avea o atitudine mai degrabă pasivă atît față de chestiunea otomană, cît și în general față de celelalte probleme mari ale vieții politice. Orășenimea din Ungaria, cu toată lărgirea producției de mărfuri și începuturile transformării țării într-o unitate economică „era încă departe de a constitui o stare socială unitară : burghezia" (p. 938). Ca sistem de reprezentare, prelații și baronii luau parte individual la dietă, iar masa nobilimii de rînd, cu rare excepții, își trimitea numai delegați, aleși de comitate ; tot așa orașele erau reprezentate de împuterniciți ai consiliilor lor orășenești, compuse din patricieni. În această privință dieta ungară, după cum se vede, nu se deosebea de cele mai tipice adunări de stări din Europa feudală. Stările participante la dieta maghiară sînt menționate în izvoare adesea cu termenii *prelati, barones et nobiles*. Termenul din urmă e înlocuit, în multe cazuri, cu *regnicole*, care uneori însă se referă nu numai la nobilimea de rînd (a comitatelor) ci și la celelalte două stări (p. 116), iar alteori și la reprezentanții orașelor, deci la toate stările privilegiate ale țării. Printre participanți sînt amintiți adeseori și *proceres* (p. 110, 118, n. 113, p. 547), termen pe care autorul de fapt îl lasă nelămurit, căci corespondentul maghiar „elökelök" e destul de vag. *Milites*, pomeniți și ei cîteodată (p. 83, 110, 547), erau cavalerii de curte, din suita monarhului. (Iancu însuși a avut această calitate în tinerețe). Delegați ai Slavoniei și ai Transilvaniei, precum și reprezentanți ai sașilor din această provincie, apăreau numai din cînd în cînd la dietele ungare convocate în epoca studiată (p. 82, 100 104, 544, 546). De obicei însă aceste mari unități teritoriale, care se bucurau — se știe — de o largă autonomie în cadrul statului feudal maghiar, aveau adunările lor de comitate și cele provinciale, erau reprezentate la dietele regatului și — ocazional — în consiliul regal de marii dregători din fruntea lor, banul, respectiv voievodul (cum a fost ani îndelungați și Iancu).

Multă vreme puterea centrală convoca dieta la intervale neregulate, după necesități. Nobilimea de rînd — aliată cu Iancu, guvernator al Ungariei din 1446, deci reprezentant al puterii centrale — a reușit să impună, în anul următor, periodicitatea anuală a dietei, stabilind-o la sărbătoarea rusaliilor.

Ca atribuții, dieta hotăra în problemele generale interesînd situația internă și externă a statului : alegerea regelui, combaterea samavolniciilor feudale de dinăuntru, tratativele și acordurile cu țările străine, strîngerea oastei contra dușmanului din afară, votarea dării extraordinare (*taxa generalis*), necesare îndeosebi

[1] Rezumatul francez, din păcate, e foarte greoi, uneori confuz, cu erori de construcție și cu o topică străină nefranceză. Expresia „rendi állam" din titlul studiului s-a redat greșit cu „l'état féodal", iar traducerea „organisme féodal" din ultima frază a rezumatului (p. 939), în loc de „organisme représentatif" = reprezentativ de stări (cf. în acest sens, rezumatul rus) denaturează complet sensul frazei respective.

războiului antiotoman. Un alt succes al nobilimii de rînd, obținut în 1453 (cu un deceniu, mai devreme decît data presupusă de autor în citata sa cercetare anterioară, din 1940), era faptul că fără adeziunea ei nu se mai putea impune nici o dare. Autorul trece în revistă cu multe detalii dispozițiile fiscale ale dietelor epocii. Hotărîrile luate în diete, cuprinse în decretele lor sau în ale puterii centrale, obișnuit era, ca și în alte țări, rezultatul unor tîrguieli: stările întrunite făceau anumite concesii sau votau dările — care trebuiau stoarse de la iobagi — în schimbul confirmării sau adăugirii privilegiilor lor de către puterea centrală.

Nobilimea de rînd nefiind, precum am văzut, o masă omogenă, în ea se distingea un grup conducător recrutat din *familiares* (un fel de vasali) ai unor baroni sau mari dregători. Aceşti familiari, înstăriți mai ales în funcții administrative și judiciare: ca vicevoievozi, vicecomiți ai secuilor, vicebani, vicepalatini, vicejuzi ai curții regale etc., deci avînd și experiența treburilor publice, erau aceia care, de regulă, determinau atitudinea politică, la diete, a nobilimii de rînd. Una din contribuțiile cele mai interesante ale autorului față de cercetările anterioare, constă în ilustrarea creșterii importanței nobilimii de rînd prin evoluția, în această vreme, a sensului termenilor de *corpus regni*, *communitas regni*, *regnum*, *ország* (țara), cu care aceeași nobilime se identifica treptat. Delegații ei la diete reprezentînd comitatele, iar țara ca teritoriu coincizînd cu ansamblul comitatelor, s-a ajuns la această identificare. Credem că ar trebui stabilită aici o legătură și cu termenul de *regnicole* care, deși are multiple înțelesuri, de cele mai multe ori se referă tocmai la nobilimea de rînd. Prelații și nobilii (singurii care în timpul lui Sigismund se considerau reprezentanți ai *regnumului*), ba chiar și orașele, deveneau acum *membra regni*. Prin numărul ei, prin rolul său crescînd în viața internă a comitatului și la dietă, nobilimea de rînd întruchipa „opinia publică" a țării (p. 938), bineînțeles a țării stărilor privilegiate, în care maselor populare nu li se îngăduia să-și facă auzit cuvîntul.

Tendința lui Iancu de a întări ca guvernator puterea centrală (cu scopul îngrădirii samavolniciilor baronale și al unirii forțelor în vederea luptei antiotomane) a consolidat colaborarea sa cu nobilimea de rînd, care a avut un rol hotărîtor în alegerea lui la amintita demnitate. Totuși alianța lor n-a fost totdeauna perfectă, căci uneori interesele lor erau divergente. Imensele latifundii pe care le stăpînea, îl despărțeau cîteodată pe Iancu de nobilimea de rînd și-l apropiau de ceilalți baroni.

Autorul stăruie îndelung asupra puterii centrale și a organelor sale de guvernămînt: deosebitele consilii și cancelarii, precum și alte foruri. El arată, printre altele, că, începînd cu 1452, după ce frînele conducerii au fost preluate nominal de regele Ladislau al V-lea, deși Iancu nu mai purta titlul de guvernator, el continua să exercite puterea efectivă, în calitate de căpitan general și administrator al veniturilor regale. Înțelegea deci să conducă mai departe statul cu ajutorul familiarilor săi, independent de consiliul regal, care se afla sub influența rivalilor și dușmanilor săi personali, nepăsători sau neputincioși în fața principalei probleme la ordinea zilei, mai mult decît oricînd, după căderea Constantinopolului: primejdia turcească. Dar oricît ar putea justifica împrejurările această atitudine independentă a lui Iancu — omul cel mai potrivit pentru a organiza apărarea în acele momnete grave, — totuși guvernarea sa efectivă, acțiunile lui întreprinse din proprie inițiativă în numele și în locul autorității regale, însemnau știrbirea puterii centrale, contracararea centralizării. Existența a două centre de conducere rivale (în jurul regelui și al lui Iancu), evident, nu putea promova procesul de întărire a statului. Episcopul umanist Ioan Vitéz (de Zredna), șeful cancelariei secrete de la curtea regală, ridicat din nobilimea de rînd, fost colaborator devotat al lui Iancu și pe care autorul îl consideră „omul de stat cel mai capabil" al Ungariei din acea epocă (p. 583), a încercat să înlăture acest antagonism. El voia să organizeze un consiliu restrîns și permanent, care să rezolve treburile curente pe lîngă persoana monarhului, și un consiliu mai larg, care să fie convocat ocazional spre a fi consultat de monarh în toate problemele importante ale regatului și să poată răspunde în numele acestuia, deoarece dieta nu totdeauna putea fi convocată ușor. Ambele consilii ar fi trebuit să se recruteze din membri aleși de stările dietei, cu mandat din partea ei, să participe activ la guvernămînt și să exercite un control asupra domnitorului. Autorul atrage atenția că acest regim reprezentativ ar fi fost superior sistemului „familiarității" lui Iancu, bazat pe relațiile de dependență personală, vasalică; ar fi corespuns mai bine exigențelor tot mai sporite și multilaterale ale guvernării statului; planul lui Vitéz, „ar putea fi numit mai degrabă modern, în raport cu condițiile epocii, decît sistemul lui Iancu de Hunedoara, întemeiat pe o singură persoană". Cele două concepții nu puteau fi conciliate. Iancu se opunea. „Din ciocnirea penei și a spadei nu putea fi îndoială care anume va ieși biruitoare" (p. 600). Vitéz a trebuit să cedeze. Și astfel statul ungar, în ciuda progreselor realizate

pe calea formării sistemului reprezentativ de stări în epoca lui Iancu (progrese totuși mai lente, mai șovăitoare și mai împletite cu contradicții, decît se credea pînă acum, în urma cercetărilor lui Elekes, precum rezultă indirect, căci Mályusz evită orice accent polemic) se va transforma abia mai tîrziu, prin politica de centralizare a regelui Matia Corvin, într-un organism în care să se statornicească și să se consolideze acest sistem.

Căutînd astfel să distingem din urzeala extrem de deasă și nuanțată a expunerii lui Mályusz trăsăturile esențiale de mai sus și să le reținem într-o formă succintă, poate am schițat o imagine prea simplificată, schematizată, despre acest studiu. Căci el se caracterizează printr-o impresionantă bogăție de material faptic edit și inedit[2], printr-o analiză ascuțită și minuțioasă, printr-o prezentare sobră, care nu ascunde caracterul fragmentar, adesea fortuit, al documentării și mînuiește abil, dar moderat ipoteza în fresca reconstrucției istorice. În ciuda unei informații atît de bogate, pe care o stăpînește cu o magistrală siguranță, autorul consideră în chip modest că acest studiu face doar ,,primii pași'' în elucidarea definitivă a subiectului. Și continuă: ,,ca să ajungem dincolo de sezisarea legăturilor celor mai vădite fapte, ar fi necesară o publicație de izvoare, care să pună la îndemînă într-o formă ușoară de consultat și comodă materialul documentar al epocii'' (p. 46, cf. 64, n. 76). Mai e nevoie să adăugăm că întocmirea acestui corpus de documente, la care ar putea să colaboreze și istoricii din R.P.R. cu materiale din arhivele noastre, ar aduce mari servicii și istoriografiei romîne?

Ca observație generală, am mai nota că deși autorului nu-i scapă din vedere, între factorii dezvoltării istorice, importanța creșterii productivității muncii maselor populare, iobăgești, fără exploatarea cărora nu s-ar fi putut ridica nici nobilimea de rînd, nici orașele, la un rol politic, relevă numai în treacăt acest lucru, doar în încheiere. În legătură cu decretul din 1439 (analizat amănunțit, p. 70—74)[3], autorul nu pune problema probabilei influențe a răscoalei țărănești din Transilvania în concesiile făcute nobilimii de rînd de către puterea centrală, pentru a și-o cîștiga, după ce în rîndurile ei răsculații găsiseră unii aliați (Székely György, în *Magyarország története*, I/1, p. 214). Ne întrebăm apoi dacă aceeași nobilime nu apare într-o lumină oarecum idealizată, atunci cînd pentru atitudinea ei antihabsburgică e considerată că ,,dădea inconștient dovadă de atașamentul său față de acele idealuri, pe care le-am putea numi independența națională și libertate'' (p. 538)? Asemenea aprecieri și altele — ca bunăoară aceea în care se arată despre nobilimea de rînd că năzuințele sale de frînare a samavolniciei marilor feudali ,,coincideau cu interesele statului, ba chiar ale poporului'' (p. 64) — fără o mai accentuată subliniere a caracterului ei de pătură feudală exploatatoare, poate creia o impresie de obiectivism, reminiscență a vechii istoriografii. Și apoi acest atașament față de ,,independența națională'' trebuia să fi avut o orientare prea unilaterală (antihabsburgică). Cum se împacă el cu eforturile nobilimii de rînd de a-și limita cît mai mult obligațiile militare și mai ales cu absența ei masivă (nu numai a baronilor) în ceasul supremei primejdii de la Belgrad, în 1456? Ni se pare, de asemenea, că subiectul ar fi oferit autorului mai mult prilej de comparații cu dezvoltarea sistemului reprezentativ din alte țări, decît cele două cazuri citate (p. 104, 551). Cu toate acestea, studiul lui Mályusz constituie o realizare științifică de mare însemnătate prin calitățile sale remarcabile de erudiție și prin contribuțiile valoroase, pe care am căutat să le semnalăm.

FRANCISC PALL

---

[2] În legătură cu acesta din urmă credem că n-ar fi trebuit să se renunțe la publicarea numelui reprezentanților comitatelor din documentul privitor la recunoașterea lui Vladislav I ca rege al Ungariei în 1440, chiar dacă lista lor ar fi foarte incompletă (p. 76—77, n. 128), tocmai fiindcă ea n-a fost publicată pînă acum, iar autorul — care o consideră ,,deosebit de instructivă'' — avea posibilitatea să completeze, măcar parțial, această lacună.

[3] Și la p. 78 întîlnim, printr-o scăpare, menționarea acestui decret; contextul ne arată însă că e vorba de acela al lui Vladislav I, din 1440 (cf. și *Jos. Nic. Kovichich, Sylloge decretorum*, I, Pesta 1818, p. 39—74).

ELEKES LAJOS, *Mátyás és kora* (Matia şi vremea sa), în *Művelt Nép*, Budapesta, 1956, 188 p., in 8⁰, *Magyar Történelmi Társulat — M. Tud. Akadémia Történettudományi Intézete* (Societatea istorică maghiară, Institutul de istorie al Academiei Maghiare de Ştiinţe), 5.

La patru ani după apariţia vastei şi importantei sale monografii ştiinţifice asupra lui Iancu de Hunedoara (*Hunyadi*, Budapesta, 1952, 509 p.), iată o nouă carte a lui Elekes, consacrată de această dată lui Matia, fiul ilustrului comandant de oşti, el însuşi o mare figură progresistă, ca rege al Ungariei. Fiind vorba de o lucrare pregătitoare în vederea manualului universitar de istoria Ungariei, în care textul ei urma să apară într-o formă condensată şi pe alocuri îmbunătăţită, ea este de proporţii cu mult mai reduse decît monografia amintită şi, spre deosebire de aceasta, renunţă la un aparat de note, oferind doar o sumară dar excelentă „îndrumare" bibliografică la sfîrşit. Alcătuirea mai simplă şi mai restrînsă a cărţii recenzate se explică şi prin alte motive, mărturisite de autor în prefaţă. El arată că noua istoriografie, cea marxistă, n-a ajuns încă, în problema epocii lui Matia, decît să restructureze cercetările mai vechi, fără a fi avut timp să utilizeze considerabilul material inedit ce se mai păstrează în arhivele din R. P. Ungară şi din alte ţări. Or, interesul manifestat în cercurile mai largi, îndeosebi de cadrele didactice, faţă de această problemă şi totodată lipsa unui studiu care s-o fi reconsiderat pînă acum de pe poziţiile materialismului istoric, nu permiteau să se mai aştepte — poate mai mulţi ani — dezvăluirea noilor materiale arhivistice. „Prin publicarea acestei cărţulii — spune autorul — dorim să aducem un remediu lipsei celei mai arzătoare, fără să socotim a fi satisfăcut prin rezultatele atinse de noi exigenţele unei prelucrări monografice". Publicaţia a văzut lumina tiparului prin grija unei edituri de popularizare ştiinţifică.

Ea nu urmăreşte să prezinte portretul lui Matia, oricît de atrăgătoare ar face astfel expunerea, ci se preocupă în primul rînd de studierea epocii, analizînd condiţiile social-economice, politice şi ideologice care au determinat rolul istoric al unuia dintre regii cei mai de seamă ai Ungariei medievale.

Luînd ca fir conducător politica de centralizare — problemă fundamentală a istoriei Ungariei în acea vreme — autorul distinge în domnia îndelungată de treizeci şi doi de ani a lui Matia (1458—1490) următoarele trei perioade, fiecare cu particularităţile sale interne şi externe (p. 24) :

Prima — care se întinde de la înscăunarea lui Matia (ridicat la tron datorită popularităţii şi meritelor lui Iancu, tatăl său) pînă pe la mijlocul deceniului al şaptelea — este o perioadă de consolidare a domniei, de asigurare a unităţii teritoriale şi a independenţei statului, în general pe linia politicii lui Iancu şi cu mijloacele folosite de el. După cum rezultă mai lămurit din dezvoltarea ulterioară a expunerii (şi din textul prescurtat apărut în manualul universitar, I/1, p. 242), în acest răstimp are loc consolidarea sistemului reprezentativ de stări, lichidarea ligilor baronale, ostile centralizării, apărarea neatîrnării statului de amestecul habsburgic (aliat cu opoziţia baronilor), organizarea, spre sfîrşitul perioadei, a unor expediţii ofensive împotriva turcilor, în Bosnia.

Cea de a doua perioadă — pînă către sfîrşitul deceniului al optulea — este vremea deplinei desfăşurări a politicii de centralizare în domeniul militar, administrativ, financiar, judiciar. Începe formarea unei aristocraţii militaro-birocratice. Se întăreşte alianţa dintre regalitate şi oraşe (a căror însemnătate creşte prin dezvoltarea elementelor pieţii interne a întregii ţări). Se înăspreşte politica fiscală (nemulţumind şi unele pături privilegiate, bunăoară „cele trei naţiuni" ale Transilvaniei, care s-au şi răsculat ; mişcarea a fost însă înăbuşită). Pe plan extern Matia a dezlănţuit în această perioadă expediţii de cotropire (împotriva Cehiei) şi, ca replică la uneltirile continue ale împăratului Frideric al III-lea, ducea o politică antihabsburgică tot mai pronunţată, care îl va caracteriza pînă la sfîrşitul domniei.

Cea de a treia perioadă — corespunzînd ultimului deceniu al stăpînirii şi vieţii lui Matia — este perioada în care apar germenii puterii absolutiste şi se manifestă unele contradicţii între aceştia şi stări. Tot acum Matia încearcă consolidarea rezultatelor dobîndite pe tărîmul centralizării şi în legătură cu aceasta întemeierea unei dinastii. În politica externă, alături de acţiunea antihabsburgică, se accentuează tendinţele antipapale, care aveau la bază năzuinţele regale de a îngrădi intervenţia papei în treburile bisericii catolice din Ungaria. În sfîrşit, Matia acordă din nou atenţie creerii condiţiilor pentru reluarea luptei antiotomane.

Autorul conclude pe bună dreptate : „Succesele realizate pe tărîmul centralizării au netezit, prin dezvoltarea şi întărirea statului, calea progresului social, asigurînd condiţii mai favo-

rabile dezvoltării forţelor de producţie, pentru dezvoltarea mai departe a producţiei de mărfuri şi pentru ocrotirea ţării de cuceritori străini, în primul rînd de prădătorii turci" (p. 180). În urma acestor succese „statul a fost mai puternic în timpul lui Matia decît oricînd în toată epoca feudalismului" (p. 181). Şeful acestui stat, totodată un principe al Renaşterii, protector al umanismului şi al artelor, asemănător celor din Italia, se bucura de un mare prestigiu în ochii contemporanilor[1]. Matia, ca şi Iancu, a cărui operă o continuă, fireşte în condiţii evoluate între timp, e considerat de autor o mare personalitate istorică, deoarece, în limitele impuse de orînduirea feudală, exprima năzuinţele progresiste ale vremii. Prin lupta pentru centralizarea statului şi, în strînsă relaţie cu aceasta, prin lupta împotriva primejdiei otomane, „se afirmau forţele progresului asupra forţelor reacţionare interne şi externe, care frînau progresul". E adevărat că situaţia maselor muncitoare, în loc să se îmbunătăţească, s-a înrăutăţit în timpul lui Matia, prin agravarea sarcinilor fiscale. Dar statul său centralizat „apăra nu numai ordinea feudală a exploatării, ci în acelaşi timp apăra şi poporul de prădătorii, externi şi interni" (p. 180). Deşi Matia a săvîrşit şi greşeli, politica sa e considerată de autor justă în liniile sale mari : o „politică progresistă, într-o măsură mai mare decît a oricărui domnitor de la Ştefan încoace. Poporul simţea acest lucru, atunci cînd îi înconjura cu pietate, chiar cu dragoste amintirea. În dragostea sa, îi exagera măreţia, îi idealiza personalitatea. Astfel s-a format, cu puţin după moartea lui Matia, legenda regelui „cel drept", care îl înfăţişează aproape ca pe un erou popular", (p. 182).

Rezultatele atinse de Matia prin politica sa de centralizare au fost trecătoare. Ele au rămas neconsolidate prin moartea sa bruscă şi prematură, dar la caracterul lor efemer au contribuit şi unele greşeli de politică internă şi externă, relevate de autor : atitudine insuficient de energică faţă de baroni, cu toate măsurile luate contra lor (ca lichidarea ligilor şi altele) ; Matia n-a reuşit să lege destul de trainic de puterea regală nici acele pături ale clasei feudale pe care se sprijinea : pătura conducătoare a nobilimii de rînd şi aristocraţia militaro-birocratică ; o gravă eroare a fost şi războiul de cucerire împotriva Cehiei etc. De altfel centralizarea era îngrădită şi de nivelul relativ scăzut al dezvoltării oraşelor. În asemenea condiţii, roadele centralizării sub reprezentanţii slabi ai puterii regale care au urmat după Matia (ultimii Jagelloni) au fost anihilate. Forţele reacţiunii au biruit în toate domeniile : stările privilegiate se încăierau în urma contradicţiilor dintre ele, oraşele şi tîrgurile erau oprimate ; ţărănimea a fost înfrînată şi legată de glie. Astfel trebuia să se ajungă la dezastrul de la Mohaci.

Noua carte a lui Elekes, specialist al epocii Huniazilor, caută să ţină seamă de toate aspectele dezvoltării istorice, în transformările şi interdependenţa lor, cumpănind într-o prezentare foarte sistematică şi proporţionată rolul deosebiţilor factori, după importanţa fiecăruia şi în trăsăturile lor esenţiale. Preocupat de analiza complexului de factori, din acţiunea cărora se împleteşte devenirea istorică a acestei epoci în Ungaria, autorul n-avea intenţia să dea un caracter narativ lucrării, să repovestească evenimentele domniei lui Matia. Ele sînt menţionate numai fugar şi nu în continuitatea lor ; par mai mult exemplificări ale unei analize foarte pătrunzătoare, savante, academice. De aceea, ne întrebăm dacă, dincolo de cadrele didactice, cercurile mai largi de cititori, cărora se adresează publicaţiile editurii „Művelt Nép" (Poporul cult), vor găsi lectura lucrării destul de accesibilă. Oare vor fi lămuriţi — cel puţin în cîteva cazuri — asupra unor oameni, evenimente, instituţii, care răsar în expunere fără vreo explicaţie, necesară pentru cititorul neiniţiat : vor putea ei să priceapă că „Ioan Vitéz" era „episcopul de Oradea" din fraza următoare, unde sînt înşirate şi o serie de alte personaje (p. 12) ; vor înţelege sensul specific, feudal, al expresiei „Hunyadi — familia" (p. 27) sau că „Lipany" (p. 30) a fost locul dezastrului militar suferit de aripa radicală a husitismului ? — Credem că autorul ar fi putut totuşi intercala un mic capitol asupra „portretului" fizic şi moral al lui Matia, capitol care împreună cu unele reproduceri după iconografia regelui şi monumentele artistice ale vremii (la care autorul a renunţat de asemenea) ar fi înviorat lucrarea.

Alte mici observaţii : În lumina studiului recenzat tot aici, al lui Mályusz, ni se pare prea categorică aluzia retrospectivă asupra „alianţei" dintre oraşe şi puterea centrală ce s-ar fi realizat sub Iancu (p. 22). Ideea „binelui obştesc" nu e de origine umanistă, cum afirmă autorul (p. 150), desigur după Kardos Tibor, ci e mai veche (cf. articolul meu : *Structura socială a Franţei după tratatul de drept feudal*

[1] Adăugăm în această privinţă observaţia lui Commynes, sfetnicul lui Ludovic al XI, regele Franţei, un alt monarh centralizator, din aceeaşi vreme cu Matia: diplomatul francez scrie că sultanul Mohamed al II-lea, Ludovic al XI lea şi Matia Corvin „ont été les trois plus grands hommes qui ayent regné depuis cent ans" (*Mémoires*, cartea a VI-a, cap. XII. ed. Joseph Calmette, II, Paris, 1925, p. 339).

al lui Beaumanoir, în *Studii şi cercetări de istorie*, Acad. R.P.R. — Filiala Cluj, VII, 1956, p. 52, n. 15). Callimachus a fost un umanist toscan de origine, nu veneţian (p. 165).

Fireşte aceste cîteva observaţii nu prejudiciază valoarea cărţii, care prin competinţa recunoscută a autorului, prin bogăţia şi precizia conţinutului, prin forma viguroasă şi totodată mlădioasă a expunerii, e vrednică de marea importanţă a subiectului tratat.

FRANCISC PALL

COORNAERT E., *Wymiana handlowa Francij z Niemcami i krajami Europy Polnocnej w XVI wieku* (Schimbul comercial al Franţei cu Germania şi cu ţările din Europa septentrională în sec. XVI), *Kwartalnik historyczny*, LXV, 1958, p. 3—13.

În cadrul subiectului propriu-zis, studiat pe bază de material edit şi de date inedite, culese din arhivele din Anvers, autorul încearcă o interesantă divizare a ariei comerţului european în sec. XVI în trei mari zone economice : cea de nord-vest (Franţa de nord, litoralul occidental al Europei, inclusiv Ţările de Jos, Anglia şi regiunea renană), cu centrul la Anvers ; Franţa meridională (cu centrul la Lyon), Italia cu rolul preponderent şi Germania de sud-vest (cu Frankfurt, Augsburg, Ulm, Nürnberg etc.), constituie zona sudică ; platoul german, litoralul baltic înspre răsărit, dominate de Hansă, ar constitui zona a treia. Ni se pare că această schemă cuprinde o oarecare doză de rigiditate. Pe lîngă faptul că zonele nu exclud interpenetraţii şi raporturi reciproce foarte intense în secolul XVI, care depăşesc limitele fixate de schemă, i se pot aduce şi rectificări, de exemplu, între altele, şi în ce priveşte oraşele Germaniei meridionale strîns legate pe la mijlocul sec. XVI prin afacerile lor comerciale şi financiare de Ţările de Jos şi nu numai de zona sudică, de Italia. De asemenea este lăsată uitării o altă arie comercială, care include ţările din Europa centrală şi din Peninsula Balcanică (inclusiv Transilvania şi Ţările Romîne), strîns legată prin importante artere comerciale (amintim numai cîteva centre amplasate pe aceste magistrale : Viena, Cracovia, Breslau, Praga etc.) de apus şi de Levant.

Interesante, deşi nu întotdeauna semnificative şi convingătoare, sînt datele furnizate despre comerţul dintre Franţa orientală şi Germania meridională (începînd din sec. XV) şi dintre Germania orientală şi Franţa (începînd din sec. XII). Dintre oraşele Franţei, Lyon îşi impune la un moment dat primatul său în comerţul Europei de sud-vest. Negustorii lyonezi erau în strînsă legătură cu cei din Frankfurt. La rîndul ei, „Marea Companie" din Ravensburg se impune şi ea. Negustorii germani vizitează încă din sec. XIII tîrgurile din Bruges, ajung la Valenciennes, Lille, iar din sec. XV oamenii Hansei vizitează cu regularitate Saint-Omer. În sec. XVI deţin un loc important în comerţul cu Germania oraşele Paris, Dieppe, Rouen, Reims, Troyes etc. Intense sînt legăturile comerciale stabilite între francezi şi germani la Anvers — marele centru comercial internaţional al vremii (pînă la 1585, cînd îi ia locul Amsterdam)[1]. În acest circuit comercial sînt incluse nu numai Ulm şi Augsburg, Colonia şi Münster, Bremen, Hamburg şi Lübeck, Copenhaga şi Stokholm, dar şi importante centre comerciale poloneze ca Gdansk, Poznan, Torun. La rîndul lor, negustori şi oameni de afaceri francezi au interese la Nürnberg şi Lipsca, la Colonia şi Augsburg, Lübeck şi Copenhaga, se stabilesc uneori în oraşele Germaniei sau ale Poloniei şi ajung la Baltică şi sporadic chiar în oraşele Rusiei (de exemplu la Narva : 1561, 1564 etc. ; la Moscova : 1584—85 etc.). Autorul insistă asupra intensificării schimbului comercial în sec. XVI între cele două mari zone ale Europei, între cea de nord-vest şi cea de nord, realizat şi prin intermediul francez şi german. Dezvoltarea diferită a diverselor regiuni a influenţat şi tehnica comercială. Firmele mai mari („Marea Companie" din Ravensburg, Fugger şi altele) din Italia şi Europa occidentală efectuează curent operaţiuni de credit şi utilizează pe scară largă scrisori de credit, dar în nord persistă schimbul de mărfuri. Sub o formă sau alta, relaţiile dintre diferitele teritorii se intensifică în veacul al XVI-lea.

Metodologic bine organizat, articolul se impune printr-o frumoasă ţinută ştiinţifică.

S. GOLDENBERG

[1] Pentru această problemă prezintă interes un alt articol al lui E. Coornaert : *„Les bourses d'Anvers aux XV-e et XVI-e siècles"*, în *Revue historique*, CCXVII, ianuarie—martie, 1957, p. 20—28.

Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525—1526) (Documente privitoare la răscoala minerilor din Slovacia), în colecţia „Slovenský historický archiv" (Arhiva istorică slovacă), sub redacţia lui Peter Ratkoš, vol. I, Vydavat'elstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1957, 560 p.

Primul volum de „Documente privitoare la răscoala minerilor din Slovacia (1525—1526)" reprezintă o culegere tematică de izvoare referitoare la unul din capitolele cele mai importante din istoria luptei antifeudale din Slovacia, în epoca de declin a evului mediu.

Problema organizării mineritului sau cea a mişcărilor sociale din regiunile miniere ale Slovaciei, prin adîncimea şi extensiunea ei, a atras atenţia vechii istoriografii şi continuă să preocupe şi noua istoriografie marxistă. Ea a fost atinsă în lucrările mai vechi ale lui J. Engel, J. A. Fessler, Katona J., apoi de Wenzel G., J. Kachelmann, Péch A., Fraknói V. şi ceva mai nou de A. Göllnerova, tratată direct sau tangenţial într-o serie de studii de amănunt (în special ale lui Wenzel, Mednyánszky D.,Fr. Dobel ş. a., referitoare la exploatarea minieră de către magnatul Thurzó şi casa comercială Fugger din Augsburg) şi a fost reluată în zilele noastre de Heckenast G. în studiul său „A Bestercebányai bányászfelkelés (1525—1526) (*Századok*, 2, 1959) de Peter Ratkoš, în „Banicke povstanie 1525—1526 a reformačna ideológia na Slovensku" (*Ceskoslovensky časopis historický*, II, 1954) şi de Ján Kühndel, în „Ján Dernschwamm, vzdelany faktor Fuggerovcov na Slovensku (1494—1567), (*Historické Studie*, I, Bratislava, 1955). Documentaţia problemei a rămas aproape pînă astăzi lacunară. Din acest considerent, se impunea publicarea unei colecţii de documente, relativ completă, a acestei tematici, culese din arhive slovace, dar şi din arhive străine, editată la nivelul ştiinţei de astăzi, care să permită abordarea şi tratarea multilaterală a problemei răscoalei minerilor din Slovacia din anii 1525—1526. Volumul eruditului arhivist şi istoric Dr. Peter Ratkoš, vine să împlinească această carenţă. Cartea reprezintă tomul I dintr-un corpus de izvoare, „Slovenský historický archiv", ce urmează a fi publicat de Institutul de istorie al Academiei Slovace de Ştiinţe din Bratislava, cu scopul de a pune la dispoziţia cercetătorilor materialul documentar necesar studierii aprofundate a istoriei social-economice şi culturale a Slovaciei în epoca feudală.

Volumul „Documente privitoare la răscoala minerilor din Slovacia" se deschide cu o Prefaţă (p. 7—24), care include : o succintă prezentare a problemei răscoalei, ilustrată cu unele exemplificări din materialul publicat ; indicaţii despre arhivele din care s-au cules documentele publicate (în special arhivele din Banská Bystrica, Kremnica, Banska Štiavnica); consideraţii speciale despre normele generale de transcriere aplicate în acest volum, precum şi despre normele speciale de transcriere a textelor latine, germane şi cehe, fixate de editor ; în sfîrşit, Prefaţa se încheie cu o listă de abreviaţiuni de natură heuristică şi cu o listă de abreviaţiuni din textele latine şi germane publicate.

Prima parte a volumului cuprinde corespondenţă, documente şi acte judiciare, în total 157 de piese, în cea mai mare parte inedite (p. 27—250). Partea a doua a colecţiei conţine 16 documente bogate în cuprins, referitoare la istoria economică şi socială a centrelor miniere din Slovacia, în sens mai larg, teritorial şi temporal (p. 253—450), privind îndeosebi istoria economică şi socială a localităţilor Banská Bystrica, Kremnica şi Banská Štiavnica, problema diferenţierii sociale şi de clasă a populaţiei urbane (nr. 5, 9, 10, 11), probleme de muncă şi de salarizare (nr. 7, 9, 10, 11, 13, 14) etc. Partea a treia reprezintă o reeditare ştiinţifică a memorialului lui Hans Dernschwamm, factorul Fugger-ilor — cunoscut şi prin raportul său despre exploatarea sării din Transilvania în anul 1528[1]— referitor la exploatarea minieră organizată de Thurzó-Fugger în Banská Bystrica, la monetăria din Kremnica şi în special la luptele politice din sînul clasei feudale în prima jumătate a secolului al XVI-lea (p. 453—476). Documentele publicate sînt prevăzute cu un aparat de Note, cu referiri la unele particularităţi paleografice ale documentelor publicate, cu identificările unor onomastice şi toponimice, cu unele date bibliografice şi unele comentarii şi cu indicaţiile arhivale obişnuite. Colecţia continuă cu două compartimente importante : regestele în limba germană şi în limba rusă (p. 478—515), cu un indice general (p. 517—552) care uşurează cercetarea volumului ; cu Anexe (6 facsimile), şi se încheie cu o tablă de materii, în care se redau rezumatele regestelor în limba slovacă din fruntea documentelor publicate.

*

[1] Cf. J. Strieder, *Ein Bericht des Fuggerischen Faktors Hans Dernschwamm über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528*, în *Ungarische Jahrbücher*, Berlin—Lipsca, 13, 1933; G. Gündisch, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528—1531*, Bucureşti, 1943, passim.

Răscoala minerilor din anii 1525—1526 a avut loc în pragul unei epoci noi, într-un secol plin de profunde transformări de ordin economic, social, politic şi spiritual, care iniţiază epoca modernă. Teatrul de acţiune — Slovacia — reflectă contradicţiile adînci ale veacului: lupta îndîrjită a ţărănimii şi a plebei urbane împotriva feudalilor şi a patriciatului urban, împotrivirea dîrză a lucrătorilor din mine faţă de formele vechi de exploatare, feudale şi faţă de formele noi de exploatare, capitaliste. Războiul ţărănesc german a constituit un imbold pentru activizarea luptei maselor demoralizate şi terorizate după înfrîngerea răscoalei din 1514.

Slovacia ajunge arena unor înverşunate bătălii sociale, date îndeosebi în anii 1525—1526, în importantele centre miniere Kremnica, Banská Bystrica, Banská Štiavnica. Se răscoală lucrătorii din mine, sprijiniţi de plebea urbană, deseori şi de ţărănime. Tăişul mişcării revoluţionare se îndreaptă împotriva impilării din partea feudalilor, a exploatării din partea casei Thurzó-Fugger, împotriva nedreptăţilor comise de patriciatul urban din aceste centre ale ţării. Volumul „Documente privitoare la răscoala minerilor din Slovacia (1525—1526)" aduce lumină tocmai în această problemă a luptei eroice a poporului slovac cu feudalii şi patriciatul urban, atît de nesistematic şi de superficial studiată de vechea istoriografie.

Centrul principal al răscoalei minerilor din 1525—1526 se găsea la Banská Bystrica şi în suburbiile sale. Această localitate s-a distins la începutul sec. al XVI-lea printre celelalte centre miniere ale regatului feudal maghiar. Exploatarea minieră (în special de cupru şi argint) se găsea în anii 1495—1505 în mîinile asociaţiei Thurzó-Fugger, strîns legată de interese străine habsburgice, sau de cele ale magnaţilor maghiari. „Baterile tîlhăreşti de monedă" cum le numeşte pe bună dreptate F. Friedensburg[2], efectuate în folosul lui Ludovic II, al reginei Maria, al marii nobilimi şi al marilor negustori-cămătari, au dus la o abundenţă de monedă mărunţă, de valoare extrem de redusă (de pildă la 1521), urmată de o scădere a valorii de cumpărare a banilor şi de o accentuare a pauperizării populaţiei productive, inclusiv a celei din regiunile miniere. Pătrunderea elementelor capitaliste în minerit şi în industria extractivă s-a manifestat şi prin concentrarea minelor, a atelierelor şi a instrumentelor în posesia unor mari proprietari de mine (cf. Partea a II-a). Devalorizarea monedei şi scumpirea crescîndă a mărfurilor de larg consum a dus la început (1523—24) la mişcări îndreptate împotriva acestor racile. Frămîntările se transformă în curînd (mai 1525) într-o puternică răscoală împotriva impilatorilor direcţi, a proprietarilor. Uneori mişcările au îmbrăcat o haină religioasă, eretică. Documentele 1, 2, 4, 5 ilustrează multilateral frămîntările din sînul minerilor în luna iunie 1525.

Intervenţia puterii centrale, care se decise să preia pe cont propriu exploatarea minelor, în special a celor de cupru (I, 12, 16, 17; II, 6; III, 1) şi încercările de a linişti pe minerii răzvrătiţi (I, 22, 24) se lovesc de greutăţile financiare prin care trecea curtea regală, care nu dispunea de capitaluri necesare pentru investiţii. Nici încercările de a duce tratative cu minerii răsculaţi nu au succes. Răsculaţii din Banská Štiavnica eliberează pe tovarăşii lor din prinsoare (I, 41). Se constată o solidaritate deplină între minerii răzvrătiţi, din diferitele centre ale Slovaciei (I, 42, 43). Încercările puterii centrale de a se folosi pentru represalii de patriciatul local eşuează.

Pe la mijlocul lunii septembrie 1525 mişcarea revoluţionară a minerilor din Banská Bystrica, Banská Štiavnica şi Kremnica a atins o etapă organizatorică nouă, prin constituirea, poate şi sub influenţa Războiului ţărănesc german (cf. I, 48), a unor „fraţii" de întrajutorare şi de luptă împotriva celor bogaţi (I, 42, 43, 44). Apariţia acestor uniuni ale minerilor, cu centrul la Banská Bystrica, a avut un rol important în desfăşurarea ulterioară a răscoalei.

În lunile de iarnă ale anului 1525—1526 spiritul revoluţionar persistă. Situaţia dificilă materială menţine frămîntările, iar represaliile patriciatului revoluţionează şi mai mult masele (I, 56, 57, 58, 59). La sfîrşitul lunii februarie 1526 valul revoluţionar al mişcării minerilor se transformă într-o puternică răscoală armată antifeudală, cu centrul la Banská Bystrica (I, 62 şi în special 64). Sarcina reprimării răscoalei din februarie, răscoală stigmatizată de biserica oficială ca „eretică" (I, 64), a fost încredinţată palatinului Ştefan Werböczi şi lui Gaspar de Baska, comite de Nógrád (I, 71, 74). Sosirea împuterniciţilor regali a dus la o activizare a politicii patriciatului, dirijată în direcţia spargerii unităţii mişcării minerilor (I, 82—84). Lupta antifeudală, în special a lucrătorilor din aşezările miniere din regiunile de munte (Hodruša, Spania Dolina), nu a putut fi oprită (I, 79). Abia în luna aprilie mişcarea a fost înfrîntă. Palatinul Werböczi, prin forţă, prin promisi-

[2] *Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalter und der Neuzeit*, München—Berlin, 1926, p. 82, 93.

uni făcute minerilor de a-i menține în vechile lor privilegii și prin unele înlesniri economice, reușește să liniștească spiritele (I, 86, 87). Conducătorii răscoalei din februarie sînt condamnați la moarte.

Schimbările de orientare politică și greutățile financiare de la curtea regală readuc în aprilie 1525 pe Fuggeri în fruntea exploatării minelor din Slovacia (1,88, 100). Demiterea lui Ștefan Werböczi e urmată de o reactivitate a mișcării revoluționare (I, 99,94), de o refacere a formelor organizatorice de luptă dar și de o întețire a rezistenței și chiar a represaliilor din partea patriciatului (I, 96, 99). Mișcări armate noi au loc în iulie 1526 (I, 109, 111; II, 15). Lucrătorii din Banská Bystrica se bucură de sprijinul celor din Hodruša, Banská Štiavnica și Kremnica. Deviza minerilor „Să distrugem puterea stăpînilor!" strînge din nou în jurul ei masele de producători în lupta antifeudală. Răscoala cuprinde cele mai importante centre miniere (I, 113, 115). Feudalii locali și patriciatul orașelor, cuprinși de spaimă, cer ajutor puterii centrale și nobilimii din comitatele limitrofe (I, 116). Măsurile militare luate duc din nou la înfrîngerea răscoalei (I, 123, 135). Patriciatul se răzbună sîngeros. Cei 47 de conducători ai răscoalei din Banská Bystrica sînt condamnați la moarte (I, 122, 127 128). Conducătorii răscoalei, care au reușit să se refugieze în alte părți, sînt căutați cu îndîrjire și se cere pedepsirea lor exemplară (I, 135, 136, 138, 146). Urmărirea participanților la răscoală continuă și în anul 1527 (I, 148—152, 154, 156), cînd o nouă răscoală, condusă de Ioan Nenada, zgudui temeliile regatului feudal maghiar, și se pare că nu se termină nici la 1530 (I, 157).

Răscoala din 1525—1526, înăbușită în sînge, a lăsat adînci urme în conștiința minerilor din Slovacia. Tradiția anilor 1525—1526 a însufleți și în perioada următoare masele populare din Slovacia în lupta lor împotriva patriciatului și a feudalilor. Ea a stat la baza solidarității revoluționare a celor asupriți în lupta lor împotriva asupritorilor.

•

În volumul recenzat s-a acordat de la început o atenție deosebită problemei stabilirii unor reguli unice pentru grupuri de documente, categorisite după limbă, fixîndu-se pentru unele norme proprii, preluîndu-se pentru altele criterii în uzanță. În consecință, Dr. Peter Ratkoš a rezolvat, în general, cu multă competință și acribie problema esențială pusă de editarea acestui volum.

Editorul fixează de la început, în Prefață, *normele generale* după care s-a ghidat în elaborarea lucrării. Ele privesc anumite reguli ortografice generale (interpuncția, regimul minusculelor și al majusculelor, despărțirea prin aliniat a formulelor de datare și a adresei de restul textului, regimul regestelor, problema mențiunilor arhivale, a aparatului critic). *Normele speciale* se raportează la transcrierile din diferitele limbi (din latina sau din limbile naționale germana și ceha). Ne oprim asupra acestora.

Se știe că transcrierea unor texte medievale trebuie să se facă pe baza principiului de a oferi cercetătorului, fie el istoric sau lingvist, un text fidel și cît mai ușor de folosit, păstrîndu-se însă acele particularități ortografice și diplomatice, care sînt caracteristice pentru epoca și redactorul actului. Editorul volumului „Documente privitoare la răscoala minerilor din Slovacia" a respectat, în general, aceste postulate.

Transcrierea textelor latine originale s-a efectuat cu grijă. Din nefericire, numărul extrem de redus de facsimile (un *singur* document latin) nu a îngăduit o confruntare a mai multor texte cu originalele lor. Documentul din 16 mai 1526, al cărui facsimile e publicat în anexă, e corect transcris, potrivit cu normele fixate de editor. Am putut repera doar două lecturi greșite care pot fi și erori de tipar: *appelentur* în loc de *appellentur* (r. 7) și *fuerint* în loc de *fuerit* (r. 16). Autorul îndreaptă în Note greșelile din text și tot aci menționează modificările sau adăugirile contemporane. În această ordine de idei ar fi fost mai bine ca editorul să fi specificat natura și mărimea lor, îndeosebi a lacunelor din text, sau a părților accidentate sau necitite din text. În unele documente se întîlnesc lecturi probabile: *incolis* (?) (p. 78); *profricute* (?) (p. 201); *delatum* (?) (p. 201); *stat* (?) (p. 85) etc. În asemenea cazuri, în care lectura e nesigură sau probabilă, sau atunci cînd apar forme curioase (de ex. *anno viriginis partus eiusdem millesimo...*, p. 250) ar fi trebuit să se atragă atenția în note, fie printr-o mențiune „astfel în original", fie printr-o explicare a naturii ei (document rupt, ros, ștersături sau răsături, pată de cerneală sau umezeală). Aceasta se impunea cu atît mai mult în cazurile în care apar lacune în text, de pildă: *majestatis vestre... ipsorum facilitati metientes*" (p. 201). Într-un asemenea caz se impunea o explicare, în Note, a lacunei. De asemenea, n-ar fi fost inutil a se preciza mărimea părții dispărute din text sau nedes cifrabile. În altă ordine de idei, s-ar fi procedat bine ca la indicarea adresei (de ex. p. 30, 42, 44, 48 etc.) să se noteze dacă aceasta se află pe recto sau pe verso, locul însemnării, dacă adresa provine din aceeași mînă sau din mîini deosebite, contemporane sau mai tîrzii.

La transcrierea textelor latine editorul a respectat regulile ortografice de bază fixate. S-a efectuat completarea prescurtărilor paleografice (o excepţie constituie principiul adoptat de autor, al menţinerii formei prescurtate a titlurilor de reverenţă sau a unor apoziţii, care, credem, ar fi fost bine să fie şi ele întregite în paranteză, ca în cazurile cu *v. d.*, *d. v.*, la p. 215, 216, *s. Crucis* etc.), s-a aplicat uzul modern în regimul literelor mari şi mici, precum şi în punctuaţie, numele proprii sau cele din formulele de datare au fost notate cu iniţiale mari. Textul a fost bine împărţit în propoziţii şi fraze şi sensul lor apare de cele mai multe ori limpede. În schimb, s-ar putea face unele obiecţii în legătură cu unele norme ortografice aplicate de editor. Considerăm justă transcrierea literelor *v*, *w* şi *u*, după valoarea lor fonetică. În schimb ar fi fost mai corectă transcrierea silabei *ci*, înaintea unei vocale, după etimologia cuvîntului şi nu ca *ci* (*eciam*, p. 85; *conspiraciones*, p. 85, *verberaciones*, p. 182; *gencium*, p. 249), ţinîndu-se seama de distincţia făcută de uzul modern, dar păstrînd totuşi această formă în cuvinte ca: *iudicium*, *beneficium* ş.a., pe care autorul le dă, de altfel în aceste variante.

În legătură cu folosirea diftongului *ae*, lui e (caudatum) şi *e* ar fi fost bine dacă editorul ar fi păstrat, fără nici o schimbare, diftongii *ae* şi *oe* şi *e* (caudatum), aşa cum ele apar în text. În special *e* (caudatum) trebuia menţinut, căci reapariţia sa constituie un fenomen interesant. Ea are loc sub influenţa umanismului şi reprezintă trecerea de la *e* la *ae*. Litera *j* în funcţie de *i* putea fi permanent transcrisă ca *i*, evitîndu-se unele inconsecvenţe ca: *judici* (p. 104, 225, 240), *iudici* (p. 42), *judicium* (p. 204) *iudicii* (p. 130) *iudex* (p. 27) sau *majestatis* (p. 201) şi *maistatis* (p. 61—185) etc.

Între regestele în l. slovacă şi textele publicate a fost intercalată descrierea diplomatic a documentelor. Poate şi aici s-ar fi putut adăuga — fără a se îngreuna prin aceasta colecţia — alături de felul transmiterii (original sau copie), alături de material şi de pecete, asemenea elemente ca: starea de conservare a actului şi a peceţii şi legenda peceţii.

În sfîrşit poate ar fi fost util să se atragă atenţia, *în Note*, şi asupra unor forme neobişnuite sub care apar unii termeni ca: *fheria* (p. 216), *marchiontu* (p. 226), *civitatte* (p. 61) etc., dîndu-se în text forma corectă: *feria*, *civitate*, *marchionatu*.

Textele în limba germană medievală ridică şi ele unele probleme. În ansamblu ele au fost corect şi ştiinţific publicate, după cum rezultă şi din confruntarea unora din ele cu facsimilele din anexă. Cele cîteva mici inadvertenţe depistate la confruntarea a trei documente cu facsimilele lor [doc. nr. 44 facs. nr. 2: *czu varr* (r. 2), *ire* (r. 5), *czwene* (r. 9) în loc de *czuvar*, *ir*, *czwone*; doc. nr. 80, facs. nr. 3: *inn* (r. 14) în loc de *in*; doc. II, 9, facs. 6; *gebenn fl. 2* în loc de *geben fl. 2*] sînt mărunte şi nu afectează calitatea publicaţiei. Judicioase şi bine întemeiate sînt cele mai multe reguli despre transcrierea textelor germane, inclusiv cele ortografice, fixate în Prefaţă. În schimb sînt arbitrare schimbările din textele publicate în limbile naţionale, fie că e vorba de înlocuirea, în unele cazuri, a lui *v* sau *w* cu *u* (*vnnd — unnd*, *zw — zu*, *zuuor — zuvor* etc.), de omiterea lui *nn* (*geben*, *haben* în loc de *gebenn*, *habenn* din original) (deşi editorul păstrează *nn* în interiorul cuvîntului: *unnseren*, *unnd* etc. !), sau a dubletelor *— ff*, *— mm —* din original. Şi aici, în cazul documentelor germane, ar fi fost posibil să se întregească de către editor abrevieri din text (de ex., *e. h.*, p. 68, 93, 195; *khn. mt.*, p. 194; *k. m.*, p. 68 şi a.). Considerăm inutil să se atragă atenţia asupra unor repetări ca *„hern herrn* (!)" (p. 62) sau asupra unor forme ca *„dem* (!)" în loc de *„den"* (p. 65), *verkundigen* (p. 113) etc., care nu se disting de restul terminologiei în texte redactate fără respectarea vreunor „reguli gramaticale".

Datarea unor documente făcută după variate criterii (după calendarul bisericesc, în raport cu o zi sau un termen din text) a impus editorului calculele cronologice necesare. Cu puţine excepţii, acestea au fost corect făcute. Scăpări în datare: *Dominica Felicis* (p. 232) nu corespunde cu 15. I, ci cu 14. I; *pfingsten* nu a fost la 1526 în 20—21. V, ci în 20. V; *„freittag animarum"* e greşit identificat cu „(17. VIII)", căci în acest caz nu poate fi vorba de *Animarum* = 16 august (cf. Knauz, Kortan, Bp., 1876, p. 137 s. v.) = joia, ci de sărbătoarea *Animarum* (Aller seelen Tag) = 2 noiembrie, care în 1526 cade într-o vineri. Nu s-au efectuat în toate cazurile identificările cronologice necesare şi aceasta mai ales în P. II; la p. 311—213, 313 etc. s-au făcut asemenea calculări de date, după calendarul iulian, în schimb în alte părţi (p. 341, 342 etc.) identificările cronologice lipsesc. În ce priveşte localizarea identificărilor cronologice după stilul iulian, credem că ar fi fost mai bine ca ele să se fi dat în Note şi nu în paranteze, imediat după elementele datării în l. latină sau l. germană, pentru a nu ştirbi unitatea textului original.

Hotărîrea editorului de a oferi cititorului regeste în l. slovacă în fruntea documentelor, traducerea lor în două limbi de circulaţie internaţională: rusa şi germana, un Indice

general consistent şi o tablă de materii cu rezumatele în l. slovacă ale regestelor slovace, reflectă grija sa de a uşura cît mai mult folosirea ediţiei publicate, de a veni în ajutorul cercetătorului care se interesează de anumite aspecte ale problemelor pe care le ridică materialul volumului publicat. Chiar dacă la prima vedere aceste compartimente auxiliare par să se repete, utilitatea lor nu poate fi pusă la îndoială. Regestele sînt judicios întocmite, clare şi cuprind de obicei elementele principale din text, asupra cărora editorul e dator să atragă atenţia cititorului. Unele sînt poate prea generale (de ex. I, 11, 82). În schimb regestele textelor publicate în P. II sînt prea puţin analitice, unele numai enunţiative (nr. 9, 10, 11, 15).

Indicele volumului, deşi amplu, nu se ridică prin calitatea sa la nivelul general al lucrării : unele erori, identificări greşite sau omisiuni scad din valoarea sa. Apar identificări şi trimiteri eronate ca : *Brašov* (*Hermannstadt*) *m. v. Sedmohradsku, 473* şi *Hermannstadt v. Brasov* în loc de *Brašov* (*Kronstadt*) şi *Hermannstadt v. Sibiu* ; *Neustadt Szakmár-Bánya* din text (p. 456) nu se găseşte în această formă în indice şi se identifică cu Nagy Bánya, în loc de Baia Mare ; o serie de onomastice sau toponimice nu pot fi găsite sau nu au indicate paginile în Indice : *Pinter* (p. 384), *Hainrich* (p. 339), *Hermannstadt* (p. 462), *Sophia Gilges* (p. 145), *Clausenburg* (p. 462), *Hocht* (p. 462), *Siebenburgen* (p. 454, 457), *Krakov* (p. 466) etc. Sînt deficienţe care probabil vor fi evitate în volumele următoare ale colecţiei.

Ne găsim, desigur, la începutul unei foarte importante opere de contribuţie la cunoaşterea trecutului popoarelor din Cehoslovacia de azi. O bănuim aceasta din valoarea materialului primului tom apărut, din importanţa arhivelor cercetate. Volumele următoare ne rezervă încă multe surprize plăcute.

S. GOLDENBERG

FRANTIŠEK KAVKA, *Český a slovenský obchod s textilními výrobky v rumunských zemích* (do poloviny 17. století) (Comerţul ceh şi slovac cu produse textile în Ţările Române — pînă la jumătatea sec. XVII), Praha, 1957.

Acest studiu al docentului de istorie cehă de la Universitatea din Praga reprezintă un extras din vol. V al „Culegerii istorice" (*Historický Sborník*) al Academiei Cehoslovace de Ştiinţe. De la început trebuie subliniată utilitatea şi importanţa studiului întreprins de Fr. Kavka. Într-adevăr, problema relaţiilor comerciale dintre ţările cehoslovace şi Ţările Române în evul mediu a fost pînă acum aproape necercetată. Punînd la contribuţie o bogată literatură istorică română, maghiară, germană şi cehoslovacă şi, îndeosebi, registrele vamale din arhivele ardelene (Cluj, Sibiu, Or. Stalin), autorul a reuşit să ne dea, pentru sec. XV — prima jumătate a sec. XVII, o imagine cuprinzătoare a legăturilor comerciale româno-cehoslovace.

Dacă în urmărirea produselor textile aduse din ţările cehoslovace în Moldova şi Ţara Românească autorul a trebuit să se limiteze la izvoarele documentare edite şi la literatura de interpretare, în studierea relaţiilor comerciale ceho-slovaco-ardelene, cărora le e închinată aproape jumătate din întreaga lucrare, acesta a folosit din belşug izvoarele arhivalice, ceea ce face ca această parte să constituie, prin caracterul ei nou şi original, capitolul cel mai preţios al lucrării.

Încă de la începutul sec. XV documentele noastre interne slavo-române înregistrează importul de postav ceh adus în Ţara Românească, probabil din Silezia, prin Braşov. Deşi postavul importat în Ţara Românească din ţările coroanei cehe prin intermediul Braşovului este amintit pentru ultima oară în 1437, autorul consideră — şi pe bună dreptate — că el va fi continuat în tot cursul secolului al XV-lea şi în cel următor, aşa cum o dovedesc, de altfel, atît relaţiile cu Braşovul, cît şi cu celălalt mare centru comercial din sudul Transilvaniei — Sibiul. Din analiza datelor registrelor vamale ale Sibiului rezultă că în Ţara Românească s-a importat în sec. XVI postav luzacian din Zhořelec, care în anul 1500 deţinea primul loc în importul de postav din Sibiu în Ţara Românească. Alături de postavul luzacian, în anii următori apare în Ţara Românească postavul silezian de Wroclaw ceva mai scump.

Analiza registrelor vamale vigesimale din sec. XVI ale Braşovului arată importul în Ţara Românească şi în Moldova de mari cantităţi de postav din ţările cehe, îndeosebi postav de Zhořelec (la 1503 circa 2700 m), apoi postav de Jihlava (Moravia), de Wroclaw (Silezia), ca şi de pălării slovace de Bratislava

(*pilea Posoniensia*) în cantităţi mult mai reduse.

Autorul acordă atenţie — deşi mai redusă — şi importului de postav ceh pe piaţa Moldovei prin mijlocirea Braşovului, ca şi a Liovului, marele centru comercial rutean.

Dacă pentru studierea exportului de produse textile cehoslovace, îndeosebi postav, în Ţara Romînească şi în Moldova, registrele vamale ale Sibiului şi Braşovului i-au fost de mare ajutor, în urmărirea exportului produselor textile cehoslovace în Transilvania Fr. Kavka a beneficiat de material bogat şi preţios furnizat de registrele vamale tricesimale ale Clujului, din sec. XVI-XVII. Şi dacă materialul documentar extrem de fragmentar de care a dispus cercetătorul cu privire la exportul produselor textile cehoslovace la Braşov şi Sibiu nu i-a permis să dea decît cîteva indicaţii în această direcţie, în schimb exportul la Cluj este urmărit pe larg. Analiza datelor registrelor vamale clujene din anii 1599—1636 arată că dintre produsele textile cehoslovace cel mai des şi în cantităţile cele mai mari se întîlnesc pe piaţa ardeleană pălării de Jihlava, Bratislava, Prešov, Wroclaw, Trnava, Košice etc. Marile cantităţi de pălării importate de clujeni din ţările cehoslovace (circa 750 000 de bucăţi în 17 ani, în intervalul 1599—1636) îndreptăţesc pe autor să presupună că în mare parte ele vor fi fost destinate vînzării în restul Transilvaniei, ca şi exportului în Ţările Romîne şi — adăugăm noi — chiar mai departe, pe piaţa balcanică.

Marele centru al producţiei textile morave, Jihlava, figurează în primul loc şi în ce priveşte importul de postav ceh pe piaţa clujeană, urmat de centrul silezian Wroclaw. În 17 ani s-au importat la Cluj, din aceste două centre, circa 214 000 m de postav, adică postavul necesar pentru a îmbrăca 60 000 de oameni. În cantităţi mult mai mici s-a importat postav de Opava, de Kladsko etc.

În sfîrşit, între 1599—1636 pe piaţa clujeană se întîlneşte şi pînza cehoslovacă (de Wroclaw, de Opava) însă în cantităţi reduse.

Studierea comerţului ceh şi slovac cu produse textile în sec. XV—XVII îl duce pe autor la concluzia, bazată pe analiza amănunţită a numeroase date statistice, că Transilvania, Moldova şi Ţara Romînească au constituit în sec. XVI—XVII debuşeul cel mai important pentru exportul cehoslovac de produse textile.

Schiţa extrem de rezumativă pe care am dat-o aici nu reflectă decît aproximativ bogăţia de informaţii, de ipoteze, de probleme şi concluzii de care abundă lucrarea lui Fr. Kavka.

În afară de analiza critică a literaturii şi izvoarelor referitoare la problema studiată şi de consideraţiunile autorului cu privire la situaţia internaţională a comerţului extern al Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Romîneşti în evul mediu, Fr. Kavka abordează problema drumurilor comerciale dintre Ţările Romîne şi ţările cehoslovace, problema preţurilor, a unităţilor de măsură, aceea a rolului Vienei sau al oraşelor polone şi galiţiene în intermedierea exportului cehoslovac în Ţările Romîne etc.

Lucrarea este îmbogăţită cu cîteva tabele statistice în text şi alte patru anexate.

La sfîrşitul acestei dări de seamă ne permitem a ne exprima regretul că autorul nu a pus la contribuţie şi datele arhivelor slovace din Levoča, Košice şi Prešov, care i-ar fi putut furniza material interesant pentru relaţiile comerciale slovaco-ardelene în sec. XVI—XVII. De altfel, în afară de o serie de nume de localităţi romîne şi maghiare transcrise greşit, lucrarea recenzată mai are şi alte cîteva mici lipsuri ori greşeli. Aşa, după 1526 Transilvania nu a fost regat (p. 33), ci voivodat şi apoi principat; postavul de Zhořelec şi de Wroclaw nu se întîlneşte la noi numai la începutul sec. XVI (p. 39), ci şi la sfîrşitul lui; pînza sileziană nu apare pentru prima dată în 1612 pe piaţa clujeană (p. 43), ci înainte, în sec. XVI: pălăriile de Wroclaw nu erau aduse la Oradea de negustorii slovaci, cum presupune autorul (p. 44), ci chiar de negustorii orădeni care mergeau la Cracovia şi le importau de acolo; nici pînza din ţările cehe ajunsă la Oradea, Carei sau în alte oraşe ardelene nu venea neapărat prin mijlocire slovacă (p. 44), ci era adusă chiar de negustorii ardeleni din Malopolska. De altfel autorul însuşi, la p. 46, presupune just că negustorii ardeleni (din Cluj, Oradea, Carei) mergeau în tîrgurile polone, ocolind dreptul de depozit al oraşului Košice, lucru confirmat şi de registrele vamale ale Cracoviei, pe care subsemnatul le-a utilizat într-o lucrare închinată relaţiilor comerciale dintre Cluj şi Cracovia la sfîrşitul sec. XVI.

Din lucrarea lui Fr. Kavka lipseşte într-o oarecare măsură şi bibliografia polonă de specialitate. Într-adevăr, în afară de lucrarea istoricei Charewiczowa privitoare la Liov, şi de lucrările lui Hoszowski şi Rybarski, doar amintite, autorul nu pune la contribuţie lucrările excelente ale lui Kutrzeba, Pieradzka ş. a.

Cu toate aceste mici lipsuri, lucrarea pe care o prezentăm aici este un temeinic studiu de istorie economică, de o mare utilitate pentru toţi cei ce studiază relaţiile comerciale ale ţărilor romîne cu Europa centrală în evul mediu. Ea are însă totodată o mare importanţă şi pentru istoriografia cehoslovacă. Într-adevăr împotriva concluziilor formulate de istoricii

cehi Z. Winter şi J. Janáček privitoare la decăderea postăvăritului ceh în sec. XVI, autorul dovedeşte — pe baza materialului arhivalic clujean — stadiul înfloritor al producţiei textile la Jihlava în acest timp, concluzie confirmată şi de cercetările altor istorici (A. Florovski, J. Kvašňová)

În concluzie, lucrarea lui Fr. Kavka reprezintă o serioasă contribuţie a istoriografiei marxiste din ţara prietenă în problema relaţiilor comerciale romîno-cehoslovace în perioada feudală. Ea trebuie să constituie pentru noi un îndemn de a întreprinde o studiere mai adîncită a problemei pe baza materialului din arhivele ardelene.

MIHAIL DAN

P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera.* Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1958 (Biblioteca istorică, III).

Istoriografia romînă s-a ocupat şi pînă acum intens cu viaţa şi opera învăţatului domn al Moldovei. Dar, pe linia concepţiei sale idealist-metafizice, istoriografia burgheză a prezentat activitatea lui D. Cantemir ruptă de condiţiile economico-sociale ale vremii sale, istoricii burghezi au falsificat adevărul cu privire la rolul important jucat de D. Cantemir în Rusia; istoriografia burgheză a ignorat voit conţinutul social al operei lui D. Cantemir, ostil marii boierimi şi plin de simpatie faţă de ţărani.

Pentru prima dată acum s-a întocmit o monografie cu adevărat ştiinţifică privitoare la domnul cărturar. Autorul distinge trei perioade în viaţa şi opera lui D. Cantemir. Prima perioadă, aceea a tinereţii, cuprinsă între 1693 şi 1700, este aceea a studiilor sale constantinopolitane, cu pronunţat caracter mistic-teologic, dar în care marele învăţat, spărgînd învelişul strîmt al dogmei bisericeşti formulează o serie de opinii critice proprii faţă de problemele social—politice, ca şi o seamă de soluţii filozofice originale. Din această perioadă datează lucrările sale de filozofie *Divanul lumii cu înţeleptul, Imaginea ştiinţei sacre, Logica* şi altele. Este interesant de subliniat — ceea ce autorul face consecvent — legătura între activitatea politică şi opera ştiinţifică a lui D. Cantemir. Într-adevăr chiar în această perioadă a tinereţii el dă expresie — în *Divanul* — urii sale faţă de clasa marilor feudali, ale căror abuzuri le condamnă. Or, această adversitate faţă de marii boieri, exponenţi ai anarhiei feudale împotriva domnului, reprezentantul centralizării, îl va caracteriza pe D. Cantemir tot timpul vieţii sale.

El a dat mai pregnant expresie acestei uri în perioada a doua a vieţii şi activităţii sale, între 1700—1711. Atunci scrie el opera sa istorico-literară *Istoria ieroglifică*, pe care unii din istoricii literari burghezi o socoteau de pe poziţiile lor de clasă, o carte „pornită pe drumuri greşite", dar care în realitate, prin bogăţia sa de idei social-politice, este un veritabil rechizitoriu la adresa hrăpăreţilor boieri, un viguros protest împotriva iobăgiei şi, poate, o caldă pledoarie pentru eliberarea şerbilor. Totodată, în această operă — ca o dovadă în plus a consecvenţei între politica sa şi ideile sale — D. Cantemir vesteşte decăderea imperiului otoman şi crezînd cu tărie în aceasta, caută să-şi pună de acord ideile cu acţiunea practică, încheind în 1711 la Iaşi tratatul de alianţă cu Petru I, în scopul stabilirii în ţară a unui regim autoritar-absolutist care să înfrîngă împotrivirea şi tendinţele centrifuge ale boierimii, iar pe plan extern în scopul eliberării Moldovei de sub jugul otoman cu ajutorul marelui popor rus.

Înfrîngerea lui Petru I în bătălia de la Stănileşti şi, ca urmare, refugierea aliatului său moldovean în Rusia inaugurează cea de a treia perioadă a activităţii lui D. Cantemir (1711—1723), perioada ştiinţifică a operei sale, cea mai importantă perioadă din viaţa sa, cărcia autorul — împreună cu analiza operelor cantemireşti din această epocă — îi închină cea mai mare parte a cărţii sale (136 pag.).

Utilizînd izvoare inedite (documente, manuscrise) şi o impresionantă bibliografie rusă, romînă, germană, franceză etc., Panaitescu a reuşit să ne dea o imagine [illegible] totul nouă, plină de amănunte cu totul [illegible]atoare, despre petrecerea lui D. Cantemir în mediul rusesc pînă în ultima clipă a vieţii sale. Istoriografia burgheză de multe ori l-a considerat pe D. Cantemir în Rusia ca pe un izolat, un om care n-a avut nici o contingenţă cu mediul rusesc. Autorul dovedeşte cum lucrările scrise de D. Cantemir în această perioadă (*Istoria imperiului otoman, Sistema religiei mahomedane, Descrierea Moldovei, Hronicul romîno-*

moldo-vlahilor şi altele) i-au fost cerute domnului moldovean de cercurile ruseşti în legătură cu orientarea antiturcească a politicii externe a lui Petru I. În acelaşi timp o altă categorie de lucrări ale învăţatului nostru domnitor se referă la o serie de probleme interne ruseşti, dovedind perfecta lui integrare în mediul rusesc. La rîndul său acest mediu, în care se făcea simţită atunci o tot mai mare laicizare a culturii, şi-a pus pecetea pe însăşi concepţia învăţatului romîn care, sub influenţa acestui mediu cultural, a evoluat de la misticism şi pragmatism spre o atitudine critică, ştiinţifică în prezentarea fenomenelor istorice. La toate acestea s-a adăugat rolul politic jucat de D. Cantemir în Rusia ca sfetnic al lui Petru I, calitate ce i-a permis să însoţească oastea rusească în expediţia din Caucaz (1722) şi cu acest prilej să întreprindă acolo interesante studii istorico-geografice. Din paginile cărţii lui P. P. Panaitescu se desprinde clar, pentru prima oară în istoriografie, rolul decisiv jucat de mediul rusesc în formarea ştiinţifică a domnului romîn.

Analiza amănunţită la care P. P. Panaitescu supune şi operele lui D. Cantemir din această a treia perioadă a vieţii sale, ne relevează aceeaşi atitudine de ostilitate a lui D. Cantemir faţă de marea boierime şi simpatia sa faţă de şerbi, atitudini pe care autorul le urmăreşte în formele specifice pe care le iau : mai pronunţate în *Descrierea Moldovei* şi mai atenuate în *Istoria imperiului otoman* şi în *Hronic*, explicînd transformările în concepţiile social-politice ale lui D. Cantemir prin noua sa poziţie de clasă (îmbogăţirea lui în Rusia, legăturile de familie cu aristocraţia rusească). Se reflectă deopotrivă în operele perioadei ruseşti şi vechea străduinţă a lui Cantemir pentru consolidarea statului moldovean printr-un regim absolutist, ca şi lupta lui de o viaţă pentru eliberarea patriei sale de sub jugul otoman cu sprijinul armelor ruseşti.

P. P. Panaitescu şi-a organizat lucrarea sa despre D. Cantemir pe două coordonate mari : 1. legătura dintre scriitor şi omul politic, care ca un fir roşu străbate întreaga lucrare — deşi uneori, ca de pildă în cazul felului şi proporţiei în care opera lui D. Cantemir a slujit prietenia romîno-rusă, cercetarea autorului nu e adîncită — şi 2. legătura lui D. Cantemir cărturarul cu antecesorii (cronicarii moldo-munteni) şi cu urmaşii (Şcoala ardeleană). În acest chip autorul a reuşit să ne prezinte just şi amplu personalitatea multilaterală a marelui învăţat, încadrată organic în condiţiile epocii şi în cultura noastră naţională. Închinînd o serie de pagini activităţii sale politice şi ocupîndu-se foarte pe larg de opera lui (izvoare, probleme, concepţie, originalitatea gîndirii, stilul şi limba etc.), P. P. Panaitescu a reuşit să ne dea în paginile sale imaginea unui D. Cantemir cu totul nou : a omului politic progresist, a patriotului pătruns de dragoste pentru cei oropsiţi şi îndurerat de soarta patriei sale înrobite, a umanistului, a enciclopedistului de renume european (istoric, geograf, filozof, orientalist, muzicolog, amator de artă), autor al unei opere vaste şi variate, străbătută de multe note originale, înaintate şi în bună parte actuală încă.

Lucrarea recenzată aici se caracterizează — ca şi alte lucrări ale autorului — prin logica şi argumentarea strînsă a diferitelor teze expuse în ea, prin informaţia surprinzător de bogată şi de multe ori greu accesibilă, prin critica severă a izvoarelor edite şi inedite şi a literaturii problemei, prin noutatea interpretării şi, mai ales, prin claritate şi limbă îngrijită. Această din urmă calitate face ca lucrarea lui P. P. Panaitescu să poată fi citită cu deosebit folos chiar de nespecialişti.

La sfîrşit ne îngăduim cîteva mici observaţii, care nu scad cu nimic din valoarea acestei lucrări temeinice. Observaţiile noastre se referă la perioada rusească a activităţii lui D. Cantemir şi sînt de ordin secundar, ca unele ce nu privesc problematica de bază a lucrării, ci dezvoltările de istorie rusă ale autorului. Vorbind de poziţia lui D. Cantemir faţă de şerbie, autorul pretinde (pag. 84) că domnul Moldovei ar fi dat expresie în *Istoria ieroglifică* ideii dezrobirii personale a ţăranilor şerbi. Dacă într-adevăr această idee poate fi descifrată la Cantemir şi dacă el este sincer în exprimarea ei, atunci între el şi Ecaterina a II-a nu se poate face apropierea la care se pretează autorul (pag. 85). Demascînd esenţa absolutismului „luminat" al Ecaterinei a II-a, istoricul sovietic P. Ivanov (*Voprosî istorii*, 1950, 5, p. 85—99) a arătat că împărăteasa Rusiei a cochetat doar cu ideile iluministe şi că, în fond, iluminismul ei este de esenţă reacţionară. Ideile împrumutate de Ecaterina a II-a, în *Nakaz*, de la Montesquieu, *Sur l'ésprit des lois*, şi din lucrarea lui Beccaria, *Despre pedepse şi delicte*, îi servesc împărătesei pentru a justifica regimul autocrat. Recomandările pe care ea le face nobilimii, insistenţele depuse de ea pentru a limita silniciile la care se dedau moşierii faţă de ţărani, de a atenua sistemul barbar de pedepse ce se aplică ţăranilor — toate acestea nu erau expresia unui spirit liberal, nu urmăreau ridicarea poporului, ci consolidarea dominaţiei de clasă a nobilimii asupra maselor truditoare. Crede autorul că şi D. Cantemir, căruia îi atribuie ideea dezrobirii personale a şerbilor, urmărea

aceleaşi obiective? Dacă nu, comparaţia cu Ecaterina a II-a nu are nici o justificare.

Alte cîteva observaţii de istorie rusă, de data aceasta privitoare la Petru I. Nu-i adevărat că abia sub Petru I viaţa economică a Rusiei se îndreaptă spre industria manufacturieră (pag. 118). Manufacturile apăruseră în Rusia cu aproape o jumătate de secol mai înainte, pe vremea lui Alexei Mihailovici, tatăl lui Petru I. Nu este adevărat că şerbii din Rusia erau obligaţi numai la plata în bani a rentei feudale şi a sarcinilor faţă de stat (pag. 119), deoarece şi atunci au existat rentă în muncă şi în natură, iar obligaţiile băneşti se referă la generalizarea capitaţiei (*podușnaia podati*) şi la convertirea celor două forme de rentă în rentă în bani, proces început anterior. Nu înţelegem cum absolutismul ţarist însemna „umilirea nobilimii" (pag. 119), din moment ce regimul lui Petru I se baza tocmai pe nobilimea de funcţiuni? Sub înaintaşii lui Petru I n-au fost colegii (pag. 119), ci numai pricazuri. Cel care înfiinţează colegiile este tocmai Petru I şi numărul lor e mult mai redus decît cel al pricazurilor de pe vremea lui Alexei Mihailovici.

Aceste cîteva mici erori ar putea fi eliminate la o nouă ediţie, care ar trebui să fie însoţită şi de substanţiale rezumate în limbile rusă şi franceză (sau germană), ca şi de o erată completă care să îndrepte greşelile strecurate mai ales în note.

MIHAIL DAN

NOTĂ DE CRONOLOGIE

(în legătură cu o recenzie)

În recenzia sa la studiile de ştiinţe auxiliare publicate în cele două volume de *Introducere* la *Documente privind istoria Romîniei*, apărută în revista *Studii*, 5/1957, prof. P. P. Panaitescu, ocupîndu-se şi de studiul de cronologie a documentelor privitoare la Transilvania (sec. XI—XV), întocmit de subsemnatul, face, după unele aprecieri favorabile, următoarea observaţie (p. 197) :

„Socotim că tablele cronologice (anexa VIII) alcătuite în special după Grotefend (*Taschenbuch der Zeitrechnung*, ed. a VI-a. Hannover, 1928) sînt depăşite de manualele cronologice mai noi. Cele mai practice şi mai rapide pentru calcularea datelor sînt acum tablele lui Hans Lietzmann, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin-Leipzig 1934 (Göschen)".

Observaţia nu mi se pare justă. Tablele respective ale lui Lietzmann (p. 82—95) — pe care, dacă mai e nevoie să mărturisesc, le cunoşteam — sînt doar mai scurte, mai reduse, dar nu „mai practice şi mai rapide" decît ale lui Grotefend, din care, în treacăt fie zis, am folosit o ediţie mai nouă (din 1941) decît aceea citată de recenzent (vezi nota mea în *Introducere*, I [Bucureşti], 1956, p. 452, n. 7). De altfel, tablele în discuţie au fost adaptate de mine nu „în special" după Grotefend, ci mai ales după Imre Szentpétery, *Oklevéltani Naptár* [Calendar de diplomatică], Budapesta, 1921, aceasta „avînd în vedere particularităţile cronologice ale documentelor latino-ungare şi fiind de un caracter şi mai practic" (*Introd.*, I, p. 657) decît cele ale lui Grotefend. După modesta mea părere, tablele lui Lietzmann nu numai că nu sînt mai practice şi mai rapide decît corespondentele lor din manualele citate, ci dimpotrivă, tocmai din cauza facturii lor atît de reduse, obligînd pe cercetător să-şi facă singur calculele, pe baza cîtorva puncte de reper indicate (ca data paştilor, litera dominicală, ordinea duminicelor în raport cu data paştilor, lista sărbătorilor), el pierde mai mult timp şi poate săvîrşi uşor greşeli, pe cînd tablele lui Grotefend, Szentpétery şi Anexa menţionată sînt de o întrebuinţare expeditivă, oferă calendare complete pentru fiecare an şi permit găsirea promptă a acestor calendare.

Un neajuns şi mai mare îl constituie faptul că lista de sărbători a lui Lietzmann fiind, la fel, foarte redusă (p. 96—101), adeseori e insuficientă pentru identificarea datelor cronologice din izvoarele istorice ale Europei

apusene şi centrale, şi — cu atît mai vîrtos — e aproape inutilizabilă pentru documentele latino-ungare, care interesează şi Transilvania medievală. Astfel nu cuprinde aproape nici una din datele specifice Ungariei feudale, care se întîlnesc atît de des în documente, date specifice în comparaţie cu celelalte ţări catolice : *Media Quadragesima* (miercurea înainte de *Letare*), sf-ţii Gheorghe (24 aprilie), Margareta (13 iulie, în vigoare şi în Polonia), Ladislau (27 iunie, 29 iulie), Ilie (20 iulie), Dumitru (26 octombrie), Emeric (2 septembrie, 5 noiembrie). Nu găsim decît una din asemenea date : sf. Ştefan (regele), dar şi acesta numai cu indicaţia : 2 septembrie (fără a se aminti şi 20 august sau pentru *Dextre inventio* : 30 mai, care sînt mult mai importante). Asupra acestor date, mai pe larg, în *Introd.*, I, p. 471—2, 474—65.

După cele de mai sus, n-aş crede că se mai poate susţine că tabelele cronologice din studiul recenzat ar fi „depăşite".

FRANCISC PALL

CRONICĂ

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ ÎN ANUL 1959

Aruncînd o privire de ansamblu asupra muncii ştiinţifice desfăşurate în anul 1959 la Institutul de Istorie, se poate constata un real progres faţă de realizările anilor precedenţi. În acest an s-au obţinut succese deosebite în realizarea sarcinilor trasate de Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Romîn cu privire la elaborarea Tratatului de istorie a Romîniei, care urmează „să sintetizeze de pe poziţiile învăţăturii marxist-leniniste, tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul ştiinţei istorice . . .” Apariţia machetei vol. I, precum şi terminarea capitolelor pentru volumele II, III şi IV, concretizează munca ce se desfăşoară pentru îndeplinirea acestei sarcini de cinste trasate de partid, la realizarea căreia o contribuţie de seamă au avut-o şi istoricii clujeni.

Înarmaţi cu concepţia materialist-istorică în tratarea problemelor, învăţînd din bogata experienţă a ştiinţei istorice sovietice, cercetătorii din cadrul Institutului nostru au reuşit să elaboreze lucrări de înaltă valoare ştiinţifică. Trebuie să relevăm aici stilul de muncă din cadrul Institutului de istorie şi în acest sens să amintim de eficacitatea dezbaterilor colective a lucrărilor elaborate. Discuţiile purtate cu competenţă şi observaţiile făcute cu principialitate au determinat creşterea valorii ştiinţifice a acestor lucrări şi îmbucurător este faptul că membrii Institutului şi-au manifestat de nenumărate ori aprecierea faţă de această metodă.

Obiectivul principal în activitatea Sectorului de istorie veche, ca şi la sectoarele de istorie medie, modernă şi contemporană, a fost axat pe sarcina elaborării capitolelor din Tratatul de Istorie a Romîniei privitoare la trecutul Transilvaniei. Acest Sector a avut probleme dificile de rezolvat, mai ales dacă ne gîndim la faptul că în timp este o perioadă îndepărtată şi asupra acesteia teoriile istoriografiei burgheze au fost contradictorii şi de multe ori neştiinţifice. Bazîndu-se pe un bogat material arheologic, istoric, lingvistic şi de altă natură, Colectivul de istorie veche a relevat în capitolele redactate principiul continuităţii de viaţă şi de muncă pe teritoriul ţării noastre, apreciind la justa valoare rolul factorului autohton şi aportul adus de cucerirea romană în dezvoltarea societăţii de la noi.

În urma planului stabilit colectivul a predat în formă definitivă pentru tipar următoarele capitole: „Epoca sclavagistă dacă” redactat de acad. C. Daicoviciu şi apreciat la dezbaterile machetei ca unul dintre cele mai reuşite capitole ale vol. I, „Epoca sclavagistă clasică”, elaborat de M. Macrea în colaborare cu D. Tudor, „Gepizii, avarii, maghiarii” (ultimii în colaborare) a fost redactat de K. Horedt, iar valorosul capitol „Formarea limbii şi poporului romîn” are ca autori pe acad. C. Daicoviciu, acad. E. Petrovici şi prof. Gh. Ştefan.

Pentru studiul istoriei Romîniei pe baze arheologice s-au făcut săpături la Grădiştea-Muncelului, Porolissum şi Porumbenii-Mici, iar pentru studiul formării limbii şi poporului romîn s-au efectuat săpături la Soporul de Cîmpie. În anul 1959 au continuat în acest sector lucrările de valorificare a materialelor arheologice şi s-au făcut intense pregătiri pentru amenajarea muzeului din incinta Institutului de istorie veche.

Trecînd la Sectorul de istorie medie, structura şi orientarea planului de cercetări ştiinţifice ne îndreptăţesc să constatăm că în anul 1959 un accent deosebit s-a pus pe munca de prelucrare şi interpretare a materialului documentar în vederea elaborării Tratatului de istorie a Romîniei. Efortul meritorii al colaboratorilor acestui sector s-a concretizat în realizarea mai multor capitole care acoperă o largă tematică a epocii feudale de pe teritoriul ţării noastre.

Capitolele: „Cristalizarea raporturilor feudale în sînul societăţii de pe teritoriul patriei noastre în sec. X şi începutul sec. XI”, „Dezvoltarea feudalismului în Transilvania în sec. XI—XII”, „Începuturile fărîmiţării feudale în a doua jumătate a veac. XIII”, „Formarea statului feudal Ţara Romînească”, „Dezvoltarea feudalismului în Transilvania în sec. XIV—XV” precum şi capitolul „Criza fărîmiţării feudale în Ţările Romîne în prima jumătate a sec. XV” au fost redactate de Şt. Pascu. Fr. Pall tratează subiectul „Organizarea social-politică a Transilvaniei în sec. XIV—XV”; C. Mureşan, „Lupta condusă de Iancu de Hunedoara împotriva turcilor” şi „Începuturile luptei pentru centralizare (în timpul lui Ioan de Hunedoara

şi Matia Corvin)"; M. Dan, „Situaţia politică a Transilvaniei, 1526—1541"; I. Crăciun, S. Jakó şi G. Gündisch, „Cultura în Transilvania în vremea feudalismului dezvoltat" şi „Cultura în a doua jumătate a veacului XVI (în Transilvania)"; Şt. Pascu, „Agravarea contradicţiilor feudale în Ţările Romîne la începutul sec. XVI", „Formarea Principatului transilvan şi raporturile lui cu Poarta Otomană".

Epoca feudală de pe teritoriul ţării noastre, avînd o întindere de mai multe secole şi cunoscîndu-i-se multe din frămîntările ei desigur că a solicitat mult forţele colectivului de istorie medie. De aici a rezultat şi acest număr mai mare de comunicări a căror enumerare o continui pentru a reda un tablou mai complet asupra muncii desfăşurate în acest sector.

Astfel, B. Cselenyi a elaborat capitolul „Situaţia politică a Transilvaniei în a doua jumătate a sec. XVI"; I. Pataki, „Dezvoltarea relaţiilor feudale în a doua jumătate a sec. XVI" şi „Situaţia social-economică a Transilvaniei în sec. XVII"; acad. D. Prodan, „Criza Principatului Transilvaniei în sec. XVII şi instaurarea regimului habsburgic"; B. Surdu, „Situaţia social-economică a Transilvaniei în sec. XVIII (pînă la răscoala lui Horea). De asemenea studiile cu privire la răscoala populară de la 1784 de sub conducerea lui Horia, Cloşca şi Crişan precum şi „Marele principat al Transilvaniei sub dependenţa habsburgică" au fost elaborate tot de acad. D. Prodan. Al. Neamţu, în „Situaţia social-economică a Transilvaniei între 1790—1822" şi Şt. Imreh cu capitolul „Epoca reformelor din Transilvania", încheie contribuţia colaboratorilor acestui sector la perioada epocii feudale din Tratatul de istorie a Romîniei.

Paralel cu munca de interpretare necesară redactării studiilor amintite, membrii acestui sector au continuat activitatea în vederea publicării documentelor medievale privind Istoria Romîniei, seria C. Transilvania. A fost transcris şi tradus materialul vol. III (1411—1415) în proporţii de 95%, s-a revizuit vol. II (1406—1410))şi s-a întocmit indicele pe materii, onomastic şi toponimic a celor şase volume de documente privind Istoria Transilvaniei, apărute pînă acum.

Dat fiind faptul că la Cluj se va deschide muzeul istoric care va cuprinde şi epoca feudală, tov. Şt. Pascu şi S. Goldenberg membrii ai acestui sector au aranjat cronologic şi pe teme, materialul respectiv ce se va expune în cadrul acestui muzeu.

De asemenea, nu s-a neglijat nici munca de publicare a studiilor şi comunicărilor în revistele de specialitate, sau a lucrărilor monografice. Astfel în Editura Didactică şi pedagogică a apărut „Istoria evului mediu", manual pentru cl. IX, ediţia a III-a revăzută, ce are ca autori pe Fr. Pall şi C. Mureşan. M. Dan semnează o interesantă lucrare intitulată „Sub flamura Taborului" apărută tot în 1959, în Editura Tineretului. Amintim de asemenea că au fost publicate, sau trimise spre publicare şi alte rezultate ale cercetărilor efectuate de colaboratorii Sectorului în acest răstimp.

Vorbind despre preocupările Sectorului de istorie modernă şi contemporană trebuie să amintim şi aici că problema principală a constituit-o redactarea capitolelor din Tratatul de Istorie a Romîniei. Pentru a pune în lumină nouă, adevărată, evenimentele istorice petrecute în această perioadă, membrii Sectorului de istorie modernă şi contemporană au făcut deplasări la unele arhive din ţară şi străinătate şi pe baza unui bogat material documentar au elaborat capitolele respective din Tratat. Astfel tov. V. Cheresteşiu a redactat capitolele: „Mişcarea revoluţionară din Europa şi influenţa ei în ţările romîne", „Situaţia economică, socială şi politică din Transilvania în ajunul revoluţiei din 1848", „Revoluţia din Transilvania (1848—1849)" şi „Transilvania între 1848—1867" în colaborare cu I. Kovacs. De asemenea şi capitolul „Transilvania în timpul războiului mondial şi situaţia revoluţionară din Transilvania la sfîrşitul anului 1918. Unirea Transilvaniei cu Romînia (1918)" a fost elaborat tot de tov. V. Cheresteşiu în colaborare cu L. Bányai.

Au mai colaborat C. Mureşan şi E. Balogh care au redactat capitolul „Transilvania în vremea dualismului austro-ungar (1880—1900)" precum şi I. Cicală, A. Egyed, L. Vajda autorii capitolului „Transilvania la începutul secolului XX (pînă la 1914)".

În acest sector s-au elaborat şi o serie de lucrări individuale care aduc un real folos la elucidarea trecutului de luptă comună a maselor populare romîneşti şi a minorităţilor naţionale. Astfel au fost tratate diverse probleme legate de forme ale luptei de clasă duse de ţărănimea transilvană, precum şi unele aspecte ale mişcărilor muncitoreşti din Transilvania. Interesante sînt şi cercetările cu privire la şcolile de la salinele din Transilvania în sec. XVIII—XIX şi presa ca izvor istoric în Transilvania în perioada dominaţiei habsburgice (1849—1867).

Pentru documentarea ştiinţifică în elaborarea lucrărilor de istorie s-a ivit necesitatea imperioasă de a se trece la întocmirea unei bibliografii istorice a Romîniei care să vină în ajutorul cercetătorilor în acest domeniu,

După ce s-a elaborat, în colaborare cu Institutul de istorie din București ,,Bibliografia istorică a Romîniei pentru sec. XIX (1800—1900), Colectivul bibliografic de la Cluj, sub conducerea tov. prof. I. Crăciun, a trecut în anul 1959, la întocmirea bibliografiei veacului XX, reușind să depisteze cărțile și o serie de reviste ce tratează diverse aspecte economice, social-politice legate de istoria țării noastre. Tot în cursul anului 1959 colectivul bibliografic a pregătit pentru tipar istoriografia Romîniei în cei 15 ani de la eliberarea țării noastre (23 august 1944—23 august 1959), care pe lîngă faptul că este un instrument de cercetare științifică foarte util, este în același timp și o dovadă grăitoare a realizărilor din domeniul cultural înfăptuite în țara noastră în urma istoricului act al eliberării.

În încheierea acestei succinte prezentări a activității științifice desfășurate în cadrul Institutului de Istorie din Cluj trebuie să relev și aspectul activității legate de sesiuni științifice consacrate unor importante evenimente din istoria poporului nostru. Astfel, centenarul unirii Țărilor Romîne a prilejuit interesante dezbateri concretizate în comunicări care au tratat diverse probleme legate de acest important act istoric din trecutul poporului nostru. Sărbătorirea a 15 ani de la înfăptuirea mărețului moment al eliberării de la 23 August 1944 a fost o bună ocazie pentru cercetătorii noștri de a elabora comunicări valoroase care au elucidat însemnătatea acestui act și rolul Partidului Comunist din Romînia în înfăptuirea lui.

Gh. Hristodol

BIBLIOTECA CENTRALĂ
S.U.B.B.
Fil.
7966-1265

Intreprinderea Poligrafică Cluj, 5699/1960

ERATA

pag.	*rîndul*	*în loc de*	*se va citi*
18	2 de jos	dacă	dacă nu
42	15 de sus	cu sacii sau şi cu corfele	cu corfele
103	2—3 de jos	cu sacul sau cu corfe	cu corfe
128	15 de sus	*Adaparatus*	*Adparatus*
149	18 de jos	1678	1687
151	6 de jos	1678	1687
154	11 de jos	*Partes*	*Partium*
157	nota 29	*fondis*	*fodinis*
181	nota 9	*Nagy-Erneyi*	*Nagy-Ernyei*
249	nota 20	practică	practicată
271	nota 145	chiar înstăriţi	chiar la ţărani înstăriţi
346	9 de jos	Aceeaşi situaţie	Aceeaşi este situaţia
368	9 de sus	Мободежи	Молодёжи
369	9 de sus	обрьбы	борьбы
	8 de jos	novembre les 1919	novembre 1919
388	nota 3	*Nic. Kovichich*	*Nic. Kovachich*
394	11 de sus, coloana I-a	reactivitate	activizare

Lei 20